CONSTANTIN FRÂNCU

CONJUNCTIVUL ROMÂNESC

ŞI RAPORTURILE LUI CU ALTE MODURI

III 262491

Casa Editorială DEMIURG

BCU IAŞI CENTRU... LIBRARY

CUPRINS

Preliminarii 7

CAPITOLUL I: Conjunctivul în sistemul verbal 13

1. Principalele teorii asupra conjunctivului 13
1.1. Problema valorii de *invariantă* a conjunctivului 13
1.2. Tezele cu privire la valoarea conjunctivului 14
1.3. Tezele dualiste: *voință* și *dorință* 14
1.4. Conjunctivul ca *subiect psihologic* 15
1.5. Conjunctivul ca mod *déja vù* 17
1.6. Conjunctivul modal și amodal 18
1.7. Tezele unitare 18
1.8. Absolutizarea criteriului semantic 19
1.9. Conjunctivul ca mod al subiectivității 19
1.10 Conjunctivul ca mod al afectivității 20
1.11. Conjunctivul ca mod al *energiei psihice*, al *elanului vital* 20
1.12. Conjunctivul ca mod al nesiguranței 21
1.13. Conjunctivul ca mod al realizabilului 21
1.14. Conjunctivul ca mod al nonexistenței 22
1.15. Conjunctivul ca mod nonasertiv 24
1.16. Conjunctivul ca mod al subordonării 25
1.17. Conjunctivul în concepția lui L. Hjelmslev și a școlii glosematice 27
1.18. Teoria și metoda structurii imanente privind modul și timpul 28
1.19. Teoria pragmatică a lui H. Weinrich cu privire la timpuri și *semitimpuri* 32
1.20. Dicotomia locuționară *lume narată ~ lume comentată* și importanța ei 34
1.21. Microsistemul modurilor și timpurilor în concepția lui G. Guillaume și a școlii psihosistematice 37
1.22. Locul conjunctivului în sistemul verbo-temporal al limbii române 45

CAPITOLUL al II-lea: Evoluția formelor conjunctivului 55

2.0. Comparație între sistemul semiologic verbal latin și sistemul semiologic verbal românesc 55
2.0. Arhitectura temporală și modală în limba latină 56
2.1. Arhitectura temporală și modală în limba română 58
2.2. Genul proxim și diferența specifică între sistemul verbo-temporal latin și sistemul verbo-temporal românesc 59
2.3. Evoluția formelor conjunctivului prezent 62

2.4. Conjunctivul prezent al verbelor neregulate (privire diacronică) 64

A) Formele *să aibu, să aibi* şi *să am, să ai* 64
B) Formele de conjunctiv prezent ale verbului *a fi* 69
C) Formele de persoana a III-a ale verbelor *a bea, a da, a lua, a sta, a vrea* 70
D) Conjunctivul prezent al impersonalului *a ploua* 80
E) Alte verbe cu forme neregulate la conjunctivul prezent (persoana a III-a) 83
2.5. Conjunctivul perfect 91
2.6. Conjunctivul mai mult ca perfect şi problema formelor verbale supracompuse ... 112

CAPITOLUL al III-lea: Raporturile conjunctivului cu infinitivul şi cu alte moduri. Înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. 116

3.1. Cu privire la *uniunea lingvistică balcanică* 116
3.2. Vechimea fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv 120
3.3. Cauzele care au generat fenomenul de înlocuire a infinitivului prin construcţii personale 126
3.4. Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale în limba română veche 127
3.5. Critica teoriei cu privire la monogeneza înlocuirii infinitivului prin conjuncţii în limbile balcanice 147
3.6. Concluzii 148

CAPITOLUL al IV-lea: Evoluţia întrebuinţării conjunctivului în diferite structuri sintactice 154

4.1. Valoarea de *invariantă* a conjunctivului şi *efectele sale de sens* 154
4.2. Conjunctivul *independent* în limba română 155
4.3. Conjunctivul *dependent* în limba română 167
4.4. Conjunctivul în propoziţii subiective 167
4.5. Conjunctivul în propoziţii predicative 173
4.6. Conjunctivul în propoziţii completive necircumstanţiale 175
4.7. Conjunctivul în propoziţii atributive 182
4.8. Conjunctivul în propoziţii circumstanţiale 188
4.9. Conjunctivul în propoziţii temporale 189
4.10. Conjunctivul în circumstanţialele de mod 196
4.11. Conjunctivul în circumstanţialele apoziţionale 201
4.12. Conjunctivul în propoziţii finale 202
4.13. Conjunctivul în propoziţii consecutive 206
4.14. Conjunctivul în propoziţii concesive 209
4.15. Conjunctivul în propoziţii condiţionale 212
4.16. Conjunctivul în propoziţii cumulative 215
4.17. Comparaţie între întrebuinţările conjunctivului în română cu cele din limbile romanice apusene 217
4.18. Conjunctivul în propoziţii de relaţie 217
4.19. Conjunctivul în propoziţii de excepţie 218

Concluzii 219
Bibliografie selectivă 226

Preliminarii

0. Dintre toate limbile romanice, limba română a dat cea mai mare extensiune întrebuinţării conjunctivului (numit şi subjonctiv încă din antichitate (*"subiunctiuus sive coniuntiuus"* (Diomede)) prin limitarea întrebuinţării infinitivului. S-a spus că în această privinţă româna se apropie mai mult de limbile balcanice (bulgara, macedoneana, neogreaca, albaneza şi sârbo-croata), care, după unii cercetători, ar forma împreună cu româna, aşa-numita *uniune lingvistică balcanică*. Ideea că limbile trebuie clasificate nu numai după principiul înrudirii lor (metoda genealogică), ci şi după *tipologia* lor, unindu-se în aceeaşi grupă, limbi vecine înrudite sau neînrudite generic, dar care au *afinităţi* de structură, este foarte răspândită în lingvistica actuală (noţiunea de *Sprachbund*, folosită de Trubetzkoy în 1828, şi aceea de *Sprachverwandschaft*, utilizată mai întâi de Schuchardt, sunt mult răspândite astăzi). Despre *uniunea lingvistică balcanică*, ca şi despre alte *uniuni lingvistice* (*uniunea lingvistică vest-europeană*, *uniunea lingvistică carpatică* etc.), s-a scris o întreagă literatură, fără însă a se urmări întotdeauna în detaliu vechimea şi locul anumitor *convergenţe* în sistemul fiecărei limbi, încadrate într-o uniune lingvistică. De pildă, româna a fost încadrată în aşa-numita *uniune lingvistică balcanică*, p ornindu-se de la anumite asemănări, într-adevăr frapante, cu cele din neogreacă, albaneză şi bulgară, avansându-se ideea originii lor comune (monogeneza), fără însă a se cerceta în prealabil în detaliu *când, cum, unde* şi *de ce* au apărut acele trăsături comune. Una dintre aceste trăsături comune – şi poate cea mai importantă – a românei cu neogreaca, albaneza şi bulgara (parţial, şi cu sârbo-croata) este şi fenomenul discutat în această lucrare: extinderea întrebuinţării conjunctivului prin limitarea folosirii infinitivului.

1. Evoluţia conjunctivului românesc şi a raporturilor sale cu alte moduri este puţin studiată. Această afirmaţie este valabilă şi în ceea ce priveşte planul sincronic al problemei: nu există o lucrare de ansamblu şi în acelaşi timp de detaliu, în care să se urmărească întrebuinţările conjunctivului românesc, *valoarea* sa în *limbă* şi *efectele sale de sens* în *vorbire*, relaţiile şi corelaţiile sale cu alte moduri (de pildă, sunt foarte puţin studiate relaţiile şi corelaţiile conjunctivului cu indicativul, cu condiţionalul, fapte pe larg studiate pentru alte limbi, inclusiv pentru limbile romanice apusene). Singura lucrare de proporţii mai mari, consacrată studiului conjunctivului românesc este cea a lui B. Dimand, *Zür rumänischen Moduslehre*, Viena, 1904, p. 66-225. Deşi bazată pe un material faptic destul de bogat, lucrarea lui B. Dimand (1904) prezintă, dacă o privim din punctul de vedere al lingvisticii actuale, o serie de neajunsuri inerente: autorul ei fiind un neogramatic, prezintă faptele izolat, fără a urmări relaţiile şi corelaţiile conjunctivului cu alte moduri decât cu totul incidental (în lucrare sunt cuprinse uneori raporturile conjunctivului cu infinitivul). În acelaşi timp, cu toate că Dimand aduce în discuţie şi fapte de limbă mai vechi, totuşi nu urmăreşte schimbările care au avut loc în întrebuinţările conjunctivului. Mai utilă, din punctul de vedere al evoluţiei întrebuinţărilor conjunctivului în diferite structuri sintactice, este lucrarea Mioarei Avram, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, 1960, care, deşi nu este consacrată în mod special modului conjunctiv, conţine observaţii pertinente, bazate pe un imens material faptic cu privire la prezenţa conjunctivului în propoziţiile circumstanţiale. În acest sens, trebuie menţionată şi teza de doctorat elaborată de Federica Cugno, *Strutture sintattice subordinate nelle lingue balcaniche: causali, condizionali,*

concessive, Torino, 1996, în care trei structuri sintactice circumstanțiale sunt analizate după metoda lingvisticii constractive în limbile balcanice (neogreacă, albaneză, bulgară, macedoneană și sârbo-croată) și în română.

Evoluția conjunctivului în structurile necircumstanțiale, precum și în independente[1], nu poate fi urmărită, cum e și firesc, în lucrarea Mioarei Avram și în aceea a Federicăi Cugno.

Numărul foarte mic de studii consacrate conjunctivului din română, limbă care a extins foarte mult folosirea acestui mod, surprinde, dacă îl privim comparativ cu marele număr de studii consacrate conjunctivului din limbile romanice apusene sau din latină. De pildă, numai pentru franceză, limbă în care conjunctivul este mai puțin frecvent decât în română, există un număr impresionant de studii consacrate special subjonctivului, dintre care multe sunt adevărate monografii, însumând mai multe sute de pagini[2]. Lucrări de detaliu privind modul conjunctiv există și pentru limbile ibero-romanice[3], italiană[4], precum și pentru latină[5]. Interesant este faptul că, și pentru lucrările de ansamblu asupra conjunctivului romanic, situația din română sau nu este luată în discuție[6] sau este tratată foarte sumar, iar uneori chiar eronat[7].

---

[1] Unele observații interesante privind folosirea conjunctivului, dar limitate numai la situația din româna contemporană, apar în Kr. Sandfeld și H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, 1, Paris, 1936, p. 352-362 și în *Gramatica limbii române* (editată de Academia Română), vol. II, București, 1963, p. 270 și urm.

[2] Menționăm numai câteva dintre cele mai importante: E. Tănase, *Essai sur la valeur et les emplois du subjonctif en français*, Montpellier, 1943; P. Imbs, *Le subjonctif en français contemporain*, Paris, 1965; G. Moignet, *Essais sur le mode subjonctif en latin postclassique et en ancien français*, vol. I-II, Alger, 1959; W. Rothe, *Strukturen des Konjunctivs im Französischen*, Tübingen, 1967; P. Schifko, *Subjonctif und Subjonctivo. Zum Gebrauch des Konjunctivs im Französischen und Spanischen*, Viena-Stuttgart, 1967. G. Luquet, *Systématique historique du mode subjonctif espagnol*, Paris, 1988; P. F. Maspla, G. Luquet, *Subjonctif en grammaire sistématique française*, Barcelona, 1990; M. Barral, *L'imperfait du subjonctif*, Paris, 1980; P. Wunderli, *Die Teilaktualisierung des Verbalgeschehens in Mittelfranzösischen*, Tubingen, 1970.

[3] Vezi A. Badia-Margarit, *El subjuntivo de subordinacion en las lenguas romances y especialmente en ibero*romanico, în "Revista de filologie espagñola", XXXVI, 1953, p. 95-129; W. A. Beardesley, *The Psychology of Spanish Subjunctive*, în "Hispania", VIII, 1925, p. 98-108; W. H. Rice, *The Psychology of the Subjunctive in French and Spanish*, în "The Modern Language Journal", XXIX, 1945, nr. 1, p. 26-36; K. Togeby, *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953; P. Schifko, *Subjonctif und Subjonctivo*, Viena-Stuttgart, 1967.

[4] Vezi J. Schmitt-Jensen, *Une analyse fonctionelle du subjonctif italien*, în "Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică", vol. I, București, 1970, p. 703-716; *Subjonctif et Hypotaxe en italien contemporain*, Copenhaga, 1970; Fr. Strohmeyer, *Der Konjunctiv im indirekten Fragesatz im Italienischen*, în "Romanistiches Jahrbuch", III, 1950, p. 298-314; G. Mara, *La sintassi dei tempi e dei modi nelle lingue italiana, latina e greca*, ed. a II-a, Livorno, 1917.

[5] Cf. Fr. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin. Histoire et valeur des formes*, Paris, 1938; S. A. Handford, *The Latin Subjunctive. Its Usage and Developpement from Plautus to Tacitus*, Londra, 1947; F. Gaffiot, *Le subjonctif de subordination en latin*, Paris, 1916; A. E. Sonnenschein, *The Unity of the latin Subjunctive*, Londra, 1910; G. Guillaume, *L'architecture du temps dans les langues classique*, Copenhaga, 1945; cf. și *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929. Am menționat numai lucrările mai importante, căci despre conjunctivul latinesc, ca și despre cel din franceză, italiană, spaniolă, s-a scris o întreagă literatură (vezi bibliografia selectivă).

[6] Vezi A. Badia-Margarit, *El subjuntivo de subordination en las lenguas romances...* în "Revista de filologia espagñola", XXXVII, 1953, p. 95-129.

[7] Vezi G. Boysen, *L'emploi du subjonctif dans l'histoire des langues romanes*, în "Revista de filologia espagñola", XXXVII, 1953, p. 95-129.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

2. Acestea sunt motivele pentru care ne-am propus să urmărim în această lucrare în detaliu evoluţia conjunctivului românesc. Cercetarea este efectuată dintr-un dublu punct de vedere:

a) ***sincronic***, încercând să stabilim prin secţiuni sincronice, efectuate în diacronie locul conjunctivului în sistemul – semiologic şi psihic – verbal al limbii române, în diferite stadii de dezvoltare a ei;

b) ***diacronic***, încercând să distingem anumite *mutaţii* în formele conjunctivului, în întrebuinţările şi în relaţiile sale cu alte moduri. Pentru aceasta, în cercetarea fiecărui fenomen, am căutat să răspundem cât mai exact la chestiunile *cum, când, unde* şi *de ce* sau cu *ce scop* se petrec anumite *mutaţii* în structura conjunctivului şi, implicit, în relaţiile sale cu alte moduri.

Metoda. Lucrarea nu se bazează pe o singură metodă, ci pe *metode* îmbinate: s-au folosit, în funcţie de scopul urmărit, atât metoda gramaticii tradiţionale, cât şi unele achiziţii moderne ale lingvisticii, ca, de pildă, definirea *funcţională* a modului conjunctiv, prin metoda *imanentă* (metodă aplicată şi verificată de K. Togeby în studiul modului din franceză şi spaniolă[8], de J. Schmitt Jensen, în studiul conjunctivului din italiană[9] şi de G. Boysen, în studiul conjunctivului romanic, în general[10]. De asemenea, s-a ţinut seama de teoriile lingvistice ale lui G. Guillaume şi ale şcolii sale privind modalitatea definirii categoriilor gramaticale de timp, mod şi aspect, atunci când am încercat stabilirea locului conjunctivului românesc în sistemul verbalo-temporal al limbii. Fără a aplica mecanic metoda psiho-sistematică a lui G. Guillaume şi a şcolii sale la limba română, am reţinut totuşi din ea esenţialul, căutând să înlăturăm elementele nebuloase, unele vicii de metodă şi de teorie, ca, de pildă, cea privitoare la identitatea gândire-limbă. Am reţinut de la Guillaume profundele sale distincţii privind legătura strânsă între categoriile gramaticale de timp, mod şi aspect. Subscriem la definiţia lui Guillaume a modului: "*Le mode est fonction du contact ou du non-contact de la visée avec l'actualité*"[11], şi la celebra observaţie că modul, timpul şi aspectul gramaticii tradiţionale nu sunt de natură diferită, ci unul şi acelaşi lucru considerat în momente diferite ale propriei caracterizări (formarea *imaginii timp*)[12].

Considerăm justă observaţia lui G. Guillaume[13] şi a elevilor săi[14] că una din lipsurile gramaticii tradiţionale este aceea că definirea modului şi timpului se face numai după *efectele de sens* din vorbire, neîncercându-se să se degaje mecanismul limbii, operaţia gândirii, mereu aceeaşi, care regizează întrebuinţarea formelor. După cum se va vedea, în gramatica românească, definirea conjunctivului numai după *efectele de sens* este foarte răspândită, chiar generală. Din acest motiv, una din preocupările noastre permanente în această lucrare a fost de a degaja, pornind de la cazuri concrete privind distribuţia conjunctivului, valoarea de *invariantă* din limbă a conjunctivului, *mecanismul* care regizează întrebuinţarea sa în diferite contexte din diferite epoci ale limbii române. Acest lucru este, după părerea noastră, cu atât mai util cu cât în lingvistica românească nu există o lucrare consacrată studiului funcţionării modului şi timpului.

---

[8] Cf. K. Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Copenhaga, 1951; ediţia a II-a, Paris, 1965; *Mode aspect et temps en espagñol*, Copenhaga, 1953.

[9] Vezi J. Schmitt-Jensen, *Une analyse fonctionnelle du subjonctif italien*, în "Actele celui de a XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică", vol. I, p. 703-716.

[10] Cf. G. Boysen, *L'emploi du subjonctif dans l'histoire des langues romanes*, în "Bulletin des Jeunes Romanistes", nr. 13, 1966, p. 19.

[11] G. Guillaume, *Temps et verbe...*, Paris, 1965, p. 37.

[12] *Op. cit.*, p. 11.

[13] *Op. cit.*, p. 132.

[14] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 85 şi urm.; P. Imbs, *op. cit.*, p. 26.

Teoria şi metoda lui G. Guillaume au avut puţin răsunet în lingvistica românească[15]. Ele însă s-au bucurat, în ultimul timp, de o deosebită atenţie în lingvistica occidentală, fiind aplicate la studiul unor limbi romanice[16].

Aplicarea la limba română a metodei *psiho-sistematice* a lui Guillaume oferă posibilitatea verificării şi în acelaşi timp a rafinăriei ei, conferind teoriei guillaumiene un grad de generalitate mai mare sau mai mic. Întrucât de multe ori metoda lui Guillaume este prea abstractă (în lucrările lui apar extrem de puţine fapte de limba), am îmbinat această metodă cu metoda funcţională şi mai ales cu metodele gramaticii tradiţionale, aşa cum, de fapt, procedează elevii săi, P. Imbs şi G. Moignet. Chiar când, în lucrare, predomină metoda tradiţională a observării obiective a faptelor şi a clasificărilor lor în categoriile gramaticii tradiţionale (de pildă, conjunctivul din independente, din atributive, completive etc.), am avut în vedere faptul că cercetarea sincronică şi diacronică a unui fenomen nu se poate concepe făcând abstracţie de sistemul şi structura limbii. După cum a subliniat Saussure, limba este un sistem în care toate elementele se condiţionează prin diferite relaţii şi corelaţii, iar, şi, în faza actuală a cercetărilor de acest lucru trebuie să ţină seama nu numai cei ce folosesc metode moderne de cercetare, ci şi cei ce folosesc metodele tradiţionale.

În acelaşi timp, am ţinut seama de faptul că nu există o antinomie între cercetarea sincronică şi cea diacronică, în orice moment limba are elemente de sincronie şi elemente de diacronie. Limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic[17], ea este în orice moment o realitate sincronică şi o realitate diacronică: diacronia intervine în sincronie prin aceea că în orice moment se menţin supravieţuiri ale trecutului prin aceea că premizele viitorului, care ţin de diacronie, se află în sincronie[18]. Este meritul lui E. Coşeriu de a fi demonstrat clar şi convingător că problema antinomiei între sincronie şi diacronie este, în fond, o falsă problemă, sau mai bine zis, o problemă pusă greşit[19]. El a arătat că în realitate antinomia, aşa cum a fost formulată de Saussure, nu priveşte planul *obiectiv*, ci numai planul *cercetării*[20]. Distincţia "*limba se constituie diacronic şi funcţionează sincronic*" nu implică nici o separare reală în limbă, *funcţionarea*, care ţine de sincronie, şi *schimbare*, care ţine de dicronie, nu sunt două momente, ci unul singur. întrucât limba este în orice moment *dat* şi un *posibil*, cercetarea trebuie să îmbrăţişeze ambele aspecte[21].

---

[15] Singurul cercetător român, care nu mult timp după apariţia lucrării lui G. Guillaume, *Temps et verbe*..., a subliniat originalitatea ideilor autorului şi importanţa lor pentru lingvistica generală, a fost T. Vianu, *Structure du temps et flexion verbale*, BL, XI, 1943, p. 5-17. Apoi, Nadia Anghelescu a scris un articol despre concepţia lui Guillaume, intitulat *Lingvistica generală în concepţia lui G. Guillaume*, LR, XIX, 1970, p. 425-433. Se pare însă că autoarea n-a înţeles esenţa concepţiei lui G. Guillaume. Poziţii critice faţă de ideile lui G. Guillaume au luat R. Paul, *Flexiunea normală internă în limba română*, Bucureşti, 1932, şi I. Coteanu, *Contribuţii la teoria articolului*, SCL, 1958, p. 36 şi urm.

[16] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 85 şi urm.; P. Imbs, *op. cit.*, p. 17-50. Cf. şi P. Imbs, *L'emploie des temps verbaux en français moderne*, Paris, 1960; W. E. Bull, *Time. Tense and the Verbe*, New York, 1960; M. Molho, *Imperatif, indicatif, subjonctif*, FM, XXVII, 1959, p. 199-203; P. Wunderli, *L'impératif de "vouloir"; subjonctif et indicatif*, în "Actele celui de-al XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică", Bucureşti, 1970, p. 557-567; idem, *Die Teilaktualiserung des Verbalgeschehens im Mittelfranzözischen*, Tubingen, 1970, M. Barral, *L'imparfait du subjonctif*, Paris, 1980; G. Luquet, *Systématique historique du mode subjonctif espagñol*, Paris, 1988; P. F. Maspla, G. Luquet, *Subjonctif en grammaire systématique française*, Barcelona, 1990.

[17] Vezi E. Coşeriu, *Sincronía, diacronía y tipologia*, în "Actas del XI Congreso Internacional de linguistica y filologia romanicas", Madrid, 1965, C. S. I. C., Madrid, 1968, p. 273.

[18] Cf. G. Gugenheim, *Indicatif et subjonctif*, în "Omagiu lui Alexandru Rosetti", Bucureşti, 1965, p. 31.

[19] *Op. cit.*, p. 273 şi urm.

[20] *Ibidem*, p. 273.

[21] *Ibidem*, p. 273.

Ţinând seama de aceste idei am căutat să privim toate schimbările care au avut loc în istoria conjunctivului din punct de vedere al funcţionării sistemului. De aceea, ori de câte ori am constatat câte o schimbare, am efectuat *secţiuni sincronice* în diacronie. De un mare ajutor teoretic şi metodologic ne-a fost relaţia pe care o stabileşte Coşeriu între diacronie şi *normă*, *sistem* şi *tip lingvistic*[22]:

1. o schimbare ţine de diacronie, dacă se referă la *normă*, dar de sincronie, dacă se referă la *sistem*.
2. o schimbare ţine de diacronie, dacă se referă la *sistem*, dar de sincronie, dacă se referă la *tip lingvistic*.

Cu alte cuvinte, diacronia normei este cuprinsă în sincronia *sistemului*, iar diacronia *sistemului* este cuprinsă în sincronia *tipului*. Verificând aceste idei cu fapte din istoria conjunctivului românesc, am ajuns la concluzia că, deşi conjunctivul din română prezintă o serie întreagă de schimbări faţă de conjunctivul din limbile romanice apusene, aceste schimbări se referă nu la *tipul lingvistic* romanic (care le cuprinde ca posibilităţi), ci la *sistem* şi, mai ales, la *normă*. De multe ori, un fapt pe care româna l-a actualizat se află ca posibilitate în sistemul limbilor romanice apusene şi, firesţe, ca posibilitate a tipului romanic, după cum un fapt actualizat de limbile romanice apusene, se află ca posibilitate în sistemul limbii române. Graţie unor lucrări foarte serioase, privind structura conjunctivului din limbile romanice apusene (lucrările lui G. Moignet, P. Imbs, K. Togeby, W. Rothe, A. Badia-Margarit, P. Schifko, J. Schimitt-Jensen, citate mai sus), am putut apela în permanenţă la comparaţii privind întrebuinţarea conjunctivului din română cu cea din limbile romanice apusene. S-au putut astfel urmări *convergenţele* şi *divergenţele*, cele mai multe din ele apărute paralel şi independent în fiecare limbă şi explicabile ale sistemului fiecărei limbi şi, în acelaşi timp, ca posibilităţi ale tipului romanic. Procedând în felul acesta şi aducând în discuţie fapte concrete privind limba română, am ajuns la concluzia că subjonctivul românesc trebuie scos din mediul balcanic şi încadrat în mediul romanic.

O altă metodă folosită în cercetarea noastră a fost metoda *statistică*. Luarea în considerare a factorului statistic dă posibilitatea urmăririi viabilităţii unui fenomen în sincronie şi în diacronie. De aceea, în discutarea unor fenomene (ca de pildă, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, viabilitatea conjunctivului perfect, prezenţa conjunctivului în diferite structuri etc.) s-a ţinut cont de factorul statistic. De asemenea, am ţinut seama de rezultatele la care a ajuns *pragmatica* lingvistică actuală, privind analiza actelor de limbaj, instanţa de comunicare, căci întrebuinţarea conjunctivului depinde şi de logosul *pragmatikós*, de limbajul în acţiune, putând să determine anumite atitudini ale interlocutorului faţă de cele spuse de locutor sau faţă de contextul în care are loc actul de comunicare.

3. *Textele.* Lucrarea noastră se bazează, în urmărirea cronologică a morfologiei şi sintaxei conjunctivului, pe un număr mare de texte, începând cu primele texte româneşti (secolul al XVI-lea) şi sfârşind cu texte din limba actuală. Plecând de la ideea că studiul diacronic al unui fenomen urmăreşte în primul rând schimbările care au loc în sistemul şi structura unei limbi, deci *inovaţiile* din limbă şi vorbire, mai ales texte care reflectă mai bine aceste inovaţii. Astfel ne-am bazat pe un număr de texte neliterare (documente particulare şi scrisori, inscripţii şi însemnări din biserici, etc) atunci când am stabilit vechimea şi răspândirea unor fenomene. De pildă, stabilirea vechimii formelor *să deie, să steie, să beie, să ieie*, a formelor *să am, să ai*, a formei invariabile de conjunctiv perfect etc. s-a făcut bazându-ne în mare parte pe astfel de texte. Fără îndoială, am luat în considerare şi situaţia din textele literare. Întrucât orice lucrare de gramatică istorică implică şi studiul dialectologiei, multe elemente de

[22] *Ibidem*, p. 278.

diacronie găsindu-se în sincronia unor graiuri populare, am făcut apel la datele furnizate de textele dialectale şi de A. L. R.

În ceea ce priveşte dialectele din sudul Dunării, am folosit textele publicate de Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, Bucureşti, 1905, de Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. II. Bucureşti, 1928 precum şi materialul din atlasele lingvistice. Situaţia din dialectul istroromân n-a fost luată în discuţie, deoarece în acest dialect formele conjunctivului au fost înlocuite la toate persoanele de formele corespunzătoare ale indicativului prezent. Pentru dialectele aromân şi megleromân, luate în discuţie, cercetarea diacronică privind evoluţia conjunctivului a fost îngreunată de absenţa textelor vechi (numai dialectul aromân posedă texte vechi, dar nu mai vechi de secolul al XVIII-lea). De aceea, cronologia unor fenomene se poate stabili pentru aceste dialecte numai *aproximativ*, uneori prin raportarea la situaţia din dacoromână. Menţionăm că unele probleme pe larg dezbătute în această lucrare, ca de pildă, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, situaţia din dialectele din sudul Dunării n-a fost luată în discuţie. Aceasta din două motive: 1) aceste dialecte sunt vorbite de bilingvi, ele sunt foarte mult influenţate de limbile vecine (neogreacă, bulgara, albaneza, sârbo-croata), limbi care, de asemenea, au înlocuit infinitivul prin conjunctiv, 2) procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, care este o chestiune de diacronie, nu poate fi urmărit, lipsind în textele vechi.

4. ***Structura cărţii.*** Am împărţit cartea în patru mari capitole fiecare din ele având multe subdiviziuni.

În ***primul capitol*** sunt discutate probleme de teorie generală privind modul şi timpul, insistându-se asupra diverselor opinii privind definirea conjunctivului exprimate în istoria gramaticii. Sunt pe larg discutate ideile Şcolii de la Copenhaga privind definirea modului, ideile lui H. Weinrich şi în special ideile lui G. Guillaume, care, după cum am arătat, oferă baze teoretice mai adecvate pentru definirea locului pe care-l ocupă conjunctivul în sistemul limbii române. Am aplicat, în partea ultimă a capitolului, aceste teorii la sistemul limbii române, încercând să stabilim o valoare *invariabilă* a conjunctivului, locul său în sistemul limbii române vechi şi actuale, relaţiile sale cu alte moduri. Stabilirea acestor elemente are o mare importanţă pentru problemele cuprinse în capitolele următoare, în care sunt tratate relaţiile şi corelaţiile conjunctivului cu alte moduri (infinitiv, condiţional, indicativ, imperativ) pe plan diacronic.

Capitolul al II-lea este consacrat evoluţiei formelor conjunctivului din limba română. Am acordat atenţie în special faptelor de diacronie mai puţin cercetare (vechimea şi evoluţia conjunctivului perfect, conjunctivul mai mult ca perfect, vechimea formelor *să deie, să steie, să ieie*, a formelor *să am, să ai* etc. Unor fapte, asupra cărora există studii speciale ale căror rezultate sunt convingătoare, ca de pildă, vechimea şi răspândirea formelor refăcute în *-t, -d, -n*, (*să mintă, să vadă, să pună*, în locul formelor etimologice *să minţă, să vază, să puie* etc)), li s-a acordat mai puţină atenţie.

În *capitolele al III-lea şi al IV-lea* este tratată evoluţia conjunctivului în diferite structuri din cele mai vechi texte româneşti din secolul al XVI-lea, până astăzi. Sunt scoase în evidenţă relaţiile pe care le are conjunctivul în diferite epoci de dezvoltare a limbii române cu alte forme verbale precum şi unele concordanţe în limbile romanice şi balcanice. Un spaţiu larg ocupă discuţia relaţiilor conjunctivului cu infinitivul, condiţionalul, indicativul şi cu aşa numitul *supin*.

Capitolul I:

CONJUNCTIVUL ÎN SISTEMUL VERBAL

I. Principalele teorii asupra conjunctivului

1.1. Definirea conjunctivului este una din cele mai dificile probleme. Ea a format obiectul a numeroase discuţii, preocupând atât pe lingvişti, cât şi pe logicieni, psihologi, filozofi şi chiar pe criticii şi istoricii literari. După cum remarcau L. Hjelmslev (1928, 1953), J. Lyons (1995) şi G. Moignet[1], rareori se întâlnesc doi cercetători, chiar în cadrul aceleiaşi specialităţi, care să cadă de acord asupra a ceea ce exprimă conjunctivul, asupra semnificaţiei sale de bază într-o limbă. Greutatea problemei constă în aceea că o formă de conjunctiv poate exprima, în funcţie de context, de locutor şi de instanţa de comunicare, o mulţime de nuanţe, o mulţime de *efecte de sens*. De pildă, forma *să cânţi* poate exprima voinţa, porunca, concesia etc. În propoziţii principale, iar în propoziţii secundare valoarea este de cele mai multe ori determinată de antecedent (care poate fi un lexem sau un element relaţional). Mai mult decât atât: în multe situaţii, după anumiţi antecedenţi forma de conjunctiv provoacă o schimbare de sens a antecedentului, schimbare care echivalează cu o subordonare semantică a antecedentului. Astfel forma *să cânţi* depinzând de un verb de declaraţie provoacă o schimbare de sens a acestuia încărcându-l cu o nuanţă voliţională. *Zic* din enunţul *Zic să cânţi*, se deosebeşte prin semantemul său de *zic* din enunţul *Zic că vei cânta (cânţi)* prin aceea că el devine sinonim cu un verb de dorinţă, poruncă (*Zic să cânţi= Vreau (doresc) să cânţi)*. Un alt exemplu este şi mai concludent: verbul impersonal *a trebui* construit cu conjunctivul are un sens, arătând necesitatea şi intrând în categoria verbelor de posibilitate (*Trebuie să cânte*), dar construit cu indicativul sau condiţionalul (în graiul muntean) primeşte sensul de *probabil*, apropiat de *cert, sigur* (*Trebuie că (el) cântă = Probabil că el cântă*). Din aceste exemple, reiese complexitatea relaţiilor conjunctivului: în unele contexte el este determinat de natura antecedentului, el este subordonat gramatical antecedentului, dar la rândul său poate subordona semantic antecedentul. Există însă şi situaţii în care nu se stabileşte această dublă relaţie, situaţii *în* care conjunctivul este redundant, în care el nu exprimă aproape nimic din punct de vedere modal fiind strict determinat de antecedent, în care el este declanşat automat. Diversitatea opiniilor despre conjunctiv rezidă în absolutizarea uneia sau a alteia din relaţii: astfel după unii cercetători conjunctivul ar fi modul afectivităţii, al exprimării *sentimentelor*, un mod al *energiei psihice*, ar fi "*le plus mode de tous les modes*[2]"; după alţii însă conjunctivul nu ar fi nimic din punct de vedere modal, neputând exprima nici realitatea nici irealitatea, ar fi o *hartă albă*, un

[1] G. Moignet, *op. cit.*, p. 7.

[2] Cf. G. Le Bidois şi R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne, ses fondements historiques et psychologiques*, vol. I, Paris, 1935, p. 501.

mod incolor, complet indiferent *"față de realitate*[3]". În sfârșit, după alții, conjunctivul nu ar fi decât un *mod de subordonare*, neexprimând altceva decât dependența gramaticală[4].

Prin urmare, ca și în cazul altor categorii din gramatică, în definirea conjunctivului ca mod au existat două puncte de vedere, cu exagerările lor bine cunoscute: 1) punctul de vedere semantico- logicist, care se referă la *substanță* și nu la *formă*, 2) punctul de vedere strict formal, care pornește de la formă și se oprește la formă (conjunctivul de subordonare). Întreaga istorie a gramaticii este de fapt o pendulare între aceste puncte de vedere[5]. deoarece substanța conjunctivului (modalitatea) diferă de la context la context, de la un act lingvistic la altul, de la limbă la limbă; punctul de vedere semanticist s-a concretizat printr-o diversitate de păreri privind valoarea acestui mod.

1. 2. Istoria detaliată a opiniilor despre conjunctivul latin și romanic în general este prezentată de mai mulți cercetători care s-au ocupat cu studiul conjunctivului (E. Tănase[6], P. Imbs[7], G. Moignet[8], A. Ronconi[9], W. Rothe[10], P. Schifko[11] etc.). De aceea în cele ce urmează nu vom face o istorie a tuturor opiniilor despre conjunctiv, ci vom prezenta numai tezele mai importante, scoțând, în același timp, în evidență și punctul de vedere al gramaticienilor români, neluat în discuție de cercetătorii amintiți.

Toate opiniile privind conjunctivul latin și romanic în general se pot încadra, după cum arată G. Moignet[12], în două mari grupe: a) grupa tezelor dualiste, b) grupa tezelor unitare.

Susținătorii tezelor *dualiste* pleacă de la faptul că subjonctivul romanic ar avea două valori de bază ireductibile una la alta. Aceste valori ar fi date de faptul că subjonctivul romanic moștenește conjunctivul latin, care la rândul său moștenește două moduri indoeuropene, conjunctivul și optativul, fiecare cu valoarea lui specifică.

Susținătorii tezelor *unitare* arată că subjonctivul are o singură valoare, care le poate explica și pe celelalte (o valoare de bază și valori derivate). Dar când se trece la determinarea acelei valori de bază părerile cercetătorilor se împart: după unii valoarea de bază ar fi cea de voință sau de *dorință*; după alții subjonctivul ar fi modul *subiectivității*; după alții al *dinamismului psihic*, al *elanului vital*, *al îndoielii*, al *eventualității*, al *realizabilului*, al *non-actualității* etc. O altă direcție, și cea mai veche, care apare încă din antichitate, este aceea care face abstracție de valoarea modală și consideră conjunctivul numai ca *mod de subordonare*.

1.3. *Tezele dualiste*: Ideea că subjonctivul ar avea două valori este susținută începând cu comparativiștii din secolul trecut. Ea apare mai întâi la Fr. Diez[13], *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1836, pentru limbile romanice, și la B. Delbrück, *Der Gebrauch des Konjuctivs und Optativs im Sanskrit und Grieschen*, Halle, 1871 și la A. Bergaigne, *De*

---

[3] Cf. T. Kalepky, *Verweckselung von Grundbedeutung und Gebrauchsweise in der französischen Tempus und Modulslehre*, în "Zeitschrift für Romanische Philologie", XLVIII, 1928.

[4] Cf. A. Badia-Margarit, *El subjuntivo de subordination en las lenguas romances...* în "Revista de filologia espagñola", XXXVII, 1953, p. 95-129; M. Basolls de Climents, *Sintaxis historica de la lengua latina*, II, 1948, p. 438.

[5] Cf. E. Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo, 1957, p. 11 și urm.

[6] Cf. E. Tănase, *Essai sur la valeur et les emplois du subjonctifs en français*, Montpellier, 1943, p. 7-71.

[7] Cf. P. Imbs, *Le subjonctif en français moderne*, Strassbourg, 1953, p. 52 și urm.

[8] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 15-132.

[9] Cf. A. Ronconi, *Il verbo latino, Problemi di sintassi storica*, Florența, 1959, p. 115 și urm.

[10] Cf. W. Rothe, *Strukturen des Konjunctivs im Französischen*, Tübingen, 1867, p. 10 și urm.

[11] Cf. P. Schifko, *Subjonctif und Subjunctivo...*, Viena-Stuttgart, 1967, p. 141-182.

[12] G. Moignet, *op. cit.*, p. 15 și urm.

[13] Trimiterile se fac la ediția franceză a gramaticii lui Diez, *Grammaire des langues romanes*, vol. III, Paris, 1876, p. 191-192.

Konjuctivi et Optativi in indo-europaeis linguis informatione et antiquissima, Paris, 1887, pentru limbile clasice.

Teza susținută de Fr. Diez și B. Delbrück se reduce la următoarele: conjunctivul latin avea două valori modale moștenite din indoeuropeană, cea de subjonctiv și cea de optativ indoeuropean. Ideea de bază a conjunctivului indoeuropean era *voința*, cea a optativului *dorința*. În greacă aceste valori s-au modificat și conjunctivul exprima *activitatea voită*, iar optativul *activitatea reprezentată*. Spre deosebire de greacă, latina a reunit cele două valori într-un singur mod. Limbile romanice au moștenit cele două valori, cu toate că ele și-au creat un nou mod, *condiționalul*, care a "*uzurpat anumite funcții ale conjunctivului*[14]".

Distincția: conjunctiv de *dorință* și *voință* (*Konjunctiv des Wunsches*), pe de altă parte, și conjunctiv de *reprezentare* (*Konjunctiv der Vorstellung*), pe de altă parte, apare, într-un număr de lucrări consacrate conjunctivului, scrise pe la sfârșitul secolului al XIX-lea[15].

În gramatica românească, ideea dublei valori a conjunctivului apare încă de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Primul gramatic care o formulează în mod explicit este R. Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797, p. 104: "*modul împreunării (modus conjunctivus sau subiunctivus) arată un lucru nehotărât, dar și o poftire*". După R. Tempea modul optativ ar face parte din conjunctiv, căci după semnificație "*nu-l osebim de coniunctiv*" (*Ibidem*, p. 104). Ideea aceasta apare mai târziu la T. Cipariu[16], la L. Nădejde[17], iar în secolul nostru la A. Scriban[18] și la Kr. Sandfeld-H. Olsen[19]. C. Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*, Institutul European, Iași, 1999, p. 551, consideră că "*modul conjunctiv (numit încă uneori sub influența gramaticii franceze și subjonctiv) exprimă două conținuturi modale fundamentale (acțiunea ca proces considerată* ***realizabilă, posibilă****, și acțiunea ca proces considerată* ***ireală***")

Ideea dublei valori la conjunctivul din limbile romanice este ilustrată cu lux de amănunte, pentru fiecare limba romanică în parte, și de W. Meyer-Lübke[20]. Ceea ce unește pe toți susținătorii dublei valori a conjunctivului este concepția lor *istorică* despre limbă, judecarea limbilor după tiparele limbilor vechi (conjunctivul latin este judecat prin comparație cu cel din indoeuropeană, conjunctivul romanic cu cel latin). O altă idee comună la susținătorii dublei valori a conjunctivului este aceea că valoarea conjunctivului nu trebuie căutată în propozițiile subordonate, ci numai în cele principale.

1.4. Dezvoltarea psihologiei în secolul al XX-lea aduce cu sine o serie de idei și principii noi în teoria limbii. Teza dublei valori a conjunctivului capătă acum o nouă formă bazată pe principii psihologiste. Conjunctivul începe să fie privit ca un mod al *afectivității*, al *sentimentului*, al *subiectului psihologic*, al *energiei psihice*, etc.

Printre primii susținători ai principiilor psihologiste în definirea conjunctivului se numără H. Soltmann[21], E. Lerch[22] și M. Regula[23]. După H. Soltmann, întrucât verbul exprimă

---

[14] Fr. Diez, *op. cit.*, p. 192.

[15] Cf. Fr. Bischoff, *Der Konjunktiv bei Chrestien*, Halle, 1880; K. Quiehl, *Der Gebrauch des Konjunctivs in den ältesten französischen Sprachdenkmälern, bis zum Rolandlied einschliesslich*, Kiel, 1881; R. Kowalski, *Der Konjunktiv bei Wace*, Breslau, 1882; G. Busse, *Der Konjunctiv im altfranzösischen Volksepos*, Kiel, 1886; H. Philp, *Le subjonctif et les grammairiens français du XVIe siècle*, Stockholm, 1895; în ceea ce privește ultimele două lucrări citate, n-am avut posibilitatea să le consultăm. Informațiile cu privire la faptul că în ele se susține ideea dublei valori a conjunctivului le avem din E. Tănase, *op. cit.*, p. 9-10 și din G. Moignet, *op. cit.*, p. 17-18.

[16] *Gramatica limbei române*, vol. I, București, 1869, p. 302.

[17] Cf. I. Nădejde, *Gramatica limbei române*, Iași, 1884, p. 207.

[18] Cf. A. Scriban, *Gramatica limbii românești*, Iași, 1925, p. 114.

[19] Cf. W. Sandfeld-H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, Paris, 1936, p. 352 și urm.

[20] Cf W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, III, Paris, 1900, p. 145-150.

[21] *Syntax der Modi im modernem Französischen*, Halle, 1919.

nu acțiuni, ci reflectă *starea sufletului* (*Seelenspiegelung*), conjunctivul este un mod care reflectă *sentimentul de incertitudine* (*Spiegelung des Gefuehls der Unsicherkheit*)[24]. Ca și Delbrück și Diez, Soltmann distinge două feluri de conjunctiv: a) un conjunctiv de *voință* (conjunctiv din independente, cu valoare de imperativ), b) un conjunctiv de *incertitudine în* dependente, care poate fi de *incertitudine reală*, de *supoziție* și de *precauție*[25]. E. Lerch preia cu mici modificări teza lui H. Soltmann în primul său studiu despre semnificația modului[26], vorbind, pe de o parte, de un *conjunctiv de dorință* (în care se încadrează și conjunctivul *concesiv* și *condițional*) și de un *conjunctiv de incertitudine*, care este cerut în special de verbele afective. Mai târziu însă, într-un studiu consacrat în mod special conjunctivului[27], el substituie conjunctivul de *incertitudine* cu conjunctivul *subiectului psihologic*, care ar exprima ceea ce este cunoscut de interlocutor. Spre deosebire de subiectul psihologic, exprimat prin conjunctiv, *predicatul psihologic* este întotdeauna exprimat, după E. Lerch, prin indicativ, mod care aduce întotdeauna ceva nou în expresie. Într-o frază de tipul *Mă mir să fi venit* (fr. *Je m'etonne qu'il soit venu*), predicatul psihologic este *mă mir* (fr. *Je m'etonne*) și subiectul psihologic este *să fi venit* (fr. *qu'il soit venu*). Căutând să precizeze domeniul subiectului psihologic exprimat prin conjunctiv, E. Lerch arată că acesta se limitează la propozițiile subordonate care depind de verbe afective și apreciative, de verbe de declarație și de percepție, când ele au forma negativă sau interogativă.

Față de opiniile predecesorilor, explicațiile lui E. Lerch marchează un pas înainte în cunoașterea naturii conjunctivului și a raporturilor lui cu indicativul. Explicația conjunctivului ca *subiect psihologic*, ca element deja cunoscut într-un enunț rămâne valabilă și astăzi, dacă ne limităm la conjunctivul dependent de un verb de opinie, de percepție, de declarație, de un verb însoțit de negație etc. Ea însă nu poate fi valabilă pentru conjunctivul din circumstanțiale. În aceste propoziții, conjunctivul nu poate fi redus la *subiect psihologic*, căci de multe ori el este cel care aduce o informație nouă. De pildă, într-un enunț de tipul *În loc să citească, se plimbă*, conjunctivul nu poate fi luat ca *subiect psihologic*, ci numai ca *predicat psihologic*. Deci explicația conjunctivului prin *subiectul psihologic*, dată de E. Lerch, nu poate îmbrățișa întreaga varietate a întrebuințărilor conjunctivului.

Teza dublei valori a conjunctivului, enunțată a lui Lerch, a fost dezvoltată de M. Regula. Deși preia de la E. Lerch explicația întrebuițării conjunctivului prin *subiectul psihologic*, M. Regula supune această explicație unui sever examen critic. Astfel el arată că clasificările lui E. Lerch sunt fie prea strâmte, fie prea largi. Sunt prea strâmte, întrucât există cazuri care nu se pot clasifica nici în *conjunctivul de voință*, nici în cel al *subiectului psihologic*[28]. Sunt prea largi, deoarece există cazuri în care prin subiectul psihologic se poate explica și indicativul, nu numai conjunctivul. Analizând cazurile care pot sau nu pot fi clasate nici în conjunctivul de voință și nici în cel al subiectului psihologic, M. Regula ajunge la identificarea unui conjunctiv *amodal, neutru*, care n-ar exprima altceva decât *lipsa*

---

[22] *Die Bedeutung der Modi im Französischen*, Leipzig, 1919; *Der Konjunktiv des psychologischen Subjeckts*, în "Neueren Sprachen", XXVII, p. 338-344, apud G. Moignet, *op. cit.*, p. 19.

[23] *Über die modale und psychodynamische Bedeutung der französischen Modi im Nebensätze*, în "Zeitschrift für Romanische Philologie", XLV, 1925, p. 131 și urm.; *La fonction du subjonctif dans le français moderne*, în "Revue de linguistique romane", t. XII, 1936, p. 289-350; *Encore le problème du subjonctif*, în "Zeitscrift für Romanische Philologie", 1958, p. 259-275.

[24] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 13; G. Moignet, *op. cit.*, p. 41.

[25] H. Soltmann, *op. cit.*, p. 10 și urm.

[26] *Die Bedeutung der Modi...*, Leipzig, 1919, p. 93 și urm.

[27] *Der Konjunktiv des psychologischen Subjeckts*, în "Neueren Sprachn", XXVII, p. 338-344.

[28] Cf. M. Regula, *La fonction du subjonctif...*, în RLR, t. XII, 1936, p. 335-340.

modalităţii[29]. Ca urmare a acestui fapt, în concepţia lui M. Regula se disting două conjunctive, un conjunctiv al independentelor, care este *modal*, şi un conjunctiv al subordonatelor, care este fie *amodal*, fie *psihodinamic*[30]. Conjunctivul independentelor ar exprima, după Regula, *dorinţa* şi *incertitudinea*, care nu sunt noţiuni antinomice, căci orice dorinţă cuprinde în ea însăşi o incertitudine. Subjonctivul *amodal* ar fi, după M. Regula, modul care este *deja văzut* (déjà vu) adică cel care apare numai în subordonate şi este cerut în mod obligatoriu de verbul regent. În acelaşi timp, Regula distinge însă şi *conjunctivul psihodinamic, modal*, care ar fi conjunctivul *predicatului psihologic*. Acesta apare în propoziţii principale şi în subordonatele care conţin predicatul psihologic al frazei. Deci, cu toate că ideea de bază a lui M. Regula este luată de la E. Lerch (conjunctivul ca mijloc de exprimare a subiectului psihologic), concepţia lui Regula asupra conjunctivul este mai coerentă şi cu o putere de explicaţie a cazurilor de întrebuinţare a conjunctivul mult mai mare. Teza dualistă a lui Regula se deosebeşte de teza dualistă a lui Lerch prin două trăsături principale: a) conjunctivul de *voinţă* nu mai este luat ca valoare de bază a conjunctivului, ci reprezintă numai o varietate a conjunctivului modal, b) categoria *subiectului psihologic* este încadrată într-o categorie mai largă, în categoria *a ceea ce este numai reprezentat* (Beurteilungsgegenstand, Gedachtheitsform), în care intră atât conjunctivul *modal, energic, dinamic*, cât şi conjunctivul *amodal, energetic, nedinamic*. Mai târziu, M. Regula şi-a reluat ideile mai vechi, fundamentându-le pe principii structuralistice[31]. Deşi a aderat la principiile structuralise ale lui G. Guillaume şi ale elevului acestuia, P. Imbs, M. Regula nu a acceptat tendinţa acestora de a reduce întrebuinţările conjunctivului la o unitate, reafirmându-şi teza imposibilităţii "*reducerii celor două conjunctive net deosebite unul de altul, conjunctivul modal, energic, dinamic şi conjunctivul amodal nonenergetic, adinamic*[32]".

Analizele făcute de Regula întrebuinţărilor conjunctivului din franceză sunt în mare parte valabile şi pentru conjunctivul din română. Cu toate acestea, ideile sale nu au avut ecou în lingvistica şi în gramatica românească. În partea a patra a lucrării vom căuta să arătăm, bazându-ne pe exemple luate din diferite epoci de dezvoltare a limbii române, importanţa distincţiilor lui Regula între conjunctivul modal şi cel amodal pentru exemplificarea unor fenomene din istoria limbii române.

1.5. Ideile lui E. Lerch şi ale lui M. Regula au fost reluate şi dezvoltate de W. von Wartburg şi P. Zumthor[33], pe de o parte, şi de C. de Boer[34], pe de altă parte. După W. von Wartburg şi P. Zumthor există: a) un conjunctiv al independentelor care a conservat o puternică valoare modală şi care este propriu modului energiei psihice, introducând în expunerea acţiunii o nuanţă afectivă, purtătoarea unei *tensiuni a voinţei*. În acest conjunctiv autorii încadrează pe cel care exprimă dorinţa, porunca, ipoteza, b) un conjunctiv al subordonatelor, numit de autori "*subjonctif du déjà vu*"[35]. Acest conjunctiv nu aduce nimic nou pe planul reprezentării, el arată numai că ceea ce se exprimă este deja văzut, deja judecat. Se recunoaşte uşor în acest conjunctiv, conjunctivul *subiectului psihologic* a lui E. Lerch şi cel *amodal* al lui Regula[36].

---

[29] *Ibidem*, p. 335-336.

[30] *Ibidem*, p. 337.

[31] Cf. M. Regula, *Encore le problème du subjonctif (Contributions aux théories de P. Imbs)*, în "Zeitschrift für romanischen Philologie", nr. 3-4, 1958, p. 259-275.

[32] *Ibidem*, p. 274.

[33] Cf. W. von Wartburg-P. Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, Berna, 1947, p. 103 şi urm.

[34] Cf. *Syntaxe du français moderne*, Leiden, 1947, p. 245 şi urm.

[35] W. von Wartburg şi P. Zumthor, *op. cit.*, p. 110; cf. şi G. Moignet, *op. cit.*, p. 26.

[36] Ideea că acest conjunctiv este "*une forme souvent vide de sens*" apare şi într-o lucrare anterioară a lui W. v. Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*, ed. IV, Berna, 1946, p. 106. În această lucrare însă autorul nu insistă asupra ideii menţionate.

Teza că în franceză, ca şi în alte limbi neolatine, există două conjunctive, ireductibile unul la altul apare cu o deosebire pregnantă la C. de Boer[37]. Primul din conjunctive s-ar întâlni, după părerea lui C. de Boer, acolo unde verbul este independent din punct de vedere psihologic, iar al doilea acolo unde există un anumit grad de dependenţă psihologică în raport cu ideea exprimată în principală. Primul din aceste conjunctive ar avea întotdeauna o nuanţă volitivă, iar al doilea ar fi modul "*celui de-al doilea plan*" (fr. "*Le mode du second plan*")[38], care ar marca dependenţa, subordonarea psihologică a verbului. Ca atare, C. de Boer distinge mai întâi un conjunctiv de *voinţă*, care poate avea valori de ordin, rugăminte, dorinţă, regret (acest conjunctiv apare de obicei în principale şi foarte rar în atributive explicative şi în condiţionale). Apoi el distinge un conjunctiv propriu numai subordonatelor care nu exprimă *nimic*, care nu face altceva decât să ajute la *sugerarea* unui fapt: "*Le subjonctif sert á subordonner une autre idée; rien de plus*"[39]. S-a obiectat lui C. de Boer inconsecvenţa demonstraţiei sale, plasarea sa, în definirea conjunctivului, fie numai pe planul semantic, fie numai pe cel funcţional[40]. Într-adevăr, primul conjunctiv, cel de *voinţă*, este definit semantic, deci visează substanţa şi nu forma, pe când cel de-al doilea (conjunctivul subordonatelor) este definit funcţional, vizând forma şi nu substanţa.

1.6. Ceea ce uneşte toate teoriile asupra conjunctivului expuse mai sus este caracterul lor dualist, adică caracterul conjunctivului de mod cu dublă valoare în funcţie de contextele în care apare:

a) În independente, el exprimă *voinţa* (dorinţa, porunca, concesia).

b) În subordonate, după unii, are valoare modală, după alţii, nu are valoare modală, neputând să exprime nimic, ci numai *să sugereze*. De fapt, cele mai multe discuţii s-au dus în legătură cu admiterea ambelor valori ca valori modale, sau numai a uneia dintre ele.

Cei care susţin teza dublei valori modale a conjunctivului romanic se bazează nu pe fapte de sincronie, ci pe un fapt de diacronie: conjunctivul romanic moşteneşte conjunctivul latin, care îngloba două valori modale distincte, cea de conjunctiv şi cea de optativ indo-european. De aceea, ni se pare mai argumentată teza lui Regula reluată şi a lui C. de Boer a existenţei unui *conjunctiv modal* şi a unui *conjunctiv amodal*, întrucât ea porneşte de la fapte de pură sincronie, pe care însă nici diacronia nu le respinge. În latină exista un conjunctiv de subordonare, care nu era o formă verbală dotată cu un conţinut modal precis, ci o formă prin intermediul căreia se putea exprima cu claritate relaţia de subordonare în care se găsea o construcţie cu alta[41]. Acest conjunctiv de subordonare din latină nu este, de fapt, decât conjunctivul amodal, adinamic, conjunctivul care "*numai sugerează un fapt*", găsit de Regula şi de C. de Boer în limbile romanice, şi în special în franceză.

II. Tezele cu privire la unitatea conjunctivului

1.7. Încercările de a vedea în conjunctiv un mod cu *o singură valoare* sunt mai vechi decât cele privitoare la dubla valoare a lui. Ele au ca punct de plecare, cum e şi firesc, absolutizarea uneia din cele două valori şi neglijarea sau chiar negarea celeilalte. Astfel, cei care au pornit de la *substanţă* au negat conjunctivul de subordonare, care vizează în primul rând *forma*, şi invers, cei care au pornit de la *formă* au negat conjunctivul definit prin *substanţă*, adică conjunctivul de voinţă, dorinţă, incertitudine, irealitate. Lupta dintre logicism şi antilogicism este aici mai vizibilă decât oriunde.

---

[37] *Op. cit.*, p. 245.
[38] *Op. cit.*, p. 245.
[39] *Ibidem*.
[40] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 32.
[41] Cf. M. Bassols de Climent, *Sintaxis histórica de la lengua latina*, vol. II, Barcelona, 1948, p. 438.

1.8. *Absolutizarea criteriului semantic.* Prin absolutizarea criteriului semantic, în aşa numitul mod conjunctiv, unii au găsit că predomină valoarea de posibilitate, alţii cea de subiectivitate etc. S-a arătat mai sus că dezvoltarea psihologiei în secolul nostru aduce cu sine teza lui E. Lerch şi pe cea a alui M. Regula despre *conjunctivul-subiect psihologic.* Aceeaşi dezvoltare a psihologiei aduce cu ea şi o altă teză privind conjunctivul, de data aceasta o teză unitară. Este vorba de teza privind conjunctivul ca mod al *subiectivităţii.* Ea este susţinută mai întâi într-o teză de doctorat a lui W. van der Molen[42], iar după aceea, de mai mulţi cercetători, printre care G. Le Bidois şi R. Le Bidois[43] (pentru limba franceză) şi N. I. Barbu[44] şi Iorgu Iordan (pentru limba română)[45].

1.9. Ridicându-se împotriva tezelor dualiste, W. van der Molen arată că nu este suficient să descoperi întrebuinţarea unui mod după cutare verb, cutare conjuncţie, cutare antecedent, ci trebuie descoperit un *principiu unic* care să explice întrebuinţarea modurilor. Căutând *principiul* care guvernează conjunctivul, W. van der Molen îl găseşte în atitudinea psihică a subiectului vorbitor, în atitudinea de *subiectivitate* a acestuia: "*... le subjonctif est le mode de la subjectivité. Ce mode a pour effet de teindre l'action de cette nuance subjective qui este inhérente au mode subjonctif*"[46]. Cu valoarea modală de subiectivitate, conjunctivul apare atât în principale, cât şi în subordonate. După W. van der Molen, folosirea unei forme de conjunctiv face ca "*în jurul sensului logic al verbului să plutească o atmosferă sentimentală, care îl îmbracă, îl pătrunde şi-i dă, în funcţie de context, coloraturi speciale (fie de rugăminte sau de ordin, fie de rezervă sau ezitare, fie de concertare, fie de dorinţă)*"[47]. Cu toate că aceste *coloraturi* sunt foarte variate, arată W. van der Molen, nu trebuie să se piardă din vedere faptul că ele sunt toate "*atitudini psihice ale subiectului vorbitor, şi că elementul comun al lor este acela de subiectivitate*"[48]. Graţie acestui element comun, modul subjonctiv s-ar opune indicativului care ar exprima faptele obiectiv, *neutru,* "*fără ca sufletul subiectului vorbitor să fie interesat*"[49]. Mergând mai departe de linia psihologismului bergsonian, W. van der Molen arată că "*la forme du subjonctif dessine autour de la représentation intellectuelle proprement dite une frange indistincte et floue; le subjonctif est comme la nébulosité vague, faite d'émotivité, qui entoure d'un noyau lumineux notre pensée conceptuelle et logique*"[50].

Dându-şi însă seama de faptul că exagerarea caracterului subiectiv ar putea să deformeze imaginea conjunctivului, multe exemple neputându-se clasa după principiul enunţat, W. van der Molen admite că există cazuri care scapă definiţiei sale, întrucât tradiţia şi *convenţia* ar juca un rol considerabil în sintaxă. Ca atare, întrebuinţarea conjunctivului ar fi supusă unor reguli tradiţionale şi obscure, atunci când valoarea nu este de subiectivitate. Cu toate acestea, W. van der Molen consideră că nici în aceste cazuri conjunctivul nu trebuie considerat ca *simplu instrument de subordonare*[51].

---

[42] Cf. W. von der Molen, *Le subjonctif, sa valeur psychologique et son emploi dans la langue parlée,* Amsterdam, 1923, p. 36 şi urm.
[43] *Syntaxe du français moderne. Les fondements históriques et psichologiques,* vol. I, Paris, 1968.
[44] *Sintaxa limbii române după metoda istorico-stilistică,* Bucureşti, 1944, p. 75-77.
[45] *Limba română actuală. O gramatică a "greşelilor",* Iaşi, 1843; cf. şi I. Iordan, V. Guţu-Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane,* Bucureşti, 1967, p. 217.
[46] *Op. cit.,* p. 36.
[47] *Op. cit.,* p. 36.
[48] *Op. cit.,* p. 36-37.
[49] *Ibidem,* p. 36-37.
[50] *Ibidem,* p. 36-37.
[51] *Ibidem,* p. 40.

1.10. Părerea lui W. van der Molen, că modul conjunctiv este modul *subiectivității, al afectivității*, este susținută, pentru limba română, de N. I. Barbu, și parțial, de I. Iordan (care găsește conjunctivului și alte valori). După părerea lui N. I. Barbu, conjunctivul ar fi "*modul afectivității noastre, exprimând mișcările inimii noastre*"[52]. El se opune indicativului care este "*modul constatărilor reci, obiective, raționale*"[53]. Spre deosebire de W. van der Molen, N. I. Barbu nu exagerează caracterul de afectivitate al conjunctivului. El arată că "*din punct de vedere rațional, conjunctivul exprimă mișcări posibile*". Cu toate acestea N. I. Barbu nu merge mai departe în definirea conjunctivului ca mod al posibilității, ci conchide: "*Nu însă de conținutul rațional este subjonctivul încărcat, ci de cel afectiv*"[54].

Despre caracterul conjunctivului ca mod al subiectivității, dar fără a absolutiza acest caracter, vorbește și I. Iordan, în *Limba română actuală. O gramatică a "greșelilor"*, Iași, 1943, și, mai târziu, în lucrarea scrisă în colaborare cu V. Guțu-Romalo și Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 217. În ambele lucrări, se arată că, ori de câte ori apare un element subiectiv, conjunctivul este modul obișnuit de expresie. Menționăm însă că în ultima lucrare citată, deși se admite subiectivitatea ca valoare modală, nu se neagă, ca în lucrările lui W. van der Molen și N. I. Barbu, conjunctivul de *subordonare*.

1.11. G. Le Bidois și R. Le Bidois[55] dau tezei că subjonctivul este modul subiectivității expresia cea mai elocventă. Ei consideră subjonctivul "*le plus mode de tous les modes*"[56], modul *energiei psihice*, al *dinamismului vital*[57]. Autorii citați neagă existența conjunctivului amodal și a celui de subordonare subliniind că "*... loin d'être essentiellement le mode de la subordonation, le subjonctif est, au contraire, le mode indépendant, pleinement autonome, tout à fait spontané et libre, du sentiment et du vouloir*"[58]. Toate întrebuințările subjonctivului s-ar reduce la o singură invariantă care ar fi, după G. și R. Le Bidois, expresia afectivității. În virtutea acestei valori de bază, subjonctivul s-ar opune indicativului, mod intelectual, neutru, obiectiv. Exagerările la care ajung autorii citați sunt evidente. Ei trec cu vederea faptul că nici un mod nu este specializat în exprimarea afectivității sau a non-afectivității, și că indicativul poate la fel de bine să fie expresia subiectivității ca și conjunctivul[59].

Interesant este faptul că G. și R. Le Bidois au ajuns la rezultate diametral opuse față de cele la care ajunseseră E. Lerch și M. Regula. Astfel, în timp ce M. Regula distinge un subjonctiv *amodal, neutru*, un subjonctiv *déjà vu*, R. și G. Le Bidois consideră că orice conjunctiv este încărcat cu o puternică valoare modală, că neutru din punct de vedere modal nu este subjonctivul, ci indicativul, că orice subjonctiv nu este dependent, ci independent, autonom[60].

---

[52] N. I. Barbu, *Sintaxa limbii române după metoda istorico-stilistică*, București, 1944, p. 75-76.
[53] *Ibidem*, p. 75.
[54] *Ibidem*, p. 77.
[55] *Op. cit.*, p. 501 și urm.
[56] *Ibidem*, p. 501.
[57] *Ibidem*, p. 501.
[58] *Ibidem*, p. 501.
[59] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 37.
[60] Pentru a arăta că între verbul regent și un conjunctiv nu este o dependență reală, G. și R. Le Bidois ajung la analize gramaticale forțate. Astfel, conjunctivul, dintr-un enunț de tipul *vreau să vină* (fr. *je veux qu'il vienne*) este considerat ca paratactic. Procedând în felul acesta, autorii ajung la ideea că orice conjunctiv este independent, și că nu există *conjunctiv de subordonare*.

1.12. Conjunctivul ca mod al nesiguranței. După alți cercetători, valoarea de bază a conjunctivului ar fi cea de îndoială, nesiguranță, incertitudine. Toate celelalte valori (valori derivate) ar putea fi reduse la "*invarianta nesiguranță*". După informațiile date de F. Brunot[61], primul în istoria gramaticii care susține că valoarea de bază a conjunctivului este cea de îndoială ar fi Malherbe. După Malherbe, indicativul exprimă o afirmație, conjunctivul exprimă îndoiala. Se pune indicativul ori de câte ori avem de a face cu un fapt real, dar conjunctivul când faptul este îndoielnic. Această distincție se găsește la majoritatea gramaticilor din secolul al XIX-lea, atât străini, cât și români[62]. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru, se face simțită tendința de a nu mai considera *îndoiala* ca valoare de bază a conjunctivului, ci ca valoare derivată. Există atunci cazuri când unii gramatici revin asupra definițiilor lor date conjunctivului ca mod al nesiguranței[63]. În secolul nostru, numărul gramaticilor care consideră valoarea de nesiguranță ca valoare de bază a conjunctivului este destul de redus. Dintre gramaticii români care iau valoarea de nesiguranță ca valoare de bază a conjunctivului putem menționa numai pe I. Iordan (în *Gramatica limbii române*, București, 1937, p. 173, și în *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1967, p. 612) și pe C. Șotropa și V. Grecu, *Gramatica limbii române*, ediția a IX-a, București, 1946, p. 130. La cei mai mulți gramatici români, valoarea de nesiguranță, de îndoială apare ca valoare derivată a *posibilității*, care este valoarea de bază a conjunctivului[64].

Dificultatea definirii conjunctivului după valoarea de nesiguranță (îndoială) rezidă în aceea că nu se pot cuprinde în această valoare toate întrebuințările conjunctivului din propozițiile principale și subordonate. De pildă, valorile de poruncă, sfat, rugăminte, concesie nu se pot reduce la *invarinta-îndoială*. De fapt, cei care au definit conjunctivul prin valoarea de nesiguranță nu au fost în mod special preocupați de reducerea variantelor la o singură invariantă.

1.13. Conjunctivul ca mod al *realizabilului, eventualului*

În opoziție cu indicativul, mod al realului, conjunctivul a fost definit în mai multe gramatici[65] ca mod al realizabilului sau al eventualului[66]. Față de alte definiții ale conjunctivului (ca, de pildă, cea privitoare la valoarea de incertitudine sau de afectivitate, definiții prea strâmte, care nu puteau cuprinde întreaga varietate a întrebuințărilor acestui mod), definirea conjunctivului ca mod care exprimă o acțiune *realizabilă*, reușește să îmbrățișeze toate celelalte valori (voință, poruncă, îndemn, concesie, îndoială, rugăminte etc.). Cu toate acestea, dezavantajul ei constă în aceea că este prea largă și prea vagă. Prin *realizabil* se înțelege o zonă destul de largă, cuprinsă între *imposibil* și *real*. Iată schematic această zonă:

imposibil	posibil	probabil (eventual)	real (cert)
r e a l i z a b i l			realizat
c o n j u n c t i v (infinitiv)		c o n d i ț i o n a l – i n d i c a t i v	

[61] Cf. F. Brunot, *La doctrine de Malherbe*, Paris, 1891, p. 439.

[62] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 40 și Al. Ionașcu, *Gramaticii români*, Iași, 1914.

[63] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 40.

[64] Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1966, p. 218-219.

[65] Prima gramatică care arată că "*modul conjunctiv exprimă o acțiune realizabilă*" este *Gramatica* Academiei, ediția I, București, 1954, p. 310. Această definiție a fost reluată de *Gramatica Academiei*, ediția a II-a, vol. I, București, 1966, p. 218: "*Conjunctivul exprimă o acțiune realizabilă, posibilă*". C. Dimitriu, *Gramatica limbii române* explicată, I, Editura Virginia, Iași, 1994, p. 26, arată că proprie conjunctivului îi este o acțiune posibilă sau realizabilă; *Gramatica* Academiei nu face nici o dictinție între *realizabil* (care cuprinde și *probabilul*) și *posibil*, care are o sferă mult mai îngustă.

[66] Vezi G. Galichet, *Essai de grammaire psychologique*, Paris, 1947, p. 97-98; Al. Ronconi, *op. cit.*, p. 116; A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 418-423, 470.

Din această schemă, se poate observa că zona ocupată de conjunctiv este mult mai îngustă decât zona proprie *realizabilului*. Conjunctivul ocupă numai zona imposibilului şi posibilului pe când realizabilul cuprinde şi zona probabilului (eventualului), zonă proprie nu conjunctivului, ci condiţionalului şi indicativului. Astfel, elementele din sfera semantică a *(im)posibilului* se pot combina cu conjunctivul şi infinitivul (*E (im)posibil să vină (a veni)*). În acelaşi timp, elementele din sfera semantică a *probabilului* şi *realului* se pot combina cu condiţionalul şi cu indicativul (*E probabil (cert) că vine (ar veni)*), dar nu şi cu conjunctivul sau cu infinitivul (**E probabil (cert) să vină (a veni)*). Aceste fapte, la care se mai pot adăuga şi altele[67], arată că modul conjunctiv nu exprimă totdeuna acţiune *realizabilă*, ci numai o acţiune *posibilă*[68], că opoziţia *conjunctiv ~ indicativ* nu acoperă în întregime opoziţia *realizabil – real*, ci opoziţia *(im)posibil ~ probabil (eventual) – real*. O acţiune *realizabilă* poate exprima şi condiţionalul şi indicativul (în zona probabilului). Deci definiţia "*conjunctivul exprimă o acţiune realizabilă*", care ni se pare prea largă şi în acelaşi timp prea vagă, trebuie corectată înlocuind termenul *realizabilă* cu termenul *posibilă*. Greşită ni se pare şi considerarea conjunctivului ca mod al *eventualului*. În lingvistica generală, această idee este susţinută de G. Galichet[69]: "*En définitive, il n'y a psychologiquement que deux modes fondamentaux: le mode du réel et le mode de l'eventuel. Toutes les autres nuances modales ne sont que des variétés de ces deux grands types*"[70]. După Galichet, modul eventualului este subjonctivul, cel al realului indicativul. Teza lui Galichet nu este valabilă pentru limba română. Conjunctivul românesc, spre deosebire de conjunctivul din spaniolă, de pildă[71], nu pătrunde în zona probabilului (eventualului) decât în limba veche şi acolo, numai în situaţii cu totul speciale, care vor fi analizate în Partea a IV-a a lucrării.

1.14. O analiză detaliată a domeniilor conjunctivului din limba franceză, cu referiri şi la situaţia din limba română[72], a valorii şi a raporturilor lui cu indicativul, apare în teza de doctorat a lui E. Tănase[73]. După E. Tănase, valoarea de bază a subjonctivului din franceză şi din română ar fi cea de *non-existenţă*. Prin această valoare, conjunctivul s-ar opune indicativului care exprimă existenţa. Faţă de alţi cercetători, E. Tănase arată că valoarea conjunctivului nu trebuie căutată în propoziţii principale, căci aici conjunctivul îşi păstrează numai forma,

---

[67] De pildă, verbele *a putea* şi *a trebui* construite cu conjunctivul sau cu infinitivul, exprimă *posibilitatea* sau *necesitatea*, dar construite cu indicativul sau cu condiţionalul primesc sensul de *probabilitate* (*poate să vină, trebuie să vină* faţă de *poate că vine, trebuie că vine*).

[68] Definirea conjunctivului ca mod care exprimă o *lucrare posibilă* apare în mai multe gramatici româneşti din secolul nostru (cf. I. Slavici, *Gramatica limbii române*, partea I: *Etimologia*, Bucureşti, 1914, p. 113; A. Frunză, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1918, p. 124; Al. Rosetti, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1943, p. 76. Nici una din aceste gramatici nu fac însă precizări în legătură cu expresia lingvistică a categoriei de *posibil*, faţă de cea de *probabil* şi *cert*. Primul care delimitează aceste domenii pentru limbile romanice este G. Guillaume, *op. cit.*, p. 29 şi urm.

[69] *Op. cit.*, p. 97-98.

[70] *Ibidem*, p. 98.

[71] Spre deosebire de română şi franceză, în care verbele de probabilitate se construiesc numai cu indicativul sau cu condiţionalul, spaniola construieşte aceste verbe de regulă cu conjunctivul. Deci, pentru spaniolă, definirea conjuctivului ca mod care exprimă o acţiune probabilă, eventuală, realizabilă nu este greşită.

[72] Cf. E. Tănase, *Essai sur la valeur et les emplois du subjonctif en français*, Montpellier, 1943.

[73] La sfârşitul fiecărui capitol, E. Tănase compară întrebuinţările conjunctivului din franceză cu întrebuinţările conjunctivului din română (cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 101, 106, 113, 126, 130, 136, 139, 143, 165, 169, 172, 183, 201, 212, 220, 233, 243, 272, 285. Menţionăm însă că referinţele privind conjunctivul din română sunt destul de sumare. Ele nu îmbrăţişează întreaga varietate a întrebuinţărilor conjunctivului românesc. De fapt, după cum arată titlul lucrării, autorul nu şi-a propus să facă acest lucru.

valoarea fiind de imperativ sau condițional[74], ci în propoziții subordonate, unde avem nu numai o formă de conjunctiv, dar și o valoare proprie. Această valoare este cea de *non-existență*. Ea este nu numai *valoarea de bază* a conjunctivului, ci și *valoarea sa pură*. Această valoare pură nu se concretizează în vorbire decât prin valori derivate, mai mult sau mai puțin apropiate de valoarea de bază. E. Tănase stabilește patru valori derivate ale conjunctivului:

1) Cea mai apropiată de valoarea de bază ar fi valoarea de "*non encore existence*"[75]. Ea se referă la o acțiune viitoare și este reprezentată de fraze de tipul *Vreau ca P. să plece mâine* (fr. *Je vreux que P. parte demain*).

2) Mai depărtată de valoarea de bază ar fi "*valoarea de acțiune non-existentă în raport cu cunoașterea subiectului vorbitor*" ("*l'action non-existante par rapport à la connaissance du sujet-parlant*"[76]). Ea se referă la o acțiune prezentă sau trecută (tipul *E posibil ca P. să fi plecat* (fr. *Il est possible que P. soit parti*).

3) Mai depărtată de valoarea de bază a conjunctivului și mai apropiată de valoarea de bază a indicativului ar fi "*valoarea de acțiune **existentă**, dar nedeterminată, nestabilă*"[77]. Această valoare apare în special după verbele care permit în subordonată atât conjunctivul cât și indicativul, fără a-și schimba semantemul (tipul *S-a întâmplat să dea un ger mare, S-a întâmplat că a dat un ger mare*).

4) Cea mai depărtată de valoarea de bază a conjunctivului și cea mai apropiată de valoarea de bază a indicativului ar fi "*valoarea de acțiune existentă, dar pe al doilea plan din punct de vedere al importanței în frază*"[78]. E. Tănase arată că această valoare nu este specifică conjunctivului românesc, ci numai conjunctivului francez[79].

Prin urmare, după părerea lui E. Tănase, trecerea de la conjunctiv la indicativ s-ar face treptat, prin aceste valori derivate, mai apropiate sau mai depărtate de valoarea de bază, relevând acele zone de interferență dintre cele două moduri. Prin suplețea ei, explicația lui E. Tănase poate îngloba toate întrebuințările conjunctivului din franceză și din română. Ceea ce i s-a obiectat lui E. Tănase este faptul că nu ține seama de situația din *limbă*, menținându-se aproape tot timpul în planul *vorbirii*, în planul *efectelor de sens*: "*Le système de E. Tănase se borne à une classification arbitraire des emplois; il nous laisse à la périphérie du problème, dans le domanine des effets de sens*"[80].

Trebuie menționat, de asemenea, faptul că de multe ori în lucrarea citată, E. Tănase judecă conjunctivul prin tiparele indicativului, în sensul că distinge în întrebuințările conjunctivului noțiuni temporale de viitor, prezent și trecut, ca și la indicativ, cu toată că modul conjunctiv este străin de noțiunea timpului diferențiat în trei epoci. Conjunctivul se deosebește de indicativ în primul rând prin faptul că are un prezent și un perfect fără limite temporale, deci, un prezent larg și un perfect larg, fără funcție separativă intrinsecă. În ceea ce privește ideea lui E. Tănase că modul conjunctiv ar fi capabil de a exprima o acțiune existentă (valorile nr. 3-4), credem că G. Moignet[81] are dreptate când arată că aici avem de a face cu o regretabilă confuzie de puncte de vedere. Aceste valori ar veni în contradicție cu teoria semnului lingvistic, întrucât se admite că același mod ar avea două valori contradictorii (exprimând existența și non-existența). Dacă se admite, cum procedează E. Tănase, că modul conjunctiv exprimă non-existența și se opune în virtutea acestei valori indicativului, mod al existenței, înseamnă că două

---

[74] *Op. cit.*, p. 75 și urm.
[75] *Op. cit.*, p. 85 și urm.
[76] *Op. cit.*, p. 145 și urm.
[77] *Op. cit.*, p. 247.
[78] *Op. cit.*, p. 250-271.
[79] *Op. cit.*, p. 272.
[80] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 45.
[81] *Op. cit.*, p. 45.

din cele patru valori considerate derivate nu sunt valori ale conjunctivului, ci valori ale indicativului, întrucât ele sunt definite prin termenul *existență* și nu *non-existență* (valorile nr. 3-4).

Se pare că în mai târziu, E. Tănase și-a revizuit o parte din ideile susținute în teza de doctorat, părăsind ideea că subjonctivul ar avea o singură valoare de bază și îmbrățișând un punct de vedere dualist, după care subjonctivul ar avea o valoare semantică (în limba vorbită), dar și o valoare funcțională, de subordonare (în limba scrisă): *Il nous semble qu'il faut distinguer, en étudiant la valeur de ce mode, son emploi dans la langue parlée (où il a en general une valeur sémantique) et dans la langue écrite (littéraire), où il a souvent une valeur fonctionnelle: de subordination (cf. dans ce sens surtout le latin classique). De toute façon, le subjonctif a des chances d'avoir une fonction de subordination là où l'indicatif peut être également employé*"[82].

1.15. Conjunctivul ca mod-asertiv.

O altă direcție manifestată în istoria gramaticii generale, în ceea ce privește definirea conjunctivului, a fost aceea de a renunța la definițiile bazate pe noțiunea de *modalitate* și de a se porni de la conținutul logic (logosul apofantic) al frazei. Pornindu-se de aici se poate defini indicativul ca mod care exprimă o *aserțiune*, iar conjunctivul ca *mod care nu poate exprima o aserțiune*, ca mod al non-aserțiunii. (al logosului non-apofantic), unde nu se poate testa nici adevărul, nici falsul. Ideea aceasta apare pentru prima dată, după cum arată M. Regula, la Wähmer, care opune indicativul mod al experienței, al cunoașterii immediate, conjunctivului, mod al reprezentărilor abstracte, al unei acțiuni numai luate în considerație (*"qui est seulement envisagé"*)[83].

Opinia aceasta a fost dezvoltată de M. Regula și Th. Kalepky[84], după părerea cărora, conjunctivul, spre deosebire de indicativ, mod al realului, nu afirmă nimic în ceea ce privește realitatea sau irealitatea acțiunii. El ar fi modul neconstatării realității, *„al completei indiferențe față de realitate"*[85]. După Th. Kalepky conjunctivul ar fi din punct de vedere modal absolut indiferent, ar fi ca o „hartă albă"[86].

Pentru limba română, considerații asemănătoare cu cele expuse mai sus apar la Em. Vasiliu, *Elemente de teoria semantică a limbilor naturale*, București, 1970, p. 172-176. Em. Vasiliu consideră că opoziția *indicativ ~ conjunctiv* s-ar concretiza semantic prin opoziția *asertiv ~ non-asertiv*. În fraze de tipul *Vreau să merg*, *Doresc să merg* propoziția subordonată construită cu subjonctivul nu exprimă o aserțiune, în sensul că *să merg* nu descrie o situație, un fapt sau un eveniment și, în consecință, adevărul sau falsul propoziției *să merg* nu poate fi testat. În cele două enunțuri citate aserțiunea nu se referă, după părerea lui Em. Vasiliu, decât la *vreau* și *doresc*, iar cele două propoziții sunt adevărate sau false indiferent de valoarea de adevăr a propoziției subordonate. După autorul citat, valoarea de non-asertiv o are și conjunctivul din propozițiile independente. Într-un enunț de tipul *„Să plecăm departe de aici !"* nu se face o aserțiune. Ceea ce se afirmă în acest enunț este, după părerea lui Em. Vasiliu, o anumită „atitudine" sau „dispoziție" a vorbitorului în raport cu această propoziție, indiferent de

---

[82] Cf. *Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. I, București, 1970, p. 695, 715.

[83] Cf. M. Regula, *Encore le problème du subjonctif*, in "Zeitschrift für Romanische Philologie", nr. 3-4, 1958, p. 260.

[84] M. Regula și Th. Kalepky, *Zum Konjunktivproblem*, in "Zeitschrift für Französische Sprache", LI, 1928; cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 49.

[85] *Ibidem*, p. 49.

[86] *Ibidem*, p. 49.

valoarea de adevăr a propoziției respective, adică indiferent de faptul dacă evenimentul descris are (sau va avea) sau nu are loc (*op. cit.*, p. 174-175). Firește, acest enunț ține de logosul pragmaticos, în care, de la Aristotel încoace, nu se poate testa nici adevărul, nici falsul. Deci, opoziția *indicativ – conjunctiv* s-ar reduce la faptul că primul exprimă *aserțiunea* unei acțiuni, al doilea numai simpla ei *enunțare* (*considerare*). Aceste considerații foarte interesante privind natura semantică a conjunctivului se lovesc de dificultatea de a cuprinde în opoziția *asertiv* (*indicativ*) ~ *non-asertiv* (*conjunctiv*) întreaga varietate a întrebuințărilor celor două moduri. Există contexte în care indicativul este non-asertiv, după cum există și cazuri în care conjunctivul este asertiv. Astfel, într-o interogativă de tipul *Merge acolo ?*, indicativul este prin natura lucrurilor non-asertiv. În schimb există cazuri când conjunctivul este asertiv. În limba veche din secolele al XVII-lea si al XVIII-lea apar enunțuri de tipul: *„Și dzic călugării să fie fost făcut și sfeșnicile cele mari și cele mici și policandru și hora tot prisne de argint, și pe urmă să li fie luat un domn și să fie făcut altèli de spije"* (N, p. 8). Cele trei forme de conjunctiv (una de mai mult ca perfect și două de perfect, cu valoare prezumtivă) din fraza citată exprimă toate o aserțiune din punctul de vedere al protagonistului (*„călugării afirmă că au fost făcute sfeșnicile cele mari și cele mici și pe urmă le-a luat un domn și a făcut altele de spije"*). Deci din punctul de vedere al protagonistului procesului enunțat acțiunea exprimată de conjunctiv este reală în fraza citată. Întrebuințarea conjunctivului se explică prin rezerva locutorului față de cele afirmate de protagoniști (călugării). Avem de a face în aceste cazuri cu un conjunctiv *locutorial*, care scapă definiției date de Em. Vasiliu conjunctivului ca mod *non-asertiv*[87].

Deci, definirea conjunctivului ca mod al *non-aserțiunii* ni se pare incompletă. Ea ar putea fi completată prin luarea în considerație a noțiunilor de *locutor* și *protagonist*, distingându-se un conjunctiv *protagonistic* și un conjunctiv *locutorial*, ambele non-asertive, fie din punctul de vedere al protagonistului, fie din punctul de vedere al locutorului[88]. De asemenea, indicativul poate fi definit ca mod *asertiv*, numai cu condiția de a se ține cont de noțiunile de locutor și protagonist și de tipul de logos, care după Aristotel, poate fi *apofantic* (*asertiv*), *pragmatic* și *poetic*. Numai în logosul *apofantic* se poate testa adevărul sau falsul (cf. C. Frâncu, 1998).

1.16. Conjunctivul, mod al subordonării.

Toate opiniile prezentate până acum sunt încercări de a defini conjunctivul prin *substanță* și nu prin *formă*[89]. Ele sunt, prin urmare, *definiții semantice*. Orice definiție semantică este, după cum remarcă Hjelmslev[90], mai mult sau mai puțin echivocă, mai mult sau mai puțin impresionistă. Numai așa se explică de ce au existat atât de multe încercări de definire a conjunctivului, multe dintre ele ajungând la rezultate diametral opuse.

O altă direcție, opusă tuturor direcțiilor menționate mai sus, de definire a specificului conjunctivului, este cea care ia în considerație numai *forma* și nu și *substanța*. Definit prin *formă*, conjunctivul apare ca *mod al subordonării*.

---

[87] Cf. Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 174-175.

[88] Denumirile de *conjunctiv protagonistic* și *conjunctiv locutorial* sunt folosite pentru prima dată de J. Damourette și E. Pichon, *Des Mots à la Pensée. Essai de grammaire de la langue française*, vol. V, Paris, 1911-1936, p. 480-660. După J. Damourette și E. Pichon subjonctivul este modul *non-judecății* (*le moeuf de non-jugement*) și se opune indicativului, mod al *judecății* (*le moeuf de jugement*).

[89] Folosim termenii de *formă* și *substanță* în accepția pe care le-a dat-o L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison, 1963, p. 134.

[90] Cf. L. Hjelmslev, *La notion de reaction*, în „Acta linguistica", vol. I, Copenhaga, 1939, p. 14.

Cu toate că se afirmă în mod curent că definirea categoriilor după *formă* este o achiziție a lingvisticii moderne, în cazul conjunctivului o definiție vizând numai forma s-a dat încă din antichitate. La gramaticii antici conjunctivul este privit, de multe ori, nu ca o formă verbală dotată cu un conținut modal precis, ci ca o formă prin intermediul căreia se poate exprima cu claritate relația de subordonare în care se găsește o construcție cu alta[91], deci ca un *mod al subordonării.* De fapt, numele acestui mod (*subiunctiuus* sau *coniunctiuus*) a fost dat după *funcția* pe care o îndeplinea. Gramaticul latin Diomede exprimă clar acest lucru: „*Subiunctiuus, siue adiunctiuus ideo dictus quod per se non exprimat sensum, nisi insuper alius addatur sermo quo superior patefiat*"[92]. Ideea că conjunctivul este modul propoziției al cărui sens nu este complet apare la toți gramaticii latini (Priscian, Donatus, Pompeius, etc.)[93].

Dar cu cea mai mare claritate apare ideea că subjonctivul este mod al subordonării la Macrobius: „*Coniunctiua Latinorum eandem apud Graecos habent causam uocabuli et ex una eademque origine traxerunt. Non enim huic modo, ut ceteris, ex intellectu, sed ex solo accidenti nomen est inditum. Si uero dixero cum legam, cum legerim, cum legissem, cum legero, ostendo nullum tempus modi istius nisi conjunctum alteri parti orationis posse proferri. Ideo non ex sensu, qui adhuc dubius est, sed ex sola coniunctione quae ei accidit coniunctiuus modus appellatus est*"[94].

Ideea că subjonctivul este mod al subordonării reapare abia în secolul al XVIII-lea[95].

Dintre gramaticii români, primul care reia vechea idee susținută de gramaticii latini a conjunctivului de subordonare este, după cunoștința noastră, Ienăchiță Văcărescu[96]. Dintre cinci moduri pe care le distinge el (indicativa, imperativa, optativa, conjunctiva și infinitiva) numai conjunctivul este definit fără referință la conținut, la *substanță.* După I. Văcărescu, „conjunctiva" este „adăugătoare" (deci nici o referire la *substanță*) în timp ce „indicativa este hotăritoare, imperativa este poruncitoare, iar optativa este râvnitoare"[97]. La fel procedează și C. Diaconovici-Loga[98] și Eliade Rădulescu[99]. După primul dintre aceștia, modul conjunctiv este „împreunătoriu", în timp ce imperativul este „demândătoriu sau mandativ", optativul este „poftitoriu", iar indicativul este „arătătoriu". Deci ca și Ienăchiță Văcărescu, C. Diaconovici-Loga definește după criterii formale numai conjunctivul, celelalte moduri fiind definite după conținut. Eliade Rădulescu exprimă mai clar această idee: „formele conjunctivului (numit supus) arată că afirmația ce arătăm cu dânsele stă în afirmația altui verb, deci conjunctivul se supune altui verb"[100].

Primul gramatic român care folosește termenul, impus după aceea în gramatica modernă, de *subjunctiv de subordonare*, este I. C. Massimu[101]. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, teza conjunctivului ca *mod de subordonare* este părăsită de majoritatea gramaticilor români și este îmbrățișată teza valorii modale (dorință, poruncă, posibilitate, eventualitate, etc.). În secolul nostru ideea conjunctivului – mod al subordonării apare doar la

---

[91] Cf. M. Bassols de Climent, *op. cit.*, p. 438.
[92] Cf. H. Kiel, *Grammatici Latini*, vol IV, Leipzig, 1903, p. 340; ap. G. Moignet, *op. cit.*, p. 64.
[93] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 65.
[94] Cf. H. Kiel, *op. cit.*, vol. V, p. 643; G. Moignet, *op. cit.*, p. 55.
[95] Primul gramatic care reia ideea antică a conjunctivului de subordonare este, după cum arată P. Imbs, *op. cit.*, p. 53, Abatele Girard în *Les vrais principes de la langue française*, Paris, 1747.
[96] *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orânduielelor gramaticii românești*, Râmnic, 1787, p. 61.
[97] *Ibidem*, p. 61.
[98] *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, p. 83.
[99] *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, p. 42.
[100] *Ibidem*, p. 42.
[101] *Elemente de gramatică rumână*, București, 1842, p. 43.

autorii *Structurii morfologice a limbii române contemporane* Bucureşti, 1967, p. 216, la autorii tratatului de *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 97 şi la D. Irimia, *Morfo-sintaxa verbului românesc*, Iaşi, 1992, care menţionează însă că numai conjunctivul din propoziţiile subordonate este un mod al subordonării. Autorul nu ţine seama însă că în structura în adâncime (structură logică) orice conjunctiv este un mod al subordonării, elementul regent fiind implicit.

Pe planul lingvisticii generale, ideea că subjonctivul trebuie definit ca mod al subordonării apare atât la cei care folosesc metode tradiţionale cât şi la cei care folosesc metode structuraliste. Astfel F. Brunot afirmă că *„le subjonctif n'est qu'un simple outil de subordination"*[102], iar A. Badia-Margarit vorbeşte de extinderea progresivă a *„subjonctivului de subordonare în toate limbile romanice"*[103].

1.17. Un loc special în definirea conjunctivului, şi a modului în general, după criteriul *formei* şi nu al *substanţei* îl ocupă concepţia lui L. Hjelmslev şi a şcolii sale. Vom insista asupra prezentării acestei concepţii, întrucât, după părerea noastră, ea oferă sugestii importante pentru explicarea conjunctivului românesc şi pentru fixarea locului său în microsistemul verbo-temporal al limbii române.

Arătând că majoritatea definiţiilor din gramatică sunt făcute după criterii semantice şi nu funcţionale, luându-se în consideraţie *substanţa* şi nu *forma*, Hjelmslev propune definiţii funcţionale, după *funcţia pură*, care după părerea sa, sunt superioare definiţiilor semantice. Hjelmslev defineşte conjunctivul prin *recţiune*, ajungând la ideea că *„le subjonctif est le mode de subordination"*[104], deci la o idee care apăruse încă din antichitate. Meritul lui Hjelmslev este acela de a fi demonstrat această idee, şi de a fi privit conjunctivul în relaţiile sale din sistem. După Hjelmslev modul, timpul, aspectul, persoana pot fi definite prin recţiunea (sau direcţia[105]) homonexă sau heteronexă.

Sistemul lui de definire se reduce la următoarele:

1) direcţia homonexă: diateza şi persoana,

2) direcţia heteronexă: emfaza,

3) direcţia şi homonexă şi heteronexă: timpul (şi aspectul în limbile care există),

4) direcţia sau homonexă sau heteronexă: modul.

Deci, în comparaţie cu *timpul* care se defineşte şi homonex şi heteronex, *modul* se defineşte sau homonex, sau heteronex. Conjunctivul din română actuală se poate defini după prima direcţie (homonexă) prin dependenţa sa de conjuncţia morfem *să*, incompatibilă astăzi cu alte moduri. Conjunctivul din secolul al XVI-lea nu se poate defini însă după această trăsătură, întrucât atunci conjuncţia *să* era compatibilă şi cu alte moduri (indicativ, condiţional-optativ). După cum se va vedea, această diferenţă între româna actuală şi româna veche are mare importanţă pentru explicarea unor probleme de diacronie, cum este aceea a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv.

Din punct de vedere al direcţiei *heteronexe*, conjunctivul se poate defini ca o formă verbală care îndeplinind funcţia de *nucleu* al unei propoziţii dependente este regizată de lexeme care fac parte din câmpul semantic al *posibilităţii* (verbe de voinţă, poruncă, îndemn, rugăminte, etc., sau substantive, adjective din aceleaşi câmpuri semnatice). Definirea conjunctivului după direcţia heteronexă este o chestiune de strictă sincronie, căci sfera elementelor care regizează conjunctivul se poate lărgi sau se poate îngusta în timp. De pildă, verbele care exprimă o

---

[102] Cf. F. Brunot, *La pensée et la langue*, Paris, 1922, p. XV.

[103] *Op. cit.*, p. 96 şi urm.

[104] Cf. L. Hjelmslev, *La notion de rection*, „Acta linguistica", vol. I, Copenhaga, 1939, p. 14.

[105] Cf. L. Hjelmslev, *Essai d'une théorie des morphèmes*, în „Actes du IVe Congrès International des linguistes" (1936), 1938, p. 142 şi urm.

poruncă, un îndemn, o rugăminte cer în limba actuală în propoziția completivă directă numai un conjunctiv: *Îi poruncesc (îl rog, îl îndemn) să vină.* În româna veche însă aceste verbe puteau să genereze și un indicativ: *I-am poruncit (l-am îndemnat, l-am rugat) de a venit.* La fel, verbele *a putea* și *a începe* generează astăzi numai conjunctivul și infinitivul (mai rar), în limba veche din secolul al XVI-lea ele generau infinitivul foarte des (*El poate merge; El începe a merge*) și mai rar indicativul (*El poate de merge, El începe de merge*). Conjunctivul era, în general, foarte rar folosit, infinitivul fiind cel mai frecvent (*El poate merge; El începuse a merge*) cu aceste verbe în secolul al XVI-lea. Pentru fiecare fază a limbii române, trebuie stabilite clase cu:

1) lexeme și morfeme care generează numai conjunctivul,

2) lexeme și morfeme care generează și conjunctivul (în afară de indicativ sau infinitiv),

3) Lexeme și morfeme care nu generează niciodată conjunctivul.

Însumarea acestor rezultate oferă posibilitatea definirii funcționale a conjunctivului și a altor moduri. În Partea a IV-a a cărții vom căuta să stabilim pentru fiecare epocă de dezvoltare a limbii române extensiunea conjunctivului în sfera altor moduri.

K. Togeby, unul din cei mai fideli adepți ai concepției glosematice a lui L. Hjelmslev, propune un sistem mai simplu decât cel al profesorului său:

1) direcție homonexă: diateză,

2) direcție homo-heteronexă: mod,

3) direcție heteronexă: aspect,

4) direcție nici homonexă, nici heteronexă: timp[106].

Acest sistem a fost aplicat de K. Togeby pentru definirea categoriilor gramaticale din franceză și din spaniolă[107]. În definirea conjunctivului, Togeby înlocuiește interpretarea *semantică* prin cea *mecanică*, ținând deci cont nu de conținutul semantic, ci numai de elementele care se disting prin *comutare*. Spre deosebire de Hjelmslev, Togeby este însă mai puțin consecvent în desconsiderarea „substanței". Pornind de la ideea că „o teorie funcțională nu trebuie să fie în contradicție cu definițiile semantice"[108], Togeby încearcă să stabilească o corespondență între extensiunea funcțională și cea semantică. De aceea, în analiza pe care o face modului din spaniolă, Togeby însoțește analiza *imanentă* cu câte un capitol consacrat definițiilor semantice[109].

1.18. Teoria și metoda de analiză imanentă au fost verificate prin aplicarea lor la mai multe limbi romanice (franceză[110], spaniolă[111], italiană[112]).

Aplicând la limba română teoria și metoda funcțională, am ajuns la constatarea că în această limbă există trei moduri personale nedefective (indicativ, conjunctiv, condițional-optativ) și un mod personal defectiv (imperativul)[113]. Primele trei moduri sunt comutabile, ultimul nu este comutabil:

Nu cred că *vine* (*a venit*).

Nu cred *să vină* (*să fi venit*).

Nu cred că *ar veni* (*ar fi venit*).

---

[106] Cf. K. Togeby, *Structure immanente de la langue française*, ed. II-a, Paris, 1965, p. 114.

[107] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 114 și urm.; *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953, p. 8-134.

[108] Cf. K. Togeby, *Structure immanente...*, p. 116.

[109] Cf. K. Togeby, *Mode, aspect et temps...*, p. 117-118.

[110] Cf. K. Togeby, *Structure immanente...*, p. 114 și urm.

[111] Cf. K. Togeby, *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953.

[112] Cf. J. Schmitt-Jensen, *Subjonctif et Hypotaxe en italien*, Copenhaga, 1970.

[113] Pentru prezumtiv, vezi 1.22.

Cele patru invariante se pot defini după regulile care le dirijează întrebuinţările. Există reguli care ţin de direcţia homonexă şi reguli care ţin de direcţia heteronexă.

Direcţia homonexă: Spre deosebire de conjunctivul din limbile romanice apusene, conjunctivul din limba română se caracterizează prin faptul că este incompatibil cu conjuncţia *că* < lat. *quod* (*quia*). Singura conjuncţie cu care este compatibil conjunctivul românesc este *să* (< lat *si*). În româna actuală, această conjuncţie s-a fixat la conjunctiv şi a devenit un semn al acestui mod, un *morfem*. Numai prin intermediul acestui element, conjunctivul românesc intră în relaţii homonexe şi heteronexe cu alte elemente. Astfel, prin intermediul conjuncţiei-morfem *să*, conjunctivul poate intra în relaţii cu: 1) o altă conjuncţie (care împreună cu *să* creează o formaţie compusă: *ca să, de să* (arhaic şi regional)), 2) cu un adverb (care împreună cu *să* formează o locuţiune conjuncţională (*măcar să, înainte (ca) să, când să*)), 3) cu o prepoziţie (*fără să, până să*), 4) cu un substantiv însoţit de prepoziţie (*în loc să*). Toate aceste conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale sunt incompatibile cu indicativul sau cu condiţionalul.

În acelaşi timp, elementele de relaţie compuse şi locuţiunile conjuncţionale care conţin un *că* sunt incompatibile cu conjunctivul. Elemente de relaţie ca: *pentru că, fiindcă, din cauză că, măcar că, cu toate că, pe lângă că, chit că*, etc. nu pot regiza decât indicativul sau condiţionalul. Româna este singura limbă romanică care posedă o asemenea situaţie: în celelalte limbi romanice *que* este compatibil (compatibilitate de succesiune) atât cu indicativul, cât şi cu conjunctivul, iar *si* este compatibil atât cu conjunctivul, cât şi cu indicativul.

Incompatibilitatea de succesiune a lui *să* cu indicativul şi cu condiţionalul este numai o trăsătură a limbii române actuale, căci româna veche putea să folosească pe *să* şi cu aceste moduri (vezi mai jos Capitolul al III-lea).

Direcţia heteronexă: După direcţia heteronexă, conjunctivul românesc se defineşte ca fiind o invariantă regizată de *anumite lexeme* (rădăcini verbale, substantivale, adjectivale, pronume şi adjective negative, adverbe negative) aflate în propoziţia regentă. Astfel, în timp ce indicativul şi condiţionalul sunt regizate de rădăcini (verbale, substantivale, adjectivale) care exprimă *probabilitatea, certitudinea, cunoaşterea* (*Ştiu (cred, cunosc, e sigur, e probabil, e adevărat, văd, simt, se vede, se simte) că vine*, dar nu şi **Ştiu (cred, cunosc, e sigur, e probabil, etc.) să vină*), conjunctivul este regizat de rădăcini care exprimă *posibilitatea, incertitudinea, voinţa* (*Vreau (poruncesc, îndemn, cer, e posibil, trebuie*[114]) *să vină*).

Conjunctivul poate fi deci definit prin categoriile de lexeme care resping în completive şi în subiective indicativul şi condiţionalul (verbele, substantivele, adjectivele care exprimă voinţa, dorinţa, îndemnul, permisiunea, rugămintea, posibilitatea). Toate aceste categorii de lexeme se pot reduce în ultimă instanţă la o invariantă: *posibilitatea*, căci orice voinţă, dorinţă, îndemn, rugăminte, permisiune, incertitudine implică o posibilitate.

Lexemele care prin natura lor resping conjunctivul (cele care exprimă certitudinea, probabilitatea, cunoaşterea) pot să genereze un conjunctiv numai cu condiţia ca în sensul contextului să se includă *posibilitatea*. Acest lucru se poate realiza numai însoţind lexemele de certitudine, cunoaştere cu o negaţie (*Nu ştiu (nu cunosc, nu cred, nu văd) să vină*, faţă de **Ştiu (cred, cunosc, văd) să vină*). Deşi rămân verbe de cunoaştere, de certitudine, negaţia distruge regimul obişnuit al acestor verbe, făcând posibilă şi ocurenţa conjunctivului, pe lângă cea a indicativului sau a condiţionalului (enunţuri ca *Nu ştiu că vine* sunt, de asemenea, normale).

Este posibil şi fenomenul invers: lexemele, care de obicei *resping indicativul şi admit numai conjunctivul* în subordonată, pot în anumite condiţii să genereze şi un indicativ în subordonată. În acest caz, de cele mai multe ori asistăm la o schimbare de sens a antecedentelor. De pildă, *poate* şi *trebuie*, care cer de obicei în subiectivă un conjunctiv şi exprimă posibilitatea

[114] Verbul *a trebui* se poate construi şi cu indicativul, dar atunci suferă o schimbare de sens, devenind verb de probabilitate.

şi necesitatea, se pot construi şi cu indicativul sau cu condiţionalul, dar în acest caz devin verbe de *probabilitate* (compară *Poate să vină* (= *E posibil să vină*) cu *Poate că vine* (= *Probabil că vine*) şi *Trebuie să vină* (= *E necesar să vină*) cu *Trebuie că vine* (= *Probabil că vine*).

O categorie interesantă de lexeme este aceea care admite în egală măsură atât conjunctivul, cât şi indicativul şi condiţionalul, fără ca modul întrebuinţat să confere lexemului-regent vreo schimbare de sens. Dacă în ceea ce priveşte verbele de declaraţie, opinie, verbele cogitandi se poate spune cu precizie că întrebuinţarea conjunctivului aduce cu sine un sens nou[115], dându-le o nuanţă volitivă, la unele verbe este foarte greu de spus ce diferenţă de sens provoacă comutarea conjunctivului cu indicativul asupra lexemului. De pildă, folosirea conjunctivului sau a indicativului după *a se întâmpla* nu conferă nici o schimbare de sens acestui verb. Între *S-a întâmplat să vină* şi *S-a întâmplat că a venit* nu există diferenţă de sens în ceea ce priveşte antecedentul ca între *A zis să vină* (verbul *a zice* are nuanţă volitivă) şi *A zis că a venit* (verbul *a zice* nu mai are nuanţă volitivă, ci este numai un verb de declaraţie). Singura diferenţă între *S-a întâmplat să vină* şi *S-a întâmplat că a venit* constă în valoarea modală, în substanţa expresiei a formelor: în al doilea caz, petrecută într-un "spaţiu mental" real, avem de a face cu o acţiune *actualizată*, *certă*, în primul caz numai cu una *posibilă*, imaginată într-o "lume posibilă", fără limite temporale precise.

Faptele expuse mai sus ne dau dreptul de a susţine că din punct de vedere funcţional conjunctivul românesc este o invariantă, care poate fi caracterizată prin direcţia homonexă şi prin direcţia heteronexă. Definiţia semantică după care conjunctivul este modul *posibilităţii* decurge din definiţia funcţională, din posibilităţile combinatorii ale conjunctivului cu anumite lexeme şi morfeme.

Pe planul *sistemului* clasificarea modurilor se poate face ţinând seama de *extensiunea* şi *intensiunea* lor. După Togeby, invarianta care se combină cu cel mai mare număr de elemente este *extensivă*, cea care se combină cu cel mai mic număr de elemente este *intensivă*[116].

Astfel, conjunctivul românesc este *extensiv* în comparaţie cu infinitivul, dar *intensiv* în comparaţie cu indicativul. În comparaţie cu condiţionalul, el este când intensiv, când extensiv. Aceste caracteristici rezultă dacă este privit din punctul de vedere al următoarelor elemente:

1) **Dominanţă:** Conjunctivul este extensiv în comparaţie cu imperativul (care nu se combină decât cu numărul şi cu o singură persoană (a II-a)), căci el se combină cu numărul, persoana şi timpul. Conjunctivul este însă intensiv faţă de indicativ, care se combină cu un număr mai mare de timpuri, diferenţiate clar în epoci temporale (prezent, trecut, viitor).

2) **Defectivitate:** Conjunctivul, indicativul, condiţionalul sunt extensive, pentru că fac parte din flexiunea tuturor verbelor, imperativul este intensiv pentru că anumite verbe modale nu pot să fie puse la imperativ (*a trebui*, v. rom. *a lipsi* şi chiar *a vrea*, *a putea*).

3) **Direcţie:** Conjunctivul este intensiv în comparaţie cu indicativul şi cu condiţionalul, întrucât se combină cu un număr mic de elemente (conjuncţii şi locuţiuni conjunctivale, lexeme)[117]. El este însă extensiv, în comparaţie cu imperativul, care nu se poate combina cu elemente de relaţie subordonatoare decât în cazuri rare. Singura conjuncţie subordonatoare cu care se poate combina imperativul este *de* (*Du-te de mănâncă*). În acest caz, imperativul subordonat cere în mod obligatoriu prezenţa unui imperativ în regentă. Conjunctivul subordonat

---

[115] Este vorba de o subordonare semantică a antecedentului făcută de modul (conjunctiv sau indicativ) verbului dependent. Folosirea conjunctivului după verbe ca *a zice*, *a spune*, *a gândi*, *a spera*, *a socoti* (= *a gândi*), *a admite*, *a accepta* conferă acestor verbe un sens special de voinţă, dorinţă, de posibilitate în ultimă instanţă. Folosirea indicativului după aceste verbe nu aduce nici o schimbare în semantemul lor (compară *Eu zic (spun, gândesc, socotesc, admit) să plece* cu *Eu zic (gândesc, admit, etc.) să plece*).

[116] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 102-103.

[117] Vezi Capitolul al IV-lea.

nu este supus la aceste restricții (*Să te duci să mănânci*, dar și *Du-te să mănânci*, *Te vei duce să mănânci*).

4) **Context:** Sub raportul contextului, elementul care apare în contexte cât mai variate este extensiv, cel care apare în contexte mai limitate este intensiv. Conjunctivul este intensiv în comparație cu indicativul pentru că întrebuințarea sa este supusă la reguli stricte, în timp ce indicativul este extensiv pentru că întrebuințarea lui este mai liberă. Conjunctivul este intensiv și pentru că el nu iese niciodată din zona sa (zona posibilului), în timp ce indicativul este extensiv pentru că el „invadează" adesea zona conjunctivului. Astfel, indicativul, însoțit de conjuncția *de* invadează mai ales în limba veche și în vorbirea populară actuală domeniul conjunctivului, putând să apară după lexeme, care de obicei în limba literară și în limbile romanice apusene se combină numai cu conjunctivul. (*I-a poruncit (l-a rugat, l-a îndemnat, a vrut) de a cântat*)[118]. Chiar în propoziții de scop, care prin natura lor exclud indicativul (actualizarea), româna, spre deosebire de toate celelalte limbi romanice, poate utiliza și indicativul cu *de* (*S-a dus de a văzut filmul*).

Prin utilizarea acestei construcții, româna este singura limbă romanică care actualizează scopul.

Conjunctivul este intensiv și în comparație cu condițional-optativul, a cărui întrebuințare este mai largă. De fapt, din punct de vedere funcțional, condițional-optativul nu se deosebește de indicativ, condiționalul prezent având distribuția viitorului I, iar condiționalul perfect având distribuția imperfectului indicativ[119] în propozițiile subordonate.

Conjunctivul este însă extensiv în comparație cu imperativul care are o întrebuințare limitată la propoziții principale și la subordonate finale, dintre propozițiile subordonate.

5) **Sintaxă:** Pe planul sintaxei, elementul prezent în cele mai multe structuri sintactice este extensiv, iar cel prezent în cele mai puține este intensiv. Conjunctivul este intensiv față de indicativ și condițional, căci el nu poate să apară în toate tipurile de propoziții în care pot să apară ultimele două moduri. Astfel, conjunctivul nu poate să apară în cauzale, în temporale de posterioritate, în circumstanțiale de loc, în circumstanțiale de măsură progresivă, în circumstanțiale sociative, în completive de agent. Toate aceste propoziții permit ca nucleu numai un verb predicativ la indicativ sau la condițional-optativ. Pe plan diacronic, extensiunea indicativului și a condițional-optativului este variabilă: ea este mai mare în limba veche decât în limba literară modernă. Conjunctivul a ajuns să pătrundă progresiv în unele tipuri de propoziții care în limba veche nu selectau decât indicativul sau condițional-optativul. De pildă, în secolul al XVI-lea conjunctivul nu putea să apară în concesive, în temporale de anterioritate (cu *până*

---

[118] Aceste construcții au o frecvență deosebită în limba din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Astăzi apar numai în unele graiuri.

[119] Faptul că din punct de vedere funcțional condiționalul nu diferă de indicativ i-a determinat pe unii cercetători să-l nege ca mod și să-l considere numai ca timp. Astfel, K. Togeby găsește în franceză și în spaniolă numai trei moduri personale: indicativul, conjunctivul și imperativul (Cf. K. Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p. 102-103; *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953, p. 8. La aceleași rezultate ajunge și H. Weinrich, *Estructura y funcion de los tiempos en el lenguage*, Madrid, 1968, p. 348. Pentru franceză, condiționalul este considerat „viitor ipotetic" de G. Guillaume și școala sa (Cf. G. Guillaume, *Temps et Verbe...*, p. 54-59; *La representation du temps dans la langue française* în volumul *Langage et science du langage*, Paris-Québec, 1964, p. 198 și urm.; G. Moignet, *op. cit.*, p. 92-93; P. Imbs, *op. cit.*, p. 193 și urm. și este încadrat la indicativ. Spre deosebire de franceză, unde condiționalul nu mai are forme proprii decât în scriere, în română el este distinct de viitor și în vorbire. De aceea, considerăm că prin semiologie trebuie considerat mod aparte și că nu trebuie încorporat la indicativ, chiar dacă din punct de vedere distribuțional nu există nici o deosebire între condițional și viitorul I, între condiționalul perfect și imperfectul indicativ sau viitorul al II-lea. Pe de altă parte are și optativ, pe care franceza nu-l posedă și-l exprimă prin alte forme verbale.

să), în temporale de simultaneitate (cu *când să*), în modale (cu *fără să*), în opoziționale (cu în *loc să*), în predicative, etc. Extensiunea conjunctivului în aceste propoziții s-a făcut la date diferite, pe care vom încerca să le stabilim în partea a IV-a a lucrării.

Față de imperativ, conjunctivul este extensiv, pentru că poate să apară în mai multe tipuri sintactice.

6) **Înlocuire semantică:** Elementul extensiv poate să înlocuiască semantic elementul intensiv, a cărui întrebuințare este strict limitată[120]. Imperativul este intensiv pentru că el nu poate să înlocuiască nici conjunctivul, nici indicativul, nici condiționalul. El nu iese niciodată din domeniul său (poruncă, rugăminte, îndemn), deci din domeniul *logosului pragmaticós*. Conjunctivul este însă extensiv în comparație cu imperativul, căci poate să-l înlocuiască pe acesta din urmă (*Să mergi acolo !* pentru *Mergi acolo !*). Extensiunea conjunctivului în domeniul imperativului se manifestă și prin aceea că el completează paradigma imperativului la persoanele care-i lipsesc acestuia (persoana a III-a singular și plural, persoana I plural (*să mergem*)). Extensiunea conjunctivului se manifestă și prin aceea că el a împrumutat imperativului formele sale la unele verbe (*a ști, a avea, a vrea* folosesc pentru a reda ideea de ideea de imperativ forme cu *să*: *să știi, să ai, să vrei*, dar v. rom. *aibi*).

Conjunctivul este însă intensiv în comparație cu indicativul, pentru că acesta din urmă îl poate suplini semantic (*S-a întâmplat să vină*, dar și *S-a întâmplat că (de) a venit*). În comparație cu condițional-optativul, conjunctivul este când extensiv, când intensiv, în sensul că el poate să invadeze domeniul condițional-optativului, iar acesta din urmă poate, la rândul lui, să invadeze domeniul conjunctivului (*Mânca-l-ar pământul* este o propoziție semantic-echivalentă cu *Să-l mănânce pământul*, iar *Să fi știut, aș fi venit* cu *Dacă aș fi știut, aș fi venit*). În astfel de echivalențe, extensiunea conjunctivului este mai mare sau mai mică, în funcție de timp[121].

Deci, urmând *metoda imanentă*, se poate defini conjunctivul prin raportarea lui la alte forme modale personale, prin relațiile lui cu indicativul, condiționalul și imperativul. Ceea ce i se poate reproșa acestei metode este faptul că, menținându-se în plan strict formal, ea merge numai până la jumătatea drumului în definirea conjunctivului. Semnificația categorială, „esența" formei conținutului conjunctivului, scapă acestei metode. „*Une théorie immanente ne doit pas faire état du contenu des définitions sémantiques, mais seulement de leur forme*", afirmă K. Togeby[122], însă se contrazice de multe ori în cele două lucrări, în care, după cum s-a arătat, se face apel și la definiții semantice.

1.19. O explicație nouă a coerenței temporale și modale, a rolului modului și timpului, cu unele puncte comune cu metoda *structurii imanente* (metoda funcțională), dar și cu numeroase deosebiri, a fost dată nu de multă vreme de H. Weinrich[123]. După H. Weinrich, timpul *lingvistic*, spre deosebire de timpul *filozofic* se împarte în două categorii: 1) timp al lumii narate, și 2) timp al lumii comentate. În orice limbă, timpul este o formă verbală care se înscrie în mod obligatoriu în una din cele două categorii. În diviziunea structurală *lume comentată* (*el mundo comentado*[124]), Weinrich include prezentul indicativ, viitorul I și viitorul al II-lea,

---

[120] Cf. K. Togeby, *Structure immanente...*, p. 119 și urm.

[121] Echivalența conjunctiv-condițional este urmărită din punct de vedere diacronic în părțile a III-a și a IV-a.

[122] *Op. cit.*, p. 123.

[123] H. Weinrich, *Tempus, Besprochene und Erzählte Welt*, Stuttgart, 1964; id., *Le Temps. Le récit et le commentaire*, Paris, 1973; cf. și ediția spaniolă a lucrării *Estructura y la función de los tiempos en el lenguage*, Madrid, 1968. Facem trimiterile după ediția spaniolă, care, față de ediția germană, prezintă unele îmbunătățiri.

[124] *Op. cit.*, p. 52 și urm.

perfectul compus, iar în diviziunea *lume narată* (*el mundo narrado*[125]), încadrează imperfectul indicativ, mai mult ca perfectul indicativ, perfectul simplu, condiționalul prezent și perfect. După cum demonstrează Weinrich, prezența timpurilor într-un text este bine structurată: într-un roman sau nuvelă predomină timpurile din *lumea narată*, pe când într-o lucrare științifică predomină timpurile din *lumea comentată*. Diviziunea structurală *lume narată, lume comentată* nu afectează, după Weinrich, numai sistemul temporal, ci întreg sistemul formelor verbale, chiar dacă unele din ele intră sau nu intră în această diviziune[126]. Astfel, conjunctivul prezent și perfect, infinitivul prezent și perfect, gerunziul și participiul nu intră în nici una din cele două categorii, căci, în concepția lui Weinrich, aceste forme verbale ar fi „indiferente în ceea ce privește distincția «lume narată – lume comentată»"[127]. Deși din multe puncte de vedere ele sunt asemănătoare timpului, din punctul de vedere la distincției *„lume narată – lume comentată"* ele sunt diferite în timp. De aceea Weinrich le numește *semitimpuri*: *„Uno semitiempo es una forma verbal que no se deja adscribir manifiestamente a uno de ambos grupos temporales (mundo narado y mundo comentado)"*[128]. Deci, în concepția lui H. Weinrich, în limbă nu există timpuri și moduri, ci timpuri și semitimpuri. Prin semitimpuri el înțelege modurile gramaticii tradiționale. Denumirea de „mod" este, după Weinrich, *„inutilizabilă, incomodă și amăgitoare pentru că ea se amestecă în toate structurile limbii"*[129]. Se ajunge astfel la ideea că indicativul este timp sau, mai bine zis, se concretizează în mai multe timpuri. De asemenea, condiționalul este timp sau *metaforă temporală*. În schimb, conjunctivul, imperativul, gerunziul, infinitivul și participiul nu au această calitate.

Weinrich arată că sistemul temporal nu cunoaște numai frontiera dintre *„lumea comentată și lumea narată"*. Timpurile se orientează într-o situație comunicativă în așa fel, încât în fiecare din cele două grupe există un grad zero (Ø), în care lipsește orice fixare de perspectivă și diverse grade de retrospecțiune și de prospecțiune (*„varios grados de retrospeccion y prospeccion"*[130]). În afară de aceasta, între grade, între toate sau numai între unele, există diferențieri de nivel (*relieve*[131]), după primul sau al doilea plan.

Acestea ar fi, după H. Weinrich, cele „trei dimensiuni ale sistemului temporal din limbile romanice[132]: 1) Prima și cea mai importantă dimensiune ar fi *activitatea comunicativă*. Ea prezintă forma unei dichotomii în situația comunicativă: a) o atitudine de narație (*actitud narrativa*)[133], b) o atitudine de comentare (*actitud comentadora*)[134]. 2) A doua dimensiune a sistemului temporal ar fi, după Weinrich, *perspectiva de comunicare*. Și ea prezintă o dichotomie, distingându-se: a) timpuri de grad Ø, cărora le lipsește orice perspectivă spațială, b) timpuri care încă de la începutul situației de comunicare disting o prospecțiune și o retrospecțiune[135]. 3) A treia dimensiune a sistemului temporal ar fi *nivelul*. Ea se întâlnește numai în unele sectoare ale sistemului temporal, fiind o caracteristică pură a nivelului narativ. Și ea prezintă o dichotomie: a) primul plan, b) al doilea plan. După cum arată autorul, utilitatea acestui sistem constă în aceea că dă soluții problemelor concrete. Iată una din ele: Ce informație aduce forma verbală *il chantait* ?

---

[125] *Ibidem*, p. 52 și urm.
[126] *Ibidem*, p. 349.
[127] *Ibidem*, p. 349.
[128] *Ibidem*, p. 349.
[129] *Ibidem*, p. 348
[130] *Ibidem*, p. 349.
[131] *Ibidem*, p. 349.
[132] H. Weinrich se bazează în special pe exemple din franceză și din spaniolă.
[133] *Ibidem*, p. 349.
[134] *Ibidem*, p. 349.
[135] *Ibidem*, p. 349.

1) Mai întâi, arată Weinrich, se obține o informație asupra acțiunii de *a cânta*, informație care se găsește în lexemul *chant*,
2) informație asupra persoanei,
3) informații asupra timpului: morfemul *-ait* dă alte trei informații: a) informații asupra activității de comunicare (forma este din universul narat), b) informații asupra perspectivei de comunicare (forma *il chantait* narează fără altă perspectivă, în afară de cea pe care o presupune timpul), c) informații asupra nivelului (forma *il chantait* narează pe al doilea plan narativ)[136].

Notând cu: *L* (lexem) = informația semantică a verbului,

Pn (persoană) = informația asupra persoanei,

A (activitatea de comunicare) = informația asupra activității de comunicare,

Pe (perspectivă) = informația asupra perspectivei de comunicare,

R (nivelul, relieful) = informația asupra punerii în relief (plan secund, prim plan), se poate obține formula structurală a formei *il chantait*:

L – Pn. A. Pe. R.

Linioara separă *informația semantică* (a lexemului) de *informația sintactică*, care fixează semnificația verbului în situația de comunicare[137]. Weinrich subliniază faptul că toate formele verbale se pot analiza după modelul de mai sus.

1.20. În cele ce urmează vom încerca să aplicăm la sistemul verbal românesc metoda structurală a lui H. Weinrich, pentru a vedea în ce măsură această metodă ajută la stabilirea locului conjunctivului în sistemul limbii române.

O formă de conjunctiv, ca de pildă forma *să mergi* dintr-un enunț de tipul *Vreau să mergi* ne aduce următoarele informații: 1) o informație privind persoana (desinența *-i*), 2) o informație privind perspectiva prospectivă (acțiunea se poate petrece în prezent sau în viitor, conjunctivul nefăcând distincție clară în epoci temporale ca indicativul), 3) o informație semantică (*a merge = a se deplasa*).

Formula conjunctivului românesc ar fi deci:

Conjunctiv = L – Pn. Pe. [138]

După cum se observă, conjunctivului îi lipsesc două elemente pentru a fi „timp" complet: indicele *A* (informația asupra activității de comunicare) și indicele *R* (informația asupra nivelului de comunicare). Cu toate acestea, întrucât conjunctivul este din punct de vedere strict gramatical un *mod al subordonării*, credem că din punct de vedere al reliefării, el corespunde *planului secund, informației non-focale*, căci subordonarea și elementele ei componente, care participă la explicarea evenimentelor, nu țin de prim plan, care prezintă caracterul punctual și perfectiv al proceselor (cf. și Jacques Moeschler și Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, 1999, p. 425). Aceste elemente apar la timpurile indicativului, din universul narat:

Indicativ = L —— Pn. Pe. R. A.

Deci, conjunctivul aduce o informație gramaticală mult mai mică decât indicativul, care făcând clar distincție între epoci este un timp realizat complet[139]. Conjunctivul se prezintă

---

[136] *Ibidem*, p. 350.

[137] *Ibidem*, p. 351.

[138] Conjunctivul perfect are aceeași formulă ca și prezentul. Ceea ce diferă este sensul perspectivei, care devine retrospectiv, și persoana, care se exprimă sintactic în limba modernă, dar prin desinențele auxiliarului în limba veche.

din punct de vedere temporal ca un timp continuu, prezentul său este un prezent larg (incluzând prezentul şi viitorul), iar perfectul este un trecut fără limite precise. În felul acesta se justifică concluzia la care ajunge H. Weinrich că faţă de indicativ, care este timp, conjunctivul este „semitimp". Noi vom menţine denumirea de „mod", precizând însă că în cadrul „modului" conjunctiv avem de a face cu o realitate temporală deosebită faţă de cea de la indicativ. Folosind o expresie a lui G. Guillaume, putem zice că subjonctivul este *atemporal* în comparaţie cu indicativul[140].

Spre deosebire de conjunctiv, condiţional-optativul posedă o informaţie suficientă (indicele *A*), pentru a fi *„timp"*.

Formula lui structurală este următoarea:

Condiţional-optativ = L. – Pn. Pe. R. A.

Se ajunge în felul acesta la o constatare asemănătoare cu cea făcută mai sus, după care conjunctivul este intensiv în comparaţie cu condiţional-optativul şi cu indicativul, care sunt extensive. Extensivitatea acestora din urmă faţă de conjunctiv se manifestă şi în ceea ce priveşte cantitatea de informaţie gramaticală pe care o poartă.

Mai sărac în informaţie gramaticală decât conjunctivul este infinitivul, care, după H. Weinrich, ar fi tot un „semitimp". Dintre elementele pe care le găsim la conjunctiv, infinitivului îi lipseşte persoana. Formula lui structurală este următoarea:

Infinitiv = L. – Pe.

Deci, diferenţa între infinitiv şi conjunctiv se reduce pe planul informaţiei gramaticale la absenţa sau la prezenţa *persoanei*. Din acest motiv unii cercetători au numit conjunctivul *infinitiv personal*[141].

De fapt, pentru latină, care avea construcţia acuzativ cu infinitiv (infinitivul putând avea subiect propriu), ca şi pentru o limbă romanică care posedă un infinitiv personal (portugheza)[142], formula infinitivului ar fi identică cu cea a conjunctivului:

Infinitiv personal = L – Pn. Pe.

Româna n-a avut niciodată un asemenea infinitiv şi de aceea necesitatea de personalizare, puternică atât în latină, cât şi în unele limbi romanice apusene (portugheza), s-a actualizat în alt fel decât în română: prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv (vezi partea a III-a a lucrării).

Mai sărace în informaţie decât subjonctivul sunt şi gerunziul şi participiul. Formele lor stricturale sunt:

Gerunziu = L – Pe.

Participiu = L – Pe.

Spre deosebire de infinitiv şi de participiu, gerunziul poate în anumite realizări sintactice să primească şi un al treilea element – persoana (*Pn.*)[143], formula lui devenind identică cu a conjunctivului:

Gerunziu = L – Pe. Pn.

Menţionăm însă că în cazul acesta exprimarea persoanei se face numai prin mijloace sintactice.

---

[139] Numai la indicativ timpul prezent constituie un element capabil de o dublă acţiune separativă (Cf. G. Guillaume, *De la double action séparative du présent*, în "Langage et science du langage", Paris-Québec, 1964, p. 208-219.

[140] *Op. cit.*, p. 210

[141] Cf. H. Bonnard, *Guillaume, il y a vingt ans*, în „Langue française", nr. 1, 1969, p. 24.

[142] Cf. K. Togeby, *L'énigmatique infinitif personnel en portugaise*, în „Studia neophilologica", XXVII, 1955, nr. 2, p. 211-218.

[143] Cu privire la posibilitatea gerunziului de a exprima sintactic persoana, vezi M. Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, SG, II, p. 60-89; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată*, Iaşi, 1982.

Mai sărac în informație decât subjonctivul este și imperativul. Lui nu-i lipsește *Pn* (persoana), deși și din acest punct de vedere el este diferit de alte moduri personale, fiind defectiv de persoana I și a III-a, ci îi lipsește *Pe* (perspectiva). Formula lui este:

Imperativ = L – Pn.

În vorbire i se adaugă un element suprasegmental: intonația[144].

Sintetizând cele expuse mai sus, se poate obține următorul sistem al formelor verbale românești:

Infinitiv	=	L – Pe.
Participiu	=	L – Pe.
Gerunziu	=	L – Pe. (Pn.)
Imperativ	=	L – Pn.
Conjunctiv	=	L – Pn. Pe.
Cond. -optat.	=	L – Pn. Pe. A. (R)
Indicativ	=	L – Pn. Pe. A. R.[145]

Ca și teza *structurii imanente* a lui K. Togeby, și cea a lui E. Bennveniste (1966, p. 239) a celor *două planuri ale enunțării* (cel al *enunțării istorice*, în care se folosesc timpurile perfectul simplu, imperfectul, mai mult ca perfectul, și cel al *enunțării discursive*, în care se utilizează toate formele personale ale verbului), teza "informației gramaticale" a lui H. Weinreich se menține pe plan strict formal, în general, dar ia în considerație aspectul pragmatic al comunicării. Ceea ce le deosebește este o altă concepție privind categoriile gramaticale de mod și timp. În timp ce Benveniste păstrează, cu unele mici schimbări, terminologia și clasificările gramaticii tradiționale (moduri personale, nepersonale, categoria de timp subordonată categoriei de mod etc.), Weinrich reformulează categoriile (conceptul de mod părându-i-se ambiguu, este înlocuit cu cel de „semitimp") și încearcă o altă clasificare, subordonând categoria de „mod" („semitimp") categoriei de timp, ținând seama de:

a) *atitudinea locuționară* (dichotomia *lume narată – lume comentată*),
b) *perspectiva locuționară* (retrospectivă, prospectivă și punct zero),
c) *punerea în relief* (plan secund, prim plan).

Teoria lui Weinrich a fost dezvoltată de gramaticieni ca T. Reinhart (*Principes de perception des formes et organisation temporelle des textes narratifs*, în "Recherches linguistiques", 14/15, 1986, p. 45-92), K. Hamburger (*La Logique des genres littéraires*, Paris, 1986), P. Hopper și S. Thompson (*Transitivity in grammar and discourse*, în "Language", nr. 2, 1980, p. 251-299).

---

[144] Există cercetători care neagă existența imperativului din „limbă", admițându-i-o numai în „vorbire", *discours* (vezi G. Guillaume, *Temps et Verbe...*, p. 47; *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, p. 25; G. Moignet, *op. cit.*, p. 92, 108, 302, 665; M. Molho, *Impératif, indicatif, subjonctif*, „Le Français moderne", 1959, p. 199-203; P. Wunderli, *L'impératif de „vouloir": subjonctif et indicatif*, în „Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică", vol. I, București, 1970, p. 562). După acești cercetători, imperativul ar fi un mod *alocutiv*, adică „o manieră de adresare unei persoane", fără corespondențe pe planul *limbii*.

[145] Din acest tabel lipsesc prezumtivul și supinul, pe care nu le considerăm moduri. Pentru ideea inexistenței supinului ca mod în limba română vezi M. Caragiu, *Moduri nepersonale*, în SCL, XIII, 1962, p. 29-43.

1.21. Concepția lui G. Guillaume despre mod, timp și aspect[146]

Pornind de la celebra distincție saussuriană „limbă"–„vorbire", Guillaume constată că lingvistica tradițională studiază formele limbii numai din punctul de vedere al „efectelor de sens", deci din punctul de vedere al „actualizării" lor în „vorbire". El arată că definirea unei forme numai după efectele ei din vorbire este insuficientă și nesatisfăcătoare, căci adevărata realitate a unei forme nu o dau efectele ei de sens din vorbire, foarte variate, care rezultă din întrebuințarea acelei forme, ci operația gândirii, mereu aceeași, care prezidează definiția ei în mintea vorbitorului. De aceea Guillaume își propune să studieze modurile și timpurile pe un plan mai profund decât în lingvistica tradițională, arătând diversitatea consecințelor semnului lingvistic în „vorbire" și „unitatea sa de condiție în limbă"[147]. Dar operațiile gândirii care determină această unitate de condiție sunt operații secrete, nesondabile prin observația directă a fenomenului din „vorbire". După Guillaume nici „subiectul vorbitor și nici lingvistul care le pot observa direct nu pot sa ia cunoștință de ele, căci aceste operații țin de o regiune profundă a spiritului unde metoda observației directe nu poate ajunge"[148]. Întrucât observația directă nu poate da lingvistului decât „efectele de sens" ale formei, scopul lui este să descopere forma când ea se pregătește în mintea vorbitorului, deci înainte de a face cunoștință cu ea în vorbire, căci, atunci când este cunoscută, ea „este deja depășită, perimată"[149].

Pentru descoperirea acelei faze genetice, Guillaume a adoptat o serie de mijloace adecvate și o serie de principii noi. Astfel el propune o altă imagine despre timp. Imaginea gramaticii tradiționale a reprezentării timpului ca o linie infinită i se pare insuficientă lui Guillaume. Defectul ei ar consta în perfecțiunea pe care o posedă. Ea oferă lingvistului numai imaginea „timpului" construit în gândire, în timp ce el are nevoie pentru descoperirea acelei zone profunde a minții, de imaginea timpului în curs de formare în gândire. Imaginea lineară a timpului dă numai o cunoaștere extrinsecă a timpului și nu o cunoaștere intrinsecă[150]. Cunoașterea intrinsecă nu se poate realiza decât urmărind pas cu pas geneza „imaginii-timp" în gândire. Or, posibilitatea urmăririi imaginii-timp în cursul formării ei nu este exclusă *a priori*, grație principiului psihologic (de mare importanță în lingvistica psihologică), după care *pentru formarea „imaginii-timp" în minte este nevoie de timp*, un timp într-adevăr foarte scurt, dar

---

[146] Încercarea de a realiza un sistem propriu privind categoriile de timp, mod și aspect apare la G. Guillaume încă din 1929, anul apariției cărții sale *Temps et Verbe*. De atunci până la moartea sa, G. Guillaume a revenit mereu asupra teoriei sale, îmbogățind-o cu noi date și argumente. Studiile în care se reiau unele probleme tratate în *Temps et Verbe* sunt următoarele: *Immanence et transcendance dans la categorie du verbe*, 1933; *Thèmes de présent et système des temps français, 1937*; *Théorie des auxiliaires et examen de faite connexes*, 1938, *Comment se fait un système grammatical*, 1939; *De la répartition des trois radicaux du verbe „aller" entre les formes de la conjugaison française*, 1941; *Existe-t-il un déponent en français?*, 1943; *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, 1945; *La représentation du temps dans la langue français*, 1951; *De la double action séparative du présent dans la représentation du temps*, 1951; *La langue est-elle ou n'est-elle pas un système?*, 1952; *Psycho-systématique et psycho-sémiologie du langage*, 1953; *Epoques et niveaux temporels dans le système de la conjugaison français*, 1955. Majoritatea acestor studii au fost adunate în volumul postum *Langage et science du langage*, Paris-Québec, 1964. De asemenea au fost publicate postum prelegerile ținute de Guillaume la Paris în mai multe volume (cf. *Bibliografia*).

[147] *Temps et Verbe...*, p. 133.

[148] *Ibidem*, p. 133.

[149] Esența tezei lui Guillaume constă în aceea că face distincție între faza genetică anterioară actualizării și faza posterioară acestei actualizări. Semnul lingvistic este, în concepția lui Guillaume, *„médiateur entre le signifié de puissance et le signifié d'effet"* (*Langage et science du langage*, p. 246). Relația între cele trei elemente este următoarea: *signifié de puissance → signe → signifié d'effet.*

[150] *Temps et Verbe*, p. 133.

totuşi un timp real[151]. Guillaume numeşte acest timp *timp operativ*[152]. Reprezentarea timpului în orice limbă este rezultatul unei operaţii mentale extrem de scurte, care se petrece în „timpul operativ", operaţie care se repetă de fiecare dată când subiectul vorbitor are nevoie de a exprima un timp verbal (prezentul indicativ, prezentul conjunctiv etc.). Cu alte cuvinte, subiectul vorbitor, înainte de a putea trece la exprimarea timpului, este preocupat de a-şi da lui însuşi o reprezentare invariantă. Această operaţie de reprezentare, deja închisă când actul de exprimare intervine, se dezvoltă pe o axă longitudinală şi oprirea ei se operează pe axe de verificare transversale[153]. Mecanismul prin care se spaţializează timpul este acela al unei *longitudini* operative şi al unor *latitudini* rezultate, fiecare din ele marcând progresul operaţiei şi dezvoltarea în longitudine. Grafic această formare a imaginii timp se poate reprezenta în felul următor:

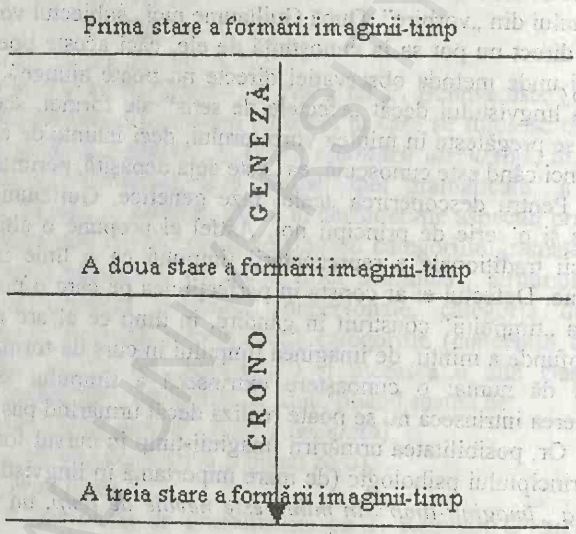

Figura 1

Din această schemă rezultă că longitudinea poartă operaţia de formare a imaginii-timp (numită de Guillaume *cronogeneză* (*chronogénèse*), iar latitudinea îi sesizează rezultatele (numite *cronoteze* (*cronothèses*))[154]. *Cronogeneza* operează în lungime, *cronotezele* transversal. Fiecărei latitudini îi corespunde un indice de poziţie în longitudine, care este, după Guillaume, ceea ce gramatica tradiţională numeşte *mod*. Fiecare mod duce cu el un conţinut temporal, concretizat în timpurile modului respectiv. Timpurile modului reprezintă conţinutul rezultat printr-o oprire a operaţiei imaginii-timp. Astfel modul este un *indice de poziţie* şi timpurile modului reprezintă substanţa reţinută în poziţia indicată.

În prima stare a formării imaginii-timp (latitudinea I), cronogeneza n-a operat încă, ea este, după cum arată Guillaume, *„en pouvoir d'opérer"*[155], deci este o imagine pe care gândirea n-a realizat-o încă, dar pe care o poate realiza. Guillaume numeşte acest moment din

[151] *Ibidem*, p. 8.
[152] *Langage et science du langage*, p. 185.
[153] *Ibidem*, p. 185-186.
[154] *Ibidem*, p. 186.
[155] *Ibidem*, p. 186.

cronogeneză *„temps in posse"*[156]. El corespunde formelor verbale nepersonale: infinitivul, participiul prezent şi participiul trecut. În această fază timpul este slab construit, iar reprezentarea obţinută este incompletă (*„timpul nu este divizat în epoci, el este perceput ca un timp larg, fără perspectivă, nici prospectivă (→), nici retrospectivă (←)"*[157]). În infinitiv, participiu prezent şi participiu trecut, timpul este *implicat* în semantemul verbului. Este suficient să se pronunţe un verb ca *a merge*, pentru ca acesta să evoce în mintea interlocutorului, pe lângă ideea de proces, ideea timpului destinat a o duce la realizare. Alta este însă situaţia la indicativ, conjunctiv şi condiţional (pe care Guillaume nu-l consideră mod) unde timpul este *explicit*. Opoziţia între infinitiv, participiu prezent şi participiu trecut este, după Guillaume, o opoziţie nu de mod, ci de *aspect*[158]. O formă ca *mergând* evocă în mintea locutorului şi interlocutorului imaginea unui proces deja început, durativ, care aparţine pe de o parte unui *terminat*, unui *împlinit*, pe de altă parte unui *neterminat*, *neîmplinit*. După expresia lui Guillaume, gerunziul (participiul prezent) este perceput în acelaşi timp ca *incident* şi ca *decadent* (vezi figura 2). Faţă de gerunziu, infinitivul este numai *incident*. O formă ca *a merge* evocă în minte imaginea unui proces *nici* împlinit, *nici* neîmplinit (ea este, după cum arată Guillaume, *aperspectivă*, pentru că este percepută în afara împlinirii)[159]. În opoziţie cu infinitivul, participiul trecut este *decadent*: o formă ca *mers* evocă în minte imaginea unui proces împlinit, terminat în întregime. Spre deosebire de infinitiv, care este forma *dinamică* a verbului, participiul trecut este forma *adinamică* şi *într-un fel moartă*[160] a verbului. Participiul trecut poate fi *reanimat* ca verb, poate deveni dinamic, numai cu ajutorul unui auxiliar, care, dacă este pus înaintea participiului trecut, îi asigură acestuia o nouă forţă (*a fi mers*, *să fi mers*, *ar fi mers*) sau cu forme supracompuse (*a fi fost mers, să fi fost mers, va fi fost mers, ar fi fost mers*; cf. Frâncu, 1997, 1999). Cu alte cuvinte, verbul sub forma infinitivului este verbul care are în faţa sa întreaga dezvoltare, în care nici o parte n-a fost consumată (*a merge* este perceput ca o acţiune care se poate face, dar care nu s-a făcut). Gerunziul diferă de infinitiv prin aceea că verbul n-are în faţa sa întreaga lui dezvoltare: o parte a fost consumată, s-a împlinit (*mergând* este perceput ca o acţiune în cursul dezvoltării ei, ca o acţiune, în parte făcută, în parte nefăcută). Participiul trecut este o formă care arată că verbul s-a consumat în întregime (forma *mers* este percepută mai mult ca un adjectiv decât ca un verb). Reprezentând grafic aceste moduri se obţine schema următoare:

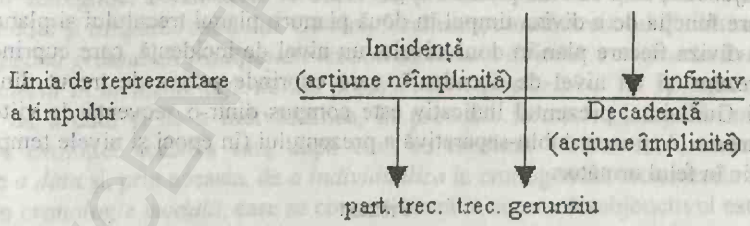

Figura 2

A doua stare a formării imaginii-timp este cea a modului conjunctiv. Acest mod se înscrie în cronologia modală între infinitiv şi indicativ şi el corespunde unei dezvoltări mai

[156] *Temps et Verbe*, p. 185-186.
[157] *Langage et science du langage*, p. 187.
[158] *Ibidem*, p. 47-58.
[159] *Ibidem*, p. 188.
[160] *Ibidem*, p. 57.

totuşi un timp real[151]. Guillaume numeşte acest timp *timp operativ*[152]. Reprezentarea timpului în orice limbă este rezultatul unei operaţii mentale extrem de scurte, care se petrece în „timpul operativ", operaţie care se repetă de fiecare dată când subiectul vorbitor are nevoie de a exprima un timp verbal (prezentul indicativ, prezentul conjunctiv etc.). Cu alte cuvinte, subiectul vorbitor, înainte de a putea trece la exprimarea timpului, este preocupat de a-şi da lui însuşi o reprezentare invariantă. Această operaţie de reprezentare, deja închisă când actul de exprimare intervine, se dezvoltă pe o axă longitudinală şi oprirea ei se operează pe axe de verificare transversale[153]. Mecanismul prin care se spaţializează timpul este acela al unei *longitudini* operative şi al unor *latitudini* rezultate, fiecare din ele marcând progresul operaţiei şi dezvoltarea în longitudine. Grafic această formare a imaginii timp se poate reprezenta în felul următor:

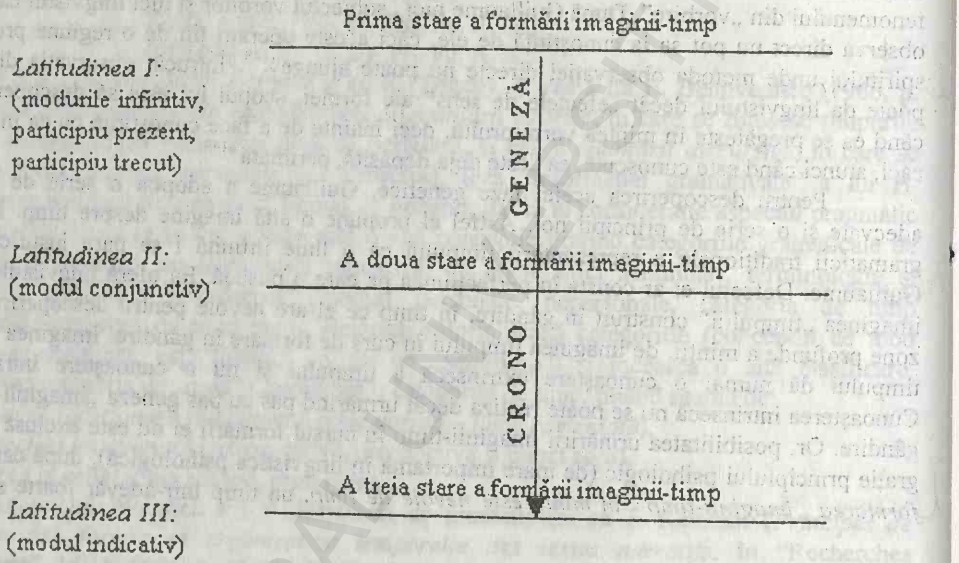

Figura 1

Din această schemă rezultă că longitudinea poartă operaţia de formare a imaginii-timp (numită de Guillaume *cronogeneză* (*chronogénèse*), iar latitudinea îi sesizează rezultatele (numite *cronoteze* (*cronothèses*))[154]. *Cronogeneza* operează în lungime, *cronotezele* transversal. Fiecărei latitudini îi corespunde un indice de poziţie în longitudine, care este, după Guillaume, ceea ce gramatica tradiţională numeşte *mod*. Fiecare mod duce cu el un conţinut temporal, concretizat în timpurile modului respectiv. Timpurile modului reprezintă conţinutul rezultat printr-o oprire a operaţiei imaginii-timp. Astfel modul este un *indice de poziţie* şi timpurile modului reprezintă substanţa reţinută în poziţia indicată.

În prima stare a formării imaginii-timp (latitudinea I), cronogeneza n-a operat încă, ea este, după cum arată Guillaume, „*en pouvoir d'opérer*"[155], deci este o imagine pe care gândirea n-a realizat-o încă, dar pe care o poate realiza. Guillaume numeşte acest moment din

[151] *Ibidem*, p. 8.
[152] *Langage et science du langage*, p. 185.
[153] *Ibidem*, p. 185-186.
[154] *Ibidem*, p. 186.
[155] *Ibidem*, p. 186.

cronogenează „*temps in posse*"[156]. El corespunde formelor verbale nepersonale: infinitivul, participiul prezent şi participiul trecut. În această fază timpul este slab construit, iar reprezentarea obţinută este incompletă („*timpul nu este divizat în epoci, el este perceput ca un timp larg, fără perspectivă, nici prospectivă (→), nici retrospectivă (←)*"[157]). În infinitiv, participiu prezent şi participiu trecut, timpul este *implicat* în semantemul verbului. Este suficient să se pronunţe un verb ca *a merge*, pentru ca acesta să evoce în mintea interlocutorului, pe lângă ideea de proces, ideea timpului destinat a o duce la realizare. Alta este însă situaţia la indicativ, conjunctiv şi condiţional (pe care Guillaume nu-l consideră mod) unde timpul este *explicit*. Opoziţia între infinitiv, participiu prezent şi participiu trecut este, după Guillaume, o opoziţie nu de mod, ci de *aspect*[158]. O formă ca *mergând* evocă în mintea locutorului şi interlocutorului imaginea unui proces deja început, durativ, care aparţine pe de o parte unui *terminat*, unui *împlinit*, pe de altă parte unui *neterminat*, *neîmplinit*. După expresia lui Guillaume, gerunziul (participiul prezent) este perceput în acelaşi timp ca *incident* şi ca *decadent* (vezi figura 2). Faţă de gerunziu, infinitivul este numai *incident*. O formă ca *a merge* evocă în minte imaginea unui proces *nici* împlinit, *nici* neîmplinit (ea este, după cum arată Guillaume, *aperspectivă*, pentru că este percepută în afara împlinirii)[159]. În opoziţie cu infinitivul, participiul trecut este *decadent*: o formă ca *mers* evocă în minte imaginea unui proces împlinit, terminat în întregime. Spre deosebire de infinitiv, care este forma *dinamică* a verbului, participiul trecut este forma *adinamică* şi *într-un fel moartă*[160] a verbului. Participiul trecut poate fi *reanimat* ca verb, poate deveni dinamic, numai cu ajutorul unui auxiliar, care, dacă este pus înaintea participiului trecut, îi asigură acestuia o nouă forţă (*a fi mers*, *să fi mers*, *ar fi mers*) sau cu forme supracompuse (*a fi fost mers, să fi fost mers, va fi fost mers, ar fi fost mers*; cf. Frâncu, 1997, 1999). Cu alte cuvinte, verbul sub forma infinitivului este verbul care are în faţa sa întreaga dezvoltare, în care nici o parte n-a fost consumată (*a merge* este perceput ca o acţiune care se poate face, dar care nu s-a făcut). Gerunziul diferă de infinitiv prin aceea că verbul n-are în faţa sa întreaga lui dezvoltare: o parte a fost consumată, s-a împlinit (*mergând* este perceput ca o acţiune în cursul dezvoltării ei, ca o acţiune, în parte făcută, în parte nefăcută). Participiul trecut este o formă care arată că verbul s-a consumat în întregime (forma *mers* este percepută mai mult ca un adjectiv decât ca un verb). Reprezentând grafic aceste moduri se obţine schema următoare:

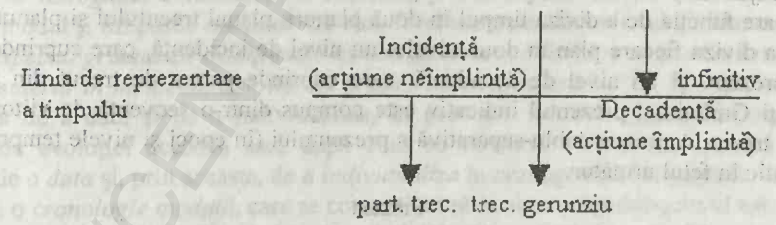

Figura 2

A doua stare a formării imaginii-timp este cea a modului conjunctiv. Acest mod se înscrie în cronologia modală între infinitiv şi indicativ şi el corespunde unei dezvoltări mai

[156] *Temps et Verbe*, p. 185-186.
[157] *Langage et science du langage*, p. 187.
[158] *Ibidem*, p. 47-58.
[159] *Ibidem*, p. 188.
[160] *Ibidem*, p. 57.

mari, în comparație cu faza anterioară (modul infinitiv), a imaginii-timp. De aceea, el devine mai complex decât modurile nepersonale. Complexitatea sa constă în primul rând în faptul că apare elementul *persoană*, inexistent în prima fază cronogenetică. În al doilea rând, complexitatea conjunctivului față de infinitiv, gerunziu, participiu trecut constă în apariția, odată cu persoana, a mobilității timpului în două direcții opuse: direcția ascendentă sau prospectivă (→) și direcția descendentă sau retrospectivă (←). Guillaume subliniază faptul că numai în raport cu persoana timpul este perceput descendent sau ascendent[161]. Deci, ceea ce caracterizează conjunctivul în raport cu formele din faza genetică anterioară (cronoteza I) este, pe de o parte, categoria de persoană, pe de alta, orientarea dublă (→), (←), prima orientare caracterizează prezentul conjunctiv, iar a doua trecutul conjunctiv. Iată schema conjunctivului din limbile romanice (reprodusă după G. Guillaume, *op. cit.*, p. 269):

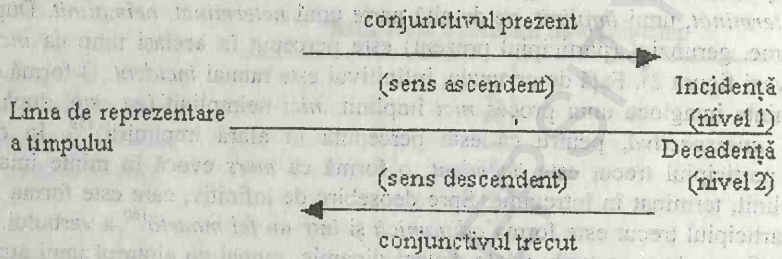

Figura 3

Conjunctivul nu cunoaște reprezentarea timpului diferențiat în trecut–prezent–viitor. Prezentul său este un prezent larg, trecutul său este un trecut larg. După unul din cei mai fideli elevi ai lui Guillaume, G. Moignet (*Grammaire de l'ancien français*, Paris, 1976, p. 252), prezentul subjonctiv "*signifie le temps virtuel orienté en direction de l'avenir, mais sans distinguer le présent et l'avenir*". Imperfectul conjunctivului francez "*marque l'eventualité, independament de toute reférénce temporelle*" (cf. P. Menard, *Syntaxe de l'ancien français*, Bordeaux, 1988, p. 146). Această caracteristică opune conjunctivul indicativului, care este singurul mod ale cărui timpuri cunosc diferențierea trecut–prezent–viitor. Prin această diferențiere în epoci și nivele temporale, prezentul indicativ devine un prezent strâmt, față de prezentul conjunctiv, care este un prezent larg. Prezentul indicativ, spre deosebire de prezentul conjunctiv, are funcția de a diviza timpul în două planuri: planul trecutului și planul viitorului, iar apoi de a diviza fiecare plan în două nivele: un nivel de incidență, care cuprinde partea de viitor din prezent, și un nivel de decadență, care cuprinde partea de trecut din prezent. În concepția lui Guillaime, prezentul indicativ este compus dintr-o secvență de viitor și dintr-o secvență de trecut. Acțiunea dublu-separativă a prezentului (în epoci și nivele temporale) poate fi redată grafic în felul următor:

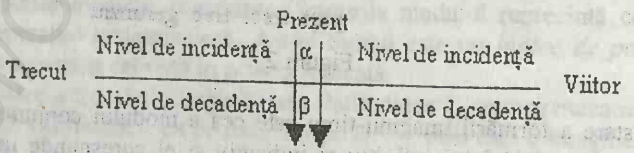

Figura 4

[161] *Ibidem*, p. 196: „*La distinction du temps descendant, destructeur de toute chose, y compris la personne, et du temps ascendant, propice à la personne, qui voit en lui son champ d'activité, est une distinction dont la notion de personne – c'est-à-dire celle du moi pensent – est l'origine*".

În această figură, prin α este notată partea de viitor din componența prezentului, iar prin β partea de trecut din componența prezentului. Prin săgeată este indicată direcția timpului (din viitor spre trecut prin prezent). Schema de mai sus este nu numai schema prezentului, ci schema de organizare a modului indicativ. Timpurile acestui mod sunt ierarhizate în funcție de epocile și nivelele temporale din care fac parte. De pildă, viitorul I poate fi plasat numai în epoca viitorului, în nivelul de incidență, iar perfectul simplu numai în epoca trecutului, nivelul de incidență. În schimb, mai mult ca perfectul se plasează în epoca trecută, nivelul de decadență (ca și participiul, el este un „realizat în întregime"). Imperfectul, fiind un durativ, se plasează în epoca trecută în ambele nivele (ca gerunziul). Important este faptul că, în concepția guillaumiană, reprezentarea timpurilor este *tripartită* la indicativ și *bipartită* (la subjonctiv), ele definindu-se în raport cu *eul locutorului* (*Moi locuteur*). În funcție de acest *Moi locuteur* și de poziția pe care o ocupă în timp, prezentând evenimentele la care se referă în actualitate sau în virtualitate (posibilitate sau irealitate), Discipolii lui Guillaume, Federico Ferres Maspla și Gille Luquet (*Subjonctif et grammaire systématique française*, Barcelona, 1990, p. 32) propun o altă reprezentare tripartită sau bipartită a timpului prin opoziția *révolu ~ non-révolu*:

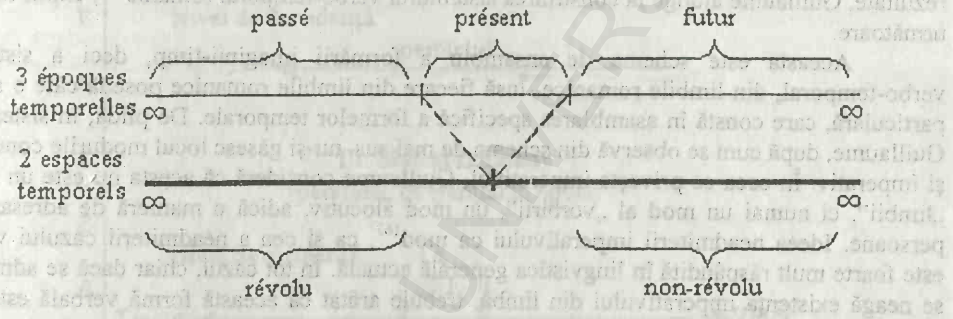

Figura 5

Prin urmare, în concepția lui Guillaume, există în mintea fiecărui vorbitor dintr-o colectivitate lingvistică o operație invariantă în cursul căreia, realizându-se *timpul*, se realizează și *verbul* în întregime. Realizarea verbului se produce succesiv pe axe cronotetice, care reprezintă modul și timpurile modului. De aici, fascinanta constatare a lui Guillaume că „*modul, timpul și aspectul gramaticii tradiționale nu sînt de natură diferită, ci reprezintă unul și același lucru, considerat în momente diferite ale propriei lui caracterizări*"[162]. Funcția modului ar fi, deci, aceea de a data și de a individualiza, în procesul formării „imaginii-timp", diferitele rezultate ale evoluției acesteia sau, după cum se exprimă Guillaume, „modul are funcția exclusivă de *a data* și, prin aceasta, de *a individualiza* în cronogeneză cronotezele succesive"[163]. Există deci o *cronologie modală*, care se concretizează în aceea că subjonctivul este văzut ca un „înainte" (*avant*) față de indicativ, care la rândul lui reprezintă un „după" (*après*)[164] față de conjunctiv. Raportul dintre conjunctiv și indicativ este raportul dintre *înainte* și *după*, sau raportul între *virtual* și *actual*. Pe planul expresiei, acest raport se concretizează prin aceea că *înainte* generează de obicei într-o subordonată un conjunctiv, în timp ce *după* generează numai un indicativ („A mâncat, *înainte să plece* (*să fi plecat*)", față de „A mâncat, *după ce a plecat*").

[162] *Temps et Verbe*, p. 11.
[163] *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, p. 24.
[164] *Ibidem*, p. 38-39.

Ca urmare a acestui fapt, Guillaume a arătat că poziția în sistem a conjunctivului este anterioară celei ocupate de indicativ și că această anterioritate se bazează pe opoziția *virtual ~ actual*:

înainte	*după*
conj.	*indicat.*
virtual	*actual*

Anterioritatea conjunctivului față de indicativ, funcția lui de non-contact cu realitatea[165], se poate proba și cu alte exemple. S-a arătat mai sus că modul conjunctiv este generat numai de lexeme și morfeme care exprimă *posibilitatea* (*posibil, a vrea, a porunci, a ruga, pentru ca să*, în *loc să, fără să* etc.), în timp ce indicativul este generat de lexeme și morfeme care exprimă *probabilitatea* și *certitudinea* (*probabil, cert*, verbe de cunoaștere, opinie etc.). Teoria modurilor indicativ și conjunctiv se reduce la studierea mijloacelor care permit contactul cu realitatea, deci cu realizarea în întregime a timpului (modul indicativ), sau care nu permit acest contact, deci cu o realizare incompletă a timpului (conjunctivul). Totalizând aceste rezultate, Guillaume ajunge la construirea sistemului verbo-temporal romanic[166], expus în figura următoare.

Aceasta este schema de ansamblu a formării imaginii-timp, deci a sistemului verbo-temporal, din limbile romanice. Însă fiecare din limbile romanice posedă câte o schemă particulară, care constă în asamblarea specifică a formelor temporale. De pildă, în sistemul lui Guillaume, după cum se observă din schema de mai sus, nu-și găsesc locul modurile condițional și imperativ. În ceea ce privește imperativul, Guillaume consideră că acesta nu este un mod al „limbii", ci numai un mod al „vorbirii", un mod alocutiv, adică o manieră de adresare unei persoane. Ideea neadmiterii imperativului ca mod[167], ca și cea a neadmiterii cazului vocativ, este foarte mult răspândită în lingvistica generală actuală. În tot cazul, chiar dacă se admite sau se neagă existența imperativului din limbă, trebuie arătat că această formă verbală este altfel structurată decât celelalte moduri. El este indiferent în ceea ce privește noțiunea de perspectivă și este defectiv în ceea ce privește noțiunea de persoană[168]. De cele mai multe ori elementul său relevant este *intonația*, deci un element care ține mai mult de vorbire decât de limbă.

Mai greu poate fi acceptată negarea condiționalului ca mod. Guillaume îl consideră timp al modului și îl încadrează în timpurile indicativului, numindu-l „viitor ipotetic"[169]. Ideea negării condiționalului ca mod apare și la alți cercetători. Considerăm însă că cel puțin în sistemul verbal al limbii române condițional-optativul trebuie considerat ca mod aparte și că nu trebuie încadrat în indicativ. Ne bazăm pe următoarele fapte:

---

[165] G. Guillaume definește modul ca fiind *„funcția de contact sau de non-contact a vizatului cu actualitatea"* (*Temps et Verbe*, p. 37).

[166] Acest sistem este ilustrat cu fapte de limbă din franceză, însă Guillaume subliniază, în repetate rânduri, ideea valabilității schemei lui pentru toate limbile romanice (cf. G. Guillaume, *Langage et science du langage*, p. 188 și urm.).

[167] Cf. M. Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Paris, 1964, p. 75 și urm.

[168] Vezi 1.20.

[169] *Temps et Verbe*, p. 48-49, 54-59.

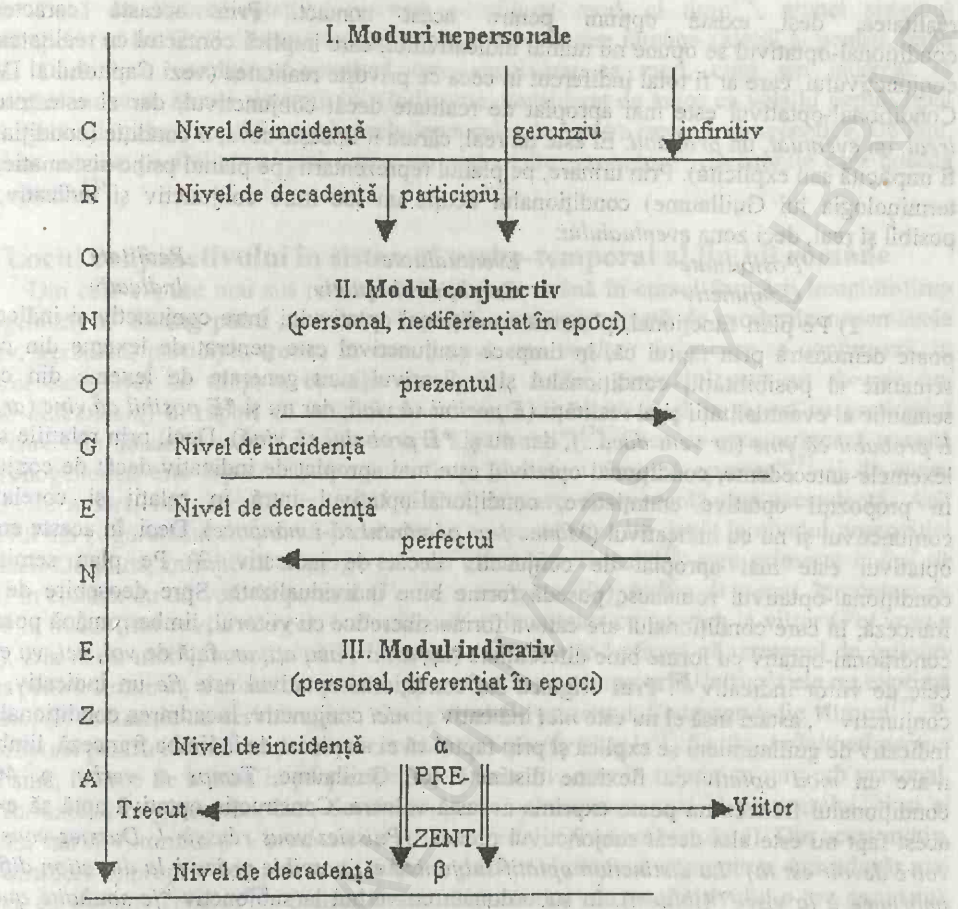

Figura 6

1) Față de viitorul indicativ care exprimă o acțiune care se va realiza în mod sigur, condiționalul arată că acțiunea se poate realiza, dar se poate și să nu se realizeze. Un enunț de tipul *El ar merge, dacă ar ști* se opune unui enunț de tipul *El va merge, dacă va ști* prin faptul că al doilea implică realizarea acțiunii, în timp ce primul nu spune nimic referitor la realizarea acțiunii. Ca timp al indicativului, cum îl consideră Guillaume și școala sa lingvistică, condiționalul ar trebui să exprime *certitudinea*, dar nu o exprimă sau o prezintă ca o *certitudine atenuată* (*une certitude atténuée*). Locutorul dorește ca acțiunea sau procesul să treacă din *universul lumilor posibile* (*l'univers des mondes possibles*) în *universul existenței* (*l'univers de ce qui est*), în *prezent* sau *univers*, adică de a trece de la *ireal* sau *potențial* la *actual* sau *real*. El este sigur de ceea ce dorește, dar această trecere este condiționată de voința interlocutorului, care-l obligă să respecte anumite condiții, să accepte o cooperare pentru îndeplinirea acțiunii sau procesului, de aici valoarea de *condițional de atenuare* (*conditionnel d'atténuation*) (cf. Carmen Ștefania Stroean, *Temps, modes et actes de parole*, Editura Fundației "România de mâine", București, 1999, p. 268). Deci, diferența între condițional prezent și viitor I indicativ este o diferență de modalitate și nu o diferență de timp. Urmând definiția modului dată de G. Guillaume, *„modul este funcția de contact sau de non-contact a vizatului cu realitatea"*, putem spune că optativ-condiționalul este un mod care arată că vizatul nu stabilește încă contactul cu

realitatea, deşi există opţiuni pentru acest contact. Prin această caracteristică condiţional-optativul se opune nu numai indicativului, care implică contactul cu realitatea, ci şi conjunctivului, care ar fi total indiferent în ceea ce priveşte realitatea (vezi Capitolul al IV-lea). Condiţional-optativul este mai apropiat de realitate decât conjunctivul, dar el este totuşi un *ireal*, un *eventual*, un *probabil*. El este un real, căruia îi lipseşte ceva, o condiţie (condiţia poate fi implicită sau explicită). Prin urmare, pe planul reprezentării (pe planul psiho-sistematic, după terminologia lui Guillaume) condiţionalul ocupă un loc între conjunctiv şi indicativ, între posibil şi real, deci zona *eventualului*:

Posibilitate	*Eventualitate*	*Realitate*
Conjunctiv	*Condiţional-optativ*	*Indicativ*

2) Pe plan funcţional, plasarea condiţional-optativului între conjunctiv şi indicativ se poate demonstra prin faptul că, în timp ce conjunctivul este generat de lexeme din câmpul semantic al posibilităţii, condiţionalul şi indicativul sunt generate de lexeme din câmpul semantic al eventualităţii şi al realităţii (*E posibil să vină*, dar nu şi **E posibil că vine* (*ar veni*); *E probabil că vine* (*ar veni dacă...*), dar nu şi **E probabil să vină*). Deci, prin relaţiile sale cu lexemele-antecedente, condiţional-optativul este mai apropiat de indicativ decât de conjunctiv. În propoziţii optative enunţiative, condiţional-optativul intră în relaţii şi corelaţii cu conjunctivul şi nu cu indicativul (*Mânca-i-ar pământul să-i mănânce*). Deci, în aceste enunţuri optativul este mai apropiat de conjunctiv decât de indicativ. 3) Pe plan semiologic, condiţional-optativul românesc posedă forme bine individualizate. Spre deosebire de limba franceză, în care condiţionalul are câteva forme sincretice cu viitorul, limba română posedă un condiţional-optativ cu forme bine diferenţiate (*aş, ai, ar, am, aţi, ar*, faţă de *voi, vei, va* etc.) de cele de viitor indicativ[170]. Prin originea sa, condiţional-optativul este *fie* un indicativ, *fie* un conjunctiv[171], astăzi însă el nu este *nici* indicativ şi *nici* conjunctiv. Încadrarea condiţionalului la indicativ de guillaumieni se explică şi prin faptul că ei au plecat de la limba franceză, limbă care n-are un *mod optativ* cu flexiune distinctă (cf. Guillaume, *Temps et verbe*, p. 46), iar condiţionalul francez nu poate exprima această valoare. Construcţia optativă aptă să exprime acest fapt nu este alta decât subjonctivul prezent (*Puissiez-vous réussir !, Dussiez-vous périr, votre devoir est là*) "*La distinction optatif-subjonctif est possible grâce à la direction differente imprimée à la visée*" (*ibidem*). În subordonata cu verbul la subjonctiv "*je souhaite que vous puissiez réussir" la visée chemine d'abord à travers souhaiter dans le sens du déroulement de la chaîne parlée et c'est au sortir de ce verbe qu'elle atteint pouvoir. Elle a ainsi marché en suivant l'axe de choses expressément dites ou axes d'expréssion*" (*Ibidem*, p. 46). În "*Puissiez vous réussir, la visée traverse une idée de souhait mais n'est pas astreinte cette idée n'étant pas formulée, à se développer à travers les mots que l'expriment. Elle se dirige directement et librement vers le verbe pouvoir, son axe n'étant plus celui de idées formulées, ou axe d'expression, mais celui des sentiments informulés, ou axe d'expressivité* (*ibidem*, p. 46). Pentru Guillaume, acest "*mode optatif, tout comme l'impératif c'est beacoups plus un mode de parole qu'un mode de pensée*" (id., p. 46, cf. şi Carmen Ştefania Stroean, *op. cit.*, p. 269).

Am insistat asupra naturii condiţional-optativului, întrucât considerăm că, în funcţie de negarea sau admiterea lui ca mod, trebuie fixat locul conjunctivului în sistemul verbal al limbii

---

[170] O tendinţă de ştergere a deosebirilor formale între condiţional şi viitor indicativ se observă în unele graiuri româneşti la persoana a III-a. Astfel, în graiurile de tip moldovenesc, *ar* (de la condiţional) şi *va* (de la viitor) devin *a* (*A merge el, dacă a vrea = Ar merge, dacă ar vrea*, dar şi *Va merge, dacă va vrea*)

[171] Condiţional-optativul ţine prin originea sa de indicativ, întrucât auxiliarul din componenţa sa este un imperfect indicativ (cf. şi v. rom. *vream cânta* (= *aş cânta*)). În acelaşi timp, condiţionalul vechi daco-românesc de tipul *cântare, cântaru* ţine prin originea sa de conjunctiv sau de indicativ întrucât derivă din perfectul conjunctiv sau din viitorul anterior latinesc (*cantarero/cantarim*).

române. Dacă condiţional-optativul nu este considerat mod, ci timp[172], atunci sistemul verbo-temporal al lui G. Guillaume cu trei trepte cronogenetice rămâne valabil şi pentru limba română. Dacă însă condiţional-optativul este considerat ca mod, cum am încercat să demonstrăm mai sus, atunci sistemul lui Guillaume, considerat de autor ca valabil pentru tipul romanic general, trebuie modificat prin includerea celei de a patra trepte cronogenetice. De fapt, Guillaume admite posibilitatea unui sistem cu mai multe „cronoteze", în limbile care posedă modul optativ[173].

1.22. Locul conjunctivului în sistemul verbo-temporal al limbii române

Din cele expuse mai sus rezultă că în limba română în cursul formării imaginii-timp (cronogeneză) se disting patru „cronoteze": prima este reprezentată de modurile nepersonale infinitiv, gerunziu, participiu trecut, în care timpul este *implicit* şi în care se conturează, în interiorul categoriei de timp, o opoziţie de aspect. Astfel, gerunziul este un *durativ* (un *incident-descendent*) în raport cu infinitivul, care este un *incident*, şi în raport cu participiul trecut, care este un *descendent* („forma moartă a verbului")[174]. Ceea ce caracterizează această fază cronogenetică este faptul că, imaginea timp „n-a avut timp să opereze"[175] şi de aceea timpul este amorf, nediferenţiat în epoci şi fără mişcare descendentă sau ascendentă. Atât infinitivul cât şi gerunziul nu pot să-şi determine temporalitatea lor decât la nivelul propoziţiei sau frazei. De pildă, infinitivul *a merge* este un „simultan virtual"[176], care primeşte *indice de prezent* în contact cu un verb la prezent (*Vreau a merge acolo*), *indice de trecut*, în contact cu un verb la trecut (*Am vrut a merge*), *indice de viitor*, în contact cu un verb la viitor (*Voi vrea a merge*). Din acest motiv, socotim că P. Imbs are dreptate când afirmă că termenul de *infinitiv prezent* pentru forme ca *a cânta, a vedea, a spune*, etc., este impropriu, întrucât ele nu exprimă prezentul, ci, în funcţie de verbul regent, ele exprimă fie prezentul, fie trecutul, fie viitorul[177]. P. Imbs propune pentru infinitivul prezent termenul de *infinitiv simplu*[178]. La fel, *infinitivul perfect* este în sine, înainte de a intra în propoziţie, un *terminativ*, care în relaţie cu un verb personal, care-i furnizează originea timpului, devine un *anterior*, dar nu numai al prezentului, ci şi al trecutului sau al viitorului (*Nu credeam (cred, voi crede) a fi murit vreodată*). Din acest motiv, Imbs consideră improprie denumirea de infinitiv perfect şi propune denumirea, într-adevăr mai nimerită, de *infinitiv compus*[179]. O situaţie asemănătoare cu cea a infinitivului o are gerunziul, care fiind întotdeauna dependent, îşi precizează timpul în funcţie de verbul regent.

Deci, luate singure, formele de infinitiv şi de gerunziu sunt forme indiferente la ideea de trecut, de prezent şi de viitor, dar sunt înzestrate virtual cu aceşti indici. Ideea temporală este intrinsecă, implicită. În „vorbire" „prima lor obligaţie este aceea de a-şi actualiza temporalitatea virtuală şi de a se constitui la nivelul frazei (sau al propoziţiei) ca forme temporale"[180].

Conjunctivul, care ocupă treapta cronogenetică imediat următoare, merge până la un punct cu infinitivul, el însă îşi afirmă originalitatea sa prin aceea că primeşte *categoria de persoană* şi implicit o perspectivă (direcţie a timpului) *ascendentă* (→) şi *descendentă* (←). Efectul esenţial al apariţiei categoriei de persoană şi al perspectivei ascendente este posibilitatea

---

[172] O încercare de a considera condiţionalul *timp* şi nu *mod* apare la D. Bugeanu, SCL, nr. 3, 1970 şi nr. 6, 1970.
[173] Cf. *Temps et Verbe*, p. 46.
[174] Cf. G. Guillaume, *Langage et science du langage*, p. 57.
[175] *Ibidem*, p. 57.
[176] Cf. P. Imbs, *L'emploi des formes verbaux...*, p. 178.
[177] *Ibidem*, p. 178.
[178] *Ibidem*, p. 178.
[179] *Ibidem*, p. 178.
[180] *Ibidem*, p. 178.

conjunctivului de a fi independent, de a putea să apară în propoziţii independente. După adepţii lui Guillaume, spaţiul temporal determinat de această perspectivă ascendentă are ca efect faptul că "*le présent du subjonctif est associé à la representantion du non-révolu par raport à l'instant de locution, c'est-à- dire à l'espace temporel occupable par le Moi locuteur, tandis que le présent de l'indicatif est associé à la représentation de l'espece temporel effectivement occupé par ce même locuteur*" (F. S. Maspla-G. Luquet, *op. cit.*, p. 96). Nici infinitivul şi nici gerunziul nu posedă această calitate[181] în limba română, cu toate că unii lingvişti cred că aceste moduri pot exprima categoria persoană şi pot fi predicative.

Pe planul reprezentării, treapta cronogenetică ocupată de conjunctiv se caracterizează prin aceea că imaginea-timp este în *devenire*, în curs de realizare, sau, ca să folosim expresia lui Guillaume, ea este în *fieri*, spre deosebire de imaginea-timp din prima cronoteză, care este *in posse*[182].

Pe plan funcţional acest lucru se reflectă prin aceea că modul conjunctiv îndeplineşte rolul unui *„infinitiv personal"*, al unui infinitiv care funcţionează în propoziţie nu ca un „nume", ci ca un verb personal. Ideea că subjonctivul este o „variantă combinatorie" a infinitivului este răspândită în special la elevii lui Guillaume[183]. Aceste „variante combinatorii" (conjunctivul şi infinitivul) se opun indicativului prin aceea că ele exprimă un proces fără a-i aprecia şansele lui de realizare, în timp ce indicativul ia în consideraţie şansele de realizare ale procesului. De aceea, din punctul de vedere al opoziţiei *concret ~ abstract* - conjunctivul este mai *concret* decât infinitivul, dar mai *abstract* decât indicativul. Este mai concret decât infinitivul, pentru că posedă categoria – persoană şi o mişcare a timpului ascendentă. Este mai abstract decât indicativul, întrucât nu este împărţit în epoci temporale trecut-prezent-viitor. Ideea aceasta este de o importanţă deosebită pentru explicarea a două tendinţe manifestate în istoria limbii române: 1) limitarea întrebuinţării infinitivului prin extinderea întrebuinţării conjunctivului, 2) extensiunea indicativului precedat de conjuncţia *de* după lexemele care generează de obicei conjunctivul (*A poruncit (a izbutit, a cutezat) de a venit* pentru *A poruncit (a izbutit, a cutezat) să vină*). Ambele tendinţe, studiate pe larg în părţile a III-a şi a IV-a ale lucrării de faţă, se explică prin preferinţa românei pentru forme verbale mai concrete. Pentru Guillaume şi elevii săi, subjonctivul se află în corelaţie cu ideea de *posibilitate*: "*Le subjonctif est le mode qui marque l'appartenance non pas au monde de ce qui est, mais aux mondes possibles*" (cf. R. Martin, *Pour une logique du sens*, Paris, 1983, p. 110). Acţiunea sau procesul sunt situate în cazul subjonctivului "*dans le monde virtuel des états de choses qui pourraient ou non être amenès à l'existance, ce qui lui donne la teinte d'une interprétation ou d'une appréciation de la part du locuteur*" (D. Leeman-Bouix, *Grammaire du verbe français: des formes au sens. Modes, aspects, temps, auxiliaires*, Paris, 1994, p. 88; cf. Carmen Ştefania Stoean, *op. cit.*, p. 271).

A treia treaptă cronogenetică este ocupată în limba română nu de indicativ, ca în franceză de pildă, ci de condiţional-optativ, care in română este, după părerea noastră, mod şi nu timp al indicativului. Ceea ce caracterizează acest mod este faptul că imaginea-timp s-a dezvoltat mai mult faţă de faza în care se găseşte conjunctivul; ea este aproape de realizare, dar îi lipseşte o condiţie pentru a se realiza. Această condiţie este exprimată prin conjuncţiile *de*, *dacă* şi v. rom. *să*, sau este implicită (în cazul optativului).

---

[181] Gerunziul nu poate să apară niciodată independent, iar infinitivul poate să apară numai când are valoare de imperativ negativ în enunţuri de tipul *A nu se pleca pe fereastră afară !, A nu rupe florile ! A nu călca iarba !*, care sunt calcuri după franceză sau după germană, nu mai vechi decât secolul al XIX-lea. În limba populară acest infinitiv independent nu apare.

[182] *Temps et Verbe*, p. 9-10.

[183] Cf. H. Bonard, *art. cit.*, p. 24.

Plasat în sistem între conjunctiv şi indicativ, condiţional-optativul prezintă asemănări şi cu unul şi cu altul din aceste moduri. Cu conjunctivul el se aseamănă prin aceea că nu prezintă timpuri tripartit diferenţiate în epoci temporale precise (trecut – prezent - viitor). Ca şi conjunctivul, el posedă un prezent larg (prospectiv: prezent şi viitor, care exprimă irealul sau certitudinea atenuată) şi un perfect retrospectiv ipotetic, care poate fi şi el un condiţional de atenuare, ce nu exprimă o acţiune trecută decât aparent, cele două momente - al desfăşurării acţiunii şi al instanţei de comunicare – fiind concomitente (cf. D. Irimia, *Structura gramaticală a limbii române*, Iaşi, 1976, p. 116: *Aş fi vrut să-mi spui dacă vii* (*j'aurais aimé te demander une chose*; cf. şi Carmen Stefania Stoean, *op. cit.*, p. 269-270). Prin această trăsătură, condiţional-optativul se opune indicativului, mod în care prezentul este un punct de simetrie între trecut şi viitor. Cu indicativul se aseamănă din punct de vedere funcţional. Condiţional-optativul se combină cu aceleaşi elemente (lexeme, morfeme) cu care se combină indicativul, dar cu care este incompatibil conjunctivul (vezi Capitolul al IV-lea). Folosind terminologia lui Guillaume, putem spune că optativul-condiţional este un *după* (*après*) faţă de conjunctiv, dar un în*ainte* faţă de indicativ.

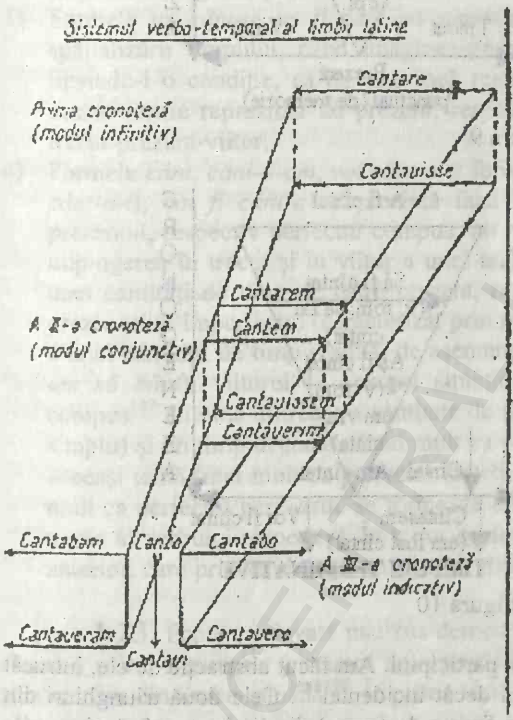

Figura 7

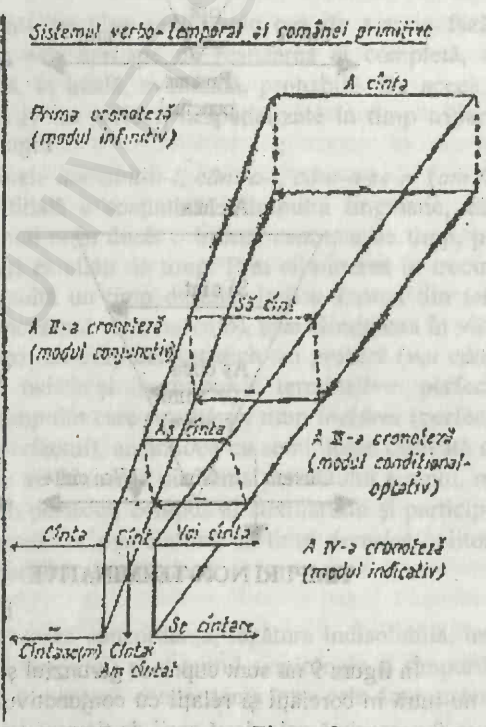

Figura 8

A patra treaptă cronogenetică (şi ultima) este ocupată de modul indicativ. Originalitatea indicativului constă în aceea că el poate marca „prin el însuşi" perioada temporală absolută în care se desfăşoară procesul[184]. Imaginea-timp şi-a încheiat dezvoltarea sa, iar acest fapt se concretizează prin aceea că se disting clar trei epoci temporale: un prezent strâmt, care separă două epoci împinse în stânga şi în dreapta lui: un trecut, cu o direcţie

[184] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 193.

descendentă, şi un viitor, cu direcţie ascendentă. Cu alte cuvinte, pe măsură ce se dezvoltă fenomenul spaţializării timpului lingvistic, cantitatea de timp reţinut în interiorul construcţiilor de prezent şi perfect scade progresiv, în timp ce cantitatea de timp aruncată în exteriorul construcţiilor creşte progresiv. În ultima fază a formării imaginii-timp (modul indicativ), cantitatea de timp reţinut în interior este foarte mică (sau chiar egală cu 0 (zero)), în timp ce cantitatea de timp respinsă în afară (în trecut şi în viitor) este foarte mare. Schema spaţializării timpului este următoarea[185]:

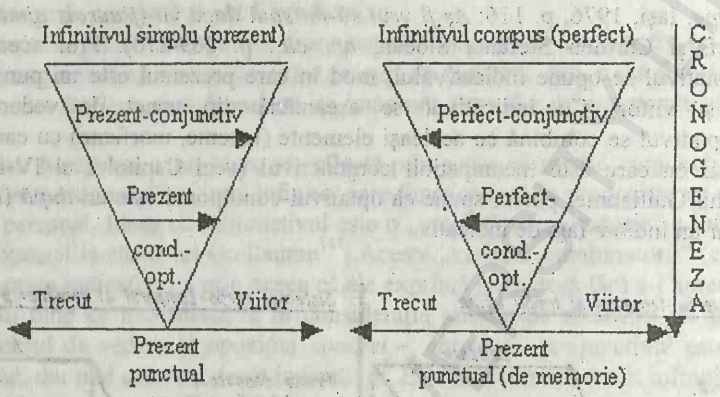

Figura 9

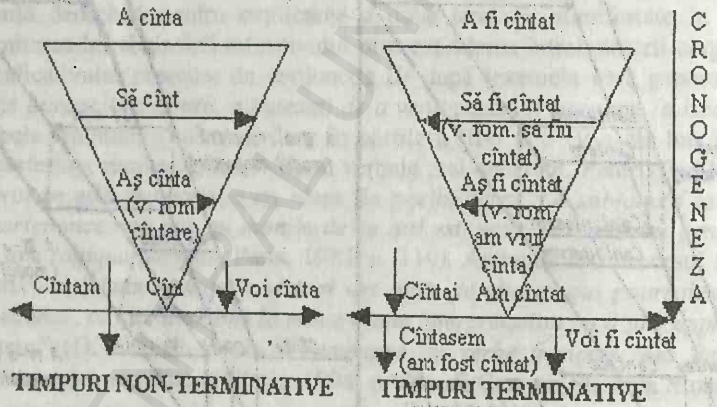

Figura 10

În figura 9 nu sunt cuprinse gerunziul şi participiul. Am făcut abstracţie de ele, întrucât ele nu intră în corelaţii şi relaţii cu conjunctivul decât incidental[186]. Cele două triunghiuri din figura 9 reprezintă cele două serii de timpuri (şi fireşte de forme) din limba română: timpurile construite pe baza prezentului şi timpurile construite pe baza perfectului. Între cele două serii de timpuri, opoziţia de bază este *non-terminativ ~ terminativ*. Acest fapt se concretizează şi prin

[185] Ne-am inspirat în realizarea acestor scheme privind spaţializarea timpului în română din schemele lui G. Guillaume privind spaţializarea timpului în limba latină (vezi G. Guillaume, *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, p. 21).

[186] Relaţia conjunctivului cu gerunziul şi participiul se stabileşte numai din punct de vedere homosintagmatic (în formele *să fi cântat*, *să fi cântând*), nu şi din punct de vedere heterosintagmatic (relaţia între morfemele unor forme ale unor cuvinte diferite).

formele acestor timpuri; formele din prima serie sunt aproape toate simple (în afară de condițional-optativ și viitor I), cele din a doua serie sunt compuse (în afară de perfectul simplu și de mai mult ca perfectul sintetic). Prin *prezent de memorie* am numit, ca și Guillaume și elevii săi, *perfectul compus*, care, prin semiologia sa, este și un prezent (auxiliarul *am, ai, a*) și un perfect (prin participiu). Denumirea ni se pare potrivită și din motivul că perfectul compus exprimă o acțiune trecută, raportată la prezent.

Punând, în locul timpurilor, formele temporale, obținem sistem semiologic ilustrat în fig. 10. Iată explicația acestei figuri:

1) Formele *a cânt-a* și *a fi cânt-a-t* reprezintă, pe plan semiologic, infinitivul simplu și respectiv infinitivul compus, între care este, de fapt, o opoziție de aspect și nu o opoziție de timp (opoziția *non-terminativ ~ terminativ*);
2) Formele *să cânt* și *să fi cânt-a-t* reprezintă, pe plan semiologic, cea de a doua fază a formării imaginii-timp, când verbul își dobândește o „personalitate morfologică", prin prezența categoriei de persoană și prin cele două direcții (ascendentă (→) și descendentă (←)). Cu toate acestea, atât prezentul, cât și perfectul conjunctivului sunt timpuri largi (reprezentate grafic printr-o linie);
3) Formele *aș cânt-a, aș fi cânt-a-t* reprezintă pe plan semiologic cea de a treia fază a spațializării timpului, când imaginea-timp este aproape de realizarea ei completă, dar lipsindu-i o condiție, ea nu este încă reală, ci ireală, eventuală, probabilă. De aceea, și aceste forme reprezintă un prezent, respectiv un perfect, nespațializate în timp tripartit: trecut-prezent-viitor;
4) Formele *cânt, cânt-a-am, voi cânt-a* și formele *am cânt-a-t, cânt-a-i, cânt-a-se-m* (*am fost cânt-a-t*), *voi fi cânt-a-t* reprezintă faza finală a spațializării timpului lingvistic, când prezentul, respectiv perfectul compus, nu mai reține decât o infimă cantitate de timp, prin împingerea în trecut și în viitor a unei mari cantități de timp. Prin eliminarea în trecut a unei cantități de timp de către prezent, rezultă un timp durativ derivat format din tema prezentului: imperfectul (caracterizat prin *incidență-descendență*), prin eliminarea în viitor a unei cantități de timp rezultă, de asemenea, un timp derivat dintr-un prezent (*voi cânta, am să cânt*): viitorul I. Aceeași situație există și la timpurile terminative: perfectul compus[187] elimină în trecut o cantitate de timp din care rezultă un timp *incident* (perfectul simplu) și un timp *decadent* (mai mult ca perfectul), amândouă cu semiologie derivată din aceeași temă (mai mult ca perfectul sintetic se formează din tema perfectului simplu, mai mult ca perfectul perifrastic se formează din perfectul compus al auxiliarului și participiul trecut al verbului respectiv). În viitor perfectul compus elimină un timp *decadent*, viitorul anterior, care prin semiologia sa este un viitor, dar și un perfect.

1.23. Faptele relevate mai sus demonstrează concordanța, legătura indisolubilă, între sistemul psiho-sistematic (sistemul reprezentării timpului) și sistemul semiologic al timpurilor și modurilor din limba română[188]. În prima serie de timpuri, concordanța între cele două sisteme

---

[187] Într-o fază mai veche a limbii române și astăzi în graiurile din Oltenia rolul de „prezent de memorie" nu este îndeplinit de perfectul compus, ci de perfectul simplu, care este de fapt un aorist. În unele graiuri din Oltenia, perfectul simplu exprimă o acțiune raportată la prezent și petrecută în ultimele 24 de ore sau în aceeași zi cu *actul de vorbire* sau cu *spațiul mental* al locutorului, spre deosebire de perfectul compus, care exprimă o acțiune mai îndepărtată de prezent (cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tomul XVIII, Iași, 1967, p. 185.

[188] Orice limbă implică două sisteme, sau mai bine zis, este formată din două sisteme: un sistem psihic și un sistem semiologic. Sistemul semiologic se modelează pe sistemul psihic (pentru această problemă vezi

constă în prezența aceleiași teme verbale la toate timpurile modurilor: *cânt* (*cânt*-a-m, a *cânt*-a, aș *cânt*-a, să *cânt*), deci prezența temei prezentului, timp pe baza căruia se desfășoară întreaga spațializare a timpului. În a doua serie de timpuri, concordanța constă în prezența acelorași elemente în unele forme perifrastice (*a fi cântat, să fi cântat, aș fi cântat, voi fi cântat*) și în prezența aceleiași teme de perfect din componența tuturor formelor, atât simple (*cânt-a*-m, *cânt-a-se*-m), cât și perifrastice (am *cânt-a*-t, voi fi *cânt-a*-t, aș fi *cânt-a*-t, să fi *cânt-a*-t, a fi *cânt-a*-t)[189].

Simetria formelor din sistemul semiologic nu este însă perfectă. Faptul se explică prin aceea că de obicei, sistemul *semiologic* rămâne în urma sistemului *reprezentării* (sistemului psihic). De pildă, în sistemul timpurilor din a doua serie există două forme temporale care sunt, prin semiologia lor, slab integrate în sistemul din care fac parte (sistemul formelor compuse). Este vorba de perfectul simplu și de mai mult ca perfectul sintetic, care prin formele lor discordă cu simetria sistemului din care fac parte. Această asimetrie pe care ele o creează în sistemul timpurilor terminative este de fapt una din cauzele pentru care ele au fost limitate geografic[190], în urma concurenței formelor analitice de perfect compus și respectiv de mai mult ca perfect perifrastic. Formele analitice corespunzătoare au avantajul de a fi mai clare, mai regulate, mai conforme cu simetria sistemului timpurilor terminative din care fac parte (vezi fig. 10).

Prin *presiune paradigmatică* a fost înlăturată din sistemul limbii literare forma de condițional perfect de tipul *am vrut cânta*, formă foarte răspândită în limba veche și păstrată azi numai în câteva graiuri populare. Această formă, prin infinitivul din componența ei, provoca o asimetrie în sistemul timpurilor perifrastice terminative, construite toate pe baza participiului (vezi figura 10). Presiunea paradigmatică a ajutat și la înlocuirea formei de conjunctiv perfect cu auxiliar variabil (eu *să fiu cântat*), singura formă folosită în limba veche din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, iar azi în unele graiuri populare cu forma cu auxiliar invariabil (eu *să fi cântat*) impusă în limba română modernă. Prin această schimbare, forma de conjunctiv perfect nu mai distonează în sistem cu formele terminative construite cu auxiliarul *a fi* (*a fi cântat, aș fi cântat, voi fi cântat, să fi cântat*). (Înlocuirea formei de conjunctiv perfect cu auxiliar variabil prin forma cu auxiliar invariabil este obiectul unei discuții mai largi în capitolul al III-lea al lucrării de față). De fapt, sistemul verbo-temporal prezentat mai sus are o importanță deosebită pentru problemele discutate în capitolele următoare. El constituie un punct de plecare pentru explicarea schimbărilor care au avut loc în formele și în întrebuințările conjunctivului. Astfel, utilitatea schemelor nr. 9-10, în care se fixează locul în sistemul verbo-temporal al fiecărui mod (vezi fig.8) și al fiecărui timp, constă în aceea că prin aceste scheme se poate stabili nu numai valoarea din *limbă* a fiecărei invariante, ci se pot stabili și eventualele *efecte de sens* pe care invariantele le pot primi în *vorbire*. În virtutea principiului extensiunii și intensiunii, prezentat mai sus (vezi 1.18), o formă poate primi *efectele de sens* ale formei cu care se învecinează în *sistem*. De exemplu, cele mai multe cazuri de *echivalență morfologică* le prezintă conjunctivul cu *invariantele* vecine din sistem, cu infinitivul și cu condițional-optativul. Echivalența cu infinitivul se manifestă în toate domeniile acestui mod, căci din punct de vedere distribuțional,

---

G. Guillaume, *Psycho-systématique et psycho-sémiologie du langage*, în vol. "Langage et science du langage", Paris-Québec, 1964, p. 58).

[189] În exemplele date, este subliniată *tema* perfectului.

[190] Perfectul simplu apare în limba vorbită numai în graiurile din Oltenia, Banat și Crișana, iar mai mult ca perfectul sintetic, deși mai răspândit, este din ce în ce mai mult concurat, în graiurile nordice de mai mult ca perfectul perifrastic (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 1977-1999; 2017-2220, 2162-2164, 2172).

în afară de formele compuse ale verbelor[191], nu există nici o poziție în care să fie admis infinitivul și să fie respins conjunctivul. În schimb, distribuția conjunctivului este mai largă decât cea a infinitivului, căci există contexte în care este admis conjunctivul, dar este respins infinitivul (de pildă, într-un enunț ca *Să fi știut, aș fi plecat* în locul conjunctivului nu se poate folosi infinitivul). Deci conjunctivul este extensiv, față de infinitiv care este intensiv (vezi 1.18). În ordine descrescătoare se plasează echivalența conjunctivului cu condițional - optativul. Din această echivalență, care afectează în special conjunctivul din principale și din condiționale, subiective și completive directe, derivă valorile secundare ale conjunctivului (**dorință:** *Să te ferească sfântul ! (= Feri-te-ar sfântul !)*; **eventualitate:** *Să știu că e așa, aș muri (= Dacă aș ști...)* etc.). Menționăm însă că aceste valori sunt numai *efecte de sens* pe care conjunctivul le capătă în *vorbire*, datorită echivalenței lui cu condițional-optativul, mod plasat în sistem în imediata vecinătate a conjunctivului. Valoarea de *invariantă* a conjunctivului este dată însă nu de *efectele de sens*, ci de poziția pe care acest mod o ocupă în sistemul psihic și semiologic al limbii. Faptul că imperfectul indicativului are în unele realizări sintactice valoare de condițional (*Dacă tăceai, filozof rămâneai*) nu înseamnă că definirea imperfectului trebuie făcută după această valoare. Trebuie luată în discuție, pentru definirea acestei forme, poziția sa în sistem (epoca trecută, poziția incidență-decadență (vezi figura 9)), poziție care este dată de o operație mentală, mereu aceeași, care se petrece în mintea subiectului vorbitor ori de câte ori acesta are nevoie de o asemenea formă.

În urma acestor considerații, se poate pune problema raporturilor conjunctivului cu două forme verbale neluate în discuție până acum: imperativul și prezumtivul. În sistemul prezentat (fig. 7-8), prezumtivul și imperativul nu figurează, deși este știut că ele contractează relații și corelații cu conjunctivul. Am omis aceste *moduri*, întrucât, după părerea noastră, ele au o situație specială. Atât imperativul, cât și prezumtivul sunt moduri *alocutive*, moduri care nu există la nivelul *limbii* care "se naște *în* și *prin* gândire" (*modes de la pensée*, după expresia lui G. Guillaume și a elevilor săi, vezi 1.20), ci numai la nivelul *vorbirii* (*au niveau du discours*[192]).

Imperativul este o manieră de adresare, ca și interjecția și vocativul, care nu există la nivelul *limbii*), ci se pregătește în faza imediat anterioară *actualizării* (prin *actualizare* desemnăm aici faza de trecere de la *limbă* la *vorbire*[193]). Caracteristica esențială a imperativului este aceea că acest *mod* este neutru din punctul de vedere al relației *proces enunțat – protagonist al procesului enunțat*. Prin imperativ se poate stabili numai relația *proces enunțat – protagonist al procesului enunțării* (locutor)[194]. De aceea, imperativul nu îndeplinește una din condițiile esențiale de definire a lui ca *invariantă-mod*: relația între procesul enunțat și protagonistul (sau protagoniștii) procesului enunțat prin referire la protagonistul (sau protagoniștii) procesului enunțării[195]. El este, prin urmare, un *mod locutorial*, care caracterizează vorbirea și nu limba. După guillaumieni, "*l'impératif pretend amener les événements nommés à l'existence, marque et déclanche, donc, la transition d'un événement virtuel à un événement réel:*

événement virtuel — *impératif* → *événement réél*

---

[191] Tendința de extindere a conjunctivului în domeniile infinitivului s-a manifestat chiar și în unele forme compuse. Astfel, forma de viitor de tipul *am să cânt* este rezultatul tendinței de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv (vechea formă de viitor era *am a cânta* < lat. *habeo ad cantare*).

[192] Cf. P. Wunderli, *op. cit.*, p. 562.

[193] *Ibidem*, p. 563.

[194] Cf. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 183.

[195] Pentru faptul că imperativul este un *mod* alocutorial pledează și imposibilitatea lui de a avea forme pentru persoana I și a III-a.

Or, le seuil virtuel/réel est celui où se joue l'opposition subjonctif/indicatif (cf. H. Curat, *Morphologie verbale et référence temporelle en française moderne. Essais de sémantique grammaticale*, Geneva-Paris, 1991, p. 160). În cadrul imperativului, se manifestă opoziția de sens *conjunctiv/indicativ*. Acest fapt l-a determinat pe Guillaume să afirme "*Le trait le plus original d'un impératif français est de devoir la forme indicative ou subjonctive du verbe non pas à l'idée à travers de laquelle on regarde ce verbe, mais à ce verbe lui-même*" (*op. cit.*, p. 47). Sursa acestui *mod* se află în natura imaginii verbale, adică în semantismul verbului și imperativul și subjonctivul denotă procese care se referă la viitor, care nu sunt începute în instanța de comunicare și pe care locutorul le întrevede, în raport cu lumea reală *de ce qui est*, dar în raport cu această lume rămân ca *virtuale* sau *ireale*. În raport cu această lume, procesul este considerat ca *virtual* sau *eventual* (cf. Carmen Ștefania Stoean, *op. cit.*, p. 272). În partea a IV-a a lucrării, unde vom discuta *efectele de sens* ale conjunctivului, îl vom lua în discuție, pornind de la aceste considerații.

O situație oarecum asemănătoare, dar și cu multe deosebiri, o are *prezumtivul*. Ca și imperativul, el este un *mod* al *vorbirii* și nu un mod al limbii. Și el este o manieră de adresare către un interlocutor (prezent sau imaginar). Față de imperativ, care este un mod al persoanei a II-a, prezumtivul este un mod al persoanei a III-a, căci la celelalte persoane el nu folosește[196]. De aceea, spre deosebire de imperativ, care nu posedă relația *proces enunțat – protagonist al procesului enunțat*, prezumtivul conține această relație, însă ea este restrictivă în sensul că protagonistul procesului enunțat este mai ales la persoana a III-a. Deci, ca și imperativul, el este un *mod* defectiv. Acest fapt nu este suficient însă pentru negarea prezumtivului din limbă. Alte elemente pledează pentru aceasta: 1) semiologia prezumtivului, 2) semnificația sa.

Prin semiologia sa, prezumtivul nu poate fi considerat mod pentru că el nu are forme proprii, total diferențiate de indicativ, conjunctiv și de condițional-optativ. De pildă, prezumtivul perfect are toate formele omonime cu viitorul al II-lea (*va fi cântat*), cu conjunctivul perfect (*să fi cântat*) și cu condițional-optativul perfect (*ar fi cântat*). Singurele forme diferențiate sunt cele de prezent (cu gerunziul), care, după cum s-a arătat, se pot folosi aproape numai la persoana a III-a[197] (*va fi mergând, să fi mergând, ar fi mergând*). Dar și aici avem de a face cu forme de indicativ, conjunctiv, condițional, deci cu forme neomogene din punct de vedere strict formal. Acest fapt a făcut pe unii cercetători să considere prezumtivul *tip de conjugare* și nu mod[198]. Într-adevăr, prezumtivul din punct de vedere formal este o categorie neconstituită ferm, care nu aparține în mod exclusiv nici categoriei conjugării, nici celei a modului[199]. *Gramatica* Academiei menționează că numai „*din nevoile expunerii*" îl tratează „*în mod convențional în cadrul modurilor*"[200].

---

[196] Când apar la persoana I, formele de prezumtiv pot fi explicate numai dacă acceptăm din pragmatica modernă *teoria polifonică* a lui Oswald Ducrot, care face o distincție clară între *subiectul vorbitor*, persoana care a produs efectiv enunțul, și *locutor*, o ființă care aduce în discuție unul sau mai mulți *enunțiatori*, cu unii dintre care aceștia se poate sau nu identifica. Respingând postulatul *unicității subiectului vorbitor*, Ducrot stabilește o graniță precisă între *subiectul vorbitor*, adică ființa care se încadrează în lumea reală și pronunță enunțul, și *locutorul, alocutorul, enunțiatorul*, responsabil de actele ilocuționare, și *destinatarul*, căruia îi sunt adresate actele ilocuționare (cf. O. Ducrot, *Le dire et le dit*, Paris, 1984; Anscombre J. C. și Ducrot O., *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles, 1983).

[197] *Gramatica* Academiei, ediția a II-a, vol. I, București, 1966, p. 223-224 dă exemple și pentru pers. I și a II-a. Exemplele date nu ni se par concludente pentru posibilitatea folosirii prezumtivului și la persoanele I și a II-a.

[198] Elena Slave, *Prezumtivul*, în SG, II, p. 53-60; *Gramatica* Academiei, vol. I, ediția a II-a, București, 1966, p. 216.

[199] *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a, București, 1966, p. 216-218.

[200] *Ibidem*, p. 216.

Din punct de vedere al conținutului categorial; prezumtivul este și conjunctiv (exprimând posibilitatea, nesiguranța, îndoiala), și condițional- optativ (exprimând probabilitatea, eventualitatea, irealitatea) proiectând universul locutorului în *universul lumilor posibile*, și indicativ (exprimând o acțiune *reală*, dar presupusă, necunoscută de locutor[201]). Ca urmare, nu se poate spune că prezumtivul nu este **nici** conjunctiv, **nici** condițional, **nici** indicativ, ci se poate spune numai că el este și conjunctiv și condițional și indicativ. Acest fapt rezultă și dacă privim prezumtivul din punct de vedere funcțional. Astfel, din punctul de vedere al relației heteronexe, prezumtivul nu poate fi caracterizat prin lexeme care să fie compatibile (compatibilitate de succesiune) numai cu formele lui și să respingă alte forme. Formele prezumtivului sunt generate atât de lexeme din câmpul semantic al posibilității (deci de lexeme care generează numai conjunctivul), cât și de lexeme din câmpurile semantice ale probabilității și certitudinii (deci de lexeme care generează indicativul și condiționalul și care resping conjunctivul). La fel, din punctul de vedere al direcției homonexe, prezumtivul admite și conjuncțiile care cer conjunctivul și resping indicativul sau condiționalul, și conjuncțiile care cer indicativul sau condiționalul și resping conjunctivul. Astfel, prezumtivul este compatibil atât cu *să* și locuțiunile în care intră, cât și cu *că*, *dacă*, *de*, etc. și compusele lor. Prin urmare, nici din punct de vedere funcțional, prezumtivul nu este constituit ca o categorie omogenă.

Faptele expuse mai sus ne dau dreptul să susținem că alegerea formelor de *prezumtiv* nu se face la nivelul *limbii*, ci numai la nivelul *vorbirii*, că prezumtivul, ca și imperativul, este un mod al *vorbirii*, dar nu și al *limbii*. Prezența sa în vorbire se explică prin *efectele de sens*, numeroase și variate, pe care le produc *invariantele* conjunctiv, condițional-optativ și indicativ. Acest fenomen de apariție a unor moduri alocutive ca urmare a *efectelor de sens* ale unor *invariante* din limbă este numit de G. Guillaume *subductivitate* (*subductivité*[202]).

Totalizând rezultatele, putem spune că în limba română există în *limbă* trei moduri personale (conjunctivul, condițional-optativul și indicativul, toate trei comutabile) și trei moduri nepersonale (infinitivul, gerunziul și participiul[203]). La nivelul *vorbirii* mai apar două moduri alocutive: imperativul și prezumtivul, ca *efecte de sens* ale modurilor personale.

1.24. Rezultatele obținute prin aplicarea (și rafinarea corespunzătoare) la limba română a celor trei metode expuse pe larg în acest capitol (metoda *imanentă* a lui K. Togeby, metoda pragmatică a *informației gramaticale* a lui H. Weinrich și metoda *psiho-sistematică* a lui G. Guillaume) au reușit, după părerea noastră, să fixeze locul conjunctivului în sistemul verbo-temporal al limbii române contemporane. Aceste metode, cu toate că sunt total diferite una de alta, se completează reciproc. Datele obținute prin aplicarea metodei *imanente* a lui Togeby și a metodei *informației gramaticale* a lui Weinrich sunt foarte importante pentru realizarea sistemului *psiho-sistematic* și *psiho-semiologic* după metoda lui Guillaume. De fapt, chiar Guillaume a subliniat în repetate rânduri necesitatea de a preceda realizarea sistemelor *psiho-sistematice* cu descrieri structurale bazate pe observația directă a faptelor[204], or, tocmai acest aspect nu apare în lucrările lui G. Guillaume, deși autorul mărturisește că în spatele sintezelor sale se ascunde un bogat material faptic, pe care n-a avut posibilitatea să-l publice. Nereceptarea teoriilor lingvistice ale lui Guillaume de către contemporanii săi se explică, probabil, și prin caracterul lor abstract, uneori chiar nebulos. Cu toate acestea, teoria și metoda lui Guillaume este singura din toate teoriile prezentate mai sus care reușește să țină seama de complexitatea fenomenului lingvistic, de complexitatea categoriilor de mod, aspect și de timp.

---

[201] Din punctul de vedere al protagonistului procesului enunțat, acțiunea exprimată de prezumtiv este reală.
[202] *Temps et Verbe*, p. 47 și urm.
[203] În ceea ce privește supinul, considerăm că ideea inexistenței lui ca mod în română a fost argumentată suficient de M. Caragiu, *Moduri nepersonale*, SCL, XIII, 1962, p. 29-43.
[204] Cf. G. Guillaume, *Temps et Verbe*, p. 133.

Spre deosebire de toate celelalte teze expuse, teza lui Guillaume despre mod, timp şi aspect reuşeşte să evite greşeala de a se plasa numai pe unul din planuri (planul *formei* şi planul *substanţei*), ţinând în egală măsură seama de ambele planuri. În acelaşi timp, marele merit al tezei lui Guillaume constă şi în faptul că în definirea modului şi timpului ţine seama atât de valoarea din planul *limbii*, care este valoare unică, cât şi de diversitatea *efectelor de sens* din planul *vorbirii*. Se demonstrează astfel că *unitatea* se manifestă prin *diversitate*.

Teoria generală a modului şi a timpului, sistemele verbo-temporale realizate după cele trei metode aplicate la limba română contemporană vor constitui baza teoretică şi metodologică pentru capitolele următoare consacrate aspectului diacronic al problemei, schimbărilor care au avut loc în evoluţia conjunctivului românesc. Nu se pot înţelege schimbările dintr-un sistem lingvistic fără referirea la sistemul care le suferă. Permanenţa, stabilitatea în timp este *„o problemă pertinentă a lingvisticii diacronice, în timp ce dinamica se dovedeşte a fi o problemă crucială pentru lingvistica sincronică"*[205].

[205] Cf. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 77.

Capitolul al II-lea:

EVOLUȚIA FORMELOR CONJUNCTIVULUI

1. O comparație oricât de sumară între sistemul verbal latin și sistemul verbal românesc scoate la iveală asemănările, dar și deosebirile dintre cele două sisteme. Asemănările și deosebirile între cele două sisteme se vădesc atât în sistemul psiho-sistematic, cât și în sistemul semiologic (vezi figura nr. 1 în comparație cu fig. 2, 3 și 4).

În cele ce urmează nu vom proceda la o comparație a întregului sistem semiologic verbal latin cu cel românesc, ci vom compara numai microsistemul conjunctivului din cele două limbi.

Ceea ce caracterizează conjunctivul românesc în comparație cu cel latinesc este numărul redus de forme temporale pe care le posedă. Spre deosebire de conjunctivul latinesc format din patru forme temporale, două cu direcții ascendente (→) (prezentul și perfectul: *cantem* și *cantarem*) și două cu direcții descendente (←) (imperfectul și mai mult ca perfectul: *cantaverim* și *cantauissem*), conjunctivul românesc posedă numai două forme[1]: un prezent ascendent (→) și un perfect descendent (←) (vezi fig. 1-2). O altă deosebire între cele două conjunctive este aceea privitoare la modalitatea de construcție a formelor: toate cele patru forme temporale latinești sunt sintetice, în timp ce în română numai una este sintetică (*să cânt*), cealaltă fiind analitică (*să fi cântat*). În ceea ce privește sincretismele personale, conjunctivul românesc se deosebește de conjunctivul latinesc prin faptul că posedă forme nediferențiate prin mijloace morfologice. Astfel, toate formele de persoana a III-a de la conjunctivul prezent sunt omonime cu formele de la persoana a VI-a a aceluiași timp, iar formele de conjunctiv perfect, din româna modernă, sunt la toate persoanele forme omonime între ele (în româna veche ele erau însă diferențiate prin forma auxiliarului, care era variabilă). Limba latină clasică nu avea astfel de sincretisme personale.

O altă caracteristică a conjunctivului românesc în comparație cu cel latinesc este aceea că formele de persoana I și a II-a singular și plural de la toate verbele (cu excepția verbului *a fi*) sunt omonime[2] la prezent cu formele corespunzătoare ale indicativului prezent (*(să) cânt – cânt, (să) cânți – cânți, (să) cântăm – cântăm, (să) cântați – cântați*). Omonimia a atins la unele verbe și persoana a III-a (*(să) taie – taie, (să) mângâie – mângâie, (să) suie – suie*, dar *(să) cânte – cântă, (să) vadă – vede*, etc.). Numărul verbelor care au și la persoana a III-a forme identice cu cele de indicativ-prezent este destul de mic în dacoromână, limitându-se la verbele terminate în *–á* la infinitiv (*a continuá, a ouá*), în *–iá* la infinitiv și fără sufix flexionar (*a apropia, a mângâia*), în *–i* la infinitiv și fără sufix flexionar la prezent (*a ști, a șovăi*), la unele verbe în *–ea* (*a bea*) sau *–e* (*a umple*) la infinitiv[3]. Dialectele din sudul Dunării au mers mai departe decât dialectul dacoromân în ceea ce privește extinderea formelor de indicativ la

---

[1] În româna veche există și un conjunctiv mai mult ca perfect.

[2] Opoziția între cele două moduri se restabilește prin izolarea lui *să* la conjunctiv. Într-o fază mai veche a limbii, *să* se folosea și cu indicativul și condiționalul.

[3] Cf. Valeria Gutu Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, București, 1968, tabelul de la p. 196-197.

conjunctivul prezent. Astfel, dialectele aromân şi meglenoromân au extins formele de indicativ prezent şi la persoana a III-a singular şi plural la toate verbele de conjugarea I: arom. *s-cântă* (conjunctiv) – *cântă* (indicativ)[4]; meglrom. *să cǫntă* (conjunctiv) – *cǫntă* (indicativ)[5]. Aceste dialecte nu au extins formele de indicativ prezent şi la persoana a III-a a verbelor de celelalte conjugări (conjugările II-IV): arom. *z-veádă* (conj.) – *veáde* (indic.); *s-toárcă* (conj.) – *toarţe* (indic.); *z-yină* (conj.) – *yine* (indic.)[6]; meglrom. *să cadă (bată, doarmă)* (conj.) – *cadi, bati, doarmi* (indic.)[7]. Deci, ca şi în dialectul dacoromân, în dialectele aromân şi meglenoromân opoziţia între persoana a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a a indicativului se stabileşte între *ă – e(i)* la verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a[8], dar, spre deosebire de dialectul dacoromân, această opoziţie se suspendă la toate verbele de conjugarea I.

Dar cel mai departe a mers, în ceea ce priveşte extinderea la conjunctivul prezent a formelor de indicativ prezent, dialectul istroromân. Acest dialect a desfiinţat total desinenţele de conjunctiv, încât toate formele de conjunctiv sunt identice la toate verbele cu cele de indicativ prezent[9].

Prin extinderea formelor de indicativ prezent la conjunctivul prezent, conjuncţia-morfem *să* a devenit obligatorie la formele sincretice (persoana I şi a II-a singular şi plural), rămânând facultativă numai la persoana a III-a la verbele care *au o desinenţă distinctă* de cea a formei de persoana a III-a.

2.0. Schema sistemului verbo-temporal latin este reprodusă după G. Guillaume, *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Paris, 1964, p. 22, 28. Ea reprezintă sistemul semiologic temporal latin, modelat după sistemul psihic latin, în cronogeneză (formarea *imaginii-timp* în cursul spaţializării timpului). Verbul latin are la bază două planuri paralele: *perfectum* şi *infectum*. În schemă, cele două planuri sunt reprezentate prin două trapeze aflate în două planuri paralele. Distanţa care separă cele două planuri paralele este *"distanţa care separă în mintea vorbitorului prezentul propriu-zis, sau 'prezentul conştiinţei actuale', de 'prezentul de memorie', cunoscut sub numele de perfect"* (*op. cit.*, p. 19).

Profilele rezultate prin anumite secţiuni în cronogeneză, numite de autor *cronoteze*, sunt imagini plane ale timpului, dotate cu două dimensiuni: înălţime şi lungime. Fiecare din aceste imagini exprimă, sub cele două dimensiuni, o stare mai mult sau mai puţin avansată a formării timpului (şi deci, şi a verbului, căci după Guillaume, verbul este *timp*, iar numele este *spaţiu*; cf. şi B. Pottier, 1980, p. 31-34). În felul acesta, în concepţia lui G. Guillaume, timpul lingvistic primeşte trei dimensiuni (lungime, lăţime, înălţime), ca orice edificiu construit în spaţiu, deci, *se spaţializează*. Aceste dimensiuni provin din faptul că, după Guillaume, *cronogeneza* se referă la timpul pe care-l cere pentru a opera (*timpul operativ*, sesizat mai întâi în lungime, şi apoi în lăţime). Timpul operativ, sesizat în lungime, constituie înălţimea sistemului, iar sesizat în sens transversal, el oferă profiluri plane cu două dimensiuni (lungime şi lăţime). Profilurile obţinute sunt imagini clare ale timpului care exprimă rezultatul a ceea ce s-a realizat anterior cu concursul celei de a treia dimensiuni, înălţimea. Ele reprezintă, de fapt, cele trei moduri cronogenetice latineşti: infinitivul, conjunctivul şi indicativul. Întrreruperea cronogenezei în faza incipientă a ei, oferă o imagine simplă, care nu diferenţiază epocile şi în care direcţia timpului este cea naturală (← –), descendentă (adică a timpului care curge din viitor spre trecut, prin prezent). Este direcţia timpului

---

[4] Cf. T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 448; Matilda Caragiu Marioţeanu, *Fonomorfologie aromână*, Bucureşti, 1968, p. 122.

[5] T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I, Bucureşti, 1925, p. 161.

[6] Cf. M. Caragiu Marioţeanu, *op. cit.*, p. 122.

[7] Cf. T. Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 161.

[8] Este vorba de persoana a III-a singular a conjunctivului prezent şi a indicativului prezent, căci la persoana a III-a plural opoziţia între forma de conjunctiv şi forma de indicativ se stabileşte între *–ă* (conjunctiv) şi *0* (zero) (*sară – sar, tacă – tac*); între *–ie* (conj.) şi *–u* (indic.) (*să ştie – ştiu*), între *–e* (conj.) şi *–u* (indic.) (*să umple – umplu*), etc.

[9] Cf. S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, Bucureşti, 1926, p. 176.

existenței, timpul care se impune omului (timpul *aoristic* sau timpul *tezei*, după expresia lui B. Pottier (1980, p. 42), numit de acesta T^1), care în raport cu *eul* este *real* (*actual*) sau *virtual* (*ireal*). În această fază, el este numai *virtual* și îi corespund două forme de infinitiv, *cantare* și *cantauisse*.

Dacă cronogeneza este întreruptă mai târziu, verbul se înbogățește cu două elemente: categoria *persoană* și o direcție *ascendentă* (– →), rezultată din aceasta, a timpului. Cu toate acestea, în această fază, timpul nu a ajuns la *spațializarea* lui completă, la împărțirea în epoci și nivele temporale, de *trecut, prezent și viitor*. De aceea, timpurile corespunzătoare acestei faze cronogenetice, sunt un prezent larg și un perfect larg (reprezentate printr-o linie). Patru forme corespunf acestor faze cronogenetice, ocupate de modul conjunctiv (timpul *in fieri*): *cantem, cantauerim, cantarem, cantauissem*. Primele două sunt ascendente (– →), iar ultimile două sunt descendente (← –).

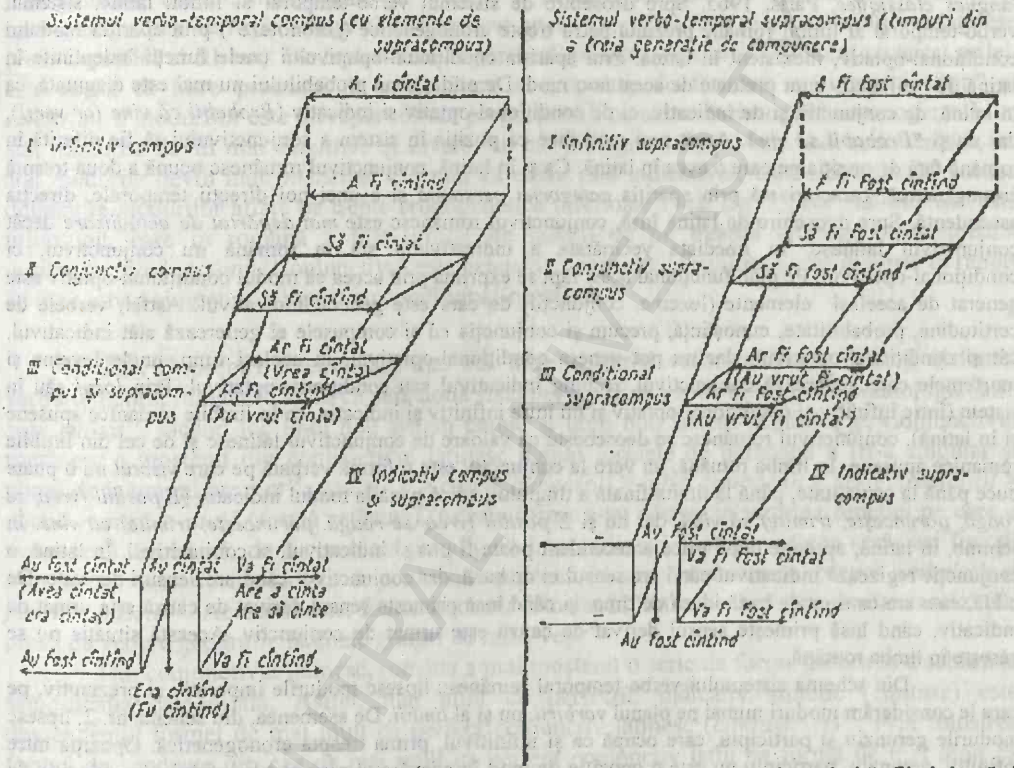

În sfârșit, în ultima fază de dezvoltare, timpul își capătă imaginea sa desăvârșită, fiind despărțit în trei epoci temporale: un prezent relativ strâmt, care e o părticică de trecut și una de viitor, și care separă două epoci, cea a trecutului descendentă (– →) și cea a viitorului, ascendentă (– →). Acestei faze îi corespund șase timpuri, împărțite din punct de vedere semiologic, în două grupe: timpuri formate din tema prezentului (*canto, cantabam, cantabo*) și timpuri formate din tema perfectului (*cantavi, cantaveram, cantavero*), simetric construite. Din acest sistem lipsește modul imperativ, care, după Guillaume, este un mod al *vorbirii* și nu al *limbii*. Timpul *spațializat* al lui G. Guillaume este timpul modelat de *eul vorbitor* (locutor), după dimensiunile spațiului:

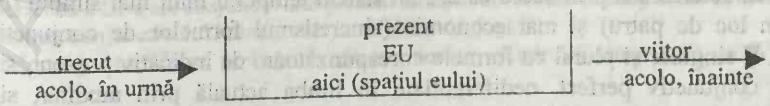

Prin spaţiul *eului*, timpul devine fix, momentul vorbirii fiind luat ca reper (prezentul indicativ este acel reper). Faţă de timpul *existenţei* (T^1) care are un reper mobil, timpul *spaţializat* (T^2) are un reper fix. În sfârşit, pe lângă T^1 şi T^2, Guillaume mai distinge un T^3, adică timpul *interiorizat*, care exprimă modul acţiunii (*Aktionsart*) sau *aspectul* care se referă la integritatea procesului (*perfectivitatea / imperfectivitatea* acţiunii sau a procesului respectiv şi etapele de desfăşurare). B. Pottier (1980, p. 46) dezvoltă teza lui Guillaume, distingând şi un T^4, care este timpul *relativizat*, cronologia relativă. *Concordanţa timpurilor* este domeniul lui T^4.

2.1. Schema sistemului verbo-temporal al limbii române a fost realizată prin aplicarea la limba română a metodei cronogenetice a lui G. Guillaume folosită în *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Paris, 1965. Spre deosebire de sistemul verbo-temporal al limbii latine, sistemul verbo-temporal al limbii române prezintă patru trepte cronogenetice („cronoteze") prin apariţia modului condiţional-optativ, inexistent în latină. Prin apariţia condiţional-optativului unele funcţii îndeplinite în latină de conjunctiv sunt preluate de acest nou mod. De pildă, zona probabilului nu mai este disputată, ca în latină, de conjunctiv şi de indicativ, ci de condiţional-optativ şi indicativ (*Probabil că vine (ar veni)*), dar nu şi **Probabil să vină*. Acest nou mod face ca poziţia în sistem a conjunctivului să fie diferită în română faţă de poziţia pe care o avea în latină. Ca şi în latină, conjunctivul românesc ocupă a doua treaptă cronogenetică, caracterizată prin apariţia *categoriei persoană* şi a unei noi direcţii temporale, direcţia ascendentă. Spre deosebire de latină însă, conjunctivul românesc este *mai depărtat de actualizare* decât conjunctivul latinesc. În imediata vecinătate a indicativului stă în română nu conjunctivul, ci condiţional-optativul. Pe plan funcţional acest fapt se exprimă prin aceea că modul condiţional-optativ este generat de aceleaşi elemente (lexeme, conjuncţii) de care este generat indicativul. Astfel, verbele de certitudine, probabilitate, cunoştinţă, precum şi conjuncţia *că* şi compusele ei generează atât indicativul, cât şi condiţional-optativul, dar nu pot genera condiţional-optativul. În acelaşi timp, unele lexeme şi morfemele care generează conjunctivul, resping indicativul sau condiţional-optativul. Prin *locul* său în sistem (între infinitiv şi condiţional-optativ şi nu între infinitiv şi indicativ, ca în limbile romanice apusene şi în latină), conjunctivul românesc se deosebeşte ca valoare de conjunctivul latinesc şi de cel din limbile romanice apusene. În limba română, un verb la conjunctiv este o formă verbală pe care *vizatul* nu o poate duce până la actualitate, până la limita finală a timpului, adică până la modul indicativ (*E posibil (vrea, se roagă, porunceşte, trimite) să vină*, dar nu şi *E posibil (vrea, se roagă, porunceşte, trimite) că vine*. În schimb, în latină, aproape după orice antecendent poate fi pus şi indicativul, şi conjunctivul. În latină, o conjuncţie regizează indicativul când are sensul ei de bază, dar conjunctivul când are sensuri derivate. De pildă, *cum* are ca sens de bază ideea de timp, şi când însă primeşte sensul derivat de cauză este urmat de indicativ, când însă primeşte sensul derivat de cauză este urmat de conjunctiv. Această situaţie nu se găseşte în limba română.

Din schema sistemului verbo-temporal românesc lipsesc modurile imperativ şi prezumtiv, pe care le considerăm moduri numai pe planul *vorbirii*, nu şi al *limbii*. De asemenea, din schema nr. 2, lipsesc modurile gerunziu şi participiu, care ocupă ca şi infinitivul, prima treaptă cronogenetică. Opoziţia între infinitiv, gerunziu, participiu nu este o opoziţie de mod în adevăratul sens al cuvântului, ci o opoziţie de *durată* şi de tensiune: infinitivul este *tensiv*, participiul este *detensiv*, iar gerunziul este şi *tensiv*, şi *detensiv*. De aici, semnificaţia lor: acţiune durativă (gerunziu), acţiune (terminată (participiu), acţiune (ne)începută (infinitiv). Am făcut abstracţie de gerunziu şi de participiu în schema nr. 2, întrucât pentru problema relaţiilor conjunctivului, aceste moduri nu prezintă mare importanţă.

Faptele expuse mai sus arată că între conjunctivul românesc şi cel latinesc există mari deosebiri atât pe plan formal cât şi pe plan funcţional (vezi nota 3). Pe plan formal conjunctivul românesc se caracterizează prin aceea că are un sistem temporal mult mai simplu (două forme temporale, în loc de patru) şi mai economic (sincretismul formelor de conjunctiv prezent, persoana I şi II singular şi plural cu formele corespunzătoare de indicativ prezent, sincretismul formelor de conjunctiv perfect, nediferenţiate în limba actuală prin auxiliar, sincretismul persoana a III-a – persoana a VI-a la conjunctivul prezent). Pe plan funcţional conjunctivul românesc se deosebeşte de cel latinesc prin faptul că, prin apariţia condiţionalului, unele funcţii

pe care le îndeplinea conjunctivul latinesc sunt îndeplinite nu de conjunctiv, ci de acest nou mod. Astfel, zona *probabilului* nu mai este disputată în română de conjunctiv şi de indicativ, ci de condiţional-optativ şi indicativ: *E probabil că vine (că ar veni)*, dar nu şi **E probabil să vină*. Deci, conjunctivul românesc este *intensiv*, în ceea ce priveşte raporturile cu condiţional-optativul şi cu indicativul (vezi Capitolul I), spre deosebire de conjunctivul latinesc, care era mai *extensiv*, întrucât putea să apară după toate antecedentele care generau indicativul[10].

Dacă din punctul de vedere al raporturilor sale cu indicativul şi cu condiţional-optativul conjunctivul românesc este *intensiv*, în sensul că aceste moduri i-au preluat unele funcţii, din punctul de vedere al raporturilor sale cu infinitivul conjunctivul românesc este *extensiv*, în sensul că el a preluat unele funcţii pe care le avea infinitivul latinesc (vezi Capitolul al III-lea). De fapt, o idee importantă, pe care vrem s-o subliniem cu acest prilej, este aceea că între procesul de spaţializare a timpului, de formare a „imaginii-timp" şi *extensiunea* modurilor este un raport direct proporţional: cu cât se înaintează în cronogeneză, cu atât modurile devin mai *extensive* şi invers: cu cât „imaginea-timp" este mai rudimentară, cu atât modurile devin mai *intensive*. Cel mai extensiv este indicativul, care „invadează" adesea domeniile modurilor aflate pe trepte cronogenetice inferioare (vezi fig. 2), cel mai *intensiv* este infinitivul, care în română a fost limitat de modul de pe treapta cronogenetică imediat următoare: conjunctivul. Conjunctivul este *extensiv* în raport cu infinitivul, dar *intensiv* în raport cu indicativul şi uneori în raport cu condiţional-optativul.

2.2. Deosebirile semnalate mai sus între sistemul verbo-temporal latin şi sistemul verbo-temporal românesc arată că cele două sisteme, sistemul psihic şi sistemul semiologic latin *s-au ruinat*[11], făcând loc unui nou sistem psihic şi unui nou sistem semiologic. Conjunctivul românesc a moştenit din conjunctivul latinesc numai formele de persoana a III-a singular şi plural de la timpul prezent[12]: *cante(n)t > cânte*, *habea(n)t > aibă*, *scriba(n)t > scrie*, *audia(n)t > audză > auză > audă* (formă refăcută). Aceste forme s-au păstrat în virtutea funcţiei pe care o aveau încă din latină, de a completa paradigma imperativului. Tot în virtutea aceleiaşi funcţii s-au păstrat unele forme izolate de conjunctiv prezent: *blemu < ambulemus*, *bleţi < ambuletis* şi *paseti < pasetis*[13]. Aceste forme, foarte frecvent folosite în limba veche, sunt limitate astăzi din punct de vedere geografic la unele graiuri de nord-vest[14].

Din conjunctivul latinesc, româna a mai moştenit o serie de forme cărora le-a schimbat semnificaţia categorială. Astfel, mai mult ca perfectul indicativ sintetic (*cântase*) este descendentul formei de mai mult ca perfect conjunctiv latinesc (*cantavisset*)[15]. Prin folosirea formei descendente din cea de mai mult ca perfect conjunctiv latin ca formă de mai mult ca perfect indicativ, româna se deosebeşte de celelalte limbi romanice, care au schimbat numai valoarea *temporală* a mai mult ca perfectului conjunctiv latin, transformându-l în imperfect conjunctiv. De asemenea, condiţionalul sintetic de tipul *cântare*, *cântarem*, din vechea

---

[10] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 163-165.

[11] Expresia *s-a ruinat* aparţine lui G. Moignet, *op. cit.*, p. 150.

[12] Afirmaţia este valabilă pentru dacoromână, căci dialectele aromân şi meglenoromân n-au moştenit formele de persoana a III-a ale conjunctivului prezent latinesc la verbele de conj. I, iar dialectul istroromân n-a păstrat formele conjunctivului latinesc nici la celelalte conjugări.

[13] Cf. Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, „Codrul Cosminului", an IV-V, Cernăuţi, 1929, p. 3.

[14] *Ibidem*, p. 3.

[15] De fapt, din lat. *cantavissem* a rezultat rom. *cântase* şi nu *cântasem*, *-m* fiind analogic cu persoana I plural (*cântasem < cantavissemus*).

dacoromână şi din dialectele aromân şi meglenoromân de astăzi, este descendentul perfectului conjunctiv latinesc (*cantaverim*)[16]. Conjunctivul perfect latinesc a dispărut, în urma confuziei sale cu viitoul exact (viitorul al II-lea), din cea mai mare parte a Romaniei, menţinându-se cu valoare de condiţional prezent numai în spaniolă, portugheză, vechea dacoromână şi dialectele aromân şi meglenoromân. Resturi ale conjunctivului latinesc sunt şi formele de prezent indicativ ale verbului *a fi*, sunt < **sintunt*, *semu* < *simus*, *seţi* < *sitis*. Dintre aceste forme numai prima este a doua *normă* în limba actuală[17], celelalte două fiind limitate la limba veche şi la unele graiuri populare izolate.

Aceste fapte arată că, cu toate că sistemul psihic al conjunctivului latinesc s-a prăbuşit într-o perioadă care nu poate fi precizată, sistemul semiologic s-a menţinut în mare parte, componentele sale primind însă alte valori.

Care sunt factorii care au determinat înlocuirea sistemului psihic şi semiologic latin cu sistemul psihic şi semiologic român ?

Multă vreme s-a crezut că principalul şi chiar singurul factor care a determinat schimbarea sistemului latin sintetic în sistem romanic, bazat în mare parte pe forme analitice, ar fi de ordin fonetic. Dezvoltarea în latina populară a accentului de intensitate în locul celui muzical aduce cu sine o slăbire şi apoi căderea consoanelor finale, favorizându-se astfel anumite omofonii[18]. Ca urmare a acestor omofonii, sistemul latin bazat în special pe flexiunea silabelor finale se prăbuşeşte, cedând locul unui sistem nou bazat pe alte principii de construcţie (forme mai regulate, mai clare, mai expresive). În cazul conjunctivului, în urma legilor fonetice devin omofone perfectul conjunctiv şi viitorul al II-lea indicativ[19], imperfectul conjunctiv şi infinitivul prezent (*cantare(m)*, *cantare*). La conjunctivul prezent, înlocuirea formelor de persoana I şi a II-a singular şi plural cu formele corespunzătoare de indicativ prezent ar fi avut, după unii cercetători[20], tot cauze de ordin fonetic: desinenţa *–es* a persoanei a II-a singular era pronunţată *–is* la verbele de conjugarea a II-a, a III-a, a IV-a, ajungându-se astfel la identificarea formală a persoanei a II-a singular a indicativului prezent cu cea a conjunctivului prezent.

Explicaţia transformării sistemului latin în sistem romanic numai prin acţiunea legilor fonetice nu este însă suficientă. Ea nu poate arăta *de ce*, de pildă, perfectul conjunctivului latinesc dispare din cea mai mare parte a Romaniei, dar se păstrează în vechea dacoromână, în spaniolă şi în portugheză nu cu valoare de perfect (perfectum), ci cu valoare de prezent (infectum) condiţional.

Fără îndoială că omofonia apărută în latina populară între infinitivul *cantare*, imperfectul conjunctivului *cantarem* şi perfectul conjunctivului *canta(ve)rim* a putut contribui la dispariţia primei forme de conjunctiv (imperfectul *catarem*) din întreaga Romanie şi a celei de a II-a (conjunctivul perfect *canta(ve)rim*) din cea mai mare parte a Romaniei. Cu toate acestea, cauzele sunt mai profunde, şi acest fapt a fost relevat de Fr. Thomas. El a arătat că

---

[16] În legătură cu originea şi răspândirea formelor *cântare*, *cântaru*, vezi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997, p. 139-140.

[17] Forma *sânt* s-a răspândit de la pers. a III-a plural şi la pers. I singular (prin analogie). După o perioadă de aproximativ un secol, în care această formă a fost înlocuită de latinişti cu forma *sunt*, nepăstrată din latină, ea a reintrat în normele limbii literare după 1954 până în 1990, când a fost din nou înlocuită în normele limbii literare stabilite de Academie, prin forma "latinizantă" *sunt*.

[18] Cf. C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară* (traducere de E. Tănase), Cluj, 1958, p. 70; Iorgu Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1957, p. 410-411.

[19] Aceste timpuri aveau forme omofone încă din latina clasică la majoritatea persoanelor (pers. II, III, IV, V, VI).

[20] Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 97.

restructurarea sistemului latin, simplificarea lui, au la bază cauze de ordin sintactic, în primul rând, şi numai în al doilea rând, cauze de ordin fonetic[21]. În virtutea faptului că în latină se manifestă de timpuriu o tendinţă de confuzie a *infectumului* cu *perfectumul*, formele care caracterizează imperfectivul se foloseau pentru ce exprima perfectivul şi invers (formele perfectivului), cele imperfective, se foloseau pentru cele perfective[22]. De pildă, în latina clasică orice valoare de *perfectum* este exclusă pentru conjunctivul perfect din independentele care exprimă o interdicţie: *ne faceris* devine echivalent cu *ne facias*. Fr. Thomas a ilustrat cu exemple ideea că în subordonate conjunctivul perfect latinesc primeşte în latina târzie valoare de prezent[23]. De asemenea, la indicativ, viitorul I alternează cu viitorul al II-lea, fără o diferenţă de sens prea mare[24]: *huc concedam* şi *huc concessero*.

În ceea ce priveşte imperfectul conjunctiv latin, Fr. Thomas a arătat că nu confuzia lui cu conjunctivul perfect şi viitorul al II-lea din latina populară a fost cauza principală a dispariţiei formelor sale, ci „dubla sa valoare de timp perfect şi prezent a condamnat imperfectul la peire"[25]. Într-adevăr, imperfectul conjunctiv era nepopular încă din latina clasică[26], căci el avea concomitent funcţie de prezent (exprimând irealitatea în prezent) şi de preterit (exprimând concomitenţa cu o acţiune trecută, în propoziţiile subordonate)[27]. Mai mult ca perfectul conjunctiv ia locul imperfectului conjunctiv în limbile romanice apusene, deoarece în independente el exprima încă din latină irealitatea în trecut[28]. În latina populară, el ajunge să exprime irealitatea în prezent (în propoziţii independente) şi simultaneitatea faţă de o acţiune trecută (în subordonate)[29]. În latina populară din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, pe lângă aceste valori, mai mult ca perfectul conjunctiv primeşte şi valoarea de exprimare a anterioritătii faţă de o acţiune trecută[30]. Datorită acestor valori, în întrebuinţarea conjunctivului mai mult ca perfect se precizează două tendinţe: 1) de deplasare a valorii temporale de la perfect spre imperfectum şi de folosire a mai mult ca perfectului conjunctiv ca imperfect conjunctiv, 2) de menţinere a valorii de anterioritate faţă de o acţiune trecută, dar de pierdere a valorii modale de irealitate în trecut şi de preluare a valorii de actualizare. Această tendinţă s-a actualizat în română, unde mai mult ca perfectul conjunctiv latinesc (*cantavissem*) a devenit mai mult ca perfect indicativ (*cântase(m)*).

La cauzele de ordin sintactic care au dus la pierderea unor forme de conjunctiv latinesc sau la schimbarea semnificaţiei lor categoriale trebuie adăugată încă o cauză: frecvenţa slabă a formelor de conjunctiv în latina populară ca urmare a concurenţei infinitivului[31] şi indicativului[32]. Numai prin frecvenţa slabă a conjunctivului prezent se poate explica de ce formele de persoana I şi a II-a singular şi plural au fost înlocuite de formele corespunzătoare de indicativ prezent.

---

[21] Vezi Fr. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin*, Paris, 1938, p. 222.
[22] *Ibidem*, p. 222; cf. şi G. Moignet, *op. cit.*, p. 154.
[23] Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 113-139; cf. şi G. Moignet, *op. cit.*, p. 154.
[24] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 154.
[25] Cf. Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 222.
[26] Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 98.
[27] *Ibidem*, p. 98.
[28] *Ibidem*, p. 99.
[29] *Ibidem*, p. 100.
[30] *Ibidem*, p. 100.
[31] În latina populară uzul infinitivului-complement se extinde foarte mult (cf. P. Perrochat, *Recherches sur la valeur et l'emploi de l'infinitif subordonnée en latin*, Pris. 1932, p. 159 şi urm.). În ceea ce priveşte extinderea infinitivului în latina populară, vezi *Capitolul al III-lea*.
[32] Vezi *Capitolul al IV-lea*, unde se discută pe larg concurenţa dintre conjunctiv şi indicativ.

În concluzie, considerăm că transformările fonetice au putut favoriza dispariția și schimbarea de sens a unor forme de conjunctiv latinesc și, implicit, apariția unui nou sistem, dar ele nu reprezintă adevărata cauză a transformării sistemului latin în sistem romanic[33]. Adevărata cauză a schimbării este de ordin sintactic și stilistic, iar această cauză a fost favorizată de anumiți factori de natură fonetică și de natură statistică (frecvența slabă a unor forme timpuri verbale[34] sau ale unor persoane, randamentul lor funcțional redus). Numai prin factorul sintactic și statistic se pot explica unele dispariții totale ale unor forme, dar și unele supraviețuiri. De pildă, formele de persoana a III-a de la conjunctivul prezent latinesc au supraviețuit pentru că ele erau folosite deseori cu valoare de imperativ (completând paradigma imperativului). De asemenea, formele *blemu* (< *ambulemus*), *bleți* (< *ambuletis*) și *păsați* (< *pasetis*) au supraviețuit, deși formele de conjunctiv de persoana I și a II-a au fost înlocuite de formele corespunzătoare de indicativ, numai datorită frecvenței lor deosebite. În româna veche ele erau foarte frecvente, căci până la apariția în limba română a echivalentului *haide* (< tc. *haidy*) și a formelor sale verbalizate (*haidem, haideți*) formele *blemu, bleți* și forma analogică (*blemați*) erau (alături de *pas(ă)* și *păsati*) forme pentru exprimarea unui îndemn. De asemenea, supraviețuirea formelor *sem* (< lat. *simus*), *seți* (< lat. *sitis*) până în prezent în secolul al XVI-lea, ca forme generale pentru formele analogice actuale *sântem, sânteți*, se explică prin frecvența deosebită a acestor forme etimologice provenite din conjunctivul prezent latin.

Restructurările din microsistemul conjunctivului, discutate în acest paragraf, s-au petrecut pe terenul limbii latine sau, mai precis, pe terenul latinei populare. În cele ce urmează vom analiza schimbările care au avut loc pe *terenul limbii române* în formele conjunctivului.

2.3. Evoluția formelor conjunctivului prezent

Din punctul de vedere al relației homosintagmatice (relația între morfemele aceleiași forme), conjunctivul prezent din limba română se caracterizează prin următoarele elemente:

1) **desinențe** de persoană și de număr. Ele sunt identice la persoana I și a II-a singular și plural cu desinențele corespunzătoare ale indicativului prezent. Singurele forme care au la conjunctiv prezent desinențe specifice sunt formele de persoana a III-a singular și plural: *-e* pentru verbele de conjugarea I și *-ă* pentru cele de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a. Desinența *-e* se opune desinenței *-ă* de la persoana a III-a a indicativului prezent (*să cânte – cântă, să lucreze – lucrează*), iar desinența *-ă* de la conjunctiv se opune desinenței *-e* de la indicativ (*să vadă – vede, să meargă – merge, să audă – aude, să hotărască – hotărăște*). Aceste opoziții între desinențele persoanei a III-a a conjunctivului și persoana a III-a a indicativului prezent provoacă o serie de modificări fonomorfologice ale radicalului: *să încarce – încarcă, să lege – leagă, să meargă – merge, să fugă – fuge* etc.

Desinențele *-e* și *-ă* de la persoana a III-a a conjunctivului prezent sunt singurele desinențe pe care conjunctivul românesc le-a moștenit din latină (*cante(n)t > cânte, habea(n)t > aibă*).

Ca și în celelalte limbi romanice[35], limba română a manifestat tendința de ștergere a opoziției prin desinență între conjunctiv prezent și indicativ prezent. Această tendință s-a

---

[33] Ideea că transformările fonetice din latina populară nu pot explica trecerea de la sistemul latin sintetic la sistemul romanic, în mare parte analitic, este ilustrată cu argumente convingătoare de Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 222 și urm., G. Moignet, *op. cit.*, p. 150-159 și, în special, de E. Coșeriu, *Sobre el futuro romance*, în „Revista Brasileira de Filologia", nr. 3, 1957, p. 1-18.

[34] Imperfectul conjunctivului și perfectul conjunctivului au o frecvență destul de slabă în inscripțiile latinești (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 157; *Istoria limbii române*, editată de Academia Română, vol. II, București, 1969, p. 98-99).

[35] Cf. Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965, p. 194.

manifestat mai întâi în latina populară, când formele de persoana I şi a II-a singular şi plural ale conjunctivului prezent au fost înlocuite de formele corespunzătoare ale indicativului prezent, iar după aceea aproape în toate epocile de dezvoltare a limbii române. Astfel, la persoana a III-a, tendinţa de suspendare a opoziţiei prin desinenţe dintre conjunctiv şi indicativ s-a manifestat *după „româna comună"*, întrucât dialectele limbii române se comportă în mod deosebit în ceea ce priveşte această opoziţie. Dacă dialectul dacoromân are relativ puţine verbe care suspendă la toate persoanele opoziţia prin desinenţă dintre indicativ şi conjunctiv, dialectele din sudul Dunării au mers mult mai departe în ceea ce priveşte acest fenomen. Dialectele aromân şi meglenoromân au generalizat desinenţele de indicativ la toate verbele de conjugarea I, menţinând opoziţia prin desinenţă între conjunctiv şi indicativ, persoana a III-a, numai la verbele de conjugările a II-a, a III-a şi a IV-a, iar dialectul istroromân a înlocuit la toate conjugările desinenţele de conjunctiv cu cele de indicativ. Tendinţa de înlocuire a desinenţelor de persoana a III-a de la conjunctivul prezent cu desinenţele de persoana a III-a de la indicativ prezent se face simţită şi în dacoromână, însă într-o perioadă relativ târzie (după secolul al XVI-lea) (vezi mai jos). Ea însă este mai puţin puternică decât cea din dialectele din sudul Dunării.

2) **Un sufix gramatical.** El este identic, la verbele regulate, cu sufixul gramatical al indicativului prezent ø (zero) la pers. I, II, III, VI şi *-ă-* (conj. I), *-é-* (conj. II), *-e-* (conj. III), *-i-*, *-â-* (conj. IV) la pers. IV, V): *să cânt-e*, dar *să cânt-ă-m, să hotărâm, să vedeţi* etc.

3) **Un radical verbal.** La majoritatea verbelor, radicalul conjunctivului prezent este identic cu cel al indicativului prezent. La unele verbe însă el poate prezenta variaţii parţiale faţă de cel al indicaticului prezent sau chiar variaţii totale. Variaţiile parţiale se limitează la persoana a III-a şi se datoresc acţiunii pe care o exercită desinenţele *-e* (*să cerc-e / cearcă*, *să adauge / adaugă*) sau *-ă* (*sa ceară / cere*) asupra consoanelor precedente. Dialectele din sudul Dunării prezintă mai puţine variaţii de radical decât dialectul dacoromân, întrucât ele au extins formele de indicativ şi la persoana a III-a a conjunctivului. Variaţia totală a radicalului de conjunctiv faţă de cel de indicativ se întâlneşte numai la un singur verb: *a fi* (*să fiu* (*fii, fie, fim, fiţi, fie*) faţă de *sânt, eşti, este* etc.). Şi acest radical total variabil de conjunctiv este specific numai dacoromânei, căci dialectele din sudul Dunării au fie un radical identic cu cel de la indicativ, fie un radical variabil numai parţial. Astfel, dialectele aromân şi meglenoromân au pentru verbul *a fi* acelaşi radical şi la conjunctiv şi la indicativ la persoanele I şi a II-a singular şi plural: arom. *s-h'iu* (*s-escu*), *s-h'ii* (*esci*) etc. / *h'iu* (*escu*), *h'ii* (*esci*) etc. ; megl. *să escu* (*s-iu, s-ies*), *si ies* (*s-ii*), *s-im, s-it* / *escu*(*iu, ies*), *ies*(*ii*), *im, it*[36]. În aceste dialecte numai persoana a III-a este distinctă: arom. *easte* (*este, e, i*), *sun* (indicativ) / *s-h'ii, h'ibă* (conjunctiv); megl. *iasti*(*-ăi, -i, -ii*), *săn* (indicativ) / *s-ibă, s-iiă, si iască* (conjunctiv)[37]. În dialectul istroromân, formele diferenţiate de conjunctiv au dispărut şi la persoana a III-a[38].

O tendinţă de regularizare a radicalului se observă şi în dacoromână, dar nu în ceea ce priveşte verbul *a fi*, ci verbul *a avea*. În vechea română, conjunctivul verbului *a avea* avea la patru persoane radicalul diferit de cel al indicativului (*să aib, să aibi, să aibă, să avem, să aveţi, să aibă*) faţă de două persoane cât are în limba actuală (*să am, să ai, să aibă, să avem, să aveţi, să aibă*)[39]. Prin urmare, tendinţa de ştergere a deosebirilor dintre radicalul indicativului şi radicalul conjunctivului caracterizează atât dialectele din sudul Dunării, cât şi dialectul

[36] Cf. T. Capidan, *Meglenoromânii...*, vol. I, p. 172-173; Per. Papahagi, *Basme aromâne*, Bucureşti, 1905, p. 615. Exemplele din stânga semnului / reprezintă formele de conjunctiv, cele din dreapta reprezintă formele de indicativ.

[37] Cf. T. Capidan, *op. cit.*, p. 172; Per. Papahagi, *op. cit.*, p. 615.

[38] Cf. S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 176.

[39] Discuţia detaliată a fenomenului înlocuirii formelor *să aibu, să aibi* prin *să am, să ai* este se face în 4.

dacoromân, dar, în timp ce în sudul Dunării ea este mai puternică, în nordul Dunării ea este mai slabă. În ceea ce priveşte vechimea tendinţei de uniformizare a radicalului verbelor neregulate *a fi* şi *a avea*, situaţia din dialectele limbii române ne duce la concluzia că ea nu este un fenomen al românei comune, ci este posterior românei comune[40].

4) **Sufixe flexionare la unele verbe.** Unele verbe de conjugarea I şi a IV-a mai conţin la conjunctivul prezent, ca de altfel şi la indicativul prezent şi la „imperativ", sufixele flexionare *-ez* (conjug. I: *lucrez*) şi *-esc* (*ăsc*): (conjug. IV: *locuiesc*, *hotărăsc*). Ca şi la indicativul prezent, sufixele flexionare apar numai la patru forme flexionare ale conjunctivului (pers. I, II, III, VI), necaracterizând persoanele a IV-a şi a V-a[41].

5) **Conjuncţia-morfem *să*.** Limbă română este singura limbă romanică care a izolat la conjunctiv conjuncţia condiţională *să* (< *se* < lat. *si*). În româna actuală această conjuncţie s-a fixat numai la conjunctiv şi a devenit un semn al acestui mod, un morfem. Numai prin intermediul acestui element conjunctivul poate intra în relaţii homonexe şi heteronexe cu alte elemente. Deşi în toate dialectele limbii române conjunctivul se foloseşte cu *să* (arom. *si*, *si*, *s-*, *z-*; megl. *să*, *si*, *s-*, *z-*; istr. *se*[42]; dr. *să*, *şi* (în graiul crişean)[43], v. dr. *se*), fixarea exclusivă a acestei conjuncţii numai la conjunctiv este o caracteristică numai a dacoromânei actuale. În dialectele aromân şi meglenoromân conjuncţia *să* nu se limitează numai la distribuţia cu conjunctivul, ci se combină şi cu imperfectul indicativului (arom. *s-putea*) şi cu condiţionalul (*s-putearemu*, *vrea s-cântaremu*[44]). O situaţie asemănătoare există şi în dacoromâna veche, în care *să* se putea combina în egală măsură cu conjunctivul, indicativul, condiţionalul. Acest fapt are o importanţă deosebită pentru datarea controversatului fenomen, propriu românei, de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv.

În cele ce urmează vom lua în discuţie principalele schimbări[45] care au avut loc în evoluţia componentelor formelor conjunctivului.

2.4. Conjunctivul prezent al verbelor neregulate (Privire diacronică)

A) Formele *să aibu*, *să aibi* şi *să am*, *să ai*

Ca şi la verbele regulate, în paradigma conjunctivului prezent a verbului *a avea* sunt etimologice numai formele de persoana a III-a singular şi plural: *habea(n)t* > *aibă* (ca *scabia* > *zgaibă*). Formele vechi româneşti *(să) aibu*, *(să) aibi* nu sunt etimologice, neputând deriva din lat. *habeam*, *habeas*, ci analogice cu formele de indicativ prezent neatestate la acest mod **aibu* < *habeo*, **aibi* < *habes*. Formele **aibu*, **aibi* au existat probabil în româna comună la indicativ

---

[40] Vezi mai jos, 4.E.

[41] Pentru situaţia sufixelor *-esco*(*isco*) şi *-izo* (din care au rezultat rom. *-esc* şi *-ez*) în latina populară vezi *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 81-83.

[42] Cf. M. Caragiu-Marioţeanu, *op. cit.*, p. 120; T. Capidan, *op. cit.*, p. 161.

[43] Cf. I. Gheţie, *Şi semn al conjunctivului în graiul crişean*, „Limba română", nr. 3, 1963, p. 247 şi urm.

[44] Cf. M. Caragiu-Marioţeanu, op. cit., p. 120.

[45] Am căutat să luăm în discuţie numai schimbările mai puţin cercetate care au avut loc în formele conjunctivului prezent în decursul timpului. Astfel am acordat un spaţiu larg discuţiei privind vechimea unor forme ca *să am*, *să ai*, *să beie*, *să deie*, *să steie*, *să plouă*, *să umple*, *să iasă* etc., întrucât ele n-au format obiectul unor cercetări speciale. Nu am luat în discuţie unele fenomene asupra cărora considerăm că s-au dat soluţii satisfăcătoare. De pildă, nu am luat în discuţie conjunctivul prezent al verbelor *iotacizate*, sau mai bine zis al verbelor cu radicalul în *-t*, *-d*, *-n*, *-r*, pentru că formele verbelor *iotacizate* au format obiectul unor studii de detaliu (cf. S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à M. Roques*, III, Paris, 1952, p. 195-235; G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, p. 272-302 etc.).

prezent[46]; iar apoi au fost înlocuite cu formele analogice *am*, *ai*[47]. Ca şi la verbele regulate care au extins formele de indicativ prezent la pers. I şi a II-a de la conjunctiv, formele de indicativ *aibu*, *aibi* s-au impus într-o perioadă foarte veche din istoria limbii române[48] şi la conjunctiv. Într-o perioadă care nu poate fi delimitată precis, formele *aibu*, *aibi* au dispărut de la indicativ (fiind înlocuite de formele *am*, *ai*), rămânând mult timp numai la conjunctiv. Limba română modernă cunoaşte însă în raport cu limba veche alte forme, reîmprumutate de la indicativul prezent. Este vorba de formele *(să) am*, *(să) ai*, care au înlocuit vechile forme *(să) aibu*, *(să) aibi*, care la rândul lor sunt împrumutate tot de la indicativ prezent (**aibu*, **aibi*). Avem, prin urmare, de-a face cu un caz de *presiune a sistemului*, care s-a manifestat de două ori: o dată când formele etimologice de indicativ au „invadat" domeniul conjunctivului, rezultând formele *să aibu*, *să aibi* şi altă dată când formele analogice de indicativ au „invadat" din nou domeniul conjunctivului, rezultând formele *să am*, *să ai*. Prin acest dublu fenomen se dovedeşte încă o dată că indicativul este *extensiv*, iar conjunctivul este *intensiv*.

În ceea ce priveşte vechimea celor două *extensiuni* ale indicativului în domeniul conjunctivului, putem spune că prima s-a petrecut într-o perioadă pentru care nu avem texte scrise, putându-se realiza astfel numai o *datare aproximativă* (sfârşitul latinei populare şi începutul românei comune)[49], iar a doua într-o epocă pentru care există texte scrise, putându-se realiza astfel o *cronologie precisă* a fenomenului. Menţionăm însă că datarea precisă a inovaţiei (înlocuirea formelor *să aibu*, *să aibi*, prin *să am*, *să ai*) se poate face numai pentru dialectul dacoromân, care are texte mai vechi. Pentru dialectele din sudul Dunării vom face numai o *cronologie relativă* a fenomenului, prin raportarea la situaţia din dacoromână.

Ca atare, întrucât dialectul dacoromân oferă cele mai multe date pentru a privi fenomenul din punct de vedere diacronic, ne vom adresa textelor vechi dacoromâne pentru a soluţiona problema vechimii extensiunii formelor *am*, *ai* la conjunctiv şi a înlocuirii vechilor *să aibu*, *să aibi*.

În textele din secolul al XVI-lea, indiferent din aria din care provin, apar numai formele etimologice: *să aibu* (CT, 40^{v}; CC^{2}, 288, 309; TC, 57^{V} etc.), *să aibi* (CT, 91^{v}, 164^{r}; CC^{2}, 31, 311, PO, 244; CB, I, 100, 101, 177 etc.). Din aceeaşi temă se formează în secolul al XVI-lea forma de persoana a II-a a imperativului (*aibi*, CC^{2}, 414) şi o formă de gerunziu, absentă din textele din secolele următoare: *aibând* (CV, 54, 61, 105, 155; CT, 2^{r}, 13^{v}).

Formele analogice *să am*, *să ai* nu sunt înregistrate nici în textele din secolul al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În textele din toate regiunile apar numai formele vechi *să aibu*, *să aibi*. Iată câteva exemple selectate atât din texte literare, cât şi din texte neliterare:

Moldova: *să aibu* (1664, SI, IV, p. 100; 1742, DRA, II, p. 124, 263; 1743, DRA, II, p. 270; 1780, SD, VII, p. 229; Cantemir, HI, II, 94 etc.), *să aibi* (1610, Dr. II, p. 314; 1670, SI, IV, p. 232, V, p. 358, 448 etc.). La Varlaam apare forma curioasă *sa aiub* (V, p. 85, 218, 220) rezultată prin metateza lui *-u* (*aibu* > *aiub*).

---

[46] Cf. şi *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 265.

[47] Forma de indicativ *am* nu trebuie explicată apelând la alb. *kam*, cum procedează O. Densusianu, ILR, I, p. 226, care vede în rom. *am* o confuzie între lat. *habeo* şi alb. *kam*, ci trebuie explicată prin influenţa formei scurte de (auxiliar) pers. I plural *am* (< *habemus*) asupra celei de pers. I sing. Influenţa pluralului asupra singularului este un fenomen întâlnit şi la alte forme verbale (Vezi C. Frâncu, *Cu privire la vechimea a două inovaţii în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române*, în „Fonetică şi dialectologie", vol. VII, Bucureşti, 1971, p. 179-185).

[48] Este vorba de perioada în care formele de conjunctiv, pers. I şi a II-a singular şi plural au fost înlocuite de formele corespunzătoare de indicativ de prezent.

[49] În stabilirea acestei cronologii ne-am bazat pe metoda reconstrucţiei interne.

Muntenia: *să aibu* (1616, Dr. III, p. 65; 1621, Dr. III, p. 68; 1670, BD, p. 155; 1742, BD, p. 365; 1754, BD, p. 420; A. Ivireanu, P, p. 124 etc.), *să aibi* (1616, Dr. III, p. 65; 1745; Ivireanu, P, p. 155 etc.).

Transilvania: *să aibu* (1698, SD, IV, p. 9; 1724, SD, IV, p. 9; 1752, SD, IV, p. 62; 1759, SD, IV, p. 71) *să aibi* (1708, Budacul Românesc (Bistrița Năsăud), ms. 577 din BAR, Archirie și Anadan, f. 63[r]).

Prima atestare a formelor analogice *să am*, *să ai*, întâlnită în textele cercetate, apare într-o scrisoare din 1772 a călugărului Antim de la mănăstirea Arnota: „Aceasta jăluiesc dumneavoastră *să am* dreptate" (DRA, I, p. 583). În documentele muntenești de după 1775 numărul formelor noi, impuse mai târziu în limba literară crește pe măsură ce se înaintează în timp: „*Să am* a-i plăti chiria" (1775, BD, p. 484), „*să am* a ținea prăvălia" (1777, BD, p. 490), dar „*să aibu* a-i da" (ibidem), „ *să aibu* a eși" (ibidem), „voie *să am*" (1782, BD, p. 509), „*să* nu *am* voie" (1792, BD, p. 568), „*să am* dreptate" (1793, DRA, I, p. 803), „*să am* a răspunde" (1794, BD, p. 579) etc. Menționăm că forma *să am* nu apare în documentele oficiale de la curtea domnească, care, fiind supuse mai mult „normei", foloseau numai forma veche *să aibu*, ci în acte mărunte (învoieli, acte de vânzare, scrisori de negustori etc.), care reflectă mai bine uzul. Chiar în aceste documente, formele noi apar alături de cele vechi, numărul acestora din urmă fiind foarte mare. De pildă, într-un act de închiriere din 1777 apar trei forme vechi și o singură formă nouă, iar într-un act de învoială din 1800 se întâlnesc două forme vechi și numai o formă nouă (vezi BD, p. 491, 511). De aceea, credem că în aceste texte formele noi sunt pătrunderi involuntare ale vorbirii copistului, deci ale „uzului", în limba scrisă. Această ipoteză este întărită de situația din textele literare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în care apar numai formele vechi *să aibu*, *să aibi*.

În afară de documentele particulare, forma nouă *să am* mai este înregistrată în *Halima*, tradusă și copiată la mănăstirea Hurez de călugărul Rafail în 1783: „fără *să am* vreo nădejde" (ms. 2857 din BAR, f. 207). Și în acest text apare însă mai des forma veche *să aib* (*ibid.*, f. 10[v]).

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, forma nouă apare și într-un document din Moldova: „*să am* și eu a stăpâni" (1792, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. V, parte a II-a, Iași, 1923, p. 118), dar „*să aibu* a lua" (în același document). Acesta este singurul exemplu de formă nouă întâlnit în documentele moldovenești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În documentele de la începutul secolului al XIX-lea se menține aceeași situație: forma veche este singura întrebuințată. Este posibil ca inovația pornită din graiurile din sud (forma *să am* este înregistrată în secolul al XVIII-lea numai în texte muntenești) să nu se fi generalizat în această perioadă în graiurile moldovenești. În limba literară inovația se răspândește, după cum vom vedea, mult mai târziu.

În ceea ce privește textele din Ardeal și Banat, acestea înregistrează forma nouă la persoana I începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea: *să am* (*Calendar*, Sibiu, 1802, f. 15[v]), dar *să aib* (*Calendar*, Sibiu, 1820, f. 19[v]), *să nu am* (I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, București, 1955, vol. II, p. 78), „*să* n-*am* unde m-așeza" (*Cântări și strigături românești scrise de N. Pauleti în anul 1838*, București, 1962, p. 93), „îmi place *să am*" (*Viața lui Tilu Buhoglindă*, Brașov, 1840, p. 64) etc. Este posibil ca în graiurile populare din Ardeal formele noi să fi circulat mult mai înainte, căci R. Tempea în gramatica sa (Sibiu, 1797) recomanda ambele forme: „eu *să am* sau *să aib*"[50].

---

[50] Cf. R. Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797, p. 116. De fapt, această gramatică este prima gramatică românească care consemnează forma analogică *să am*, gramaticile anterioare recomandând numai formele vechi atât la persoana I a conjunctivului (*să aibu*), cât și la persoana a II-a a conjunctivului și a imperativului (*să aibi*, *aibi*). Vezi S. Klein, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Viena, 1780, Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări dă seamă.* , Râmnic, 1787, p. 66.

La persoana a II-a, spre deosebire de persoana I, forma analogică *să ai* apare şi se generalizează mult mai târziu. N-am găsit-o atestată nici în textele literare şi nici în documentele particulare de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea.

Informaţii preţioase pentru faptul că analogia cu indicativul prezent (cu forma *ai*) acţionează la persoana a II-a mai târziu ca la persoana I ne oferă gramaticile româneşti din secolul al XIX-lea.

Astfel, Eliade Rădulescu în *Gramatica* sa (1828) recomandă forma nouă la persoana I (*ca să am*), dar forma veche la persoana a II-a (*ca să aibi*)[51]. Gh. Săulescu, mai tradiţionalist, „recomanda" la persoana I atât forma nouă, cât şi pe cea veche (*sâ aibu, sâ am*), dar la persoana a II-a numai forma veche (*sâ aibi*)[52]. Cam la fel procedează şi autorii de gramatici de mai târziu. Astfel, N. Măcărescu (*Gramatică română pentru clasele normale*, Iaşi, 1848, p. 67), N. Bălăşescu (*Gramatică română pentru seminarii şi clase mai înalte*, Bucureşti, 1850, p. 75), A. Pumnul (*Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, Cernăuţi, 1882, p. 115), G. I. Munteanu (*Gramatică română*, Braşov, 1870, p. 67), Şt. Neagoe (*Gramatică română*, Bârlad, 1871, p. 75) şi alţii „recomandă" la conjunctivul prezent al verbului *a avea*, următoarea paradigmă: *să am, să aibi, să aibă, să avem, să aveţi, să aibă*. Am reprodus aceste forme, întrucât, fiind recomandate de gramaticile şcolare, ele reprezintă pentru acea epocă *norma* limbii literare, şi, mai mult sau mai puţin, *uzul* vorbirii populare. Într-adevăr, dacă cercetăm textele din acea epocă, observăm că în cea mai mare parte din ele, la persoana I singular apare forma nouă, iar la persoana a II-a singular, forma veche. De pildă, Eliade Rădulescu folosea în scrierile sale pentru persoana I forma *să am* (I. Heliade Rădulescu, *Opere*, II, Bucureşti, 1943, p. 18, 214), iar pentru persoana a II-a forma veche *să aibi* (*ibidem*, p. 439). Foarte rar în opera sa apare forma nouă *să ai* (*ibidem*, p. 439). Aceeaşi situaţie pentru formele în discuţie apare la Iancu Văcărescu (*să am, Poeţii Văcăreşti*, Bucureşti, 1961, p. 158, 168, *să aibi, ibidem*, p. 186, 197), la A. Pann (*să am, Scrieri literare*, II, Bucureşti, 1963, p. 101, 229; *să aibi, ibidem*, p. 197, 248, dar şi *să ai, ibidem*, p. 229), la C. Bolliac (*să am, Opere*, I, Bucureşti, 1956, p. 189, dar *să aibi, ibidem*, p. 161, 178), la V. Alecsandri (*să am, Opere*, I, Bucureşti, 1965, p. 279, dar *să aibi, ibidem*, p. 435 şi *să ai, ibidem*, p. 435), precum şi la alţi scriitori din acea perioadă.

Toate aceste fapte arată că spre deosebire de persoana I, la care forma analogică *(să) am* se generalizase pe la 1830-1840, la persoana a II-a forma veche *(să) aibi* era încă în uz, fie ca singura formă folosită, fie ca un dublet al formei noi *să ai*, care probabil că apăruse în unele graiuri din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar care se generalizează abia spre sfârşitul secolului.

Explicaţia acestei mai mari rezistenţe la *presiunea sistemului* a formei de persoana a II-a *să aibi*, faţă de cea a persoanei I *să aib*, înlocuită mai devreme, trebuie căutată în funcţia de „imperativ" pe care poate să o capete în vorbire persoana a II-a a conjunctivului prezent[53]. Această întrebuinţare (sau după terminologia lui G. Guillaume, *efect de sens*) a făcut să se păstreze mult timp la conjunctiv o formă care există şi la imperativ (*aibi*).

De fapt, în limba română, ca de altfel şi în alte limbi romanice[54], „*imperativul*" unor verbe generale ca *a fi, a avea, a vrea, a şti* îşi împrumută formele sale de la conjunctiv şi nu de la indicativ (*fii, aibi, să vrei, să ştii*, dar nu *eşti, vrei, ştii* (dintre aceste verbe, numai *a avea* are în limba română o formă „indicativă" pentru imperativ – *ai !* –, care însă este mai puţin folosită decât forma conjunctivă de imperativ *să ai !*)). Toate aceste forme nu sunt „imperative" în

[51] *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 48.

[52] *Gramatica românească*, vol. I, Iaşi, 1833, p. 105.

[53] Menţionăm că acceptăm ideea lui G. Guillaume că imperativul este un mod numai la nivelul „vorbirii" şi nu şi la nivelul *limbii* (vezi *Capitolul I*, 1.21).

[54] Vezi M. Molho, *op. cit.*, p. 199-203; P. Wunderli, *op. cit.*, p. 557-567.

adevăratul sens al cuvântului, căci ele nu exprimă o poruncă, ci mai mult o invitație, o rugăminte, o implorare, valori pe care le acumulează conjunctivul în *vorbire*. După teoria lui Guillaume, imperativul este un mod al *vorbirii* și nu al *limbii*. În *vorbire* imperativul este un mod de legătură între actual și virtual, între certitudine și posibilitate, între indicativ și conjunctiv. De aceea, există în cadrul formelor de imperativ două feluri de forme: 1) forme de imperativ asemănătoare cu (și derivate de la) cele de indicativ (formele majorității verbelor), 2) forme de imperativ asemănătoare cu (și derivate de la) cele de conjunctiv (formele verbelor *a fi*, *a avea*, *a vrea*, *a putea*, *a deveni*, *a ști*). Pe planul semnificației, cele două feluri de forme se deosebesc prin faptul că, în timp ce primele pot semnifica o poruncă, un ordin, cele din a doua grupă nu pot să semnifice decât o invitație, rugăminte, deci un ordin atenuat.

Revenind în urma acestor considerații de gramatică generală la raportul formei de conjunctiv *să aibi* cu forma derivată de imperativ *aibi*, menționăm că numai după ce se generalizează forma de indicativ *ai* la conjunctiv (*să ai*) se petrece și înlocuirea formei de imperativ vechi *aibi* cu forma de imperativ nou *ai*. Existând numai la nivelul „vorbirii", forma de imperativ *aibi* determină la rândul ei o încetinire în ceea ce privește înlocuirea formei din care ea derivă (*să aibi*) cu forma analogică *să ai*. Numai ca urmare a acestor interacțiuni se poate explica mai mare rezistență a formei *să aibi* față de forma *să aibu*, între care există un decalaj cronologic. De fapt, în graiurile actuale, forma *să aibi* se mai menține doar acolo unde există și un imperativ *aibi*, și invers, imperativul *aibi* apare numai în regiunile în care forma nouă *să ai* coexistă cu forma veche *să aibi*. Cealaltă formă, de persoana I (*să aib*), neavând nici o susținere în „sistem" și în „vorbire", a dispărut din graiurile dacoromâne. În tot cazul, consultând *Textele dialectale* culese de Emil Petrovici și textele din *Graiul nostru*, vol. I-II, București, 1906-1908, am întâlnit pentru toate regiunile numai forma nouă *să am*. Este însă posibil ca publicarea materialului necartografiat din ALR, să corecteze afirmația noastră.

Fixarea *cronologiei absolute* a înlocuirii formelor *să aib, să aibi* cu formele *să am, să ai* în dialectul dacoromân face posibilă stabilirea *cronologiei relative* a fenomenului în celelalte dialecte, căci formele *să am, să ai*, derivate de la indicativ, se întâlnesc și în sudul Dunării (arom. *s(ă) am, s(ă) ai*; megl. *sâ am, sâ ai* (în istroromân formele conjunctivului au dispărut, fiind înlocuite cu forme de indicativ prezent).

În dialectul aromân, formele analogice *s(ă) am, s(ă) ai* au apărut *după* despărțirea sa de trunchiul comun și *înainte sau chiar* în secolul al XVIII-lea, când ele sunt atestate în texte (la C. Ucuta, și în *Codex Dimonie* etc.)[55]. Ca și în dialectul dacoromân, se pare că și în acest dialect forma de persoana a II-a a fost mai rezistentă la *presiunea sistemului*, deoarece în Siracu mai apare forma *s(ă) ag'i* < *aig'i* < *habeas*[56]. La persoana I singular nu există nici chiar în textele din secolul al XVIII-lea nici o urmă de formă veche (*să aibu*), ceea ce înseamnă că inovația *s(ă) am* se generalizează înainte de secolul al XVIII-lea, deci înainte de generalizarea ei în dacoromână. În ceea ce privește dialectele meglenoromân și istroromân, lipsa izvoarelor scrise ne face să ne limităm la observația că inovația a apărut *după* despărțirea lor de trunchiul comun.

[55] Cf. T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 490-492.
[56] *Ibidem*, p. 490-492.

B) Formele de conjunctiv prezent ale verbului *a fi*

Ca și verbul *a avea*, care a păstrat din conjunctivul latinesc numai formele de persoana a III-a (*să aibă* < *habea(n)t*), verbul *a fi* a păstrat din conjunctivul latinesc al verbului *fiō, fieri* numai formele de persoana a III-a: *fie* < *fia(n)t*. Formele *fiu, fii, fim, fiți*, deși au un radical total deosebit de cel al formelor corespunzătoare de indicativ prezent (datorită originii lor diferite[57]), provin din indicativul prezent, persoana I și a II-a singular și plural, al verbului *fiō, fieri*. În virtutea acestei origini diferite, verbul *a fi* este singurul verb care și-a menținut până astăzi în dialectul dacoromân[58] formele distincte la toate persoanele de forme corespunzătoare ale indicativului prezent (*fiu, fii, fie, fim, fiți, fie*, față de *sunt, ești, este, suntem, sunteți, sunt*). Presiunea sistemului s-a manifestat și în cazul acestui verb prin extinderea formelor de indicativ în dialectele din sudul Dunării la persoana I și a II-a de la conjunctiv prezent, dar ea nu a afectat dialectul dacoromân.

Un alt caz de presiune a sistemului s-a manifestat în crearea, în unele graiuri izolate dacoromâne și în dialectul aromân și meglenoromân, a formei *să h'ibă* cu un *-b-* analogic după *să aibă* < *habea(n)t*[59]. Forma *să h'ibă* a determinat la rândul ei apariția altor forme analogice: *să știbă, să vibă, să spuibă*, în unele graiuri izolate[60].

În privința caracterului inovației *să h'ibă*, părerile cercetătorilor sunt împărțite. Unii consideră că între fenomenul din dialectele aromân și meglenoromân și cel din unele graiuri moldovenești nu există nici o legătură, fiind vorba de inovații paralele și independente[61], alții însă cred că fenomenul din graiurile moldovenești trebuie explicat ca o influență aromână asupra dacoromânei, prin migrațiile de păstori sud-dunăreni în unele zone nordice dacoromâne[62]. Pentru soluționarea problemei dacă formele de tipul *să h'ibă* sunt sau nu sunt inovații independente în fiecare dialect, de un deosebit ajutor ne sunt datele oferite de geografia lingvistică. Astfel, la nordul Dunării inovația de tipul *să h'ibă* este prezentă numai în unele graiuri periferice de tip moldovenesc. S. Pop în anchetele pentru ALR a înregistrat formele *să h'ibă, să știbă*[63] numai în punctele 400, 440, 445, 454, 458, deci în zone periferice, unde n-a existat niciodată o populație sud-dunăreană stabilită aici prin migrații. Prin influență aromânească se poate explica fenomenul din dialectul meglenoromân, dar în nici un caz cel din graiurile moldovenești. Un argument în favoarea tezei că formele de tipul *să h'ibă* sunt inovații paralele și independente în dialectul aromân (cu meglenoromân) și în dialectul dacoromân este și cel invocat de Leca Morariu[64] și reluat de B. Cazacu[65], după care graiurile moldovenești în

---

[57] Formele de indicativ prezent ale verbului *a fi* provin din formele de indicativ sau de conjunctiv ale verbului latin *sum, esse, fui*, firește cu multe modificări datorate analogiei, iar formele de conjunctiv ale verbului *a fi* provin din formele de indicativ sau de conjunctiv ale verbului *fiō, fieri, factus sum*.

[58] În dialectele din sudul Dunării, formele de indicativ s-au extins și la conjunctivul verbului *a fi*.

[59] Primul cercetător care a explicat forma *să h'ibă* prin analogie ci forma *să aibă* este F. Miklosich, *Beiträge zür Lautlehrung rumänischen Dialecte*, II, Viena, 1881, p. 27.

[60] Forma de tipul *să h'ibă* a fost studiată de Leca Morariu (*Paralelă aromână-dacoromână*, în "Junimea literară", XIII, Cernăuți, 1924, p. 68, 187, 270; *Chestionar filologic* (I: *să h'ibă, să știbă, să vibă*), în "Glasul Bucovinei", VIII, 1925, nr. 1861, 1876; IX, 1926, nr. 2022, 2023), T. Papahagi (*Elements aroumains en daco-roumain*, în "Langue et littérature", nr. 1-2, 1946, p. 213-215) și de B. Cazacu (*Sur les formes du subjonctif présent du type* **să fibă (h'ibă, șibă, știbă)**, *en daco-roumain*, în "Bulletin linguistique", XVI, 1948, p. 150-154.

[61] Vezi L. Morariu, *art. cit.*, în „Glasul Bucovinei", 1925, nr. 1876, p. 2; B. Cazacu, *art. cit.*, p. 150-154.

[62] Vezi O. Densusianu, în „Glasul Bucovinei", VIII, 1925, nr. 1876, p. 2; T. Papahagi, *art. cit.*, p. 213-215; *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. LXXXI-LXXXII.

[63] Apud B. Cazacu, *art. cit.*, p. 152.

[64] „Glasul Bucovinei", VIII, 1925, nr. 1860, p. 2.

[65] *Art. cit.*, p. 153.

care apar formele în discuție au mers mai departe decât dialectul aromân, extinzând modelul și la formele *a veni*, *a scrie* și *a spune*. Leca Morariu a atestat în Bucovina forme ca *să vibă*, *să scribă*, *să spuibă*, inexistente în dialectele din sudul Dunării.

Vechimea inovației în graiurile dacoromâne nu pare a fi prea mare. Din marele număr de texte vechi consultate (vezi lista izvoarelor de la sfârșitul lucrării), alese din toate regiunile țării, inovația *să h'ibă* nu este consemnată decât într-un singur document, un act din Cotnari[66] scris în anul 1612: „Iar Gligorie și Sora cu feciorii lor *să fibă* a cumănda și a griji de pogrebul ei" (Iorga, SD, V, p. 12). Neînregistrarea inovației și în alte documente, inscripții și însemnări vechi din Moldova pledează pentru caracterul sporadic și limitat geografic al inovației.

Inovația n-a pătruns nici în secolele următoare în limba scrisă. Ea este înregistrată numai de culegerile de folclor din Bucovina[67] și din Basarabia.

Fenomenul discutat arată că unele arii periferice care cuprind graiuri mai conservatoare în multe privințe, se dovedesc uneori inovatoare în alte privințe. Presiunea sistemului este uneori în graiurile izolate mult mai puternică decât în graiurile în care limba literară își exercită mai mult normele.

Acest fapt va fi ilustrat mai jos și cu alte exemple, ca de pildă apariția formelor *să deie*, *să steie*, *să ieie*, *să beie*, *să vreie*.

C) Formele de persoana a III-a ale verbelor e *a da*, *a sta*, *a lua*, *a bea*, *a vrea*.

Graiurile dacoromâne actuale se împart, în ceea ce privește formele de conjunctiv prezent, persoana a III-a singular și plural a verbelor neregulate *a da*, *a sta*, *a bea*, *a lua*, *a la*, *a vrea* (la care se adaugă compusele *a preda*, *a se deda*, *a reda*, *a relua*, *a prelua*, mai puțin sau deloc întâlnite în vorbirea populară[68] în două grupe:

a) Graiuri care folosesc formele monosilabice *să dęá* (*dę́*, *dię́*), *să stęá* (*stę́*, *stią́*, *stię́*), *să ią́* (*ię́*), *să bęá* (*bę́*, *bią́*, *bię́*) etc.

b) Graiuri care utilizează formele bisilabice *să dęíe*, *să stęíe*, *să ięíe*, *să bęíe* etc. La aceste două grupe trebuie adăugată o a treia grupă, de graiuri de „tranziție", care utilizează ambele forme (vezi ALR, serie nouă, vol. VIII, h. 220, 2228, 2239, 2214, 2187).

Se pare că *norma* limbii literare actuale, sprijinindu-se pe situația din graiurile populare, acceptă atât formele *să dea*, *să stea*, *să ia*, *să bea*, cât și formele *să deie*, *să steie*, *să ieie*, *să beie*. Ne bazăm, când facem această afirmație, pe faptul că o gramatică normativă, cum este *Gramatica* Academiei, recomandă ambele forme, fără a face nici o precizare privind „uzul", în afară de punerea între paranteze a formelor *să deie*, *să steie*. În schimb, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (editat de Academia Română), București, 1982, recomandă numai formele *să dea*, *să stea*, *să ia*, *să bea*, *să vrea*, pentru *a bea* nu dă nici o recomandare, la conjunctivul prezent, iar pentru *a la* recomandă fără nici o specificare formele *lea/leie*, *laie*. Ultima ediție a *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație*,

---

[66] Documentul este citat și de B. Cazacu, *art. cit.*, p. 152.

[67] Vezi „Anuarul Arhivei de Folclor", IV, 1938, p. 55; V, 1939, p. 46; cf. B. Cazacu, *art. cit.*, p. 152; cf. și Petre V. Ștefănucă, *Folclor și tradiții populare*, vol. I-II, Chișinău, 1991.

[68] Verbele *a reda* și *a prelua* nu se găsesc în graiurile populare, primul fiind creat după model francez (cf. fr. *redonner*), iar al doilea fiind un calc după germ. *übernehmen*. Singurele folosite sunt verbele *a se deda* (< lat. *dedere*) și *a preda* (< v. sl. *predati*). În textele din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea pe care le-am consultat nu am găsit atestări pentru conjunctivul prezent persoana a III-a a acestor verbe. De aceea, vechimea formelor *să (se) predeie*, *să se dedeie* nu poate fi precizată decât aproximativ, prin raportarea la forma *să deie*.

Bucureşti, 1995, procedează la fel, dar nu mai menţionează pe *a la*, considerat probabil dialectal.

În ceea ce priveşte etimologia formelor, dacă pentru *să deie*, *să steie* se poate spune cu siguranţă că ele nu sunt etimologice, ci refăcute, întrucât lat. *dēt*, *stēt* nu puteau să dea prin evoluţie fonetică normală *deie*, *steie*[69], pentru formele *să ieie*, *să beie* este foarte greu de precizat, necunoscând răspândirea veche a fenomenului, dacă ele sunt etimologice sau „refăcute" prin analogie. Când facem această afirmaţie ne referim la faptul că lat. *leve(n)t*, *bibe(n)t* puteau să aibă, teoretic vorbind, două evoluţii normale paralele:

1) lat. *léve(n)t* > **l̯iéu̯e* > **l'e̯áu̯ă* > **l'eá* > *i̯e̯á* > *i̯á* ca *steáu̯ă* > *ste̯á*, *măseau̯ă* > *măseá* (cf. drom. muntenesc *să i̯a*, arom. *si la*[70], megl. *să le̯a(le̯)*[71]. La fel lat. *bĭbĕ(n)t* > **béu̯e* > **be̯áu̯e* > *be̯áu̯ă* > *be̯á* (ca în *steau̯ă* > *ste̯á* (cf. drom. muntenesc *să be̯a*, arom. *z be̯a*, şi *z-be* (cf. P. Neiescu, *Mic atlas al dialectului aromân din Albania şi din fosta Republică Jugoslavă Macedonia*, Bucureşti, 1997, h. 87), megl. *să be̯a*)[72];
2) lat. *lĕvĕ(n)t* > **l̯iéu̯e* > **l̯iée* (cu *u̯* provenit din *-v-* intervocalic dispărut de timpuriu) > *l'e̯ái̯e* > *i̯e̯ái̯e* > *i̯é̯i̯e̯* (cf. drom. moldovenesc *să i̯é̯i̯e̯*; istr. *lâi̯e*[73]). La fel lat. *bibe(n)t* > **bé̯u̯e* > **bé̯e* > *be̯ái̯e* > *bé̯i̯e* (cf. drom. moldovenesc şi ardelenesc *să bé̯i̯e*, istr. *neca(se) bé̯i̯e*[74].

---

[69] După Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 20, formele *să dea*, *să stea* ar fi urmaşele directe ale lat. *dēt*, *stēt* (lat. popular *de̯t*, *ste̯t*) prin legea fonetică „*e̯* închis final trece la *e̯a*" (lat. *dēt* > *de̯(t)* > rom. *de̯a*; lat. *stēt* > *ste̯(t)* > rom. *ste̯a*). Credem că această lege fonetică, formulată de Densusianu şi susţinută şi de E. Petrovici (*Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, Bucureşti, 1956, p. 30), nu există în limba română, întrucât nu cunoaştem şi alte cuvinte în care ea să fi acţionat. O altă părere este aceea după care formele *să dea*, *să stea* au apărut prin analogie într-o epocă foarte veche. Părerea este susţinută mai întâi de Leca Morariu (*Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului", IV-V (1927-1928), Cernăuţi, 1929, p. 20), care crede că *-a* din *dea*, *stea* este de provenienţă analogică după *bea* < lat. *bibat*. Originea morfologică a lui *-a* din *dea*, *stea* este susţinută şi de O. Nandriş (*Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 17). Nandriş crede că *-a* a apărut prin analogie cu conjunctivul verbelor de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a, înainte ca acest *-a* să fi devenit *-ă*. Fără îndoială, ambele păreri, referindu-se la un fenomen care ar fi avut loc înainte de primele texte româneşti, rămân ca posibilităţi, fără a putea fi demonstrate. O explicaţie originală a formelor *dea*, *stea* a dat-o recent Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 120-121. Plecând de la ideea că, datorită unui fenomen de metafonie, *é* accentuat se pronunţa la începutul românei comune mai deschis sau mai închis în funcţie de vocala din silaba următoare (fenomen întâlnit şi în alte limbi romanice), M. Sala presupune că *é̯* din lat. *dé̯t*, *sté̯t* devenise în româna comună deschis (*é*), pentru că nu existau vocale închise în silaba următoare pentru a-l păstra închis. Din cauza câmpului larg de dispersie, varianta (*é̯*) s-a pronunţat din ce în ce mai deschis, ajungând într-o perioadă din româna comună, care nu se poate preciza, la diftongul *e̯a*. Credem că această explicaţie este mai convingătoare decât cea a derivării diftongului *e̯á* din *é̯* latin în poziţie finală (după legea fonetică emisă de Densusianu) şi decât cea a provenienţei lui analogice, întrucât priveşte diftongul *e̯á* din *dea*, *stea* într-o perspectivă mai largă, general romanică, pornind de la datele oferite de fonologia istorică românească.

[70] Cf. Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 631.

[71] Cf. T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I, Bucureşti, 1925, p. 160.

[72] Cf. P. Papahagi, *op. cit.*, p. 8, T. Capidan, *op. cit.*, p. 171.

[73] Cf. S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, Bucureşti, 1926, p. 177.

[74] Menţionăm că o asemenea evoluţie dublă va fi avut loc şi în alte cuvinte de origine latină sau autohtonă (lat. *ploveat* > drom. *să plouă*, dar şi *să ploaie*; pluralul românescului *pârâu*, comun cu albaneza, este în unele graiuri dacoromâne *pârauă*, în altele *pârăie*, iar în altele *pâraie*; la fel românescul de origine latină *staul* are la plural în unele graiuri forma *stauă*. Pentru alte exemple de acest fel, precum şi pentru explicarea lor, vezi V. Arvinte, *Terminaţia de plural auă a unor substantive neutre*, în SCL, X, 1959, nr. 2, p. 213-235.

Explicaţia etimologică a formelor *să ieie*, *să beie* este controversată. Astfel, Al. Graur arată că „lat. *bibet*, *leuet*, *det*, *stet* au devenit în mod normal *bea*, *ia*, *dea*, *stea*, formele celelalte (*ieie*, *beie*, *deie*, *steie* – paranteza noastră, C. F.) fiind analogice şi neacceptate de limba literară"[75]. Spre această idee pare a înclina şi Ovid Densusianu[76] când afirmă că în secolul al XVI-lea „nu apar nicăieri *să ieie*, *să beie*, *să steie*, ci numai *să ia*, *să bea*, *să stea*". În schimb, T. Cipariu[77] considera etimologică forma *să ieie*. De asemenea, S. Puşcariu[78], referindu-se la formele istroromâne *lâje*, *stâje*, crede că numai *lâje* este etimologică (din lat. *lĕvet* > *l'âje* > *lâje*) şi că intrând în paradigma indicativului a putut da naştere lui *dâje*, *stâje* şi mai târziu lui *bẹje*. Dar Puşcariu adaugă: „Desigur că nu e exclus ca la generalizarea acestor forme să fi contribuit şi croatul *dajem*, *daješ*, *daje*, *dajemo*, *dajete*..., pe care-l făcea singur vinovat Ascoli"[79]. O poziţie oscilantă are şi Leca Morariu[80], care se contrazice de la o pagină la alta, afirmând la pagina 8 că *-e* din *să ieie* este de „proveniență analogică" (ca şi *-e* din *deie*, *steie*), iar la p. 17 că „lat. *levent* > rom *iaie* > *ieie*".

După părerea noastră, răspunsul la întrebarea dacă ambele posibilităţi de evoluţie fonetică din lat. *leve(n)t*, *bibe(n)t* s-au „actualizat" în română, adică dacă formele de azi *să ieie*, *să beie* sunt etimologice sau analogice, poate fi dat numai în urma cercetării repartiţiei vechi şi moderne a acestor forme în limba română, deoarece atestarea formelor *să beie*, *să ieie* în cele mai vechi texte româneşti, precum şi o anumită răspândire geografică ar putea fi argumente serioase pentru susţinerea descendenţei lor directe din lat. *bibe(n)t*, *leve(n)t*, în timp ce neatestarea lor în primele texte româneşti şi apariţia lor târzie şi sporadică în texte ar putea fi un argument pentru părerea contrară (susţinută de acad. Al. Graur), după care *să ieie*, *să beie* ar fi forme analogice.

Întrucât nu există o lucrare specială în care să se fi studiat din punct de vedere diacronic formele *să ieie*, *să beie*, *să deie*, *să steie* în raport cu formele *să dea*, *să ia*, *să stea*, *să bea*, în cele ce urmează vom încerca să stabilim:

1. vechimea formelor *să deie*, *să steie* şi a formelor *să ieie*, *să beie*,
2. extensiunea teritorială veche a acestor forme,
3. extensiunea teritorială modernă,
4. cauzele care au determinat apariţia formelor refăcute *să deie*, *să steie* şi a formelor *să ieie*, *să beie* (în cazul când cercetarea va demonstra că ultimele două forme sunt inovaţii şi nu forme etimologice),
5. raporturile diacronice dintre formele în discuţie şi normele limbii literare.

Ne-am bazat pentru aceasta pe datele oferite de un mare număr de texte din secolele al XVI-lea - al XX-lea, precum şi pe materialul din ALR şi textele dialectale culese de Emil Petrovici. Pentru perioada veche am cercetat atât texte literare (cărţi bisericeşti, cronici, cărţi populare, literatură juridică etc.), cât mai ales texte neliterare (documente particulare scrise de copişti neânsemnaţi, inscripţii şi însemnări din biserici, însemnări laice datate, făcute de anumite persoane, în special la sfârşitul cărţilor bisericeşti). Mai ales acestea din urmă, supunându-se mai puţin *normei* literare şi reflectând mai clar limba vorbită dintr-o regiune într-o anumită epocă, permit urmărirea unei inovaţii încă din primele decenii ale apariţiei sale.

---

[75] Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 218.
[76] *Op. cit.*, p. 156.
[77] *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1869, p. 303, 312, 313.
[78] *Op. cit.*, p. 191.
[79] *Ibidem*, p. 191.
[80] *Art. cit.*, p. 8-17.

I. Cercetând textele din secolul al XVI-lea, am constatat că formele *să deie*, *să steie*, *să ieie*, *să beie* nu apar în nici un text, indiferent de regiunea din care provin aceste texte[81]. În toate textele apar numai forme monosilabice[82]: *să bea* (PS, CP, PV, LXXVII, 44; PO, 77, 200; CT, 63^{r}, 106^{v}, CC^{2}, 63 etc.), *să dea* (CT, 8^{v}, PS, CP, CV, 7, PO, 58, 73, 91), *să de* (CB, I, 88, CB, II, 360, PS, CLXII), *să ia* (PO, 69, CT, 9^{r}, 87^{r}, CB, I, 38), *să ia* (PO, 21; CT, 46^{r}; SB, 73 etc.), *să ste* (CB, I, 88), *să stea* (CP, PS, XVII, 39) etc.

În exemplele de mai sus, remarcăm faptul că în unele texte care reprezintă graiurile nordice apar forme cu *e* pentru *ea*[83] (*să de*, *să ste*). După cum se va vedea, aceste forme reprezintă *condiția necesară* a apariției formelor bisilabice *să deie*, *să steie*.

II. Primele atestări ale formelor bisilabice le-am întâlnit în prima jumătate a secolului al XVII-lea[84] în texte provenind din Moldova și Ardealul de nord: „La ces(ti)tul birăul de Bistrițe șe la tot (s)fatol d(o)mniii sale *să se deae* ceastă carte" (1612, BS, p. 31 (cf. și SB, p. 62)), „La birăul de Bistreț și la t(o)t (s)fatol d(o)mn(i)ec sale *să se dee* ceastă carte" (1616, Câmpulung (Bucovina), SB, p. 66), „în cinstita mănа Mării Sale birău de Bistreți *să să deae* cu tot sfatol" (1633, BS, II, p. 5). Subliniem faptul că în documentele din prima jumătate a secolului al XVII-lea formele bisilabice întâlnite se limitează la verbul *a da* (*să de(a)e*), pentru verbele *a sta*, *a lua*, *a bea* nefiind atestate decât formele monosilabice, etimologice. De pildă, în cele 128 de documente scrise între 1601 și 1650 publicate în BS, I, am înregistrat 3 forme refăcute *să deae*, dar 36 forme etimologice *să dea* (*dè*). Formele *să steie*, *să beie* sunt atestate abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „*să bee* morții" (1675, Ardeal, G, I, p. 218).

În ceea ce privește forma *să ieie*, remarcăm faptul că ea nu apare în nici un text din secolul al XVII-lea, în locul ei întâlnindu-se numai forma monosilabică *să ia*, singura întâlnită și în secolul al XVI-lea. Primele atestări ale formei *să ieie* le-am întâlnit abia începând cu secolul al XVIII-lea: „*să ei* (=*ieie*) și el di a dzăcea parti" (1717, Iași)[85], „cini s-ar ispiti *s*-o *ei*" (dintr-o însemnare a unui preot maramureșean din 1756, IM, p. 188, dar *să e* (1716, Câmpulung-Moldovenesc, BS, II, p. 104; 1747, Iași, SI, VII, p. 16, etc.). Pentru conjunctivul prezent al verbelor *a la* și *a vrea* n-am întâlnit atestări.

Decalajul cronologic semnalat mai sus în atestarea formelor *să deie*, *să steie*, *să beie*, *să ieie* este foarte important, după părerea noastră, pentru:

1) stabilirea proveniență etimologice sau analogice a formelor *să ieie*, *să beie*,
2) stabilirea vechimii formelor *să deie*, *să steie*, *să ieie*, *să beie*.

---

[81] Cf. și Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 156.

[82] Pentru alte exemple, vezi Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 156, 159.

[83] Este vorba de cunoscutul fenomen care caracterizează graiurile nordice – trecerea lui *ea* final accentuat și neaccentuat în *e*.

[84] Afirmația că formele *să deaie*, *să steaie* apar începând cu secolul al XVII-lea se întâlnește și la Al. Graur, *op. cit.*, p. 218, care însă nu ilustrează această afirmație cu nici un exemplu, trimițând la Leca Morariu, *art. cit.*, p. 19-20. Menționăm însă că marea majoritate a exemplelor date de Leca Morariu pentru secolul al XVII-lea nu sunt concludente pentru cronologia fenomenului studiat, deoarece cele mai multe exemple sunt luate din cronicarii moldoveni după ediția M. Kogălniceanu, *Cronicile Moldovei*, ediția a II-a, 1872. Or, după cum este știut, ediția Kogălniceanu nu poate fi luată ca punct de plecare pentru stabilirea cronologiei unui fenomen lingvistic, pentru că editorul intervine mereu în text, fie arhaizându-l, fie modernizându-l. Verificând exemplele date de Leca Morariu după ediția Kogălniceanu prin consultarea unor ediții științifice (ediția P. P. Panaitescu, Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1958; ediția Iorgu Iordan, I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1959), am constatat că nici un exemplu nu este veridic, Kogălniceanu înlocuind peste tot *să dè*, *să stè*, *să iè* cu *să deie*, *să steie*, *să ieie*. Exacte rămân însă la Leca Morariu exemplele din *BS*.

[85] Vezi *Documente putnene*, publicate de A. V. Sava, vol. II, Chișinău, 1931, p. 63.

1) Astfel, textele arată că, întrucât formele *să beie, să ieie* sunt atestate mai târziu (a doua jumătate a secolului al XVII-lea – prima formă, începutul secolului al XVIII-lea – a doua), în locul lor folosindu-se în perioada anterioară fomele monosilabice *să ia* (*să ie*), *să bea* (*să be*), ele nu pot fi etimologice, cum am fi înclinaţi să credem dacă ne-am baza numai pe metoda reconstrucţiei. Chiar dacă am admite că formele *beie, ieie* sunt descendente normale ale lat. *bibet, levet* (deci existente şi înainte de secolul al XVII-lea), dar că tradiţia grafică le-ar fi împiedicat mult timp să pătrundă în texte, nu ne-am putea explica *de ce totuşi ele pătrund în texte într-o perioadă când tradiţia grafică devine mai puternică* (secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea) şi *de ce* tradiţia grafică a împiedicat pătrunderea în texte a formelor *să ieie, să beie* şi nu şi a formei analoge *să deie*, atestată încă din primele decenii ale secolului al XVII-lea. Din aceste motive socotim că formele *să ieie, să beie* nu sunt etimologice, ci reprezintă inovaţii paralele şi independente în dialectul dacoromân şi istroromân. Dacă pentru dialectul istroromân *cronologia absolută* a fenomenului nu poate fi făcută, lipsind texte vechi, pentru dialectul dacoromân inovaţia poate fi datată ca nu mai veche de prima jumătate a secolului al XVII-lea, ţinând cont şi de faptul că apariţia unui fenomen în limba vorbită nu coincide întotdeauna cu apariţia lui în texte, căci în limba vorbită el poate fi mai vechi cu câteva decenii.

2) Cronologia stabilită mai sus arată că mai întâi a apărut forma *să deaie* (începutul secolului al XVII-lea) şi după aceea, independent sau prin analogie[86] cu *să deaie*, formele *să steaie, să beie* (atestate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea) şi la urmă de tot (începutul secolului al XVIII-lea) forma *să ieie*, probabil prin analogie cu celelalte. Faptul că forma *să ieie* a apărut cel mai târziu se poate explica prin caracterul mult mai neregulat al verbului *a lua* la conjunctivul prezent, la indicativul prezent şi la „imperativ", decât al verbelor *a da, a sta, a bea*. Dintre toate aceste verbe numai *a lua* are temă supletivă la conjunctiv prezent: *să iau, să iei, să ia, să luăm, să luaţi, să ia*.

Pentru ideea că formele discutate sunt inovaţii recente izolate[87] pledează şi o anume repartiţie a lor în texte, în sensul că ele se întâlnesc numai în texte care provin dn regiunile reprezentând graiurile nordice, în textele din Muntenia, Oltenia şi sudul Ardealului întâlnindu-se în tot cursul secolului al XVII-lea şi al XVIII-lea numai formele *să dea, să stea, să ia, să bea*.

Considerând că pentru dialectologia istorică românească prezintă interes stabilirea vechimii fenomenului pentru fiecare subdialect în parte, am urmărit inovaţia pe texte datate şi localizate, alese din toate regiunile ţării.

Pentru **Moldova**, formele noi sunt bine reprezentate în secolul al XVIII-lea la verbele *a da* şi *a sta* în documentele, inscripţiile şi însemnările care provin mai ales din regiunile din nordul şi centrul acestei provincii: „nu vor *să*-şi *dee* dejma" (1720, Iaşi, BD, IV, p. 4; în acelaşi document apar şi două forme monosilabice, cu fonetism moldovenesc *să de* (*ibid.*)), „*să stea* mazilul zapciu acolo" (1797, DRA, II, p. 666, document provenit de la isprăvnicia din Suceava, scris de un copist bucovinean), „*să* li *dee*" (*ibid.*). În acest ultim document apar trei forme noi bisilabice (*să dee* (de două ori) *să stee* (o dată)), însă patru forme vechi, toate cu fonetism moldovenesc: *ea* final trecut la *è* (*să dè, să stè*). În unele documente, în aceeaşi frază apar atât

[86] Credem că influenţa reciprocă între aceste verbe neregulate a fost destul de mare în tot cursul dezvoltării lor. Faptul acesta a fost remarcat de S. Puşcariu (*op. cit.*, p. 191), pentru verbele neregulate din dialectul istroromân.

[87] Un indiciu că inovaţia era necunoscută pe la sfârşitul secolului al XVII-lea în multe regiuni în care ea apare astăzi îl constituie şi faptul că textele scrise cu litere latine şi ortografie maghiară, care nu se supunea deloc tradiţiei grafice la care erau supuse textele scrise cu caractere chirilice, atestă numai formele vechi: „Enka se asztepta *se* li *je* (= *iè*) citate Niamculuí" (Iorga, BS, p. 83, document din 1691) etc.

formele noi, cât şi formele vechi: „... ci *să* li *de* pace până or veni *să stei* faţă la divan şi nime *să* nu *stei* împotriva cărţii meli" (1737, „carte" de la curtea lui Gr. Ghica, DC, p. 35) etc.

În ceea ce priveşte frecvenţa acestor forme „refăcute", remarcăm faptul că marea majoritate a documentelor, inscripţiilor şi însemnărilor conţin numai forme vechi (*să dè, să stè*). Aceasta înseamnă că formele „refăcute" reprezentau fie al doilea uz în limba vorbită, negeneralizat încă, fie pătrunderi inconştiente ale vorbirii copistului, diacului sau lapicidului în limba textului, care se supunea, totuşi, în funcţie de cultura copistului, unei tradiţii grafice şi ortoepice. Cert este faptul că textele moldoveneşti literare (cărţi bisericeşti, cronici, texte juridice etc.) din prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu conţin, în general, forme bisilabice, ci numai forme vechi. Astfel, în scrierile lui D. Cantemir, N. Costin apar numai formele monosilabice. La I. Neculce aproape toate exemplele prezintă trecerea lui *ea* în *e*: *să dè* (N, p. 8, 11, 31), *să stè* (N, p. 47, 363). *să iè* (N, P. 313). Cu toate acestea, Neculce foloseşte şi câteva forme bisilabice: *să iei* (= *ieie*, N, p. 300, 303, 319), dar numai în ultima parte a cronicii sale, în primele părţi apărând numai forme monosilabice. De fapt, din punctul de vedere al frecvenţei, în cronica lui Neculce numărul formelor bisilabice este de aproximativ 50 de ori mai mic decât al formelor monosilabice.

Celelalte cronici din secolul al XVIII-lea nu conţin formele bisilabice. Abia în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea cronicile încep să înregistreze formele bisilabice. Este vorba de versiunile româneşti ale cronicilor rimate: *să* nu *stei* (ms. 1629 din BAR, copiat de un moldovean la 1778, p. 184), *să-l dei* (ms. 1417 din B. A. R, scris în 1770, f. 116), dar *să dè* (*ibid.*, f. 114). Cronicile rimate în versiune muntenească prezintă numai formele *să dea, să stea*. Aceeaşi situaţie există şi în cărţile populare de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, formele refăcute fiind înregistrate numai în textele copiate de moldoveni: *să*-mi *dei(e)* (ms. 158 din BAR, copiat de moldoveanul Ioniţă Tăutul la 1785, f. 86^{v}), dar *să dè* (*ibid.*, f. 76^{v}) etc.

În documentele din secolul al XVIII-lea care provin din Moldova de sud formele bisilabice nu apar. Abia în secolul al XIX-lea ele sunt înregistrate sporadic: *să dei* (1801, Păuleşti-Vrancea, *Documente putnene*, vol. II, p. 37).

Formele *să ieie, să beie*, deşi sunt atestate în documentele, inscripţiile şi însemnările din Moldova de nord şi centrală din secolul al XVIII-lea, sunt totuşi foarte rare şi întotdeauna dublate de formele vechi: *să iè, să bè*, dar *să ei* (= *ieie*) (1717, Iaşi, DP, II, p. 63 şi ms. 1629 din BAR, f. 185) etc. Interesant este faptul că în multe documente moldoveneşti se folosesc formele noi *să deie, să steie*, dar forma veche *să ia* (*iè*). De pildă, într-un document provenit de la curtea lui Gr. Ghica şi datat 13-IV-1738 apar 5 forme *să dei(e)*, dar două forme *să ia* (vezi DRA, II, p. 203). De asemenea, într-un document provenit de la isprăvnicia Sucevei, datat 12-VII-1797, publicat în DRA, II, p. 666, am întâlnit două forme noi *să deie*, o formă *să steie*, însă forma veche *să ia*. Acest fapt ar putea fi un indiciu pentru ideea enunţată mai sus că forma *să ieie*, fiind mai nouă decât formele *să deie, să steie*, atestate în texte mult mai devreme, era mai puţin răspândită în Moldova secolului al XVIII-lea.

Pentru **Maramureş**, formele refăcute sunt destul de frecvente în însemnările şi inscripţiile din biserici de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, atât pentru verbele *a da, a sta*, cât şi pentru verbele *a lua* şi *a bea*: *să dea* (dintr-o însemnare a diacului Dumitru, biserica Rozavlea, 1754, IM, p. 158) „cine s-ar ispiti *s*-o *ei* (= *ieie*), unul ca acela să fie afurisit" (dintr-o însemnare a unui preot maramureşean făcută în 1756, biserica Slătioara, IM, p. 188), *să ea* (dintr-o însemnare făcută de „eu, popa Ioan în Maramurăş, în sat în Glod", 1767, IM, p. 107), *să beie* (dintr-o însemnare din biserica Corneşti, IM, p. 77), *să steie* (dintr-o însemnare din 1783 a diacului Grigore din Strâmtura, IM, p. 197), dar *să stè* (dintr-o însemnare mai veche a aceluiaşi preot, IM, p. 197) etc. Subliniem faptul că formele noi bisilabice nu apar în inscripţiile şi

însemnările din Maramureş scrise înainte de 1750, fapt care constituie un indiciu al apariţiei relativ recente a inovaţiei morfologice.

În ceea ce priveşte **Ardealul central şi de nord**, inovaţia este înregistrată pe la mijlocul secolului al XVIII-lea: *să o dee* (dintr-o însemnare făcută de popa Stanca din Gioagiul de Sus în 1750, IB, II, p. 106); *să nu iae* (dintr-o însemnare făctută de „eu diac Simeon din Orăştie", în anul 1774, IB, II, p. 120), *să o ee* dintr-o însemnare a dascălului Samoilă din Ragla în 1778, IB, II, p. 187) etc.

Pentru **Crişana** am găsit atestări cu forma nouă abia începând cu secolul al XIX-lea: *să ieie, să steie* (1809, MN, p. 144), dar *să dea, să stea* (în acelaşi text); *să-i dee* (dintr-o scrisoare din 1816 a lui T. Popovici, paroh din Gioroc, MN, p. 250), *şi* (= să) *dee* (dintr-o scrisoare a preoţilor din Chişineu-Criş din 1816, MN, p. 163) etc. Este posibil ca formele noi să fi apărut în Crişana înainte de secolul al XIX-lea; însă, întrucât am avut la dispoziţie puţine texte româneşti provenite din această regiune, nu putem face decât o cronologie aproximativă a fenomenului.

Pentru **Banat**, în inscripţiile şi însemnările din biserici consultate am întâlnit o singură atestare a inovaţiei: *să* li *se deie* (dintr-o însemnare din biserica din Mehadia, 1788, OB, p. 82). În toate celelalte însemnări din *OB* apar numai forme vechi: *să să dea* (1792, Mehadia, OB, p. 114), dar şi *să* li *se dè* (OB, p. 72, însemnare din secolul al XIX-lea din biserica Cornereva) etc. De fapt, situaţia din aceste texte coincide cu situaţia din graiurile actuale bănăţene, în care inovaţia nu s-a generalizat. Textele din Ardealul de sud prezintă ca şi cele munteneşti, formele *să bea, să dea, să stea, să ia, să vrea*: "*merge să bea apă*" (*Fiziologul*, carte populară copiată de Costea Dascălul din Braşov la 1693, ms. 1463 din BAR, 46r); *să-l dea* (*Biblia*, 1688, *Genesis*, 28/1), *să-s ia* (*id.*, 28/10), să stea (*ibidem*, *Exodus*, 9/11) etc.

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, formele bisilabice încep să pătrundă progresiv şi în scrierile cu caracter literar: *să iae*[88]. În *Ţiganiada* lui I. Budai-Deleanu formele noi bisilabice sunt destul de frecvente atât în vorbirea autorului, cât şi în cea a personajelor: *să dee* (I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada*, ediţie critică de F. Fugaru, vol. 1, Bucureşti, 1970, p. 127, 128, 129, 135, 154, 160), *să stee* (*ibid.*, vol. II, p. 250), dar *să dea* (*ibid.*, p. 158), *să ia* (*ibid.*, vol. II, p. 157) etc.

Destul de rar apar formele refăcute şi în *foile volante* provenite de la curtea lui Iosif al II-lea, traduse de ardeleni: *să să dee* (*Aşezământul lui Iosif pentru cadastru*, Viena, 1786, f. 6), dar *să dea, să ia* (*ibid.*).

Din materialul prezentat reiese că formele *să deie, să steie, să ieie*[89], înregistrate izolat după 1612, încep să se generalizeze în graiurile ce apar astăzi (Moldova, Maramureş, Ardealul central şi de nord-est) abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Plecând de la faptul că în inscripţiile, însemnările şi documentele mărunte din secolul al XVIII-lea provenite din Moldova, Bucovina, Maramureş, nordul şi centrul Ardealului formele bisilabice sunt mai slab reprezentate decât formele monosilabice, credem că mult timp formele noi au coexistat, în aceleaşi regiuni şi la aceiaşi vorbitori, cu formele vechi. Înlocuirea definitivă a formelor *să bè, să dè* etc. cu formele *să beie, să deie* etc. se încheie în regiunile amintite abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea (în literatura populară din secolul al XIX-lea, precum şi în scrierile lui I. Creangă, formele *să bè, să dè* se folosesc alături de formele refăcute (*să beie, să deie*). De asemenea, trebuie să admitem că în unele regiuni, cum este Moldova de sud (zona Tecuci,

[88] S. Micu, *Biblia*, Blaj, 1795, CR, II, p. 159. Cu toate acestea, în scrierile laice ale lui S. Micu, ca şi în cele ale lui Gh. Şincai şi P. Maior, apar numai formele vechi.

[89] Formele *să vreie, să leie* nu au fost întâlnite în textele consultate. Este posibil ca ele să fi putut apărea în graiuri în aceeaşi epocă în care au apărut şi formele *să beie, să ieie*.

Bârlad, Vrancea), formele refăcute apar mult mai târziu (secolul al XIX-lea). Altfel nu se explică de ce documentele, inscripțiile și însemnările din aceste regiuni nu atestă deloc fenomenul înainte de secolul al XIX-lea, deși marea majoritate a lor sunt scrise într-o limbă cu un pronunțat caracter dialectal.

Fără îndoială, la cele spuse mai sus trebuie adăugată mențiunea că apariția unui fenomen în textele de orice natură nu coincide întotdeauna cu apariția fenomenului în limba vorbită, unde el poate fi mai vechi. Ținând cont de faptul că textele cu ajutorul cărora s-a încercat stabilirea cronologiei fenomenului sunt documente mărunte, însemnări, inscripții, care reflectă cel mai bine limba vorbită dintr-o anumită regiune, credem că nu există un decalaj mai mare de un sfert de secol între apariția formelor refăcute în limba vorbită dintr-o regiune și apariția lor în textele din aceeași regiune.

III. Care este extensiunea teritorială actuală a formelor *să beie, să deie, să ieie, să steie*? În ALR, materialul publicat (vol. al VII-lea, București, 1972) există hărți cu aceste forme (cf. hărțile 2208 (să dea), 2220 (*să ia*), 2239 (*să bea*), 2228 (*să stea*), 2214 (*să lea*), 2187 (*să vrea*). De asemenea, circulația formelor de conjunctiv ale verbelor *a bea, a da, a lua, a sta*, se poate urmări prin lectura *Textelor dialectale* culese de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1943.

Formele *să beie, să deie, să ieie, să steie* se întâlnesc în zone compacte în Moldova centrală și de nord, Maramureș, Crișana, centrul și estul Transilvaniei și în câteva puncte din Banat (pct. 27, 76, 105) (vezi harta din anexe).

Această răspândire coincide în general cu răspândirea cunoscutului fenomen fonetic care caracterizează graiurile nordice – trecerea lui *ea* și *ia* finali la *-e* (*a vre, băiet*) (vezi hărțile menționate mai sus din ALR, serie nouă, vol. VII, București, 1972). Între acest fenomen fonetic și formele *să beie, să deie, să steie, să ieie* trebuie sa existe o legătură, căci acestea din urmă apar numai în ariile cu *-ęa* > *-e*, *ia* > *ie*. Graiurile de sud (din Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului, Dobrogea), neprezentând fenomenul fonetic menționat, nu cunosc nici formele noi bisilabice *să beie, să deie* etc. Din acest punct de vedere ele sunt mai conservatoare decât graiurile nordice.

IV. Care sunt cauzele care au determinat apariția formelor bisilabice în graiurile de nord, dar menținerea formelor etimologice în graiurile de sud ? Răspunsul la această întrebare este ușor de dat în lumina faptelor de geografie lingvistică expuse mai sus. Trebuie avut în vedere mai întâi *factorul de natură fonetică* discutat (*ęa* > *ę*, *ia* > *ie*), care nu este o cauză a apariției inovației morfologice, ci numai *condiția necesară* pentru acțiunea unui alt factor de *natură gramaticală*. Acest factor de natură gramaticală constă în *presiunea paradigmatică* a verbelor regulate de conjugarea I, toate terminate la persoana a III-a singular și plural a conjunctivului prezent în *-e*. Aproape toate verbele neregulate analizate mai sus sunt de conjugarea I (*a da, a lua, a sta*, la care adăugăm pe *a la, a se deda, a preda*, nediscutate, pentru că ne lipsesc atestări mai vechi), numai verbele *a bea* și *a vrea* sunt de conjugarea a II-a. Spre deosebire de verbele regulate, verbele neregulate menționate au la conjunctivul prezent, persoana a III-a, desinența ø (zero). Această desinență provoca o anumită asimetrie în sistem, asimetrie care trebuia înlăturată (vezi pentru aceasta și discuția de mai sus). În urma reducerii în graiurile nordice a diftongului *ęa* final la *ę* (*să dę, să stę*), tendința de uniformizare, de încadrare în sistemul verbelor regulate devine mai puternică, deoarece vorbitorii „simțeau" pe *e* din *să de, să ste* ca făcând parte din radicalul formei (din semantem) și nu ca marcă de persoană. De aceea s-a adăugat încă un *-e* analogic ca desinență, prin influența și sub presiunea verbelor de conjugarea I cu flexiune regulată: *să de-e, să ste-e* (ca *să cânt-e, să lucr-ez-e*) și, sub influența primelor două *să ie-e* (apărut mai târziu). La rândul lor, formele *să de-e, să ste-e* a influențat și verbele de conjugarea a II-a *a bea* și *a vrea*, tot neregulate, rezultând *să be-e, să vre-e. E* în hiat a generat un *i*, rezultând astfel formele *să dé-ie, să sté-ie, să ié-ie, să bé-ie, să vré-ie*, cu *-ie* ca

flectiv. În graiurile în care n-a acționat primul factor (graiurile sudice), n-a acționat nici al doilea, adică presiunea sistemului, deși și aici există o asimetrie în sistemul conjunctivului. Este vorba despre desinența ø (zero) a formelor neregulate *să dea, să bea, să stea, să ia, să vrea* și a compuselor *să se dedea, să se predea*, etc., desinență care se încadrează greu în sistem, întrucât nu există și la alte verbe.

V. În ceea ce privește raportul dintre normele limbii literare și folosirea formelor *să deie, să ieie*, etc., remarcăm faptul că, prin utilizarea frecventă a acestor forme de către marii scriitori moldoveni și ardeleni, ele au ajuns, din fenomene dialectale, să reprezinte un al doilea uz literar, să facă parte din așa numita „variantă neoficială" a limbii literare, despre care vorbea Emil Petrovici într-un articol[90]. Pentru marii scriitori moldoveni și pentru o parte din cei ardeleni, formele de tipul *să deie, să ieie* au fost, începând cu secolul al XIX-lea, cele mai des folosite. Iată câteva date privitoare la situația din publicațiile și din literatura moldovenească și ardeleană din secolul al XIX-lea, date care ni se par concludente pentru raporturile dintre limba literară și graiurile populare. Primele periodice moldovenești folosesc frecvent formele *să steie, să deie, să ieie, să beie*[91]. În schimb, în primele periodice apărute în Transilvania la Brașov, deci într-o zonă care merge cu graiurile sudice, apar numai formele *să dea, să stea, să ia, să bea, să vrea*[92]. Această situație din gazetele din Transilvania privind folosirea numai a formelor vechi, deși mulți publiciști proveneau din regiuni care cunoșteau formele refăcute, se poate explica și prin etimologismul recunoscut al intelectualilor ardeleni, prin tendința lor de a respinge formele prea „evoluate" față de cele latinești. De fapt, s-a arătat mai sus că dintre reprezentanții Școlii Ardelene, numai I. Budai-Deleanu utiliza mai frecvent formele refăcute. Latiniștii ardeleni de pe la jumătatea secolului trecut folosesc numai formele vechi *să dea, să stea*, respingându-le pe cele refăcute (*să deie, să steie*). Iată ce zicea T. Cipariu despre aceste forme: „În loc de *dea, stea* la a 3-a pers. a conjunctivului se zice mult: *dee, stee* ca *liee*, ci e rău"[93]. Dintre scriitorii ardeleni din secolul al XIX-lea, numai Slavici și Coșbuc folosesc mai frecvent formele refăcute: *să ieie* (I. Slavici, *Amintiri*, București, 1967, p. 272, 276; G. Coșbuc, *Versuri*, București, 1961, p. 84, 201). Cu totul alta este situația la scriitorii moldoveni din secolul al XIX-lea, mai puțin preocupați de etimologia formelor, dar foarte mult preocupați de limba populară. Din acest motiv, aproape că nu există scriitor moldovean din secolul al XIX-lea care să nu folosească formele de tipul *să deie, să ieie*. Este adevărat că, cu cât ne apropiem de sfârșitul secolului, cu atât se observă mai evident tendința de a părăsi formele moldovenești[94] și de a adopta formele

---

[90] Cf. E. Petrovici, *Unele tendințe fonetice ale limbii române actuale*, în „Cercetări de lingvistică", VI, nr. 2, 1961, p. 330-331: „... *pe lângă norma de pronunțare muntenească, oficială, a limbii noastre literare, oglindită în îndreptarele noastre ortoepice și ortografice, există și o a doua normă, neoficială, dar acceptată de intelectualitatea noastră. E vorba de pronunțarea moldovenească a limbii noastre literare*".

[91] Vezi „Albina românească", nr. 3, 1832, p. 10; nr. 1, 1849, p. 4; „Dacia literară", 1840, p. 107, 156; „România literară", nr. 2, 1855, p. 28; „Foiletonul Zimbrului", 1855, p. 301; „Convorbiri literare", nr. 3, 1867, p. 23; 1868, nr. 23, p. 328, etc.

[92] Vezi „Foaia Duminicii", Brașov, 1837, p. 24, 29; „Foaie pentru minte... ", nr. 26, 1847, p. 206, nr. 12, 1848, p. 95, etc.

[93] Cf. T. Cipariu, *Gramatica limbei române*, vol. I, București, 1869, p. 312.

[94] Această tendință se observă începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea. Primul moldovean care renunță la formele moldovenești de tipul *să deie, să ieie*, ca de altfel și la alte moldovenisme, este C. Negruzzi. În scrierile lui de pe la 1840 apar frecvent forme de tipul *să dea*, poate sub influența lui Heliade. Mai târziu însă se pare că Negruzzi revine la formele moldovenești, căci în scrierile apărute după 1850 întâlnim frecvent *să deie* (1855, NO, p. 243), *să ieie* (*ibid.* p. 242) etc. La M. Kogălniceanu și La V. Alecsandri formele refăcute sunt prezente atât în opera din tinerețe, cât și în cea de maturitate. La Kogălniceanu primele forme de tip „muntenesc" apar foarte târziu: le-am înregistrat abia într-un discurs ținut la Academie în 1891 (*să dea*, K, p. 226; *să ia*, p. 255). Alecsandri folosea și „recomanda" (în

etimologice păstrate în graiurile de sud şi impuse în normele limbii literare „oficiale". Interesantă este valoarea stilistică pe care o capătă formele moldoveneşti *să deie, să ieie* etc. la Eminescu, Alecsandri, D. Anghel, Sadoveanu, toţi aceşti scriitori folosind formele în discuţie fie din necesităţi de eufonie, fie pentru realizarea culorii locale. Cu această ultimă funcţie, formele de tipul *să deie* apar şi în scrisul unor scriitori munteni, ca de pildă la I. Ghica şi la I. L. Caragiale[95].

Semnificativă pentru raporturile dintre formele de tipul *să deie, să ieie* şi normele limbii literare este poziţia gramaticilor din secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea. Aceste gramatici, majoritatea din ele gramatici şcolare, se împart în două categorii în funcţie de scopul urmărit:
1) gramatici care respectă în primul rând *principiul* etimologic, neluând în consideraţie sau considerând incorecte formele de tipul *să deie, să ieie*;
2) gramatici care respectă în primul rând „formele uzuale", de obicei cele cunoscute în regiunea din care proveneau autorii acestor gramatici. Firește, pentru formele refăcute, interesante sunt nu gramaticile din prima categorie, ci cele din a doua şi, în primul rând, cele datorate unor autori moldoveni şi transilvăneni. Astfel, în gramaticile din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea formele de tipul *să deie, să ieie* nu apar, aceste gramatici înregistrând numai formele etimologice de tipul *să dea, să ia*. Faptul se explică fie prin aceea că unele gramatici respectau cu stricteţe principiul etimologic (gramaticile lui S. Micu–Gh. Şincai (1780, 1805), I. Molnar (1788), R. Tempea (1797)), fie prin aceea că formele refăcute de tipul *să deie, să ieie* nu existau în vorbirea autorilor unor gramatici (e vorba de D. Eustatievici-Braşoveanul, *Gramatică rumânească*, 1757). Primul gramatic care „recomandă" formele refăcute este C. Diaconovici-Loga, *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, p. 127. Menţionăm că Diaconovici-Loga „recomandă" formele *să ieie, să deie* numai pentru modul „poruncitoriu" (imperativ), nu şi pentru modul „âmpreunătoriu şi poftitoriu" (conjunctiv), la care el „recomandă" formele *să dea, să ia* etc. Apoi formele de tipul *să deie, să ieie* sunt „recomandate" de majoritatea gramaticilor moldoveni din secolul al XIX-lea, mulţi dintre ei autori de gramatici şcolare, care au atins un mare număr de ediţii şi s-au răspândit după 1860 şi în celelalte provincii[96]. Dintre aceşti autori, majoritatea „recomandă" alături de formele de tipul

---

gramatica sa din 1863) pe la 1860 numai formele de tipul *să deie, să ieie*; în scrierile de la sfârşitul vieţii însă el prefera formele *să dea, să ia* etc. O discuţie specială comportă Al. Russo. În antumele sale Al. Russo foloseşte numai formele „moldoveneşti" de tipul *să deie*. În schimb în postume, inclusiv în *Cântarea României*, apar numai forme „muntenești" de tipul *să dea, să stea* (R, p. 178, 214, 241). Faptul nu este fără importanţă pentru istoria literară şi pentru filologia română: el relevă, pe lângă multe alte argumente aduse de N. A. Ursu, fie că scrierea *Cântarea României* (sau cel puţin versiunea ei românească) nu este a lui Al. Russo, ci a unui muntean (Bălcescu), fie că editorii operei postume au intervenit în text, muntenizând-o. Fără îndoială, faptul semnalat mai sus este insuficient pentru rezolvarea problemei paternităţii *Cântării României*, el însă trebuie adăugat argumentelor filologice şi lingvistice aduse de alţi cercetători, în primul rând de cercetătorul ieşean N. A. Ursu.

Urmărind folosirea formelor de tipul *să deie, să ieie* la scriitorii de după 1860, constatăm că aceste forme sunt foarte frecvente la doi mari scriitori moldoveni, care prin prestigiul şi circulaţia operelor lor au contribuit mult la ridicarea formelor în discuţie la rangul de „a doua normă literară" – Eminescu şi Creangă. Pentru frecvenţa formelor de tipul *să deie, să ieie* al Eminescu în raport cu formele de tipul *să dea, să ia*, vezi *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu* (sub redacţia acad. T. Vianu), Bucureşti, 1968. În legătură cu frecvenţa formelor de tipul *să dea, să ia* în limba scrisă dintre 1890-1940, vezi A. Juilland, Ileana Juilland şi P. M. H. Edwards, *Frequency Dictionary of Rumanian Words*, Londra-Paris-Haga, 1965.

[95] Cf. Th. Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. -L. Caragiale*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare din secolul al XIX-lea*, vol, Bucureşti, 1957, p. 223.

[96] Cf. Gh. Săulescu, *Gramatică rumânească*, Iaşi, 1833; P. M. Câmpeanu, *Gramatică românească*, Iaşi, 1848, p. 115; N. Măcărescu, *Gramatică românească*, Iaşi, 1848, p. 66; V. Mircesco, *Grammaire de la*

să deie şi forma etimologică de tipul *să dea*, devenită mai răspândită pe la sfârşitul secolului trecut. Chiar unii gramatici, republicându-şi opera, preferă formei moldoveneşti din prima ediţie forma „muntenească şi etimologică" în a doua ediţie (Este cazul lui N. Măcărescu, care a publicat o gramatică în 15 ediţii, schimbând în ediţia a 15-a (Iaşi, 1869) forma de tipul *să deie* cu forma de tipul *să dea*. O poziţie curioasă are P. M. Câmpeanu, autorul unei gramatici în două ediţii (Iaşi, 1840, 1880), care în ultima ediţie „recomandă" formele *să deie*, *să steie*, *să vreie* numai la persoana a III-a plural, la persoana a III-a singular „recomandând" formele *să dea*, *să stea*, *să vrea*[97]. H. Tiktin[98] recomandă ambele forme *să dea* (*să dee*), *să ia* (*să ee*), punând în paranteză formele refăcute.

Prin urmare, aproape toate gramaticile provenite din Moldova „recomandă", până pe la sfârşitul secolului trecut, formele refăcute de tipul *să deie*, *să ieie* (forme prezente în graiurile din Moldova şi Ardeal), contribuind astfel la impunerea în şcoală a acestora şi, fără îndoială, alături de marii scriitori moldoveni, la ridicarea lor la rangul de „normă literară neoficială".

Cercetarea diacronică a formelor de persoana a III-a a conjunctivului prezent de la verbele neregulate *a da*, *a sta*, *a lua*, *a bea* impune următoarele concluzii:

1) Până în secolul al XVII-lea existau în graiurile dacoromâne numai forme monosilabice la persoana a III-a a conjunctivului prezent de la verbele menţionate mai sus.
2) În cursul secolului al XVII-lea apar izolat în unele graiuri din Moldova de nord şi Ardeal formele bisilabice: mai înâi *să deie*, apoi *să steie*, *să beie*, *să ieie*, care se deosebesc de vechile forme cu desinenţa ø prin prezenţa unei desinenţe caracteristice verbelor discutate şi compuselor lor – desinenţa *-ie*.
3) În cursul secolului al XVIII-lea se desfăşoară procesul de generalizare a acestor forme în Moldova de nord şi centrală, Maramureş, nordul şi centrul Ardealului, o parte din Banat şi probabil şi în Crişana. Inovaţia nu atinge Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului, Moldova de sud şi o parte din Banat, care menţin fomele etimologice, prezentându-se din punctul de vedere al fenomenului studiat ca zone conservatoare. Trecerea de la formele etimologice la formele bisilabice refăcute o fac, în timp şi spaţiu, formele de tipul *să dę*, *să ję*, păstrate azi în unele zone de tranziţie.
4) Apariţia formelor bisilabice cu desinenţa *ie* se datoreşte „atracţiei sistemului", presiunii paradigmatice a verbelor regulate de conjugarea I, care la conjunctivul prezent persoana a III-a aveau desinenţa *-e*. Fenomenul de analogie a fost facilitat de un fenomen de natură fonetică, care a acţionat numai în regiunile în care au apărut mai târziu formele de tipul *să deie*, *să ieie*. Este vorba de trecerea lui *ea* în *ę* şi a lui *ia* în *ie* în poziţie finală, fenomen caracteristic graiurilor nordice.
5) Prin contribuţia unor intelectuali ardeleni şi a intelectualilor moldoveni din secolul al XIX-lea formele refăcute de tipul *să deie*, *să ieie* au fost ridicate la rangul de „a doua normă literară".

D) Conjunctivul prezent al impersonalului *a ploua*

Ca şi în cazul verbelor neregulate *a da*, *a sta*, *a lua*, *a bea*, *a vrea*, se pare că limba literară actuală admite şi pentru verbul impersonal *a ploua* două forme la conjunctivul prezent: *să plouă*, şi *să ploaie*. Ne bazăm când facem această afirmaţie pe faptul că o gramatică

---

langue roumaine, Paris, 1863, p. 66-67; A. Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, Cernăuţi, 1882, p. 178, p. 178-179; I. Nădejde, *Gramatică română pentru învăţământul secundar*, Iaşi, 1883, p. 161; Gh. Ghibănescu, *Gramatică română*, Iaşi, 1885, p. 68-69.

[97] Cf. P. M. Câmpeanu, *Gramatică română*, Iaşi, 1880, p. 130-131.

[98] Cf. H. Tiktin, *Gramatică română*, vol. I, Iaşi, 1891, p. 193.

normativă cum este *Gramatica* Academiei recomandă, ca şi în cazul verbelor mai sus menţionate, ambele forme, nefăcând nici o menţiune în ceea ce priveşte uzul lor, în afară de punerea în paranteză a formei *să ploaie*[99]. Însă *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi de morfologic al limbii române*, editat de Academia Română, Bucureşti, 1982, recomandă numai prima formă. La fel procedează şi *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Bucureşti, 1995. La indicativul prezent însă, *Gramatica* Academiei nu recomandă decât forma *plouă*[100], opoziţia cu conjunctivul realizându-se fie numai prin conjuncţia-morfem (*plouă – să plouă*), fie redundant prin conjuncţia - morfem + radical neregulat + desinenţa *je* (*plouă – să ploaie*).

Graiurile populare se împart şi în ceea ce priveşte aceste forme în trei categorii:

a) graiuri care cunosc atât la indicativ, cât şi la conjunctiv forma *plouă*: (*plouă* (indicativ) / *(să) plouă* (conjunctiv) = (graiurile din Muntenia, sudul Ardealului, estul Olteniei, Dobrogea)),
b) graiuri care cunosc atât la indicativ, cât şi la conjunctiv forma *ploaie* (*ploaie* (indicativ) / *(să) ploaie* (conjunctiv)) = (graiurile din Banat, vestul Olteniei, Crişana),
c) graiuri care realizează opoziţia indicativ / conjunctiv şi prin radical şi desinenţă: *plouă* (indicativ) / *(să) ploaie* (conjunctiv) = (graiurile din Moldova, estul şi nordul Ardealului, Maramureş). Prin urmare, în cele mai multe graiuri populare opoziţia între indicativ şi conjunctiv se realizează numai cu ajutorul conjuncţiei-morfem *să*, cea prin radical şi desinenţă neutralizându-se fie prin *plouă / (să) plouă*, fie prin *ploaie / (să) ploaie*.

Privind lucrurile din perspectivă diacronică, apare, desigur, o serie de întrebări legitime: Care din cele două forme (*să plouă* şi *să ploaie*) este mai veche ? Care este forma etimologică ? Reprezintă forma *să ploaie*, mai puţin răspândită, un arhaism sau o inovaţie ? Care este raportul diacronic între cele două forme ?

S-a arătat mai sus că din lat. *ploveat* ar fi fost posibile două evoluţii fonetice normale:

1) *plóveat* > rom. *ploáu̯ă* (ca *be̯áu̯ă*, *le̯au̯ă*)[101] > *plóuă* > *(să) plóuă*,
2) *plóveat* > *plóaueă* > *plóeă* > *ploáie* > *(să) plóáie*.

Ca şi în cazul formelor *să bea – să beie*, *să ia – să ieie*, în cazul formelor *să plouă*, *să ploaie* se pune problema dacă amândouă posibilităţile de evoluţie fonetică normală „s-au actualizat" în română. Cercetarea textelor dacoromâne vechi ne este şi în această problemă de un mare folos.

În textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, indiferent de regiunea din care provin aceste texte, nu apare decât forma *să ploao*[102]: „ceru *să* nu *ploao*" (1648, NT (în) (CV), p. 137), „s-au rugat *să* nu *ploao*" (1688, BB, (în CV, p. 137)). Indicativul prezent are în toate textele consultate (vezi bibliografia anexată) tot forma *ploao* (PO, 207, CT, 9^{r}, V, 14, 24, 150, 245 etc.). Primele atestări ale formei *să ploaie* apar abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea în textele din Moldova (ms. 57 din BAR copiat de moldoveanul Toader Jora, f. 16^{v}). Forma *să ploaie* rămâne însă extrem de rară în tot cursul secolului al XVIII-lea în texte. De fapt, o cronologie absolută pentru fiecare grai în parte a apariţiei inovaţiei nu putem face, întrucât documentele particulare, inscripţiile şi însemnările din biserici, care ne-au fost de un real folos pentru stabilirea altor inovaţii, nu conţin nici o formă de conjunctiv prezent pentru verbul *a ploua*. De aceea, putem spune numai că forma *să ploaie* este o inovaţie (vezi mai jos discuţia

---

[99] Vezi *Gramatica limbii române*, vol I, Bucureşti, 1966, p. 297.
[100] *Ibidem*.
[101] Vezi discuţia mai sus, privind formele *bea, lea* (cf. şi Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927, p. 82, 207, 210, Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 24; Alf Lombard, *Le verbe roumain*, Lund, 1954, p. 435; Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, „Codrul Cosminului", anul IV-V (1927-1928), Cernăuţi, 1929, p. 22-23).
[102] Remarcăm faptul că în textele vechi conjunctivul prezent al verbului *a ploua* este extrem de rar. În documentele particulare el nu apare.

privind forma *a ploiá*), apărută după secolul al XVII-lea în graiurile populare, ţinând seama şi de faptul că între apariţia în graiuri a unui fenomen şi înregistrarea lui în texte există de obicei un decalaj cronologic.

În secolul al XIX-lea, forma *să ploaie* este folosită mai ales de scriitori moldoveni şi ardeleni. La Eminescu ea apare ca urmare a influenţei limbii vorbite şi din necesităţi de versificaţie:

Teiul vechi un ram întins-a
Ea să poată să-l îndoaie
Ramul tânăr vânt să-şi deie
Şi de braţe-n sus s-o ieie
Iar florile *să ploaie.* (Eminescu, *Opere*, I, p. 122)

În secolul al XIX-lea, forma *să ploaie* mai este folosită de Creangă, Alecsandri, Slavici, Coşbuc, Vlahuţă etc. Prin aceşti scriitori, precum şi prin Sadoveanu (secolul al XX-lea), ea pătrunde şi în limba literară, ca a doua „normă".

Dacă privim felul cum formele *să plouă*, *să ploaie* se reflectă în „recomandările" gramaticilor, constatăm că marea majoritate a autorilor de gramatici din secolul al XVIII-lea, al XIX-lea şi din secolul nostru „recomandă" forma *(să) plouă.*

Primul gramatic care „recomandă" forma *să ploaie* este N. Măcărescu, *Gramatică românească*, Iaşi, 1848, p. 61. După el aproape toţi gramaticii moldoveni şi ardeleni „recomandă" această formă, dar întotdeauna ca dublet al formei *să plouă*, pusă de toţi gramaticii pe primul plan. În gramaticile datorate unor autori munteni din secolul al XIX-lea, forma *să ploaie* nu apare, fiind consemnată numai forma *să plouă.*

Situaţia din textele vechi şi moderne, răspândirea actuală în graiuri, precum şi mărturiile gramaticilor din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea ne duc la ipoteza că din latină s-a păstrat numai forma *(să) plouă*, forma *să ploaie* fiind o inovaţie târzie, creată sub influenţa substantivului *ploaie.* Spre această ipoteză ne conduce şi crearea în unele graiuri din Banat, Crişana şi Oltenia de vest a unui infinitiv *a ploiá*, de la care se formează atât conjunctivul *să ploaie*, cât şi formele indicativul *ploaie, a ploiat, ploiè* (pf. simplu), *va ploia* etc. [103]. Prin crearea acestui nou radical (*ploi-a*), conjunctivul devine în mod normal egal cu indicativul, deoarece toate verbele terminate în *-ja* la infinitiv[104] au persoana a III-a a conjunctivului prezent egală cu persoana a III-a a indicativului prezent (*mângâie – să mângâie, apropie – să apropie* etc.). Este situaţia din graiurile din Banat, Crişana şi Oltenia de vest. Crearea formelor identice prin radical şi desinenţă (*ploaie* (indic.) / *să ploaie* (conjunctiv)) este încă un exemplu concludent pentru tendinţa limbii române de a şterge deosebirile între indicativ prezent şi conjunctiv prezent, dovedindu-se *extensiunea indicativului* şi *intensiunea conjunctivului* (vezi Capitolul I). În ceea ce priveşte norma limbii literare actuale, *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi de morfologie al limbii române*, editat de Academia Română, Bucureşti, 1982, recomandă şi la indicativ, şi la conjunctiv forma *plouă.* La fel procedează şi *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Bucureşti, 1995.

[103] Această ipoteză apare sub o altă formă la A. Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939, p. 1000, care consideră că „la început verbul *a ploua* trebuie să fi fost de conj. III, adică *a ploáie, plout* (ca it. *piovúto*), cum din *scribere* s-a făcut *a scrie*".

[104] Este vorba de verbele cu *-ja* la infinitiv şi fără sufixul flexionar *-ez* la prezent indicativ şi conjunctiv.

E) Alte verbe cu conjunctivul prezent (persoana a III-a) neregulat

Tendința de ștergere a deosebirilor etimologice între forma de persoana a III-a a conjunctivului prezent, singura moștenită din conjunctivul latinesc (la marea majoritate a verbelor), și cea de persoana a III-a a indicativului prezent se manifestă și la alte verbe mai mult sau mai puțin regulate. Iată câteva dintre ele:

1) Verbele *a umple*, *a cumple*, *a încăpea*

Formele latinești *implia(n)t*, **complia(n)t* și-au pierdut iotul de timpuriu, încă din latina populară[105], devenind **impla(n)t*, **compla(n)t*. Ele au dat în româna comună formele *(să) împlă*, *cumplă*, deci forme cu desinența *-ă* provenit din *a* neaccentuat latin. Prin această desinență, cele două forme (*cumplă*, *împlă*) se încadrau în flexiunea verbelor regulate, întrucât verbele de conjugarea a II-a și a III-a au la persoana a III-a desinența *-ă* (*să meargă*, *să vadă* etc.). După româna comună, *-ă* > *-e* în *împlă*, *cumplă*.

Faptul că în româna comună există desinența etimologică *-ă* la formele *să împlă*, *să cumplă* reiese din compararea dialectelor limbii române din sudul Dunării cu dacoromâna veche. Astfel, în dialectele aromân și meglenoromân singurele forme folosite ale verbului *a umple* sunt cele cu *-ă*: arom. *s-umplă* (P. Papahagi, *Basme române*, p. 85), megl. *s-amplă*[106]. În dacoromâna veche formele *să împlă*, *să cumplă* sunt bine reprezentate: *să împlă* (PS, 32, 137, CC^2, 132, 152, 463, 510, SB, 35 etc.), *să cumplă* (PS, 225), *se cumplă* (PH, PS, 126, 128, 328).

De când datează forma cu *-e* din dacoromânul *să umple*[107] ?

Asupra vechimii și răspândirii formei *să umple* (*împle*), formă impusă în limba literară modernă, putem aduce următoarele precizări: Deși atestată încă din secolul al XVI-lea, forma cu desinența *-e* (*să împle*, *să cumple*) pare a fi o inovație nu cu mult mai veche de secolul al XVI-lea. Afirmația noastră se bazează pe faptul că formă *să împle* apare numai în unele texte din secolul al XVI-lea, în special în textele care caracterizează aria sudică, mai inovatoare din anumite puncte de vedere. Astfel, textele bisericești din secolul al XVI-lea se împart în ceea ce privește formele *să împlă*, *să împle* în două categorii: a) texte care înregistrează numai forma etimologică *(să) împlă* la persoana a III-a singular și plural de la conjunctivul prezent. În această categorie intră textele rotacizante și *Palia de la Orăștie*, deci texte provenind din aria nordică sau bănățean-hunedoreană (*să împlă*, PH. PV, PS, 32, 33, 137, 331; PO, 139, 148, 278, 305), b) texte care înregistrează, alături de formele etimologice în *-ă*, formele analogice, create prin presiunea formelor de indicativ prezent, în *-e*. În această categorie intră tipăriturile coresiene: *să împle* (LC, 41^v; CT, 153^v, 169^v; CP, LXX, 8; CC^2, 26, 92, 462, 532), dar și *să împlă* (CC^2, 132, 463, 510, 512, 520, 525, 533). Raportul de frecvență între cele două forme este diferit de la scriere la scriere la Coresi, în unele fiind mai frecventă forma nouă, analogică, cu *-e*, în altele forma veche, etimologică, cu *-ă*. Astfel, în CC^2 apar 7 forme vechi și 5 forme noi, în schimb în CT și LC apar numai forme noi (două în primul, una în al doilea). În tot cazul, repartiția acestor forme în textele bisericești din secolul al XVI-lea[108] ne duce la ipoteza că în secolul al XVI-lea în dialectul dacoromân existau două arii în ceea ce privește formele discutate: 1) aria de nord, reprezentată de textele rotacizante și de *Palia de la Orăștie*, care

---

[105] Vezi S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges de linguistique et de littérature offerts à M. Roques*, III, Paris, 1952, p. 213; Alf Lombard, *Le verbe roumain*, Lund, 1955, p. 588.

[106] În dialectul meglenoromân, verbul *a umple* este de conjugarea I (*ampl'a*) și, în virtutea acestui fapt, a generalizat desinența *-ă* și la indicativ prezent, persoana a III-a (*amplă*).

[107] Ne referim mai mult la verbul *a umple* (*împle*), întrucât el s-a păstrat până astăzi, în timp ce *a cumple* a dispărut din limba literară.

[108] În documentele particulare din secolul al XVI-lea n-am întâlnit nici o formă de conjunctiv, persoana a III-a, pentru verbul *a împle*. De aceea, pentru datarea apariției formei *să împle* ne-am bazat numai pe texte bisericești, ceea ce este, firește, un mare neajuns.

cunoaşte, judecând după texte, numai forma etimologică în *-ă* (*să împlă*). Această formă se opunea şi prin desinenţă formei corespunzătoare de la indicativul prezent, care avea *-e* (*împle*), 2) aria de sud, reprezentată de tipăriturile coresiene, în care apăruse forma analogică cu *-e* (*să împle*), dar care nu reuşise să înlocuiască total forma etimologică[109]. Prin crearea acestei forme, opoziţia prin desinenţă între persoana a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a singular a indicativului prezent se suspendă.

Urmărind inovaţia în secolele următoare, constatăm progresiva ei răspândire şi în celelalte regiuni. Ea este atestată începând cu secolul al XVII-lea şi în textele care reprezintă graiurile nordice. Astfel, dacă în documentele de la Bistriţa de la începutul secolului al XVII-lea apar numai forme etimologice (*să împlă*, SB, Câmpulung-Moldovenesc, p. 35), în cele de pe la jumătatea aceluiaşi secol apar mai ales formele analogice: *să ni să împle* sama (1638, Câmpulung-Moldovenesc, BS, I, p. 64). Forma analogică este înregistrată şi în *Cazania* lui Varlaam (1643): *să împle* (V, 65, 69, 106, 194, 318 etc.). În acest text apar 11 forme noi analogice şi nici o formă veche, etimologică. Formele analogice sunt înregistrate, de asemenea, în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), precum şi în cronicile lui Ureche şi M. Costin, ceea ce înseamnă că inovaţia se răspândise începând cu secolul al XVII-lea şi în Moldova: *să împle* (PM, 308, N, 364 etc.). Tot în secolul al XVII-lea, forma nouă analogică[110] este înregistrată şi în textele din Ardeal: *să împle* (1638, Bistriţa, BS, I, p. 64). Începând cu sfârşitul secolului al XVII-lea, forma *să împle* primeşte un fonetism nou: î > *u*, rezultând, prin analogie cu *a umbla* (care avea *u* în loc de î încă din secolul al XVI-lea), forma *să umple*, impusă în limba literară de mai târziu.

În graiurile dacoromâne actuale, forma analogică cu *-e* este curentă în majoritatea graiurilor (cf. ALR, II, serie veche, materialul necartografiat, întrebarea 3871, p. 131). Forma etimologică *să împlă* se mai menţine numai în unele puncte izolate din Ardealul de sud-vest, în unele puncte din Oltenia şi Banat. Stabilind o opoziţie netă prin desinenţă între persoana a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a singular a indicativului (opoziţia *e/ă*), aceste graiuri se dovedesc mai conservatoare decât celelalte graiuri dacoromâne, care au suspendat opoziţia prin *e/e* şi decât dialectul meglenoromân, care a suspendat opoziţia prin *ă/ă*. Graiurile în care se mai păstrează forma cu *-ă* (*să umplă*) la conjunctiv, dar forma *umple* la indicativ, persoana a III-a, prezintă analogii cu dialectul aromân, care de asemenea a conservat atât desinenţa *-ă* la conjunctiv, cât şi desinenţa *-e* la indicativ, persoana a III-a (arom. *s-umplă* (conj.) – *umple* (indic.)).

O situaţie asemănătoare cu cea a verbului *a umple* o prezintă, după cum s-a arătat mai sus, verbul *a cumple*. Am arătat că în secolul al XVI-lea acest verb prezenta la conjunctivul prezent persoana a III-a forma etimologică *cumplă* < lat. **compla(n)t* < *compliant*. Forma analogică cu *-e* apare încă din secolul al XVI-lea: *să se cumple* (CP, în PS, 9/36). După secolul al XVI-lea inovaţia nu mai poate fi urmărită, deoarece verbul *a cumple* devine din ce în ce mai rar, dispărând în cele din urmă din limba literară, fiind utilizat numai izolat în unele graiuri. În ceea ce priveşte dialectele aromân şi meglenoromân, se pare că şi din aceste dialecte verbul *a cumple* a dispărut, căci nu este atestat în texte şi nici în dicţionare şi glosare.

Tot prin tendinţa de uniformizare a persoanei a III-a a conjunctivului cu persoana a III-a singular a indicativului prezent se poate explica şi forma *să încape*, cu desinenţa *-e* în loc de *-ă*, ca la indicativ prezent persoana a III-a singular (*încape*). Menţionăm faptul că, din

---

[109] Prezenţa formei cu *-ă* în textele coresiene poate fi şi o influenţă a textelor rotacizante.

[110] Este posibil ca la apariţia şi generalizarea formei *să împle* (şi apoi *să umple*) să fi contribuit, alături de presiunea formelor de indicativ, persoana a III-a singular, şi forma de conjunctiv a verbului *a îmbla* (*umbla*), care avea un *-e* etimologic la conjunctiv (*să umble* < lat. *ambulet, ambulent*).

punctul de vedere al provenienței etimologice, nici una din cele două forma actuale *să încapă* și *să încape* nu au desinența etimologică, căci derivatul latin **incapia(n)t* din *in* + *capia(n)t*) și-a păstrat iotul în faza de trecere de la latina populară la română, rezultând forma românească comună *(să)* **ncape*. În româna comună sau după despărțirea dialectelor, într-o epocă anterioară primelor texte românești, forma *(să) încape* a fost înlocuită cu forma *(să) încapă*, rezultată prin analogie cu verbele de conjugarea a II-a care la persoana a III-a a conjunctivului aveau desinența etimologică *-ă*. Fenomenul analogic *-e* > *-ă* caracterizează toate dialectele limbii române (dr. *(să) încapă*, megl. *s-ncapă*, arom. *(să) ncapă*; pentru istr. nu avem atestări).

În dialectul dacoromân, însă lucrurile au mers mai departe, creându-se o nouă formă analogică *(să) încape* ca urmare a influenței persoanei a III-a singular a indicativului prezent (*încape*). Forma *(să) încape* este neliterară, ea caracterizează unele graiuri populare din Muntenia și Oltenia (cf. ALR, serie nouă, vol. V, harta 1328, „Să încapă tot !"). În Ardeal, Banat și Crișana, verbul *a încăpea* prezintă o serie de particularități fonomorfologice: el a trecut la conjugarea I, creându-se *a închepa* cu conjunctivul în *-e* (*să închepe*) sau la conjugarea a III-a, creându-se *a închépe* cu conjunctivul în *-ă* (*să închiapă*) (cf. și Alf Lombard, *op. cit.*, p. 115, 985).

Încercând să stabilim vechimea formei analogice cu *-e* (*să încape*) din graiurile de tip muntenesc, am constatat că această formă este atestată încă din secolul al XVI-lea[111]: *să încape* (CT, 235[1], CC[2], 567). Remarcăm faptul că forma *să încape* este înregistrată numai de tipăriturile lui Coresi, adică de texte provenind din aria sudică, căci celelalte texte înregistrează numai formele cu *-ă* (*să încapă*).

În secolele următoare se menține aceeași situație: formele cu *-e* sunt înregistrate numai de texte care provin din regiunile sudice, sau mai precis din texte care reflectă particularități ale graiurilor de tip muntenesc, în timp ce formele cu *-ă* apar în texte care reflectă particularități ale graiurilor de tip moldovenesc. Astfel, în *Îndreptarea legii* (1652) apare *să încape*, iar în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) apare *să încapă* (vezi S. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, I, București, 1912, p. 77).

De asemenea, cronicile lui M. Costin, N. Costin și I. Neculce nu conțin forme cu *-e*, ci numai forme cu *-ă*: *să încapă* (N, p. 304, 387). Aceeași situație există și în documentele particulare care provin din Moldova: *să încapă* (1799, Iași, DRA, II, p. 706). În schimb, în documentele muntenești, forma cu *-e* este generală: *să încape* (DRA, I, p. 239, 241, 242 etc.). În limba literară modernă s-a impus forma de tip moldovenesc *(să) încapă*, care are avantajul de a marca net opoziția între persoana a III-a a conjunctivului prezent și persoana a III-a singular a indicativului prezent (opoziția *-ă* ~ *-e*). Scriitori ca Alecsandri, Eminescu, Creangă, Sadoveanu au folosit numai forma cu *-ă*, contribuind astfel la impunerea ei în limba literară (*să încapă*, M. Eminescu, *Opere*, I, p. 79, 137, 147, 190 etc.)

Prin urmare, spre deosebire de Alf Lombard (*op. cit.*, p. 967), care consideră forma *să încape* de proveniență etimologică, noi credem, în virtutea faptelor de diacronie și de geografie lingvistică aduse în discuție, că forma *să încape* este analogică cu forma corespunzătoare de persoana a III-a a indicativului prezent (singular) și că ea este o inovație nu cu mult mai veche decât apariția textelor coresiene, care sunt singurele texte din secolul al XVI-lea care o înregistrează. Forma cu *-ă* (*să încapă*), impusă în limba literară modernă, este tot analogică,

[111] Alf Lombard (*op. cit.*, p. 967) crede că forma „aberantă" *(să) încape* ar fi etimologică (din *capea(n)t*) și nu analogică. Luarea în considerație a datelor oferite de geografia lingvistică (absența formei cu *-e* în dialectele din sudul Dunării, aria ei foarte restrînsă (câteva puncte din Muntenia și Oltenia)), precum și datele oferite de textele românești vechi arată că forma cu desinența *-e* (*să încape*) este o inovație analogică, care a afectat numai unele graiuri din sudul țării.

apărută sub presiunea persoanei a III-a singular a conjunctivului prezent de la verbele regulate de conjugarea a II-a, dar ea a apărut mai devreme în limbă, în *româna comună sau după româna comună şi înainte de primele texte dacoromâne*. Prezenţa formei *(să) încapă* în dialectul dacoromân, aromân şi meglenoromân arată că desinenţa analogică *-ă* a apărut fie în epoca de comunitate a dialectelor, fie în paralel şi independent în fiecare dialect în parte.

2) Verbele *a coborî, a doborî, a omorî, a (se) pogorî*[112]

Opoziţia prin desinenţă între persoana a III-a a conjunctivului prezent şi persoana a III-a singular a indicativului prezent se suspendă în limba veche (numai în unele texte) şi în unele graiuri actuale şi la verbele de tipul *a coborî, a omorî, a (se) pogorî* ca urmare a unui fenomen fonetic dialectal: *e* > *ă* după *r* (*să pogoară, să coboară, să omoară* pentru *să pogoare, să coboare* etc., ca în *izvoară, hotară* pentru *izvoare, hotare*)[113]. Forma normală, impusă şi în limba literară contemporană, este cea cu *-e* (*să coboare, să omoare*) şi ea este cea mai răspândită atât în limba veche, cât şi în limba actuală. Forma cu *-ă* este neliterară şi ea apare numai în graiurile de tip moldovenesc, care cunosc trecerea lui *-e* la *-ă* după vibranta *-r*. Ea este atestată, alături de forma în *-e*, încă din secolul al XVI-lea: *să omoară* (PO, 71, 183, 184, 191), *să se omoară* (PO, 247, 253, 295, 297) etc. În afară de *Palia de la Orăştie* (reprezentând varianta literară bănăţean-hunedoreană) care foloseşte cu consecvenţă numai forma cu *-ă*, în toate celelalte texte din secolul al XVI-lea forma cu *-e* este generală, atât în textele reprezentând graiurile sudice (tipăriturile coresiene, în care nu sunt atestate forme cu desinenţă *-ă*), cât şi în cele care reprezintă graiurile nordice (textele rotacizante, documentele din *SB*, *BS*).

În secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, numărul formelor cu desinenţa *-ă* creşte simţitor, în defavoarea celor cu *-e*, în textele din Moldova şi Ardeal: *să-i pogoară* (*PM*, în *L*, 172), *să omoară* (*Catehismul* calvinesc, 69, *U*, 84, 221, *MC*, 68, 85, 97, 98, *N*, 20, 21) *să se pogoare* (BB, 1688, *Deuteronium*, 32/2 şi în ms. 45, dar *să se pogoară* (în ms. 4389), *să omoară* (Cantemir, *Hronicul...*, p. 308). Aproape în toate textele în care apare forma în *-ă*, apare şi forma în *-e*. De pildă, în cronica lui Ureche apare *să omoară* (*U*, 84, 221), dar şi *să omoare* (*U*, p. 80), dar nu ştim dacă aceste forme se datoresc autorilor sau copiştilor munteni, prin intermediul cărora s-a transmis cronica. La Neculce, numărul formelor cu *-ă* este mult mai mare decât cel al formelor cu *-e*. De exemplu, pe două pagini din *N* (p. 20-21) am înregistrat patru forme *să omoară* şi o singură formă *să omoare* (şi în acest caz, nu putem şti ce aparţine limbii lui Neculce şi ce limbii copiştilor).

Cam aceeaşi situaţie există şi în documentele particulare, inscripţiile şi însemnările din biserici, care provin din Moldova, Maramureş, Ardealul de nord şi central, formele cu *-ă* fiind de aproximativ 3-4 ori mai numeroase decât cele cu *-e*. În schimb, în textele din Muntenia, Oltenia şi Ardealul de sud apar numai forma cu *-e*: *să se pogoare* (Ivireanu, P, p. 235, 236, *Letopiseţul cantacuzinesc*, Bucureşti, 1960, p. 137, 161), *să omoare* (*Biblia*, 1688, *Deuteronium*, 17/7; ms. 2587 din BAR (sec. al XVIII-lea), f. 206); ms. 2150 din BAR (sec. al XVIII-lea), f. 106) etc. În Banat, verbul *a omorî* are conjunctivul prezent, persoana a III-a, identic cu indicativul prezent, persoana a III-a singular, dar nu cu desinenţa *-ă* ca în Moldova şi regiunile de nord-est din Ardeal (*să omoáră*), ci cu desinenţa *-ę* ((*el*) *omóręˈ* (indicativ prezent) – *el să omóręˈ* (conjunctiv prezent). ALR înregistrează formele *omóręˈ – să omóręˈ* în punctele 5, 24, 30, 28, 35, 40, 45, 49, 56, 63, 69 (cf. ALR, I, vol. II, hărţile 289, 290). Formele *omóre – să omóre* sunt create prin analogie cu forma de indicativ prezent a verbului *a muri* (*moare*) cu varianta bănăţeană *móręˈ*. Prin secolul al XVIII-lea, forma *omóręˈ* se impune în Banat şi la conjunctivul prezent (*să omoręˈ*), înlocuind forma *să omoáră*, care probabil că a existat în Banat

[112] Este vorba de verbele cu *-â* la infinitiv şi fără *-ăsc* la indicativ prezent.

[113] În graiurile moldoveneşti, desinenţa *-ă* din formele citate are varianta fonologică *î(ă)*.

în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. Ca dovadă avem înregistrarea frecventă numai a formei cu *-ă* (*să omǫáră*) în *Palia de la Orăştie* (1581-1582), dar şi a formei cu *-e* (*să omǫrę*) în inscripţiile şi însemnările din biserica Mehadia în secolul al XVIII-lea (vezi *OB*, p. 111 şi urm.). Ca urmare a acestor transformări, graiurile populare actuale se împart după forma de conjunctiv prezent, persoana a III-a a verbului *a omorî* în trei grupe: 1) graiuri care realizează opoziţia indicativ prezent persoana a III-a – conjunctiv prezent persoana a III-a prin *-ă ~ -e* (graiurile din Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului), 2) graiuri care neutralizează opoziţia de desinenţă între conjunctiv şi indicativ prin *ă(â) ~ ă (â)*: *omǫáră(â) ~ să omǫáră(â)* (graiurile din Moldova, Maramureş, nordul şi centrul Ardealului), 3) graiuri care suspendă opoziţia între cele două persoane prin *-ę ~ -ę*: *omǫrę ~ să omǫrę* (graiurile din Banat).

3) Verbele *a lăsa, a ieşi* etc. [114]

Tendinţa de uniformizare a formei de conjunctiv prezent persoana a III-a cu forma de persoana a III-a singular a indicativului prezent se manifestă în unele graiuri populare şi în limba veche şi la verbele de tipul *a lăsa* < lat. *laxare* şi *a ieşi* < lat. *exire*[141]. Astfel, faţă de formele etimologice *(să) lase* < *laxe(n)t*, *să iasă* < *ex(ę)a(n)t* au mai apărut în unele graiuri formele *să lasă* şi *să iese*, prima cu desinenţa *-ă* ca la verbele de conjugarea a II- IV-a, a doua cu desinenţa *-e* ca la verbele de conjugarea I. Dacă forma *să lasă* nu comportă dificultăţi de explicare, întrucât apariţia ei se datoreşte unui fenomen de natură fonetică (*-e > ă* după *s*)[115], forma *(să) iasă*, generalizată în unele graiuri şi la indicativ prezent (*el iasă*), precum şi forma *să iese* au suscitat multe discuţii privind originea lor.

E. Gamillscheg (*Oltenische Mundarten*, Viena, 1919, p. 24 şi urm.), punându-şi problema originii lui *-ă* de la forma de indicativ *iasă* şi a lui *-e* de la conjunctiv (*să iese*), a arătat că în graiurile oltenești *-e* din *exit* (>*exet*) a trecut la *ă* sub influenţa lui *s* şi că formele de conjunctiv de tipul *să iese* nu pot să *derive direct din exea(n)t*, ci trebuie să se datorească unei schimbări de conjugare (*exea(n)t* >**exe(n)t*). Prin urmare, la problema dacă *-e* din forma oltenească *să iese* este etimologic sau analogic E. Gamillscheg crede că această desinenţă este analogică cu *-e* din conjunctivul prezent al verbelor de conjugarea I (*cante(n)t* > *cânte*) şi că analogia s-a petrecut chiar pe terenul limbii latine populare. Alf Lombard acceptă această explicaţia (*op. cit.*, p. 756). În schimb, H. Tiktin (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1903-1925), crede că forma *să iese* este analogică cu forma de indicativ prezent *iese*, iar forma de indicativ prezent *iasă* este analogică cu forma de conjunctiv prezent *să iasă* (care este etimologică). În *Dicţionarul Academiei* (DA) se arată că forma de indicativ *iasă* apare numai în regiunile care „schimbă pe *se* în *să*" (DA, s. v., p. 459b), admiţându-se deci originea fonetică a

---

[114] La aceste verbe pot fi adăugate *a (se) delăsa*, *a înţesa* (din fr. *délaisser*, respectiv lat. **intexare*), *a reieşi* (calc după fr. *ressortir*), *a mirosi* (< v. sl. *mirosati* < gr.). Opoziţia prin desinenţă se suspendă şi la *a apăsa*, *a îndesa*, *a vărsa*, *a revărsa* etc. Ea însă se restabileşte prin alternanţe fonetice în radical (*apasă – să apesă*, *îndeasă – să îndesă* pentru *să îndese*, *să apese*).

[115] Formele de tipul *să lasă* apar atestate începând cu secolul al XVII-lea în texte din Moldova şi Ardeal: *să lasă* (1628, Iaşi, DR, p. 153), dar *să lase* (în acelaşi document), *să să lasă* (MC, p. 87; N, p. 14). În textele munteneşti, forma cu *-ă* este extrem de rară în comparaţie cu forma cu *-e*. Dintre cronicarii munteni, cel care o foloseşte mai frecvent este Radu Popescu. Norma veche era însă în *-e*: *să lase* (BB, 1688, *Deuteronomium*, 28/51 şi în ms. 45). Graiurile populare actuale se împart în trei categorii, în ceea ce priveşte formele de pers. A III-a ale verbului *a lăsa*: a) graiurile din Muntenia, Oltenia, sud-estul Ardealului şi Dobrogea, în care se foloseşte forma devenită literară *să lase*; b) graiurile din Moldova, Maramureş, Crişana şi din nordul şi estul Ardealului, în care se utilizează formele de conjunctiv *să lese* sau *să lesă* (liesâ), deci forma cu *a* trecut la *e* sau *ie*; c) graiurile din Banat şi vestul Olteniei, care folosesc forma *să lasă*, deosebită de forma de indicativ prezent, persoana a III-a, numai prin morfemul *să* (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2043, *să lase*).

desinenței *-ă*. În ceea ce privește desinența *-e* din forma *să iese*, Dicționarul Academiei nu se pronunță. Iorgu Iordan (BIFR, II, 81 și urm.) crede că formele *să iese* și *iasă* (indicativ prezent) sunt mai degrabă de origine moldovenească și consideră că *-ă* din forma de indicativ prezent se explică fonetic (prin trecerea lui *s* + *e* în *s* + *ă*) și nu analogic. Considerăm că această explicație este mai plauzibilă, întrucât forma de indicativ *iasă* apare numai în regiunile care cunosc trecerea lui *-e* în *-ă* după *-s*. În același timp, rareori se întâmplă ca o formă de conjunctiv să influențeze o formă de indicativ și să o refacă analogic. În schimb, fenomenul contrar este foarte răspândit: indicativul influențează și reface formele conjunctivului, el este *extensiv*, iar conjunctivul este *intensiv*[116]. În virtutea acestei constatări, considerăm că forma de indicativ *iasă* (*ję́să, ję́sâ*, vezi harta) are desinența *-ă(â)*, în loc de *–e*, datorită unui fenomen de natură fonetică, trecerea lui *-e* în *-ă(â)* (în graiurile moldovenești) sub influența lui *s* precedent și nu un fenomen de analogie, cum a crezut H. Tiktin, cu forma de conjunctiv *să iasă*. Considerăm, în schimb, că forma *să iese* din unele puncte din Oltenia (punctele 876, 872) se datorește unui fenomen de analogie cu forma de indicativ *iese*, explicabil prin *extensiunea* indicativului în „domeniile" conjunctivului. Forma *să iese* este o inovație târzie[117], care n-a afectat decât câteva puncte izolate din teritoriul dacoromân, neântâlnindu-se nici în dialectele din sudul Dunării (vezi harta din ALR, în anexe).

O serie de date oferite de textele vechi dacoromânești și de geografia lingvistică ne ajută la argumentarea celor spuse mai sus.

Astfel, în secolul al XVI-lea, cele mai multe texte românești prezintă forme normale din punct de vedere etimologic: forma cu *-ă* la conjunctiv[118] și cu forma *-e* la indicativ[119]: *să iasă*) CT, 52^{v}, 169^{v}, LC, 11^{v}, 41^{v} etc.) – *iase* (CT, 25^{v}, 32^{r} etc.). Opoziția între cele două forme se suspendă numai în câteva texte, dar ea nu este generală în nici un text. Astfel, în *PO* apare pentru conjunctiv forma etimologică *să iasă* (PO, 218, 219, 231, 246, 263, 267, 280), dar pentru indicativ atât forma omofonă *iasă* (PO, 120), apărută prin trecerea lui *-e* la *-ă* după *s*, cât și forma etimologică *iase* (PO, 16).

În textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea se remarcă trei tendințe: 1) forma cu *-ă* devine generală atât la conjunctiv, cât și la indicativ (*să iasă – iasă*) în textele moldovenești și ardelenești (pentru exemple vezi *U*, p. 91, 131, *MC*, p. 45, 87, *DR*, p. 132 etc.), 2) forma cu *-ă* se menține la conjunctiv, iar forma cu *-e* la indicativ (*să iasă – iase (iese)*) mai ales în textele muntenești (cărți bisericești, cronici, documente particulare, inscripții): *să iasă* (BB, 1688, *Deuteronomium*, 24/5, *idem*, în ms. 45), *să nu iasă* (id., 17/20), dar *iase* (indicativ prezent, id. 8/3), ms. 4389; în ms. 45, apare forma mai nouă *iese*), 3) forma cu *-e* de la persoana a III-a singular a indicativului prezent începe să apară în textele oltenești și în unele texte muntenești și la persoana a III-a a conjunctivului prezent (*să iase – iase*). Primele atestări ale formei analogice cu indicativul *să iase* apar pe la începutul secolului al XVIII-lea în *Letopisețul cantacuzinesc*, manuscrisul K (scris la 1718)[120]. Însă în tot cursul secolului al XVIII-lea, forma analogică *să iase* rămâne foarte rară chiar în textele care provin din regiunile în care ea este prezentă și astăzi. Mai des, ea apare într-un manuscris al călugărului oltean Rafail de la

---

[116] Pentru *extensiunea* indicativului și *intensiunea* conjunctivului, vezi *Capitolul I*, 1.18.

[117] Prin considerarea formei din Oltenia *să iese* ca inovație târzie, petrecută izolat după despărțirea dialectelor, ne deosebim de E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 24 și urm., care considera fenomenul mult mai vechi, petrecut în latina populară (*exea(n)t* > **exe(n)t*).

[118] Lat. *exea(n)t* > **exa(n)*t > rom. *iasă*.

[119] Lat. *exit* > *exęt* > rom. *ję́se* : *ję́se*.

[120] Vezi *Istoria Țării Românești. Letopisețul cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simionescu, București, 1960, p. 115/49.

mănăstirea Hurez (ms. 2587 din B. A. R, datat 1783, f. 206^{v} şi urm.)[121]. Marea majoritate a textelor oltenești şi muntenești din secolul al XVIII-lea (documente particulare, inscripții şi însemnări din biserici, cronici rimate, cărți populare) întrebuințează formele care s-au impus mai târziu în limba literară: *iase* (*iese*) pentru indicativ şi *să iasă* pentru conjunctiv.

În graiurile populare actuale, se remarcă o mare varietate în ceea ce priveşte opoziția prin desinență între persoana a III-a singular a indicativului prezent şi persoana a III-a a conjunctivului prezent la verbele de tipul *a ieşi*. Cercetând pe baza ALR repartizarea formelor discutate, am constatat că graiurile dacoromâne se împart în patru categorii, în funcție de opoziția între conjunctiv şi indicativ: a) graiuri care au menținut formele vechi etimologice de persoana a III-a atât la indicativ, cât şi la conjunctiv, stabilind opoziția *-e ~ -ă* (*iese – să iasă*), b) graiuri care au menținut forma etimologică numai la indicativ, iar la conjunctiv au generalizat forma cu *-e* de la indicativ, suspendând astfel opoziția între persoana a III-a a conjunctivului şi persoana a III-a singular a indicativului prezent prin *-e – -e* (*iese – să iese*: unele graiuri din Oltenia), c) graiuri care folosesc şi la indicativ şi la conjunctiv forma cu desinența *-ă*, suspendând opoziția menționată prin *-ă – -ă* (*iasă – să iasă*: graiurile din Moldova, Ardeal etc., vezi hărțile din ALR), d) graiuri care cunosc la indicativ forma cu *-ă* (*iasă*), iar la conjunctiv forma cu *-e* (*să iese*), stabilind în felul acesta o opoziție între cele două forme total deosebită de cea de graiurile din grupa *a* (vezi hărțile din ALR).

În dialectele din sudul Dunării nu există această întrepătrundere între formele de indicativ şi cele de conjunctiv, aceste dialecte păstrând, cu excepția dialectului istroromân, formele etimologice: arom. *s-ęásă*, megl. *si ịásă* (conjunctiv) – arom. *ęáse*, megl. *ịási* (indicativ) (vezi hărțile din ALR).

4) Verbele *a îngroşa, a îngrăşa, a înfăşa, a înnăbuşi, a înnăduşi*

O discuție specială comportă şi verbele cu radicalul terminat în *-a*: *a îngroşa* < lat. **ingrossiare*, *a îngrăşa* < lat. **ingrassiare*, *a înfăşa* < lat. *infasciare*, *a desfăşa* (derivat din *faşă*, *înfăşa*), *a înnăbuşi*, *a înnăduşi* (formate pe terenul limbii române dintr-un radical slav). Toate aceste verbe au suspendat opoziția prin desinență dintre persoana a III-a a indicativului prezent şi persoana a III-a a conjunctivului în graiurile populare şi în majoritatea textelor româneşti vechi, indiferent de regiunea din care provin. Suspendarea opoziției se face în două feluri: 1) prin *-e* (indicativ) ~ *-e* (conjunctiv): *îngraşe, îngroaşe, înfaşe, înnăbuşe ~ (să) îngraşe* (*îngroaşe, înfaşe, înnăbuşe*) în graiurile din Muntenia, sudul Ardealului, Dobrogea, estul Olteniei şi în textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea care reprezintă graiurile de tip moldovenesc (textele rotacizante, scrisorile de la Bistrița, cronicile moldovenești, cărțile bisericești ale lui Varlaam şi Dosoftei, Pravila lui Vasile Lupu (1646) etc.), 2) prin *-ă* (indicativ) ~ *-ă* (conjunctiv): *îngraşă, îngroaşă, înnăbuşă*[122] ~ *(să) îngraşă*, îngroaşă, înnăbuşă, în graiurile din Moldova, estul şi nordul Ardealului, Maramureş, vestul Olteniei şi în textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea care reprezintă graiurile de tip muntenesc (tipăriturile coresiene, documentele particulare din Muntenia, *Cazania* de la Dealu (1644), Biblia de la București (1688), cronicile muntenești etc.). Prin urmare, situația acestor forme era total diferită, în ceea ce priveşte repartiția lor dialectală în limba veche de cea din limba actuală, căci, în timp ce în graiurile de tip moldovenesc există astăzi forme cu *-ă* (după un *ş* depalatalizat), în

[121] Am înregistrat forma *să iase* şi în două documente din Moldova, unul din Deleni (Iaşi), datat 1718 (cf. DRA, II, p. 137), iar al doilea din Iaşi, datat 1755 (cf. DRA, II, p. 322). Toate celelalte documente moldovenești cercetate nu conțin decât forma etimologică *să iasă*.

[122] Formele verbului *a înfăşa* nu au mai fost menționate la punctul 2, căci în graiurile moldovenești, spre deosebire de cele muntenești, acest verb are conjunctivul prezent persoana a III-a diferit prin radical de indicativ prezent persoana a III-a (*înfaşă* (indicativ) – *să înfeşă* (conjunctiv)). Prin urmare, la acest verb opoziția între cele două forme nu se suspendă.

textele vechi care reflectă aceste graiuri din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea există forme cu *e* (şi cu un *ş* palatalizat în radical). În graiurile muntenești, de asemenea, situația actuală este diferită de cea din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea: în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea existau forme cu *-ă* (deci cu un *s* depalatalizat), în timp ce în graiurile actuale există forme cu *-e* (deci cu *s* palatalizat). Cauza acestui interesant fenomen fonetic cu consecințe de ordin morfologic (schimbarea desinenței de indicativ şi de conjunctiv persoana a III-a după *s*) a fost discutată pe larg de H. Tiktin[123], Al. Philippide[124], Gh. Ivănescu[125], Em. Vasiliu[126], M. Sala[127] etc. Pe scurt, este vorba de faptul că *ş* românesc provenit dintr-un *s* latinesc urmat de iot era palatal în româna comună, iar apoi a urmat două evoluții paralele: a) în graiurile de tip muntean *s-a depalatalizat*, rezultând formele vechi românești din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea cu *-ă* (*îngroașă, înfașă* etc. ; cf. şi *cămașă, șarpe* etc.), iar după aceea (după secolul al XVII-lea) *s-a repalatalizat*, rezultând formele cu *-e* din graiurile actuale de tip muntenesc *(să) îngraşe, îngroaşe, înfaşe* (cf. şi *cămaşe, şearpe*), b) în graiurile de tip moldovenesc s-a menținut palatalizarea lui *ş* din româna comună şi în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea (dovadă formele vechi din textele moldovenești cu *-e*), iar numai după secolul al XVII-lea s-a petrecut o *depalatalizare*, rezultând formele care apar astăzi în graiurile de tip moldovenesc *(să) îngraşă, înfeşă, înnăbuşă* (cf. şi *cămeşă, beşâcă*)[128].

Astfel, lat. **ingrossiat* > *rom. comun *îngróş'ă* > rom. comun *îngroáşe* >

> { - moldovenescul vechi (secolul al XVI-lea) *îngroáş'e* > actualul moldovenesc îng*roaşă* (prin depalatalizarea lui *ş'*).
> - muntenescul vechi (secolul al XVI-lea) *îngroaşă* (prin depalatizarea lui *ş*) > actualul muntenesc *îngroaş'e* (prin repalatalizarea lui *ş*).

Limba literară actuală a restabilit opoziția prin desinență, creînd forma cu *-ă* la indicativul prezent (*îngraşă, îngroaşă, înfaşă, înnăbuşă, înnăduşă*) şi forma cu *-e* la conjunctiv prezent (*să îngraşe, îngroaşe, înfaşe*).

În ceea ce privește dialectele aromân şi meglenoromân, menționăm că primul se aseamănă mai mult cu graiurile de tip muntenesc actuale decât cu cele de tip moldovenesc, căci folosește atât la persoana a III-a a indicativului, cât şi la persoana a III-a a conjunctivului prezent forma cu *-e*: arom. *anfaşe* (indicativ) – *s-anfaşe* (conjunctiv)[129], al doilea se aseamănă mai mult cu graiurile de tip moldovenesc decât cu cele de tip muntenesc, întrucât are atât la indicativ, cât şi la conjunctiv forme cu *-ă*: megl. *anfaşă* (indicativ) – *să anfaşă* (conjunctiv)[130]. Prin urmare, în dialectul aromân s-a petrecut, după despărțirea dialectelor, o depalatalizare şi apoi o repalatalizare a lui *ş* (ca în graiurile de tip muntenesc[131]), iar în dialectul meglenoromân s-a petrecut numai o depalatalizare, ca în graiurile de tip moldovenesc.

---

[123] Cf. H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 99-109.
[124] Cf. Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iaşi, 1927, p. 44-48.
[125] Cf. Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, p. 236-264.
[126] Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 106-109.
[127] Cf. M. Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970, p. 139-140.
[128] Vezi Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 106-109.
[129] În dialectul aromân, „după *š* (= *ş*, paranteza noastră C. F.) cazurile cu *ă* pentru *-e* sunt foarte rare şi se întâlnesc numai în limba scriitorilor din secolul al XVIII-lea. Astăzi sunt generale numai formele cu *-e* menținut" (T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 233). Cf. şi Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 51.
[130] Cf. T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III, București, 1936, p. 17.
[131] Un argument pentru ipoteza că în dialectul aromân s-a petrecut, după faza de comunitate (româna comună) mai întâi o depalatalizare a lui *ş* şi apoi o repalatalizare îl constituie faptul că în textele aromâne din secolul al XVIII-lea apar forme cu *-ă* în loc de *-e* după *ş*. Deci repalatalizarea lui *ş* şi înlocuirea lui *ă* cu *e* este recentă în acest dialect.

Toate verbele discutate mai sus ilustrează două tendinţe ale limbii române, tendinţe contrare, dar care asigură funcţia de comunicare clară a limbii: 1) tendinţa de conservare a unor trăsături distinctive şi de accentuare a lor (desinenţele *-e*, *-ă*, moştenite din latină, formele *să h'ibă*, *să ştibă*, *să deie*, *să ieie* etc.), 2) tendinţa de reducere la minimum a trăsăturilor distinctive, de economie a mijloacelor de expresie a categoriilor gramaticale (formele *să am*, *să ai* pentru *să aib*, *să aibi*, *să umple*, *să plouă* etc.).

Toate fenomenele discutate în acest subcapitol se petrec într-o epocă destul de târzie, ele sunt paralele şi independent în fiecare dialect. Deci cele mai multe transformări din istoria formelor conjunctivului se petrec după româna comună şi în special după secolul al XVI-lea, în perioada pentru care avem texte.

Se pare că cea de-a doua tendinţă (cea de a reduce la minimum diferenţele de radical şi de desinenţă între conjunctiv şi indicativ prezent) a fost mai puternică decât tendinţa de conservare a mijloacelor specifice conjunctivului. Astfel, dacă privim comparativ formele de conjunctiv prezent din dacoromâna veche cu cele din dacoromâna actuală, constatăm uşor simplificarea deosebirilor formale dintre indicativ şi conjunctiv, înlăturarea neregularităţilor, a asimetriilor în sistem, prin extinderea formelor de indicativ la conjunctiv chiar la persoana a III-a, singura persoană care şi-a păstrat din latină în mod regulat formele de conjunctiv.

Tendinţa de ştergere a deosebirilor formale între conjunctiv prezent şi indicativ prezent este paralelă şi direct proporţională cu fixarea unui morfem la conjunctiv, conjuncţia *să*, care devine în cazul multor verbe (care realizează sincretismul prin radical şi prin desinenţă între conjunctiv prezent şi indicativ prezent) singurul mijloc prin care se realizează opoziţia între cele două timpuri şi moduri. Fixarea exclusivă a lui *să* la conjunctiv se petrece într-o epocă destul de târzie, după despărţirea dialectelor. Problema fixării lui *să* la conjunctiv va fi tratată mai pe larg în *Capitolul al III-lea* al lucrării de faţă, întrucât ea este o problemă mai mult de sintaxă decât de morfologie.

Tendinţa de confundare a formei de indicativ cu forma de conjunctiv (este vorba de radical şi desinenţă) caracterizează atât dialectul dacoromân, cât şi dialectele din sudul Dunării, dar, în timp ce în dialectul dacoromân ea este mai slabă, în dialectele din sudul Dunării ea este mai puternică, ducând la înlocuirea totală a formelor etimologice de conjunctiv în dialectul istroromân şi la înlocuirea formelor de conjunctiv de persoana a III-a la verbele de conjugarea I în dialectele aromân şi meglenoromân. Această tendinţă a limbii române se încadrează în tendinţa general romanică de diminuare a deosebirilor formale între conjunctiv şi indicativ[132].

2. 5. Conjunctivul perfect (Privire diacronică)

Conjunctivul perfect, una din cele mai puţin frecvente forme verbale din limba română actuală, este în acelaşi timp şi una din cele mai puţin studiate sub raport diacronic şi sincronic. Gramaticile istorice, ocupându-se mai ales de timpurile sintetice, moştenite din latină, îl ignoră, gramaticile descriptive îi acordă, în general, puţină atenţie. Lingvişti de renume (S. Puşcariu, Al. Philippide, Ov. Densusianu, W. Meyer-Lübke, Leca Morariu, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur) care, în lucrările lor, s-au oprit asupra fiecărei forme verbale în parte, nu-l iau în discuţie sau sunt foarte laconici în ce priveşte conjunctivul perfect (poate şi sub influenţa gramaticilor limbii franceze, limbă în care, într-adevăr, subjonctivul perfect este o formă verbală aproape moartă). Singurele lucrări speciale consacrate istoriei acestui timp sunt cea a lui Al. Lambrior, *Ceva despre conjunctivul românesc*, „Revista de istorie, arheologie şi filologie", I, 1883, p. 44 şi cea a lui Alf Lombard, *La formation du subjonctif composé en roumain*, „Cahiers Sextil

[132] Vezi Iorgu Iordan şi Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 194; *Istoria limbii române* (tratat editat de Academia Română) vol. II, Bucureşti, 1969, p. 268.

Puşcariu", I, nr. 1, 1953, p. 49-51, în care se tratează controversata problemă a cauzelor care au dus la înlocuirea formei cu auxiliar variabil (eu *să fiu cântat*) cu forma invariabilă (eu *să fi cântat*)[133].

În cele ce urmează ne-am propus să urmărim cronologic, pe baza textelor, evoluţia formei şi a întrebuinţărilor conjunctivului perfect românesc[134]. O asemenea cercetare permite, după părerea noastră, surprinderea unor schimbări interesante în evoluţia acestei forme verbale, cum este aceea a trecerii de la vechea formă variabilă la forma modernă invariabilă, trecere curioasă, singulară în istoria limbii române, neconformă cu tendinţa proprie românei de a înlătura sincretismele personale. În acelaşi timp, cercetarea pe baza textelor ne permite realizarea unor „secţiuni sincronice" în istoria întrebuinţării acestei paradigme.

I. Conjunctivul perfect latin, în urma confuziilor din latina populară cu viitorul anterior al indicativului, a dispărut în cea mai mare parte a Romaniei, fiind înlocuit cu forme perifrastice. Forma lui s-a menţinut cu valoare de condiţional prezent în spaniolă, portugheză (*amare, amares* etc.)[135] şi în româna din secolul al XVI-lea: *se întraru*, PS, 434; *să întrare*, CP, 364; *să deadere*, CP, 364; *se suiru*, PS, 193, *să fure* (C. Pr., p. 134) (cf. şi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997, p. 139-140)[136].

Concurată de formele perifrastice de condiţional (*se întraru* (PS, 434), dar *se aşi întra* (PH, 113[v]), această formă a dăinuit în dacoromână până pe la începutul secolului al XVII-lea. Sporadic, s-a păstrat la moţii din Munţii Apuseni, iar în sudul Dunării se menţine puternică la istroromâni şi este pe cale de dispariţie la aromâni[137].

II. Conjunctivul perfect românesc (*să fi(u) cântat*) este în raport cu alte forme verbale o formaţie mai nouă. Acest fapt rezultă dacă-l privim din perspectivă romanică şi din perspectiva dialectelor limbii române. Astfel, spre deosebire de limbile romanice apusene, care au la conjunctivul perfect auxiliarul *a avea* (şi uneori şi *a fi*), româna are conjunctivul perfect, ca şi la alte timpuri trecute (condiţionalul perfect, infinitivul perfect, viitorul anterior) active, numai auxiliarul *a fi*. Formaţia cu *a fi* este însă proprie numai dacoromânei, căci dialectele din sudul Dunării fie că nu au conjunctiv perfect (dialectele istroromân şi meglenoromân), fie că au altă formaţie (în dialectul aromân, perfectul conjunctivului se formează cu *a avea*: *s-am cântat*). Deci, privit din perspectiva dialectelor, conjunctivul perfect cu *a fi*, prezent numai în dacoromână, pare a fi o formaţie posterioară despărţirii dialectelor[138]. Pentru vechimea şi

---

[133] Articolul citat al lui Alf Lombard este reprodus fără modificări în lucrarea *Le verbe roumain*, Lund, 1955, p. 729-732.

[134] Unele observaţii intersante privind întrebuinţările conjunctivului perfect fac B. Diamand, *Zur rumänischen Moduslehre*, Viena, 1904, p. 66-225 şi Kr. Sandfeld – H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, Paris, 1936, p. 352-362.

[135] Cf. Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 191.

[136] În privinţa explicării acestor forme, părerile cercetătorilor sunt împărţite. Unii le derivă din conjunctivul perfect latin (Al. Lambrior, *Carte de citire*, Iaşi, 1893, p. XLV; I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană*..., I, Bucureşti, 1916, p. 192; Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1961, p. 149). Alţii le derivă din viitorul anterior latin (G. Wigand, „Jahresbericht", III, Leipzig, 1896, p. 158; W. Meyer-Lübke, *Grammatik der rumänischen Sprache*, II, 1894, p. 31. În sfârşit, alţii cred că ele reprezintă o contaminaţie între perfectul conjunctivului latin şi viitorul anterior (lat. *intraverim* + *intravero*, v. rom. *intrare* (cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 132; Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 191). Privit din punctul de vedere al funcţiilor sale, acest condiţional sintetic românesc prezintă mai mari analogii cu perfectul conjunctivului latin decât cu viitorul anterior. De aceea, se pare că prima explicaţie, după care forma *să întrare* ar deriva din conjunctivul perfect latinesc, este mai plauzibilă.

[137] Cf. Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului", I, 1925, p. 29-30.

[138] Cf. şi *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 270.

originea lui, frecvența din textele vechi este deosebit de importantă. Astfel, în CV, PS, PV, CA, CP, CB, LC, DB, PO, SB conjunctivul perfect nu apare.

Primele atestări apar în PH și apoi în CT, CC^2, TC. Numărul exemplelor cu perfectul conjunctivului este însă în aceste texte foarte redus: două în PH, trei în CC^2, unul în TC; trei în CT: „nime nu vrea *să-l fie auzit*" (CT, $84^r/1$)", „Văzură el și ziseră *să fie trecut* de hotarăle lor (CT, $15^v/24$), „să viu *să*-mi *fiu luat* al mieu" (CT, $56^r/16$, CC^2, 315/16, 318/31), „bine a vrut fi *să* nu *fie născut* acesta om" (CT, $36^v/5$-6); *să fiu botezat* (CPr, 284), cf. și *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, 1997, p. 139).

În secolul al XVII-lea, numărul atestărilor începe să crească: *Cazania* lui Varlaam conține 14 forme de conjunctiv perfect, cronica lui Ureche 18, cea a lui M. Costin 28. În literatura juridică din secolul al XVII-lea, frecvența conjunctivului perfect este foarte mare: numai pe două pagini din PM (p. 110-111) am înregistrat 8 forme. În *Bibila* de la 1688 numai pe 30 de pagini (p. 614-643) apar 7 forme. În secolul al XVII-lea, conjunctivul perfect apare din ce în ce mai des în documentele particulare și în cărțile populare (în cel mai vechi manuscris al *Alexandriei* (1620) apare un singur exemplu). La N. Costin, I. Neculce și D. Cantemir, conjunctivul perfect atinge frecvența cea mai mare din literatura veche. Astfel, în cronica lui N. Costin am înregistrat peste 50 de exemple, la Neculce în *O samă de cuvinte* 18, iar la Cantemir în *Hronicul* mai multe sute, unele aglomerându-se în aceeași frază: "*Alții povestesc precum Zenon, vrând să omoară pe Leon coconul, maică-sa Ariadna suppunînd altul în locul lui, să-l fie ascuns și apoi mai mare făcându-să să-l fie tuns cliric și de ciia supt shima călugărească necunoscut să fie trăit până la împărăția lui Justinian* (*Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, I, ediție de Stela Toma, Editura Minerva, București, 1999, p. 258). Frecvența lui crescândă se explică prin aceea că în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea se desfășoară procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, iar analiza textelor arată că perfectul infinitiv este înlocuit treptat și cu perfectul conjunctiv. În același timp, frecvența mare a conjunctivului la cronicari se explică prin funcția specifică pe care o primește conjunctivul perfect în literatura istorică veche: este vorba de posibilitatea lui de a apărea în stilul indirect și de a exprima rezerva locutorului (povestitorului) față de cele narate: „unii zic că după l-au prins *să să fie otrăvit*" (NC, p. 120). În acest enunț, cronicarul (locutorul) își exprimă rezerva sa față de cele narate de alții, iar conjunctivul perfect este un mijloc de exprimare a acestei rezerve. Este vorba de conjunctivul *locutorial*, atât de frecvent în textele din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea (vezi mai jos discuția consacrată întrebuințărilor conjunctivului perfect).

Însă, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, perfectul conjunctiv începe din nou să-și micșoreze frecvența datorită concurenței crescânde pe care i-o face condiționalul perfect și imperfectul indicativului.

Am reprodus aceste date statistice, întrucât, după părerea noastră, ele ajută la rezolvarea a două probleme deosebit de importante privind istoria conjunctivului perfect: originea și vechimea lui.

În privința acestor chestiuni, majoritatea cercetătorilor au ajuns la concluzia că perfectul conjunctivului, ca și alte timpuri active construite cu *a fi*, s-a constituit mai târziu decât în celelalte limbi romanice, sub influența limbilor slave. Susținătorii acestei ipoteze sunt: Kr. Sandfeld (*Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 149), Alf Lombard (*art. cit.*, p. 49), E. Seidel (*Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, p. 38-39), Maria Manoliu (*Une déviation du système de conjugaison romanes: temps composés avec a fi „être" à la diathèse active*, în *Recueil d'études romanes...*, București, 1959, p. 135), Iorgu Iordan și M. Manoliu, (*op. cit.*, p. 184), T. Fotisch („Orbis", I, 1952, p. 483) și alții. S-a pornit de la concordanța în formă și în conținut a formațiilor românești cu *a fi* cu cele din slava bisericească și de la faptul că perfectul conjunctiv este rar în limbajul popular. După părerea cercetătorilor

menționați, întrucât „limba română literară s-a dezvoltat în climatul cultural slav, într-un moment când formațiile modale și aspectuale cu *a fi* erau numeroase"[139], conjunctivul perfect românesc ar fi un „calc" după slavă.

După părerea noastră, *conjunctivul perfect românesc nu poate fi un calc după slavă, întrucât tocmai în textele cele mai fidele originalului slavon (textele rotacizante) el lipsește.* Semnificativ este faptul că el apare în textele în care traducătorul se mișcă mai liber, este mai puțin servil față de originalul slavon (la Coresi *în* CT și CC^2, dar nu și în CP și CA, mai tributare ca și textele rotacizante PS și CV originalului slavon biblic). În același timp, în secolul al XVII-lea conjunctivul perfect este frecvent nu în textele traduse din slavă, ci în cele traduse din greacă (textele juridice, Biblia de la București, 1688) fapt care a dus la ipoteza că formele verbale perifrastice ar fi calcuri din greacă intrate în română prin traducerile textelor bisericești (cf. V. Arvinte, *Studiile lingvistice* asupra structurii primelor cinci cărți din *Biblia* de la 1688 în ediția critică *Monumenta Linguae dacoromanorum. Biblia 1688*, Iași, 1992-1997). Cea mai mare frecvență o are conjunctivul perfect în textele netraduse (cronica lui Ureche, Miron și Nicolae Costin, Neculce, scrierile lui Cantemir, documentele particulare de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea etc.). De asemenea, dacă perfectul conjunctivului ar fi un calc după slava bisericească sau după greacă, atunci cum se poate explica prezența lui în graiuri, unde apare relativ frecvent ? („Cînd m-ai văzut că-s fecior / *Să*-mi *fi rupt* mamă un picior, / Când m-ai văzut că sînt fată / *Să* mă *fi* țipată-n apă" (*Folclor din Transilvania*, I, București, 1962, p. 161) etc.). Se știe că împrumuturile slave bisericești, limitate în general la lexic, nu prea au pătruns în vorbirea populară, iar în limba literară au dispărut, în general, după secolul al XVI-lea. Pe de altă parte, influența greacă nu a fost atât de puternică încât să afecteze structura morfologică; ea s-a manifestat numai la nivelul lexical și al derivării cu sufixe sau prefixe.

Nici cealaltă posibilitate, propusă Kr. Sandfeld și E. Seidel, după care formația în discuție s-ar datora contactului direct dintre români și slavi (deci „bilingvismului româno-slav") nu este convingătoare din motive cronologice. Absența conjunctivului cu *a fi* în dialectele din sudul Dunării, absența lui din cele mai vechi texte traduse (textele rotacizante CV, PS, PV), precum și din textele netraduse din secolul al XVI-lea arată că el este un timp recent (apărut în secolul al XVI-lea sau nu cu mult timp înainte, deci posterior „bilingvismului slavo-român" din evul mediu. Dacă această formație ar fi mai veche, nu s-ar putea explica raritatea ei în secolul al XVI-lea (numai 6 atestări la Coresi) și, în același timp, brusca ei răspândire în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (vezi statistica de mai sus).

De aceea, considerăm că formarea conjunctivului perfect românesc nu poate fi pusă pe seama unei influențe străine. După părerea noastră, conjunctivul perfect este *un rezultat al procesului de înlocuire al infinitivului prin conjunctiv*, proces care se desfășoară cu amploare în secolele al XVI-lea – al XVII-lea (vezi Capitolul al III-lea). Astfel, analizând distribuția primelor atestări ale conjunctivului perfect, constatăm că ea este identică cu distribuția infinitivului perfect. Infinitivul perfect și conjunctivul perfect apar în textele vechi în variație liberă după: 1) verbe impersonale și expresii impersonale aflate în special la imperfect indicativ sau condițional perfect (mai rar la prezent indicativ): „bine a vrut fi *să* nu *fie născut*" (= ar fi fost bine să nu se fi născut) (TC, F^{36v}/5-6), „vrutu-ți-s-au cădea, împărate, acest liubov ce arăți acmu *să*-l *hii arătat*" (= a-l fi arătat) (V, 488/24-25) etc. Este cunoscut faptul că în latină, în limbile romanice apusene, precum și în româna din secolul al XVI-lea, după impersonale, ca *a se cuveni, a se cădea, a trebui, a putea* se folosește, de regulă, infinitivul prezent pentru o acțiune prezentă sau viitoare (*Se cade (se cuvine, trebuie) a merge el acolo*), dar infinitivul

[139] Vezi Iorgu Iordan și Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 184.

perfect pentru o acțiune trecută, anterioară momentului vorbirii (*se cădea (se cuvenea, trebuia) a fi mers el acolo*). Ca urmare a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, enunțul de mai sus devine *Se cădea (se cuvenea, trebuie) să fie mers el acolo*, așa cum *Se cade a merge el acolo* devine *Se cade să meargă el acolo*. 2) după verbe de declarație, temere, voință: „nu vrea el *să-l fie auzit* (= nu vrea a-l fi auzit pe el) (CT, 84^{r}/1), „văzură el și ziseră *să fie trecut de* hotarele lor" (CT, 15^{v}/24), „se teme să nu cumva *să hie pierdut* darul" (V, 53/20). Într-o fază mai veche a limbii române, în locul conjunctivului perfect din aceste exemple se va fi folosit numai infinitivul perfect. Deci, conjunctivul perfect poate fi considerat un timp recent, poate cel mai recent din seria trecutelor terminative cu *a fi*, apărut ca rezultat al procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, proces aflat în faza incipientă în secolul al XVI-lea. Concordanța în formă și în conținut între formația din română și formația din slavă, care după unii cercetători ar fi un indiciu al originii slave a conjunctivului perfect, nu poate fi decât întâmplătoare. Este bine cunoscut faptul că în sintaxă[140] limbi total diferite, fără relații între ele, pot recurge la inovații asemănătoare sau chiar identice „grație faptului că psihicul omenesc nu diferă prea mult de-a lungul timpului și al spațiului"[141].

III. Evoluția formei. Spre deosebire de limba actuală, în limba din secolele al XVI-lea și al XVII-lea perfectul conjunctiv se caracterizează prin faptul că avea auxiliarul variabil: „*să*-mi *fiu luat* (CT, 56^{r}/13, CC^{2}, 315/16, 318/31), *să*-l *hii arătat* (V, 448/24-25), „*să* nu cumva *hie pierdut* darul" (V, 52/20), *să-s fie otrăvit* barbatul" (PM, p. 419), *să fie făcut* (IL, p. 234). Formele de persoana I și a II-a plural sunt foarte rare în textete de tot felul: *să fim îmblat, să fim..., să fim așteptat* (D. Cantemir, *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, ediția Stela Toma, Editura Minerva, București, 1999, p. 8) etc.

La o încercare de a înregistra în textele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea forme cu auxiliarul invariabil, am constatat lipsa acestora[142]. De aceea, ne exprimăm rezerva față de afirmația, neilustrată cu exemple, a Al. Graur (*Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 228) după care „încă din secolul al XVI-lea apar forme cu auxiliarul invariabil, *fi*".

IV. De când datează formele invariabile ale conjunctivului perfect? Cum, unde și când au apărut formele invariabile ? În ce epocă s-au generalizat ele în limba literară și în graiurile populare ? Care sunt cauzele apariției și generalizării formelor invariabile ? Iată câteva întrebări la care nu s-a dat încă o soluție satisfăcătoare până în prezent.

Datarea apariției în scris a formei de tipul *eu să fi cântat*, a înlocuirii vechii forme *eu să fiu cântat* nu a format până în prezent obiectul unei cercetări speciale. Ghidându-se după *Dicționarul Academiei*, Alf Lombard observă că formele cu *fi* invariabil apar începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea. Această datare este, după cum se va vedea mai jos, destul de aproximativă, lucru explicabil, de altfel, prin faptul că autorii dicționarului nu urmăreau formele flexionare, ci în primul rând elementele lexicale.

---

[140] Este posibil ca formația cu *a fi* la conjunctivul prezent + participiul perfect să fi exprimat mai întâi rezultatul acțiunii și abia după aceea să fi primit valoare temporală terminativă: *Trebuie să fie plecat* va fi însemnat „Trebuie să fie plecat" (în momentul de față), așa cum perfectul compus din *Am cumpărat un cal* va fi însemnat „am (*"posed"*) cumpărat (în momentul de față) un cal".

[141] Cf. Iorgu Iordan, recenzie asupra cărții lui *Kr. Sandfeld, Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, în „Buletinul Institutului de filologie română «Al. Philippide»", Iași, I, 1934, p. 216.

[142] Am consultat pentru aceasta indicii care însoțesc edițiile CV, PS, PV, PO, CT, LC, TC, precum și indicii nepublicați pentru PN, NT, BB, M, DV, U din Biblioteca Institutului de Lingvistică din București, alcătuiți în vederea elaborării tratatului de *Istoria limbii române* și la care am avut acces prin bunăvoința conducerii tratatului. Am consultat, de asemenea, indicele la CC^{2}, elaborat de C. Dimitriu (Iași), căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre. Am cercetat în intregime textele CP, CM, CA, DR, SB, A, CL, V, CR.

De aceea, în cele ce urmează ne vom ocupa pe larg de apariția, generalizarea și impunerea noilor forme cu auxiliar invariabil în limba literară și, în măsura posibilităților, în graiurile populare. După părerea noastră, datarea exactă a apariției formelor noi, urmărirea procesului de înlocuire a vechilor forme cu formele invariabile au o mare importanță pentru rezolvarea mult discutatei probleme a cauzelor care au dus la pierderea distincției personale, schimbare neconformă cu preferința limbii române pentru exprimarea prin mijloace morfologice a persoanei și numărului la verb. Este cunoscut faptul că nu se pot înțelege schimbările dintr-un sistem lingvistic fără analiza minuțioasă a sistemului care le suferă. Marele neajuns al lucrărilor care au încercat să caute cauzele schimbării în discuție este acela că nu au plecat de la analiza sistemului și structurii celor două stadii succesive.

V. În urmărirea procesului de înlocuire a vechii forme de conjunctiv perfect (*să fiu cântat*) cu forma nouă invariabilă (*să fi cântat*) ne-am bazat atât pe texte literare (cărți bisericești, texte juridice, cronici etc.), cât, mai ales, pe texte neliterare (documente particulare, scrisori, zapise scrise de dieci mărunți etc.), plecând de al ideea că mai mult cu ajutorul acestora din urmă inovațiile lingvistice pot fi urmărite mai sigur din punctul de vedere al locului și al timpului în care au apărut. Ele reflectă mai bine schimbările lingvistice, fiind mai apropiate de limba vorbită dintr-o anumită epocă decât textele literare, supuse unei „norme" și, deci, mai conservatoare.

Într-adevăr, primele atestări ale formei noi invariabile nu apar în textele literare, ci în documentele particulare. Consultând bogatele colecții de documente și inscripții românești[143], am ajuns la constatarea că forma invariabilă, deși apare într-un document încă din secolul al XVI-lea (*să fi fost*, 1593, DÎ, 184) (cf. indicele la *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979), se răspândește în textele literare în secolul al XVIII-lea: *să fi lucrat* (N. Inv. 338, cf. C. Frâncu, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheție, București, 1977, p. 341). În documentele din acest secol, prima atestare am găsit-o într-un document scris de diacul muntean „Mihai logofețelul" la începutul secolului al XVIII-lea[144]: „n-au avut boierii din Brătășani nici un zapis ca *să să fi vândut* rumâni" (DRA, I, 181). A doua atestare o găsim într-o scrisoare scrisă în 1714 iarăși de un diac mărunt, State Leurdeanul din Baia de Aramă. Acesta folosește în aceeași scrisoare atât forma nouă, cât și forma veche: „nu au purtat grijă să le zică *să-și fi cisluit* banii" (DRA, I, 271), dar „au trebuit *să-și fie cisluit* banii" (*ibid.*).

În documentele muntene de mai târziu, numărul atestărilor cu forme noi crește progresiv pe măsură ce se înaintează în timp: *să fi* mai *stăpânit* (1750, București, DRA, I, 498), *să le fi luat* (1768, Vlașca, DRA, I, 872) etc. În aceste documente însă, în tot cursul secolului al XVIII-lea și chiar în primele decenii ale secolului al XIX-lea predominante rămân formele cu auxiliar variabil: *să-l fie trimis* (1790, București, SN, 112), *să fie fost* (1794, Râmnicu-Vâlcea, DRA, I, 833), *să fie venit* (1822, Craiova, SN, p. 144), *să fie întrat* (1821, SN, 137) etc. Interesant este faptul că formele noi nu apar în documentele oficiale scrise la curtea domnitorilor de dieci culți (care se conformau unei tradiții), ci în scrisorile rurale, de ispravnici sau de negustori[145]. În tot cazul, norma tuturor variantelor vechi ale limbii literare era cu

---

[143] Încercând să datăm și să localizăm inovația, am ales documente și inscripții din toate regiunile țării. Am consultat: CB, CR, DR, DRA, IB, IM, LA, OB, SB, SI, SN, DÎ, DRH.

[144] Apariția în scris, chiar în texte neliterare, nu este o dovadă că inovația nu exista mai de mult în limba vorbită (cf. G. Ivănescu: *op. cit.*, p. 159).

[145] În scrisorile unor boieri și negustori munteni și olteni de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea (publicate de N. Iorga în SN) numărul formelor noi este foarte mare: *să fi luat* (SN, p. 110), *să să fi lovit* (SN, p. 110), *să să fi sculat* (SN, p. 136) etc.

auxiliarul variabil: "*Plăcut, şi încă cu fericire ni-ar fi fost nici nărocul acestui câmp să fim ispitit, nici cununi aceii după pravilă să fim ispitit* (D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 8).

Dată fiind apariţia repetată a formei invariabile în documente scrise de persoane diferite, credem că ea nu trebuie interpretată ca o greşeală de scriere, ci ca pătrundere involuntară şi inconştientă a vorbirii copistului în limba scrisă[146]. Această ipoteză este întărită de situaţia din textele literare. Spre deosebire de documentele particulare, textele bisericeşti nu înregistrează formele noi decât foarte târziu (la începutul secolului al XIX-lea, şi atunci foarte rar). Faptul se explică prin aceea că forma nouă era în afara normei limbii scrise literare, normă stabilită prin literatura bisericească încă de la începutul secolului al XVII-lea sau chiar mai înainte.

Iată câteva fapte concludente. În textele bisericeşti din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi din primele decenii ale secolului al XIX-lea n-am întâlnit nici o formă nouă, ci numai forme cu auxiliar variabil. Această afirmaţie este valabilă numai pentru textele bisericeşti propriu-zise, căci, spre deosebire de acestea, prefeţele lor[147], mai apropiate de limba vorbită a epocii în care au fost scrise, conţin sporadic forme noi: „nimene nu este care *să să fi dus*" (*Voroavă de întrebări şi răspunsuri întru Hristos*, Bucureşti, 1765, BRV, II, 165), „*să* nu-şi *fi agonisit*" (*Carte trebuincioasă pentru dascăli*, Viena, 1785, BRV, II, 302) etc. Formele vechi se menţin însă şi în prefeţe, apărând alături de formele noi, până pe la 1840: „*să fiu întrarmat* pe ostaşi" (*Antologhion*, Iaşi, 1755, BRV, II, 125), „*să să fie tipărit* şi *să să fie pus*" (Octoih, *Râmnic*, 1811, BRV, III, 53) etc. În textele bisericeşti propriu-zise inovaţia se generalizează abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea.

Care este situaţia în textele literare laice ?

În literatura istorică, formele noi nu sunt înregistrate decât după prima jumătate a secolului al XVIII-lea. M. Costin, N. Costin, D. Cantemir, Stolnicul C. Cantacuzino, Radu Popescu, Anonimul brâncovenesc folosesc numai formele vechi. Primele atestări ale formei noi în literatura istorică sunt în cronica lui I. Neculce, fapt explicabil, de altfel, prin caracterul popular al limbii acestui cronicar: „*să* nu-i *hi fost* gândul cu pismă... n-ar hi fost atâta jac în ţară" (N, 356), „*să* nu-i *hi fost răschirat*[148] poate ar fi biruit pre turci" (N, 295). Acestea sunt singurele forme noi întâlnite în cronica lui Neculce, căci cronicarul folosea frecvent: „*să* mai *fii îngăduit* Măriia ta (N, 270), să audzie *să fie pierit* moscalii" (N, 297), „dzic *să*-l *fie otrăvit*" (N, 318).

Încercând să facem o statistică a frecvenţei formelor noi în raport cu formele vechi, după lectura a 100 de pagini (p. 251-350) din această cronică am înregistrat 8 forme vechi şi numai două forme noi invariabile. În *O samă de cuvinte* apar numai forme vechi. Interpretarea acestor date este destul de complicată; întrucât manuscrisul original al cronicii lui Neculce nu s-a păstrat, nu putem şti dacă formele noi se datoresc autorului sau copiştilor munteni, care

---

[146] În documentele din Moldova, forma nouă apare înregistrată abia în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Ea este şi atunci extrem de rară. Consultând documentele din DR, DRA, II, SI, CR, II, am înregistrat numai aceste exemple: *să fi urmat*, *să fi cerut* (1797, Iaşi, DRA, II, p. 667), dar *să*-l *fie chemat* (în aceeaşi frază cu exemplele anterioare), *să fie dzis* (SI, VIII, 1789, p. 204. În documentele din Ardeal, Maramureş, şi Banat n-am înregistrat pentru secolul al XVIII-lea nici o formă nouă: *să*-mi *fiţi spus* (1800, Timişoara, OB, p. 119), *să fie perit* (fără loc şi dată, Ardeal, LA, p. 52) etc. Acest lucru ar fi un îndiciu că inovaţia nu apăruse sau nu se generalizase în aceste regiuni. După cum se va vedea, gramaticile apărute la sfârşitul secolului al XVIII-lea, scrierile reprezentanţilor Şcolii Ardelene, precum şi situaţia din graiurile ardelene sunt edificatoare în acest sens.

[147] Am cercetat fragmentele reproduse în BRV, II, III.

[148] Această formă este de mai mult ca perfect conjunctiv, timp atestat, în limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi menţinut azi numai în unele graiuri.

probabil întrebuinţau forma nouă, căci în Muntenia, după cum s-a arătat mai sus pe baza documentelor, forma era atestată pe la jumătatea veacului al XVIII-lea.

Nu este exclusă nici posibilitatea ca formele noi să se datoreze autorului cronicii, lui Neculce însuşi, care, familiarizat încă din copilărie cu graiul muntean, foloseşte uneori particularităţi de limbă proprii graiurilor sudice. În tot cazul, dată fiind lipsa atestărilor cu forma nouă în documentele din Moldova de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, lipsă care poate fi un indiciu că forma invariabilă nu era cunoscută în Moldova, pare puţin probabilă posibilitatea ca autorul să fi luat această formă din graiurile moldoveneşti. La aceasta se adaugă raritatea formei noi (numai două forme noi) în comparaţie cu forma veche.

Manuscrisele cronicilor rimate din secolul al XVIII-lea aduc date noi în legătură cu răspândirea formei invariabile în limba din acel secol. Astfel, în ms. 2150 (din BAR), scris pe la jumătatea secolului al XVIII-lea de un copist muntean, apar forme noi în aceeaşi frază cu forme vechi: „Eu ţie *să* ţi-o *fiu* dăruit / Cu pace *să* o *fi stăpânit*" (f. 104^{r}). Aceeaşi situaţie este şi în ms. 4468 (din BAR) scris în 1767: „*Să fi întrat* înlăuntru" (f. 95^{r}), *să fi trăit* (f. 96^{r}), dar „*să* nu o *fie cerut*" (f. 96^{r}). În manuscrisele moldoveneşti din acea vreme apar numai formele vechi. Abia spre sfârşitul secolului încep să fie înregistrate formele noi invariabile: *să fi fost* (ms. 1344 din BAR, *Pătimirea Galaţilor*, copiat de un moldovean la 1797).

Cărţile populare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sunt, de asemenea, elocvente pentru felul cum se generalizează formele noi invariabile. Din cercetarea acestora se desprinde aceeaşi constatare prezentată mai sus: textele care provin din Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului conţin în general şi forma nouă pe lângă cea veche, pe când cele din Moldova şi din celelalte regiuni, care „merg" cu graiurile moldoveneşti, forma veche, variabilă.

Astfel, în *Halima* (ms. 2587 din BAR), tradusă şi copiată de călugărul oltean Rafail apar numai forme noi: „cum iaste cu putinţă *să*-l *fi omorât* eu" (ms. 2587, p. 11) etc. În *Istoria lui Imberie* (ms. 1817 din BAR), copiată de musceleanul Ioniţă Şoimescu în 1789, întâlnim, de asemenea, numai forme invariabile: „acolo *să fi văzut* domni şi doamne !" (ms. 1817, p. 138), „*să fi văzut* veselie" (*ibid.*), „*să fi văzut* plânset" (*ibid.*, f. 143^{v}). În *Esopia*, publicată la Sibiu de P. Bart în 1795, este aceeaşi situaţie: „*să fi zis*" (p. 12), *să fi grăit* (ms. 2088 din BAR, p. 116), *să*-i *fi* mai *dat* (*ibid.*).

În manuscrisele moldoveneşti apar însă forme vechi. Astfel, *Istoria etheopicească* (ms. 57), copiată de moldoveanul T. Jora[149] la 1786, apar numai forme vechi cu auxiliar variabil: „cum socotiţi *să* mă *fiu făcut* atunce ?" (ms. 57 din BAR, p. 10), „mă tem ca nu cumva *să fie metaherisit*" (*ibid.*, p. 14), etc. În *Varlaam şi Ioasaf* (ms. 1551 copiat în anul 1799) întâlnim aceeaşi situaţie: *să fie fost* (f. 138^{v}). Dintre manuscrisele consultate datorate copiştilor moldoveni numai ms. 158 (*Istoria lui Erotocrit*), copiat de Ioniţă Tăutul la 1785, conţine forma nouă: „*să* nu-mi *fi spus*" (ms. 158 din BAR, f. 83^{v}), „*să* nu *fi apucat*" (*ibid.*, f. 49^{v}), „*să mă fi întâmplat*" (*ibid.*, f. 123^{r}), „*să*-mi *fi pus*" (*ibid.*, f. 123^{r}), etc.

Interesante pentru apariţia şi generalizarea inovaţiei sunt mărturiile gramaticilor de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. În prima gramatică românească, cea a lui D. Eustatievici-Braşoveanul (1757), nu este înregistrată forma nouă (vezi D. Eustatievici-Braşoveanul, *Gramatica românească*, ediţia N. A. Ursu, Bucureşti, 1969, p. 52). S. Micu în *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (1780) „recomandă" formele vechi *să fiu (fii, fie) lăudat* (p. 38). Gh. Şincai păstrează în a doua ediţie (1805) aceeaşi recomandare. De fapt, în scrierile lor, Micu şi Şincai au folosit numai forme variabile. La fel

[149] Copistul s-a născut, după G. Ştrempel (*Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, I, Bucureşti, 1959, p. 137) în anul 1740.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

procedează şi Budai-Deleanu, care în *Ţiganiada* (1812) întrebuinţează numai forme vechi[150]: *să o fie stropit* (T, 288), *să fie* muntenii *întrat* (T, 257), *să fie avut* (T, 125). Primul dintre reprezentanţii Şcolii Ardelene care adoptă noile forme este P. Maior. În *Istorie pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, apar: *să se fi amestecat* (p. 19), *să fi avut* (p. 18). Uneori forma nouă apare în această operă alături de forma veche: *să fi lăsat* (p. 19), dar, în fraza următoare, *să fie avut*. Numărul formelor noi este însă mult mai mare decât cel al formelor vechi (în primele 20 de pagini am întâlnit 7 forme noi şi o singură formă veche). Aceasta înseamnă că, spre deosebire de S. Micu, Şincai şi Budai-Deleanu, P. Maior considera literare formele cu auxiliarul invariabil. În *Dialog pentru începutul limbii române între nepot şi unchi* (reprodus în *Introducerea „Lexiconului de la Buda"*, 1825) nu mai apare nici o formă veche: *să-l fi tras*, *să-l fi vrut*, etc.

Exemplul lui P. Maior nu este urmat de ceilalţi ardeleni. C. Diaconovici-Loga[151] „recomanda" şi folosea pe la 1820 numai formele vechi, iar D. Bojincă, admirator al lui P. Maior, scria şi pe la 1828: *să fie rămas (Respundere desgurzătoare la cârtirea cea din Halle*, Buda, 1828, p. 70), *să se fie însoţit* (*ibid.*, p. 71), etc.

Formele noi se generalizează în scrisul ardelenilor abia după 1840. O situaţie interesantă prezintă scrierile din Muntenia: Deşi, după cum s-a arătat, forma nouă era răspândită în textele tipărite şi în manuscrisele munteneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, mărturiile gramaticilor sunt în contradicţie cu realitatea. Ienăchiţă Văcărescu, cu toate că în *Istorie a preaputernicilor împăraţi otomani* (1788-1793) foloseşte formele invariabile, în gramatica sa „recomandă" formele variabile[152]. Peste aproximativ 40 de ani, Eliade Rădulescu, care a impus în limba literară multe forme moderne[153], recomandă, de asemenea, în gramatica sa[154] formele vechi variabile, deşi, în „Curierul românesc", „Curierul de ambe sexe" şi în scrierile sale, el folosea forme noi: *să fi apucat* (CAS, II, p. 98) *să fi fost* (*ibid.*, p. 334) etc. Aceste fapte arată că atât I. Văcărescu, cât şi Eliade erau primii care încălcau „recomandările" din propriile lor gramatici, când acestea nu corespundeau uzului, vorbirii populare. În realitate, exceptând textele religioase şi unele documente oficiale, formele variabile ale conjunctivului perfect nu mai apar după 1800 în scrisul muntenilor: B. P. Mumuleanu, D. Golescu, A. Pann, C. Bolliac, D. Bolintineanu etc. folosesc cu consecvenţă numai formele noi.

De fapt, majoritatea gramaticilor apărute în Muntenia după *Gramatica* lui Eliade „recomandau" numai formele invariabile[155].

Autorii de gramatici din Moldova şi din Ardeal, unde formele vechi se mai pronunţau pe alocuri şi unde tradiţia scrisă era mai puternică, „recomandă" formele vechi variabile (*să fiu cântat*) şi după 1830[156]. Abia după 1870 gramaticii, indiferent de regiune, nu mai recomandă

---

[150] Cf. şi Luiza Seche şi Mircea Seche, *Limba şi stilul lui I. Budai-Deleanu*, în *Contribuţii la istoria limbii literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, Bucureşti, 1962, p. 55. Nu putem fi de acord cu autorii lucrării citate, care cred că formele variabile „nu mai pot fi regăsite în secolul al XIX-lea" (*ibidem*, p. 55).

[151] Cf. C. Diaconovici-Loga, *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822.

[152] Cf. I. Văcărescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orânduielelor gramaticii rumâneşti*, Râmnic, 1787, p. 67.

[153] Cf. I. Eliade Rădulescu, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, p. 66.

[154] *Ibidem*, p. 66.

[155] Cf. Iordache Golescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra canoanelor gramaticii rumâneşti*, Bucureşti, 1840, p. 44; G. Hill, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1858, p. 29 etc. După 1840, formele vechi sunt recomandate în Muntenia numai de două gramatici: *Rudimentele gramaticii române*, Ploieşti, 1848, p. 76 a lui I. G. Codru şi *Manual de gramatică română*, Bucureşti, 1867, p. 33, a lui V. Stilescu.

[156] Vezi Gh. Săulescu, *Gramatică rumânească*, Iaşi, 1835, p. 113 (Săulescu înregistrează, alături de formele vechi, şi formele noi, fără însă a face nici o menţiune în ceea ce priveşte uzul lor); C. Platon, *Manual de gramatică română*, Iaşi, 1845, p. 44; P. M. Câmpeanu, *Gramatică românească*, Iaşi, 1848, p.

formele vechi, ceea ce înseamnă că ele încep să fie considerate în afara normei limbii literare unice. Semnificative sunt notele din *Gramatica românească*, Iaşi, 1893, a lui H. Tiktin: „Auxiliarul este invariabil. Rostirile *eu să fiu jurat, tu să fii tăiat* sînt de respins" (p. 184) şi din *Gramatica limbii române*, Iaşi, 1884, a lui I. Nădejde: „trecutul conjunctiv este acuma fără forme personale; în limba mai veche şi acuma pe alocurea se zice *să fiu fost, să fii fost* etc. " (p. 134). Aceste mărturii arată că formele vechi mai erau încă în uz în unele regiuni pe la sfârşitul secolului trecut, dar că ele erau condamnate de gramatici, erau considerate neliterare. Faptul că în unele graiuri populare formele vechi se mai menţineau este dovedit şi de culegerile din literatura populară de pe la sfârşitul secolului trecut[157]. G. Weigand, în urma anchetelor, consemna că în graiul bănăţean auxiliarul de la perfectul conjunctiv este variabil[158]. Între cele două războaie mondiale, E. Petrovici întâlneşte forma veche la moţii din Scărişoara: „*Să* nu *h'ie zâs* aşa, ar h'i fost a lui" (Em. Petrovici, *Folclor de la moţii din Scărişoara*, „Anuarul Arhivei de folclor", V, 1939, p. 167), dar *să nu h'i fostă* (*ibid.*, p. 160). Se pare însă că aceasta este singura arie în care mai există formele variabile, căci, consultând textele din *Graiul nostru*, vol. I-II, Bucureşti, 1908; *Antologia dialectuală* (alcătuită de Ov. Densusianu), Bucureşti, 1915; *Texte dialectale* (culese de Em. Petrovici), Sibiu-Leipzig, 1943 şi *Texte dialectale. Oltenia* (publicate sub direcţia lui B. Cazacu), Bucureşti, 1967, am întâlnit numai forme noi (în ALR nu există nici o hartă referitoare la formele conjunctivului perfect).

În concluzie, urmărirea cronologică a formelor de conjunctiv perfect arată că în majoritatea textelor din secolul al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea existau numai forme cu auxiliarul variabil. Forma cu auxiliarul invariabil, deşi apare într-un document din secolul al XVI-lea, se răspândeşte mai ales în secolul al XVIII-lea mai întâi în textele din Muntenia şi după aceea în cele din Moldova şi Ardeal. Generalizarea ei trebuie încadrată în contextul marilor prefaceri de modernizare a limbii române literare din secolul al XIX-lea. Procesul de impunere a inovaţiei, de trecere de la facultativ la obligatoriu, este destul de lung, ţinând mai mult de un secol.

VI. Care sunt cauzele care au determinat această inovaţie ?

Trebuie arătat că mult discutata problemă a cauzelor care au dus la înlocuirea vechii forme verbale ((eu) *să fiu cântat*) cu forma invariabilă (*să fiu cântat*) este departe de a fi rezolvată. Majoritatea cercetătorilor au considerat că principala cauză a acestei schimbări ar fi fost omonimia conjunctivului perfect activ cu conjunctivul prezent pasiv. Teza a fost susţinută mai întâi de Al. Lambrior (*Ceva despre conjunctivul românesc*, „Revista de istorie, arheologie şi filologie", I, 1883, p. 44), care emite cunoscuta „lege" a diferenţierii: „de câte ori o formă serveşte a exprima două categorii gramaticale deosebite se iveşte în limbă tendinţa de a bifurca" (p. 44). Ideea este luată fără modificări de aproape toţi cercetătorii care au discutat acest fenomen (Leca Morariu, *lucr. cit.*, p. 52; Alf Lombard, *art. cit.*, p. 51; Gh. Poalelungi, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1962, p. 364; Al. Graur, *op. cit.*, p. 204).

După cum se va vedea din faptele examinate mai jos, efectele acestei omonimii (sau mai bine zis omofonii) de paradigme dintre conjunctivul perfect activ şi conjunctivul prezent

---

103; N. Bălăşescu, *Gramatică daco-română*, Sibiu, 1848, p. 76; V. Ianoviciu, *Gramatica limbei româneşti*, Viena, 1851, p. 76; A. T. Laurian, *Tentamen criticum*, Viena, 1840, p. 166; A. Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache...*, Viena, 1864, p. 139. Dintre moldoveni, primul gramatic care „recomandă" forma invariabilă este V. Mircesco (V. Alecsandri), *Grammaire de la langue roumaine*, Paris, 1863, p. 49.

[157] Vezi Enea Hodoş, *Poezii populare din Banat*, Caransebeş, 1892. În P. Ispirescu, *Legendele şi basmele românilor*, Bucureşti, 1882, am întâlnit numai o formă cu auxiliar variabil: *să fie făcut* (p. 203).

[158] Cf. G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, „Jahresbericht", III, Leipzig, 1896, p. 247.

pasiv erau neglijabile sau chiar nule în „vorbire", în realizarea sintagmatică., în "instanța de comunicare". Greșeala celor care consideră omonimia ca sursă a schimbării în discuție derivă din faptul că se ia în considerație numai paradigma (omonimia respectivă existând numai în planul paradigmatic), fără a ține seama de situația din „vorbire", din actul concret de comunicare, unde omonimia se rezolvă. De aceea, pentru a vedea dacă omonimia conjunctivului perfect activ cu conjunctivul prezent pasiv a fost cauza care a dus la transformarea lui *să fie cântat* în *să fi cântat*, trebuie să analizăm omonimele respective în planul comunicării, în realizările contextuale din epoca în care s-a produs diferențierea. Am luat pentru aceasta un număr de 100 de fraze în care apar forme de conjunctiv perfect variabile, extrase la întâmplare din texte scrise în perioada în care se petrece înlocuirea vechii forme variabile cu forma nouă invariabilă[159].

Analizând contextele am ajuns la următoarele constatări:

a) Omonimia conjunctivului perfect activ cu conjunctivul prezent pasiv se rezolvă în realizările contextuale în toate cele 100 de fraze (100 %), adică în toate contextele folosirea formelor cu auxiliar variabil nu ducea la „reinterpretări", la suspendarea opoziției activ ~ pasiv.

b) În 43 de fraze (43 %) omonimia cu pasivul nu putea avea loc, căci verbele sunt intranzitive și în cazul acestora diateza pasivă este exclusă. De pildă, în fraze ca „Dzic unii că *să fie murit* de otravă" (N, p. 122), „dzic *să fie rămas* o fată" (N, p. 111), „dzic *să fie fugit* cu o slugă" (N, p. 112) formele *să fie murit*, *să fie rămas*, *să fie fugit* nu puteau fi percepute decât ca forme de conjunctiv perfect activ, ele neputând avea flexiune la pasiv. Iată și alte exemple cu verbe intranzitivr care nu pot fi pasivizate: "ce ca cum într-un lavirint *să fim intrat* ni să pare" (D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 60).

c) În 11 fraze (11 %) conjunctivul perfect activ nu putea fi „reinterpretat" ca pasiv, întrucât formele lui sunt la plural sau la feminin singular, unde pasivul are alte forme (cu participiul variabil după gen și număr) decât activul („Trebuia că ea *să fie văzut*" (= conjunctiv perfect activ), dar „Trebuia ca ea *să fie văzută* de... " (= conjunctiv prezent pasiv, căci există desinența *-ă* la participiu)) "Dovedește-să că acea a romanilor trecere prin Dachia în Misia prea scurtă *să fie fost* și supt același împărat iarăși la locul său *să fie întors*" (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 193). Singurele forme în care exista identitatea de forme erau cele de singular masculin, dar și în cazul acestora, după cum se va vedea, existau mijloace de rezolvare a „omonimiei".

Prin urmare, în 54 % din numărul contextelor alese, problema „omonimiei" cu pasivul nici nu trebuie pusă.

d) Cercetând cele 46 de fraze care conțin verbe tranzitive cu „omonimie posibilă" la masculin singular, am constatat că și în cazul acestora omonimia se rezolvă prin diferite mijloace:

1) În 17 fraze (17 %) conjunctivul perfect apare la diateza reflexivă, având prin urmare o marcă (pronumele reflexiv) care face ca omonimia cu pasivul să nu se producă: "nu să va cădea a să socoti că doară cu acesta mijloc cel de roman singe *să să fie stricat*" (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 20); „prea cu cuviință ar fi fost *să să fie tipărit* și *să să fie pus* la sfârșitul cărții" (*Octoih, Râmnic*, 1811, BRV, III, p. 53), „nu știm *să să fie bătut*" (SN, p. 143) etc.

2) În 27 de fraze (27 %) mijlocul de diferențiere între conjunctivul perfect activ și conjunctivul prezent pasiv este complementul (direct sau indirect) care însoțește de obicei forma de activ. Dintre acestea, 22 fraze au complementul direct sau indirect intercalat între

[159] Frazele au fost extrase din texte reprezentând „stiluri" diferite: I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955; D. Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, I, Iași, 1835; *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*; vol. I-II, București, 1959-1966; *Îndreptarea păcatelor*, Iași, 1768; *Antologhion*, Iași, 1755; *Uciderea spătarului Stavrache* (ms. 4468 din BAR), *Octoih*, Râmnic, 1811.

morfemul conjunctivului şi auxiliarul *a fi*: „zic *să-l fie învăţat* turcii" (N, p. 11), „zic *să-i fie tăiat* capul" (N, p. 106), „*să* nu *o fie cerut*" (ms. 4468 din BAR, p. 96), "scriu unii precum Lupiţin *să fie invitat* pre Fritighenn, domnul gothilor" (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 225), "Ştefan cel Mare şi Bun *să fie dat* pre fie-sa, Iliana, după Ivan Vasilovici, împăratul Mosculuí" (*id.*, p. 20).

Intercalarea obiectului direct sau indirect între componentele formei conjunctivului perfect reduce la minimum posibilitatea ca această formă verbală să fie reinterpretată în momentul rostirii ei *să o fie rostit* (D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 14), *să-i fie păzit* (*id.*, p. 14), *să-l fie chemat Sarralis* (*id.*,, p. 63).

Cercetări recente de pragmatică şi de psiholingvistică au dovedit că, întrucât vorbirea are un caracter linear, un rol de seamă în micşorarea posibilităţii de reinterpretare într-un context în care apar omonime îi revine *locului* pe care-l ocupă omonimul respectiv în raport cu alte mijloace redundante[160]. Cu cât redundanţa este plasată mai la începutul comunicării, mai în *faţa* omonimului, cu atât cantitatea de informaţie pe care o aduce omonimul respectiv este mai mică şi, ca atare, posibilităţile de reinterpretare mai reduse[161].

3) Mijlocul de diferenţiere este plasat după conjunctivul perfect numai în 5 fraze: „mi se pare bine *să fiu întrarmat* pe ostaşi" (*Antologhion*, Iaşi, 1755, BRV, II, 129), „Poate până acuma *să* nu *fii cunoscut*, o cititorule, câtă răutate iaste a veţui întru păcat" (*Îndreptarea păcătoşilor*, Iaşi, 1768, BRV, II, p. 185), „Trebuia *să fie chemat* pe călugărul mânăstirii" (DRA, II, p. 667) etc. Dacă aceste fraze s-ar fi încheiat după conjunctivul perfect, acesta s-ar fi putut într-adevăr confunda cu conjunctivul prezent pasiv. Dar, întrucât frazele nu au ca ultim element conjunctivul perfect, prezenţa complementului direct sau a propoziţiei completive directe rezolvă omonimia.

Datele statistice prezentate mai sus arată că omonimia conjunctivului perfect activ cu conjunctivul prezent pasiv se rezolvă 100 % în vorbire.

Adăugând la acestea faptul că în comunicarea orală „omonimia nu există pentru cel ce vorbeşte"[162] (fiindcă el ştie dinainte la ce sens se referă când se exprimă), ci numai pentru interlocutor, precum şi faptul că diateza pasivă cu *a fi*, era slab folosită în limba veche[163] (inclusiv în perioada când se petrece schimbarea în discuţie) şi că, atunci când apărea, putea fi precedată sau urmată de complementul de agent, **putem afirma că omonimia dintre perfectul conjunctiv activ şi conjunctivul prezent pasiv nu putea fi o cauză pentru schimbarea formei, variabile (*să fiu cântat*) în forma invariabilă (*să fi cântat*)**. De fapt, limba română mai posedă astfel de „omonimii", fără ca acestea să fi fost înlăturate. E suficient să amintim existenţa omonimiilor de paradigmă între viitorul II activ şi viitorul I pasiv, dintre condiţional perfect activ şi condiţional prezent pasiv etc. Omonimia gramaticală, ca şi cea lexicală nu poate fi luată în discuţie numai pe baza unor fapte izolate de „limbă", ci trebuie analizată şi pe planul „vorbirii" (în instanţa de comunicare) în care ea îşi capătă, de fapt, rezolvarea. De aceea, explicarea înlocuirii vechii forme variabile cu noua formă invariabilă ni se pare nu numai insuficientă, ci şi total eronată.

VII. O altă explicaţie a inovaţiei a fost dată de Alf Lombard (*op. cit.*, p. 49-50) care crede că apariţia lui *fi* invariabil se datoreşte unor factori de natură fonetică. Transformarea ar fi

---

[160] Cf. T. Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, 1963, p. 453.
[161] *Ibidem*, p. 453.
[162] Cf. R. Jakobson, *op. cit.*, p. 94.
[163] Cf. H. Tiktin, *Gramatică română*, I, Iaşi, 1893, p. 202. Autorul explica rara folosire a pasivului în limba veche prin aceea că „în română *a fi* + participiul nu arată că subiectul suferă lucrarea, ci că subiectul se află într-o stare care este rezultatul unei lucrări deja săvârşite" (*ibidem*, p. 202). Mai des se folosea reflexivul pasiv (*Uşa se deschide de cineva*" pentru *"Uşa este deschisă de cineva*").

pornit de la persoana a III-a singular şi plural (care sunt cele mai frecvente) prin scurtarea lui *să fie cântat* în *să fii cântat*, după cum s-a petrecut cu *nu ie bun* > *nu-i bun* (auxiliarul fiind neaccentuat în frază). Apoi s-ar fi produs dispariţia semivocalei finale (*u̯*) la persoana I în grupuri ca *să fiu mers* (din cauza caracterului bilabial al lui *u* şi *m*). De la persoanele I şi a III-a singular şi plural, *fi* s-ar fi generalizat şi la persoanele a IV-a şi a V-a, proces facilitat şi de caracterul enclitic al auxiliarului, care, în raport cu conjuncţia *să*, era sensibil în faţa unui participiu trisilabic (*să fiu socotit* - ˋ - - - ˋ) sau bisilabic (*cântat*). Este posibil – arată Alf Lombard – ca pierderea lui *u* din *fiu* şi a lui *i* din *fii* să se fi datorat fuziunii din faţa unui participiu care să începă cu *u* sau *i*: *să fiu umplut* > *să fi umplut*, *să fii iubit* > *să fi iubit* (*art. cit.*, p. 50).

Această explicaţie ar convinge dacă ar arăta **de ce** transformarea s-a petrecut numai la activ[164] şi nu şi la pasiv (unde există acelaşi complex sonor) sau în grupuri de tipul **să fiu + adjectiv** (*să fiu ud, să fiu urât*). Este ştiut, de altfel, că un fonem care are valoare morfologică rezistă legilor fonetice[165]. Analogia făcută de Alf Lombard între *nu ie bun* (> *nu-i bun*) şi *să fie cântat* > *să fi cântat* nu este prea fericită: în primul caz transformarea se putea petrece pentru că *a fi* la indicativ prezent are temă supletivă şi, deci, lipsa lui *-e* n-ar fi provocat confuzii de persoană, pe când *-e* din *să fie cântat* este singurul fonem cu valoare morfologică contrastivă la persoana a III-a (opunându-se lui *u* de la persoana I şi lui *-i* de la persoana a II-a).

Din aceste motive considerăm că explicaţia prin factori de natură fonetică a inovaţiei în discuţie, fără a fi greşită, nu este suficientă. Spre deosebire de prima explicaţie, care ţine seama numai de planul paradigmatic, această explicaţie se referă numai la planul sintagmatic, la situaţia concretă din unele acte de vorbire. Nici una din ele nu ţine seama de faptul că schimbarea lui *să fie cântat* în *să fi cântat* s-a petrecut într-o **epocă determinată**, că explicaţia ei comportă, pe lângă aspectul „sincronic", şi un aspect „diacronic". Limba este un fenomen istoric, un fenomen care se constituie diacronic, dar care funcţionează sincronic. De aceea, cercetarea oricărei schimbări se realizează numai prin efectuarea unor „secţiuni sincronice" în procesul evolutiv, ţinându-se seama de punctele slabe din sistem în care o schimbare este de aşteptat.

Din acest motiv, pentru a răspunde la întrebarea **de ce** şi **cum** a ajuns *să fiu (fii, fie) cântat* la *să fi cântat* este necesară în prealabil secţionarea procesului, analiza sincronică a situaţiei pe care o aveau *să fiu (fii, fie) cântat*, respectiv *să fi cântat* în sistem şi în structură. Numai după aceea se poate trece la găsirea cauzei.

De aceea, înainte de a discuta cauzele schimbării, ne vom opri asupra analizei „funcţiilor" (întrebuinţărilor) conjunctivului perfect. Cu toate că întrebuinţărilor conjunctivului în general îi este consacrat un întreg capitol (*Capitolul al IV-lea*), considerăm că este absolut necesară, pentru problema soluţionării cauzelor care au dus la înlocuirea formelor variabile cu forme invariabile de perfect conjunctiv, luarea în discuţie, în acest capitol de morfologie, a unor probleme de sintaxă, cum este aceea a întrebuinţărilor conjunctivului perfect.

VIII. Întrebuinţarea conjunctivului perfect şi relaţiile lui cu alte timpuri şi moduri

Plecând de la ideea menţionată mai sus, după care cauzele schimbărilor lingvistice pot fi surprinse numai prin realizarea unor „secţiuni sincronice" în procesul evolutiv, am efectuat în istoria „funcţiilor" perfectului conjunctiv trei secţiuni sincronice. Prima secţiune vizează

---

[164] Cf. şi I. Coteanu, *Contribuţii la teoria articolului*, SCL, IX, 1958, p. 25: „Conjunctivul perfect românesc *să fi avut* a ajuns la o singură formă după secolul al XVI-lea, dar nu fiindcă auxiliarul ar fi fost alterat din punct de vedere fonetic. El există şi astăzi ca *să fiu, să fii, să fie* la conjunctivul prezent".

[165] Cf. R. Jakobson, *op. cit.*, p. 173; I. Coteanu, *art. cit.*, p. 25.

perioada în care vechea formă *să fiu (fii, fie, fim, fiți, fie) cântat* abia începuse să fie înlocuită cu forma nouă invariabilă *să fi cântat* (secolele al XVI-lea și al XVII-lea). A doua, și cea mai importantă, se face chiar în procesul de înlocuire a vechii forme cu forma invariabilă. Întrucât acest proces se întinde pe o perioadă de aproximativ 150 de ani, pentru ca secțiunea noastră să rămână „sincronică", ne-am referit mai ales la perioada maximei înlocuiri – sfârșitul secolului al XVIII-lea. A treia secțiune vizează „funcțiile" formei invariabile după generalizarea ei în limba literară.

IX. a) Ca și în limba actuală, în epoca când forma variabilă era singura folosită, întrebuințarea de bază a conjunctivului perfect era aceea de nucleu al unei propoziții dependente. Spre deosebire de limba actuală, limba veche poseda însă și un conjunctiv perfect care putea să apară în propoziții principale **enunțiative** (independente). Această întrebuințare n-am întâlnit-o în textele din secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. În schimb, ea este foarte frecventă în textele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII-lea (la cronicari, la Cantemir și în documentele particulare): „Așișderea și pe apa Prutului căreia se zice Hierassis *să fie făcut* o cetate" (NC, p. 178). „Aflând tătarul că au fost hatmanul leșesc *să fie dzis* tătarul acela că nu trebuiește să trăiască omul în lume" (N, p. 11), „vădzând că tot strănută un boier *să fie dzis* „Viermi doamne"" (N, p. 113); "și într-acesta chip Rea, zîmislind, *să fie născut* gemeni, carii s-au chemat Remus și Romulus"(D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80); „n-au ieșit sau *să fie* mai *răspuns* vreodată că nu sînt vecini" (1732, DRA, II, p. 182). D. Cantemir folosește formele de conjunctiv perfect românesc ca echivalente ale formelor de mai mult ca perfect latinesc: "Iliaș, feciorul lui Alexandru Vodă, *să fie luat* doamnă pre Maria, sora Sofiii, crăiasii lui Vladislav, craiul leșesc; Ștefan cel Mare și Bun *să fie dat* pre fiesa, Iliana, după Ioan Vasilievici, împăratul Moscului" (*Hronicul...*, *Predoslovie*, p. 20). Textul latin redactat de autor: "Heliam Alexandri filium, *duxisse* uxorem Mariam, germanam sororem Sophiae, reginae Vladislai regis Poloniae; Stephanum principem, filiam suam Helenam filio Magni Moscoviae ducis Ioannis Basilidis, connubio *iunxisse*" (*id.*, p. 34).

Din aceste exemple reiese că perfectul conjunctiv putea să fie folosit în propoziții principale enunțiative (în stil indirect) și că valoarea lui era fie de condițional perfect (în primele patru exemple), fie de indicativ perfect (în ultimul exemplu). Această echivalență morfologică aduce cu sine în cursul secolului al XVIII-lea o serie de schimbări în întrebuințarea perfectului conjunctiv: el este din ce în ce mai mult concurat de condiționalul perfect (când acțiunea este considerată de vorbitor ca ireală sau presupusă) și de indicativ perfect (când acțiunea era considerată de vorbitor ca reală). Concurența duce în cele din urmă la eliminarea totală a conjunctivului perfect din propozițiile principale. După 1830, el nu mai este întâlnit în texte cu această întrebuințare în stil indirect.

Pierderea capacității de a apărea în propoziții principale enunțiative a conjunctivului perfect, transformarea lui numai în timp de relație (care-și poate exprima persoana și numărul prin mijloace sintactice) este, după părerea noastră, **un prim factor care ajută la pierderea distincției personale prin auxiliar.**

Dacă din principalele enunțiative din stilul indirect perfectul conjunctiv a dispărut după secolul al XVIII-lea, fiind înlocuit cu condiționalul perfect, nu același lucru se întâmplă în propozițiile optative, imperative sau interogative. În aceste propoziții, conjunctivul perfect și-a lărgit întrebuințarea, și aceasta și ca urmare a dezvoltării pe care o ia în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea valoarea de „prezumtiv" a modului conjunctiv[166].

[166] În propoziții interogative, conjunctivul perfect capătă de cele mai multe ori valoare („efect de sens") de „prezumtiv". Pentru „prezumtiv", vezi *Capitolul I*, 1.23.

Astfel, pentru secolul al XVI-lea şi al XVII-lea nu am întâlnit în texte nici un exemplu de conjunctiv perfect în propoziţii exclamative sau interogative, în schimb în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea numărul lor este mare atât cu forma veche: *„să nu o fie cerut !"* (ms. 4468 din BAR, f. 96[r]), cât şi cu forma nouă: *„să fi văzut* plânset şi bucurie !" (ms. 1817, f. 138, 143[r]), *„să mă fi întâmplat* eu la acea straşnică bătălie !" (ms. 158 din BAR, f. 123) etc. Geneza acestui conjunctiv absolut trebuie căutată într-o elipsă: „Trebuia *să* nu o *fie cerut*" > *să nu o fie cerut* ! etc.

După secolul al XIX-lea, construcţia a rămas frecventă: „Dacă m-ai văzut că sînt fată / *Să mă fi ţăpată*-n apă" (*Folclor din Transilvania*, I, Bucureşti, 1962, p. 161), *„Să fi rămas* fecior la plug / *Să fi rămas* la coasă" (O. Goga, *Poezii*, Bucureşti, 1907, p. 32), „dar unde *să fi fost* ?" (M. Eminescu, *Proză literară*, Bucureşti, 1964, p. 71) etc.

Rămânerea în uz a conjunctivului perfect după înlocuirea formei vechi cu cea nouă invariabilă în astfel de construcţii se poate explica prin faptul că în stilul direct precizarea persoanei se poate face şi prin alte mijloace.

b) Ca **formă de relaţie**, conjunctivul perfect din limba veche intră în toate sectoarele subordonării fără prea mari restricţii[167].

1) În **propoziţii subiective** – pe lângă verbe sau expresii impersonale, aflate în special la imperfect indicativ sau la condiţional perfect: bine a vrut fi *să* nu *fie născut* acesta om" (= bine ar fi fost *să* nu *se fi născut* acest om, TC, 36[v]/5-6), „vrutu-ţi-s-au cădea *să*-l *hii arătat*" (V, 448/25). Destul de des, conjunctivul perfect este selectat de impersonale la prezent indicativ: „poate *să fie fost* Dragoş Vodă" (NC, p. 172), *„să fie grăit* nu să ştie" (CR, II, p. 53); "Într-acestaşi an, iară să pomeneşte precum gothii *să* mai *fie trecut* Dunăre" (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 182); "Dovedeste-se precum numele *Dachiii* bulgarii *să-l fie schimbat*" (*Ibidem*, p. 268); "într-un lavirinth... *să fim întrat* ni să pare" (*Ibidem*, p. 60). În cursul secolului al XVIII-lea, întrebuinţarea în subiective a conjunctivului perfect s-a extins ca urmare a înlocuirii infinitivului perfect (Se cuvenea *a fi mers* > Se cuvenea *să fi mers*) şi ca urmare a întăririi impersonalului în limba română. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea are loc transformarea vechilor *spun, zic* în *se spune, se zice* (+ subiectivă): *zic să fie venit* > *se zice să fi(e) venit*. "dzic să i *să fie tâmplat aşé*" (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 221). Această întrebuinţare a fost concurată, ca şi în completivele directe, de cea a condiţionalului perfect, care înlocuieşte mai ales în limba scrisă conjunctivul perfect: *„Se zice să fi venit* > *Se zice că ar fi venit*. Deşi conjunctivul perfect exprimă irealul, ipoteticul şi prin natura lui, din punct de vedere logic, nu poate fi selectat de lexeme care exprimă probabilitatea sau realul, în limba veche, în universul narat, pentru a exprima rezerva locutorului faţă de cele relatate apare selectat astfel de lexeme: *"Dachii, dzice, şi gheţii, nu din Scandinaviia (precum socotiia Iordanes), ce din tătărâmea sau Schithia cea asiatică să fie ieşit mai adevarat iaste"* (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 59).

2) În **propoziţii predicative**, conjunctivul perfect nu apare în limba din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. În limba actuală însă, el apare în variaţie liberă cu infinitivul perfect, fiind selectat numai de verbe copulative aflate la imperfect indicativ sau la condiţional perfect: „Datoria noastră era (ar fi fost) *să fi merş* (de *a fi mers*)".

3) **Atributive.** În limba din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, conjunctivul perfect era mult mai frecvent în propoziţii atributive decât astăzi: „Scrie Strecovschi cronicarul că într-acel război au căzut la robia lui Ştefan Vodă feciorul hatmanului pentru care *să fie trimis* (= ar fi trimis) hanul de peste Volga sol la Ştefan Vodă să-i slobozească feciorul" (NC, p. 250),

[167] Vezi şi B. Dimand, *op. cit.*, p. 80-114, 143, 202, 218, Kr. Sandfeld - H. Olsen, *op. cit.*, p. 352-362. Autorii citaţi, tratând global prezentul şi perfectul conjunctivului, nu iau în discuţie restricţiile de distribuţie la care este supus conjunctivul perfect.

„denafara de cetatea cea mare a Chiliei este alta mai mare, carea *să* o *fie zidit* Ştefan Vodă (NC, p. 136), „Anul în carele *să fie aşezat* Traian împăratul slobozirile româneşti în Dachia... nici unul anume nu-l însămnează (D. Cantemir, *Hronicul...*, Iaşi, 1835, p. 247), „... şi alte pricini vor fi fost carele *să fie asuprit* pe Avrelian" (NC, p. 172).

Uneori, legătura cu regenta nu este făcută de pronume sau adverbe relative, ci direct, prin juxtapunere: „N-am lăsat nici un loc *să* nu-l *him căutat* (V, p. 353/17).

În cursul secolului al XVIII-lea, când se desfăşoară procesul de înlocuire a formei variabile cu forma invariabilă, întrebuinţarea aceasta se restrânge, conjunctivul perfect fiind frecvent înlocuit cu condiţionalul perfect, formă care se răspândeşte din ce în ce mai mult după secolul al XVII-lea.

Limitarea întrebuinţării conjunctivului perfect s-a făcut însă numai în propoziţii afirmativ-enunţiative, el rămânând până astăzi în atributive care au ca regentă o propoziţie negativă (sau care conţine o negaţie) şi în propoziţii care au ca regentă o propoziţie interogativă: „n-au existat o epocă în care *să fi avut* un teatru aşa de bine întocmit" (C. Bolliac, *Opere*, II, Bucureşti, 1956, p. 25), „nu este nici un cântec de masă care *să fi fost* compus la masă" (Eliade, CAS, II, p. 334). Enunţuri pozitive, ca **A existat o epocă în care să fi avut un teatru* etc. nu sunt posibile în limba actuală.

Acest lucru dovedeşte că, în cursul evoluţiei sale, conjunctivul şi-a accentuat nu numai funcţia de subordonare, ci şi valoarea de mod al „subiectivităţii" (prezenţa negaţiei aduce întotdeauna subiectivism în expresie). Restrângerea conjunctivului perfect la fraze negative trebuie pusă pe seama accentuării valorii de ireal[168] pe care o avea încă din primele texte. Folosirea lui în fraze afirmative venea în contradicţie cu această valoare.

4) **Completive directe.** Şi în acest tip de propoziţii există deosebiri între situaţia de astăzi şi cea din limba veche.

În limba din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, cazurile în care conjunctivul perfect era nucleu al unei completive directe sunt foarte numeroase. Se poate spune că 70 % din totalul întrebuinţărilor conjunctivului perfect în limba veche se găsesc în completivele directe. Frecvenţa mare a acestei întrebuinţări în limba veche rezultă din faptul că până la sfârşitul secolului al XVIII-lea conjunctivul perfect era selectat de verbele de declaraţie *a zice, a spune, a vorbi, a pomeni* cu formele *zic, spun*, vorbesc, care se foloseau pentru *se zice, se spune, se vorbeşte* cu valoare impersonală: „dzicu *să*-l *fie învăţat* turcii" (N, p. 111), „dzic *să*-i *fie tăiat* capul" (N, p. 106), "Acesta împărat multe războaie cu biruinţă asupra perşilor şi a ghermanilor *să fie avut* pomenesc scriitorii. Ce pomeneaste Evrevie şi Orasie precum acesta Alexandru dintre împăraţii romanilor *să fie cunoscut* Dumnăzău şi în camaşa sa cea de taină *să fie fost având* (= conjunctiv mai mult ca perfect non-terminativ) chipurile lui Apolon, a lui Hristos, a lui Avram şi a lui Orfevs şi acestora *să să fie fost închinând* (= m. m. ca pl. conjunctiv)" (D. Cantemir, op. cit., p. 181). Există în acest text o arhitectonică a timpurilor, în care mai mult ca perfectul conjunctiv reprezintă o *lume posibilă*, dar firește, ireală (Despre *teoria lumilor posibile*, exprimate şi prin conjunctiv, vezi Jacques Moeschler, Anne Rebeul, 1999, p. 151-161; R. Martin, *Pour une logique du sens*, Paris, 1983, p. 110).

Conjunctivul perfect era selectat şi de propoziţii regente cu subiect exprimat: „zic unii *să să fie urătat* lui Ştefan Vodă" (U, p. 120), „scriu istoriile bisericeşti că papa Grigore Dialog *să să fie rugat* şi prin descoperirea darului sfânt răspuns *să fie primit* şi precum *să fie luat*, pe Traian din muncile iadului *să fie scos*" (Cantemir, *op. cit.*, p. 254), „*să*-l *fie călcat* şi *domolit* scriu istoricii (*ibid.*, p. 259) etc. În literatura istorică, şi mai ales la Cantemir, întrebuinţarea

[168] Astăzi apariţia conjunctivului perfect este strâns legată de prezenţa în regentă a pronumelor negative *nici unul, nici una* şi a adverbelor negative *niciodată, nicăiri, niciunde* etc.

conjunctivului perfect în completive directe atinge apogeul. De pildă, numai la Cantemir în *Hronicul...* pe 20 de pagini (p. 251-270) am înregistrat 22 de exemple, ceea ce este foarte mult pentru frecvența acestui timp. Însă chiar din secolul al XVII-lea concurența pe care i-o face condiționalul perfect este vizibilă. Ea se accentuează în secolul al XVIII-lea, când forma de conjunctiv perfect este treptat eliminată din propoziții ale căror regente erau afirmative, rămânând numai în fraze cu regente negative: „nu cred ca el *să se fi născut* porc" (P. Ispirescu, *op. cit.*, p. 53), „n-am auzit / Frate *să se fi logodit* (Gh. Cătană, *Balade popolare din gura poporului bănățean*, Brașov, 1895, p. 75) etc. Astăzi, folosirea conjunctivului perfect după verbele *a crede*, *a auzi*, *a spune*, *a zice* este posibilă numai dacă acestea conțin o negație (enunțuri ca „cred *să fi mers* acolo" sunt neobișnuite astăzi, dar cele de tipul „nu cred *sa fi mers* acolo" au rămas uzuale). În fraze afirmative, conjunctivul perfect ca nucleu al unei completive directe s-a păstrat până pe la 1830: „veşti rele spun că *să să fi* mai *lovit* turcii o dată, *să fi căzut* şi *să fi luat* şi patru tunuri" (1821, SN, p. 145), „am auzit că *să fie venit*" (*Ibid.*, p. 132), „să zicem *să fie învățat* dachii limba romanilor" (D. Bojincă, *op. cit.*, p. 76), „să zicem *să fie fost* grecii" (*ibid.*, p. 56) etc.

În fraze afirmative, conjunctivul perfect s-a menținut și după 1830, dar numai după verbe de dorință (*a dori*, *a pofti*, *a vrea*, *a prefera*) și numai când acestea erau la condițional perfect sau la imperfect indicativ (*aș fi dorit (doream) să fi mers acolo*).

5) **Completive indirecte.** Întrebuințarea conjunctivului perfect ca nucleu al unei propoziții indirecte este destul de frecventă în limba din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea: „nici o dovadă n-au călugării cum *să fie* mai *tras* și *să fie* mai *stăpânit* vecinii acel izvor" (1732, DRA, II, p. 185), „precum Dachia noastră cu romanii *să fie fost* lăcuită bună dovadă avem din istoricul Zanvias" (Cantemir, *op. cit.*, p. 285) etc. Remarcăm în aceste exemple nuanța de circumstanțială de relație a subordonatelor. Întrebuințarea conjunctivului perfect în completive de relație și în indirecte devine din ce în ce mai rară prin concurența condiționalului perfect. Ea mai poate fi întâlnită în fraze afirmative până pe la 1830: „Minciuni multe sînt precum că avantgarda lui Ipsilanti *să fie întrat* în București (1821, Sibiu, SN, p. 132) etc. În fraze negative și în fraze care conțin un verb de îndoială (*a se mira*, *a se îndoi*), de temere (*a se teme*) în propoziția regentă, întrebuințarea conjunctivului perfect se întâlnește și mai târziu „nu-mi aduc aminte a fi făcut sămn cu mâna nici *să fi auzit* că cineva mă oprește" (1856, *Documente privind Unirea Principatelor*, I, București, 1961, p. 5), „Mă îndoiesc *să fi venit*", „Mă tem *să fi fost* acolo" etc. Dacă verbul din propoziția regentă ar fi în primul exemplu la forma afirmativă și în celelalte exemple la forma negativă, întrebuințarea conjunctivului perfect nu ar mai fi posibilă (enunțuri ca *îmi amintesc să fi venit*, *Nu mă tem (nu mă îndoiesc, nu mă mir) să fi venit* sunt neobișnuite în limba de astăzi). Aceste fapte constituie încă o dovadă că modul conjunctiv își accentuează după secolul al XVIII-lea caracterul de mod al subiectivității (vezi Capitolul I, 1.9) sau al interpretării subiective.

6) **Circumstanțiale de scop.** Cu această întrebuințare, conjunctivul perfect apare încă din secolul al XVI-lea: La Coresi, din cele șase atestări cu conjunctivul perfect, trei sunt în propoziții finale: „Cuvenia-ți-se ție să dai argintul mieu trăgarilor și să viu *să*-mi *fiu luat* al mieu" (CT, 56^r/16, CC^2, 315/16, 318/31). În textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea nu am întâlnit decât un singur exemplu: „Eu ție *să* ți-o *fiu dăruit* / Cu pace *să* o *fi stăpânit*" (ms. 2150 din BAR, f. 104^v).

Prezența conjunctivului perfect în propoziții finale este condiționată aici de forma verbului din regentă, care trebuie să apară la conjunctiv perfect sau la condițional perfect. În limba actuală există aceeași restricție: „Să te fi dus *să*-l *fi văzut*". Restrângerea posibilităților de distribuție a conjunctivului perfect din finale se poate explica prin aceea că această formă, exprimând **anterioritatea** față de acțiunea din regentă, vine în contradicție cu scopul acțiunii

care presupune un prezent sau un viitor. Folosirea în regentă a unei forme de conjunctiv perfect permite conjunctivului perfect din finală să exprime o acțiune **posterioară** sau **concomitentă**, aceasta nemaivenind, prin urmare, în contradicție cu ideea de scop. În tot cazul, această selectare a conjunctivului perfect numai de un conjunctiv perfect sau condiționalul perfect a făcut ca în finale el să fie extrem de rar.

7) **Circumstanțiale de cauză.** Și această întrebuințare este foarte rară. Am înregistrat-o într-un singur exemplu din *Alexandria* din 1620: „și se căè și cele ce nu scoase mult, că-l împărțiè cu ceia ce nu scoaseră nimică și se căè și cela ce nu scoase nimică, *să fie luat* (= că ar fi luat) mult" (A, p. 91). În această frază, conjunctivul perfect are ca echivalent, în propoziția coordonată, indicativul imperfect (*împărțiè*). În *Alexandria* publicată de P. Bart în 1794 (care reproduce cu mici modificări textul de la 1620), în locul conjunctivului perfect din această cauzală apare condiționalul perfect (*ar fi luat*). Prin urmare, și în propoziții cauzale întrebuințarea conjunctivului perfect a fost limitată (și apoi a dispărut după secolul al XVIII-lea), ca urmare a concurenței condiționalului perfect și imperativului indicativ.

8) **Condiționale.** Selectat tot de un imperfect indicativ sau condițional perfect în propoziția regentă, conjunctivul perfect și-a lărgit întrebuințarea în propozițiile condiționale pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. Astfel, în textele din secolul al XVI-lea, în condiționale, perfectul conjunctivului nu apare. În secolul al XVII-lea este foarte rar. Frecvența lui crește vertiginos în cursul secolului al XVIII-lea și al XIX-lea, când el apare și la stilul direct. În textele din această perioadă el apare mai ales cu forma nouă: „... *să fi intrat* înlăuntru te lua mare mirare" (ms. 4468 din BAR, f. 95[r]), „*să fi trăit* și pe hatman și pe Ruset prăpădea" (*ibid.*, f. 96[r]), „Dam și coroana numa tu-n bătaie *să* nu *fi pierdut*" (A. Pann, *Scrieri literare*, I, București, 1963), „Apoi *să* mă *fi luat* / Atunci te-aș fi lăudat" (dintr-un manuscris ardelean de pe la 1850, publicat de I. Breazu în „Anuarul Arhivei de folclor", 1939, p. 94) etc. În condiționale, perfectul conjunctiv s-a găsit întotdeauna în variație liberă cu imperfectul indicativului și cu perfectul condiționalului („*Să fi fost* aș fi văzut = Dacă *aș fi fost (eram)* aș fi văzut (vedeam)".

9) **Concesive.** Fiind legată de valoarea condițională, și această întrebuințare a devenit mai frecventă pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. În textele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea nu am întâlnit nici un exemplu de conjunctiv perfect în concesive. În schimb, în textele de la din secolul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea forma este relativ frecventă: "Așișderea supt vremile a unor împărați, măcar că spre părțile acestea ceva *să să fie lucrat*, la cei mai curați scriitori n-am aflat, însă noi și a acelora viață și vremea stăpânirii lor, câtă *să fie* fost, cu însămnare n-am trecut-o (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 36-37); "vor mărturisi precum noi de la noi măcar un cuvințel *să nu fim adaos*... unde, ne-au dus acolo am mărs" (id., p. 37); „Și măcar vinul lor *să fi fost*, iarăși trebuia să meargă să ceară voie" (DRA, I, p. 833), „Tocma *să fi fost* limba dachilor slavonească... Încă poate-se din limba slavonească să se tragă izvodul numelor acestora ?" (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1834, p. 15), „*să să fi* și *întors*... n-ar fi putut să facă tălmăcire" (*ibid.*, p. 280) etc.

În propozițiile concesive, deși concurat de condițional perfect, conjunctivul perfect a rămas frecvent până astăzi. Vorbirea populară este concludentă în acest sens: „noi n-o puneam *să hi crepat* de ger" (Ov. Densusianu, *Antologie dialectală*, București, 1915, p. 31), „*Să fi dat* mii de lei, nu găseai fir de mac în năsip" (I. Creangă). Și în concesive perfectul conjunctiv este în echivalența cu imperfectul indicativ și cu condițional perfect, fiind în același timp selectat de aceste timpuri („Chiar *să fi fost* (chiar de *aș fi fost* (*eram*)) acolo, nu puteam face (nu aș fi făcut (nu făceam)) nimic"). Deci, conjunctivul perfect intră cu condițional perfect și cu imperfectul indicativ în relații (pe axa sintagmatică) și în corelații (pe axa paradigmatică). Acest fapt nu este fără importanță pentru explicarea înlocuirii formei variabile cu forma invariabilă.

10) **Consecutive.** În aceste propoziții conjunctivul perfect a fost totdeauna foarte rar. În textele din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea am înregistrat puține exemple: „Vrutu-ți-s-au cădea, împărate, acest liubov ce arăți acmu să-l hii arătat mai de mult, *să* nu mă *hii muncit* cu atâtea munci" (V, 448/25); "într-atâta minune și mirare au căzdut cei ce-l audzisă, cât *să fie dzis* Apollonie precum îi iaste jele învățăturile și voroava frumoasă, carea numai grecilor era lăsată" (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 70). Pentru secolul al XIX-lea, am înregistrat, de asemenea, puține exemple: „nu cred eu *să fi* fost el așa de ușurel, încât *să* nu *fi luat* vreun semn" (P. Ispirescu, *op. cit.*, p. 205). Atât în limba veche, cât și în cea actuală, conjunctivul perfect apare în consecutive numai cu condiția ca în regentă să existe un conjunctiv perfect sau un condițional perfect.

11) **Circumstanțiale de mod.** În acest tip de subordonate, atestările conjunctivului perfect sunt relativ recente (secolul al XIX-lea) și se limitează la construcțiile **fără + conjunctiv**: „... cuibul se apropia de mine *fără să se fi rupt* și *fără să se fi* acesta *simțit* (Gh. Asachi, *Scrieri literare*, București, 1956, p. 260), „nu înțelege subsemnatul de unde vine această grabă spre a hotărâ *fără să* li *se fi dat* voie a-și dovedi și ei" (1857, *Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1961, vol. I, p. 486), „am trecut *fără ca să fi voit*" (P. Ispirescu, *op. cit.*, p. 8) etc. În modale, conjunctivul perfect intra în concurență cu infinitivul perfect[169], pe care l-a înlocuit treptat (în limba populară construcția **fără a + infinitiv perfect** a fost înlocuită de construcția **fără să + conjunctiv** (perfect)). În limba literară, conjunctivul perfect a concurat infinitivul perfect fără însă a-l elimina.

12) **Circumstanțiale de timp.** Prezența conjunctivului perfect în temporale este, de asemenea, legată de procesul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. Exprimând anterioritatea, conjunctivul perfect apare cu construcția *până să*, așa cum infinitivul perfect apare cu construcția *până a*: „*Până a-l fi desmeticit* trecu mult timp" (SN, p. 143), transformat, într-o redactare ulterioară, în „*Până să-l fi desmeticit...* " (*ibid.*). Conjunctivul perfect în temporale de acest tip (cu *până să*) datează din secolul al XIX-lea și se datorește înlocuirii infinitivului prin conjunctiv (vezi capitolele al III-lea și al IV-lea).

13) **Circumstanțiale opoziționale.** Nici această întrebuințare nu apare în textele din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Am înregistrat-o abia la începutul secolului al XIX-lea: „să trecea banii ce trebuia să dea la domnia lor, în *loc* și de la sine *să fi să fi jertfit* o mică sumă de bani" (D. Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, București, 1964, p. 178). În textele culte din secolele al XIX-lea și al XX-lea, în opoziționale, conjunctivul perfect se află în concurență cu infinitivul perfect (complement opozițional), introdus prin construcția mai veche în *loc (de) a* (vezi capitolul al IV-lea al lucrării de față).

X. Din examinarea diacronică a relațiilor și corelațiilor (pe axa sintagmatică și pe axa paradigmatică) a conjunctivului perfect cu alte forme verbale se desprind următoarele constatări:

1) Sub raportul **contextului**, formele vechi, variabile, erau folosite în contexte mult mai variate decât formele moderne, invariabile:

a) Ele puteau să apară în propoziții principale în stilul indirect, posibilitate pe care nu o mai au formele noi. În secolul al XVIII-lea, când se desfășoară procesul de înlocuire a formelor variabile cu formele invariabile, asistăm la înlocuirea conjunctivului perfect cu condiționalul perfect, astfel încât, după generalizarea formelor noi, conjunctivul perfect pierde posibilitatea de a mai apărea în principale în stilul indirect.

b) Ca formă dependentă, conjunctivul perfect variabil putea să apară atât în enunțuri afirmative, cât și în enunțuri negative, cu rol de nucleu al unei propoziții atributive, completive directe sau indirecte. După secolul al XVIII-lea (deci după generalizarea noilor forme), el

[169] Este vorba de infinitivul perfect cu funcție de complement de mod introdus prin *fără (de) a*.

pierde posibilitatea de a mai apărea în enunțuri afirmative, rămânând numai în enunțuri negative. Dispariția conjunctivului perfect din principale enunțiative face ca această formă să devină în exclusivitate o formă a **subordonării**[170]. În același timp, dispariția din enunțuri afirmative și rămânerea lui numai în enunțuri negative aduc o accentuare a subiectivității, conjunctivul devenind din ce în ce mai mult un mod al **subiectivității**. Aceste două mutații în funcțiile conjunctivului perfect sunt foarte importante pentru explicarea cauzei înlocuirii formelor variabile cu forma invariabile. Rămânând numai ca formă de relație, conjunctivul perfect are posibilitatea de a exprima persoana prin mijloace implicite (prin intermediul verbului regent) întocmai ca infinitivul[171] sau gerunziul[172] sau printr-un subiect propriu exprimat[173] („Nu cred *să fi fost el* acela" etc.). Prezența negației în propoziția regentă strânge legătura între verbul regent și conjunctivul perfect, fapt care aduce cu sine o reliefare a mijloacelor implicite de exprimare a persoanei.

Prin urmare, transformarea conjunctivului perfect în formă exclusiv de relație, restrângerea în unele structuri a sferei lui la stilul direct (unde persoana se poate preciza și prin alte mijloace, fiind mereu prezentă în mintea vorbitorilor) fac ca desinențele personale ale auxiliarului să devină mijloace redundante, desinențele auxiliarului *a fi* de la conjunctivul perfect pot fi supuse astfel schimbărilor morfologice. Devenind mijloace redundante, desinențele auxiliarului *a fi* de la conjunctivul perfect pot fi supuse astfel schimbărilor fonetice în „vorbire" (vezi explicația lui Alf Lombard expusă mai sus) și presiunii sistemului în limbă[174].

2) Sub raportul **distribuției**, conjunctivul perfect se află încă din primele texte în variație liberă cu alte forme verbale, în primul rând cu infinitivul perfect, pe care-l înlocuiește în propoziții subiective, completive, circumstanțiale, și, în al doilea rând, cu condiționalul perfect și imperfectul indicativului, care încep să-l concureze din ce în ce mai mult, în stilul indirect și în enunțurile afirmative din stilul direct (*Zic unii să fie aflat Ștefan Vodă* > *Zic unii că ar fi aflat Ștefan Vodă* etc.). Variația liberă cu condiționalul perfect și cu imperfectul indicativ devine imposibilă în unele contexte în urma acestei concurențe, din cauza restricțiilor la care este supusă întrebuințarea conjunctivului perfect după secolul al XVIII-lea. De asemenea, variația liberă a conjunctivului cu infinitivul este împiedicată după secolul al XVIII-lea de opoziții stilistice, în special de opoziția *scris* (Nu credea *a fi mers* el acolo) – *vorbit* (Nu credea *să fi mers* el acolo).

Pe planul **selecției**, restricțiile la care este supus conjunctivul perfect se măresc după generalizarea formei invariabile, în sensul că el este cerut de **anumite verbe la anumite moduri și timpuri**, în special la condițional-optativ și imperfect indicativ (*Aș fi mers (mergeam) să fi știut*), dar **Merg (am mers, mersesem, voi merge) să fi știut*.

Aceste fapte sunt, de asemenea, semnificative pentru problema înlocuirii formelor variabile cu formele invariabile. Identitatea funcțiilor conjunctivului perfect cu infinitivul, pe de o parte, și cu condiționalul pe de alta, paralelismul întrebuințărilor puteau determina

---

[170] Din punct de vedere funcțional, conjunctivul perfect este o formă a subordonării.

[171] Cf. I. Diaconescu, *Valoarea infinitivului în limba română*, „Limba română", XVII, 1968, nr. 2, p. 119.

[172] Cf. Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în *Studii de gramatică*, II, București, 1958, p. 66.

[173] În legătură cu aceasta constatăm că, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, conjunctivul perfect cu subiect diferit de cel din regentă este din ce mai mult concurat de alte forme verbale, în special de condiționalul perfect și de imperfectul indicativ (*Nu-i venea să creadă să fi făcut el asta / Nu-i venea să creadă că ar fi făcut el asta* etc.). Conjunctivul perfect cu subiect comun cu cel al verbului din regentă nu a suferit concurența aceasta, el extinzându-se chiar (*Aș fi mers să fi știut*).

[174] Schimbările lingvistice se petrec în punctele slabe ale sistemului, acolo unde opoziția nu are prea mare importanță (cf. E. Coșeriu, *Sistema, Norma y Habla*, Montevideo, 1952, p. 175).

generalizarea tipului cu *a fi* invariabil (care exista la aceste forme echivalente: *a fi mers, aş fi mers*) şi la conjunctiv (*să fi mers*)[175].

Prin urmare, după părerea noastră, înlocuirea formei variabile *să fiu (fii, fie, fim, fiţi, fie) cântat* prin forma invariabilă *fi (fi cântat)* s-a făcut în urma **unei presiuni a sistemului** timpurilor trecute terminative (infinitiv perfect, condiţional perfect) cu care conjunctivul perfect intra în corelaţii pe axa paradigmatică (prin seriile „sinonimice" sau, mai bine zis, „echivalente"), dar şi în relaţii pe axa sintagmatică (prin selectarea lui de condiţionalul perfect)[176]. Principiul „atracţiei sistemului" al „presiunii paradigmatice", formulat de A. Martinet[177] şi aplicat mai mult la fonologie[178] şi mai puţin la morfologie îşi găseşte, după părerea noastră, aplicarea şi în problema cercetată, de exemplu. Este vorba de tendinţa de organizare simetrică a paradigmelor timpurilor construite pe baza auxiliarului *a fi*, de înlăturare a asimetriilor existente într-o epocă mai veche[179]. În sistemul acestor timpuri[180], conjunctivul perfect, singurul cu auxiliarul variabil, introducea o asimetrie (vezi schema sistemului verbo-temporal al limbii române), însă o asemenea asimetrie în sistem nu era suficientă pentru a determina o schimbare, căci „ea nu face decât să precizeze condiţiile în care o schimbare poate fi de aşteptat"[181]. Important pentru noi este faptul că această simetrie paradigmatică a fost ajutată de anumiţi factori de natură sintagmatică. Este vorba de schimbările funcţionale ale conjunctivului perfect, analizate mai sus, care fac ca desinenţele personale ale auxiliarului să devină mijloace redundante (deci, puncte slabe, supuse schimbărilor, care vizează economia sistemului) şi, în acelaşi timp, de distribuţia în **variaţie liberă** a conjunctivului perfect cu alte timpuri cu *a fi* invariabil (condiţionalul perfect, infinitivul perfect). Deci, „presiunea sistemului", tendinţa de eliminare a „asimetriei paradigmatice" devine realizabilă numai **după** ce acţionează aceşti factori. Atracţia sistemului devine realizabilă abia în secolul al XVIII-lea şi din alt motiv: în această epocă asistăm la o masivă înlocuire a conjunctivului perfect cu condiţionalul perfect, formă în continuă extensiune pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. Prin această concurenţă conjunctivul perfect devine foarte rar. Or, se ştie că formele mai puţin întrebuinţate se încadrează mai uşor în sistem, sunt mai uşor supuse presiunii sistemului decât formele mai frecvente.

---

[175] Pentru alte cazuri de „analogie" (= presiune a sistemului) datorată conţinutului asemănător sau identic al formelor, vezi J. Hermann, *Les changements analogiques*, „Acta linguistica", Academiae Scientiarum Hungaricae, tom. I, 1951, p. 119 şi urm.; J. Kurylowicz, *La nature des procès dits „analogiques"*, „Acta linguistica", V, 1945-1949, p. 15-37.

[176] Vezi schema sistemului verbo-temporal a limbii române de la începutul acestui capitol.

[177] Cf. A. Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1964, p. 179 şi urm.

[178] Cf. A. Martinet, *op. cit.*, p. 188 şi urm.; A. Haudricourt, A. Juilland, *Essai pour une histoire structurelle de phonétisme français*, Paris, 1949; L. Romeo, *Structural Pressures and Paradigmatic Diphtongization in West Romance*, "Word", 1963, nr. 1, p. 1-9.

[179] Interesant este faptul că înlăturarea asimetriei pe care o provoca forma veche de perfect conjunctiv în sistem se petrece în secolul al XVIII-lea (epoca de începuturi ale modernizării limbii române), când asistăm la o evidentă reorganizare a paradigmelor verbale (înlăturarea formelor vechi de perfect forte, de tipul *zişi, feci, dedi(u)*, apariţia lui *-ră* la perfectul simplu şi mai mult ca perfectul indicativ (cf. C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 138 şi urm.).

[180] Ceea ce apropie aceste paradigme este nu numai auxiliarul *a fi*, ci şi faptul că toate sunt timpuri de relaţie care raportează acţiunea la trei momente (vezi Maria Manoliu, *art. cit.*, p. 135 şi urm.).

[181] Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p. 11.

Este posibil ca, după ce au acționat schimbările funcționale menționate, să fi acționat și factori de natură fonetică (ca cei considerați de Alf Lombard drept cauza principală a schimbării).

În concluzie, considerăm că transformarea formelor variabile *să fiu (fii, fie, fim, fiți) cântat* în forma invariabilă *să fi cântat* se poate explica prin **presiunea sistemului** timpurilor trecute terminative cu *a fi* invariabil (infinitiv perfect, condițional perfect) cu care conjunctivul perfect intra în raporturi atât pe plan paradigmatic, cât și pe plan sintagmatic. Această presiune, care vizează „simetria sistemului", înlăturarea asperităților din sistem devine posibilă numai în urma acțiunii unor anumiți **factori** de natură funcțională, cum este, de pildă, transformarea conjunctivului perfect în timp exclusiv de relație (care poate să-și precizeze persoana prin raportare la verbul regent sau la un subiect propriu). Spre deosebire de prima explicație (a lui Al. Lambrior, Leca Morariu, Al. Graur), care ia în considerație numai planul paradigmatic (omonimia de forme între perfectul conjunctiv activ și prezentul conjunctiv pasiv) și spre deosebire de a doua explicație (a lui Alf Lombard), care ține seama numai de planul sintagmatic, credem că explicația noastră are avantajul de a ține seama de ambele planuri, atât de cel paradigmatic, cât și de cel sintagmatic.

2.6. Conjunctivul mai mult ca perfect

În cadrul tendinței general romanice spre analitism, limba română și-a creat și un sistem „supracompus" de forme verbale[182]. Prin crearea acestui sistem „supracompus", limba română, ca și limba franceză, de pildă, își are construit sistemul verbo-temporal pe trei planuri: 1) un plan **tensiv**[183], ocupat de formele verbale așa-zise „simple" (infinitivul simplu (prezent), conjunctivul prezent, indicativul prezent), 2) un plan **extensiv**[184], ocupat de formele verbale compuse (infinitivul compus (perfect), conjunctivul perfect, condiționalul perfect, viitorul al II-lea, perfectul compus, mai mult ca perfectul indicativ compus), 3) un plan **biextensiv**[185], ocupat de formele verbale supracompuse (conjunctivul mai mult ca perfect, *să fi fost cântat*, condițional-optativul mai mult ca perfect[186] *ar fi fost cântat*, viitorul al III-lea (*va fi fost cântat*) perfectul anterior compus de tipul *am fost cântat* (= *am cântat*)) infinitivul mai mult ca perfect (*a fi fost cântat*). Planul biextensiv nu caracterizează limba literară actuală, ci numai limba din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea precum și unele graiuri populare actuale; de aceea el nu apare în schema sistemului verbo-temporal al limbii române moderne despre care am discutat. De fapt, româna, ca și alte limbi romanice, are în perioada menționată (secolele al XVII-lea și al XVIII-lea) un sistem de forme verbale supracompuse bine consolidat; însă multe forme sunt mai mult ca posibilități decât ca realizări. Pe planul semnificației, opoziția între planul **bitensiv** (planul formelor supracompuse) și planul **extensiv** (planul formelor compuse) este cea referitoare la **anterioritate ~ non-anterioritate**, după cum opoziția între planul **tensiv** (planul formelor „simple") și planul **extensiv** este tot de **non-anterioritate ~ anterioritate**. Cu alte cuvinte, o formă supracompusă exprimă o acțiune anterioară, față de altă acțiune anterioară momentului vorbirii (deci preanterioritatea). Figura următoare ilustrează schema celor trei planuri (*aspecte*, după terminologia lui G. Guillaume, *op. cit.*, p. 23).

---

[182] Pentru teoria generală asupra formelor supracompuse, vezi G. Guillaume, *Temps et Verbe...*, Paris, 1965, p. 18-25; C. Frâncu, *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în "Anuar de lingvistică și istorie literară", XXIX. 1983-1984. A., p. 23-62.

[183] Folosim terminologia lui G. Guillaume, *op. cit.*, p. 23.

[184] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 23.

[185] *Ibidem*, p. 23.

[186] Vezi C. Frâncu, *op. cit.*, p. 55-58.

După cum se observă din aceste figuri, planul biextensiv cuprinde o serie de forme verbale care sunt foarte rar folosite în limba actuală vorbită (cum este cazul perfectului compus de tipul *am fost cântat*)[187] sau nu mai sunt folosite de loc în limba literară actuală (mai mult ca perfectul conjunctiv de tipul *să fi(u) fost cântat* viitorul al III-lea (*voi fi fost cântat*), infinitivul mai mult ca perfect (*a fi fost cântat*) şi mai mult ca perfectul condiţional de tipul *aş fi fost cântat*[188]. Menţionăm în acelaşi timp că forme ca *a fi fost cântat* şi *voi fi fost cântat* (pentru diateza activă), deşi sunt posibile pentru simetria sistemului, sunt extrem de rar întâlnite în textele consultate. Deci, planul biextensiv (cuprinzând forme supracompuse) este mai puţin consolidat şi mai puţin simetric decât celelalte două planuri.

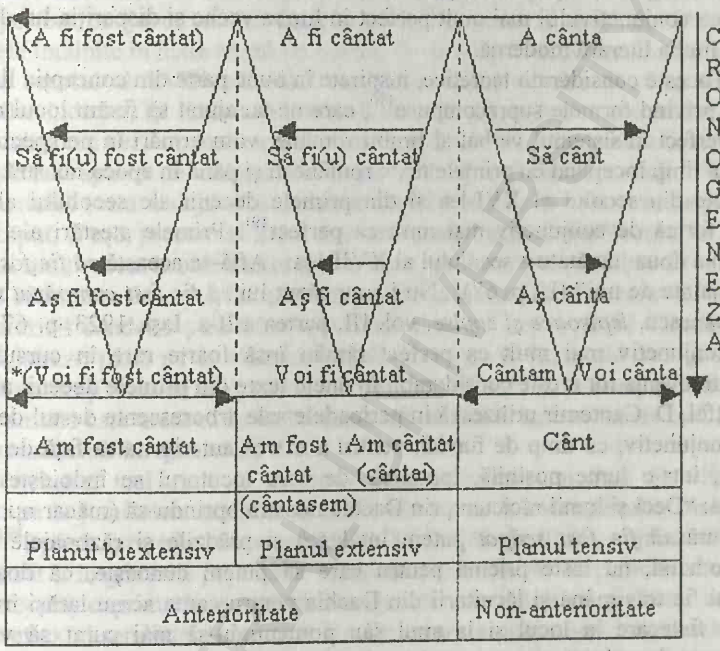

Figura 2

Fixat între condiţionalul mai mult ca perfect (timp rar şi în limba veche) şi un infinitiv mai mult ca perfect (sau mai bine zis un infinitiv supracompus), extrem de rar, conjunctivul mai mult ca perfect este o formă de conjunctiv care exprimă anterioritatea faţă de o acţiune trecută, redată aproximativ de obicei prin intermediul perfectului conjunctiv. Prin valoarea sa absolută, conjunctivul mai mult ca perfect nu se deosebeşte de conjunctivul perfect, aşa după cum nici perfectul compus perifrastic de tipul *am fost cântat* nu se deosebeşte prin valoarea sa absolută de perfectul compus de tipul *am cântat*. Cu toate acestea, există o diferenţă de valoare numai în ceea ce priveşte valoarea relativă şi ea se concretizează în opoziţia **anterioritate** (mai mult ca perfectul conjunctiv) ~ **non-anterioritate** (perfectul conjunctiv). Trăsătura de non-anterioritate

[187] Perfectul compus perifrastic de tipul *am fost cântat* apare relativ frecvent în limba veche (de pildă la Ureche *au fost vândut-o* (= *au vândut-o*)) şi în unele graiuri actuale.

[188] Prima atestare a condiţionalului mai mult ca perfect am întâlnit-o în *Cronica* lui Neculce: *„s-ar hi fost întemeiat* ţara" (N, p. 197).

a perfectului conjunctiv se referă numai la relația sa cu mai mult ca perfectul conjunctiv, căci în raport cu prezentul conjunctiv el exprimă anterioritatea.

Din punctul de vedere al opoziției **dinamic ~ non dinamic**, cel mai dinamic timp al conjunctivului este prezentul, iar cel mai adinamic (static) este mai mult ca perfectul, care este, de fapt, forma moartă a conjunctivului, forma detensivă a acestui mod, așa cum participiul trecut este „forma moartă" a verbului, consumat în întregime și în felul acesta foarte apropiat de adjectiv[189]. Perfectul conjunctivului este dinamic față de mai mult ca perfectul aceluiași mod, dar adinamic față de prezent conjunctiv. Caracterul de formă adinamică a mai mult ca perfectului conjunctiv vine în contradicție cu caracterul virtual al conjunctivului, care exprimă o acțiune posibilă, legată în special de prezent și de viitor. Prin această contradicție se poate explica raritatea conjunctivului mai mult perfect în limba veche și dispariția lui după secolul al XVIII-lea din limba literară modernă.

După aceste considerații teoretice, inspirate în bună parte din concepția lingvistică a lui G. Guillaume privind formele supracompuse[190], care ne-au ajutat să fixăm locul conjunctivului mai mult ca perfect în sistemul verbal al limbii române, vom urmări în perspectivă diacronică formele acestui timp începând cu primele texte românești și până în epoca noastră.

Textele din secolul al XVI-lea și din primele decenii ale secolului al XVII-lea nu conțin nici o formă de conjunctiv mai mult ca perfect[191]. Primele atestări ale acestei forme verbale apar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „Află-se această *să fie fost lăcuit* și alții într-însa mai nainte de noi" (U, p. 67), „Nu i s-au căzut lui *să fie fost cumpărat* moșie" (1668, Iași, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, partea a II-a, Iași, 1923, p. 67, *ibid.*, p. 71). Formele de conjunctiv mai mult ca perfect rămân însă foarte rare în cursul secolului al XVII-lea, dar frecvența lor crește considerabil în unele texte din primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Astfel, D. Cantemir utilizează în perioadele sale arborescente destul de des mai mult ca perfectul conjunctiv, ca timp de fundal, pentru a marca anterioritatea față de o altă acțiune trecută, ireală, într-o lume posibilă, ipotetică, de care locutorul se îndoiește cu privire la relatările altora: "Deci și hunii nicicum prin Dachia noastră oprindu-să (măcar nu fară călcare și multă stropșitură *să fie fost scăpat* putem înțălege) și prădzile și războaiele lor în părțile apusului slobodzind, nu iaste pricină pentru care să putem cunoaște, că doară împărăția romanilor să-și fie tras mâna și lăcuitorii din Dachia pentru carea acmu iarăși în cursul istorii întrecându-ne, fietecare la locul și la anul său pomenindu-să mai curat să vor arăta" (D. Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, p. 837); "Acestea a varvarilor năpădiri spre părțile apusului (macar că nu caută la treaba Hronicului nostru) aicea li-am pomenit pentru ca să cunoască cititoriul că părțile Dachii noastre pre această vreme într-însa a lăcui *să nu să fie fost lăcuit* macar că istoricii despre aceastași parte ceva nu pomenesc" (*id.*, p. 242). Foarte frecvent apare acest timp pe la jumătatea secolului al XVIII-lea în opera lui I. Neculce, în care am înregistrat 6 exemple: „Și dzic călugării *să fie fost făcut* și sfeșnicile cele mari și cele mici și policandru și hora tot prisne de argint, și pe urmă să le fie luat un domn și să fie făcut alteli de spije, care le-am apucat și noi" (I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, București, 1959, p. 8), „... acel Lupul sărdariul *să fie fost umblat* ajungându-să cu moscalii" (*ibid.*, p. 383), „Acest pământ al Moldovei n-au fost aședzat de demult de oameni, *să fie fost trăit* într-însul cu pace, ce în câteva rânduri au fost și pustiu" (*ibid.*, p. 3). În secolul al XVIII-lea, aceste forme întâlnite și în documente, în cărțile populare provenind din Ardeal și Moldova:

---

[189] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 18.

[190] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 15-27; *Théorie des auxiliaires et examen des faits connexes*, în *Langage et science du langage*, Paris-Quebec, 1964, p. 57 și urm.

[191] Mai mult ca perfectul conjunctiv latinesc (*cantavissem*) și-a schimbat valoarea modală trecând la indicativ (*cântase(m)*), în limba română.

"Au ieşit că Gheorghie Dragorovici să fi înşelat pă Ana cu oareşcare scrisori, precum *să fi fost murit* bărbatul i cel *d'întâi*" (1786, Sibiu, SD, XII, p. 187), "Precum în veacul trecut, adecă către anul 1630, să *să fie fost* aşezat aici în Şchei un om" Toader Bălan (1773, Şcheii Braşovului, *Acte, documente şi scrisori din Şcheii Braşovului*, Bucureşti, 1980, p. 2) "Îm scrii că *să hi fost socotit* mai înainte şi aşa *să fi fost poftit* pre un mazâl de hotărâre, dară *să nu fi fost rădicând* un boier din Eş" (1800, Moldova, SD, XI, p. 65). Din aceste exemple se observă, printre altele, două lucruri:

a) forma de mai mult ca perfect conjunctiv este întotdeauna cu auxiliarul variabil,

b) conjunctivul mai mult ca perfect intră în raporturi de coordonare cu conjunctivul perfect, între ele neexistând o diferenţă de valoare prea mare (vezi primul exemplu). Ca şi conjunctivul perfect, conjunctivul mai mult ca perfect nu putea să apară în stilul direct. De fapt, toate exemplele întâlnite în texte atestă un conjunctiv mai mult ca perfect numai în stil indirect.

După secolul al XVIII-lea, când conjunctivul perfect este eliminat de condiţionalul perfect din stilul indirect, îşi limitează întrebuinţarea şi conjunctivul mai mult ca perfect, fiind înlocuit de condiţional perfect, mai rar de condiţionalul mai mult ca perfect cu care conjunctivul mai mult ca perfect apărea de multe ori în variaţie liberă în fraza periodică: "*Pierdut aş fi fost* (omenite cititoriule) toată nedejdea şi denainte împotrivnicilor şi sabia din dripta şi scutul din stânga aş fi scăpat; şi aşé, precum să dzice cuvântul şi osteninţa şi undelemnul în zadar *aş şi fost cheltuit*, şi mai mult cursul hronicului înainte a duce, de tot *aş fi fost rămas* de *n-aş fi fost*, după multă trudă şi sfărâmare de cap *aflat*, precum pentru lucrurile Dachii noastre de au şi tăcut unii, iară nu toţi istoricii condeile ş-au frânt" (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 264). Gramaticile continuă însă să-l înregistreze până pe la sfârşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru[192]. În realitate el era un timp mort de mult (de la sfârşitul secolului al XVIII-lea) şi acad. Iorgu Iordan este primul gramatic care arată că în limba modernă nu există un conjunctiv mai mult ca perfect „chiar dacă gramaticii îl înregistrează"[193].

În concluzie, mai mult ca perfectul conjunctiv este un timp cu vitabilitate foarte redusă: apărut pe la jumătatea secolului al XVII-lea el este folosit sporadic, mai ales în textele din Moldova[194], până spre sfârşitul secolului al XVIII-lea. În limba română modernă, atât în limba literară, cât şi în graiurile populare[195] el apare extrem de rar. Exprimând anterioritatea faţă de o acţiune trecută, exprimată de perfectul conjunctiv, mai mult ca perfectul conjunctivului a apărut ca un reflex al tendinţei limbii române de creare a unui sistem supracompus de forme verbale (vezi schema nr. 2). Acest sistem de forme supracompuse (biextensiv) nu s-a consolidat complet nici până astăzi, rămânând mai mult ca o **posibilitate** a sistemului verbo-temporal românesc, decât ca realizare.

Limitarea întrebuinţării mai mult ca perfectului conjunctiv se datoreşte şi concurenţei pe care i-a făcut-o în stilul indirect conjunctivul perfect (de care el nu se deosebea prin valoare absolută, ci numai prin valoarea relativă) şi mai ales concurenţei crescânde, pe măsură ce ne apropiem de epocă modernă, a condiţionalului perfect, care înlocuieşte timpurile trecute ale conjunctivului din stilul indirect (pentru informaţii suplimentare privind modul în care apare acest timp supracompus în texte şi în gramaticile româneşti, vezi C. Frâncu, 1983-1984, p. 44-45).

---

[192] Vezi gramaticile citate în paragraful 5, .

[193] Cf. Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, Iaşi, 1937, p. 176.

[194] În textele din Muntenia şi Ardeal (cronici, documente particulare, inscripţii şi însemnări din biserici, cărţi religioase, texte juridice) n-am întâlnit nici un exemplu de conjunctiv mai mult ca perfect. Este posibil ca acest timp supracompus să fi caracterizat numai unele graiuri.

[195] Consultând *Textele dialectale* culese de Em. Petrovici n-am întâlnit nici o formă de conjunctiv mai mult ca perfect.

Capitolul al III-lea:

RAPORTURILE CONJUNCTIVULUI CU INFINITIVUL ŞI CU ALTE MODURI

Înlocuirea infinitivului prin conjunctiv în limba română veche (cu privire la „Uniunea Lingvistică Balcanică")

3.1. Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale, în primul rând prin conjunctiv, una din cele mai dificile probleme din istoria limbii române, a format obiectul a numeroase discuţii atât în lingvistica românească, cât şi în cea străină. După cum se ştie, româna se caracterizează, în comparaţie cu alte limbi romanice, prin limitarea progresivă a întrebuinţării infinitivului, concurat din ce în ce mai mult de conjunctiv.

Această trăsătură prezentă şi în aşa numitele limbi balcanice (neogreacă, albaneză, bulgară, macedoneană şi parţial în sârbo-croată), dar şi în unele dialecte italiene de sud, a generat de mai bine de o jumătate de secol numeroase controverse lingvistice, axate mai ales pe problema originii fenomenului, vechimii şi cauzelor sale.

Trei sunt soluţiile (mai exact ipotezele) asupra acestor chestiuni:

1) înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, ca şi existenţa altor „balcanisme" se datoreşte substratului comun limbilor balcanice.

2) Fenomenul este rezultatul unei influenţe străine, pornită din greacă şi extinsă progresiv, cu intensitate diferită în celelalte limbi balcanice, ajungându-se la scoaterea totală a infinitivului din uz, în limbile mai apropiate de limba de bază, şi la limitarea lui, în zonele periferice.

3) El este rezultatul evoluţiei paralele şi independente a acestei limbi[1].

Prima ipoteză, şi cea mai veche, a fost susţinută de Fr. Miklosich (*Die slavischen Elemente im Rumunischen*, „Denkschriften der Wiener Academie der Wissenschaften in Wien philosophisch-historische Klasse", XII, 1862, p. 6-8), G. Weigand (*Ethnographie von Makedonie*, „Balkan-Archiv", I, 1925, p. XI), Th. Capidan (*La romanité balkanique*, „Balcanica", I, 1938, p. 47-54) şi de W. Meyer-Lübke[2]. Această ipoteză a fost reluată de M. A. Gabinski (*Возникновение инфинитива как вторичный балканский языковои процесс*, Leningrad, 1967, p. 33 şi urm.).

---

[1] Am menţionat numai părerile mai importante care, într-o formă sau alta, apar şi în lingvistica actuală. Opinia, demult depăşită, a lui M. Gaster despre originea înlocuirii infinitivului prin conjunctiv în limba uralo-altaică a bulgarilor lui Asparuch, sau cea a lui G. Weigand, după care geneza fenomenului trebuie căutată în limba strămoşilor albanezilor de astăzi (opinie aspru criticată de Kr. Sandfeld), nu au fost luate în discuţie.

[2] În prefaţa cărţii lui S. Portius, *Gramatica linguae graecae vulgares*, Paris, 1889, p. 185. Mai târziu, W. Meyer-Lübke consideră fenomenul creaţie independentă în română (vezi W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare", seria a III-a, Bucureşti, 1930, p. 19.

Contribuția substratului la înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, ca de altfel și la alte fenomene, a fost și rămâne, în condițiile nerecunoașterii structurii gramaticale a limbii traco-dace, o problemă insolubilă.

Demonstrarea dispariției independente a infinitivului din greacă, începând cu Noul Testament[3], a adus de la începutul veacului nostru ideea originii grecești a fenomenului. Primul este Kr. Sandfeld, care remarcă modelul grecesc al propozițiilor secundare care au înlocuit infinitivul în română, bulgară, albaneză și sârbo-croată[4]. Părerea este împărtășită și susținută cu noi argumente de G. Rohlfs (*Scavi linguistici nella Magna Graecia*, Halle-Roma, 1933, p. 52; *La perdita dell infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia Meridionale*, (ân) *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 733 și urm.), care semnalează același fenomen în unele dialecte italiene de sud, unde influența greacă a fost considerabilă.

Autoritatea celor doi lingviști, Kr. Sandfeld și G. Rohlfs, care rezidă în minuțioasa cunoaștere a limbilor balcanice, în cazul celui dintâi, și a dialectelor italiene și grecești, în cazul celui de-al doilea, a determinat răspândirea și impunerea acestei opinii[5]. Astfel, mulți lingviști pleacă astăzi de la ipoteza originii grecești a fenomenului discutat ca de la ceva demult demonstrat[6].

Kr. Sandfeld și ceilalți susținători ai acestei teorii nu reușesc însă să explice principala problemă pe care ar pune-o iradierea din greacă a înlocuirii infinitivului, modul în care s-au putut răspândi în limbi atât de diferite construcțiile cu conjunctivul, decât admițând o perioadă de bilingvism în cadrul „uniunii lingvistice balcanice". De asemenea, problema timpului în care s-a produs înlocuirea infinitivului prin conjunctiv în română este evitată de către Sandfeld. Obiecții serioase au fost aduse de A. Philippide (*Originea românilor*, vol. II, p. 308):

„Doar atât se poate spune (și acest lucru e tocmai contrariul mijlocului de convingere invocat de Sandfeld-Jensen), anume că împrumutul e cu atât mai puțin probabil, cu cât fenomenul e mai răspândit și mai în detaliu răspândit. Dacă ai face cu un fenomen comun limbilor română și albaneză, ori limbilor albaneză și greacă, ori dialectului macedoromân și limbii grece, te poți gândi la împrumut. Când ai a face, ca la fenomenele cercetate de Sandfeld-Jensen, cu fenomene răspândite peste toate limbile balcanice, răspândite în special peste toate dialectele limbii române și pe deasupra răspândite în cele mai mici detalii, te poți îndoi cu tot dreptul că ar putea proveni acest fapt dintr-un împrumut, purces de la una din limbi. O asemenea molipsire este posibilă numai în sânul aceleiași limbi. S-ar putea ea oare admite în mijlocul atâtor limbi deosebite ? **Să se fi înlocuit el, infinitivul, prin propoziții subordonate – aceleași ! – și să se fi mai păstrat el numai în câteva izolări – aceleași ! – în toate limbile**

---

[3] Cf. D. Hesseling, *Essai historique sur l'infinitif grec*, în J. Psichari, *Etudes de philologie neo-grecque*, Paris, 1892, p. 1-44; H. Pedersen, *Sprogbygning*, în „Nordisk Tidsskrift for Filologi", seria a III-a, tom III, 1896, apud S. Berejan, *Contribuții la studiul infinitivului moldovenesc*, Chișinău, 1962, p. 18 și urm.; A. T. Robertson, *Grammaire du grec du Nouveau Testament*, Paris, 1911, p. 241, stabilește cinci etape în istoria infinitivului grec. P. Burguière, *Histoire de l'infinitif en grec*, Paris, 1960, consideră că infinitivul grecesc a dispărut din cauza mulțimii formelor sale (11 în vechea greacă) și lipsei sale de expresivitate.

[4] Cf. Kr. Sandfeld-Jensen, *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und Balkansprachen*, în „Jahresbericht", IX, Leipzig, 1902, p. 75; *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 175.

[5] Cf. Ovid Densușianu, recenzie asupra lucrării lui *Kr. Sandfeld, Balkanfilologien*, în „Grai și suflet", VIII, fasc. 2, București, 1928, p. 99; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1964, p. 99; Mieczyslav Malecki, *Osservazioni sulle Unione Linguistica Balcanica*, în "Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti", Roma, 1933, p. 72-76.

[6] Cf. L. Mourin, *La disparition des formes différenciées du subjonctif présent roumain*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, p. 93; D. Copceag, *Despre înlocuirea infinitivului prin forme personale în graiurile românești și sud-italiene*, SCL, nr. 3, 1961, p. 361; Magdalena Vuple, *Reparația geografică a construcțiilor cu infinitivul și conjunctivul în limba română*, în „Fonetică și dialectologie", V, 1963, p. 123-141.

balcanice numai pentru că grecul a făcut aceasta şi apoi l-au imitat pe grec toate neamurile celelalte ?" (sublinierea noastră, C. F)[7]. Philippide socoteşte apariţia construcţiilor personale în locul infinitivului ca inovaţii independente în limbile balcanice, datorate unei apropieri în structura psihică a vorbitorilor. Fireşte, această explicaţie nu este suficientă, însă poziţia lui Philippide rămâne valabilă mai ales prin argumentele[8] lingvistico-logice pe care le aduce împotriva lui Sandfeld. Despre apariţia independentă a fenomenului în română vorbesc şi S. Puşcariu[9], W. Meyer-Lübke[10], Iorgu Iordan[11], I. Bacinschi[12], B. F. Şişmariov[13], Al. Graur[14], H. Barić[15], K. Togeby[16], Maria Iliescu[17]. Trebuie arătat că aproape toţi cei care au susţinut apariţia independentă a fenomenului au făcut-o în mod incidental, mai ales în recenziile lor la cărţile lui Sandfeld sau Rohlfs sau în studii care nu erau consacrate special acestei probleme. De aceea, ideea explicării fenomenului prin cauze interne a rămas o simplă prezumţie, nedemonstrată, faţă de cealaltă ipoteză a originii greceşti a fenomenului, atât de amănunţit dezvoltată[18]. La aceasta a contribuit şi faptul că majoritatea celor care au vorbit de apariţia

---

[7] Cf. A. Philippide, *op. cit.*, p. 308.

[8] Alte obiecţii împotriva considerării fenomenului de origine greacă au fost făcute de A. Selişčev, *Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques*, în „Revue des Etudes Slaves", tom. V, 1925, p. 51; A. Belić, *La linguistique balkanique au Congres Internationaux des linguistes*, în „Revue Internationale des études balkaniques", II, tom. I-II, Belgrad, 1936, p. 170; T. Capidan, *op. cit.*, p. 51; *Sur „să" avec le subjonctif en roumain*, în „Langue et littérature", nr. 1, 1940, p. 100-102; H. Barić, *La perte de l'infinitif dans les langues balkaniques*, în „Godisnjak", Balkanoloski Institut, Sarajevo, 1961, p. 1-11; P. Trost, *Deux points de linguistique balkanique*, în "Omagiu lui Al. Rosetti", p. 945-946. Cf. şi I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967, p. 189-195; *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, 1970, p. 78-84.

[9] Cf. S. Puşcariu, *Limba română*, vol. I, Bucureşti, 1940.

[10] Cf. W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în „Analele Academiei Române". Memoriile Secţiunii Literare, seria a III-a, Bucureşti, 1930, p. 19 şi urm.

[11] Vezi recenzia la Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, BIFR, I, 1934, p. 216; *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1957, p. 518.

[12] Cf. I. Bacinschi, *L'infinitif et ses moyens de remplacement*, Bucureşti, 1945.

[13] Cf. *Limbile romanice din sud-estul Europei şi limba naţională a R. S. S. Moldoveneşti*, Chişinău, 1960, p. 24.

[14] Cf. Al. Graur, *Coup d'œil sur la linguistique balkanique*, BL, IV, 1936, p. 31-45.

[15] Cf. H. Barić, *op. cit.*, p. 11.

[16] Cf. K. Togeby, *L'infinitif dans les langues balkaniques*, în „Romance Philology", vol. XV, 1962, p. 221-233.

[17] Cf. Maria Iliescu, *Encore sur la perte de l'infinitif en roumain*, în "Actes du premier Congrès International des Etudes balkaniques et sud-est européennes", VI, Sofia, 1968, p. 115-118.

[18] De fapt, încercările de explicare prin cauze interne a fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv nu pleacă de la analiza structurii limbii, ci se limitează la criterii extralingvistice (ca, de pildă, factura psihică comună a vorbitorilor din idiomuri diferite). W. Meyer-Lübke (*op. cit.*, p. 19), deşi sesizează unele discordanţe între fenomenul din română şi cel din limbile balcanice, nu merge mai departe, luând în discuţie altă problemă. D. Copceag (*op. cit.*, p. 361 şi urm.) şi Magdalena Vulpe (*op. cit.*, p. 123-141), cu toate că prin faptele pe care le aduc în discuţie ar fi putut distinge trăsături proprii românei în procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, acceptă cu uşurinţă teza lui Sandfeld şi a lui Rohlfs, după care, fenomenul, de origine greacă, ar fi pătruns în română, dar nu ar fi afectat regiunile de nord ale ţării, mai depărtate geografic de locul de unde a venit inovaţia. După cum vom vedea, vitalitatea infinitivului în aceste regiuni se poate explica şi altfel. O idee nouă pentru susţinerea apariţiei independente a fenomenului în română aduce Iorgu Iordan (*Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1957, p. 518; cf. şi S. Berejan, *op. cit.*, p. 50) care crede că, întrucât româna este singura limbă romanică care a păstrat supinul latinesc, sinonim uneori cu infinitivul, este posibil ca prezenţa supinului să fi determinat înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. Această idee nu poate fi acceptată din simplul motiv că limba română comună precum şi dialectele din sudul Dunării nu cunosc supinul cu valoare verbală.

independentă a fenomenului nu au exclus nici influența greacă, care după părerea lor ar fi accelerat procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv (vezi B. F. Șișmariov, *op. cit.*, p. 19; S. Puşcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", IV, 1924-1926, p. 1362-1383; Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 118).

Cu toate că pentru anumite idiomuri se poate admite originea grecească a fenomenul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv (ca de pildă pentru dialectul aromân, unde influența greacă a fost perpetuă, şi pentru dialectele italiene de sud, unde a fost colonizată încă din cele mai vechi timpuri o populație grecească, care a generat bilingvism (în *Magna Graecia*), fapt remarcat de G. Rohlfs (*op. cit.*, p. 733) şi de Iorgu Iordan (*Dialectele italiene de sud şi limba română*, „Arhiva", XXXV, 1928, p. 197), pentru dacoromână o asemenea idee nu poate fi admisă cu uşurință. La nord de Dunăre, influența greacă nu a generat niciodată bilingvism, ea exercitându-se mai ales prin împrumuturi lexicale (vezi V. Arvinte, *Influența greacă asupra limbii române (pe baza ALR). Împrumuturi directe din greaca bizantină*, „Analele Universității « Al. I. Cuza »" – Iaşi, seria Filologie, tom XII, 1966, fasc. 1, p. 3-5; H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966, p. 103 şi urm.). Chiar în epoca fanariotă, bilingvismul greco-român n-a afectat decât „clasa dominantă", din care făceau parte şi unii cărturari (cf. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 3-5).

Este interesant că în scrierile acestor cărturari (ca de pildă la D. Cantemir, Radu Greceanu, stolnicul C. Cantacuzino, Radu Popescu), în scrierile oficiale redactate la curtea fanarioților (multe dintre ele copii după acte grecești) infinitivul este des întrebuințat. Mai mult decât atât. În plină epocă fanariotă asistăm la o reînviere a folosirii infinitivului: acest mod începe să fie utilizat chiar după unele verbe care în cursul secolului al XVII-lea pierduseră posibilitatea de a cere un infinitiv (este vorba de verbele de mişcare, verbele declarandi, verbele de îndemn). Această reînviere a infinitivului după verbele citate apare ca urmare a fixării unor prepoziții şi construcții care cer infinitivul şi ca urmare a influenței franceze, începută în timpul regimului fanariot (vezi discuția de mai jos pe baza statisticii).

De fapt, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv este anterioară epocii fanariote şi, deci, ea nu se poate datora bilingvismului menționat şi nici influenței bizantine, limbii grecești medii, cum crede Kr. Sandfeld (*op. cit.*, p. 18). Textele românești vechi sunt concludente în acest sens.

O cercetare atentă a acestor texte, însoțită de urmărirea frecvenței construcțiilor cu infinitivul şi conjunctivul ar putea aduce, după părerea noastră, date noi nu numai asupra procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, ci şi asupra a două probleme la care nu s-a dat încă un răspuns convingător: 1) **vechimea fenomenului** (ocolită în cele mai multe studii

---

Construcția *de* + *participiu*, denumită supin, nu are nimic cu supinul latinesc, devenit substantiv „abstract", la fel ca infinitivul lung (*răspunsul*, *cântatul*, etc.) (cf. Matilda Caragiu, *Moduri nepersonale*, în SCL, nr. 1, 1962, p. 30).

Construcția *de* + *participiu* cu valoare verbală apare mult mai târziu (este extrem de rar atestată în textele din secolul al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea). În locul ei apare infinitivul: „Cine are urechi de *ascultare* (= de ascultat) să audă" (CT, 132), „paharul ce am *a bea* (= de băut)" (CT, 93[1]), „iaste mai vârtos *a da*, decât *a lua*" (CV, 24/5), „Într-un chip le împărți Dumnedzău avuția sa, iară *a* o *cheltui* (= de cheltuit) nu o cheltuiră amândoi" (V, 14/26-27), etc.

K. Togeby (*op. cit.*, p. 222) şi urm. încearcă, fără argumente plauzibile însă, altă explicație lingvistică: infinitivul a dispărut din română datorită omonimiei sale cu alte forme, în primul rând cu persoana a III-a singular a indicativului prezent (*a merge – el merge*) şi apoi cu persoana a III-a a imperfectului (*a vedea – el vedea*) şi a perfectului simplu (*a citi – el citi*). Această omofonie nu putea fi o cauză a limitării infinitivului, căci până astăzi după unele verbe regente infinitivul „omofon" cu formele de persoana a III-a a timpurilor menționate se menține puternic (*pot face* (*vedea*, *citi*)). Omonimia considerată de Togeby între infinitiv şi alte forme verbale îşi găsea rezolvarea în toate cazurile în realizarea sintagmatică, în instanța de comunicare. Pe de altă parte ea nu este pentru *locutor*, ci numai pentru *interlocutor*, care prin strategiile comunicării, o evită fără dificultate. De aceea, considerăm această explicație ca total greşită.

consacrate fenomenului în discuție), 2) **cauzele** care l-au determinat. În același timp, raportarea situației infinitivului din limba română veche la situația din latina populară poate ajuta la reconstituirea concurenței infinitiv-conjunctiv din perioada anterioară primelor texte românești[19].

3.2. Încă din latină, infinitivul apărea în propoziții completive în variație liberă cu conjunctivul ca forme verbale dependente. Deosebirea era, de multe ori, nu de natură semantică, ci stilistică. Latina clasică, spre deosebire de greaca veche, în care uzul infinitivului era foarte larg[20], folosea infinitivul numai după anumite verbe cu sens incomplet (*possum, cueo, volo, nolo, malo, cupio, studeo, debeo, audeo, incipio*), pe lângă unele locuțiuni verbale (*habeo in animo, consilium capio, animum induco*) pe lângă verbele sentiendi, declarandi, affectum, voluntatis (*cogo, assuefacio, doceo*) și în construcția infinitiv cu acuzativ[21].

Latina populară cunoaște în raport cu cea clasică o lărgire considerabilă a întrebuințării infinitivului dependent[22], folosit acum și pe lângă verbele de mișcare (*eo, venio, duco*), de îndemn (*rogo, iubeo*), care se construiau în latina clasică cu alte forme verbale, nominalizate în latina populară, supinul și gerundivul (*abiit aedem visere* pentru *abiit aedem visum*; vezi alte exemple în E. Bourciez, *op. cit.*, p. 109). Ca urmare a înlocuirii supinului și gerundivului, infinitivul începe să apară însoțit de prepoziții, apropiindu-se astfel mai mult de nume. Dar folosirea lui cu prepoziții îi creează posibilitatea de a se îmbina nu numai cu verbele, ca în latina clasică, ci și cu substantivele și adjectivele, substituind și după acestea supinul și gerundivul. Mai interesant pentru fenomenul cercetat este faptul că în latina populară infinitivul substituie propozițiile finale construite cu *ut*, dispărut fără urme din limbile romanice, concurând conjunctivul: *volo te mihi respondere* pentru *volo ut mihi respondeas* (cf. E. Bourciez, *op. cit*, p. 43).

Dezagregarea în latina populară a construcției acuzativ cu infinitiv nu duce la îndepărtarea infinitivului: *video te* (= subiect) *cantare* (= eu văd că tu cânți) > *video te* (= complement) *cantare* (= eu te văd cântând) (cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 192).

Spre deosebire de infinitiv, care cunoaște o întrebuințare din ce în ce mai largă (înlocuind supinul, gerundivul și chiar conjunctivul[23]), conjunctivul, din cauza unor deficiențe formale și funcționale care duc la dispariția unor timpuri (perfectul, imperfectul), sau la schimbarea valorii modale a mai mult ca perfectului (în română) sau temporale (în limbile romanice apusene), își restrânge întrebuințarea. El este concurat în faza romanică primitivă de un nou mod, modul condițional, care-i preia unele funcții și „efecte de sens" (întrebuințări) și are avantajul de a fi expresiv, mai regulat, mai conform cu structura analitică a noilor limbi[24].

---

[19] Grație studiului lui D. Hesseling, *Essai historique sur l'infinitiv grec*, Paris, 1892 și studiul lui P. Burguière, *Histoire de l'infinitif en grec*, Paris, 1960, care urmăresc pe bază de texte procesul de dispariție a infinitivului grecesc, putem urmări unele concordanțe, dar mai ales unele discordanțe, dintre fenomenul din greacă și cel din română.

[20] Cf. D. Hesseling, *op. cit.*, p. 2 și urm.

[21] Cf. P. Perrochet, *Recherches sur la valeur et l'emploi de l'infinitif subordonné en latin*, Paris, 1932, p. 85 și urm; E. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 107; S. Berejan, *op. cit.*, p. 43.

[22] Latina clasică avea și un infinitiv independent cu valoare de imperativ, netestat însă în latina populară (cf. H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, București, 1960, p. 166; V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1963, p. 142.

[23] Vezi *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1965, p. 302; V. Väänänen, *op. cit.*, p. 142.

[24] Situația se menține și în limba română actuală: conjunctivul, mai ales perfectul, se folosește relativ rar și din cauza concurenței pe care i-o face condițional-optativul și imperfectul indicativului (vezi *Capitolul al II-lea*, 2.5).

Pentru română, mai adăugăm faptul că prezentul conjunctiv își pierde formele proprii, etimologice, la cele mai multe persoane (persoanele I și a II-a singular și plural), fiind înlocuit de formele indicativului prezent. Distincția s-a păstrat în dacoromână numai la persoana a III-a singular și plural, dar nu la toate verbele (*el scrie – el să scrie*, etc.) (vezi Capitolul al II-lea).

Acest fapt are foarte mare importanță pentru fenomenul cercetat, căci până la fixarea lui *să* (< lat. *si*) ca semn al conjunctivului, până la desemantizarea lui, infinitivul, atât de frecvent în locul conjunctivului în latina populară, nu ar fi putut să fie înlocuit de conjunctiv decât la verbele cu conjunctiv distinct (adică la verbele *a fi* și *a avea*, care aveau la conjunctiv forme proprii: *fiu, fii, fie, fim, fiți, fie* (față de *sânt, ești*, etc.), *aib, aibi, aibă* (față de *am, ai, are*), dar și *avem – să avem, aveți – să aveți* (forme omofone) și la persoana a III-a a verbelor care realizau prin desinențe opoziția indicativ prezent – conjunctiv prezent (*cântă – cânte, vede – vază*). Verbele *a fi* și *a avea* ies din discuție, pentru că ele își păstrează capacitatea de a se construi exclusiv cu infinitivul până târziu.

Deci, vechimea fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv este, după părerea noastră, strâns legată de fixarea lui *să* (< lat. *si*) la conjunctiv. Care este epoca acestei fixări ?

Cercetarea celor mai vechi texte românești arată că procesul de desemantizare a lui *să* (= dacă), de fixare la conjunctiv, nu se încheiase în secolul al XVI-lea. Această conjuncție putea fi folosită în egală măsură înainte de indicativ (prezent, perfect, viitor), condițional (prezent, perfect), conjunctiv (prezent, perfect)[25]:

– **indicativ**: „*Să ieşti* (= dacă ești) fiul domnului aruncă-te jos" (CT, 5^{v}/23), „E *să* nu sînt de-a se cuminecarea, diaconul ţiind potiriul şi popa să blagoslovească oamenii cu smerenie" (= și dacă nu sînt de cuminecat... LC, 41^{r}/3-5), „și *să* nu *vei ceti* nu poți ști cum dzice Hristos la Luca" (PO, 7/20), „iară *să* nu *veți* nici așa îngădui mie, cu 7 ori mai tare voi bate pre voi" (Oltenia, circa, 1560, CB, I, p. 13), „*Să grăieşte* cineva, grăiască ca cuvinte lui Dumnedzău" (NT, 1648, p. 160), etc.

– **condițional-optativ**: „E *să greşire* ţie fratele tău, pasă şi obliceşte el" (CT, 28^{v}/8-11), „Atunci *să are zice* voao cineva... " (CT, 100^{r}/16), „vor semne și ciude ce să înșale *să are putea* aleșii" (CT, 100^{r}/21), etc.

– **conjunctiv**: „Rogu voi *se luați* hrană" (CV, p. 92), „ce fie amu voao ceea ce iaşte, e!, e ! şi ceea ce nu e, nu ! *să* nu în fățărie *cădeți*" (CV, 134), etc.

Prezența lui *să* și la conjunctiv prezent și la indicativ prezent, timpuri cu forme omonime la cele mai multe persoane, suspendă opoziția indicativ prezent – conjunctiv prezent, în propoziții subiective, completive directe și indirecte și mai ales în propoziții finale.

Iată câteva exemple (extrase din textele vechi) concludente pentru confuziile de sens pe care le putea produce apariția lui *să* la indicativ și la conjunctiv: „Deci *se* legiea *osindeşti*, nu ești făcătoriu legiei, ce giudeţu" (CV, 129/12-14), „Iară *se* zavistie amară *aveți* întru înimile voastre, nu vă lăudareți neci mențireți spre de devăr" (CV, 125/13-14), *Să aveți* pismă amară și zavistie întru înimile voastre, nu vă lăudareți nece fireți mincinoși (NT, 1648, în CV, p. 126), etc.

Forma *să osindeşti* din prima frază ar putea fi interpretată fie ca formă de **indicativ prezent** precedată de *să* (= dacă), și atunci propoziția din care face parte ar căpăta sens condițional (= dacă osândești legea, nu ești făcător de legi), fie ca **prezent conjunctiv, nucleu**

[25] Vezi M. Roques, *Recherches sur les conjonctions conditionnelles „să, de, dacă"*, în *Mélanges Chambaneau*, 1907, p. 825-839; N. Drăganu, *Conjuncțiile „de, dacă". Un capitoul de sintaxă românească*, în „Dacoromania", III, p. 251-284; *Iarăși despre „de" și „dacă"*, în „Dacoromania", IV, p. 916-922.

al unei propoziții principale (= Deci *să osândești* legea...)[26]. Firește, în cazul de față e vorba de o formă de indicativ precedată de o conjuncție condițională, fapt dovedit de textul original și de textele din secolul al XVII-lea în care **se reia** construcția, dar se încearcă să se evite omonimia. Astfel, în *Noul Testament* (1648) nu mai apare **să + indicativul prezent**, ci **să + viitorul I**, formă mai clară, prin care se evita omonimia: „Iară *să vei cleveti* legiea, nu esci țiitoriu legiei, ci-i esci giudicătoriu" (NT, în CV, p. 130). Însă înlocuirea prezentului indicativ cu viitorul nu se putea face peste tot (vezi exemplul al III-lea, în care prezentul indicativului cu *să* (= dacă) se păstrează în NT), căci ar fi dus la altă confuzie pe planul semnificației categoriale, între prezent și viitor. De aceea *să* este înlocuit la indicativ cu *de, dacă*, el rămânând numai la conjunctiv. *Biblia* de la 1688, care reproduce pasaje întregi din textele anterioare (PO, NT) atestă victoria lui *de, dacă* asupra lui *să*[27]. În ultimele două exemple se observă și mai bine suspendarea opoziției indicativ prezent – conjunctiv prezent. Aici, *să aveți* poate fi considerat la prima vedere un conjunctiv cu funcție de imperativ. Prezența altor imperative *lăudareți, fireți* întărește această impresie, făcând inoperantă intonația. Cu toate acestea, forma *să aveți* nu este decât un indicativ prezent însoțit de conjuncția condițională *să* (= dacă)[28]. Textul *Bibliei* de la 1688 este edificator: „Iară *de aveți* răvnire amară și prigoană întru inema voastră, nu vă lăudați nici nu mințiți asupra adevărului" (BB, în CV, p. 126).

Suspendarea opoziției era, firește, în defavoarea conjunctivului, mod cu valoare ambiguă (cu numeroase „efecte de sens"), concurat de condițional, dar și de infinitiv. Astfel, în propoziții subiective cerute de expresiile impersonale de tipul *e bine, e rău, e ușor, e greu*, etc. opoziția indicativ prezent – conjunctiv prezent se realiza numai la persoana a III-a (*E bine să merge acolo*[29] / *E bine să meargă acolo*). De aceea, în acest stadiu al lui *să*, după expresiile citate, se folosea infinitivul cu precizarea persoanei prin pronumele personal (*E bine a merge*

---

[26] Un impediment pentru considerarea formei discutate ca formă de conjunctiv ar putea fi dislocarea sintactică: *să + legiea + osindești*. Examinând textele, observăm că în secolul al XVI-lea dislocarea lui *să* de conjunctiv era un fapt obișnuit: „*să* nu în fățărie *cădeți*" (CV, 134/1-4)

[27] Din cele 51 de atestări cu *să* (= *dacă*) din NT în textul paralel din CV (ediția I. G. Sbierea) nu se păstrează nici una în BB. Peste tot *să* este înlocuit cu *de, dacă*: NT: "Iar *să veți fi ocărâți* pentru numele lui Hristos, fericiți sânteți (NT (în) CV, 161)"; BB: "*De vă ocărâți* întru numele lui Hristos, fericiți sânteți (*ibid.)*", etc.

[28] O dovadă că formele de conjunctiv puteau fi confundate cu cele de indicativ prezent, când acesta din urmă era precedat de conjuncția condițională *să*, o poate constitui și luarea unor forme de indicativ drept forme de conjunctiv, sau invers, luarea unor forme de conjunctiv drept forme de indicativ, în lucrările unor buni cunoscători ai limbii române vechi. De pildă, N. I. Barbu, *„Să" semn al conjunctivului în limba română*, în „Buletin științific", nr. 1-2, 1951, p. 60, consideră forma *se*-mi *iaste* drept formă de conjunctiv. Forma aceasta nu este de conjunctiv din simplul motiv că *a fi* are forme diferite la indicativ și conjunctiv (temă supletivă: *este – fie*). De asemenea, I. G. Sbiera, în indicele la *Codicele voronețian*, Cernăuți, 1885, consideră forma *se noate* din „E svetului voinicilor fu cumu se ucigă fuglu, *se* nu nescine *noate*, se scape" (CV, 94/10-13) ca formă de indicativ prezent, însoțit de *se* (= *dacă*). În realitate, aici este un conjunctiv prezent (desinența *-e* este o marcă a persoanei a III-a a acestuia), iar *se* nu este condițional, ci final.

[29] Construcția este prezentă numai în limba veche. Ea a dispărut după fixarea lui *să* numai la conjunctiv, și după înlocuirea lui cu *de, dacă* la indicativ și condițional în propoziții condiționale, subiective, completive directe și indirecte. Astăzi nu se mai folosesc enunțuri de tipul „E bine *să merge* acolo", ci numai de tipul „E bine *să meargă* acolo", cu conjunctivul, în care *să* mai păstrează ceva din sensul condițional (cf. și enunțuri de tipul „*Să știu* bade că vii / Frumos m-aș împodobi"). Deci se poate spune că trecerea de la valoarea condițională a lui *să* (< lat. *si* "dacă") la cea de semn al conjunctivului s-a făcut prin construcții cu valoare "semantică", nu de conjunctiv ("posibil"), ci de condițional ("ipotetic"), iar conservarea până azi a acestei valori de condițional în întrebuințarea conjunctivului este o dovadă în acest sens (cf. și E. Cosmopol, *Le subjonctif et ses interférences avec les autres modes verbaux en roumain*, în "Cahiers balkaniques", nr, 7, 1985, p. 55-88).

acolo tu (el, ea, noi, voi, ei, ele)). Această construcție era mult mai frecventă în primele texte românești decât construcția cu conjunctivul (vezi mai jos pe baza statisticii).

Dificultăți mai mari ar fi creat folosirea conjunctivului cu *să* (= dacă) după verbele de mișcare, în propoziții finale, pentru că s-ar fi confundat scopul cu condiția. Un enunț ca *Merg să-l aduc (pe) Ion* putea să însemne *Merg, dacă-l aduc pe Ion* sau *Merg cu scopul de a-l aduce pe Ion*. Limba a găsit mai multe mijloace pentru evitarea acestei omonimii:

1) folosirea construcției **de + indicativ** (*Merg de-l aduc pe Ion*)[30],

2) folosirea construcțiilor *pentru să, ca să, pentru ca să, pentru căci să, cum ca să*, etc. pentru finale și a construcției cu *să* simplu pentru condiționale,

3) până la desemantizarea lui *să*, până la fixarea lui la conjunctiv se folosea ca în latina populară și ca în limbile romanice apusene infinitivul final: *Merg a-(l) aduce (pe) Ion*. Textele vechi sunt concludente în acest sens: în secolul al XVI-lea se utiliza, într-o proporție mare, infinitivul după verbele de mișcare. De aceea, ni se pare neplauzibilă ipoteza lui I. Bacinschi (*op. cit.*, p. 51-52) care, pentru a-și susține părerea că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv a început mai întâi de la infinitivul final, consideră că *să* condițional a început să se folosească într-o perioadă cu mult anterioară primelor texte românești și cu sens final. Firește, această alunecare spre sensul final a avut loc, dar după ce *să* a început să fie concurat de *de, dacă*, adică după ce acestea din urmă încep să-l înlocuiască de la indicativ și condițional și-l ajută să se fixeze la conjunctiv. M. Roques (*op. cit.*, p. 838-839) și N. Drăganu (*op. cit.*, p. 916-922) au arătat că *de*, care avea mai întâi sens temporal și după aceea sens consecutiv și final, a devenit sinonim cu *să* (adică condițional) într-o epocă foarte apropiată de cea în care apar primele texte, întrucât unele din acestea „ignoră complet pe *de* condițional" (M. Roques, *op. cit.*, p. 839). Semnificativ este faptul că tocmai în textele citate de M. Roques (*op. cit.*, p. 839), în care nu apare *de* condițional, ci numai *să* condițional, purtătorul omonimiei discutate, infinitivul are cea mai mare frecvență după toate categoriile de verbe care cereau în latina populară infinitivul.

Admițând ipoteza autorilor tratatului de *Istoria limbii române* (vol. I, București, 1965, p. 304), că în completive conjunctivul putea fi utilizat în latină și în limbile romanice vechi fără conjuncție[31], ajungem, de asemenea, la ideea utilizării foarte rare a conjunctivului. Într-un enunț ca *Poruncesc să mergi acolo*, lipsa lui *să* ar fi determinat confundarea conjunctivului dependent cu „imperativul", mod de „vorbire" (vezi Capitolul I, 1.23) independent cu o intonație specifică: *Poruncesc: mergi acolo*[32].

Aceste fapte arată că până la desemantizarea lui *să*, până la fixarea exclusivă la conjunctiv, infinitivul atât de larg întrebuințat în latina populară și în faza romanică primitivă[33] continuă să fie folosit în dacoromâna veche după toate categoriile de verbe. Textele vechi atestă întrebuințarea infinitivului (e drept, destul de rar, căci și *să* era aproape desemantizat) după toate categoriile de verbe care în latina populară cereau infinitivul. Plecând de la faptul că *de* care a determinat fixarea lui *să* la conjunctiv nu era echivalent cu *să* într-o fază mai veche a limbii române, ci avea valori diferite chiar în primele noastre texte (cf. M. Roques, *op. cit.*, p.

---

[30] Construcția *de + indicativul* era foarte frecventă în limba veche, mult mai frecventă decât astăzi, când se preferă conjunctivul (cf. și Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale...*, București, 1960, p. 98 și urm.).

[31] Cf. Maria Iliescu, *O construcție populară latinească: propoziția completivă cu conjunctivul, fără conjuncție*, în „Studii clasice", II, 1960, p. 331-335.

[32] Conjunctivul fără *să* apare în limba veche, ca de altfel și în limba actuală, numai la persoana a III-a. Pentru celelalte persoane am găsit numai un singur exemplu în *Palia* de la Orăștie: „Adu, drag fiu, lasă *mănânc* den vânat" (PO, 91/3). Cu același verb, infinitivul este mult mai răspândit în PO: pe o singură pagină (p. 32) am înregistrat trei exemple cu a **lăsa + infinitivul**: lasă un porumb *a sbura*; lasă el *a sbura* un porumb, etc.

[33] Cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 229-231.

839) şi de la faptul că *de*, când devine sinonim (echivalent) cu *să* (= dacă) îl înlocuieşte destul de repede, putem presupune că posibilitatea înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, după cele mai multe categorii de verbe, nu este cu prea mult anterioară primelor texte (poate din secolele al XIII-lea – al XV-lea). Primele texte româneşti, atât cele traduse, cât şi cele netraduse, atestă întrebuinţarea infinitivului, în proporţie diferită, firește, după toate categoriile de verbe care se construiau în latina populară şi se construiesc astăzi în limbile romanice apusene cu infinitivul (inclusiv după verbele de mişcare, de îndemn, după verbe şi expresii impersonale, etc; vezi statistica anexată).

Ipoteza că fenomenul cercetat nu este prea vechi este întărită de următoarele fapte:

1) Conjunctivul nu a fost prea frecvent într-o fază mai veche a limbii române, întrucât el cedase locul indicativului prezent la cele mai multe persoane (persoanele I şi a II-a singular şi plural), ca urmare a schimbărilor fonetice şi funcţionale care au avut loc în latina populară.

Persoanele cele mai des folosite (persoana a III-a singular şi plural) şi-au menţinut formele primare, prin frecvenţa lor, care derivă şi din întrebuinţarea lor în independente (cu valoare de optativ sau de „imperativ"). Cert este faptul că înlocuirea formelor primare de conjunctiv cu formele de indicativ a fost anterioară devenirii lui *să* morfem al conjunctivului şi nu a fost determinată de existenţa acestui morfem decât în puţine cazuri (în special în cazurile discutate de noi, care reprezintă inovaţii târzii apărute după secolul al XVI-lea, adică după fixarea lui *să* ca morfem al conjunctivului).

Este oare această înlocuire a formelor primare de conjunctiv împrumutate de la indicativul prezent o influenţă balcanică pe baza influenţei greceşti cum presupune L. Mourin (*op. cit.*, p. 598) ? Prezenţa fenomenului şi în alte limbi romanice care n-au avut contact direct cu greaca (ca de pildă, în franceză, unde, de asemenea există forme identice la indicativ şi la conjunctiv prezent: *Il chante – qu'il chante*)[34], precum şi unele discordanţe dintre fenomenul din dacoromână şi cel din greacă[35] pledează pentru faptul că nu se poate vorbi aici de o influenţă grecească[36]. De fapt, textele româneşti vechi arată că tendinţa de uniformizare a formelor de conjunctiv cu cele de indicativ (prin presiunea sistemului) se petrece la multe verbe destul de târziu (vezi Capitolul al II-lea, 2.4), când este exclus un bilingvism greco-român la nivelul graiurilor populare (după cum s-a arătat, în epoca fanariotă, bilingvismul greco-român n-a atins decât pătura dominantă).

2) Primele texte româneşti nu atestă viitorul de tipul *am să cânt, o să cânt* (cu conjunctivul), ci numai pe cel cu infinitivul: *am a cânta*, (< *habeo ad cantare*) *voi cânta.* (< *voleo cantare*) În viitorul de tipul *am a cânta* existau toate motivele ca infinitivul să fie înlocuit (cum de altfel se întâmplă în secolul al XVIII-lea), pentru că acest tip de viitor avea aceeaşi formă cu construcţia modală *am a cânta* care însemna „trebuie să cânt", „pot să cânt". Dacă înlocuirea infinitivului prin conjunctiv s-ar fi petrecut într-o epocă cu mult mai veche de cea a apariţiei primelor texte româneşti, care conţin numai forme de tipul: *am a cânta*, *voi cânta*, nu

---

[34] În majoritatea limbilor romanice, prezentul indicativului şi prezentul conjunctivului au forme comune. Tendinţa de ştergere a deosebirilor formale (prin temă şi desinenţe) între conjunctiv şi indicativ prezent este o tendinţă general romanică (cf. Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 194; *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 268).

[35] În greacă, toate formele de conjunctiv au devenit prin evoluţie normală egale cu cele de indicativ prezent la toate verbele, în română persoana a III-a se menţine distinctă la cele mai multe verbe în dialectul dacoromân, dar la mai puţine în dialectele aromân şi meglenoromân, în care şi persoana a III-a a verbelor de conjugarea I a fost înlocuită cu persoana a III-a singular a indicativului prezent la conjunctivul prezent.

[36] Pentru dialectele aromân şi meglenoromân, puternic influenţate din punct de vedere sintactic de limba greacă, nu negăm o influenţă grecească în fenomenul cercetat. În aceste dialecte au existat condiţii de „bilingvism greco-aromân sau greco-meglenoromân".

se poate explica **de ce** înlocuirea infinitivului prin conjunctiv n-a afectat **mai înainte** de secolul al XVII-lea infinitivul din aceste forme şi l-a înlocuit deodată, brusc, când tradiţia grafică devine mai puternică (secolul al XVII-lea).

3) Faptul că dialectul istroromân nu cunoaşte întrebuinţarea propoziţiilor secundare introduse prin *să*, care au înlocuit infinitivul în celelalte dialecte, poate arăta că fenomenul nu se petrecuse înainte de despărţirea dialectelor, sau înainte de despărţirea istroromânilor de dacoromâni. Fără îndoială, acest argument de natură cronologică nu este suficient, căci el poate fi infirmat de posibilitatea ca starea actuală din dialectul istroromân să fie de dată recentă, datorită influenţei limbilor vecine, croate şi italiana (cf. Sandfeld, *op. cit.*, p. 214; A. Philippide, *op. cit.*, p. 515; S. Puşcariu, *Zür Rekonstruktion des Urrumänischen*, p. 23). S. Puşcariu (*op. cit.*, p. 23) găseşte o rămăşiţă de conjunctiv în istroromânul *vreşe spuie* (= *voia să spună*). A. Philippide (*op. cit.*, p. 516) contestă această rămăşiţă, arătând că „acest *spuie* este probabil o greşeală în loc de *spure*, infinitivul lui *spur* (= spun)".

4) Procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv nu începuse de prea multă vreme, întrucât în secolul al XVI-lea (şi foarte rar după aceea) se mai menţine, atât în textele traduse, cât şi în cele netraduse, alături de conjunctiv, prepoziţia *de*, cu care se construia infinitivul. Atunci când infinitivul a cedat din ce în ce mai mult locul conjunctivului, *de* a continuat un timp să fie folosit şi înaintea acestuia din urmă, rezultând construcţiile cu *de să*[37]. Exemple ca: „iar s-au apucat aceşti boieri ce sînt mai sus dzişi şi cu egumenul de acest ţigan *de să-i ia*, iar popii ne-a fost luat pre noi pre răvaşe domneşti *de să aflăm* de rândul acestui ţigan" (1583-1585, Muscel, CB, I, p. 39), „să fie volnic cu cartea domnii meale *de să-şi ţie* a lui parte" (1619, Bucureşti, DR, p. 45, 50), „să fie volnic *de să-şi ia* un rumân" (1614, Bucureşti, DR, p. 19, 26) etc. pledează pentru faptul că subjonctivul s-a plasat lângă prepoziţia *de* cu care se construia infinitivul. Infinitivul era foarte frecvent în astfel de construcţii: *să fie volnic a lua unde va vrea* (Dr, p. 135), *să fie volnic de a le vinde* (DR, p. 88) etc.

5) *Să* apărea uneori în texte, ca şi azi în vorbirea din Crişana, sub forma *şi* (<lat. *sic*), ceea ce ducea la greutăţi în deosebirea lui ca morfem al conjunctivului de conjuncţia copulativă *şi*: „Şi grăi fiulŭi său lui Isacŭ *şi* (= să) *eşim*" (CB, II, p. 189; apud I. Gheţie, *Şi semn al conjunctivului în graiul crişean*, LR, nr. 3, 1963, p. 247), „şi le-am scris voo fraţilor români *şi* (= *să*) le cetiţi că veţi afla întru iale mărgăritariu scumpu şi visteriu nesfârşit" (PO, 11).

Este interesant că în regiunile în care *şi* este morfem al conjunctivului (unele regiuni din nord-vestul teritoriului dacoromân, graiul crişean) infinitivul îşi păstrează cea mai mare vitalitate[38]. Omonimia dintre *şi* – semn al conjunctivului şi *şi* – conjuncţie copulativă a contribuit, fără îndoială, la încetinirea procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. Cercetarea comparativă a hărţilor lui I. Gheţie, privitoare la răspândirea lui *şi* – semn al conjunctivului (*art. cit.*, p. 253) cu cea a hărţilor Magdalenei Vulpe, privind răspândirea teritorială a construcţiilor cu infinitivul şi cu conjunctivul (*art. cit.*, p. 142-153) arată că cele două arii coincid, în general. Conjunctivul putea fi folosit în locul infinitivului la persoana a III-a singular şi plural: *ştie şi cânte (lucre, meargă)*, *vrea şi cânte (lucre, meargă)*, *spune şi meargă (lucre, cânte)*, dar mult mai greu la celelalte persoane: *ştii şi cânţi, spui şi cânţi* etc. (din cauza omonimiei cu conjuncţia copulativă *şi* care desfiinţează raporturile de dependenţă între verbul regent şi celălalt verb). La unele verbe, omonimia în discuţie se producea şi la persoana a III-a: *spune şi bea (mângâie, îndoaie)*, enunţul putând fi reinterpretat (*spune şi bea* sau *spune să bea*). De aceea, se folosea şi se foloseşte în regiunile de nord-vest infinitivul în locul conjunctivului: *spune a bea, vrea a mângâia, merge a lucra.*

---

[37] Cf. Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 260.

[38] Asupra originii şi răspândirii lui *şi* semn al conjunctivului în graiul crişean vezi I. Gheţie, *art. cit.*, p. 247 şi urm.; cf. şi obiecţiile lui Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV-V-VI, Bucureşti, 1966, p. 404-406.

Aceste fapte ne întăresc convingerea că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv este strâns legată de existența unei mărci a conjunctivului. Acolo unde această marcă nu este prea clară, infinitivul a rămas puternic. Plecând de la una din ipotezele lui I. Gheție (*op. cit.*, p. 247 și urm.) că într-o perioadă mai veche *și* (= *să*) era răspândit și în alte regiuni (dovadă, atestarea lui în textele măhăcene) și că numai ulterior s-a limitat la nordul și nord-vestul țării (fiind înlocuit de *să*), ajungem la aceeași concluzie: procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv nu este prea vechi. În nici un caz el nu este străvechi, cum consideră cei care-l explică prin substrat sau ca începând din faza de constituire a românei.

În același timp, constatarea că păstrarea infinitivului este în funcție de fixarea unui semn distinctiv al conjunctivului poate fi un contraargument la teoria lui G. Rohlfs (*op. cit.*, p. 133 și urm.), susținută de Magdalena Vulpe (*art. cit.*, p. 141), după care în nordul țării păstrarea infinitivului s-ar datora depărtării acestor regiuni de limba greacă, din care a venit împrumutul. Explicația noastră arată că în aceste arii laterale inovația, după toate probabilitățile internă (vezi mai jos), nu a pătruns din cauza izolării lingvistice a acestor regiuni[39], care au menținut o trăsătură *și* + *conjunctivul*, ostilă înlocuirii infinitivului. Fără îndoială, trebuie să presupunem, de asemenea, că fixarea lui *să* la conjunctiv, desemantizarea conjuncției condiționale *să* (< lat. *si*), a fost la început un fenomen regional, care a afectat mai întâi regiunile din sudul țării, mai inovatoare din multe puncte de vedere decât regiunile nordice, și numai după aceea s-a extins progresiv și în celelalte regiuni ale țării. În felul acesta se poate explica mai ușor frecvența mai mare a conjuncției *să* cu sensul „dacă" în textele din secolul al XVI-lea care provin din graiurile nordice (textele rotacizante, MI, CS, RL) decât în textele care caracterizează graiurile sudice (tipăriturile coresiene). Legată de acest fenomen este și mai marea frecvență a construcțiilor cu conjunctivul în textele coresiene (deci în texte care reprezintă graiurile în care *să* s-a desemantizat mai devreme) față de mai mica frecvență a acestor construcții în textele care reprezintă graiurile nordice (în care desemantizarea lui *să* s-a produs mai târziu)[40].

3.3. Datarea aproximativă a fenomenului înlocuirii infinitivului prin conjunctiv[41] ne dă posibilitatea de a pune problema cauzelor care l-au generat. Sunt acestea *interne* sau *externe*, sau *și interne și externe* ? După cum s-a arătat, răspunsurile date până în prezent au plecat de la prezența fenomenului în mai multe limbi și nu de la structura fiecărei limbi în parte. Nu avem lucrări care să fi urmărit din punct de vedere diacronic sinonimia (sau, mai bine-zis, „echivalența") infinitiv-conjunctiv. Cele două lucrări existente, consacrate evoluției procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv[42], bazându-se pe texte puține și neurmărind frecvența fenomenului, dau o interpretare subiectivă faptelor. În statistica care urmează ne-am propus să urmărim echivalența infinitiv-conjunctiv dependent, eventual infinitiv-indicativ și infinitiv-supin, pe baza textelor din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea[43]. Statistica se bazează pe

---

[39] Cf. K. Jaberg, în „Vox Romanica", V, p. 77; Emil Petrovici, *Graiul de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania", LXXII, p. 558.

[40] Vezi I. Diaconescu, *Observații asupra înlocuirii infinitivului prin conjunctiv în limba din secolul al XVI-lea*, în "Omagiu lui Al. Rosetti", București, 1965, p. 167-170.

[41] Firește, lipsa textelor dintr-o perioadă mai veche de secolul al XVI-lea face ca această datare să rămână de ordinul ipotezelor.

[42] Este vorba de lucrarea lui B. Dimand, *Zur rumänischen Moduslehre*, Viena, 1904 și a Laurei Vasiliu și F. Asan, *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română*, în "Studii de gramatică", vol. I. București, 1956, p. 97-113.

[43] Pentru secolul al XVI-lea, frecvența construcțiilor cu infinitivul și conjunctivul a fost urmărită de I. Diaconescu, *art. cit.*, p. 167-170.

materialul extras din aproximativ 2000 de pagini de texte de natură diferită (texte religioase, documente particulare şi oficiale, cărţi populare, texte juridice, cronici) din provincii diferite[44].

Spre deosebire de I. Diaconescu, nu am procedat la o simplă **numărare** a infinitivelor şi conjunctivelor din diferite texte, ci am ţinut seama şi de **elementele regente** ale acestora şi modalităţile rezultate: aletive (*posibil, imposibil, necesar, întâmplător*), epistemice (*probabil, îndoielnic, aparent, exclus*), deontice (*permis, interzis, obligatoriu*), axiologice (*dorinţă, voinţă*). Astfel, am urmărit echivalenţa infinitiv-conjunctiv, infinitiv-indicativ, infinitiv-supin după verbe, expresii verbale impersonale, substantive, adjective. În cadrul infinitivului cerut de verbe, am format clase cu **infinitivul (conjunctivul) subiectiv** (adică cu infinitivul/conjunctivul) care are subiect comun cu verbul regent: *pot merge / pot să merg*; *izbutesc a merge / izbutesc să merg*, dar nu şi **pot să mergi (să meargă), izbutesc să mergi*) şi cu cel **obiectiv** (care permite un subiect diferit de cel al verbului regent: *poruncesc a merge* (tu, el) / *poruncesc să mergi (să meargă), vreau să mergi (să meargă, să mergem, să mergeţi)* etc.). Delimitarea infinitivului **subiectiv** de cel **obiectiv** are mare importanţă pentru stabilirea originii construcţiilor[45]. După cum s-a arătat, latina utiliza infinitivul în cazul când acesta avea acelaşi subiect cu verbul regent, dar conjunctivul când subiectele erau diferite. Limbile romanice apusene menţin, în general, aceeaşi distincţie[46]. Româna a mers mai departe, extinzând uzul conjunctivului şi când există identitate de subiect. De asemenea, am format o clasă aparte cu verbele de mişcare, care au căpătat în latina populară posibilitatea de a se construi cu infinitivul, posibilitate păstrată în limbile romanice apusene şi în româna veche.

3.4. Rezultatele cercetării

1) Cele mai vechi texte româneşti atestă folosirea infinitivului după toate categoriile de verbe care în latina populară cereau infinitivul. Faţă de latină (în special faţă de latina clasică, care nu utiliza infinitivul post-substantival şi post-adjectival), româna veche, ca şi limbile romanice apusene, atestă această utilizare.

2) Încă din primele texte româneşti, infinitivul, în concurenţă cu conjunctivul, apărea în proporţie mai mare sau mai mică în funcţie de elementul regent. Astfel, infinitivul era cerut în secolul al XVI-lea în proporţie foarte mare (aproape 90 %) de verbele care nu permit decât un infinitiv subiectiv. Proporţia se menţine ridicată în secolele următoare (secolul al XVII-lea: 84 %; secolul al XVIII-lea: 79 %).

3) Verbele de aspect *a începe, a se apuca, a prinde* etc. şi cele de modalitate *a putea, a fi, a avea* nu permiteau decât extrem de rar conjunctivul. De exemplu, după *a începe*, din totalul de 201 atestări (în toate textele consultate) apar cu infinitivul 196 (97,6 %) şi cu conjunctivul numai 5 (2,4 %). Iată câteva exemple selectate din texte de natură diferită (texte bisericeşti, cronici, cărţi populare, documente oficiale şi particulare): *„începu a grăi* (CV, p. 67), *începu a pârâ* (BB, p. 58), *au început a da* (C, p. 60), *s-au început a să alegi* (DB, III, p. 120) etc. În secolul al XVIII-lea, când influenţa grecească asupra limbii române atinge apogeul, îmbinările

[44] În statistică nu am folosit texte mai noi de 1800, întrucât am considerat că acestea nu sunt elocvente pentru procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. Influenţa franceză, în special, şi influenţa latino-romanică, în general, au avut urmări importante asupra evoluţiei procesului în discuţie în sensul că au reînviat construcţiile cu infinitivul. Lipsa textelor populare autentice (culegătorii din secolul al XIX-lea prelucrau textele; în doinele culese de V. Alecsandri există multe construcţii livreşti etc.) face dificilă urmărirea procesului în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

[45] Diferenţa dintre infinitivul obiectiv şi cel subiectiv, observată pentru prima dată de I. Grimm, *Deutsche Grammatik*, partea a IV-a, Göttingen, 1836, p. 121, a fost studiată pe larg de A. Potebnea (apud S. Berejan, *op. cit.*, p. 67).

[46] Cu multe excepţii. De pildă, în italiană infinitivul apare şi când subiectele sunt diferite, cu condiţia ca infinitivul să joace rol de complement direct.

verbului *a începe* cu infinitivul rămân preponderente: *au început a măsura* (1786, Tutova, DB, IV, p. 277), *începu şoarecele a să îneca* (E, p. 158) *au început a să bate* (N, p. 314) etc.

O particularitate a verbului *a începe* este posibilitatea lui de a se combina cu infinitivul lung, posibilitate menţinută până în secolul al XVIII-lea. La Neculce, construcţiile „*a începe* + infinitivul lung" sunt foarte frecvente. Numai pe o singură pagină (p. 318) am înregistrat după *a începe* şase infinitive lungi: „Moldovenii *au început a strigare*... şi *a zicere*" etc. Pe aceeaşi pagină apar şi două infinitive scurte: „au început a-şi adăpa caii şi a mulţămi lui Dumnezău". După cum se va vedea mai jos, mai ales verbele care cer un infinitiv subiectiv au posibilitatea de a se construi cu forma lungă a infinitivului.

Prima înregistrare cu conjunctivul după *a începe* am întâlnit-o în PO: *am început să grăiesc* (PO[1], p. 68). În acelaşi text apar însă după *a începe* 21 de exemple cu infinitivul. De fapt, acest exemplu este singurul exemplu întâlnit în textele din secolul al XVI-lea cu conjunctivul după *a începe*, toate celelalte texte folosind numai infinitivul.

Cazurile de folosire a lui *a începe* cu conjunctivul rămân foarte rare şi în textele din secolele următoare: la Gr. Ureche am găsit un singur exemplu, faţă de nouă atestări cu infinitivul. La Neculce am înregistrat două întrebuinţări cu conjunctivul, faţă de 36 cu infinitivul. De asemenea, la stolnicul C. Cantacuzino şi la Anonimul brâncovenesc am întâlnit câte un exemplu cu conjunctivul faţă de 19, respectiv 17 exemple cu infinitivul. Toate celelalte texte consulate, inclusiv documentele oficiale de la curtea fanarioţilor (scrise în general de bilingvi) folosesc după *a începe* în proporţie de 100 % infinitivul.

Sinonimele lui *a începe*, verbele *a prinde*, *a se apuca* cer, de asemenea, infinitivul, atât în textele din secolul al XVI-lea, cât şi în cele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: „atunci *vor prinde a ţipa*" (TC, p. 224), „Darie *prinsă a-i căuta*" (Al, p. 43), „*a prins a se bate*" (1747, Maramureş, IM, p. 4), „el *apucă a scoate*" (RG, p. 20), „*s-au apucat a dare* năvală" (U, p. 307). De remarcat, la ultimul exemplu, păstrarea formei lungi a infinitivului.

În secolul al XVIII-lea apar sporadic şi construcţii de tipul ***a se apuca* + conjunctivul**: „*s-au apucat să se bată*" (N[1], p. 331), „nu cuteza *să se apuce să meargă*" (N[1], p. 331), „*s-au apucat să piarză* sămânţa" (E, p. 159). Trecerea spre aceste construcţii o fac construcţiile cu *de să*, în care *de*, prepoziţia care însoţea infinitivul, se mai menţine câtva timp şi înainte de conjunctiv: „iar *s-au apucat* aceşti boieri *de să-l ia*" (1583, Muscel, CB, I, p. 39) (vezi mai jos şi situaţia altor verbe). Uneori, în locul infinitivului apare, mai ales în textele din secolul al XVII-lea, indicativul precedat de *de*: „*Se apucă de mâncă, se apucă de prădă*" sunt construcţii foarte frecvente în documentele particulare şi oficiale. Aceste construcţii nu s-au impus însă. Ele nu mai sunt atestate în secolul al XVIII-lea decât destul de rar.

Verbele de aspect terminativ[47] îşi păstrează, de asemenea, capacitatea de a se construi exclusiv cu infinitivul până la o dată destul de târzie. Iată câteva exemple selectate din textele de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea cu *a sfârşi* şi sinonimele lui, *a părăsi*, *a sta*: „*s-au părăsit de a zice şi de a gândi*" (AB, p. 281), „*a cura sfârşesc*" (HI, p. 154), *să părăsească a călca* (C[1], p. 36), „*au părăsit* Ţaringradul *de a-l batea* (U, p. 129), „*s-au părăsit a mai face*" (N[1], p. 330), „*au stătut de a mai baterea*" (N[1], p. 314). Remarcăm şi după aceste verbe folosirea infinitivului lung, uneori articulat, cu valoare verbală.

[47] Pentru actualul *a continua* (< fr. *continuer*), verb semiauxiliar care arată o acţiune durativă, nu am găsit în limba veche nici un sinonim.

Faptele prezentate arată că verbele de aspect, folosite de regulă în secolul al XVI-lea cu infinitivul, îşi menţin în epoca de vârf a influenţei greceşti (secolul al XVIII-lea) capacitatea lor de a se construi, aproape exclusiv, cu infinitivul[48].

După verbul de modalitate aletică *a putea*, din totalul de 567 atestări apar cu infinitivul 439 (78, 4 %) şi cu conjunctivul 128 (22,6 %).

Urmărind frecvenţa infinitivului şi conjunctivului după *a putea*, am constatat că cele mai vechi texte româneşti folosesc de regulă infinitivul. Astfel, în *Codicele voroneţean*, în *Palia* de la Orăştie, în *Scrisorile de la Bistriţa* de la sfârşitul secolului al XVI-lea, în cărţile populare din secolul al XVI-lea (din CB, II) am înregistrat numai construcţii cu infinitivul: „nu le *putea împinge*" (CV, 56), „*voi putea ascunde*" (PO^1, p. 66) etc.

Conjunctivul, aproape inexistent în primele texte[49], se răspândeşte treptat în textele din secolul al XVII-lea: „ei au zis că nu *pot să le scumpere*" (1623, DR, p. 88), „eu *să* le *dau* nu *pociu*" (C^1, p. 8) etc. În textele juridice din secolul al XVII-lea frecvenţa conjunctivului este mare: 50,4 % (vezi tabelul anexat). În *Biblia* de la Bucureşti (1688), conjunctivul atinge maximum de frecvenţă: din 15 atestări cu semiauxiliarul *a putea* (întâlnite în paginile consultate) 10 sunt cu conjunctivul. Semnificativ este faptul că uneori traducătorii *Bibliei*, preluând unele pasaje din NT (1648), schimbă infinitivul cu conjunctivul: NT: „nu le *putea adevera* (CV, p. 56); BB: „nu le *putea să* le *dovedească*" (*ibid.*) etc. În textele din secolul al XVIII-lea, frecvenţa infinitivului începe din nou să crească în detrimentul conjunctivului. La Neculce, în paginile cercetate, am înregistrat 21 infinitive cu *a putea* şi numai 9 conjunctive, la Cantemir: 28 infinitive şi 3 conjunctive, la Radu Popescu: 18 infinitive şi 3 conjunctive, în Alexandria (1794): 26 infinitive şi 3 conjunctive. În documentele oficiale de la curtea fanarioţilor infinitivul este, de asemenea, foarte frecvent, reprezentând 89,6 % din totalul ateştărilor cu *a putea*.

O caracteristică a îmbinării verbului *a putea* cu infinitivul este menţinerea, până în secolul al XVIII-lea, a prepoziţiei-morfem *a*, care precedă infinitivul: „cela ce *poate* toate *a face* şi *a schimba* (CC^2, 267), nu *poate* nimeni *a suferi*" (C^1, 32), *nu putea a intra* (RG, p. 23) etc.

Răspândirea în secolul al XVII-lea a conjunctivului după verbul de modalitate aletică *a putea* trebuie pusă pe seama analogiei cu alte verbe care aveau nevoie de conjunctiv pentru claritate (ca, de pildă, verbele cu infinitiv obiectiv sau semiauxiliarul *a avea*, care, exprimând, ca şi *a putea*, posibilitatea, avea capacitatea să se construiască cu conjunctivul încă de la începutul secolului al XVII-lea spre a se diferenţia de viitor). Este posibilă şi influenţa impersonalului *a se putea* (*se poate, se putea, s-ar putea* etc.) asupra acestui verb personal, întrucât impersonalele începuseră mai de timpuriu să se folosească cu conjunctivul, căci aveau absolută nevoie de un mijloc mai clar pentru exprimarea persoanei. Concludentă pentru aceasta este apariţia conjunctivului după formele de impersonal *se poate, ar putea*, dar a infinitivului după *a putea*, personal: „Pământul acesta n-*ar putea avea* niciodată lipsă de pâine, ce încă s-*ar putea să iasă* o sumă mare de pâine (1781, Iaşi, DB, IV, p. 221) etc. În exemplul dat, se observă cum verbul personal *a putea* cere un infinitiv, în timp ce impersonalul *s-ar putea* se construieşte cu conjunctivul, căci alăturarea unui infinitiv (prin natura lui impersonal) ar fi creat unele dificultăţi. După cum se va vedea, după verbele impersonale, exprimând modalitatea aletică "posibil", infinitivul este evitat încă de la începutul secolului al XVII-lea. Limitarea întrebuinţării infinitivului după verbul *a putea* nu a pornit, ca în cazul lui *a vrea*, din necesitatea

---

[48] După semiauxiliarele care exprimă sfârşitul acţiunii (*a sfârşi, a termina* etc.), infinitivul a suferit nu concurenţa conjunctivului, ci pe cea a „supinului" (*sfârşesc de lucrat*). Această substituire este însă târzie. La sfârşitul secolului al XVIII-lea substituirea nu începuse.

[49] Primele exemple cu conjunctivul după *a putea* le-am întâlnit în TC: *să putem să stăm* (TC, 225) şi în CT: nu *putu* nici o tărie *să facă* (CT, 79).

de exprimare clară a persoanei, căci un context ca *(eu) pot să lucrezi (tu) nu este posibil (compară cu *(eu) vreau să lucrezi*). De aceea, pe lângă *a putea*, infinitivul a rămas puternic până astăzi, pe când pe lângă *a vrea* el a cedat complet locul conjunctivului, menținându-se numai în câteva arii laterale (graiurile de nord-vest).

Făcând pe baza statisticii o comparație între frecvența lui *a putea* și a lui *a începe* cu infinitivul și conjunctivul, constatăm că, deși ambele verbe își mențin în proporție destul de mare capacitatea lor de a se construi cu infinitivul, primul permite cu mai multă ușurință decât al doilea înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. Astfel, afirmația lui G. Rohlfs (*op. cit.*, p. 733) că *a putea* este „ultimul stâlp" de susținere a infinitivului în limba română, ca și în dialectele sud-italiene și în bulgară, nu pare a fi valabilă decât pentru situația actuală și nu și pentru limba din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, când cele mai rezistente par a fi *a începe*, *a prinde*, *a se apuca*[50]. Din punctul de vedere al fenomenului cercetat, ni se pare că trebuie să ținem seama nu numai de situația de azi, ci în primul rând de cea veche, de procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv.

După verbul de modalitate deontică "obligatoriu" *a avea*, din totalul de 255 de atestări, 218 (85,5 %) apar cu infinitivul și 37 (14,3 %) cu conjunctivul. Spre deosebire de limba literară de azi și chiar de limba populară, limba veche (este vorba de limba scrisă) făcea mare uz de construcțiile cu *a avea*, care exprimau posibilitatea sau necesitatea. Acestea se construiau în secolul al XVI-lea și al XVII-lea exclusiv cu infinitivul: *să aibă a-și ținea* (1602, Târgoviște, CB, I, p. 123), *să avem a ne facerea* mari (1623, Târgoviște, Dr, p. 90), *să aibă a-și căutarea* la dânșii toată partea (1625, f. 1, DR, p. 104), *să aibu* eu *a*-i *milui* (TC, p. 207) etc.

Construcții de acest fel se întâlnesc aproape în fiecare scrisoare particulară, devenind de multe ori un fel de formule ce deschid sau încheie documentele. Frecvența lor se menține ridicată și în secolul al XVIII-lea.

O caracteristică a îmbinării infinitivului cu modalul *a avea*, când acesta exprimă necesitatea (modalitatea deontică *obligatoriu*), este faptul că ea nu se supune substituirii prin conjunctiv[51]. Substituirea este posibilă, dar atunci se schimbă sensul construcției, necesitatea primind nuanță temporală de viitor indicativ: *am a sluji* (= trebuie să slujesc) prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv ar fi devenit *am să slujesc* (= voi sluji).

În astfel de cazuri, infinitivul a rămas puternic. Textele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea sunt concludente: ele conțin un foarte mare număr de construcții cu infinitivul: „*are* ceva *a răspunde*" (= de răspuns) (1765, Iași, SI, VIII, p. 199), „eu *să aib a răspunde*" (1790, DB, IV, p. 225), „voi *să aveți a urma* întocmai" (1801, DB, IV, p. 244) etc.

O limitare a întrebuințării infinitivului s-a produs și în aceste cazuri, însă mai târziu și nu din partea conjunctivului, ci din partea așa-numitului „supin". Judecând după documentele particulare, după cărțile populare și după alte texte cu caracter mai mult sau mai puțin literar (inscripții și însemnări din biserici), în care construcțiile în discuție sunt foarte frecvente, substituirea infinitivului cu supinul nu avusese loc nici până la începutul secolului al XVIII-lea. Abia în deceniile al III-lea și al IV-lea din secolul al XIX-lea construcția de tipul *am a răspunde* (= *trebuie să răspund*) devine *am de răspuns*[52].

---

[50] Verbul cu sens aspectiv *a prinde* cere și în limba actuală (limba literară și vorbirea populară) cu precădere infinitivul și mult mai rar conjunctivul.

[51] Cf. S. Berejan, *op. cit.*, p. 71.

[52] Tot în documentele de la începutul secolul al XIX-lea se observă preferința pentru celălalt verb de necesitate, *a trebui*, atestat relativ rar în documentele din secolele anterioare. De aceea, infinitivul este în descreștere în construcțiile care exprimă necesitatea, nu numai datorită înlocuirii lui de supin (*am a cânta* > *am de cântat*), ci și datorită substituirii semiauxiliarului *a avea* cu *a trebui*, substituire care aduce cu sine conjunctivul (*am a cânta* > *trebuie să cânt*).

Înlocuirea infinitivului cu „supinul" (care, de fapt, este un infinitiv secundar) este specific românească (fără concordanţe în limbile romanice) şi deosebeşte fenomenul din română de cel din greacă, unde infinitivul a fost înlocuit peste tot cu conjunctivul cu *vá*.

O analogie se poate stabili numai între fenomenul din română şi cel din albaneză. În ambele limbi există construcţii participiale care au concurat vechiul infinitiv[53]. Dar între fenomenul din română şi cel din albaneză nu poate exista nici o legătură genetică, dată fiind apariţia târzie a fenomenului în română (secolul al XVI-lea). De aceea, ideea originii comune a fenomenului de înlocuire din română şi albaneză prin substrat (ipoteză susţinută de M. A. Gabinski, *op. cit.*, p. 35) sau a originii albaneze a pierderii infinitivului (ipoteză susţinută de F. Miklosich, *op. cit.*, p. 6-8) nu poate rezista criticii din simplul motiv că în **română fenomenul se petrece într-o perioadă când este exclusă influenţa substratului sau influenţa uneia dintre cele două limbi asupra alteia.**

O construcţie care n-a permis substituirea nici prin conjunctiv, nici prin „supin" a infinitivului este îmbinarea semiauxiliarului *a avea* la conjunctiv + **infinitivul**, cu sensul de posibilitate (modalitate aletică *posibil*). Aceasta pare a fi cea mai frecventă şi cea mai rezistentă construcţie a infinitivului cu *a avea*. Fiecare document particular sau oficial din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea şi chiar din prima jumătate a secolului al XIX-lea o consemnează cel puţin o dată. Iată câteva exemple extrase din documente mai recente: *„să n-aibă a mai cere* (= să nu poată a mai cere) la nemică" (1795, Iaşi, SI, VIII, p. 374), „Păhărniceasca Saftă cu fiica sa *să aibă a răspunde* şi *a plăti*" (1779, Iaşi, SI, VII, p. 26), *„să aibă a lua* de casă câte un zlot" (1780, Bucureşti, DRA, p. 664) etc.

Explicaţia nesubstituirii infinitivului prin conjunctiv în acest tip de construcţie trebuie căutată în dificultăţile pe care le-ar fi putut crea alăturarea a două conjunctive (modalul la conjunctiv + verbul de conjugat la conjunctiv)[54]. De asemenea, înlocuirea infinitivului cu „supinul" ar fi dus la confuzii pe planul semnificatului: se confunda posibilitatea cu necesitatea (*să aib a plăti* (posibilitate = *pot să plătesc*) > *să aib de plătit* (necesitate = *trebuie să plătesc*). Spre deosebire de limba veche, română contemporană (atât limba literară, cât şi vorbirea populară) face rareori uz de construcţia discutată. Pentru exprimarea posibilităţii se preferă construcţia cu *a putea* (*să pot plăti, să pot să plătesc*), construcţia cu *a avea* devenind arhaică şi regională.

În materialul cercetat am remarcat, de asemenea, frecvenţa deosebită a expresiei de tipul *n-am ce face*, prezentă şi în limba de astăzi. Cunoscută încă din latină, unde apărea cu conjunctivul, în latina clasică, şi cu infinitivul, în latina populară (*non habeo quod dicam* (latina clasică), *non (h)abeo quid dicere* (latina populară))[55], construcţia apare în toate limbile romanice: it. *non ho che fare*, sp. *non he que hacer*, fr. *Je n'ai que faire de lui*. Iată câteva din atestările vechi româneşti ale acestui tip de expresie: *„n-are cine asculta* nici *a spăşi*" (CC[2], p. 254), *„n-au ce face*" (PM, p. 137), *„să n-aibă unde veni*" (1600, CB, I, p. 95; am citat exemple nu numai cu pronumele *ce*, ci şi cu alte pronume relative şi cu adverbe relative, care de asemenea intră în construcţii cu infinitivul).

În secolul al XVIII-lea, infinitivul din acest tip de construcţie începe să fie înlocuit prin conjunctiv: *„neavând ce să mai răspunză*" (1792, SI, VII, p. 378) etc., rămânând însă puternic până în zilele noastre. Exprimând modalitatea aletică *probabil, imposibil, eventual*, astfel de construcţii cu infinitivul sau cu conjunctivul se folosesc în limba română contemporană în variaţie liberă, căci această modalitate este comună celor două moduri.

---

[53] Vezi M. A. Gabinski, *op. cit.*, p. 243 şi urm.

[54] În materialul cercetat am atestat un singur exemplu de substituire de acest fel, la Varlaam: *„să nu aibă* pre sine şi pre alţii *să osândească*"(V, p. 8).

[55] Cf. E. Bourciez, *op. cit.*, p. 132; S. Berejan, *op. cit.*, p. 88.

În secolul al XVII-lea, conjunctivul începe să se extindă şi la viitorul de tipul *am a cânta*[56]. Aşa, de pildă, formele *(eu) am a sluji* (1604-1618, Bucovina, SB, p. 71), frecvente în documentele din secolul al XVI-lea şi de la începutul secolului al XVII-lea, apar în documentele de mai târziu – unele din ele copii de pe acte anterioare cu conjunctivul, dar formele cu infinitivul rămân preponderente chiar în documentele oficiale de la curtea fanarioţilor (secolul al XVIII-lea).

După verbul modal *a fi*, din totalul de 54 de atestări, 38 (71,1 %) sunt cu infinitivul şi 16 (29,9 %) cu conjunctivul. Şi pe lângă acest verb, procesul de limitare progresivă a infinitivului se poate urmări statistic. În textele cercetate din secolul al XVI-lea am găsit puţine exemple cu conjunctivul: „*era să vie* făr greş pe aicea să treacă" (1595, Bucovina, SB, p. 71) etc.

În *Codicele voroneţean*, *Cazania* a II-a a lui Coresi, *Liturghierul* lui Coresi, *Palia* de la Orăştie, modalul *a fi* apare numai cu infinitivul: „*era a se sfrăşi*" (CV, 32), „că *iaste a*-lu *ucide* şi *a*-lu *răstigni*" (CC[2], p. 279), „*iaste a nu via* noi" (PO[1], p. 8), „E să nu sînt *de a se cuminecarea* (= de cuminecat)" (LC, 41[r]) etc. În textele din secolul al XVII-lea, deşi apar şi construcţii cu conjunctivul[57], infinitivul rămâne puternic după *a fi*. Astfel, concurenţa conjunctivului nu a afectat decât tipul ***a fi* la imperfect indicativ + infinitiv** (*era a sfârşi* > *era să sfârşească*). Tipul ***a fi* la indicativ prezent + infinitiv** nu a fost niciodată afectat de conjunctiv. Ca şi în cazul lui *a avea*, infinitivul din construcţia discutată a fost concurat de „supin". Prima atestare cu „supinul" în locul infinitivului am găsit-o la stolnicul C. Cantacuzino: „mai mult sunt *de râs* decât *de crezut*" (SCC, p. 38). La acelaşi autor apare însă şi construcţia mai veche cu infinitivul: „mai multe sunt *a*-i *dovedi* (= de dovedit) şi *a*-i *arăta*" (*ibid.*, p. 52). Atestările cu „supinul" după *a fi* sunt rare în secolul al XVIII-lea. Numai în Neculce, Cantemir şi în *Esopia* (1795) am înregistrat câte un exemplu: „*De mirat* lucru *iaste*" (N), „nu *e* todeauna *de agonisit* şi *de câştigat*" (E, 202); "el *iaste de temut* şi de *spăriiat*" (D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 61).

În secolul al XVIII-lea, construcţiile cu infinitivul îşi menţin prioritatea faţă de cele cu conjunctivul: „nu *era a sta* în Ardeal" (RG, p. 49), „nu *era de a se crede*" (AB, p. 303) etc. O înlocuire masivă a infinitivului prin „supin" (şi nu prin conjunctiv) după *a fi* are loc abia pe la începutul secolului al XIX-lea.

În unele formaţii, infinitivul de pe lângă *a fi* nu a fost înlocuit nici de conjunctiv, nici de „supin". Astfel, îmbinările de tipul: „de *ţi-ar fi a lăcui* aicea" (E, p. 193), „*mi-i a mânca*", „*ne e a zice* aşa" (1743, Maramureş, IM, p. 64), frecvente în limba veche, au păstrat până astăzi infinitivul.

Urmărind procesul de limitare a infinitivului după verbele de aspect şi de modalitate discutate mai sus, constatăm că el este foarte complex, mult mai complex decât în greacă sau în bulgară, unde infinitivul a fost înlocuit numai de conjunctiv[58]. Complexitatea procesului de înlocuire a infinitivului (sau mai bine zis de limitare a întrebuinţării infinitivului) din română constă în:

---

[56] Întrucât viitorul de tipul *am a cânta*, *am să cânt* este identic cu formaţia modală *am a cânta*, *am să cânt*, şi distincţia între ele este uneori greu de făcut (sau chiar imposibil de făcut, căci orice viitor presupune o posibilitate şi o necesitate), este posibil ca unele construcţii cu *a avea*, considerate de noi ca forme de viitor, să fie, de fapt, formaţii modale în funcţie de context şi de modalitatea actului de comunicare, greu de distins în limba scrisă.

[57] Iată câteva exemple găsite: „*era să viie* Hristos" (V, p. 118), „paşa *era să oprească* pe tătari" (C[1], p. 37), „*era să se afle*" (SCC, p. 20) etc.

[58] Pentru procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv din greacă vezi D. Hesseling, *op. cit.*, p. 7 şi urm. şi P. Burguière, *op. cit.*, p. 240 şi urm.

a) prezența unor caracteristici întâlnite în toate limbile „balcanice" (e vorba de substituirea infinitivului prin construcții cu *să*, aflate pe același plan cu construcțiile cu *vá* din greaca modernă, cu *da* din bulgară, macedoneană și sârbocroată, cu *të* din albaneză);

b) prezența unor trăsături întâlnite numai în română și în albaneză. Este vorba de substituirea infinitivului prin „supin" după unele semiauxiliare: *sfârșesc (termin) de cântat, am de cântat, sunt de văzut*. După părerea unor cercetători, „supinul" ar fi tot un infinitiv. M. A. Gabinski (*op. cit.*, p. 243), urmându-l pe W. Meyer-Lübke, îl numește „infinitiv secundar", denumire care concordă și cu formarea târzie a „supinului" românesc (neîntâlnit în dialectele din sudul Dunării și extrem de rar în dacoromâna din secolul al XVI-lea): marhă *de furat* (PO, 103), *coșure... de luat* (CT, 85^{v}; cf. C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, coordonator I. Gheție, București, 1997, p. 141).

c) prezența unor trăsături neîntâlnite, în afară de română, în nici o limbă balcanică. Dintre acestea menționăm păstrarea infinitivului după *a începe*, *a se apuca*, *a prinde*, *a fi*, *a avea* etc. chiar în perioada maximei influențe grecești[59].

În ciuda asemănărilor dintre fenomenul din română și cel din limbile „balcanice", deosebirile nu sunt mai puțin importante[60].

4) Spre deosebire de verbele modale discutate, *a vrea* și *a trebui* (pe care le considerăm semiauxiliare numai din punct de vedere lexical, nu și din punct de vedere gramatical) prezintă o situație diametral opusă: începând cu primele texte românești, ele cer în proporție foarte ridicată conjunctivul. De pildă, din cele 401 de atestări cu *a vrea*, 368 (91, 8 %) apar cu conjunctivul și numai 33 (8,2 %) cu infinitivul. Pe lângă acest verb, infinitivul, prezent în toate textele din secolul al XVI-lea, apare din ce în ce mai rar pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. În prezent, el apare numai în graiurile de nord și de nord-vest (vezi hărțile referitoare la răspândirea construcțiilor cu infinitivul și conjunctivul în Magdalena Vulpe, *art. cit.*, p. 143 și urm.).

În secolul al XVI-lea, infinitivul cu *a vrea* apărea în textele din toate regiunile: „*ar vrea ceva a întreba* de elu" (CV, 52), „*vru a întreba* în cuvinte cu robii lui" (CC^{2}, p. 280), „*veri vrè a veni*" (TC, p. 229) etc. Încă din primele texte, construcțiile cu conjunctivul sunt mult mai răspândite: *vrea să între* (CV, 35), *am vrut să* o *iau* (PO^{1}, p. 50), n-*au vrut să* o *întoarcă* (DR, p. 6). În *Codicele voronețean*, în 100 de pagini am întâlnit 18 conjunctive cu *a vrea* și numai două infinitive, în *Cazania a II-a* a lui Coresi în 50 de pagini am găsit 34 construcții cu conjunctivul și 6 cu infinitivul, în *Codicele Todorescu* și *Marțian* proporția dintre conjunctiv și infinitiv este de 13/3. În cărțile populare din secolul al XVI-lea și în documentele particulare proporția conjunctivului față de infinitiv este și mai mare. În CB, II, am găsit, în paginile consultate, 6 construcții cu conjunctivul și nici una cu infinitivul; în documentele din Muntenia, publicate de I. Bianu în DR, n-am întâlnit nici un exemplu cu infinitivul după *a vrea*. În scrisorile de la Bistrița apar însă două construcții cu infinitivul și două cu conjunctivul.

Uneori, în aceeași frază apare și infinitivul și conjunctivul: „nu *vrea* iarăși *cânta* și *să roage pre* Hristos" (CC^{2}, p. 268) etc. În astfel de situații, conjunctivul este cel mai depărtat de *a vrea*. În secolul al XVII-lea, infinitivul este aproape inexistent pe lângă *a vrea*. În documentele particulare și oficiale și în *Alexandria* (1620) nu am găsit nici un exemplu cu infinitivul după *a vrea*. Conjunctivul era general, judecând după documente, și în aceste arii laterale: „meșterul *au vrut să* o *ducă*" (1654, Maramureș, IM, p. 29), „*va vrea să fie preut*" (1619, IM, p. 60) etc.

Că în secolul al XVII-lea infinitivul este înlocuit de conjunctiv după *a vrea* ne-o dovedește și comparația unor texte religioase din secolul al XVII-lea cu texte religioase din

[59] La acestea se pot adăuga formațiile cu *de* și *de să* (*se apucă de mâncă, s-au apucat de să-l ia*, atestate frecvent în limba veche, fără corespondențe în greacă și albaneză, ci numai în bulgară.

[60] Cf. și H. Barić, *op. cit.*, p. 1-11; K. Togeby, *art. cit.*, p. 222.

secolul al XVI-lea. Se ştie că traducătorii din secolul al XVII-lea foloseau traducerile anterioare, reproducând de multe ori pasaje întregi din acestea. În astfel de pasaje comune, infinitivul este înlocuit consecvent cu conjunctivul. Iată câteva exemple extrase din CV, CA, NT şi BB: CV: *ar vrea* ceva *a întreba* de elu (CV, 52), CA: *ar vrea* ceva *a întreba* de el (CA, 89), NT: *ar vrea* mai adevărat *să întrebe* ceva (CV, p. 53), BB: *vrând* ceva *să*-l întrebe (CV, p. 53) etc. Am găsit un singur exemplu când unui conjunctiv din textele din secolul al XVI-lea îi corespunde un infinitiv într-un text din secolul al XVII-lea: CV: *vrea să*-i înţeleagă vina (CV, 54), CA: (*idem*), NT: *vrând a*-i şti vina (CV, p. 55), BB: *vrând să înţeleagă* vina (CV, p. 55). Din cele patru texte, numai în NT se înlocuieşte conjunctivul prin infinitiv. Acesta este însă un caz singular, căci în NT, în cele 100 de pagini consultate, apar 20 de conjunctive şi numai un infinitiv după *a vrea*. Menţionăm că după alte verbe (*a putea, a începe, a avea, a se apuca*), în general după verbe care se îmbină cu un infinitiv subiectiv, textele din secolul al XVII-lea păstrează, în pasajele comune, infinitivul din textele anterioare: CV: *începu a grăi* (CV, 57), NT: *începu a-l pârâ* (CV, p. 58), BB: *începu a pârâ* (CV, p. 58) etc.

Preferinţa semiauxiliarului *a vrea* (care exprimă modalitatea axiologică *favorabil* pentru conjunctiv trebuie pusă pe seama predicativului *a vrea*, verb obiectiv, la care precizarea persoanei în dependentă se face prin conjunctiv şi în română (*vreau să cânţi (tu)*), dar şi în limbile romanice apusene (fr. *Je veux que tu chantes*). S-a arătat mai sus că încă din latină se folosea infinitivul, când era identitate de subiecte, dar conjunctivul când subiectul dependentei era diferit de cel al regentei. Româna a mers mai departe, extinzând uzul conjunctivului şi când există identitate de subiect (*vreau să cânt* pentru *vreau a cânta (eu)*). La această extindere, analogia a avut un mare rol, după părerea noastră. Lipsa unei limbi literare preponderente care să-şi exercite normele în faza veche a ajutat manifestarea analogiei. În afară de aceasta, dintre cele două tipuri, sinonime în latina populară, *volo dicere* şi *volo dicas*, româna a preferat pe cel de al doilea şi când subiectele sunt identice, pentru a diferenţia construcţia modală de viitorul cu *a vrea*: *A vrea* din componenţa viitorului şi a condiţionalului putea să apară în limba veche nu numai cu flexiune de auxiliar (*va bea*), ci şi cu flexiune de predicativ (*va a bea*) sau de semiauxiliar (*vrem bea* (CT, 11^{v} = condiţionalul *am bea*), *vrea bea, am vrut bea* (= *aş fi băut*)). Acest lucru putea provoca uneori confuzii, căci se ajungea la apropierea viitorului şi condiţionalului (în care *a vrea* era auxiliar şi îşi pierduse, prin urmare, semnificaţia sa de bază) de construcţia modală *vrea a bea* (= doreşte (în momentul de faţă) să bea). Singurul mijloc care le deosebea era prepoziţia-morfem a infinitivului din construcţia modală. Această prepoziţie-morfem nu era întotdeauna relevantă, căci într-un ritm rapid de vorbire ea putea să fie asimilată de vocala ultimă a semiauxiliarului (*vrea a bea > vrea bea* (= *ar bea*), *va a bea > va bea*) sau de vocala primă a unui infinitiv care începea cu *a* (*vreau a afla (ajunge, aduce, apuca, alunga) > vreau afla (ajunge* etc.). Deci, într-un ritm rapid de vorbire, prin fonetică sintactică se putea ajunge la reinterpretări, confundându-se o acţiune reală (viitorul indicativ) cu o acţiune dorită, dar nereală (condiţionalul) *vrea bea* (= ar bea). Această situaţie este remediată prin două mijloace:

1) prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv în formaţia cu semiauxiliarul *a avea* (*vrea a cânta > vrea să cânte*) şi prin păstrarea infinitivului după auxiliarul viitorului şi condiţionalului (*va cânta, vrea cânta* (= *ar cânta*), *au vrut cânta* (= *ar fi cântat*));

2) prin limitarea întrebuinţării formelor de condiţional *vrea cânta, au vrut cânta* (dispărute după secolul al XVIII-lea din limba literară, însă păstrate dialectal în regiunile de nord vest), forme care deveneau în „vorbire" prin fonetică sintactică, omofone cu formaţiile modale *vrea a bea, a vrut a afla*. După secolul al XVIII-lea infinitivul din condiţionalul prezent de tipul *(eu) vreau cânta* şi din condiţionalul perfect de tipul *(eu) am vrut cânta* este înlocuit de conjunctiv (*am vrut să cânt, vreau să cânt*), fapt care duce la dezagregarea formaţiei şi în ultimă instanţă la dispariţia acestor tipuri de condiţional, din cea mai mare parte a teritoriului

dacoromân. Condiționalul *vrea cânta, a vrut cânta* se mai menține numai în unele graiuri de nord-vest, cam în aceleași regiuni în care infinitivul a rămas puternic, nefiind înlocuit, după unele verbe, prin conjunctiv.

Formația **a vrea + infinitivul** cu sens modal nu apare nici în documentele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea reapare, e drept, destul de rar în documentele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea din Moldova: *nevrând a cunoaște* (1781, Iași, SI, VII, p. 36, 47), *voi vrea a șidè* (1807, Iași, SI, VII, p. 65), *voiți a primi* (1807, DB, IV, p. 251), *nevrând a o da* (1819, Bârlad, DB, IV, p. 277).

Conjunctivul nu este însă singurul mod care înlocuiește infinitivul după *a vrea*. Încă din primele texte apare și construcția **a vrea + indicativ (cu *de*)**, construcție învechită astăzi și chiar curioasă pentru vorbitorii din zilele noastre: *au vrut de au făcut* (V, p. 106). După toate probabilitățile, această construcție a început, în virtutea necesității de personalizare care, firește, a fost puternică oricând în română, să înlocuiască pe cea cu infinitivul înainte ca acest lucru să fi putut fi făcut de conjunctiv, adică înainte de fixarea lui *să* la conjunctiv.

În secolul al XVII-lea, analogia cu predicativul *a vrea* și cu semiauxiliarul *a vrea* afectează și infinitivul din forma viitorului de tipul *voi cânta*. Atestat rar în secolul al XVI-lea, viitorul de tipul *voi să cânt* se răspândește cu ușurință în textele din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea.

În cazul verbului *a trebui* (pentru exprimarea modalității deontice *obligatoriu*) (din 52 de atestări, 32 sunt cu conjunctivul (69,2 %) și 20 cu infinitivul (30,8 %)), preferința pentru conjunctiv trebuia explicată pornindu-se de la caracterul său de impersonal. Alăturarea lui la un mod nepersonal (infinitivul) ar fi creat echivocuri, ar fi adus dificultăți în exprimarea clară a persoanei. Și în cazul acestui verb încă din primele texte românești se observă tendința progresivă de limitare a întrebuințării infinitivului și de înlocuire a lui prin conjunctiv.

În secolul al XVI-lea, *a trebui* apare deseori însoțit de infinitiv. În *Palia* de la Orăștie (PO^1) pe două pagini (p. 8-9) am înregistrat 5 exemple cu infinitivul și un singur exemplu cu conjunctivul: *trebuiește a ști* (PO^1, p. 9), *trebuiește a le ține* (PO^1, p. 8), dar *trebuiește să știm* (*ibid.*) etc. Aceste exemple au fost extrase din prefața *Paliei* și deci nu pot fi suspectate ca datorându-se servilismului traducătorilor față de textul din limba slavă sau maghiară, unde infinitivul apare, de regulă, după semiauxiliare. La Coresi, de asemenea, apar construcții cu infinitivul: „*trebuie a* le în*treba*" (CC^2, p. 272), „eu *trebuiesc* de tine *a* mă *boteza*" (CT, 4^v) etc.

În documentele particulare și oficiale din secolul al XVI-lea, precum și în cărțile populare din același timp publicate de Hasdeu (CB, II), am găsit rare construcții cu *a trebui*. Raritatea acestui semiauxiliar se explică prin aceea că în limba vorbită din acel timp existau și alte posibilități de exprimare a necesității (vezi mai sus construcțiile de tipul *avem a face*, sunt *a face*, mai expresive, pentru că aveau și sensuri de posibilitate; în secolul al XVI-lea exista, de asemenea, expresia *opu e* (în CV) cu sensul de „trebuie") dispărută după aceea din limba scrisă: "*Opu easte* tuturoru *gata a fi*" (CV, $69^v/14 - 69^v/1$), dar și cu conjunctivul "opu easte voao fără-vorroave *se fiți*) (CV, $6^v/5$-7).

În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea *a trebui* se folosește rareori cu infinitivul. În *Alexandria* (1620), în textele juridice din secolul al XVII-lea (PM și IL), în cronica lui Neculce și cea a lui Radu Popescu apare numai conjunctivul cu *a trebui*: *ar trebui să mai aducă* (N, p. 328), *Trebuie să socotească* (PM, p. 132). În schimb, la Cantemir și la stolnicul C. Cantacuzino, scriitori mai receptivi la modele străine (în primul rând la modele clasice greco-latine), infinitivul cu *a trebui* este destul de frecvent (vezi tabelul anexat).

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, construcțiile cu infinitivul apar sporadic și în documentele oficiale și în cărțile populare: „nu *trebuiește a pohtori*" (Alp. 55), „nu *trebuiește a-l defăima*" (E, p. 206) etc. Interesant este faptul că tendința de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv merge paralel cu pierderea desinențelor personale ale mai vechilor *trebuiesc*,

trebuieşti, trebuieşte, trebuie, trebuim, trebuiţi, devenite în limba modernă literară invariabile (*trebuie (eu, tu, el, noi) să merg (să mergi, să meargă, să mergem)*). Explicaţia trebuie căutată, cum s-a mai arătat, în faptul că alăturarea infinitivului la un verb impersonal ar fi creat dificultăţi în exprimarea clară a persoanei.

Necesitatea de a exprima clar persoana trebuie considerată principala cauză a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv după ultimele verbe discutate. Faţă de singura posibilitate pe care o oferea infinitivul în cazul lui *a trebui*: *trebuie a merge* (*eu, tu, el, noi, voi, ei*), conjunctivul oferea şase posibilităţi: *trebuie* (*să merg, să mergi, să meargă, să mergem, să mergeţi, să meargă*)[61], care aveau avantajul de a exprima clar persoana prin mijloace sintetice. Firește, prin folosirea infinitivului limba avea şi alte mijloace (sintactice) de precizare a persoanei, însă acestea ar fi venit, oarecum, în discordanţă cu caracterul morfologic al limbii române, cu preferinţele ei de a-şi exprima persoana verbului prin mijloace sintetice. Nu trebuie uitat faptul că, spre deosebire de alte limbi romanice, care tind să se detaşeze de mijloacele morfologice de exprimare a categoriilor gramaticale[62], româna a manifestat dintotdeauna, atât la verb, cât şi la nume, predilecţie pentru mijloacele morfologice de exprimare a categoriilor gramaticale. Crearea unui vocativ distinct (în *-ule*) la nume, a unor desinenţe personale distincte care să diferenţieze formele sincretice (*-u* la imperfect indicativ persoana a III-a plural, *-m* la acelaşi timp la persoana I singular, *-ră* la mai mult ca perfectul indicativ persoana a III-a plural, diferenţierea persoanei I plural a perfectului simplu de persoana I a prezentului la verbele de conjugarea I şi a IV-a (*cântăm – cântarăm*) prin adăugarea sufixului *ră*, diferenţierea persoanei a III-a plural de persoana a III-a singular la verbul auxiliar *a avea* (el *a cântat* – ei *au cântat* faţă de vechiul rom. el *au cântat* – ei *au cântat*)[63] arată că necesitatea de a exprima prin mijloace sintetice persoana a acţionat puternic în română[64]. În contextul acestor schimbări, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv nu trebuie să ne mire, mai ales că aceste moduri apăreau în variaţie liberă încă din latină şi se află foarte apropiate unul de altul în sistem (vezi sistemul verbo-temporal al limbii române şi al limbii latine, discutate în *Capitolul al II-lea*).

5) Luând în discuţie alte verbe care nu permit în complinirile lor un subiect diferit de cel al verbului regent, realizând cu infinitivul sau cu conjunctivul modalităţi axiologice (*a cuteza, a îndrăzni, a izbuti, a încerca, a se preface, a apuca* (= *a izbuti*), *a şti, a se încumeta, a se învăţa, a se sili*), constatăm că din punctul de vedere al menţinerii capacităţii lor de a se construi cu infinitivul ele se aseamănă cu verbele *a putea, a fi, a avea, a începe, a se apuca*, dar se deosebesc de *a vrea* şi *a trebui*.

În cele ce urmează vom urmări cronologic îmbinările câtorva din aceste verbe cu infinitivul şi conjunctivul:

– *A cuteza* (< lat. *cottizare* < gr.) Folosit aproape exclusiv cu infinitivul în cele mai vechi texte româneşti, acest verb continuă să fie utilizat cu infinitivul în proporţie foarte mare în textele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Iată câteva exemple: „nu *cuteza zice*" (PO[1], p. 100), „nu *cuteza mânca*" (PO[1], p. 183), „cum *aţi cutezat face*" (PO[1], p. 185), „*să* nu *cuteze a*

---

[61] Vezi şi D. Copceag, *op. cit.*, p. 361 şi urm.

[62] De pildă, în franceză desinenţele personale la verb au numai valoare grafică, în vorbire distincţia persoanei fiind făcută de pronumele personal, devenit astfel semn al persoanei.

[63] Cf. I. Gheţie, M. Teodorescu, în „Revue Roumaine de linguistique", tom X, 1965, nr. 1-3, p. 187 şi urm.; C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu*, în AL, tom XVIII, 1967, p. 175-191; *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, nr. 3, 1969, p. 299-318; *Cu privire la vechimea a două inovaţii în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române*, în „Fonetică şi dialectologie", vol. VII, Bucureşti, 1971, p. 179-185.

[64] Limba română posedă un singur fenomen care nu se încadrează în această tendinţă: pierderea distincţiei personale prin desinenţă la conjunctivul perfect activ (*eu să fiu văzut* > *eu să fi văzut*). Pentru explicaţia fenomenului vezi discuţia din Capitolul al II-lea, referitoare la conjunctivul perfect.

ţinea sau *a opri*" (1622, Iaşi, DR, p. 98), „*să* nu *cuteze* pre dânşii *a*-i *învălui*" (1625, Suceava, DR, p. 98), „*să* nu *cuteze a ţinea* (1657, Bârlad, DB, III, p. 55), „*să* nu *cuteze a pricinui*" (1793, Bârlad, DB, IV, p. 230) etc. Exemplele citate, culese mai ales din documente din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, arată că verbul *a cuteza* era, de regulă, urmat de infinitiv. În textele cercetate am găsit numai două exemple cu conjunctivul, amândouă aparând în texte destul de târzii (sfârşitul secolului al XVIII-lea)[65]: „n-*am cutezat să* o *mănânc*" (E, p. 174), „de *va cuteza* cineva *să* o *mănânce* (1793, Iaşi, DB, IV, p. 228).

Semnalăm, mai ales în textele din secolul al XVI-lea, absenţa prepoziţiei-morfem a infinitivului (*a*): *va cuteza rădica* (CV, 14), fapt care, de asemenea, arată larga circulaţie a acestui verb cu infinitivul. Astăzi acest lucru se întâlneşte numai la verbul *a putea* (*pot scrie*), iar dialectal (în unele graiuri de peste munţi) şi la verbul *a şti* (*ştie cânta*).

Menţinerea capacităţii verbului *a cuteza* de a se construi cu infinitivul trebuie explicată prin absenţa necesităţii de a se exprima persoana în complinire, căci, după cum s-a arătat, niciodată *a cuteza* nu cere un morfem de altă persoană în propoziţia dependentă. Contexte ca **Cutez a merge tu* / **Cutez să mergi tu* nu se realizează (compară cu *Vreau (zic, poruncesc) să mergi tu* / *Vreau (zic, poruncesc) a merge tu*). Deci *a cuteza* îşi menţine până târziu regimul infinitival, pe care-l avea în latina populară şi pe care-l au coresponedentele lui sinonimice din limbile romanice apusene.

– *A se ispiti* (< v. sl.) prezintă o situaţie asemănătoare cu *a cuteza*. Acest verb se construia în limba veche în proporţie foarte ridicată cu infinitivul şi foarte rar cu conjunctivul: „*se va ispiti a* o *lua* (1619, Maramureş, IM, p. 60), „*se va ispiti a stricarea*, sau *a slăbirea*, sau *a spargerea* sau *a ruşinarea* mila şi tocmeală" (1623, Târgovişte, DR, p. 87), „*ispitescu-se a clătina* şi *a întoarce* pre noi" (CC[2], p. 210), „*se va ispiti a strica*" (1619, Bucureşti, DR, p. 46), „nimenea *să* nu i *se ispitească a opri* sau *a se amesteca*" (1622, Muntenia, DR, p. 74) etc.

Exemplele de mai sus arată că *a se ispiti* îşi păstrează încă în secolul al XVII-lea capacitatea de a cere un infinitiv, uneori chiar un infinitiv lung articulat. Interesant este faptul că infinitivul lung apare nu numai în scrierile religioase, mai arhaice în general, ci în documentele particulare. Exemplele date sunt extrase mai ales din astfel de texte.

În textele de mai târziu, *a se ispiti* continuă să ceară un infinitiv dependent: *a* o *clăti s-ar ispiti* (HI, p. 154), *s-ar ispiti a să întinde* (1786, Moldova, DB, IV, p. 221), *s-ar ispiti a* o *înstrăina* (1750, Maramureş, IM, p. 46) etc.

Construcţiile cu conjunctivul, deşi apar încă de la începutul secolului al XVII-lea (cine *s-ar ispiti să râsâpească...* (1624, Iaşi, DR, p. 91), rămân rare chiar la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui de-al XIX-lea.

– *A îndrăzni* (< v. sl.), sinonimul lui *a cuteza* (< lat. pop. < v. gr.), este, de asemenea, folosit cu infinitivul în proporţie mare în textele din toate regiunile: „*să* nu *îndrăznească a bântui*" (1617, Târgovişte, DR, p. 49), „*ar îndrăzni a lua* sau *a înstrăina*" (1631, Maramureş, IM, p. 31), „*îndrăznesc a dzice*" (HI, p. 169), „nime *să* nu *îndrăznească a* o *muta*" (1788, Maramureş, IM, p. 41), „*va îndrăzni a întreba*" (1793, Iaşi, DB, IV, p. 227) etc. De pe la mijlocul secolul al XVII-lea încoace, construcţiile cu conjunctivul încep să apară alături de cele cu infinitivul pe lângă acest verb. La Varlaam şi la M. Costin apare des şi construcţia **a îndrăzni + de + indicativul**: *îndrăzni de întră* (V, p. 108), *au îndrăznit de* i-*au lovit* (C[1], p. 57) etc. Conjunctivul după *a îndrăzni* apare mai rar decât infinitivul şi chiar decât indicativul. El se răspândeşte în special în textele de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea: *Va îndrăzni să taie* (1783, Iaşi, DB, IV, p. 229), dar *va îndrăzni a* nu *întreba* (In acelaşi document). Menţinerea capacităţii verbului *a îndrăzni* de a se construi cu infinitivul până târziu se poate explica, ca şi în cazul altor verbe care nu permit decât un infinitiv subiectiv (*a cuteza, a se ispiti, a începe, a*

[65] Sporadic apare şi îmbinarea **a cuteza + indicativ**: "cum *ai cutezat de ai intrat*" (1795, E, p. 120).

putea) prin lipsa necesității de personalizare, întrucât întotdeauna verbul dependent de *a îndrăzni* are aceeași persoană cu verbul regent (contexte ca **eu izbutesc să mergi* / **eu izbutesc a merge (tu)* nu sunt posibile).

– *A încerca* și sinonimele sale parțiale *a căuta, a se nevoi, a se sili* cer, de asemenea, atât în secolul al XVI-lea, cât și în secolele următoare, compliniri infinitivale. Iată câteva exemple: „*să ne nevoim a dobândi*" (TC, p. 245), „*au căutat a pogorî*" (V, p. 5), „*căută a fugi*" (V, p. 104), „*au căutat a da* dos oștirilor" (C^1, p. 22), „puiul întreg *a înghite ne-am nevoit*" (HI, p. 210), „*să vă siliți a vă apuca* de pământ" (1777, Moldova, DB, IV, p. 202) etc. Îmbinarea acestor verbe cu conjunctivul este mult mai rară în limba din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea conjunctivul devine mai răspândit, după aceste verbe, decât infinitivul.

– Aceeași situație o prezintă *a învăța* și *a ști*. Ultimul își păstrează până astăzi, în Ardeal, capacitatea de a se construi cu infinitivul chiar fără morfemul *a*. Dăm câteva exemple selectate din textele din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea: „*să învețe a să deprinde*" (V, p. 7), „el *știa a*-l *acoperi*" (U, p. 120), „nu *știe a alege*" (RG, p. 17), „*era învățat a face*" (E, p. 157), „*știe răscumpăra*" (SCC, p. 29). Spre deosebire de *a ști*, după care infinitivul s-a păstrat până astăzi în unele graiuri, *a învăța* își pierde mai devreme capacitatea de a se construi cu infinitivul. Explicația acestui fapt se poate găsi, după părerea noastră, în posibilitățile diferite de combinare a acestor verbe. În comparație cu *a ști*, care nu permite decât infinitivul subiectiv (deci, un infinitiv care să aibă același subiect cu cel al verbului regent), *a învăța* permite și un infinitiv obiectiv (deci, un infinitiv cu un subiect diferit de cel al verbului regent), unde apare, de asemenea, conjunctivul. Un context ca **Știu să mergi (tu)* nu este posibil, pe când unul ca *Te învăț să mergi (tu)* este posibil ca și cel *învăț să merg* (cu același subiect). Textele arată că infinitivul după *a (se) învăța* a fost înlocuit prin conjunctiv în contexte de primul tip (cu infinitivul obiectiv) și după aceea în contexte de al doilea tip (cu infinitivul subiectiv).

Acest verb, provenit dintr-un derivat al substantivului latin *vitium* (lat. **invitiare* > *rom. învăța(re)*, cu sensul primar *a deprinde un viciu*, apoi *a deprinde ceva, a învăța ceva*) are și sensul verbului lat. *docere, a învăța pe alții*, verb neconservat în limbile romanice: "Și acum, Israil, ascultă dreptățile și judecățile câte *eu* vă *învăț*, pre voi *să faceți* (*Biblia*, 1688, *Deuteronomium*, 4/1, cf. și ms. 45 și ms. 4389). În schimb, când verbul *a învăța* nu are acest sens, ci pe cel de *a se instrui*, el cere infinitivul: *să vor învăța a să teme* de Domnul (id. 31/13, cf. și ms. 45 și ms. 4389).

- Un caz interesant prezintă verbul *a se (pre)face*, care până astăzi nu a înlocuit infinitivul prin conjunctiv: „*se feceră a se duce*" (CB, I, p. 353), „*se făcea a ține* cu turcul" (N^1, p. 339), „*se făcea a merge*" (Al, p. 21), *să se facă a fugi* (C^1, p. 9). În limba actuală există însă altă construcție care a înlocuit, parțial, infinitivul: construcția cu indicativul de tipul *se face că fuge*.

- Din categoria verbelor mai sus discutate mai cer infinitivul în proporție foarte mare, până pe la începutul secolului al XVIII-lea și chiar până mai târziu (sfârșitul aceluiași secol) următoarele verbe (din motive de economie dăm numai câte un exemplu pentru fiecare verb): *a birui* (= *a reuși*): „nu *biruia a căra* trupurile" (C^1, p. 58); *a se găti*: „*s-au gătit a stare* cu războiul" (C^1, p. 11); *a se arăta*: „Mulți oameni *se arată* de departe *a fi* mari" (E, p. 194); *a se feri*: „*s-au ferit a întărta* puterea turcească" (C^1, p. 37); *a se pricepe*: „*să vă pricepeți a vă ruga* lui" (TC, p. 227); *a se teme*: „*se temea* și de jidovi *a merge*" (V, p. 104); *a obișnui*: „*obișnuia a face* curaturi" (1786, Bârlad, DB, IV, p. 231); *a se învoi*: „*învoindu-se* ei *a se lipsi* și *a să păgubi* de cele acareturi" (1781, Iași, SI, VII, p. 38); *a se lepăda*: „*se lepădase* de *a-și plecarea* cerbicia" (CB, I, p. 361), etc. Conjunctivul se extinde foarte greu după aceste verbe și într-o epocă destul de târzie (secolul al XVIII-lea). Însă chiar la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când construcțiile personale deveniseră puternice în toate situațiile în care în secolele anterioare

exista infinitivul, infinitivul rămâne puternic după aceste verbe. El este înlocuit mai întâi de pe lângă verbele care în unele situații puteau permite și un morfem de altă persoană în complinire (infinitivul obiectiv): *a se teme, a se învoi, a învăța* și numai după aceea la verbele care nu permiteau decât un infinitiv subiectiv (*a obișnui, a birui* (= *a reuși*), *a se pricepe*, etc.).

6. Preferința pentru construcții personale ca urmare a necesității de precizare a persoanei din complinire se manifestă și mai accentuat încă din primele texte după verbele care permiteau numai un infinitiv obiectiv. De pildă, după verbele de declarație, de îndemn, de interdicție proporția construcțiilor personale în comparație cu cea a construcțiilor infinitivale este de peste 90 % încă din secolul al XVI-lea.

Verbele de declarație, construite în latina populară în general cu infinitivul, dar și cu conjunctivul (când nu exista identitate de subiect între verbul regent și cel dependent) au pierdut în română de timpuriu capacitatea lor de a se îmbina cu infinitivul. În textele din secolul al XVI-lea infinitivul apare foarte rar pe lângă verbele de declarație. Iată câteva exemple: „*zice a face* ciudese" (CC^2, p. 276), „*grăiește a ști*" (*ibid.*, p. 275), „*porânci* voo *a* vă *lăsa* muierile" ($CT, 40^r$), etc. Toate aceste exemple apar în traduceri și se pot datora, prin urmare, servilismului față de modelul străin. În *Scrisorile de la Bistrița*, în CB, I, precum și documentele din *DR* nu am găsit nici un exemplu cu infinitiv cerut de verbele de declarație. În aceste texte în locul construcției cu infinitivul apar două tipuri de construcții: 1) **verb de declarație** + *de* + **indicativ**, 2) **verb de declarație + conjunctiv**. Primul tip, relativ răspândit în textele vechi românești nu se mai întâlnește astăzi decât sporadic în unele graiuri. De fapt, frecvența lui este în continuă descreștere pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. Iată câteva exemple: „*dzise de să sculă*" (V, p. 109), „Alexandru *zise de*-i *puseră* stema pe cap" (Al, p. 64), „*au poruncit de* i-*au tăiat* capul" (N^1, p. 340), etc. După toate probabilitățile, construcțiile de acest tip, mai vechi decât cele cu conjunctivul, au început să înlocuiască infinitivul într-o perioadă foarte veche, când acest lucru nu putea fi făcut de conjunctiv din cauza nedesemantizării lui *să* (= *dacă*) și prin urmare, a lipsei unui semn distinctiv pentru conjunctiv. Această ipoteză este întărită de perspectiva general romanică. A. Badia-Margarit (*art. cit.*, p. 95-129) a arătat că într-o fază mai veche limbile romanice apusene foloseau indicativul acolo unde în faza modernă s-a generalizat conjunctivul. Această afirmație este valabilă și pentru limba română, neluată în discuție de A. Badia-Margarit, iar construcțiile cu *de* + **indicativul** sunt concludente în acest sens.

Cel de al doilea tip se dezvoltă din ce în ce mai mult, înlocuind total construcțiile cu infinitivul, dar și pe cele cu indicativul, care, după cum se va vedea, prezentau unele dezavantaje din punct de vedere sintagmatic. Iată câteva exemple: „*vă spunem să nu aveți* nici o grijă" (SB, p. 84), „și *grăi să se închine* la toate" (TC, p. 199), „*să*-i *ziceți* călugărilor *să*-i *lase* partea" (SB, p. 93), etc.

Trecerea la construcțiile cu conjunctivul au făcut-o construcțiile cu *de să* (în care *de*, prepoziția[66] cu care se construia infinitivul (conjuncția cu care se construia indicativul) se mai menține o bună bucată de timp și înaintea conjunctivului): „*zise* el *de să fie* fiul lui" (CB, II, p. 122), etc. Oricare ar fi explicația acestui *de*, prezența lui în acest tip de construcție în secolul al XVI-lea și lipsa lui după aceea, arată că faza cu conjunctivul nu poate fi prea veche. În textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea construcțiile cu conjunctivul înlătură total construcțiile cu infinitivul și le limitează foarte mult pe cele cu indicativul. Numai la Cantemir mai apar câteva construcții cu infinitivul, dar numărul acestora este mic în comparație cu cel al construcțiilor cu conjunctivul. De fapt, apariția lor la Cantemir se poate explica prin influență cultă.

[66] Cf. și Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 260.

– **Verbele de interdicție și de permisiune** (care realizează cu complinirile modalitatea deontică "permis", "interzis") au o situație asemănătoare. În latina clasică ele se construiau, de regulă, cu conjunctivul (cu *ne* în propoziții afirmative, cu *quominus*, *quin* în propoziții negative). În latina populară și apoi în limbile romanice apusene ele se construiesc cu infinitivul (când au același subiect cu verbul regent) sau cu conjunctivul (când subiectele sunt diferite).

Cele mai vechi texte românești atestă pe lângă aceste verbe atât infinitivul, cât și conjunctivul: „tu mie *îngăduiși a face* rău" (TC, p. 224), „și Dumnezău *lasă a creşte* den pământ tot pomul frumos *a cănta* și dulce *a mânca*" (PO^1, p. 35), „*lasă* el *a sbura* un porumb" (PO^1, p. 36), etc. Conjunctivul apare mult mai des încă din primele texte: „Nu-i *lăsa* ei *să grăiască*" (CT, 122^r), „și mult *opria* lor *să* nu aeve *facă* el" (CT, 73^r), „nu *vor lăsa să fie* ca mainte" (SB, 56), „*să*-l *lăsați să dea* samă" (SB, p. 63). În *Palia* de la Orăștie după *a lăsa* apare conjunctivul fără *să* de mai multe ori: „*lasă aducă* puțină apă și *să spele* picioarele noastre" (PO^1, p. 65), „*lasă mînânc* ele" (PO^1, p. 106), „*au lăsat* nece *adaugem* nece *să luăm*" (PO^1, p. 11 (prefața)).

Pentru secolul al XVII-lea, infinitivul după verbele de interdicție este aproape inexistent. În documentele particulare am găsit un singur exemplu: „*să nu lase* pre nime *a cosi* nici *a ara*" (1632, Moldova, DB, III, p. 55), alături de mai multe exemple cu conjunctivul: „ei nu-i *lasă să-și ție* cumpărăturile" (*ibid.*, p. 60), „nu *vor să-i lase să-și ție* heleșteul" (*ibid.*, p. 60).

Pentru secolul al XVIII-lea, când asistăm la o reînviere a construcțiilor cu infinitivul, am înregistrat mai multe exemple atât în textele cu caracter literar, cât și în cele cu caracter neliterar (documente particulare, inscripții, însemnări din biserici). Iată câteva exemple dintr-o circulară de la curtea lui Al. Moruzi, datată Iași, 1793: „*să* nu *fie* nimeni *popriți a lua* lemni pentru foc *fără a nu da* nici o zeciuială" (DB, IV, p. 228), „*să fie popriți de a nu strica* rădiurile și dumbrăvile" (*ibid.*, p. 227), „*să nu aibă voie* a tăea copaci mari" (*ibid.*, p. 228). Iată și câteva exemple din documentele muntenești din aceeași epocă: „*să nu*-i *îngăduiți a să porni* cu gloata" (1783, București, DRA, I, p. 677), „i-*au lăsat a fi* nesupărați" (1782, București, DRA, I, p. 688), etc.

La D. Cantemir și la stolnicul C. Cantacuzino, de asemenea, numărul construcțiilor cu infinitivul este mare: „*a*-l *lepădă nu mă lasă* slăbiciunea" (HI, p. 210), etc. La stolnic, în 50 de pagini, am găsit după aceste categorii de verbe 10 construcții cu infinitivul și numai două cu conjunctivul. Prezența construcțiilor cu infinitivul în perioada maximei influențe grecești în documentele oficiale, multe dintre ele copii după acte grecești, pune sub semnul întrebării originea grecească a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv.

O altă categorie de verbe, care se construiau în latina populară cu infinitivul, situație păstrată în limbile romanice apusene, o constituie așa-numitele **verbe de îndemn**.

În româna veche, și acestea puteau cere fie infinitivul, fie conjunctivul. Iată câteva exemple cu infinitivul: „*mă faci* (= mă îndemni) creștin *a mă face*" (CV, 75). Acest infinitiv este păstrat în *NT*: nu mă *prepăresci* Hristosemu *a fi* (CV, 77), dar este înlocuit prin conjunctiv în *BB*: nu mă *faci să fiu* creștin (CV, 77), „giudețul *să îndeamnă a* mai *micșura* certarea celui vinovat" (PM, p. 177), „căci altă mâncare *a mînca* nici pohta mă *îndeamnă*" (HI, p. 210), „*a căsca să îndemna*", „iar dumneavoastră ispravnicilor pe unii ca aceia *să*-i *faceți a să supune*" (1780, București, DRA, I, p. 665). În cele aproximativ 2000 de pagini text consultate pentru urmărirea frecvenței infinitivului și conjunctivului am înregistrat după **verbele de îndemn** numai 14 infinitive (5,6 %) față de cele 233 de conjunctive (94,5 %). În cele mai multe texte se folosește în proporție de 100 % conjunctivul (de pildă în PS, TC, în documentele din CB, I, DR, SB, în cărțile populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, etc; vezi tabelul anexat.

Textele în care apare infinitivul alături de conjunctiv sunt CV, CC^2, PO, PM, NT, HI și unele documente oficiale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (publicate în DRA).

Menționăm că și în aceste texte frecvența infinitivului este foarte mică în comparație cu cea a conjunctivului. Explicația îndepărtării încă din primele texte a infinitivului după verbele de îndemn, într-o epocă când alte categorii de verbe se mai construiau cu infinitivul poate fi căutată, după părerea noastră nu numai în posibilitățile lor combinatorii, de a cere mereu un morfem de altă persoană în complinire (*îl îndemn (îl fac, îl determin) să meargă*, dar nu și *Eu mă fac (mă determin, mă îndemn) să merg*), ci și în semnificația lor. Verbele de îndemn au preferat conjunctivul, pentru că acesta corespundea mai bine ideii de poruncă, de îndemn, pe care o include în semnificația sa modul conjunctiv. S-a arătat mai sus că persoana a III-a a conjunctivului latinesc, precum și forma *blem* (persoana I plural) s-a păstrat, probabil, datorită valorii de imperativ pe care o avea. Infinitivul românesc răspundea în mod nesatisfăcător acestei funcții (funcția de „imperativ", de conjunctiv hortativ), pentru că el nu avea în faza veche a limbii române valoare de imperativ, așa cum aveau în faza lor veche limbile romanice apusene. Valoarea de „imperativ" a infinitivului românesc este foarte recentă (*A nu rupe florile!*) și ea se datorește influenței franceze și germane.

– O discuție specială comportă **verbele de mișcare**, după care, în latina populară și apoi în limbile romanice apusene, infinitivul capătă o mare răspândire[67]. Complinirile finale, atât de frecvente după verbele de mișcare, au format obiectul a numeroase discuții. Unii cercetători au considerat complinirile finale ca punctul de plecare a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. Înlocuirea infinitivului prin subordonate finale, arată I. Bacinschi (*op. cit.*, p. 12 și urm.) se poate produce oriunde și oricând în mod independent, fără vreo influență exterioară. Întreaga lucrare a acestui lingvist se axează de fapt pe ideea că rom. *să*, grec. *vá*, alb. *të*, bulg. *da*, la origine conjuncții diferite, devin capabile de a înlocui infinitivul când ele primesc rolul de conjuncții finale. Dativ final la origine, infinitivul sfârșește prin a fi înlocuit printr-o construcție cu rol final. Pentru a-și susține teza, I. Bacinschi face o erudită incursiune în istoria infinitivului în diverse limbi, arătând aversiunea latinei clasice, a limbii grecești din *Noul Testament* a limbii grecești bizantine față de infinitivul final și subliniind avantajele pe care le-au oferit subordonatele finale cu *vá, të, da, să* în limbile „balcanice"[68].

Alunecarea lui *să, da, të* de la condiție la scop s-a putut produce datorită apropierii care există între condiționale și finale. În latină condiționala putea avea nuanță finală, atunci când condiția era dorită, după cum subordonata finală putea primi o nuanță condițională (vezi discuția în I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 48 și urm.). I. Bacinschi n-a putut explica însă pe baza așa-numitei *„tendințe din diferite limbi de debarasare de infinitivul final"* (*op. cit.*, p. 13) de ce limbile romanice apusene, în primul rând franceza, au dat o largă extensiune întrebuințării infinitivului final după verbele de mișcare. După părerea noastră, examinarea cronologică a infinitivului final și a mijloacelor de înlocuire a lui în româna veche poate aduce un răspuns la această problemă.

Spre deosebire de limbile „balcanice" în care infinitivul final de pe lângă verbele de mișcare a fost peste tot înlocuit cu subordonate introduse prin *vá*, în greacă, prin *da*, în bulgară, macedoneană și sârbo-croată, prin *të*, în albaneză, limba română prezintă un proces mult mai complex. Înlocuirea infinitivului s-a desfășurat în mai multe faze, unele anterioare gramaticalizării lui *să*, anterioare, deci, fazei cu *să*, care constituie faza finală a procesului,

---

[67] Pentru situația infinitivului de după verbele de mișcare în latina populară, vezi P. Perrochat, *op. cit.*, p. 85 și urm.

[68] Ideile, dar și argumentele lui I. Bacinschi sunt reproduse *ad litteram* de H. Barić, *op. cit.*, p. 1-11. Menționăm că numele lui I. Bacinschi nu este nicăieri citat de H. Barić. Nu putem crede că Barić n-a cunoscut lucrarea lui Bacinschi, căci prezența acelorași fraze, acelorași exemple în ambele lucrări pe 11 pagini nu se poate datora hazardului. Compară, pentru edificare, p. 1-11 din lucrarea lui Barić (*cit.*, p. 1-11) cu p. 53-59 din lucrarea lui I. Bacinschi (*cit.*, p. 53-59). Menționăm că lucrarea lui I. Bacinschi este publicată cu 15 ani mai înainte de cea a lui Barić și deci nu Bacinschi poate fi acuzat de plagiat, ci Barić.

singura cu corespondenţe în bulgară, neogreacă şi albaneză. Aceste faze ar fi următoarele: 1) *merg şi lucrez*, 2) *merg de lucrez*, 3) *merg de să lucrez*, 4) *merg să lucrez*. Toate aceste faze, precum şi faza iniţială cu infinitivul (*merg a lucra*) se găsesc (fireşte, în stadii diferite) în limba din cele mai vechi texte româneşti. Iată câteva exemple din textele din secolul al XVI-lea, care atestă faza iniţială, cu infinitivul final: *sui-se* în codru însuşŭ *a se ruga* (CC^2, p. 262), *aţi eşit* cu arme şi cu pari *a* mă *prinde* (CT, 60^r, 173^r), *venit-ai* încoace ainte de vreme *a munci* cu noi (CT, 15^r), *erau veniţi* şi ainte de aceasta *a cumpăra* grău (PO, p. 181), etc. În documentele de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea, infinitivul final de pe lângă verbele de mişcare este mult mai rar decât în scrierile religioase din aceeaşi epocă. Consultând SB, CB, I, DR am înregistrat numai un singur exemplu: „iar când *veţi veni a da samă*, voao va fi de vă se-a ţinea samă" (1622, Iaşi, DR, p. 75). Aceste fapte arată că infinitivul final era un arhaism la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea. *Codicele voroneţean*, care prezintă o mulţime de arhaisme neîntâlnite în alte texte rotacizante, conţine cele mai multe infinitive finale. La Coresi, în CC^2, infinitivul final apare în special în textul evangheliei, mai arhaic sub raportul limbii decât „tâlcul" evangheliei. În „tâlc" el este înlocuit prin construcţii personale. Iată un exemplu din care se observă cum infinitivul final din textul evangheliei este înlocuit prin conjunctiv în „tâlc": „*sui-se* în codru *a se ruga*" (CC^2, p. 262) – „*sui-se* însuşi *să se roage*" (CC^2, p. 264). După cum s-a arătat mai sus, între prezenţa infinitivului final şi între prezenţa lui *să* cu sens condiţional (nedesemantizat ca morfem al conjunctivului) se poate stabili o relaţie directă, frecvenţa lor fiind direct proporţională, infinitivul final apare mai frecvent tocmai în textele în care *să* (= dacă) este urmat de indicativ. De pildă, în CV *să* (= *dacă*) apare de 51 de ori, dintre care 19 întrebuinţări sunt cu indicativul prezent. Infinitivul final dependent de verbe de mişcare apare de 17 ori, reprezentând aproximativ 46 % din totalul construcţiilor finale (12 cu indicativul şi 14 cu conjunctivul), proporţie neîntâlnită în nici un alt text din secolul al XVI-lea.

Prima fază în înlocuirea infinitivului final prin construcţii personale este bine reprezentată în vechile texte româneşti. Exemple ca: „*m-am sculat* şi *am mers*" (1612, Iaşi, DR, p. 17), „*au venit* înaintea domnii meale şi *s-au jeluit*" (1617, Iaşi, DR, p. 32) etc. cu *şi* final înlocuit cu *de* final chiar în acelaşi text (*s-au sculat de au venit* înaintea domnii meale, p. 17) sau cu *să* + **conjunctivul** arată că în locul infinitivului final, incomod încă din latina clasică, româna a găsit mijloace proprii de evitare a lui. Subordonata cu *să*, care stă pe acelaşi plan cu cea introdusă prin *vá* în greacă, cu *të* în albaneză, cu *da* în bulgară, macedoneană şi sârbo-croată, reprezintă numai una din construcţiile care au înlocuit infinitivul românesc. Şi din acest punct de vedere **înlocuirea infinitivului românesc prezintă trăsături proprii, neîntâlnite în limbile „balcanice"**. Multe din construcţiile cu *de* care au înlocuit infinitivul sunt obişnuite şi în limba de astăzi (mai ales în limba populară): „*s-au* dus de *au cumpărat*" (SB, 59), „*s-au grăbit* de i-*au tăiat*" (*ibid.*). Neobişnuite pentru limba de astăzi sunt construcţiile cu *de* + **prezentul sau viitorul indicativ**: *grăbesc de apucă* (SB, p. 71), *va merge de se va închina* (TC, p. 217), *vin de se hrănesc* (SB, p. 77). În locul lor se întâlneşte în limba actuală conjunctivul (*Va merge să se închine, vin să se hrănească*). O fază de tranziţie între acestea este cea cu subordonate introdusă prin *de să*. Ea caracterizează numai textele de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea: „*să* o *ducem* înaintea celui semn den cetate *de să o mănînce*" (CB, II, p. 151), „*de să* meargă la beserecă de *să se roage*" (CB, II, p. 47), „*se-au sculat* svînta dumenecă *de să meargă* la beserecă" (TC, p. 203), „*luaţi* uşè cerului *de să între* împăratulŭ" (TC, p. 197) etc.

Ultima fază, cea cu conjunctivul cu *să* este, de asemenea, bine reprezentată în cele mai vechi texte româneşti: *merse să vază* (SB, p. 57) etc.

În textele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea conjunctivul înlocuieşte după verbele

de mişcare nu numai infinitivul, ci şi construcţiile cu *şi*, *de*, *de să*, căci el oferea o serie de avantaje.

În textele bisericeşti din secolul al XVII-lea infinitivul final nu mai apare decât extrem de rar. De pildă, în pasajele comune cu textele din secolul al XVI-lea, traducătorii *Noului Testament* (1648) şi *Bibliei* (1688) înlocuiesc frecvent infinitivul (care apărea în textele anterioare) cu conjunctivul: CV: „duhulŭ svîntŭ *puse* cercetători *a pasce* besereca domnului" (CV, p. 21), NT: „vă *puse* duhulŭ sfînt păstori, *să pasceţi* beserica lui Dumnezău" (CV, p. 22), BB: „v-*am pus* socotitori ca *să pasceţi* beserica lui Dumnezeu" (CV, p. 22) etc.

În cronici am întâlnit, de asemenea, puţine exemple cu infinitivul final: *să meargă a fi* de pază (RG, p. 48), *mergea a să bate* (SCC, p. 12), *să meargă de a să aşeza* pentr-alte locuri (*ibid.*, p. 44) etc.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tocmai în epoca când influenţa grecească atingea apogeul, asistăm la **o reînviere a folosirii infinitivului după toate categoriile de verbe, inclusiv după verbele de mişcare**. Această reînviere a infinitivului ar putea fi un argument serios împotriva celor care susţin că fenomenul cercetat s-ar datora influenţei greceşti sau împotriva celor ce cred că influenţa greacă a accelerat fenomenul. Interesant este faptul că infinitivul este frecvent chiar în documentele de la curtea fanarioţilor – unele dintre ele copii după acte greceşti sau scrise de copişti şi deci bilingvi. Consultând 10 documente scrise la curtea domnitorilor Al. Ipsilanti, N. Caragea, M. Şuţu, publicate în DRA, I (documentele nr. 517, 525, 526, 528, 534, 535, 539, 543, 545 şi 546) am găsit după verbele de mişcare şi după verbele de declaraţie, de îndemn, de interdicţie şi permisiune 23 de infinitive (42,6 %) şi 31 de conjunctive (57,4 %). Proporţia infinitivului este foarte mare chiar în comparaţie cu *Codicele Voroneţean*, care în secolul al XVI-lea prezenta proporţia cea mai ridicată de infinitive după verbele menţionate. Iată un fragment dintr-un document oficial de la curtea lui Al. Moruzi, datat Iaşi 1793, concludent pentru frecvenţa infinitivului: „Iar dărmarea copacilor ce *se făcea* pînă acum *spre a-şi hrăni* dobitoacele, acei ce nu au purtare de grijă *a-şi face* fîn de cu vară, de pricinuia pagubă stăpînilor şi acei ce *obişnuia a face* curături, tăind copacii de aolaltă *pentru ca să nu iasă* la cîmp *a-şi face* sămănăturile" (DB, IV, p. 230). Vom reproduce şi un fragment dintr-un document muntean, redactat la curtea lui M. Şuţu la 25-XI, 1783: „Dar de leatul 1776, *orînduindu-să* boiarinul ispravnic pentru mai bunul lor folos *de a-i ocroti*, *a-i păzi* de alţi boieri, zapcii, slujbaşi, căpitani, slujitori *a nu călca* sloboziile lor şi *a nu sa năpusti* de către unii de către alţii ce le căuta toate judecăţile ce vor avea între dînşii... şi *de a-şi da* şi boierii dăjdiile lor la boiarinul ispravnic, *de a nu să* mai *lepăda* ei pe aici şi *de a să lipsi* de hrana şi agonisita, am hotărît ca asemenea să păzească şi de acum înainte" (DRA, I, p. 696).

Este interesant că încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, înainte ca influenţa franceză să înceapă a se exercita, unele prepoziţii se specializează în folosirea cu infinitivul. Este vorba de prepoziţiile *spre*, *pentru*, care se adaugă grupului de prepoziţii *de*, *a*, *până*, *înainte* (*mainte*), care se construiau cu infinitivul încă din secolul al XVI-lea. Capabile de a exprima variate raporturi, prepoziţiile citate repun în circulaţie infinitivul chiar după verbele care pierduseră posibilitatea de a se construi cu infinitivul. Astfel, *pentru* şi *spre* readuc în circulaţie infinitivul final dependent de un verb de mişcare, infinitiv aproape inexistent în secolul al XVII-lea. Iată câteva exemple culese din documente oficiale şi particulare: „să nu-i îngăduiţi *a se porni* cu gloate *spre a veni* aici" (1783, Bucureşti, DRA, I, p. 694), „*să samene* ghindă *spre a să lesni* la creştere" (1793, Iaşi, DB, IV, p. 231), „*să*-i *trimiteţi spre a lua* certare" (1786, Rm. Vâlcea, DRA, I, p. 731), „să nu aibă volnicie *a*-i *duce* la altă moşie a sa depărtată *spre a*-i *clăcui*" (DRA, I, p. 683), „... pe care moşie *are* tufe curate *pentru a să înălţa* copaci cu rod de ghindă" (DRA, I, p. 682), „*privighem* pentru odihna noastră, *pentru* fieştecare *a*-şi *afla* toată odihna şi dereptatea sa" (1777, Bârlad, DB, IV, p. 202).

Prepozițiile *pentru, până, fără*, care preced infinitivul, trebuie puse în legătură cu aceleași prepoziții din componența locuțiunilor conjuncționale care preced conjunctivul (*pentru să, fără să, până să*). Prima din acestea (*pentru să*) era foarte răspândită în limba din secolele al XVI-lea și al XVII-lea: „Răpitorul *pentru să fugă* de certare, *va arăta* la giudeț..." (PM, p. 134), „... *să va ascunde* în besearecă *pentru să* nu-l *poată* lua" (PM, p. 131) etc. Răspândirea lui *pentru* și la infinitiv (***pentru a* + infinitiv**) nu a fost grea, căci infinitivul apărea în multe contexte în variație liberă cu conjunctivul încă din secolul al XVI-lea.

Vitalitatea infinitivului în limbile romanice apusene se datorește, fără îndoială, și faptului că aceste limbi și-au creat de timpuriu un sistem prepozițional, care cu infinitivul permitea exprimarea unor variate raporturi (finale, temporale, modale etc.). Limba română de până în secolul al XVIII-lea era foarte săracă în prepoziții care se construiau cu infinitivul. E **posibil ca și această sărăcie de prepoziții (cu infinitivul) să fie un factor care a favorizat limitarea întrebuințării infinitivului și extinderea conjunctivului.** Dovadă este reînvierea infinitivului după ce unele prepoziții încep să se construiască cu această formă verbală. Influența franceză din secolul al XIX-lea readuce în circulație infinitivul în limba cultă. În vorbirea populară însă, după verbele citate mai sus, conjunctivul rămâne foarte frecvent. Faptul se explică, după cum s-a arătat, prin nevoia de a personaliza acțiunea din dependentă, „de a înlătura ceea ce e vag și impersonal în infinitiv"[69]. Față de infinitiv, în "*Poruncesc (zic, las, trimit) a veni (tu, el etc.)*", în „*Poruncesc (zic, las, trimit) să vii, să vină, să veniți, să vină*" conjunctivul oferea posibilitatea exprimării clare a persoanei prin mijloace mai conforme cu structura gramaticală a limbii române și mai ales cu tendința acesteia de a exprima persoana prin mijloace morfologice.

7) Am arătat că, în virtutea necesității de a exprima clar persoana verbului din dependentă, necesitate foarte puternică în română, se poate emite ipoteza că primul concurent al infinitivului n-a fost conjunctivul, care nu-și creează decât relativ târziu un semn distinctiv, ci indicativul.

Frecvența construcțiilor paratactice de tipul *au venit de (și) s-au jelit* în cele mai vechi texte românești și progresiva lor scădere pe măsură ce subordonarea (deci și conjunctivul, mod al subordonării) evoluează ne dau dreptul să credem că subordonatele cu *să* au înlocuit nu numai infinitivul, ci și construcțiile paratactice care-l substituiseră mai devreme. De pildă, textele din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea atestă o substituire masivă a construcțiilor cu indicativul prin construcții cu conjunctivul (vezi Capitolul al IV-lea, 4.9). Elocvente sunt formulele fixe, de început sau de sfârșit ale documentelor. Astfel, construcțiile de tipul *Au venit de s-au pârât* (DR, p. 41, 116), *au venit de s-au jurat* (DR, p. 69) sunt înlocuite în mare parte în documentele ulterioare (de la sfârșitul secolului al XVIII-lea) prin *au venit să se pârască, au venit să se jure*, deci prin construcții cu conjunctivul. Ce a determinat această înlocuire? Răspunsul îl găsim dacă ne gândim la diferențele dintre indicativ și conjunctiv. Pe planul semnificației categoriale, folosirea indicativului, mod al realului, al certului, exprima o acțiune realizată în *au venit de s-au pârât*, pe când folosirea conjunctivului oferea posibilitatea exprimării unei nesiguranțe, a unei posibilități nedevenite certitudine, aducea, în ultimă instanță, o nuanță de subiectivism (vezi Capitolul I, 1.9; 1.10). Un enunț de tipul *Au venit să se pârască* putea să aibă și același sens cu construcția cu *de*, dar putea să exprime și renunțarea subiectului la acțiunea propusă (cf. *Au venit să se pârască, dar n-au făcut-o*). Nuanțarea *sigur – nesigur* (posibil) era necesară mai ales când în principală verbul era la prezent sau la viitor (*vin de se pârăsc, va porunci de va aduce*). Pe planul **selecției** (sau mai bine zis pe plan funcțional) existau două inconveniente în folosirea indicativului: 1) respectarea strictă a concordanței timpurilor, verbul din regentă cerând un verb la același mod și timp în dependentă (ca în

[69] Cf. I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 58.

propozițiile coordonate), fapt ce discorda cu libertatea ce există în română în ceea ce privește concordanța timpurilor în subordonate (propozițiile de mai sus erau simțite după sens în raport de dependență). Folosirea conjunctivului aduce posibilitatea de a nu mai ține seama de concordanța timpurilor (*trimise (a trimis, trimisese, trimite, va trimite) să aducă* față de *trimise de aduse, a trimis de a adus, va trimite de va aduce*, dar nu și *trimise de aduce (va aduce, aduce, adusese)*, 2) limitarea posibilităților de a folosi verbul din dependentă cu subiect propriu, adică de a folosi un morfem de altă persoană față de persoana din regentă, față de *Porunci (trimise, rugă) de aduse*[70], folosirea conjunctivului aducea mai multe posibilități: *porunci (trimise, rugă) să aduc, să aduci, să aducă, să aducem, să aduceți, să aducă* (deci șase posibilități de flexiune personală a verbului dependent).

Prin urmare, folosirea indicativului în locul infinitivului oferea posibilitatea personalizării verbului din dependentă (*porunci de aduse* față de *porunci de a aduce*), dar această posibilitate era limitată. Conjunctivul care se dezvoltă în special după fixarea lui *să*, prezenta avantaje mai mari și, de aceea, limitează în unele contexte atât întrebuințarea infinitivului, cât și pe cea a indicativului. (Aceste fapte vor fi urmărite pe larg în *Capitolul al IV-lea* al lucrării).

8) Tendința de a înlătura ceea ce este vag și impersonal în infinitiv se observă și în preferința verbelor și expresiilor impersonale pentru construcții personale și în primul rând pentru conjunctiv. În secolul al XVI-lea acestea se construiau destul de des cu infinitivul: *se cade a zice* (TC, p. 194), *cade-se* înainte ce e de folos *a grăi* și *a învăța* pre toți (CC^2, p. 266), *se cade* fiul omenesc mult *a chinui* și ispitit *a fi* (CT, 136^r). Al doilea infinitiv din ultimul exemplu este înlocuit după câteva pagini cu conjunctivul: „*se cade* fiul omenesc mult *a chinui* și ispitit *să fie*" (CT, 159^r). Prezența infinitivului și conjunctivului în aceeași frază este un lucru obișnuit în textele din secolul al XVI-lea după verbele și expresiile impersonale: „nu *se cade* noao cu lene *să ne adaugem* și așteptare *a arăta*" (CC^2, p. 265)[71].

Trecerea spre conjunctiv este făcută, ca și în cazul altor verbe, prin construcțiile cu *de să*: *se cade de să*-lu *ție* (1583, CB, I, p. 39), etc. Din cauza caracterului impersonal al acestor verbe și expresii, întrebuințarea infinitivului, mod nepersonal, începe să scadă vertiginos după secolul al XVI-lea. Textele bisericești din secolul al XVII-lea înlocuiesc cu consecvență infinitivul prin conjunctiv în pasajele comune din textul biblic cu cele din secolul al XVI-lea: CV: nu *se cade* viu *a fi* el (CV, p. 72), NT: nu i *se cade* lui *să fie* viu (CV, p. 73), BB: nu *trebuie să* mai *trăiască* el (CV, p. 73), etc. Rareori infinitivul dependent de expresii verbale impersonale se menține în textele din secolul al XVII-lea: CV: *tâmplă-se rădicat a fi* el de voinici (CV, 36), BB: *să întâmplă a să ținea* el de slujitor (CV, p. 37).

În documentele din secolul al XVII-lea, în cronici și în textele juridice numărul construcțiilor cu infinitivul este foarte redus. Astfel, în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) nu am întâlnit nici un exemplu cu infinitivul dependent de expresii verbale impersonale. Peste tot se folosește conjunctivul: *se cade* giudețului *să giudece* vina muierii (PM, p. 118), *să cade să socotească* giudețul (*ibid.*), etc. În documentele românești de la începutul secolului al XVII-lea (din *SB* și *DR*) nu am găsit decât un exemplu cu infinitivul: *tâmplându-se* și mie *a întrarea* pre cale a toată lumea (1629, DR, p. 52).

Spre sfârșitul secolului al XVII-lea frecvența infinitivului după impersonale începe din nou să crească. La stolnicul C. Cantacuzino, Radu Greceanu, D. Cantemir construcțiile cu infinitivul prevalează uneori, fapt explicabil prin formația clasică a acestora. De pildă, la D. Cantemir, pe lângă *se cade*, *se cuvine*, infinitivul apare de 13 ori, iar conjunctivul numai o dată

[70] Contexte de tipul *Trimise de adusei (aduseși, aduse(ră)m, aduse(ră)ți)* nu au fost întâlnite în textele vechi.

[71] Pentru frecvența infinitivului și conjunctivului după expresii impersonale, vezi tabelul anexat.

(Am folosit *HI*, p. 150-170, 200-230). La acelaşi autor, pe lângă *se întâmplă*, apar 10 construcţii cu infinitivul şi numai două cu conjunctivul. La stolnicul C. Cantacuzino în 50 de pagini consultate apar după *a se întâmpla* 3 exemple cu conjunctivul şi numai unul cu infinitivul.

Dacă prezenţa infinitivului la cărturarii citaţi poate fi suspectată de a fi livrescă (latină, în cazul lui Cantemir, latină şi romanică, în cazul stolnicului C. Cantacuzino), apariţia lui în documentele particulare, unele din ele – scrisori ale unor ispravnici, pârcălabi – arată că în secolul al XVIII-lea infinitivul se înviorează din nou. Iată câteva exemple: *se cade a şti* (1746, Moldova, SI, VIII, p. 356), *se cade a lua* (1793, Iaşi, DB, IV, p. 228), vi *s-a tâmplat a ceti* această carte (1748, Maramureş, IM, p. 51), etc.

9) Tendinţa de personalizare, de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, este mică în cazul infinitivului-determinant al substantivului şi al adjectivului (în îmbinări mai mult sau mai puţin libere), rămas frecvent până în zilele noastre. De pildă, pe lângă adjective, infinitivul apare în textele consultate din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea într-o proporţie globală de 64,6 %, faţă de 36,4 % cât reprezintă conjunctivul. În unele texte din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea infinitivul prevalează. Astfel, în CV în 100 de pagini (p. 21-120) am găsit 6 infinitive postadjectivale şi numai un conjunctiv; în CC^2 (p. 250-300) am întâlnit 28 infinitive şi 5 conjunctive; în NT (din CV, p. 20-120) apar 5 infinitive postadjectivale şi 2 conjunctive; la D. Cantemir (HI, p. 150-270, 200-230) am întâlnit numai infinitive (în număr de 9).

În documentele particulare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de asemenea, infinitivul postadjectival este destul de frecvent. În 10 documente oficiale din Muntenia (DRA, I) am atestat 6 infinitive şi 6 conjunctive postadjectivale. Însă există şi texte în care conjunctivul este mai frecvent: în *Cazania* lui Varlaam (p. 5-30, 100-125) am înregistrat 4 infinitive postadjectivale şi 6 conjunctive; în *Cronica* lui Ureche (p. 100-150) am găsit 2 exemple cu infinitivul şi 6 cu conjunctivul; în *Alexandria* (1620) în tot textul apar 5 conjunctive dependente de un adjectiv şi un singur infinitiv. În textele juridice din secolul al XVII-lea (L, p. 20-70) am găsit după adjective numai conjunctive. După cum se vede din simpla înşiruire a unor cifre, diferenţele de la text la text sunt mari. O situaţie mai uniformă întâlnim numai în textele din secolul al XVI-lea în care adjectivul este de regulă determinat de infinitiv[72] şi foarte rar de conjunctiv. Iată câteva exemple: „nu sunteţi *destoinici a vă ruga* pământului" (TC, p. 228), „nu sînt *destoinic a mă pleca* să desleg cureaoa" (CT, 155[r]), „să fie *volnici... a-şi ţine* şi *a lua* tot venitul" (1601, Târgovişte, CB, I, p. 100), etc. O caracteristică a îmbinărilor adjectivului cu infinitivul este menţinerea până târziu, ca şi în cazul infinitivului subiectiv, a formei de infinitiv lung[73]: „Am dat lui Dragomir ca *să fie volnic a-şi ţinerea* toată partea lui şi *să fie volnic a-şi luarea* dijma de pâine" (1619, Târgovişte, DR, p. 48), *„să fie tari şi puternic* cu cartea domnii meale *a-şi ţinerea* morile" (1602, f. 1, CB, I, p. 117), *„să fie destoinice de a să crederea*" (PM, p. 119), etc.

Menţinerea infinitivului lung, de cele mai multe ori articulat, într-o perioadă când acesta funcţiona mai ales ca substantiv, se poate explica prin minima necesitate de personalizare care există în cazul complinirilor adjectivului şi substantivului (acestea fiind de obicei nominale: *dorinţa de a învăţa / dorinţa de învăţătură*). Verbalizarea complinirii a fost necesară însă când se simţea nevoia precizării persoanei. De pildă, încă din secolul al XVI-lea, după *nu*

[72] Posibilitatea infinitivului de a se îmbina cu adjectivul, inexistentă în latina clasică, este o trăsătură a latinei populare, dezvoltată după aceea de limbile romanice. În latina clasică adjectivul putea fi determinat numai de gerundiv (*studiosus audendi*, *avidus cognoscendi*) şi de supin (*facile portatu*, *optimum factu*). În latina populară, ca urmare a înlocuirii supinului şi gerundivului prin infinitiv, acesta din urmă devine singurul determinant al adjectivului. Situaţia este păstrată de limbile romanice (fr. *avide de voir*, span. *curioso de ver*, rom. *avid de a cunoaşte*, etc.). Cf. şi S. Berejan, *op. cit.*, p. 120.

[73] Forma lungă a infinitivului se întâlneşte şi după substantive: „nu era *loc de a-şi tocmirea* oastea" (U, p. 100), etc.

sînt destoinic, formulă foarte frecventă în documentele particulare, urmează infinitivul când subiectul complinirii este același cu cel din regentă: „*Nu sînt destoinic* călțunii *a purta*" (CT, 4[r]), „*nu sînt destoinic a mă pleca* să desleg cureaoa" (CT, 68[r]), dar conjunctivul, când subiectele sunt diferite: „*nu sînt* amu *destoinic* subtu acoperămîntul meu *să vii* aşijderea" (CT, 128[r]), „Doamne, *nu sînt destoinic* la coliba mea *să mergi*" (CT, 14[r]). În cazurile de acest fel acționează aceeași tendință de exprimare clară a persoanei pe care am întâlnit-o la verbele cu complinire obiectivă. Pornindu-se de la aceste tipuri, conjunctivul se răspândește prin analogie și când subiectul dependentei este comun cu cel al regentei: *să fie volnic să-și ție* moșia (1620, f. 1, DR, p. 53), *să fie volnic să ție* o vie (1620, București, DR, p. 54).

Între folosirea cu infinitivul și cea cu conjunctivul se interpune faza cu *de să* + *conjunctivul*, în care *de*, prepoziția care se construia cu infinitivul se menține o bucată de vreme și cu conjunctivul: *să fie volnic de să-și ia* carte (1619, București, DR, p. 45), *să fie volnic de să-și ție* a lui parte de ovină (1619, Târgoviște, DR, p. 50). În unele fraze, faza cu *de să* apare alături de faza finală cu *să*: *să fie volnic... de să ia* rumânilor de la Carzi datu și gălete și *să lucreze* cu ea (1619, București, DR, p. 19).

După unele adjective: *bun, rău, ușor, vrednic*, etc., infinitivul n-a fost concurat de conjunctiv, ci de așa numitul „supin": *greu de înțeles, bun de mâncat*. Înlocuirea masivă a infinitivului prin „supin" după adjective este foarte târzie (sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea). Inexistența ei în limba din secolele al XVI-lea și al XVII-lea face de prisos afirmația lui S. Berejan (*op. cit.*, p. 120) că „numai în partea de răsărit a fostului Imperiu Roman **s-a păstrat** (sublinierea noastră, C.F.) posibilitatea de a determina adjectivul printr-o altă formă verbală, prin supin". Crearea târzie a „supinului" cu valoare verbală trebuie privită, așa cum crede și Gr. Brâncuși („Limbă și literatură", vol. XIII, 1967, p. 104), ca un rezultat al procesului de limitare a întrebuințării infinitivului, ca o reacție împotriva verbalizării excesive determinate de înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. **Semnificativ este faptul că infinitivul a fost înlocuit de așa numitul „supin" numai acolo unde tendința de personalizare a fost minimă sau chiar nulă**. Astfel, înlocuirea s-a produs, după cum am arătat, numai după verbele care permiteau un infinitiv subiectiv (după unele semiauxiliare de mod (*a avea, a fi*) și de aspect (*a sfârși, a termina, a găti*) și după substantive și adjective, unde, de asemenea, nevoia de personalizare, de exprimare a timpului și a persoanei era minimă). După verbele care permiteau un infinitiv obiectiv, sau după *a vrea* și *a trebui*, la care necesitatea de personalizare era mare, substituirea infinitivului prin „supin" nu s-a produs. Acolo infinitivul a fost înlocuit de conjunctiv. Oricare ar fi explicația apariției construcției numite „supin", cert este faptul că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv nu se datorește existenței supinului, cum cred unii cercetători (Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, București, 1957, p. 518, S. Berejan, *op. cit.*, p. 50), întrucât înlocuirea infinitivului prin conjunctiv este mai veche decât așa numitul „supin" românesc, apărut în secolul al XVI-lea.

3.5. Datele cercetării converg toate spre ideea lui I. Bacinschi după care principala cauză a fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv ar fi „nevoia de a evita ceea ce este vag și impersonal în infinitiv"[74]. Teoria lui G. Guillaume, care, după cum s-a arătat, reușește cu ingeniozitate să sublinieze caracterul vag și impersonal al infinitivului în raport cu caracterul mai clar și mai concret al conjunctivului (vezi Capitolul I, 1.19; 1.21), susține ipoteza formulată de I. Bacinschi și dezvoltată de noi în această lucrare. Ceea ce i s-a obiectat lui I. Bacinschi și altor susținători ai apariției independente a fenomenului a fost nedemonstrarea

[74] Vezi I. Bacinschi (*op. cit.*, p. 51). Cf. și I. Barić (*op. cit.*, p. 11); D. Copceag (*op. cit.*, p. 364) crede că necesitatea de personalizare nu este o cauză a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, ci numai un factor care a favorizat propagarea din greacă a fenomenului.

ideii, caracterul ei vag, nesprijinirea pe fapte lingvistice[75]. În cele prezentate mai sus am căutat să argumentăm şi să dezvoltăm ideea lui I. Bacinschi (reluată fără argumente în plus de I. Barić, *op. cit.*, p. 1-11) bazându-ne pe un mare număr de texte şi mai ales pe datele oferite de cercetarea frecvenţei fenomenului[76]. **Cercetarea a arătat că infinitivul a rămas puternic acolo unde necesitatea de evitare a ceea ce este vag şi impersonal în infinitiv este minimă** (Este cazul semiauxiliarelor de mod şi de aspect, cu excepţia lui *a vrea* şi *a trebui*, este cazul verbelor care nu admit decât un infinitiv subiectiv (= infinitivul care are acelaşi subiect cu verbul regent) şi al infinitivului-determinant al substantivelor şi al adjectivelor). **Cercetarea a arătat, în acelaşi timp, că infinitivul a cedat locul construcţiilor personale (indicativ şi, mai ales, conjunctiv) acolo unde cerinţa de personalizare era puternică** (după verbele care permit un *infinitiv obiectiv* (= infinitivul care are un subiect propriu, diferit de cel al verbului regent), verbele şi expresiile impersonale şi după verbele modale *a vrea* şi *a trebui* (care, de asemenea, permit un morfem de altă persoană în complinire). După cum a arătat I. Bacinschi, nevoia de a evita ceea ce este vag şi impersonal în infinitiv există în multe limbi[77], însă în funcţie de structură limbile o rezolvă în mod diferit. De pildă, personalizarea infinitivului în portugheză[78] este analogă, după I. Bacinschi şi după alţi cercetători[79], fenomenului petrecut în română, de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv.

3.6. În limba română, tendinţa de evitare a ceea ce este vag şi impersonal în infinitiv a fost ajutată de o serie de factori şi de împrejurări (extralingvistice) specifice. Care sunt aceşti factori şi aceste împrejurări?

Fixarea lui *să* la conjunctiv determină o recrudescenţă a întrebuinţării formelor acestui mod, folosit până atunci cu mari restricţii la persoanele omonime cu cele de indicativ prezent (pers. I şi a II-a singular şi plural). Formele de conjunctiv au avantajul, după cum s-a arătat (vezi Capitolul I), de a exprima clar persoana şi acest fapt are consecinţe asupra întrebuinţării infinitivului, care avea o distribuţie aproape identică cu conjunctivul încă din latină (*volo dicere / volo dicas*). Natura ambiguă a infinitivului, de a numi acţiunea, dar şi de a exprima unele categorii ale verbului (timp, diateză), posibilitatea lui de a se construi cu prepoziţii, trăsătură ce-l apropie de nume, devin piedici serioase în întrebuinţarea lui.

Aceste piedici sunt favorizate de o situaţie proprie românei: **concomitenţa procesului de nominalizare a infinitivului cu procesul de creare a unui morfem al conjunctivului**, de extindere a acestui mod, ca urmare a fixării lui *să* la conjunctiv. W. Meyer-Lübke (*op. cit.*, p. 19) a arătat că substantivarea infinitivului este strâns legată de dezvoltarea articolului în limbile romanice. Pus lângă infinitiv, articolul accentuează caracterul nominal al acestuia, caracter existent deja din latină[80]. Demonstrativul latin *ille, illa*, devenit articol după anul 700[81] însoţeşte

---

[75] Imediat după apariţia lucrării lui I. Bacinschi, T.Papahagi, *Critique d'une etude philologique*, Bucureşti, 1946, p. 2 (extras) obiecta lui I. Bacinschi aducerea în discuţie a unui număr mic de fapte din limba veche precum şi insuficienta cunoaştere a limbii române vechi.

[76] O critică a ideii lui I. Bacinschi a făcut-o mai recent, de pe poziţiile monogenezei prin substrat, M. A. Gabinski, *op. cit.*, p. 35-40.

[77] Cf. I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 51 şi urm.

[78] Pentru personalizarea infinitivului în portugheză vezi I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 58 şi urm.; K. Togeby, *L'enigmatique infinitif personnel en portugais*, în „Studia neophilologica", XXVII, 1955, p. 211-218; Z. Hamapejs, *Alguns problemas de infinitivo conjugado no portugues*, în „Actes de Congresso Internacional de linguistica romanica", Lisboa, 1959, p. 177-194.

[79] Cf. I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 51; K. Togeby, *op. cit.*, p. 218.

[80] Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, vol. III, p. 26.

[81] Cf. E. Lerch, *Gibt es im Vulgärlatein oder im Rumänischen eine Gelenkspartikel ?*, în ZRPh., IX, 1940, p. 113-190 (apud Iorgu Iordan, M. Manoliu, *op. cit.*, p. 143).

mai întâi numele. Mai târziu începe să însoţească şi infinitivul. Probabil în română articolul a acţionat mai puternic asupra infinitivului decât în celelalte limbi romanice, căci nici o limbă romanică, în afară de română, nu a detaşat în întregime infinitivul din sistemul verbal[82], cum a procedat româna. La aceasta a contribuit, probabil, şi posibilitatea dublei determinări, specifică românei (*o fată a mea*, dar şi *o lucrare a mea*).

Substantivarea infinitivului aduce greutăţi în întrebuinţarea lui după verbe care aveau şi regim nominal dar şi regim verbal. De exemplu, un enunţ ca *Vrea mâncare* (= doreşte mâncare, ar mânca) devine identic, prin fonetică sintactică, cu un enunţ ca *Vrea a mâncare* (prin fonetică sintactică *a* de la infinitiv, într-un ritm rapid de vorbire, era asimilat la cuvântul anterior). Lucrurile nu se opresc aici, căci cele două enunţuri devin identice (omofone) cu al treilea enunţ: *vrea a mâncare* (tu, el, noi, voi) (= el vrea să mănânci tu, să mănânce el, etc.) în condiţiile în care infinitivul nu începuse să fie înlocuit prin conjunctiv.

Situaţia se putea evita în două feluri:

1) prin întrebuinţarea conjunctivului, care se extinde graţie lui *să* care devine morfem,

2) prin diferenţierea infinitivului-substantiv de infinitivul-verb, prin crearea infinitivului scurt.

Nominalizarea infinitivului este mai veche decât s-a crezut. I. Diaconescu[83] a arătat că substantivarea infinitivului nu începe cu secolul al XVI-lea, cum au crezut F. Asan şi L. Vasiliu (*op. cit.*, p. 110), ci că ea este mai veche, în secolul al XVI-lea infinitivul lung cu valoare verbală fiind un arhaism[84]. Aceste fapte susţin părerea, menţionată mai sus, a concomitenţei procesului de nominalizare a infinitivului cu procesul de creare a unui morfem al conjunctivului. În aceste condiţii tendinţa de verbalizare a complinirii verbale a dus în anumite contexte la înlăturarea infinitivului, mai slab decât cel din limbile romanice apusene din următoarele motive:

a) Nu avea valoare de imperativ, deci nu putea să apară în propoziţii independente ca în limbile romanice apusene. H. Mihăescu (*op. cit.*, p. 116) nu găseşte nici o atestare cu infinitivul independent în inscripţiile din latina orientală. De asemenea, în textele vechi româneşti nu am întâlnit exemple de infinitiv independent. Infinitivul cu valoare de imperativ (*A nu rupe florile!*) este recent şi se datoreşte influenţei franceze şi, eventual, germane. Spre

---

[82] O probă a valorii verbale a infinitivului în limbile romanice apusene găseşte W. Meyer-Lübke (*op. cit.*, p. 24) în combinarea infinitivului-substantiv cu pronumele personale (sp. *el venir yo*) şi nu cu cele posesive, ca în română (*venirea mea*).

[83] Cf. I. Diaconescu, *Infinitivul lung în textele din secolul al XVI-lea*, în SCL, nr. 4, 1967, p. 435-446. Recent, Peter Stein (*Untersuchungen zur Verbalsyntax der Livius Übersetzungen in der romanischen Sprachen*, Tubingen, 1997) a arătat (folosind metode cantitative în sintaxa istorică comparativă) că româna "*se singularizează*" de celelalte limbi romanice tocmai prin infinitivul substantivat, fapt care a adus cu sine slăbirea construcţiilor infinitivale cu valoare verbală, foarte puternice în franceză, în tot felul de structuri sintactice, mai puţin puternice în spaniolă, în completivele necircumstanţiale, dar vivace în cele circumstanţiale. În italiană, deşi se face uz de forme verbale finite, persistă construcţii infinitivale latinizante.

[84] Procedeul de a forma substantive de la infinitiv este foarte răspândit, după informaţiile date de F. Brunot, *La pensée et la langue*, Paris, 1927, p. 204-205, în franceza veche. În secolul al XVI-lea intervine un fapt care pune capăt substantivării infinitivului: *-r* final, care se întâlnea la verbe ca *partir*, ar fi încetat să mai fie auzit, creându-se posibilitatea confundării infinitivului cu participiul trecut: *chasser – chassé*. Dacă, de pildă, arăta F. Brunot, din *téléphoner* s-ar crea un substantiv, confuzia ar fi certă: unii ar înţelege *le téléphoner*, cea mai mare parte ar înţelege nu acţiunea prin care se telefonează, ci persoana care se adresează prin acest mijloc (téléphoné). Pentru evitarea confuziei s-a recurs la nume cu sufixe. Spre deosebire de franceză, româna veche a continuat să creeze substantive din infinitive, mărind din ce în ce mai mult caracterul nominal al acestuia.

deosebire de română, în franceză infinitivul independent exista din faza primitivă (vezi I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 32 şi urm.).

b) Infinitivul narativ şi infinitivul exclamativ, întâlnit în limbile romanice apusene încă din faza lor veche (cf. I. Bacinschi, *op. cit.* p. 32 şi urm.) nu se întâlnesc în româna veche şi nici în româna actuală[85]. Deci, având mai puţine întrebuinţări decât în limbile romanice apusene, infinitivul din română era mai slab integrat în structură.

c) Spre deosebire de limbile romanice apusene, care şi-au reamenajat construcţia acuzativ cu infinitiv[86], româna nu posedă această construcţie. Relaţia laxă între verbul regent şi infinitiv, ca urmare a descompunerii construcţiei infinitiv cu acuzativ în latina populară, dă posibilitatea intercalării unor compliniri între verbul regent şi infinitiv. În condiţiile în care infinitivul lung funcţiona şi ca verb şi ca nume, exista posibilitatea ca însuşi infinitivul-verb să fie luat drept o complinire substantivală a verbului regent. Regimul de verb al infinitivului-verb, singurul mijloc de diferenţiere era inoperant în propoziţiile simple prin lipsa sa (de exemplu, *vrea a mâncare* faţă de *vrea a mâncare pâine*) şi în fraze în care se acumulau mai multe infinitive, unele cu valoare verbală, altele cu valoare nominală. Vor fi intervenit, firește, şi factori de fonetică sintactică. De exemplu, într-un enunţ de tipul „Lepădară-se de *a averea* (pre) Iisus Hrristos" (CC^2, p. 415) infinitivul putea fi confundat cu substantivul *averea*, într-un ritm rapid de vorbire, când *a*, morfemul infinitivului se asimila la primul fonem al cuvântului următor, *averea*. La fel, în „Adecă amu şi noi *să avem a auzire* de la Dumnezeu", fonetica sintactică ducea la "Amu şi noi *să avem auzire* de la Dumnezeu", trecându-se peste sensul de necesitate ce rezulta din *să avem a auzire* (= trebuie să auzim).

Faptele discutate arată că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv a fost determinată de factori interni de natură lingvistică. Vor fi intervenit, firește, şi factori de natură extralingvistică, printre care şi cel amintit de A. Philippide: o anumită structură psihică asemănătoare la popoarele din Balcani, care a dus la unele convergenţe (sau chiar coincidenţe) lingvistice. Este cunoscut faptul că „limbi total diferite, fără relaţii între ele pot recurge la inovaţii asemănătoare, sau chiar identice, graţie faptului că psihicul omenesc nu diferă prea mult de-a lungul timpului şi al spaţiului"[87]. Acad. Iorgu Iordan a arătat că un alt „balcanism" considerat de Sandfeld de origine grecească, viitorul cu ***volo* + infinitiv**, este o creaţie independentă în fiecare limbă, pentru că se întâlneşte şi în unele dialecte franceze, şi în engleză (fr. *Je veux faire* (=, în unele dialecte franceze, „voi face"), engl. *I will make*), limbi care n-au avut contact direct cu greaca.

O tendinţă de înlocuire a infinitivului prin construcţii personale s-a manifestat, după informaţiile date de I. Bacinschi (*op. cit.*, p. 70), în franceza modernă, mai ales în limba populară şi familiară şi, mai rar, la unii scriitori. Astfel, tipul *Je le vois que vient*, *Je l'entends que chante* a luat locul infinitivului din *Je le vois venir*, *Je l'entends chanter*. Dar „forţele conservatoare care conduc o limbă cu o lungă tradiţie literară au împiedicat generalizarea fenomenului" (I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 70). Prezenţa infinitivului personalizat în portugheză şi parţial în spaniolă precum şi întrebuinţarea conjunctivului, în limbile romanice apusene, după verbe care cer un alt subiect în dependentă (fr. *Je veux qu'il chante*) alături de întrebuinţarea infinitivului, când subiectul este acelaşi cu cel al verbului regent (*Je veux chanter*) arată că tendinţa de personalizare, de înlăturare a ceea ce este impersonal în infinitiv, se manifestă şi în celelalte limbi romanice, dar cu mai puţină pregnanţă.

---

[85] Pentru infinitivul narativ din limbile romanice apusene, vezi Alf Lombard, *l'infinitif de narration dans les langues romanes. Étude de syntaxe historique*, Uppsala-Leipzig, 1936.

[86] Cf. E. Stimming, *Der Accusativus cum Infinitivo im Französischen*, Halle, 1915, U. Schwendener, *Der Accusativus cum Infinitivo im Italienischen*, Säckigen an Rhein, 1923; *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 297-298.

[87] Cf. Iorgu Iordan, *Kr. Sandfeld, Linguistique balkanique. Problèmes et resultats*, Paris, 1930, în BIFR, I, 1934, p. 216.

Ceea ce separă româna de celelalte limbi romanice este faptul că ea a mers mai departe, preferând conjunctivul şi atunci când există identitate de subiect. Acest fapt se datorește, probabil, deficienţelor create prin substantivarea infinitivului (*vrea a mâncare* prin fonetică sintactică devenea *vrea mâncare*; S-a preferat *vrea să mănânc (să mănânci, să mâncăm, să mâncaţi)*, tip prezent încă din latină (întrucât subiectele erau diferite) şi dezvoltat de limbile romanice apusene).

Analogia va fi avut câmp mai liber de manifestare în română dintr-o fază mai veche prin lipsa unei limbi literare preponderente care să-şi exercite normele.

7. Privit din această perspectivă, fenomenul cercetat nu pare a se datora influenţei greceşti din mai multe motive, în primul rând de ordin cronologic. De o influenţă veche greacă nu poate fi vorba din următoarele considerente: 1) această influenţă s-a manifestat prin intermediul latinei populare, iar latina populară lărgeşte, cum s-a văzut, sfera întrebuinţării infinitivului prin limitarea întrebuinţării conjunctivului, supinului, gerundivului, 2) fenomenul din română, după criteriile de stabilire a cronologiei relative, discutate mai sus, este mai nou.

Nici influenţa neogreacă nu este probantă: 1) fenomenul limitării infinitivului şi dezvoltării conjunctivului este în plină desfăşurare încă din primele noastre texte, când influenţa neogreacă nu se manifestă decât sporadic, prin câteva împrumuturi lexicale, 2) în epoca fanariotă, în scrierile cărturarilor bilingvi, infinitivul este destul de frecvent, 3) când influenţa greacă atinge apogeul (secolul al XVIII-lea) asistăm la o reînviorare a construcţiilor cu infinitivul, chiar după verbele care pierduseră posibilitatea de a se construi cu infinitivul.

Nici geografia lingvistică, atât de mult invocată de susţinătorii originii greceşti a fenomenului (Kr. Sandfeld, G. Rohlfs, iar în ultimul timp, M. Vulpe) nu oferă, la o analiză mai amănunţită, date suficiente pentru teoria monogenezei greceşti a fenomenului înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. M. A. Gabinscki (*op. cit.*, p. 46) a arătat că în aria sud-slavă, bulgara şi macedoneana nu prezintă cazuri de întrebuinţare crescândă a infinitivului pe măsură ce se înaintează de la sud spre nord; în sârbo-croată o asemenea creştere se observă şi de la est la vest, nu numai de la sud la nord. Ghega, deşi nu se află departe de pretinsul centru de iradiaţie, de greacă, nu a înlocuit infinitivul prin construcţii cu *të*, iar dalmata n-a cunoscut deloc limitarea întrebuinţării infinitivului. Graiurile sefardice din Balcani, deşi au numeroase construcţii greceşti, păstrează infinitivul chiar în Grecia. În ceea ce priveşte dacoromâna, faptele prezentate mai sus au arătat că, până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, infinitivul se păstrează după unele categorii de verbe în toate regiunile, sau este înlocuit de construcţii personale după alte categorii de verbe (în special după verbele care permit un morfem de altă persoană în dependentă) în toate regiunile, inclusiv în regiunile din nord (Maramureş, Bucovina). Nici în română nu se vădeşte o întrebuinţare a infinitivului pe măsură ce înaintezi de la sud la nord[88]. O asemenea creştere se întâlneşte pe măsură ce înaintezi spre ariile nord-vestice[89] sau vestice (Crişana), arii ce prezintă fenomenele cele mai arhaice din limba română. Unii lingvişti au arătat că în aceste arii chiar inovaţii româneşti târzii nu s-au putut răspândi, din cauza „izolării

[88] Reţinem de la M. A. Gabinscki critica făcută teoriei originii greceşti a fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, dar respingem concluzia acestuia după care originea fenomenului trebuie căutată în substratul tracic (*op. cit.*, p. 47). Numai faptul că în română înlocuirea infinitivului prin conjunctiv se petrece relativ târziu este un contraargument serios împotriva acestei ipoteze. De fapt, în afară de lexic, influenţa substratului asupra morfosintaxei româneşti este inexistentă sau insuficient probată (Cf. C. Frâncu, *Geneza limbii române şi etnogeneza românilor*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 1999, p. 8 şi urm.).

[89] Vezi hărţile privitoare la răspândirea construcţiilor cu infinitivul şi conjunctivul în M. Vulpe, *op. cit.*, p. 142 şi urm.

lingvistice" a regiunilor respective[90]. Adăugăm la acestea faptul, desprins din materialul cercetat, că în română limitarea întrebuinţării infinitivului şi extinderea conjunctivului este un fenomen mult mai complex decât în greacă şi în celelalte limbi balcanice[91].

Păstrarea infinitivului după anumite categorii de verbe, înlocuirea lui nu numai prin conjunctiv, ci şi prin indicativ şi „supin", evoluţia fenomenului în general arată că româna are caracteristici inexistente în greacă, unde infinitivul a fost înlocuit nu numai prin construcţii cu *vá*. Aceste fapte arată că aşa-numitele „concordanţe" din limbile balcanice în ceea ce priveşte înlocuirea infinitivului prin construcţii personale nu merg până la identitate, că ele nu sunt suficiente pentru a putea vorbi de originea comună (monogenetică) a fenomenului.

Pentru a admite că fenomenul s-a transmis din greacă, trebuie mai întâi admisă o unitate lingvistică, trebuie presupusă existenţa unei simbioze între popoarele în contact, care să fi dus la bilingvism, trilingvism sau polilingvism, iar ulterior, învingând una din limbi, la o limbă comună[92]. Datele istorice şi, parţial, cele lingvistice arată că n-au existat astfel de condiţii. O convieţuire a românilor nord-dunăreni cu grecii n-a existat în evul mediu decât în regiunile limitrofe, în anumite puncte de contact. Comercianţii greci din evul mediu erau în trecere pe teritoriul locuit de români, sau se stabileau numai în cetăţile de pe Dunăre sau de pe ţărmul Mării Negre. Numirile topice de proveniență greacă bizantină se reduc, de fapt, la aşezările de pe Dunăre sau de pe ţărmul mării: Constanţa, Sulina, Mangalia, Calafat, Maglavit[93]. Influenţa bizantină s-a exercitat mai ales indirect, prin filieră sud slavă, bulgărească. Este adevărat că între 917 şi 1185 Dobrogea s-a găsit sub dominaţia bizantină şi că între 1018 şi 1185 Dunărea marca frontiera septentrională a Imperiului bizantin[94]. Influenţa bizantină directă a fost însă superficială asupra populaţiei româneşti, a cărei ocupaţie, agricultura şi păstoritul, era diferită de cea a grecilor. H. Mihăescu a relevat faptul că termenii proveniţi din greaca bizantină se referă mai ales la comerţ. *„Lipsesc cu desăvârşire cuvintele din domeniul agriculturii şi păstoritului, îndeletnicirile de bază ale poporului român în trecut"* (*op. cit.*, p. 127). Numărul mic de elemente bizantine împrumutate de aromâni, populaţie care a trăit mult timp sub stăpânire bizantină, arată că influenţa bizantină directă n-a afectat „lumea rurală"[95]. Dacă în lexic, unde împrumuturile se fac uşor, influenţa greacă bizantină directă a fost slabă[96], este firesc ca în structura gramaticală ea să fie pusă sub semnul întrebării.

Plecând de la faptul că în română fenomenul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv este relativ târziu (fapt constat mai sus), în tot cazul, cu mult posterior epocii contactului direct dintre români şi greci (secolul al XI-lea şi al XII-lea)[97] şi de la faptul că el prezintă o serie de

---

[90] Cf. Em. Petrovici, *op. cit.*, p. 559; K. Jaberg, *op. cit.*, p. 77.

[91] Pentru înlocuirea infinitivului în limbile balcanice, vezi I. Belić, *op. cit.*, p. 170; K. Togeby, *l'infinitif dans les langues balkaniques*, „Roumance Philology", nr. 3, 1962, p. 221-233; N. Barić, *op. cit.*, p. 1-11; I. Bacinschi, *op. cit.*, p. 50 şi urm.

[92] Cf. I. Belić, *op. cit.*, p. 170.

[93] Cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 100 şi urm.

[94] Izvoarele bizantine semnalează în secolele al XI-lea – al XII-lea existenţa unei populaţii amestecate în cetăţile de lângă Dunărea de jos şi prezenţa flotei bizantine pe Dunăre (cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 104).

[95] Cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 127.

[96] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 127, citează 16 termeni care au pătruns direct din greacă în secolele al XI-lea – al XII-lea în limba română. Dintre aceştia, 8 sunt din afara comerţului, 3 din domeniul artei militare, 2 din cadrul faunei, iar trei referitori la viaţa religioasă.

[97] D. Hesselling (*op. cit.*, p. 43), bazându-se pe texte bizantine, a arătat că în greaca din secolele al X-lea – al XI-lea infinitivul era încă frecvent, căci scrierile din acel timp prezintă „probe irefutabile" de întrebuinţare a lui. Deci, nu se poate admite ideea că o limbă în care infinitivul era încă viu să fi determinat înlocuirea lui în altă limbă.

particularităţi inexistente în greacă, nu putem admite în nici un caz originea mediogreacă a fenomenului, origine propusă de Kr. Sandfeld[98].

8. În lumina faptelor expuse mai sus credem că avem dreptul de a susţine că fenomenul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv din limba română este o inovaţie independentă, datorită unor cauze interne, care prezintă concordanţe, dar şi discordanţe cu acelaşi fenomen din limbile balcanice.

Urmărirea procesului de limitare progresivă a întrebuinţării infinitivului în română, precum şi luarea în consideraţie a factorilor de natură cronologică arată că fenomenul trebuie explicat în mod independent de greacă, albaneză, bulgară, macedoneană şi sârbo-croată.

De fapt, s-a remarcat faptul că dispariţia infinitivului şi înlocuirea lui prin conjunctiv există şi în arabă (cf. J. Feuillet, *La linguistique balkanique*, în "Cahiers balkaniques", nr. 10, Paris, 1986, p. 16-17).

Contra noţiunii de *uniune lingvistică balcanică* s-au adus numeroase argumente care arată că aşa-numitele *concordanţe specifice* se întâlnesc şi în alte limbi depărtate din punct de vedere geografic şi lingvistic: postpunerea articolului hotărât există şi în limbile germanice din Peninsula Scandinavică (în daneză şi în suedeză), dar şi în bască (limbă nonindoeuropeană) şi armeană (limbă indoeuropeană); construirea viitorului cu auxiliarul *a vrea* este şi în engleză, folosirea dublă a pronumelui personal se găseşte şi în unele limbi romanice apusene; construcţia concesivă de tipul *cu toate acestea* formată ca şi în gr. *ν'ολα ταυτα*. alb. *me gjithë këta*, bulg. *pri vse tova* are corespondenţe frapante cu construcţii din rusă, daneză, franceză, iraliană etc. (cf. E. Petrovici, *Despre uniunile lingvistice*, în "Romanoslavica", XIV, 1967, p. 5-11).

Ca adversari ai *uniunii lingvistice balcanice*, lingviştii greci N. P. Andriotis şi G. Kourmoulis (*Questions de la linguistiques balkanique et l'apport de la langue grecque*, în "Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes", VI: *Linguistique*, Sofia, 1968, p. 21-31) şi-au pus, pe bună dreptate, întrebarea: "*L'attestation de cet élément dans la langue A à une époque anterieure (p. ex. dans la koiné grecque) que dans la langue B preuve-t-elle que son apparition antérieure à son observation dans la langue B est due à l'influence de la langue A ?*" (*op. cit.*, p. cit., p. 28). Autorii pledează pentru posibilitatea cercetării a aşa-numitelor *împrumuturi prin traducere* sau *calcuri* ca evoluţii paralele şi independente în fiecare limbă.

[98] Cf. Kr. Sandfeld-Jensen, *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und Balkansprachen*, „Jahresbericht", IX, 1902, p. 75.

Capitolul al IV-lea:

EVOLUȚIA ÎNTREBUINȚĂRILOR CONJUNCTIVULUI ÎN DIFERITE STRUCTURI SINTACTICE

4.1. Ideea enunțată în *Capitolul al III-lea*, după care extinderea conjunctivului în detrimentul infinitivului în limba română este un fenomen relativ recent, petrecut independent de fenomenele similare din greacă, albaneză, bulgară, macedoneană și parțial sârbo-croată (cf. și K. Steinke și A. Vraciu, 1999, p. 119-120), trebuie argumentată printr-o largă cercetare istorică și sincronică privind întrebuințarea modurilor în diferite structuri sintactice. Inventarierea întrebuințărilor conjunctivului (sau după expresia lui G. Guillaume a *efectelor sale de sens*[1]) dă posibilitatea degajării **valorii** sale în sistem, semnificației sale de invariantă. Orice formă verbală are caracteristici morfologice care se asociază unei valori unice de *invariantă*, dată de poziția acelei forme în sistem. În cazul conjunctivului, semnificația de *invariantă* din limbă se manifestă în vorbire printr-o diversitate de *efecte de sens*, care fac ca limitele între moduri și timpuri să nu fie în vorbire rigide și ca o formă de conjunctiv să cumuleze valorile și funcțiile altor forme verbale cu care conjunctivul intră în relații și corelații (valorile și întrebuințările infinitivului, condițional-optativului, indicativului, *imperativului*, *prezumtivului*) (vezi Capitolul I, 1.23).

Conjunctivul apare de ori de câte ori faptul relatat nu este în întregime actualizat sau când realitatea sa actuală nu este ținta subiectului vorbitor[2]. Principiul unic care determină toate întrebuințările conjunctivului este la rândul său determinat de poziția în sistem a conjunctivului[3]. El este însă variabil în funcție de factorul **timp**, în sensul că fiecare epocă istorică presupune un anumit mod de gândire, un anumit număr de elemente de diacronie (din structuri mai vechi), căci în orice moment limba posedă elemente de sincronie și de diacronie. Urmărirea jocului modurilor în diferite structuri sintactice are deci o mare importanță și pentru înțelegerea felului de a gândi al indivizilor dintr-o colectivitate lingvistică dintr-o anumită epocă istorică. Faptul că în limba din secolele al XVI-lea și al XVII-lea conjunctivul putea să apară foarte rar în predicative, concesive, modale, opoziționale și era mai rar ca indicativul în subiective, consecutive, atributive, temporale și chiar în finale ne duce la ideea că gândirea indivizilor din acel timp era mai puțin nuanțată, mai rudimentară, întrucât ei priveau realitatea numai ca **actualitate** și nu ca și **posibilitate**. Extinderea conjunctivului în secolul al XVIII-lea în anumite structuri sintactice relevă o schimbare în modul de gândire al vorbitorilor, o accentuare a subiectivității și a expresivității limbii române. Din acest punct de vedere conținutul oricărei propoziții se reduce la o stare de lucruri caracterizată prin fixarea modală și temporală[4]. A folosi indicativul înseamnă, după M. Regula, *a gândi energic* a lua poziție în ceea ce privește

[1] Cf. G. Guillaume, *Temps et Verbe...*, p. 132.
[2] Cf. P. Imbs, *Le subjonctif...*, p. 27.
[3] Pentru poziția în sistemul limbii române a conjunctivului vezi 1.23.
[4] Cf. M. Regula, *Encore le problème du subjonctiv*, în ZRPh, 1958, nr. 3-4, p. 260.

conținutul frazei din punct de vedere modal sau temporal, iar a folosi conjunctivul înseamnă *a gândi neenergic*, adică fără a adopta o atitudine cu privire la conținut[5]. Această distincție între operațiile gândirii este de o importanță deosebită pentru înțelegerea mecanismului alegerii modurilor în subordonate.

De fapt, există două întrebuințări principale ale conjunctivului: 1) un conjunctiv **independent** (sau expresiv) și accentuat, 2) un conjunctiv **dependent**, neaccentuat, neexpresiv și, după unii, **amodal**[6]. Ceea ce unește aceste două conjunctive într-o singură invariantă este, pe planul semnificației, ideea de posibilitate, de neactualizare a unei acțiuni. Prin această unică semnificație conjunctivul se opune indicativului, mod al realului, al certitudinii.

4.2. Conjunctivul „*independent*" în limba română

Spre deosebire de conjunctivul dependent, care de cele mai multe ori nu are o valoare proprie, fiind o formă semantic regizată de antecedent, conjunctivul *independent* are întotdeauna o valoare proprie, putând să exprime o dorință, o poruncă, un îndemn, o concesie, un regret, o ipoteză, deci, în ultimă instanță, o acțiune neactualizată, posibilă. Diferența între conjunctivul independent și conjunctivul dependent nu este recunoscută de către toți cercetătorii. După unii, conjunctivul independent n-ar exista, întrucât în toate situațiile în care el apare se poate presupune o elipsă, se poate subînțelege o *subordonare mentală*[7]: *Să meargă* ! = (*Vreau*) *să meargă*.

În realitate, în aceste cazuri avem de a face cu un element suprasegmental – intonația –, care joacă rolul de antecedent, de termen corelativ indice al unei modalități. Se poate considera intonația ca primul termen al unei sintagme, în care al doilea termen este conjunctivul[8].

Conjunctivul independent apare în propoziții principale sau principale independente și mult mai rar în propoziții apozitive-atributive (*Are un singur gând: să meargă acolo*). Intonația, percepută odată cu conjunctivul (și cu care intră în relație homosintagmatică) este cea care dă valorile conjunctivului și hotărăște dacă ele sunt de condițional-optativ, de „imperativ" sau de indicativ. În funcție de gradul de energie al intonației se pot stabili **grupe de valori**.

Iată principalele valori exprimate prin relația homosintagmatică **intonație + conjunctiv**:

A) **Voință.** Intonația este cea de voință (poruncă, comandă, ordin) și are conturul descendent (\). Ordinul, porunca, comanda sunt mai energice sau mai puțin energice în funcție de intonație, iar conjunctivul este în acest caz un echivalent al „imperativului", întrebuințându-se la persoanele pe care acesta le posedă (pers. a II-a singular și plural) sau nu le posedă (pers. I plural, persoana a III-a singular și plural). În funcție de gradul de energie al intonației se pot stabili următoarele grupe de valori derivate ale valorii de „voință":

1) **Poruncă, rugăminte.** Prin combinația **intonație + conjunctiv**, locutorul se poate adresa persoanei a II-a (interlocutorului) (*să cânți* !) sau, prin intermediul persoanei a II-a, persoanei a III-a, care din punctul de vedere al procesului de comunicare este o non-persoană (*să cânte* (el, ea, ei, ele)).

Această valoare este foarte frecventă în latină[9] și se întâlnește în toate limbile romanice[10]. În română, judecând după frecvența deosebită a acestei întrebuințări în limba veche

---

[5] Cf. M. Regula, *op. cit.*, p. 260.

[6] *Ibid.*, p. 260.

[7] Vezi A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 95.

[8] Ideea corelației bipolare a oricărei structuri sintactice în care intră conjunctivul apare mai întâi la P. Imbs, *Le subjonctiv...*, p. 27 și urm. și este reluată de M. Regula, *op. cit.*, p. 259 și de mulți alți cercetători actuali.

şi în vorbirea populară actuală, se pare că această valoare apare mult mai frecvent decât în limbile romanice apusene. Într-adevăr, spre deosebire de franceză, de pildă, limbă în care conjunctivul se foloseşte cu valoare de imperativ numai la persoana a III-a[11], româna a mers mai departe, extinzând uzul conjunctivului de voinţă şi la persoana a II-a singular şi plural (*să mergi, să mergeţi* pentru *mergi, mergeţi* !). Deşi persoana a II-a a conjunctivului era folosită pentru exprimarea unei porunci încă din latină (*taceas, cantes* !)[12], se pare că extinderea acestei întrebuinţări se face pe teren românesc la o dată relativ târzie. Textele dacoromâne din secolul al XVI-lea, situaţia din dialectele din sudul Dunării, precum şi absenţa fenomenului în limbile romanice apusene[13] sunt concludente în acest sens. Astfel, în textele din secolul al XVI-a conjunctivul de persoana a II-a cu valoare de „imperativ" este relativ frecvent ("*să veniţi* la beseareca" (CS, II, 10^{v}), dar *vă rugaţi,* fraţilor şi *blagosloviţi* Dumnezeu" (*id.*, 11^{r}) în schimb în textele din secolele următoare el devine din ce în ce mai frecvent, ajungând ca în limba populară actuală să fie considerat ca a doua formă a imperativului[14], tot atât de frecventă ca şi acesta din urmă: „Alexandru zise: O Ivante, *să*-mi *spui* (= spune-mi) dară dumnezeii elineşti unde lăcuiesc ?" (1620, A, p. 89), *să te duci* (= du-te) (A, p. 93). Uneori forma de conjunctiv este coordonată cu cea de imperativ: "Ia-l şi *să*-i *tai* capul" (1708, ms. 577 din BAR, f. 65^{r}). În documentele particulare şi în cărţile populare din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea frecvenţa formei de persoana a II-a cu valoare de imperativ este foarte mare. În *Alexandria* (1620) numai pe cinci pagini (p. 91-95) am înregistrat cu această valoare 15 conjunctive şi un singur imperativ. Extinderea conjunctivului de persoana a II-a cu valoare de imperativ este direct proporţională cu fixarea lui *să* la conjunctiv, fixare care se petrece începând cu sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea (vezi Capitolul al III-lea, 3.2). De fapt, în perioada în care *să* mai avea sensul de *dacă*, folosirea persoanei a II-a a conjunctivului, persoană cu formă omonimă cu cea de la indicativul prezent, ar fi creat unele confuzii de sens când intonaţia era mai puţin energică. În dialectele din sudul Dunării, conjunctivul de persoana a II-a cu valoare de imperativ este mult mai rar folosit ca în dialectul dacoromân[15]: arom. „E, doamne-Dumnidzale, *z-dai* no ploaie" (Papahagi, BA, p. 28), dar mult mai des: „E doamne-Dumnidzale, *dă*-nă ploaie" (*ibid.*, p. 26); megl. „păn la poartă *s*-mi *duts* napcum si ts ti torn" (T. Capidan, *Meglenoromânii*, II, p. 66), dar „*du*-la la mini" (*ibid.*, p. 49).

Fără îndoială, între folosirea conjunctivului cu valoare de imperativ şi folosirea imperativului există o deosebire de sens: porunca dată prin conjunctiv este mai puţin categorică decât cea dată prin imperativ. Pe planul raportului faţă de realitate, porunca cu ajutorul unui conjunctiv de tipul *să mergi* exprimă o voinţă cu efect **posibil**, în timp ce cea dată printr-un

---

[9] Vezi Fr. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin*, Paris, 1938, p. 140 şi urm.; G. Moignet, *Essai sur le mode subjonctif en latin postclassique...*, Alger, 1959, p. 160 şi urm.

[10] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 177 şi urm.; G. Boysen, *L'emploi subjonctif dans l'histoire des langues romanes*, „Bulletin des jeunes romanistes", nr. 13, 1966, p. 19-32.

[11] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 285; G. Boysen, *op. cit.*, p. 23.

[12] Cf. Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 113. În latina clasică, această întrebuinţare era foarte rară (Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1953, p. 232. În latina târzie ea este limitată la câteva verbe (*scias, jubeas, habeas*) (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 178).

[13] Cf. G. Boysen, *op. cit.*, p. 22-24.

[14] Unii cercetători consideră formele de conjunctiv de tipul *să te duci* ! ca forme de imperativ, pierzându-se din vedere faptul că o formă verbală poate avea o diversitate de „efecte de sens" în vorbire. Încadrarea acestei forme la imperativ este greşită.

[15] Când facem această afirmaţie ne bazăm pe situaţia din textele din Per. Papahagi, *Basme aromâne*, Bucureşti, 1905 şi din T. Capidan, *Meglenoromânii*, II, Bucureşti, 1925.

imperativ exprimă o voință cu efect **probabil**[16]. Acțiunea exprimată prin imperativ este la un pas de actualizare, pe când cea exprimată de conjunctiv este numai posibilă. Un concurent al conjunctivului și al imperativului este încă din faza veche a limbii române viitorul indicativ: „la chezariu *vei merge* (= mergi) !" (BB, în CV, p. 69), dar conjunctivul într-un text anterior: „cătră chezariu *să mergi*" (CV, p. 68). Concurența dintre conjunctiv, imperativ și viitor indicativ este mare în textele juridice, în documentele oficiale și în unele texte biblice. În zilele noastre, viitorul indicativ cu această valoare apare mai ales în prescripțiile medicale și în ordinele cu caracter militar. Opoziția între conjunctivul cu valoare de imperativ, viitor indicativ și imperativ se reduce la opoziția **posibil ~ probabil ~ cert.** De fapt, conjunctivul și indicativul intră în raporturi prin intermediul viitorului încă din latină[17]. Viitoarele latine sunt în parte vechi conjunctive. Viitorul I și conjunctivul prezent au forme comune la conjugările a III-a și a IV-a, iar viitorul al II-a și perfectul conjunctiv nu se disting decât la persoana I. În latina populară și în latina târzie, concurența între conjunctiv, imperativ și viitor indicativ este destul de mare[18]. În faza veche a limbilor romanice apusene ea se reduce mai ales la concurența conjunctiv-viitor indicativ[19]. Aceste fapte arată că valoarea de imperativ a conjunctivului românesc, deși dezvoltată la o dată târzie, prezintă analogii cu situația din latină și, prin concurența conjunctiv-viitor indicativ, cu situația din limbile romanice apusene.

Dar cele mai mari asemănări le prezintă, cu limbile romanice apusene și cu latina, valoarea de imperativ a formei de persoana a III-a singular și plural a conjunctivului românesc. În virtutea acestei valori, conjunctivul latinesc s-a păstrat în română numai la persoana a III-a: *să cânte, să aibă* etc. (vezi Capitolul al II-lea, 2.3).

În textele din secolul al XVI-lea – al XVIII-lea această valoare este foarte frecventă în special în documentele particulare și oficiale: „Nime *să nu cuteze* a ținea sau a-l pîra" (1618, DR, p. 40), „Egumenul *să nu iasă* afară de la mănăstire" (1621, DR, p. 63), „*să aibă* a ținea Nichifor" (1621, DR, p. 63) etc.

O caracteristică a acestei întrebuințări este aceea că forma de conjunctiv se poate folosi fără morfemul *să* (*meargă el acolo* !). "Blestemate *fie* zilele !" (CS, XIV, 113[r]), "*Fie* bună cale stăpânu-mieu ! (1708, ms. 577, BAR, 68v), dar și "*să* nu *fie* bună calea mea !" (id., 68[v]) etc. Spre deosebire de conjunctivul de persoana a II-a cu valoare de imperativ, cel de persoana a III-a prezintă o poruncă sau un ordin mai atenuat (mai apropiat de o rugăminte). Am de a face cu o *injonction mediatisée*, căci locutorul nu se adresează în mod direct agentului care execută acțiunea, ci prin intermediul unui interlocutor, care poate lua o atitudine față de conținutul propozițional al injuncției (cf. Carmen Ștefania Strean, *op. cit.*, p. 273).

Singurul concurent al conjunctivului de persoana a III-a cu valoare de imperativ este viitorul indicativ, care, spre deosebire de conjunctiv, actualizează porunca. Viitorul indicativ concurează conjunctivul mai ales în textele juridice și acest fapt se explică prin caracterul necesar, ineluctabil al prescripțiilor juridice. Iată câteva exemple de concurență între conjunctiv și viitor I extrase din textele juridice din secolul al XVII-lea: „Cela ce va răpi copil, ca un răpitoriu *să va certa*" (*Pravila* lui Vasile Lupu" (1646), L, p. 183), dar „Cela ce răpi pre vre un copil *să se cearte*" (*ibidem*). Viitorul indicativ este mult mai frecvent decât conjunctivul, întrucât într-o lege ceea ce se prescrie trebuie în mod obligatoriu realizat. Cercetând 50 de pagini din PM și IL (ediția Longinescu), am înregistrat 11 forme de conjunctiv cu această valoare, dar 123 forme de indicativ viitor. Concurența între conjunctiv și viitor indicativ în

[16] Pentru diferența între categoriile de *probabil* și *posibil*, vezi *Capitolul I*, 1.13.
[17] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 246 și urm.
[18] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 178.
[19] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 178 și urm.; E. Tănase, *op. cit.*, p. 286-287.

textele de legi apare într-un mare număr de limbi, inclusiv în textele de legi în latină şi în limbile romanice apusene[20].

2) **Îndemn.** Pentru exprimarea îndemnului se folosesc în limba latină pentru singular viitorul indicativ (*ibo*), iar pentru plural (persoana I) conjunctivul numit „exhortativ" (*eamus*)[21].

Unele resturi de conjunctiv hortativ s-au păstrat în româna veche şi astăzi izolat în unele graiuri de nord-vest: *blem* < *ambulemus*, *bleţi* (*blemaţi*) < *ambuletis*. Folosite în secolul al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea în texte provenite atât din regiunile nordice, cât şi din cele sudice, aceste forme primare de conjunctiv şi-au restrâns treptat întrebuinţarea începând cu regiunile sudice (graiul muntean), probabil şi în urma concurenţei noului echivalent, de origine turcească, *haidem* (*haideţi*), al acestor forme primitive. De fapt, chiar în secolul al XVI-lea, *blem* nu era altceva decât o simplă interjecţie care însoţea, de obicei, un alt conjunctiv hortativ: „Şi zise Isav: *Blăm, să mergem*" (PO, p. 114), „*blaţi, să mergem*" (PO, p. 129), *blămŭ* (CS, IV, 29^r, 31^r).

Destul de frecventă în limba din secolul al XVI-lea este şi o altă formă primară de conjunctiv exhortativ: *pasămŭ* < lat. *pasemus*: „Şi grăi lor: *Pasăm* mai aproape în oraşe" (CT, 70^r); „grăi ucenicilor: *Pasăm* întru iudei" (CT, 210^v). Ca şi în latină şi în limbile romanice apusene[22], în română, cu valoare exhortativă, se poate folosi orice verb factitiv: „Moisi a zis: Acela cu pietri *să-l ucidem*" (CT, 201^r), „*să mergem* în Dotaim !" (PO, p. 128) etc. Concurenţa făcută de indicativ prezent (*plecăm* ! pentru *să plecăm* !) sau de viitor indicativ (*vom pleca* !) este foarte slabă în română la persoana I plural. Când apare cu această întrebuinţare, indicativul este perceput ca volitiv, deoarece, ca şi la imperativ şi conjunctivul hortativ, contextul arată că iniţiativa procesului nu vine din partea subiectului gramatical al acţiunii, ci din partea locutorului.

3) **Sfat, interdicţie.** Conjunctivul cu această valoare era foarte frecvent în latină. Se folosesc atât conjunctivul prezent, cât şi cel perfect (*caue facias*, *ne feceris*). În această funcţie, conjunctivul perfect exprima numai ideea verbală, fără noţiunea de timp sau de acţiune împlinită[23]. Limba română, nepăstrând conjunctivul perfect[24], n-a păstrat nici construcţia prohibitivă *ne feceris*. De asemenea, construcţia cu conjunctivul prezent a fost concurată în latina populară şi în latina târzie de construcţii cu infinitivul *ne* (*non*) + **infinitivul**. Construcţiile de tipul *non* + **conjunctiv prezent** s-au păstrat în spaniolă şi portugheză[25], iar construcţiile de tipul *non* (*ne*) + **infinitiv prezent**, care erau predominante în latina populară, se regăsesc în română, italiană, franceză şi retoromană[26]. Construcţiile prohibitive de tipul *să nu faci* s-au dezvoltat în română la o dată relativ târzie, după ce *să* începe să se desemantizeze şi să se fixeze la conjunctiv (vezi Capitolul al III-lea, 3.2). Probabil că în româna comună, pentru exprimarea unei interdicţii se folosea numai imperativul negativ, format din infinitivul lung (**nu facere*, *nu facereţi*). Spre ipoteza că dezvoltarea conjunctivului prohibitiv *să nu faci* este posterioară românei comune pledează situaţia din textele dacoromâne vechi şi situaţia din dialectele din sudul Dunării. În textele din secolul al XVI-lea, conjunctivul cu această valoare este mai rar decât în limba actuală: „atunci nemica lucru *să nu faci*, nice tu, nice feciorul tău"

---

[20] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 162.

[21] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 232.

[22] Vezi A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 250; G. Moignet, *op. cit.*, p. 178; E. Tănase, *op. cit.*, p. 285; G. Boysen, *op. cit.*, p. 22.

[23] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 232.

[24] Formele de conjunctiv perfect latin au devenit condiţional în română.

[25] Cf. V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1967, p. 144; *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 101.

[26] *Ibidem*, p. 102.

(PO, p. 244), „*Să nu rogi* domnedzeii lor, *nice să-i cinsteşti*" (PO, p. 257), în locul lui folosindu-se mai frecvent imperativul lung: „*nu facereţi*" (PO, p. 216) sau scurt, la persoana a III-a singular: „*Nu face* ţie chip cioplit" (PO, p. 244), „*nu face* ţie domnedzei vărsaţi" (PO, p. 295) etc. În textele din secolele următoare, mai ales în documentele particulare, frecvenţa conjunctivului cu această valoare creşte vertiginos, concurând din ce în ce mai mult imperativul. În ceea ce priveşte dialectele meglenoromân şi aromân, conjunctivul cu valoare de imperativ prohibitiv este aici mult mai rar decât în dacoromână, preferându-se imperativul[27].

Interdicţia sau sfatul se pot exprima în limba română contemporană (aspectul literar), în afară de conjunctiv şi imperativ prin infinitiv (*A nu se pleca pe fereastră afară* !). Această întrebuinţare a infinitivului este de dată recentă (secolul al XIX-lea) şi se datoreşte influenţei franceze şi, eventual, germane. Spre deosebire de alte limbi, care folosesc pentru exprimarea unei interdicţii şi viitorul indicativului, română nu cunoaşte această întrebuinţare (un enunţ de tipul *Nu vei merge acolo* pentru *Să nu mergi acolo !* este un "calc" în română).

4) **Deliberarea.** Conjunctivul deliberativ este frecvent în latină[28] şi se întâlneşte şi în limbile romanice apusene[29]. Ceea ce caracterizează româna este faptul că ea a mers mai departe decât limbile romanice apusene, extinzând uzul conjunctivului deliberativ prin adoptarea în independente a „expresiei propoziţiilor dependente"[30]. Într-adevăr, în enunţuri de tipul „Ce *să zic* ?", „Cel mare se dă după uşă şi *să tragă, să nu tragă* ?" (Creangă), conjunctivului din română îi corespund alte moduri în limbile romanice apusene, în primul rând construcţii modale cu infinitivul (cf. fr. *Que puis je dire ?*; *Le grand se place derriere à la porte et doit-il, ne doit-il pas ?*).

Valoarea deliberativă a conjunctivului este atestată în dacoromână încă din secolul al XVI-lea: „Învăţătoare dulce, ce *să fac* viiaţa de veci să o moştenesc ?" (CT, 91^{r}, 141^{r}), „Ce *să facem ?*" (CT, 118^{v}). În textele religioase din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea această întrebuinţare a conjunctivului este bine reprezentată. În schimb, în documentele particulare vechi ea nu apare, din motive lesne de înţeles (în aceste texte nu există dialog sau monolog interior). Dat fiind caracterul popular al construcţiei în limba populară actuală, credem că această întrebuinţare era frecventă şi în limba vorbită veche.

Conjunctivul cu valoare deliberativă se întâlneşte şi în dialectele din sudul Dunării: arom.: „*Ţe s-facă* ? Ţe *s-adară* ?" (Papahagi, BA, p. 69), „Cum *s-facă*, cum *s-adară* ?" (*Ibid.*, p. 32); megl. „iundi *s*-ti *cults* ?" (Capidan, M, II, p. 64) etc.

În această întrebuinţare, conjunctivul a suferit concurenţa viitorului indicativ, atât în latină[31], cât şi în română: în textele româneşti vechi conjunctivul şi viitorul indicativ se găsesc în variaţie liberă. Există texte care preferă conjunctivul şi texte care preferă viitorul. Astfel, în NT şi BB cele mai multe conjunctive cu valoare deliberativă din textele mai vechi sunt înlocuite prin indicativ viitor: CV: Děci dziș□: Ce *să fac*, doamne ?" (CV, p. 48), NT: „Şi zişŭ: Ce *voiu face*, doamne" (NT, în CV, p. 41); BB: „Şi zişŭ: Ce voi face, doamne" (BB, în CV, p. 41) etc. Înlocuirea conjunctivului deliberativ printr-un viitor indicativ aduce cu sine o comutare de sens:

---

[27] Afirmaţia noastră se bazează pe lectura textelor din Pericle Papahagi, BA; T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. II, Bucureşti, 1925.

[28] Pentru întrebuinţarea conjunctivului cu valoare deliberativă în latină vezi A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 242; G. Moignet, *op. cit.*, p. 179.

[29] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 297; P. Imbs, *op. cit.*, p. 28; W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, vol. III, Paris, 1900, p. 150.

[30] Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 150.

[31] Pentru concurenţa între conjunctivul deliberativ şi viitorul indicativ în latină vezi A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 242-243; G. Moignet, *op. cit.*, p. 179.

acțiunea devine, din posibilă, probabilă, deci o acțiune foarte aproape de realizare. Deci, opoziția conjunctiv-viitor indicativ se reduce și aici la opoziția **posibil ~ probabil (cert)**.

Un alt concurent al conjunctivului deliberativ este prezentul indicativ (Ce *să fac* ? ~ Ce *fac* ?). Concurența aceasta, destul de răspândită în limba actuală, se întâlnește și la limba veche: „Doară *să nu hie* acela Hristos ?" (V, p. 111), „Doară nu *e* acela Hristos ?" (Dosoftei, *Psaltirea slavo-română*, p. 97). În astfel de cazuri, opoziția între conjunctiv și indicativ este reductibilă tot la opoziția între **posibil** și **cert**.

În limba literară din secolul al XIX-lea, conjunctivul cu valoare deliberativă este extrem de frecvent în special la scriitorii care folosesc fraze retorice (Odobescu, Maiorescu). Iată un exemplu din Eminescu, citat și de *Gramatica* Academiei, vol. I, București, 1966, p. 218: „Văd vise întrupate gonind după vise, / Pîn-dau în morminte ce-așteaptă deschise, / Și nu știu gândirea-mi în ce să o stîng: / *Să rîd* ca nebunii ? Să-i *blestem* ? *Să*-i *plîng* ?" (Eminescu, *Opere*, p. 40).

În încheierea discuției despre conjunctivul cu valoare deliberativă remarcăm faptul că cei mai mulți autori de gramatici, în special autorii de gramatici clasice, consideră conjunctivul deliberativ ca o valoare derivată din cea de voință[32], în sensul că el implică ideea de obligație. Excepție face numai Fr. Thomas, care consideră că valoarea deliberativă oscilează între conjunctivul de voință și cel de dorință (potențial)[33]. Credem că această delimitare este foarte importantă pentru situația din română. Într-adevăr, conjunctivul deliberativ de tipul Ce *să zic* ? include și o voință, dar și o dorință, el este și un imperativ și un optativ. Numai pentru comoditatea discuției am inclus acest conjunctiv numai la valoarea de voință.

5) **Indignarea, protestul.** Conjunctivul care prin intonația sa caracteristică exprimă protestul sau indignarea este bine reprezentat în română. El apare ori de câte ori locutorul își exprimă dezacordul față de cele întâmplate sau povestite: „Tocma un-ca tine de mine joc să-și bată ? (A. Pann, apud *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1966, p. 218).

Și în privința acestei întrebuințări conjunctivul românesc se încadrează în mediul romanic. Conjunctivul de **protest** și de **indignare** era destul de frecvent în latina populară și la scriitorii popularizanți (Plaut)[34]. De asemenea, el se întâlnește în limbile romanice apusene[35]. Ca și conjunctivul cu valoare deliberativă, conjunctivul care exprimă protestul sau indignarea este o combinație de „voință" și „ipoteză" (sau mai bine zis „dorință"), deci el este un amestec de imperativ și de potențial.

B) **Dorință.** Conjunctivul care exprimă dorința este numit de Kr. Sandfeld - H. Olsen „subjonctiv optativ"[36]. Ceea ce deosebește conjunctivul de dorință de cel de voință este intonația. De fapt, conjunctivul singur, fără intonație, nu exprimă nimic, de aceea el primește o semnificație numai ca termen corelativ, chiar dacă celălalt termen corelativ (intonația) se pronunță odată cu conjunctivul (relația homosintagmatică **intonație + conjunctiv**).

Sintagma **intonație de dorință + conjunctiv** realizează o mulțime de **valori derivate** („efecte de sens"). Iată câteva din cele mai importante:

1) **Dorința „pură" a locutorului.** Este cea mai frecventă valoare a „conjunctivului-optativ". Aproximativ 60 % din întrebuințările conjunctivului în independente sunt ocupate de această valoare. În cadrul acestei valori se pot face o serie de delimitări. De pildă, cea mai folosită persoană pentru exprimarea unei dorințe a locutorului este persoana a

---

[32] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 179.
[33] Cf. Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 147.
[34] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 242-243.
[35] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 28; P. Schifko, *Subjonctif und subjunctivo...*, Wien-Stuttgart, 1967, p. 29.
[36] Cf. Kr. Sandfeld-H. Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, Paris, 1936, p. 354.

III-a: *Dea-domnul să vină !, Trăiască Republica !* etc. De o frecvență deosebită este în limba veche și în poezia populară conjunctivul de persoana a III-a fără morfemul *să*: *„sfințească-se* numele tău" (1560, CB, II, p. 118), *„Să* te-*ajungă*, bade, *ajungă* / Dorul lung și jalea lungă / Dorul meu *ajungă*-te..." (Jarnik-Bîrseanu, P.P T, p. 263) etc. Credem că această valoare este cea mai veche valoare a conjunctivului, întrucât se putea folosi și înainte de desemantizarea lui *să* (< lat. *si*), de fixarea lui la conjunctiv. De fapt, construcții similare cu cele din româna veche se întâlnesc la scriitorii creștini[37] și în limbile romanice apusene (fr. *Dieu soit loue* !; *Fasse le ciel que...*) (Ca și în română (*facă* cerul...) conjunctivul francez cu această valoare apare fără conjuncția *que*).

În virtutea întrebuințării persoanei a III-a a conjunctivului cu valoare de dorință (optativ) și cu valoare de poruncă (imperativ)[38], conjunctivul latinesc și-a păstrat în română formele primare (*laude* < lat. *laude(n)t*). Prin urmare, considerăm că subjonctivul de dorință a fost frecvent în toate etapele de dezvoltare a limbii române, inclusiv în perioada anterioară desemantizării lui *să* (= dacă).

Dorința locutorului se poate exprima și prin persoana I singular. Această întrebuințare este însă mult mai puțin frecventă decât cea discutată mai sus. Primul exemplu l-am înregistrat la Varlaam: „Și dzise svîntul: Eu *să*-ți *arăt* (= vreau să-ți arăt) în ce chip iaste Dumnedzeu" (V, p. 136). Această întrebuințare a conjunctivului este mai recentă, apărută, probabil, după fixarea lui *să* la conjunctiv, căci mai înainte de desemantizarea lui *să* ar fi produs unele confuzii de sens, forma de persoana I a conjunctivului fiind omonimă cu cea corespunzătoare indicativului prezent. Raritatea ei în limba actuală se poate explica prin concurența pe care o face conjunctivului optativul și viitorul I (eu *să*-ți *arăt* – eu ți-*aș arăta* – eu *îți voi arăta*) sau construcțiile modale cu semiauxiliarul *a vrea*, *a voi* (eu *vreau să*-ți *arăt*[39]).

Conjunctivul de dorință este foarte frecvent în **imprecații** (*Bată*-te norocul *să* te *bată* !) în prima structură în variație liberă cu condițional-optativul ("*Batu-te-ar* norocul să te bată !"), în **jurăminte** (*Să mor* dacă nu spun drept) în **urări** (*Să fie* sănătoși !). Cu aceste întrebuințări conjunctivul apare atât în limba actuală, cât și în limba veche (nu mai aducem în discuție alte fapte, lucrurile fiind bine cunoscute). Singurul fapt pe care dorim să-l relevăm este frecvența deosebită a acestor întrebuințări în documentele particulare vechi, în inscripții și în însemnări din biserici: „iar cine se-ar ispiti... a sparge această tocmeală, el *să fie* proclet și afurisit" (1610, DR, p. 15) etc. Și în aceste întrebuințări conjunctivul românesc prezintă concordanțe care merg până la identitate funcțională cu conjunctivul din limbile romanice apusene[40].

2) **Dorința interlocutorului.** Cu această valoare conjunctivul stă mai ales în propoziții interogative (*Să*-ți *spun* ?, *Să mergem* ? (= *Vrei să*-ți *spun* ?, *Vrei să mergem* ?)). Întrebuințarea este bine reprezentată și în dialectele din sudul Dunării (aromân și meglenoromân): arom.: „Și sculă și-l dîse: *S-mi duc* ș-ți aduc dila fîntînă ?" (Papahagi, BA, p. 20), megl.: *„si*-ts *zic* vrină di nizitsirea ? (= să-ți zic una de nespus ?)" (Capidan, M, II, p. 191) etc. În dacoromâna veche această întrebuințare a conjunctivului este relativ rară, fiind concurată de construcția **semiauxiliarul *a vrea* + conjunctiv sau infinitiv.**

---

[37] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 180.

[38] Ceea ce deosebește conjunctivul de dorință de cel de voință este intonația: ea este cea care arată că avem de a face în cazul conjunctivului de dorință nu cu o acțiune autoritară, de la superior la inferior, ci cu o atitudine de supunere față de un fenomen, ființă, divinitate, lucru etc.

[39] În acest caz conjunctivul este dependent de un verb.

[40] Pentru exemple din franceză și spaniolă vezi P. Schifko, *op. cit.*, p. 13; P. Imbs, *op. cit.*, p. 28.

Construcţii cu conjunctivul care exprimă dorinţa interlocutorului se întâlnesc şi în limbile romanice apusene[41] fr. "Fasse le ciel que vous réussissiez ". Intonaţia aduce în expunerea acţiunii o nunaţă afectivă, dată de voinţa locutorului, manifestată, de fapt, printr-o elipsă a verbului *a vrea*, implicit în structura de adâncime a enunţului.

3) **Regretul.** Pentru exprimarea regretului, conjunctivul se foloseşte la timpul perfect (*Să fi mers…* !, *Să* nu *se fi născut* niciodată !). Această întrebuinţare este destul de rară în limba română, fiind concurată de construcţii cu conjunctivul dependent de o expresie verbală impersonală (Mai bine era *să* nu *se fi născut*). De fapt, conjunctivul independent care exprimă regretul se datoreşte unei elipse. În ceea ce priveşte vechimea acestei valori, ea nu poate fi cu mult mai veche de secolul al XVI-lea, când apare conjunctivul perfect în dacoromână (vezi Capitolul al II-lea). De fapt, primele atestări cu această întrebuinţare apar în secolul al XVIII-lea: „*Să* mă *fi întîmplat* eu la acea straşnică bătălie… !" (ms. 158 din BAR, p. 123). Acest conjunctiv exhortativ, care arată ce trebuia făcut, presupune în structura de adâncime o modalitate de *necesitate*: "*Să fi adus* mă car o carte". În dialectele aromân şi meglenoromân nu apare, judecând după textele cercetate (Papahagi, BA, Capidan, M), această întrebuinţare. De fapt, în dialectul meglenoromân nici nu există conjunctiv perfect, nu există, prin urmare, forma care realizează această valoare.

4) **Eventualitatea.** Această valoare a conjunctivului este mult mai rară în română decât în limbile romanice apusene (franceză, spaniolă, portugheză). Spre deosebire de limbile romanice apusene citate, care, pentru exprimarea unei acţiuni eventuale, potenţiale, ireale folosesc conjunctivul cu valoare de condiţional[42] (ca şi în latină), româna a înlocuit total conjunctivul cu această valoare prin condiţional. De pildă, în propoziţia principală a unei fraze ipotetice, conjunctivul în română nu poate să apară (*Aş cânta, dacă ar veni el*, dar nu şi **Să cânt, dacă ar veni*), în timp ce în franceză el este obişnuit[43]. Româna nu cunoaşte în faza ei modernă nici uzul, specific limbilor iberice, de exprimare a unei rezerve faţă de o afirmaţie făcută de altcineva (span. „*talvez eso sea verdad*", *La verdat sea*, respondio Sancho, que yo no he leido ninguna historia jamás" (Don Quijote)[44]. Conjunctivul *sea* ţine aici locul indicativului *es* pentru a da o mai mare rezervă afirmaţiei, în locul unei afirmaţii precise alegându-se o formă care exprimă eventualitatea, posibilitatea şi nu certitudinea. Această întrebuinţare a conjunctivului o regăsim în româna veche, din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Ea este limitată la conjunctivul perfect şi mai mult ca perfect: „Şi dzic călugării *să fie fost făcut* şi sfeşnicile cele mari şi cele mici şi policandru şi hora tot prisne de argint şi pe urmă *să* li *fie luat* un domn şi *să fie făcut* alteli de spije" (N, p. 8), „Rusul *să fie răspuns* rusească" (NC, p. 138), „n-au ieşit sau *să fie* mai *răspuns* vreodată" (1732, DRA, II, p. 182). Toate formele de conjunctiv din frazele citate exprimă o rezervă a **locutorului** faţă de cele afirmate de **protagonistul procesului enunţat**. Din punctul de vedere al **protagonistului (sau protagoniştilor) procesului enunţat**, acţiunea exprimată prin conjunctiv este reală („Călugării afirmă că *au fost făcute* sfeşnicile cele mari şi cele mici şi pe urmă le-a luat un domn şi *a făcut* altele de spije"; „Rusul *a răpuns* rusească" etc,), însă din punctul de vedere al **protagonistului procesului enunţării (locutorului)** ea este posibilă, eventuală, neverificată în ceea ce priveşte autenticitatea ei. Avem aici de-a face cu un **conjunctiv locutorial** (vezi Capitolul al II-lea, 2.5 şi

[41] Vezi M. Regula, *La fonction du subjonctif dans le français moderne*, „Revue de linguistique romane", tom XII, 1936, p. 329.
[42] E. Tănase, *op. cit.*, p. 294, numeşte acest conjunctiv „conjunctiv-condiţional".
[43] Pentru exemple din franceză, vezi E. Tănase, *op. cit.*, p. 296.
[44] Exemplele sunt reproduse din W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 149.

2.6), întâlnit destul de des în stil indirect în latină şi în faza veche a limbii franceze[45]. În româna modernă, acest conjunctiv locutorial cu valoare de ipoteză, eventualitate, nu se mai întâlneşte, fiind înlocuit începând cu secolul al XVIII-lea prin condiţional-optativ sau prin indicativ (vezi Capitolul al II-lea).

Eventualitatea este exprimată în limba română contemporană uneori prin conjunctivul verbului *a fi*, neprecedat de conjuncţia-morfem *să*. Această întrebuinţare apare mai ales în raţionamentul matematic sau de tip matematic: „*Fie* A egal cu B". Ea este destul de recentă în limba română (secolul al XIX-lea) şi este probabil un calc după franceză (cf. fr. *Soit A égal B*). Construcţia aceasta este concurată de construcţia „*Să presupunem* că A este egal cu B", în care conjunctivul verbului *a presupune* se foloseşte la persoana I plural, implicând, pe lângă supoziţie, şi o nuanţă de îndemn.

Tot un calc după franceză este şi construcţia cu conjunctivul fără *să*: *în trecere fie zis*, care reproduce fr. *soit dit en passant*. Analizând această construcţie, J. Damourette şi E. Pichon cred că subjonctivul aici marchează mai mult o condiţie decât o dorinţă[46]. În realitate, conjunctivul are aici rolul de a atrage atenţia interlocutorului asupra unui fapt real. În limba română, această construcţie este foarte limitată, apărând numai în vorbirea oamenilor culţi şi uneori în stilul publicistic.

5) **Concesie.** Uneori, conjunctivul de eventualitate, de supoziţie, primind o intonaţie caracteristică, poate exprima o concesie (*Fie* de la mine... !, "Trei ani *să fie* de atunci"). El exprimă acceptarea din partea **protagonistului procesului enunţării (locutorului)** a acţiunii făcute de **protagonistul procesului enunţat**. Din punctul de vedere al protagonistului procesului enunţării, acţiunea exprimată prin conjunctiv este şi în acest caz **posibilă**, dar cu şanse de a se realiza. W. Meyer-Lübke vorbeşte şi de un „subjonctiv de asentiment" exprimat prin it. *sia*, fr. *soit*, sp. *sea*, rom. *fie*[47]. Acest conjunctiv este însă reductibil la conjunctivul de concesie. În ceea ce priveşte vechimea conjunctivului de concesie în limba română, menţionăm numai faptul că nu l-am găsit atestat în textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. Primele atestări le-am întâlnit în textele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea: „iar tocmeala ce am făcut ca să-i dăm sau un leu de casă şi o găină, sau patru zile de clacă şi o găină, de nu va pofti un leu, *fie* şi patru zile !" (1791, Muntenia, DRA, I, p. 775). Este posibil ca în limba vorbită[48] acest conjunctiv să fi existat şi înainte de secolul al XVIII-lea şi chiar înainte de desemantizarea lui *să* şi fixarea lui la conjunctiv, căci cu această valoare conjunctivul apare de obicei fără *să* (*fie* !, *treacă* de la mine !). Pentru dialectele din sudul Dunării, în textele consultate (Papahagi, *BA*; Capidan, *M*) n-am întâlnit nici un exemplu de conjunctiv independent concesiv.

Şi în ceea ce priveşte conjunctivul concesiv, româna prezintă similitudini, care merg uneori până la identitate, cu cel din limbile romanice apusene (it. *sia*, sp. *sea*, fr. *soit*, rom. *fie*)[49] şi din latină (*Sit fur, sit sacrilegus, ut est bonus imperator...* (Cicero; apud G. Moignet, *op. cit.*, p. 161))[50]. Fără îndoială, există şi unele deosebiri între limbile romanice în ceea ce priveşte conjunctivul concesiv. În română, concesia prin conjunctiv în independente este mult mai liberă decât în franceză. Româna se apropie mai mult de limba spaniolă în această privinţă decât de

---

[45] Vezi Ch. Hyart, *Les origines du style indirect latin et son emploi jusqu'à l'époque de César*, Bruxelles, 1954, p. 8 şi urm.; G. Moignet, *op. cit.*, p. 313 şi urm.

[46] Cf. J. Damourette, E. Pichon, *Des Mots à la Pensée. Essai de grammaire de la langue française*, vol. V, p. 593.

[47] Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 150.

[48] În limba vorbită, cu valoare concesivă apare frecvent conjunctivul perfect (Două zile *să fi stat* ! etc.).

[49] Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 150; P. Schifko, *op. cit.*, p. 184.

[50] Cf. A. Ernout, Fr. Thomas, *op. cit.*, p. 235.

franceză (în spaniolă conjunctivul concesiv este foarte răspândit). De asemenea, conjunctivul concesiv din română este mai liber folosit şi faţă de cel din latină, care era limitat la câteva construcţii[51].

Acestea sunt principalele valori pe care le poate căpăta conjunctivul în propoziţii independente şi principale. Unele dintre acestea sunt mai frecvente în „vorbire" şi în limba scrisă (valorile de poruncă, îndemn, dorinţă a locutorului, care reprezintă aproximativ 90 % din întrebuinţările conjunctivului independent), altele sunt mai rare (valorile de regret, eventualitate, supoziţie) şi limitate la unele formule fixe (*fie A egal cu B*; *în trecere fie zis*) sau la unele stiluri (conjunctivul de supoziţie se limitează la limba literară (stilul ştiinţific), cel din imprecaţii, blesteme (*bată-l norocul* să-l bată !) la limba populară, cel de rezervă a locutorului faţă de acţiunea făcută de protagonistul enunţat la limba veche, stilul indirect, etc.). Aceste diferenţieri după stiluri conferă conjunctivului independent **valori stilistice** numeroase. Trebuie pomenite în primul rând întrebuinţările **afective** ale conjunctivului în imprecaţii, blesteme, jurăminte etc.[52] Spre deosebire de conjunctivul dependent, conjunctivul independent este mai expresiv, mai încărcat de afectivitate[53]. **Întrebuinţare afectivă ~ întrebuinţare enunţiativă** (conjunctivul dependent), aceasta este opoziţia fundamentală din interiorul conjunctivului[54]. Conjunctivul independent se deosebeşte de cel dependent mai ales pe plan sintactic: în timp ce conjunctivul dependent contractează numai relaţii heterosintagmatice, conjunctivul independent contractează numai relaţii homosintagmatice. Aceste relaţii nu sunt, în cazul conjunctivului independent, între **lexeme şi morfeme + conjunctiv** (ca în cazul conjunctivului dependent), ci între **intonaţie** (de voinţă sau de dorinţă) şi **conjunctiv**. Ceea ce uneşte cele două conjunctive (dependent şi independent) şi asigură unitatea condiţiei lor de întrebuinţare este faptul că subjonctivul este întotdeauna un **termen corelativ**[55], este întotdeauna al doilea termen al unei structuri binare (sintagma). În această structură, conjunctivul este întotdeauna termenul subordonat, semnificaţia sa fiind determinată de natura termenului corelativ (intonaţie, în cazul conjunctivului independent, lexem (verb sau expresie verbală, substantiv, adjectiv, pronume, conjuncţie) în cazul conjunctivului dependent). Dar, la rândul său, ca termen corelativ, conjunctivul completează semnificaţia celuilalt termen corelativ din punct de vedere modal. În cazul conjunctivului dependent, există cazuri când completarea semnificaţiei termenului corelativ, făcută de conjunctiv, schimbă total lexemul acestuia. De pildă, *a trebui*, construit cu conjunctivul, este verb de necesitate (*Trebuie să cânte*), dar, construit cu indicativul (în graiul muntean), devine verb de probabilitate (*Trebuie că vine* = *Probabil că vine*). De asemenea, verbele de declaraţie, construite cu conjunctivul, devin verbe volitive, dar, construite cu indicativul sau condiţionalul, rămân pur declarative (vezi Capitolul I, 1.1).

Această influenţă a conjunctivului asupra termenului corelativ, vizibilă în cazul conjunctivului dependent, nu se poate observa în cazul conjunctivului independent, întrucât intonaţia, element suprasegmental, nu poate fi disociată de conjunctiv. Între cei doi termeni există şi aici o legătură indisolubilă, existenţa unuia nefiind posibilă fără existenţa celuilalt în procesul de comunicare. Această concepţie privind conjunctivul, luată în mare parte de noi din lucrările lui G. Guillaume[56] şi a elevului său, P. Imbs[57], este de o importanţă deosebită pentru

[51] *Ibid.*, p. 235.

[52] În această lucrare n-am urmărit valorile stilistice ale conjunctivului, cu toate că acestea sunt foarte importante. Ele ar merita însă o lucrare specială, fiind puţin studiate.

[53] M. Regula, (*op. cit.*, p. 260) numeşte conjunctivul independent „conjunctiv expresiv".

[54] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 47.

[55] *Ibid.*, p. 47.

[56] Cf. G. Guillaume, *Temps et Verbe*, Paris, 1965, p. 29 şi urm.

înțelegerea naturii conjunctivului și a comportamentului lui sintactic. În lumina acestei concepții, întrebarea pe care și-au pus-o aproape toți cercetătorii care s-au ocupat de conjunctiv, dacă numai conjunctivul independent sau numai cel dependent sau dacă amândouă au valoare modală (vezi Capitolul I, 1.4), devine o falsă problemă sau, mai bine zis, o problemă greșit pusă. Modalitatea nu este dată numai de conjunctiv, ci de întreaga structură binară în care conjunctivul nu este decât un termen corelativ. „Modalitatea planează asupra ansamblului propoziției sau al frazei"[58]. În ansamblul acestei modalități, conjunctivul este în „continuitate de semnificație" cu termenul său corelativ, care implică aceeași nuanță modală cu el. Dar el este, de asemenea, în **opoziție** cu termenul său corelativ (care ascunde modalitatea în valoarea sa semantică), pentru că exprimă această modalitate în mod expres, actualizând-o printr-un morfem gramatical specific[59]. Deci, dacă se admite că există o corelație între elementul semantic și elementul gramatical al structurii bipolare, devine de prisos întrebarea care dintre conjunctive, cel dependent sau cel independent, dă valoarea modală a „modului conjunctiv". Atât conjunctivul dependent, cât și cel independent nu se întrebuințează în afara unei corelații bipolare și, deci, ceea ce se semnifică ele, semnifică cu un alt termen implicit sau explicit. Neînțelegerea adevăratei naturi a valorii modale a conjunctivului a pornit, după părerea noastră, de la o regretabilă confuzie a proceselor care se petrec în cursul comunicării **vorbite** și **scrise**. În limba vorbită, în structura binară în care intră conjunctivul, primul element îl anunță pe al doilea sau îl însoțește (cum este cazul intonației expresive în propoziții cu conjunctiv independent). În limba scrisă, care este o transpunere a limbii vorbite, există **aceeași situație** din punctul de vedere al **persoanei care vorbește (emitent)**, creatoare de structuri gramaticale, dar o **situație diferită** din punctul de vedere al **persoanei care citește (receptor)**. Aici conjunctivul este cel care relevă valoarea semantică a primului termen. Astfel, un termen corelativ cum este un verb de declarație ca *a spune* dintr-o structură de tipul (*Îi spun să vină*) este un verb încărcat cu nuanță volitivă pentru subiectul vorbitor, dar pentru receptorul mesajului scris (pentru lector) el nu se manifestă ca atare decât odată cu parcurgerea conjunctivului anunțat de antecedent[60]. Acest fapt a determinat pe unii cercetători să vorbească de o dublă valoare a conjunctivului: „semantică" și „funcțională", după cum el apare în limba scrisă sau în limba vorbită (vezi Capitolul I, 1.21). În realitate, conjunctivul nu are decât o singură valoare (care asigură unitatea de invariantă a formei) manifestată în mod diferit în limba vorbită și în limba scrisă, în propoziții principale și independente și în propoziții dependente. Numeroasele sale întrebuințări („efecte de sens" în terminologia școlii lui G. Guillaume) se pot reduce la o singură invariantă în „limbă" (vezi Capitolul I). Prin această valoare de invariantă conjunctivul se opune indicativului și condiționalului. S-a arătat mai sus că subjonctivul independent intră în relații cu aceste moduri. Dar relațiile pe care le contractează conjunctivul sunt diferite când avem de-a face cu condiționalul de cele cu indicativul. Conjunctivul poate să devină în vorbire echivalent cu condiționalul și imperativul, dar niciodată cu indicativul. Echivalența conjunctiv-indicativ este imposibilă, chiar atunci când unele întrebuințări ale conjunctivului au fost concurate de întrebuințarea viitorului indicativ. Aceste întrebuințări sunt întotdeauna în opoziție de semnificație (**posibil ~ probabil** (cert)). De fapt, în partea I a lucrării am arătat că subjonctivul intră în relații de echivalență numai cu modurile care se află în imediata sa vecinătate în sistem (condițional-optativul și infinitivul) și niciodată cu indicativul, care este plasat în sistem mai departe de locul ocupat de conjunctiv. Cu imperativul, mod mai mult al „vorbirii" decât al

[57] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 47-49.
[58] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 48.
[59] *Ibidem*, p. 48.
[60] *Ibidem*, p. 48.

„limbii", conjunctivul intră în echivalență, întrucât o poruncă, un îndemn, o rugăminte implică o **posibilitate**, o necesitate, dar și o probabilitate. De fapt, după cum s-a arătat (vezi Capitolul I), imperativul se caracterizează prin **subductivitate**, el având și o semnificație care amintește de cea a indicativului. Prin aceasta se poate explica pe de o parte concurența pe care o face conjunctivul imperativului (*Să te duci acolo !*), pe de alta concurența pe care o face indicativul (*Te vei duce acolo*) imperativului.

Comparate cu întrebuințările conjunctivului independent din latină și din limbile romanice apusene, întrebuințările conjunctivului independent românesc nu prezintă prea mari deosebiri, ele încadrându-se în mediul general romanic. Ceea ce caracterizează româna este o mai mare spontaneitate și libertate în ceea ce privește unele întrebuințări ale conjunctivului independent, nesupuse la reguli stricte, așa cum se întâmplă în franceză de pildă. Prin unele întrebuințări, româna se apropie mai mult de limbile iberice decât de limba franceză și italiană[61]. De pildă, în română propoziția imperativă cu conjunctivul este mult mai frecventă decât în franceză, unde se folosește în special imperativul. În română conjunctivul a concurat imperativul și la unica persoană a acestuia din urmă: persoana a II-a. Prin această concurență, româna prezintă unele analogii cu limba spaniolă vorbită. De asemenea, în română și în spaniolă concesia în independente exprimată prin conjunctiv este mult mai frecventă decât în franceză și italiană. Similitudini cu spaniola prezintă și conjunctivul din stil indirect (conjunctivul locutorial) din româna din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. În comparație cu limba latină, româna a dat mai mare dezvoltare conjunctivului imperativ și conjunctivului concesiv, dar a redus mult, uneori până la completa înlocuire, conjunctivul cu valoare de optativ-condițional. Faptul se explică prin apariția și dezvoltarea noului mod romanic, absent în latină, condițional-optativul. Dispariția în latina populară a imperfectului conjunctiv, trecerea mai mult ca perfectului conjunctiv la indicativ, schimbarea valorii temporale a perfectului conjunctiv, devenit în română condițional-prezent (v. rom. *să lăsare*) au determinat schimbări importante în valorile conjunctivului, afectând în primul rând valorile de ireal și potențial pe care le puteau primi timpurile trecute ale conjunctivului latinesc. Din numeroasele efecte de sens pe care le putea produce conjunctivul latinesc au rămas relativ puține în limbile romanice, în general, și în română, în special. Într-adevăr, se pare că în română concurența pe care a făcut-o condițional-optativul unor întrebuințări ale „conjunctivului-optativ" a fost mai mare decât în limbile romanice apusene. În română conjunctivul nu poate constitui nucleul unei principale a cărei subordonată este o condițională, în timp ce în limbile romanice apusene conjunctivul cu această funcție este obișnuit (în apodoza unei perioade condiționale din spaniolă, italiană, franceză se folosește de obicei conjunctivul, când condiția reprezintă un fapt ireal[62]). De asemenea, româna folosește condițional-optativul în propoziții optative de tipul *De nu i s-ar fi întâmplat nimic !*, *De ar pleca odată... !*, spre deosebire de unele limbi romanice apusene, care folosesc conjunctivul în acest tip de construcții (fr. *Pourvu qu'il ne lui soit arrivé* etc.)[63].

În concluzie, conjunctivul independent românesc este pe de o parte mai frecvent și mai spontan decât cel din limbile romanice apusene (în valoarea sa de voință, de imperativ), iar pe de altă parte este mai puțin frecvent și mai limitat (în valoarea sa de dorință și în primul rând de optativ, ireal, eventual).

---

[61] Vezi P. Schifko, *op. cit.*, p. 183-185.

[62] Vezi I. Iordan, C. Duhăneanu, *Curs de gramatică a limbii spaniole*, București, 1963, p. 190; S. Battaglia, V. Pernicone, *La grammatica italiana*, Torino, 1960, p. 560; E. Tănase, *op. cit.*, p. 296.

[63] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 292.

4.3. Conjunctivul în propoziții dependente

Conjunctivul în corelații cu un lexem sau morfem

După cum s-a arătat, conjunctivul dependent se deosebește de cel independent prin faptul că nu intră în relație cu un element suprasegmental (intonația) implicit, ci cu un element segmental explicit, care poate fi un lexem (verb sau expresie verbală, substantiv, adjectiv, pronume, adverb) sau un morfem (conjuncție). Cu acest termen corelativ, conjunctivul formează o structură binară (sintagmă). Relațiile contractate de conjunctivul independent se limitează la „relația homosintagmatică" (= între elementele aceluiași cuvânt), în timp ce relațiile pe care le contractează conjunctivul dependent se limitează la „relația heterosintagmatică". Relațiile conjunctivului dependent pot fi homonexe (= în cadrul aceleiași propoziții: *pot să cânt, încep să lucrez*[64]) sau heteronexe (= între un **antecedent** dintr-o propoziție regentă și conjunctivul dintr-o subordonată: *Îți zic să cânți*). Deci, în timp ce conjunctivul independent poate fi caracterizat numai homonex, conjunctivul dependent se definește și homonex și heteronex[65]. Întrucât relațiile homonexe ale conjunctivului dependent (relațiile între semiauxiliarele *a putea, a avea, a fi, a începe, a continua, a termina* + *conjunctiv*) au fost discutate pe larg în *Capitolul al III-lea* al lucrării, în cele ce urmează ne vom ocupa numai de conjunctivul dependent caracterizat prin relația heteronexă, adică de conjunctivul al cărui antecedent este într-o altă propoziție. Rolul termenului corelativ este în primul rând de ordin **semantic** și în al doilea rând de ordin **funcțional**.

Plasat de obicei **înainte** de conjunctiv, lexemul-antecedent are rolul de a anunța conjunctivul, de a-l declanșa uneori automat. Când se ajunge la pronunțarea conjunctivului într-un enunț de tipul *Vreau să citești*, nu se face altceva decât să se expliciteze ceea ce este dinainte sugerat. Pornind de la aceste constatări, unii cercetători au văzut în conjunctiv o formă golită de semnificație modală, „o hartă albă". După cum s-a arătat, părerea aceasta este numai în parte adevărată, căci, dacă există contexte în care conjunctivul este automat declanșat sau redundant, există cazuri în care el este purtătorul unei informații deosebite, putând la rândul lui să influențeze lexemul-antecedent.

Prin urmare, conjunctivul dependent de un lexem trebuie privit dintr-un dublu punct de vedere: 1) din punct de vedere **semantic**, analizându-se natura semantică a lexemului-antecedent, 2) din punct de vedere gramatical (sau mai bine zis funcțional), luându-se în considerație relația binară **antecedent + conjunctiv**. În cele ce urmează vom căuta să ținem seama de ambele aspecte ale problemei. Plecând de la câmpurile semantice din care fac parte lexemele antecedente, vom analiza întrebuințările conjunctivului în subiective, completive directe și indirecte, atributive.

4.4. Conjunctivul în propoziții subiective

Modurile verbale, ca *forme ale conținutului*, se actualizează în mai multe forme verbale, ca *substanță a conținutului*: *aletice (posibil, imposibil, necesar, întâmplător, ipotetic), epistemice, (probabil, aparent, îndoelnic, exclus), deontice (obligatoriu, permis, interzis, facultativ)* și *axiologice (prospectiv* ± fav. *retrospectiv* ± fav. *general* ± fav). Valoarea de bază a conjunctivului românesc și romanic, în general, este cea *aletică* "posibil", cu variante

[64] Verbele *a putea* și *a începe*, fiind în aceste cazuri semiauxiliare, contractează cu conjunctivul relații ce nu depășesc limitele unei propoziții (relații **homonexe**).

[65] Terminologia folosită aici este cea impusă de școala de la Copenhaga (L. Hjemslev, K. Togeby, G. Boysen etc.).

contextuale de "imaginar" sau "ipotetic", enunțate prospectiv sau retrospectiv (cf. și Paula Gherasim, *Semiotica modalităților*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1997, p. 170).

Astfel, antecedenții care generează conjunctivul se pot grupa în câmpul semantic al **posibilității** (cu care acest mod exprimă modalitatea aletică *posibil, imposibil*), în timp ce antecedenții care generează indicativul și condițional-optativul se pot grupa în câmpul semantic al **probabilității și certitudinii** (cu care aceste moduri exprimă modalități epistemice *probabil, cert*). Funcțional, acest lucru se concretizează prin aceea că antecedenții din câmpul semantic al posibilității sunt incompatibili cu indicativul și condițional-optativul (*E posibil să vină, E imposibil să vină*, dar nu și **E posibil (e imposibil) că vine (ar veni)*), iar antecedenții din câmpul semantic al probabilității sunt incompatibili cu conjunctivul (*E probabil că vine (că ar veni)*, dar nu și **E probabil să vină*). La fel cu antecedenții din sfera semnatică a probabilității se comportă și antecedenții din sfera semantică a certitudinii, realității, cunoașterii (*E cert (e adevărat, e știut, e cunoscut) că vine (acolo)*), dar **E cert (e adevărat, e știut, e cunoscut) să vină acolo*). Când probabilitatea este mică, atenuată sau negată în construcții ca *e puțin probabil, este imposibil, nu este probabil*, modalitatea *epistemică* de *probabil* devine modalitate *aletică* posibil, sau mai puțin posibil, iar conjunctivul ia locul indicativului sau condiționalului. Acest lucru se întâmplă nu numai în română, ci și în franceză: *e puțin probabil*, ca ei *să fie la curent* cu ce se întâmplă/*Il est peu probable qu'ils soient* au courant de ce qui se passe (ap. Paula Gherasim, 1997, p. 158).

Între categoria de antecedenți care regizează numai conjunctivul și categoria de antecedenți care regizează numai indicativul și condițional-optativul apare o categorie intermendiară de antecedenți care admite atât conjunctivul, cât și indicativul și condițional-optativul (*E bine (e rău, se întâmplă, trebuie*[66], *îmi place, mă doare*) *să plece* dar și *E bine (e rău, se întâmplă, trebuie*, etc.) *că pleacă*). Acești antecedenți în funcție de modul cu care se construiesc (conjunctivul sau indicativul), „alunecă" între zona **posibilului** și zona **probabilului** sau a **certului**. Astfel, **trebuie**, construit cu conjunctivul, este verb de necesitate, plasat în imediata apropiere a zonei posibilului (*Trebuie să vină*) (= valoare aletică *necesar*), dar, construit cu indicativul, devine verb de **probabilitate**, plasat în imediata vecinătate a certului (vezi fig. din Capitolul I, 1.13) (*Trebuie că vine* (în graiul muntean = *Probabil că vine*)): valoare epistemică *trebuie*. De asemenea, impersonalul *a putea*, construit cu conjunctivul este verb de **posibilitate** (*Poate să plouă = E posibil să plouă*), dar construit cu indicativul devine verb de **probabilitate** (*Poate că plouă*) (= *Probabil că plouă; E de sperat (există speranța) că plouă*). Prin urmare, declanșarea conjunctivului sau a indicativului după antecedenți care admit ambele moduri[67] este strâns legată de cantitatea de **posibil** și respectiv de **probabil** pe care o posedă lexemul-antecedent. Dacă lexemul-antecedent posedă o mare cantitate de posibil și o infimă cantitate de probabil, apare conjunctivul (*E foarte puțin probabil (este foarte posibil) să vină*, dar nu și **E foarte probabil să vină*). Dacă însă el conține o mare cantitate de probabil și o mică cantitate de posibil apare în subiectivă indicativul (*E probabil (e problematic, e (ne)îndoielnic) că (dacă) vine*, dar nu și **E probabil (e problematic, e (ne)îndoielnic) să vină*) (*dacă vine*)). Dacă antecedentul are un mare rol în declanșarea conjunctivului prin natura sa semantică, nu este mai puțin adevărat că și conjunctivul ca termen corelativ își are și el rolul său. Rolul conjunctivului în structura binară este de a preciza, de a explicita natura semantică a antecedentului. Astfel, verbul *a trebui* (modalizator deontic care

---

[66] *A trebui* se construiește cu indicativul numai în graiul muntean. Enunțuri de tipul *Trebuie că vine* apar rareori și în limba scrisă actuală (de pildă, în romanul *Păsările* de Al. Ivasiuc).

[67] Condițional-optativul nu a mai fost luat în discuție, întrucât din punct de vedere funcțional el nu diferă de indicativ.

exprimă valoarea modală *obligatoriu*) îşi relevă apartenenţa la una din categoriile logice de posibilitate, contingenţă, necesitate, probabilitate abia după pronunţarea conjunctivului sau a indicativului dependent. Un interlocutor sesizează faptul că, într-un enunţ de tipul *Trebuie că vine*, verbul *a trebui* este sinonim cu „probabil" abia după ce aude pronunţat *că + indicativul*, căci, dacă ar auzi conjunctivul în locul indicativului, ar sesiza alt sens al acestui verb (sensul de „este necesar").

Luând în consideraţie dublul aspect al problemei (**semantic** şi **funcţional**), putem stabili pentru fiecare epocă din istoria limbii române câte un sistem de câmpuri semantice pentru elementele care generează un conjunctiv sau un indicativ (eventual un condiţional-optativ). Însumarea rezultatelor dă imaginea globală a evoluţiei semnificaţiei categoriale a conjunctivului sau a indicativului (eventual a condiţional-optativului), precum şi a raporturilor între moduri. Se poate merge şi mai departe comparându-se rezultatele cu cele privind evoluţia semnificaţiilor categoriale din alte limbi romanice, urmărindu-se astfel **extensiunea** şi **intensiunea** modurilor în funcţie de categoriile logice de *(im)posibilitate*, *probabilitate*, *eventualitate*, *contingenţă*, *certitudine*[68].

Astfel, aplicând această metodă la diacronie (prin secţiuni sincronice) constatăm următoarele:

A) În limba din secolul al XVI-lea conjunctivul din subiective era mult mai rar decât în limba din secolele următoare. Aceasta din două motive:

1) Locul conjunctivului dependent de expresii verbale impersonale era uneori ocupat de infinitivul-subiect, care se folosea mai des în limba veche decât în limba actuală.

2) Câmpurile semantice de **posibil (imposibil)**, **necesar**, **eventual** din care conjunctivul îşi alege termenul corelativ aveau o sferă mult mai mică decât în limba din secolele următoare. Limba din secolul al XVI-lea, aşa cum o cunoaştem noi din texte, era foarte săracă. Multe dintre lexemele sau expresiile verbale impersonale cu care conjunctivul intră astăzi în relaţie sunt neologisme (*e absurd*, *e imposibil*, *e posibil*, *e ridicol*, *e necesar*). În secolul al XVI-lea se construiesc cu conjunctivul lexemele din sfera semantică a necesităţii, a contingenţei: *opu iaste* (= trebuie) voao fără voroavă *se fiţi* şi nemica spre sarire *se* nu *fiţi* (CV, 11), dar *opu iaste* tuturor gata *a fi* (CV, 138), „*cade-se* să *oprim* netarii" (CV, 23), „*cuvine-se* ţie *să dai* argintul meu trăgarilor şi *să viiu* să-mi fiu luat al mieu" (CT, 56[r]), „nu *trebuia* să mărturisească de oameni" (CT, 185[r]) etc. Făcând o statistică a întrebuinţării conjunctivului dependent de lexeme din aceste câmpuri semantice folosind indicii ediţiilor CV, CT, PO (care au avantajul de a înregistra toate cuvintele din text de câte ori apar ele) am constatat următoarele: După *a se cădea* apar 7 infinitive-subiect şi 4 conjunctive-predicat în subiectivă în CV. În CT apar după acelaşi verb 31 infinitive şi 24 conjunctive; în PO 2 infinitive şi un conjunctiv. Diferenţe mai mari în privinţa folosirii conjunctivului se observă după *a se cuveni*. Astfel, în CV acest verb se construieşte numai cu infinitivul (apare de 3 ori), în CT numai cu conjunctivul, iar în PO iarăşi

---

[68] Încercând să stabilim gradaţia modală şi extensiunea conjunctvului, am ţinut seama atât de sistemul logic cu trei valori al lui G. Guillaume (*op. cit.*, p. 34) **posibil – probabil – cert**, cât şi de sistemele logice ale unor logicieni români: sistemul logic cu trei valori propus de D. Bădărău (*Propoziţiile de adevăr şi modalitate (I). Afirmaţie, posibilitate şi negaţie*, în „Probleme de logică", vol. I, Bucureşti, 1968, p. 44-45): 1) **imposibil – posibil – necesar**; 2) „**imposibil – posibil (contingent) – necesar**" şi sistemul lui Gr. Moisil („Acta logica", nr. 4, 1961; nr. 5, 1962) cu patru valori: **absurd – imposibil – problematic – necesar**. Combinând aceste ultime sisteme şi introducând şi valoarea de *cert*, obţinem următoarea gradaţie de valori logice, căreia îi corespunde o anumită repartizare a modurilor gramaticale:

absurd (imposibil)	**posibil – eventual (contingent)**	**probabil – cert**
conjunctiv (infinit.)	conjunctiv şi indicativ (sau condiţionalul)	indicativ sau condiţional

numai cu infinitivul. Impersonalul *a se putea*, care în limba actuală se construieşte în mare măsură cu conjunctivul, apare în secolul al XVI-lea numai cu infinitivul: *s-au vrut putea tîmpla* (= s-ar fi putut întâmpla) (PO, 86) etc. De asemenea, *lipseaşte* (= trebuie), *iaste nevoie*, *iaste cuviinţă* generează în textele din secolul al XVI-lea numai infinitivul şi nu şi conjunctivul. În schimb, impersonalele *e greu*, *e uşor*, *(îmi, îţi, îi* etc.*) place* generează mai ales conjunctivul şi foarte rar infinitivul: "*Plăcu* lui Moisi cu acest om *să rămîie*" (PO, p. 184), "ar fi greu înaintea lui Moisi *să aducă*" (PO, 240).

În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, deşi impersonalele citate mai sus îşi păstrează capacitatea lor de a genera un infinitiv, se folosesc mai ales cu conjunctivul. Preferinţa pentru conjunctiv se poate constata comparând unele pasaje cu conţinut identic din textele biblice. Acolo unde în secolul al XVI-lea după impersonale urma infinitivul, în secolul al XVII-lea apare conjunctivul[69]: CV: „Nu se cuviine, fraţii miei ceia dragi aceste aşa *a fi*" (CV, 125); NT: „Nu se cuvine fraţii miei aşiea *să fie*" (NT, în CV, p. 127); BB: „Nu trebuie fraţii miei aceste aşa *să fie*" (*ibid.*, 127), "Ţi se cade şi ţie *să te rogi lui Dumnedzău*" (1693, Braşov, ms. 1436 din BAR, *Fiziologul*, 47^{v}).

B) O discuţie specială comportă lexemele care pot genera în subiectivă atât conjunctivul, cât şi indicativul sau condiţional-optativul, adică lexemele care fac parte din câmpul semantic al contingentului (eventualului). După cum s-a arătat, zona contingentului (eventualului), plasată între **posibil** şi **probabil-cert** este disputată atât de conjunctiv (şi infinitiv), cât şi de indicativ (şi condiţional-optativ). Făcând o secţiune sincronică în întrebuinţarea lexemelor din această sferă semantică în limba din secolul al XVI-lea, am constatat că există foarte puţine lexeme care pot genera atât conjunctivul, cât şi indicativul. Inventarul lor se reduce în CV, CT, LC, CC^2, PO, SB, CB, DR la următoarele: *e bine*, *e rău*, *a se părea*, *a se întâmpla*. Astfel, *e bine* se construieşte mai frecvent în secolul al XVI-lea cu infinitivul şi cu conjunctivul („mai bine *să dau* ţie decât altuia" (PO, p. 98), „mult *mai bine era a sluji* lor decât a muri în pustie" (PO, p. 225), „Nu *e bine* să iai pîinea feciorilor" (CT, 33^{r}) şi mai puţin frecvent cu indicativul ("*bine* că *e* numele Iacov" (PO, p. 92); "Nu-*i bine* aceea ce *faci* tu[70]" (PO, 239). În PO apar după *e (mai) bine* 3 subiective cu conjunctivul, 2 subiective cu indicativul şi 3 infinitive-subiect. Cam aceeaşi proporţie există şi în CT şi CC^2.

Dacă expresiile verbale impersonale *e bine*, *e rău* se construiesc în secolul al XVI-lea mai frecvent cu conjunctivul decât cu indicativul (sau condiţionalul), impersonalul *a se părea* generează, în schimb, mai des indicativul decât conjunctivul. Iată câteva exemple: „*Pare-vă-se* că aceia datori *era* mai vîrtos de toţi oamenii ce lăcuia în Ierusualim" (CT, 149^{v}), dar „Sara şi aceasta zise: *Pare*-ţi *să fie* derept aceasta cum eu să nasc, ce amu m-am bătrînit" (PO, 57), „*i se părea să fie* (= *că ar fi*) mai mare" (CT, 171^{v}). Mult mai rar ca subjonctivul apare infinitivul: „*pare-i* credincios *a fi* întru voi" (CV, 115). În textele din secolul al XVII-lea (NT şi BB), infinitivul din acest context este înlocuit prin indicativ şi nu prin conjunctiv: NT: „... *se pare* cuiva între voi că *e* credincios" (NT, în CV, p. 117); BB: „... *i să pare* că *e* prea credincios" (*ibid.*, p. 117). Preferinţa lui *a se părea* pentru indicativ şi nu pentru conjunctiv se poate explica prin valoarea actualizantă a acestui verb, prin capacitatea sa de a duce acţiunea din dependentă până la linia de actualitate. În contextele cu indicativul, el primeşte semnificaţia de „a crede", „a şti", deci o semnificaţie care cuprinde o mare cantitate de probabil. Când această cantitate de probabil este mai mică şi când intervine şi atitudinea subiectivă a protagonistului procesului enunţării (*I se pare să fie aşa* (= I se pare că *este* aşa, dar eu nu cred în această părere)), atunci acest impersonal se încadrează în zona posibilului şi generează conjunctivul. În secolele

[69] Pentru explicaţia preferinţei acestor impersonale pentru conjunctiv, vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4.

[70] În acest enunţ *ce faci tu* este o subiectivă-apozitivă nu atributivă cum ar părea la prima vedere.

următoare (secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea), această delimitare devine normă la cronicari, în textele juridice, în documentele particulare şi în cărţile populare. Conjunctivul este generat în toate aceste texte numai când lexemul *a se părea* ţine de zona posibilului, prin atitudinea subiectivă a protagonistului procesului enunţării: „o cetate pustie *ne pare să fie* (= că *este* + *îndoiala locutorului*) pe Cogîlnic" (MC, p. 266), „Mie *mi se pare să fie zis* şi noao să-l ascultăm" (Ivireanu, P, p. 148), „şi nouă *ne* pare *să fii* tu acela" (= că ai fi tu acela) (*Alexandria*, 1794, Al., p. 90) etc. Indicativul apare când rezerva locutorului lipseşte şi când *a se părea* include o cantitate mai mare de probabilitate sau de certitudine: *Mi se pare că vine* (= Cred că vine). În româna modernă după *a se părea* nu se mai foloseşte conjunctivul când enunţul este afirmativ, ci numai indicativul sau condiţional-optativul. Când enunţul este însă negativ, ocurenţa conjunctivului este posibilă (Nu *mi se pare să fie (să fi fost) aşa*). Negaţia anulează operativitatea acestui verb, capacitatea sa de a duce acţiunea din subiectivă până la linia de actualitate.

C) În ceea ce priveşte lexemele care în secolul al XVI-lea admit numai ocurenţa indicativului şi condiţional-optativului şi resping ocurenţa conjunctivului în subiective, menţionăm că acestea se limitează numai la sfera semantică a certitudinii, a cunoaşterii, a afirmaţiei hotărâte: „*Ştiia-se* amu de Ioan că proroc era" (CT, 166[r]) etc. Printre cei mai frecvenţi antecedenţi din această categorie semantică menţionăm pe *se ştie, se aude, se cunoaşte, e ştiut, e cunoscut, se vede*, care actualizează în subiective modalităţile eoistemice *cest, sigur, probabil*.

În concluzie, analiza sincronică a subiectivelor din secolul al XVI-lea din punctul de vedere al alegerii modului verbului-nucleu al propoziţiei arată că selectarea indicativului sau a conjunctivului este în funcţie de lexemul-antecedent. Există trei categorii de lexeme:

1) **lexeme actualizante**, care generează în subiective numai indicativul sau condiţional-optativul şi resping conjunctivul. Aceste lexeme fac parte din câmpul semantic al probabilităţii şi certitudinii, exprimând cunoaşterea, percepţia, siguranţa: *se ştie, se cunoaşte, se vorbeşte, zic* (= *se zice*), *spun* (= *se spune*) etc.,

2) **lexeme neactualizante**, compatibile numai cu conjunctivul şi incompatibile cu indicativul şi condiţional-optativul. Aceste lexeme fac parte din câmpul semantic al posibilităţii. Menţionăm că în secolul al XVI-lea numărul acestor lexeme este foarte redus, mult mai redus decât în limba actuală.

3) **lexeme şi actualizante şi neactualizante**, compatibile şi cu indicativul şi cu conjunctivul (*e bine, e rău, a se întâmpla, a se părea*). Aceste lexeme fac parte din zona **contingentului (eventualului)**, zonă care face trecerea între **posibil** şi **probabil-cert**. Când conţin o mai mare cantitate de posibil şi o mai mică cantitate de probabil, se construiesc cu conjunctivul (*S-a întâmplat să vină*), dar când conţin o mai mare cantitate de probabil (cert) şi o mai mică cantitate de posibil se construiesc cu indicativul (*S-a întâmplat că a venit*). Deci, numai la prima vedere, aceste lexeme sunt indiferente în ceea ce priveşte compatibilitatea de succesiune cu unul sau cu altul dintre cele două moduri opozabile. În realitate, în funcţie de folosirea modului conjunctiv sau indicativ aceste lexeme fac parte din **posibil** sau din **probabil-cert**. În acest caz, conjunctivul este cel care explicitează sensul lexemului cu care intră în relaţie.

Realizând şi alte secţiuni sincronice pentru limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, am constatat că folosirea modurilor în subiective se supune aceloraşi principii logice (sau mai bine zis „psihice", întrucât ele stau la baza „sistemului psihic" al limbii române din acea epocă) (pentru distincţia „sistem semiologic" – „sistem psihic" vezi Capitolul al II-lea, 2.2), pe care le-am relevat pentru limba din secolul al XVI-lea.

Cu toate acestea, intervin o serie de schimbări:

1) limitele între lexemele **actualizante** şi cele **neactualizante** în ceea ce priveşte generarea modurilor nu mai sunt aşa de tranşante. În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, unele lexeme actualizante, incompatibile în secolul al XVI-lea cu conjunctivul, încep să admită acest mod în stil indirect. Apare aşa-numitul „conjunctiv locutorial", a cărui prezenţă nu mai depinde de natura semantică a antecedentului, ci de atitudinea protagonistului procesului enunţării (locutorului) faţă de cele narate de alte persoane (*Se spune să fie venit polonii în ţară* pentru *Se spune că au venit polonii în ţară, dar eu nu cred*).

Întrebuinţarea conjunctivului pentru exprimarea rezervei locutorului este foarte frecventă în cronicile muntene şi moldovene din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea (Gr. Ureche, M. Costin, N. Costin, I. Neculce, Radu Greceanu, Radu Popescu, stolnicul C. Cantacuzino, şi în opera lui D. Cantemir) şi chiar în documentele particulare din acea epocă. După secolul al XVIII-lea, conjunctivul locutorial începe să fie înlocuit cu condiţional-optativul sau chiar cu indicativul. El mai apare pe la începutul secolului al XIX-lea la P. Maior, Gh. Şincai şi D. Bojincă.

2) Frecvenţa conjunctivului în subiective creşte în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea nu numai datorită prezenţei conjunctivului locutorial, ci şi datorită fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, fenomen care capătă în această perioadă o mare extensiune (vezi şi Capitolul al III-lea, 3.4, şi Capitolul al IV-lea, 4.6). Prin acest fenomen, unele lexeme care în secolul al XVI-lea generau un infinitiv-subiect generează acum o subiectivă al cărei nucleu este un conjunctiv. Astfel, impersonalul *a se putea*, care se construia în secolul al XVI-lea numai cu infinitivul, se utilizează începând cu secolul al XVII-lea cu conjunctivul. Începe, de asemenea, să crească frecvenţa conjunctivului generat de verbe care admiteau în secolul al XVI-lea atât infinitivul, cât şi conjunctivul (*a se cuveni, a se cădea, a lipsi* (= *a trebui*) etc.

3) Paralel cu extinderea conjunctivului în subiective asistăm la o extindere şi a indicativului cu conjuncţia *de*: „*i s-au tîmplat de au murit*" (N, p. 23, 28), „*să tîmplasă de era* multe zorbale" (N, p. 24), „*tîmplatu-s-au de* avea oştire turcul" (N, p. 33). La I. Neculce această întrebuinţare a construcţiei *de* + **indicativul** în locul conjunctivului este foarte frecventă: numai pe 40 de pagini (p. 20-60, ediţia Iordan, 1959) am întâlnit 12 exemple. Remarcăm faptul că indicativul se foloseşte în subiectivă atunci când lexemul-antecedent *a se întâmpla* este la unul din timpurile trecute ale indicativului, în special la perfectul compus şi la mai mult ca perfect (*S-au tîmplat (se tîmplase) de au murit*). Când el este însă la viitor, se foloseşte de obicei infinitivul sau conjunctivul (*I se va tîmpla a merge* (V, 132); *Se va tîmpla să meargă*). Acest fapt este foarte important pentru înţelegerea opoziţiei dintre indicativ şi conjunctiv. Folosirea conjunctivului numai după antecedenţi la prezent şi la viitor indicativ corespundea valorii sale de neactualizant, în timp ce folosirea indicativului după antecedenţi la trecut indicativ corespunde valorii indicativului de actualizant, de fapt real, cunoscut de subiectul vorbitor. Folosirea conjunctivului aduce o nuanţă de posibil (*Se va întâmpla să vină* = valoare aletică *întâmplător*), în timp ce folosirea indicativului o nuanţă de cunoscut, realizat (*S-a întâmplat de a venit* = valoare epistemică *sigur*). Construcţiile cu *de* + **indicativul** nu s-au impus în limba literară de mai târziu. Ele însă se mai menţin în vorbirea populară.

O ultimă secţiune sincronică vizează situaţia din limba secolului al XIX-lea şi al XX-lea. Faţă de limba din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în secolul al XIX-lea în întrebuinţarea conjunctivului din subiective intervin următoarele schimbări:

1) În primele decenii ale secolului al XIX-lea dispare din limba literară conjunctivul locutorial (conjunctivul prin care se exprimă rezerva locutorului faţă de cele narate de altă persoană),

2) Infinitivul-subiect dependent de verbe şi expresii verbale impersonale reînvie concurând întrebuinţarea conjunctivului din subiective (*S-a întâmplat să vină / S-a întâmplat de*

a veni; *Se cade să muncești / Se cade a munci*). Această reînviere a infinitivului, datorată influenței latino-romanice, a afectat numai limba literară și nu și vorbirea populară, unde conjunctivul a rămas puternic în aceste construcții,

3) Datorită apariției în limba română a unor lexeme de origine franceză generatoare de conjunctiv: *e (im)posibil, e absurd, e ridicol* etc. (cf. fr. *il est possible, il est impossible, il este absurde, il est ridicule*), se îmbogățește în limba literară seria antecedentelor care generează un conjunctiv în subiectivă. Toate aceste antecedente generează conjunctivul și în franceză (*Il est possible qu'il vienne*), iar în română își păstrează această caracteristică sintactică. În același timp se îmbogățește cu neologisme și seria antecedenților de probabilitate și de certitudine care generează numai indicativul și condiționalul: *este probabil, este cert, e previzibil, e vizibil, e constatat* (fr., *il est probable, il est cert* (*visible, prévisible*)). Aceste antecedente se construiesc și în franceză numai cu indicativul și cu condiționalul, nefiind compatibile cu conjunctivul.

Făcând o comparație între întrebuințarea conjunctivului în subiectivele din română cu situația conjunctivului din aceleași structuri din limbile romanice apusene, constatăm deosebiri puțin importante. Ca și în română, conjunctivul din limbile romanice apusene intră în relație numai cu lexeme din categoria posibilității și eventualității, respingându-le pe cele din categoria probabilității și a certitudinii[71]. Numai spaniola ocupă un loc aparte, întrucât ea construiește și verbele de probabilitate cu conjunctivul, în timp ce celelalte limbi romanice folosesc indicativul (cf. span. *Es probable que cante* față de rom. *Este probabil că va cânta (cântă)*, fr. *Il est probable qu'il chantera*). Prin urmare, în comparație cu româna și cu alte limbi romanice, conjunctivul spaniol ocupă atât zona posibilului, cât și zona probabilului. Există însă și aici o serie de cazuri particulare. Astfel, spre deosebire de franceză, care folosește conjunctivul după *semble*, spaniola (ca și româna după *a se părea*) folosește după *parece* (*me parece*) indicativul.

De fapt, în privința întrebuințării conjunctivului în subiective româna nu se deosebește de limbile romanice apusene, în sensul că nu există construcții în română care să nu se găsească și în unele limbi romanice apusene (cu excepția spaniolei, care, după cum s-a arătat, a extins uzul conjunctivului și după verbele de probabilitate). Deosebirea între română și limbile romanice apusene în privința întrebuințării conjunctivului în subiective este mai mult de ordinul frecvenței: româna, mai mult limba vorbită decât limba scrisă literară, datorită înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, folosește conjunctivul după impersonalele care în limbile romanice apusene se utilizează și cu infinitivul. Româna nu se deosebește de franceză în ceea ce privește raporturile conjunctivului cu indicativul în subiectivă (conjunctivul fiind generat în ambele limbi numai de lexeme din categoria posibilității și eventualității, indicativul numai de lexeme din sfera probabilității și certitudinii), ci în ceea ce privește raporturile conjunctivului cu infinitivul, pe care l-a înlocuit în mare măsură în limba vorbită.

4.5. Conjunctivul în propoziția predicativă

În propoziția predicativă, verbul cu rol de predicat insuficient poate sta la indicativ, conjunctiv, sau la condițional-optativ[72]. Cea mai mare frecvență o are în acest tip de propoziție indicativul, deoarece el este compatibil cu toate antecedentele care generează o predicativă. Cea mai mică frecvență o are conjunctivul, întrucât el este generat numai de anumite antecedente (verbe copulative). Astfel, conjunctivul este incompatibil cu copulativele *a ieși, a se face, a se numi, a se chema, a deveni, a constitui*. El este generat mai ales de copulative ca *a fi, a însemna, a părea, a ajunge* (Să trăiești *înseamnă* lupți; Întrebarea *e* ce *să facem*; *A ajuns să fie*

[71] Vezi G. Guillaume, *op. cit.*, p. 32 și urm.; P. Schifko, *op. cit.*, p. 184; K. Togeby, *Mode, temps, aspect en espagnol*, Copenhaga, 1953, p. 32 și urm.

[72] Cf. *Gramatica limbii române* (editată de Academia Română), vol. II, București, 1963, p. 273.

doctor). Deci, în predicative conjunctivul este **intensiv**, iar indicativul este **extensiv** (vezi Capitolul I).

Pe plan istoric, intensiunea conjunctivului şi extensiunea indicativului se manifestă prin faptul că într-o fază mai veche a limbii române conjunctivul nu putea să apară în predicative decât extrem de rar. Prezenţa sa în aceste structuri este de dată relativ recentă. Astfel, consultând textele din secolul al XVI-lea, am constatat că în predicative apare mai ales indicativul: „Fără de el nime nu fu *ce fu*" (CT, 181[r]) "ei sînt *cine sînt* (PO, 187); "Acela era *de se duse* în pustie (CT, 123v) etc. Nu am întâlnit decât două exemple cu conjunctivul "E sveatul voinicilor fu, *cum se ucigă* fuglii" (CV, 47[v]/11-12). În locul lui apare infinitivul cu funcţie de nume predicativ. Dar şi infinitivul-nume predicativ este foarte rar folosit în secolul al XVI-lea. Faptul se explică prin aceea că atunci exista un singur verb copulativ care putea să genereze un infinitiv, eventual un conjunctiv: verbul *a fi*. Verbele *a însemna*, *a ajunge* nu se puteau folosi ca verbe copulative, ci mai ales ca verbe predicative, păstrându-şi sensul lor de bază (*a însemna* „a face semn pe un obiect", *a ajunge* „a se deplasa").

Mai multe atestări ale unei predicative cu conjunctivul le-am întâlnit în texte, începând cu jumătatea secolului al XVII-lea: „alţii cu de ce au putut face de au agiuns *să îngăduiască* lui Dumnedzău" (V, p. 148), „Au dzis Ghica Vodă: Tu eşti turcu, poţi să agiungi *să fii om* mare, şi ce mi-i face pre mine atunce" (N, p. 24). Numărul exemplelor este însă foarte rar în textele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. De obicei se foloseşte infinitivul cu funcţie de nume predicativ: "s-au cautat pricină acestei datorii şi *au rămas a fi nesupărată* după cartea de blestem" (1776, AJ, p. 93). Un concurent al conjunctivului din predicativele dependente de *a ajunge* este indicativul precedat de conjuncţia *de*: „au agiuns *de era paşă*" (N, p. 24), „au agiuns *de au fost vistiernic mare*" (N, p. 37), „au agiuns *de au fost şi doamnă*" (N, p. 21); "Şi gândul şi gătirea lui Şeban-Vodă era *să fie el împărat* în Ţarigrad" (N, 88), cf. şi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare (1532-1680), Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 362-363). În cronici şi în special în cronica lui Neculce această construcţie este foarte frecventă. În documentele particulare din secolul al XVIII-lea, în cărţile populare, în cronicile rimate şi în alte texte laice n-am găsit nici un exemplu de predicativă cu conjunctivul. Aceste fapte sunt concludente pentru raritatea deosebită a conjunctivului în această epocă în predicative. Am întâlnit un singur exemplu din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea: "a doaua avere îmbunătăţită ce se cere de la dascăl bun *easte să să poarte* către copii foarte părinteşte" (*Carte trebuincioasă dascălii şcoalelor de jos româneşti neunite*, Viena, 1785, p. 16). Chiar la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în locul conjunctivului se întâlneşte infinitivul, cu valoare de nume predicativ: "*A filosofi* iaste *a cunoaşte* pricinile lucrurilor sau de acel lucru *a filosofi*" (*Loghica*, Pesta, 1799, p. 8); "ei să arată *a fi plecaţi*" (AU, 98); "Cine *va rămânea* de noi *să ţie* toate moşiile" (1591-1600, Olt, DÎ, p. 101).

În secolul al XIX-lea asistăm la o extindere a întrebuinţării conjunctivului în predicative. Acum se măreşte numărul verbelor copulative care generează o predicativă cu conjunctivul. Astfel *a fi*, *a părea*, *a însemna*, *a părea*, *a ajunge* generează în secolul al XIX-lea fie indicativul (sau condiţional-optativul, fie conjunctivul, fie infinitivul-nume predicativ. Construcţia cu conjunctivul este frecventă în special după *a fi* şi *a însemna*: "Înţelepţia smerită, precum au zis Loghin, *este să-ţi* înfrînezi poftele sufletului" (*Floarea darurilor*, Braşov, 1807, p. 137); "Strîmbătatea *este ca să judece* strîmb" (*id.*, 90); "cea dintîiu este să omori pe cineva" (*id.*, 90), alături de numele predicativ exprimat prin infinitiv: "A doaua *este a sudui* pre cineva"; „... Căci singura mea rugă-*i* uitării *să mă dai*" (Eminescu, O, I, p. 94) etc. Din secolul al XIX-lea datează, după părerea noastră, construcţia de tipul *Să trăieşti înseamnă să munceşti*, în care verbul copulativ generează două conjunctive, unul ca nucleu al unei subiective şi altul ca nucleu al unei predicative. Verbul copulativ *a ajunge*, care în limba veche era singurul verb care putea

să genereze un conjunctiv în predicativă, continuă a se folosi în limba modernă cu conjunctivul: „Eu nu ţi-aş dori vreodată *să ajungi să ne cunoşti*" (Eminescu, O, I, p. 147), „Oare cînd *voi ajunge să pricep* adîncimea ta ?" (Eminescu, PL, p. 42) etc.

Cu toate acestea, şi în limba literară modernă conjunctivul din predicative rămâne foarte rar, mult mai rar decât indicativul şi condiţional-optativul. De fapt, în limba literară el a mai suferit şi concurenţa infinitivului, care, după cum s-a arătat, reînvie în secolul al XIX-lea: „Cea mai mare nevoie a omului *este* de *a fi auzit* cînd strigă, de *a fi ascultat* cînd cere, de *a putea* plînge cînd îl doare, de *a vorbi*, de *a se mîngîia*, de *a-şi aduce aminte*" (A. Russo, SA, p. 96) etc.

Graiurile populare actuale preferă predicative cu indicativul. În *Textele dialectale* culese de Em. Petrovici n-am întâlnit nici un exemplu de predicativă cu conjunctivul. Nici pentru dialectele din sudul Dunării n-am întâlnit în textele consultate (Papahagi, BA; Capidan, *Meglenoromânii*) exemple de predicative cu conjunctivul.

În concluzie, conjunctivul din predicative este relativ recent (secolul al XVI-lea) şi frecvenţa sa este foarte redusă atât în limba veche, cât şi în cea modernă, atât în limba scrisă, cât şi în vorbirea populară.

4.6. Conjunctivul în completive necircumstanţiale (directe, indirecte)[73]

Ca şi în propoziţiile subiective, în completivele necircumstanţiale (completive directe şi indirecte) prezenţa conjunctivului este strâns legată de natura semantică a antecedentului. Deosebim şi aici trei categorii de antecedenţi:

1) antecedenţi **actualizanţi**, care sunt compatibili numai cu indicativul şi condiţional-optativul şi incompatibili cu conjunctivul (în enunţuri afirmative): *Ştiu (cunosc, cred) că vine (ar veni)*, dar **Ştiu (cunosc, cred) să vină*,

2) antecedenţi **neactualizanţi**, compatibili numai cu conjunctivul şi incompatibili cu indicativul şi condiţional-optativul: *Vreau (poruncesc, insist, (îl) rog, îl silesc, îl las) să vină*, dar **Vreau (poruncesc, etc.) că vine (ar veni)*,

3) antecedenţi **şi actualizanţi şi neactualizanţi**, compatibili atât cu indicativul şi condiţional-optativul, cât şi cu conjunctivul: *Sper că vine / Sper să vină*. Cea de a treia categorie de antecedenţi se împarte în două subgrupe:

a) antecedenţi care nu-şi schimbă sensul în contact cu conjunctivul sau, altfel zis, antecedenţi care pot fi urmaţi de indicativ sau de conjunctiv **fără o diferenţiere semantică** corespunzătoare (*Nădăjduiesc că vine / Nădăjduiesc să vină*),

b) antecedenţi care pot fi urmaţi de indicativ sau de conjunctiv **cu** o diferenţiere semantică corespunzătoare (*Spun că vine / Spun (îi spun) să vină*). În *îi spun (zic) să vină* antecedentul capătă valoare volitivă, fiind foarte apropiat de antecedenţii din categoria a doua (antecedenţi neactualizanţi). Deci, în semantemul lui *a zice, a spune* se petrece o schimbare, în acest caz el semnificând nu numai „a declara", ci „**a declara + a vrea (a dori)**". Aceeaşi situaţie o are *a înţelege*: când este urmat de indicativ este un simplu verb de percepţie (*Înţeleg că pleacă*), dar când este urmat de conjunctiv primeşte sensul de „a accepta, a fi de acord în urma unei concesii" (*Înţeleg să plece, dar...*). De asemenea, verbele *a se teme, a admite, a accepta*,

[73] Întrucât prezenţa conjunctivului în completivele necircumstanţiale comportă, pe lângă aspectul gramatical, un aspect semantic legat de natura semantică a antecedenţilor, am tratat împreună completivele directe cu cele indirecte. Din punct de vedere semantic, antecedenţii lor fac parte din aceleaşi „câmpuri semantice", iar tratarea separată a completivelor directe şi a completivelor indirecte ar fi dus la unele repetiţii în discuţii. Menţionăm, de asemenea, că în completiva necircumstanţială de agent conjunctival nu a fost şi nici nu este utilizat.

când sunt verbe de „sentiment" se construiesc cu conjunctivul, când sunt verbe de percepție cu indicativul.

În comportamentul sintactic al antecedenților pot interveni în limba actuală schimbări dacă apare **negația**. Negația antecedentului poate provoca anularea operativității acestuia, anularea capacității acestuia de a duce acțiunea din completivă până la linia de actualitate. Astfel, antecedenții actualizanți de tipul *a ști, a crede, a cunoaște, a vedea*, incompatibili în enunțuri afirmative cu conjunctivul (**Știu să vină, *Cred să muncească (să fi muncit)*) și compatibili numai cu indicativul și condițional-optativul (*Știu că vine; cred că muncește (a muncit)*) pot deveni neactualizanți în contact cu o negație (*Nu știu să vină (să fi venit); Nu cred să muncească (Nu cred să fi muncit)*). Menționăm că în astfel de contexte, indicativul și condiționalul rămân posibile (*Nu știu că vine (ar veni); Nu cred că muncește (ar munci)*). Opoziția între completivele cu conjunctivul și cele cu indicativul este opoziția **posibil ~ cert, non-asertiv ~ asertiv**.

O situație în aparență deosebită o au verbele cu sens negativ de tipul *a se îndoi*. Implicând o negație, aceste verbe sunt compatibile cu conjunctivul numai în enunțuri afirmative (*Mă îndoiesc să vină (să fi venit)*, dar și *Mă îndoiesc că vine (că a venit)*) și **nu și în enunțuri negative** (**Nu mă îndoiesc să vină (să fi venit)*, dar *Nu mă îndoiesc că vine (că a venit)*). Este aceeași situație pe care am întâlnit-o la verbele *a crede* și *a ști*. Într-un enunț ca *Nu mă îndoiesc că vine*, antecedentul *nu mă îndoiesc* capătă sensul de *cred, știu*, pierzându-se sensul de îndoială (îndoiala din semantemul verbului este negată prin **nu**). Or, după cum s-a arătat, *a crede, a ști, a cunoaște* etc. sunt incompatibile în enunțuri afirmative cu conjunctivul. În schimb, în enunțuri de tipul *Mă îndoiesc să vină (să fi venit)* antecedentul are sensul de *nu știu, nu cunosc*, implicând deci o negație. Or, după cum s-a văzut mai sus, *a crede, a ști, a cunoaște* etc., atunci când sunt însoțite de negație, pot genera un conjunctiv.

Toate aceste fapte arată că prezența conjunctivului în completivele necircumstanțiale este strâns legată de natura semantică a antecedentului și de viziunea protagonistului procesului enunțării (locutorului). De fapt, problema modului în completivele necircumstanțiale este o problemă care privește „viziunea" locutorului[74]. Dacă locutorul prezintă acțiunea drept cunoscută apare indicativul, dacă ea este necunoscută sau asupra autenticității ei planează o îndoială urmează conjunctivul.

Verbele care regizează conjunctivul constituie din punct de vedere semantic trei categorii:

1) verbe din câmpul semantic al **voinței**,
2) verbe din câmpul semantic al **dorinței** (sentimentelor afective),
3) verbe din câmpul semantic al **activității intelectuale**.

Fiecare din aceste câmpuri semantice se divide la rândul lui în câmpuri semantice mai limitate. Iată principalele câmpuri semantice din fiecare categorie:

1) **Verbe din câmpul semantic al voinței:**

a) Verbe care exprimă porunca, ordinul: *a porunci, a ordona, a cere, a insista* și locuțiunile *a da poruncă, a da ordin* etc.

b) Verbe care exprimă o propunere, o obligație, o convingere: *a propune, a recomanda, a povățui, a sfătui, a obliga, a sili, a forța*.

c) Verbe care exprimă o provocare, o incitare, o permisiune: *a permite, a îngădui, a încuviința, a suporta, a admite, a lăsa, a consimți*; locuțiunile *a da voie, a fi de acord (să)* etc.

[74] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 30.

d) Verbe care exprimă o permisiune, o interdicție, o eschivare: *a putea* (cu valori modale derivate din valoarea fundamentală permisiv; *a opri, a se opune, a refuza, a evita, a se feri, a se eschiva, a se codi, a nu admite, a nu lăsa*, v. dr. *a tăgădui* „a se feri".

e) Verbe care exprimă o speranță: *a spera, a nădăjdui, a trage nădejde*, v. dr. *a upovoi*, v. dr. *a nădăi*.

2) **Verbe din câmpul semantic al sentimentelor afective:**

a) Verbe și expresii care exprimă bucuria, plăcerea, acordul, asentimentul: *a se bucura, a fi mulțumit, a se mulțumi, a fi fericit* etc.

b) Verbe care exprimă o dorință, o rugăminte: *a dori, a vrea, a ruga, a implora, a iubi, a invita* etc.

c) Verbe care exprimă teama, frica (verbe de temere): *a se teme, a suferi*, expresiile *a-i fi frică (să), a-i fi teamă (să)* ...

d) Verbe care exprimă regretul, mirarea: *a regreta, a se căi, a se minuna, a fi surprins* etc.

3) **Verbe din câmpul semantic al activității intelectuale:**

a) Verbe de declarație: *a zice, a spune, a grăi* etc.

b) Verbe cogitandi: *a afla, a gândi, a cugeta, a crede, a înțelege* etc.

c) Verbe cu semantem care exprimă negația: *a se îndoi, a nega, a tăgădui*.

Clasificarea prezentată nu este altceva decât o încercare de a grupa elementele antecedente ale conjunctivului după „substanța" lor, de a găsi pe planul conținutului structuri care să poată explica generarea conjunctivului.

În prima categorie stabilită (cea a verbelor de voință), coeziunea între antecedent și conjunctivul cu care formează o sintagmă este foarte mare. Conjunctivul este generat aproape automat în subgrupele *a*, *b* și *d*, antecedentele citate pentru aceste subgrupe fiind incompatibile cu indicativul sau cu condițional-optativul (*Insist (poruncesc, cer, ordon, (îl) opresc, (îi) îngădui să plece*, dar **Insist (poruncesc, cer, etc.) că pleacă (ar pleca)*). Deci, în astfel de contexte conjunctivul nu se află în **distribuție contrastivă** cu indicativul și cu condițional-optativul, ci în **distribuție complementară**[75].

În schimb, în ultima subgrupă (cea a verbelor care exprimă o speranță) legătura între antecedent și conjunctiv este mai slabă, conjunctivul nemaifiind declanșat automat, căci el poate intra în raporturi de distribuție contrastivă cu indicativul și cu condițional-optativul (*Speră să meargă / Speră că merge(ar merge)*).

Dar cea mai slabă legătură între conjunctiv și antecedent există în cadrul categoriei a treia, căci aici verbele regente generează, de obicei, în enunțuri afirmative, indicativul și condițional-optativul. Când apare, conjunctivul este purtătorul unei cantități de informație foarte mare, care face ca lexemul antecedent să primească un sens nou (*Înțeleg că merge / Înțeleg să meargă; Spun (zic) că vine / (Îi) spun să vină*).

Situația descrisă este cea care privește aspectul modern al limbii române. Limba veche și uneori și graiurile populare prezintă unele particularități. În cele ce urmează le vom releva pe cele mai importante.

În limba română veche se manifestă două tendințe în ceea ce privește conjunctivul din dependente:

1) de utilizare a indicativului și după verbe și expresii incompatibile astăzi cu acest mod,
2) de folosire a conjunctivului după verbe și expresii care sunt compatibile astăzi numai cu indicativul și cu condițional-optativul.

---

[75] Afirmația făcută este valabilă numai pentru limba literară modernă, căci în limba veche există contexte în care este admis și indicativul după verbele citate: *Au poruncit de i-au tăiat capul* (N, p. 311).

Prima tendință se manifestă cu amploare în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și este în regres în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Astfel, după verbele care exprimă un îndemn, o poruncă, o rugăminte, o permisiune, o interdicție etc. apare frecvent în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea construcția *de* + **indicativul**: „M-*au îndemnat* astăzi *de am venit* aici" (Ivireanu, P, p. 91), „pre Mateiașu craiul unguresc el *au îndemnat de au mers* cu oaste asupra lui Ștefan-Vodă" (U, p. 118), „*Au poruncit de* i-*au tăiat* capul" (N, p. 311), „*Poruncit-am de am scos*" (SI, VIII, p. 26), „*îndrăznesc de dzic* că nice îngerii nu pot pre amănuntul să le grăiască" (V, p. 481), „l-*au învățat de au scris*" (N, p. 179). Aceste construcții sunt foarte frecvente în cronici, în cărțile populare și în documentele particulare. Uneori ele întrec prin frecvență construcțiile cu conjunctivul. De pildă, în cronica lui Neculce am înregistrat după verbul *a porunci* 28 construcții cu indicativul și numai 19 cu conjunctivul: *au poruncit să ierneze* tătarii în țară" (N, p. 5), dar „*au poruncit de s-au sculat*" (N, p. 185) etc. Aceste fapte ne arată că pe de o parte limba din acea epocă era mai „spontană" decât limba modernă, mai sensibilă la nuanțe, întrucât după același verb locutorul putea varia expresia folosind când conjunctivul (în cazul unei acțiuni virtuale), când indicativul (în cazul unei acțiuni reale). În schimb, limba modernă este mai supusă normei, conjunctivul fiind generat aproape automat de verbele citate. Construcția *de* + **indicativ** în locul celei cu conjunctivul se mai menține astăzi, după unele verbe, în graiurile populare.

Cea de-a doua tendință, de folosire a conjunctivului după antecedente actualizante, se face simțită tot în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În această perioadă apare în stil indirect așa-numitul „conjunctiv locutorial" (conjunctivul care apare indiferent de lexemul-antecedent datorită atitudinii de rezervă a locutorului față de cele narate de altcineva). Acest conjunctiv este frecvent în cărțile populare, în cronici, în documentele particulare, dar mai ales în scrierile lui D. Cantemir: „*Văzu* muiarea că bun *să fie* (este, ar fi) lemnul la mîncare" (Cantemir, D, p. 147), „într-însele *întrat să fii te lauzi*" (= te lauzi că ai intrat într-însele) (*ibid.*, p. 391), „În scurtă vreme *am aflat să*-i *fie isprăvit*" (1735, ms. 216 din Biblioteca Filialei Cluj a Academiei, f. 107), „*aflăm* că mai nainte de ce și-au dat sufletul *să fie făcut* aceste învățături" (*Viața lui Bertoldo*, Sibiu, 1799, p. 37), „tîlcul acesta *să fie înțăleasră*" (= înțeleseră că tîlcul acesta este: HI, II, p. 53); "ce fiară să fie (= ar fi, este) poți socoti" (D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 41).

Acțiunea exprimată de acest tip de conjunctiv este **reală** din punctul de vedere al **protagonistului procesului enunțat**, dar **posibilă** din punctul de vedere al **protagonistului procesului enunțării (locutorului)**. De cele mai multe ori, originea acestui tip de conjunctiv se găsește într-o apreciere critică dată de locutor protagonistului procesului enunțat: „*să*-l *fie călcat* și *domolit scriu* istoricii" (Cantemir, *Hronicul...*, I, p. 254), „și-și bănuiește pre Ion Flocea, *dzicînd* cum ca *să fie luat* el boul" (1696, T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului-Moldovenesc*, București, 1915, p. 14) etc. În aceste exemple, alegerea conjunctivului este determinată de suprapunerea judecății locutorului peste aserțiunea protagonistului procesului enunțat. Numai intervenția locutorului explică folosirea conjunctivului în fraze afirmative după verbe ca *a ști*, *a cunoaște*, *a crede*, *a socoti*, care, după cum s-a arătat nu sunt compatibile cu conjunctivul în limba actuală: „... *crezînd* dară precum lumea de Dumnedzău *să fie* făcută (= *e făcută*) (Cantemir, D, p. 145), „binefăcătoare precum *să fii* (= *ești*) te socotesc" (*ibid.*, p.83); "Dionisiodat dzice *că într-această bătaie dintr-amândoaă părțile ca la o sută și cinsprezece sute de mii de oameni să fie pierit*" (*Ibidem*, p. 50); "Și-l văzu împăratu și crezu *ca să fie* (= *că este*) capul lui Archirie" (1708, Bistrița-Năsăud, ms. 577 (din BAR), f. 66 v.). În astfel de fraze, realitatea locutorului nu este identică cu cea a subiectului gramatical, locutorul și subiectul gramatical nu au același *spațiu mental*, aceeași lume, locutorul se prezintă în lumea reală pe când subiectul vorbitor într-o lume posibilă, față de care locutorul are rezerve. Teoria *spațiilor mentale* și cea a *lumilor posibile*, în ciuda unor limite inerente, au

adus multe clarificări în pragmatica actuală (cf. J. Moeschler-Anne Reboul, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, editura Echinox, Cluj, 1999, p. 141-161).

O situaţie deosebită faţă de limba de astăzi o au şi antecedentele care implică o negaţie în semnificaţia lor (*a tăgădui*). Dacă în limba actuală verbe ca *a tăgădui*, *a se îndoi* pot permite un conjunctiv numai dacă sunt în enunţuri afirmative (*Mă îndoiesc să vină*, dar **Nu mă îndoiesc să vină*), în limba veche ele pot genera un conjunctiv şi când sunt în enunţuri negative: „nu poate *tăgădui* cum unsoarea scumpă *să nu fie* bună" (Popa Ioan din Vinţi, *Sicriul de aur*, CR, I, p. 272).

În concluzie, conjunctivul din completivele necircumstanţiale din limba din secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea este, pe de o parte, mai larg folosit decât cel din limba actuală (întrucât cuprinde şi conjunctivul locutorial generat şi de lexeme actualizante), pe de altă parte, mai limitat (deoarece era concurat în mare măsură de construcţia *de* + **indicativul** chiar după lexeme care nu admit astăzi indicativul sau condiţional-optativul). Dacă se pune întrebarea care din cele două tendinţe precumpăneşte, se poate spune, dată fiind frecvenţa construcţiilor cu *de* + *indicativul*, că precumpăneşte tendinţa de folosire a indicativului şi după lexeme care nu admit în limba actuală indicativul, ci numai conjunctivul. Această tendinţă se manifestă în special în limba vorbită din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, iar documentele particulare şi inscripţiile din biserici sunt concludente în acest sens. În schimb, tendinţa de folosire a conjunctivului „locutorial" şi după lexeme actualizante se manifestă în special în limba literară, mai ales la cărturari (stolnicul C. Cantacuzino, R. Greceau, M. Costin, N. Costin, D. Cantemir, Axinte Uricariul), fără a fi însă absentă în documentele particulare şi la cronicarii care folosesc construcţii populare (I. Neculce, R. Popescu, *Cronica anonimă*).

Prin urmare, dată fiind preponderenţa primei tendinţe, conjunctivul era **intensiv**, în timp ce indicativul era **extensiv**[76].

Fără îndoială, fiecare din categoriile de verbe prezentate mai sus ar merita o privire diacronică aparte în ceea ce priveşte modul generat în completiva dependentă. În cele prezentate, nu am făcut decât să reliefăm câteva tendinţe.

Privit din perspectivă romanică, conjunctivul românesc din completivele necircumstanţiale apare din anumite puncte de vedere mai limitat, iar din alte puncte de vedere mai larg. El este mai limitat folosit dacă se ţine seama de raporturile lui cu indicativul şi cu condiţional-optativul, dar mai larg folosit dacă se ţine cont de raporturile lui cu infinitivul. De pildă, după verbe care exprimă regretul, mirarea, surprinderea, româna foloseşte de obicei indicativul, spre deosebire de franceza literară şi de spaniolă, care preferă conjunctivul (fr. *Je regrette qu'il soit venu*, dar rom. *Regret că a venit*). În română conjunctivul poate fi generat numai dacă verbul *a regreta* este la condiţional (*Aş regreta să vină*), în franceză el poate să apară şi când *regretter* este la alte moduri. Româna se apropie în ceea ce priveşte întrebuinţarea indicativului după verbe ca *a se căi*, *a regreta*, *a fi surprins*, *a se mira* mai mult de franceza veche şi de spaniola veche şi chiar de franceza populară actuală decât de franceza modernă literară şi de spaniola literară, în care uzul conjunctivului s-a impus după aceste verbe prin imitarea unor modele latine[77]. Prin folosirea indicativului după *a se mira*, *a regreta*, *a se căi* se pare că româna este o limbă mai „logică" decât franceza şi spaniola, căci aceste verbe exprimă un „fapt", o certitudine, o aserţiunea şi ca atare modul cerut ar trebui să fie indicativul. Când *a regreta*, *a se căi*, *a se mira* sunt puse la condiţional-optativ, apare o nuanţă de eventualitate, de

---

[76] Pentru **extensiunea** indicativului şi **intensiunea** conjunctivului vezi *Capitolul I*, 1.18.

[77] În franceza de până în secolul al XVII-lea, după *regretter*, *étonner* se folosea numai indicativul. Folosirea subjonctivului în franceza de după secolul al XVII-lea este pusă de cercetători pe seama influenţei latine savante prin „preţioşi" (cf. M. Regula, *op. cit.*, p. 174; E. Tănase, *op. cit.*, p. 254).

posibilitate, care împiedică accesul acțiunii spre linia de actualitate și o oprește pe a doua treaptă „cronogenetică" (vezi Capitolul I, 1.21). De aici, prezența conjunctivului în completiva dependentă (*M-aș mira (aș regreta, m-aș căi) să vină*). Prin urmare și aici întrebuințarea conjunctivului se reduce la aceea „dioptrică" de care vorbea G. Guillaume[78] privind aptitudinea „vizatului" de a duce ideea până la linia de actualitate. Un exemplu analog îl oferă verbele de „sentiment" *a se bucura, a se mulțumi* și îmbinările *a fi mulțumit, a fi fericit*. În română, după aceste verbe și expresii urmează indicativul (*Mă bucur că vii*). Conjunctivul este admis numai când regentul este la condițional-optativ (*M-aș bucura (aș fi mulțumit) să vină*). În franceză și în spaniolă conjunctivul este modul obișnuit, el putând să apară și când regentul este la alt mod în afară de condițional[79] (fr. *Je suis content qu'il vienne*, dar și *Je suis content qu'il est venu*; sp. *Ella siente el contento de que la vean con el*). Prin folosirea indicativului pentru situațiile în care limbile romanice apusene folosesc conjunctivul, româna prezintă analogii mai mari cu faza veche a limbilor romanice apusene (franceza veche, spaniola veche) decât cu faza modernă a acestor limbi. De pildă, în franceza veche după verbele de sentiment se folosea fie indicativul, fie conjunctivul, însă predomina uzul indicativului. După secolul al XVII-lea, conjunctivul se generalizează în franceză în detrimentul indicativului, ajungând ca în franceza actuală literară el să fie singurul „corect", deși limba vorbită utilizează curent indicativul[80]. În latină, după verbe de sentiment ca *gaudeo, laetor* se folosea de regulă propoziția infinitivală. La scriitorii popularizanți și în primul rând la Plaut este însă preferată completiva cu conjuncțiile *quia, quom* (*ut quom videat, gaudeat* (Plaut))[81]. Preferința latinei populare pentru completive la un mod personal este explicată de cercetători ca datorându-se expresivității ei mai mari față de propoziția infinitivală. P. Perrochat argumentează această idee cu o mulțimea de exemple luate din Cicero și Plaut. Astfel, el arată că la Cicero, când expresia sentimentului este mai accentuată, propoziția infinitivală tinde să fie înlocuită cu cea cu *quod*, existând deci o corespondență perfectă între verbele care redau o emoție puternică și completiva cu conjunctivul[82]. La înlocuirea propoziției infinitivale din latina clasică prin propoziții conjuncționale în latina populară și post clasică după verbe ca *gaudeo* a contribuit și dorința de a scoate în relief propoziția dependentă[83].

Există însă și cazuri când conjunctivul din română este mai extensiv în ceea ce privește raporturile sale cu indicativul decât conjunctivul din unele limbi romanice apusene. Astfel, după verbele care exprimă o speranță, româna poate folosi fie indicativul, fie conjunctivul (*Sper că vine / Sper să vină*). În franceză este folosit numai indicativul, în special indicativul viitor (fr. *J'espère que ce ne sera pas long*) sau subjonctivul pentru exprimarea valorii axiologice prospective "favorabil": *J'espère qu'il vienne*; *Sper să vină* (apud Paula Gherasim, 1997, p. 161). Româna se apropie din acest punct de vedere mai mult de spaniolă, care însă folosește după *esperar* de obicei conjunctivul (sp. *Yo espero que más adelante se contente con menos y acierte mas*)[84]. Deci româna ocupă un loc aparte între franceză, în care *espérer* este numai verb de **probabilitate**, și spaniolă, în care *esperar* este verb de **posibilitate**. În română, *a spera* este și actualizant și neactualizant[85], este și verb de posibilitate și verb de probabilitate.

---

[78] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 30 și urm.
[79] Exemplele date sunt luate din P. Schifko, *op. cit.*, p. 32.
[80] Cf. Wan der Molen, *op. cit.*, p. 77.
[81] Cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 121.
[82] *Ibidem*, p. 121.
[83] *Ibidem*, p. 121.
[84] Cf. P. Schifko, *op. cit.*, p. 28.
[85] Vezi și p. 335.

Dar există şi multe cazuri în care situaţia din română coincide perfect cu cea din limbile romanice apusene. Este cazul verbelor de temere (*a se teme*, *a se sfii*). În latină, după verbele de temere urma de obicei conjunctivul[86]. În latina populară se manifestă tendinţa de extindere a indicativului în locul conjunctivului. Această tendinţă există şi în faza veche a limbilor romanice. Astfel, în vechea franceză, cercetătorii au remarcat tendinţa de înlocuire a conjunctivului dependent de verbe de temere prin viitor indicativ sau prin condiţional[87]. În româna veche, după verbele de temere se observă preferinţa pentru indicativ viitor. Astfel, în PO după *a se teme* apar trei construcţii cu indicativul viitor şi o construcţie cu infinitivul: „mă *tem* cum *că va părea* lui cum că am vrut să celuiesc el" (PO, 89), dar „nu *se teme a merge* în gios" (PO, p. 162). În secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea rămâne preponderent indicativul viitor. La Varlaam, în *Cazania* din 1643, din 22 atestări cu *a se teme*, 12 sunt cu indicativul şi 10 cu conjunctivul. În Scrisorile de la Bistriţa publicate de N. Iorga, am întâlnit după *a se teme* 13 completive cu indicativul şi numai 3 cu conjunctivul. În româna modernă, indicativul după *a se teme* este mai frecvent decât conjunctivul. Aceeaşi situaţie există în spaniolă: după verbe ca *temer*, *recelar*, *tener miedo* se foloseşte fie indicativul, fie conjunctivul, cu preferinţă pentru primul[88]. În schimb, în franceză, se foloseşte conjunctivul în contexte în care româna distribuie indicativul sau condiţionalul optativul: *Mi-e teamă că nu ai dreptate*, fr. *J'ai peur que tu n'aies pas raison* (ap. Paula Gherasim, 1997, p. 169).

Analogii frapante cu limbile romanice apusene prezintă conjunctivul dependent de verbe ca *a crede*, *a înţelege*, *a şti*. Ca şi în română, în franceză după *a crede* poate urma conjunctivul numai când antecedentul este însoţit de negaţie (fr. *Je ne crois pas que tu aies raison*; rom. *Nu cred să ai dreptate*), dar în perfect: "Nu credem ca aceasta *să fi fost* motivul pentru care respectivul a fost pus în libertate", fr. "*Nous ne croyons pas* que celle-ci ait été la raison pour laquelle (...) a été mis en liberté" (ap. Paula Gherasim, 1997, p. 166). Când *a crede* apare în enunţuri afirmative, el admite numai indicativul sau condiţionalul. O situaţie asemănătoare există în spaniolă: *Hija, no creo que eso moleste a nadie*, dar *No creo que teniá usted tantos años*[89]). Spaniola prezintă, în afară de aceasta, o construcţie cu conjunctivul pe care n-o întâlnim în româna modernă, ci numai în româna veche: este vorba de conjunctivul locutorial apărut în stil indirect: „*Creo* que sa visita *pueda* indicar una mejora en las crises" (Togeby, *op. cit.*, p. 35). În această frază, *Creo* trebuia să ceară un indicativ şi nu un conjunctiv (*pueda*). Aceeaşi construcţie apare în româna veche: „Credzînd dară precum lumea de Dumnedzău *să fie* (= este) *făcută*" (Cantemir, D, p. 145) etc.

În concluzie, în completivele necircumstanţiale nu există în română construcţii cu conjunctivul care să lipsească total din limbile romanice apusene. Ceea ce deosebeşte româna de limbile romanice apusene este numai frecvenţa mare a construcţiilor cu conjunctivul pentru construcţiile infinitivale (în limbile romanice apusene, infinitivul-complement direct şi indirect este mult mai frecvent ca în română, unde el a fost înlocuit cu conjunctivul).

---

[86] Cf. Wan der Molen, *op. cit.*, p. 77.

[87] Cf. Wan der Molen, *op. cit.*, p. 77 şi urm.; F. Brunot, *Histoire de la langue française*, vol. I, p. 251, vol. II, p. 446-447.

[88] Vezi P. Schifko, *op. cit.*, p. 34.

[89] Exemplele sunt reproduse după P. Schifko, *op. cit.*, p. 52.

4.7. Conjunctivul în atributive

(Conjunctivul în relație cu un substantiv (sau grup substantival[90]).

Relația heteronexă *substantiv + conjunctiv*

Conjunctivul analizat în paragrafele 5-6 din acest capitol se caracterizează prin faptul că intră în relație heteronexă cu un antecedent exprimat printr-un verb sau locuțiune verbală (expresie verbală). În acest paragraf vom lua în discuție relația heteronexă dintre un conjunctiv și un substantiv sau un grup substantival. Este vorba de conjunctivul din atributive. Ca și în limbile romanice apusene, conjunctivul dependent de un substantiv sau un grup de substantive este bine reprezentat în română. Mai mult decât atât: datorită înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, româna a extins uzul conjunctivului dependent de un substantiv sau de un substitut al substantivului. Pe de altă parte însă, uzul conjunctivului dependent de un substantiv este mai limitat decât în limbile romanice apusene, deoarece în multe situații în care limbile romanice apusene folosesc în atributive conjunctivul, româna folosește indicativul sau condițional-optativul.

Ca și în completive, modul din atributive este determinat de capacitatea antecedentului de a actualiza sau de a nu actualiza acțiunea vizată. În funcție de actualitatea sau non-actualitatea antecedentului în atributive poate să fie folosit indicativul, condițional-optativul sau conjunctivul[91]. Se folosește indicativul când faptul relatat este considerat ca real (*Caut un student care știe germana*; *Caut pe studentul care știe germana*). În aceste exemple substantivul *studentul* (*un student*) vizat de protagonistul procesului enunțării (locutor) are o existență reală, el există și, prin urmare, acțiunea din dependentă poate atinge linia actualității. În schimb, în *Caut un student care să știe germana* antecedentul nu este actual: locutorul vizează un student care poate exista, dar care poate și să nu existe în lumea reală, ci numai într-o "lume posibilă", cum crede R. Martin (1983). De aceea, acțiunea din dependentă nu atinge linia actualității și în atributivă se folosește conjunctivul. Conjunctivul apare ori de câte ori asupra frazei și în special asupra antecedentului planează o incertitudine, o posibilitate, o intenție greu de realizat. De aceea, conjunctivul din atributive este generat de **anumite antecedente** care trebuie să îndeplinească **anumite condiții** privind apariția ideii de posibilitate. Aceste condiții sunt posibile în special în atributivele circumstanțiale (cu nuanță finală sau consecutivă) și foarte rar în atributivele descriptive[92].

Cazurile generării conjunctivului în atributive se pot reduce la următoarele:

1) Ideea unui **rezultat căutat** este implicată în antecedentul format de **grupul substantiv+ pronume relativ**: „mi-ai poruncit *să caut* în popii miei *preuți* cărtulari și *oameni* înțelepți, *cari să știe* izvodi Testamentul cel nou" (1648, CR, I, p. 125). Ideea consecutiv-finală din atributivă rămâne implicată în antecedent. Pe lângă aceasta, există o serie de indici de altă natură care arată că antecedentul este neactualizat, nerealizat, este dorit, posibil. Este vorba de verbul *a căuta*, care exprimă o intenție a locutorului, și de absența articolului hotărât pe lângă antecedentele *preoți* și *oameni*. Dacă aceste substantive ar fi fost articulate cu articol hotărât (ar fi fost, deci, individualizate), în atributivă ar fi urmat indicativul, și nu conjunctivul (atunci enunțul ar fi devenit: „mi-ai poruncit să caut în popii miei *preuții* cărtulari și *oamenii* înțelepți *care știu* izvodi (a izvodi) Testamentul cel nou"). Deci, în atributiva cu conjunctivul, locutorul se referă la *preoți* și la *oameni* pe care nu-i *cunoaște*, care nu constituie o **realitate** prezentă a gândirii lui, ci o **posibilitate** care poate deveni realitate prin acțiunea de „a căuta", dar care, de asemenea, poate să nu devină realitate. În schimb, în atributiva cu indicativul, locutorul se referă

---

[90] Primul termen al unei structuri binare **antecedent + conjunctiv** poate fi și un substitut al substantivului.

[91] Vezi pentru această problemă G. Guillaume, *op. cit.*, p. 41.

[92] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. II, București, 1963, p. 280.

la *anumiți preoți* și la *anumiți oameni*, pe care el îi cunoaște, care reprezintă o realitate în conștiința lui (dovadă articolul hotărât, care individualizează obiectele și fenomenele). Aceste fapte arată că alegerea modului în atributive este condiționată de alte sisteme (sistemul articolului, sistemul verbal). Condiționându-se reciproc, toate sistemele reunite în unul singur formează sistemul general al limbii, definită de G. Guillaume ca "un sistem de sisteme".

Din aceste motive, conjunctivul apare în atributive mai ales după regente în care există un element care exprimă o intenție (verbele *a căuta, a cere, a prefera, a dori*) și la care determinantul este lipsit de articol hotărât: *Caut (doresc, prefer, cer)* ***un om care să mă înțeleagă***, dar *Caut (doresc etc.) pe* ***omul*** *care mă înțelege*. Dacă verbul regent nu implică o **intenție**, ci un **fapt real** (percepție, cunoștință etc.), în atributivă apare indicativul sau condițional-optativul (*Cred (cunosc, văd)* ***un om*** *care mă înțelege*, dar nu și *Cred (cunosc, văd) un om care să mă înțeleagă*[93].

2) Prezența conjunctivului în atributivă este legată uneori de prezența unei negații sau a unei interogații (care comportă un răspuns negativ sau îndoielnic). Astfel, un enunț ca *Nu există* ***un om care să-l iubească*** este obișnuit în română, pe când unul ca **Există* ***un om care să-l iubească*** nu este posibil în româna actuală[94], folosindu-se în acest ultim caz indicativul: *Există un om care-l iubește*. În schimb, dacă această frază enunțiativă este transformată în interogativă, conjunctivul devine posibil, fără a deveni și obligatoriu: *Există un om care să-l iubească ?*, dar și *Există* ***un om*** *care-l iubește ?* Apariția conjunctivului în interogative este legată de ideea de negație sau îndoială pe care o implică interogația. În *Există* ***un om*** *care-l iubește*, atributiva determină un **antecedent actualizat**, despre care se afirmă că există în realitate, pe când în *Nu există* ***un om care să-l iubească*** antecedentul este neactualizat, afirmându-se despre el că nu există în realitate. De asemenea, enunțul *Există un om care să-l iubească ?* se opune enunțului *Există un om care-l iubește ?* prin ideea de incertitudine, de posibilitate, dar și de imposibilitate pe care o implică primul enunț în comparație cu al doilea, în care este vorba de o acțiune reală, dar necunoscută locutorului. În al doilea enunț, se presupune că „omul îl iubește", chiar dacă din punctul de vedere al locutorului acest om există sau nu (căci dacă ar exista „l-ar iubi" în mod sigur).

Deci, indicativul apare în atributivele al căror antecedent este real, actualizat, pe când conjunctivul apare atunci când actualitatea antecedentului este negată total sau este pusă sub semnul întrebării (în interogative)[95]. Opoziția conjunctiv ~ indicativ corespunde aici opoziției **antecedent negat (sau îndoielnic) ~ antecedent actualizat**[96].

3) Situația se schimbă în enunțuri pozitive atunci când intervine o idee restrictivă exprimată printr-un adjectiv sau pronume nehotărât de tipul *puțini, puține* sau printr-un adverb restrictiv ca *doar, numai*: *Există puțini (oameni) care să-l poată iubi (să-l iubească)*; *Există doar (numai) un om care să-l poată iubi (să-l iubească)*. Construcțiile cu indicativul sunt și ele normale: *Există puțini (oameni) care-l pot iubi (iubesc)*; *Există doar (numai) un om care-l poate iubi (iubește)*.

---

[93] Enunțuri de tipul *Cunosc (văd, știu, cred) un om care să mă înțeleagă* sunt posibile în limba română contemporană, dar atunci ele au alt sens decât cel relevat mai sus, implicând un element intențional nu din partea subiectului ca în *Caut un om care să mă înțeleagă*, ci din partea obiectului (protagonistului procesului enunțat din atributivă): *Știu un om care (vrea) să mă înțeleagă*. Deci în primul enunț avem de a face cu un conjunctiv generat de intenția locutorului, pe când în cel de al doilea de un conjunctiv generat de intenția protagonistului procesului enunțat.

[94] În limba veche enunțul era posibil.

[95] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 41-42; G. Moignet, *op. cit.*, p. 419.

[96] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 41-42.

Prezența conjunctivului în acest tip de atributive este legată și aici de o idee de negare care din punct de vedere logic subordonează ideea de restricție. Enunțul *Există puțini (oameni) care să-l poate iubi* (*să-l iubească*) este echivalent pe plan logic cu enunțul negativ *Nu există mulți oameni care să-l poată iubi*, în care conjunctivul este legat de prezența negației.

4) Un caz derivat al situației descrise la punctul 3 este prezența conjunctivului în atributivele al căror antecedent este un pronume negativ (sau adjectiv negativ): *nimeni*, *nimic*, *niciunul*, *niciuna* etc, (*Nu există nici un om (niciunul) care să-l cunoască*; *Nu e nimic care să-l intereseze* etc. În astfel de enunțuri, conjunctivul, datorită dublei negații, pare a fi declanșat foarte ușor, aproape automat. Enunțurile cu indicativul sunt foarte rare sau chiar curioase (*Nu există nici un om (niciunul) care-l interesează*; *Nu e nimic care-l interesează*). prin urmare, în atributivele de tipul *Nu este nimeni (niciunul, nici un om) care să-l cunoască*) prezentă conjunctivului este legată de ideea de negație care se exprimă o dată prin negația *nu*, iar altă dată prin pronumele negativ. Această dublă conexiune face ca subjonctivul să exprime non-existența procesului vizat. De aici, frecvența sa ridicată în astfel de construcții și raritatea sau chiar absența indicativului. Dintre toate antecedentele discutate mai sus, pronumele negative și adjectivele negative sunt singurele antecedente care au o influență decisivă în privința generării conjunctivului în atributive, căci nici negația, nici interogația, nici nearticularea antecedentului (cazurile 1-3) nu declanșează **automat** conjunctivul, ci numai îl fac **posibil**, așa cum fac posibil și indicativul.

5) Cea mai mare extensiune a dat româna tipului de atributivă introdusă prin *(ca) să*, al cărei antecedent este un substantiv (relația heterosintagmatică: **rădăcină substantivală** + (*(ca) să*): „Mi-am exprimat *dorința să-i văd* copiii" (Ibrăileanu, *Adela*, p. 131; apud *Gramatica* Academiei, vol. II, București, 1963, p. 277). Extensiunea acestui tip de construcție în română se datorește fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv (... *dorința de a vedea* copiii > ... *dorința să văd* copiii) (vezi Capitolul al III-lea).

Se pot stabili mai multe grupe de substantive care regizează conjunctivul, grupe care corespund în general categoriilor de verbe discutate la paragraful 6 din acest capitol. Astfel, verbelor din câmpul semantic al voinței și al dorinței, generatoare de conjunctiv în completivele necircumstanțiale, le corespund substantivele din aceleași câmpuri semantice, generatoare de conjunctiv în atributive: ***porunca*** (*cerința*, *ordinul*, *propunerea*, *recomandarea*, *obligația*, *dorința*, *posibilitatea*, *silința*, *permisiunea*, *îngăduința*, *rugămintea*) + **conjunctiv**. Aceste substantive sunt compatibile (compatibilitate de succesiune) cu conjunctivul și infinitivul, dar incompatibile cu indicativul și condițional-optativul: „*Dorința să-mi văd copiii mă răscolește* / *Dorința de a-mi vedea copiii*..., dar **Dorința că-mi văd (mi-aș vedea) copiii mă răscolește*.

Ca și în cazul subiectivelor și completivelor necircumstanțiale, în cazul atributivelor se pot stabili trei grupe de antecedenți:

1) **antecedenți neactualizanți**, compatibili (= compatibilitate de succesiune) cu conjunctivul (sau cu infinitivul-atribut), dar incompatibili cu indicativul și condițional-optativul. În această grupă intră substantivele din câmpurile semantice de dorință și voință: *ordinul*, *propunerea*, *rugămintea*, *recomandarea*, *obligația*, *dorința*, *posibilitatea*, *silința*, *permisiunea*, *îngăduința*, etc.

2) **antecedenți actualizanți**, compatibili cu indicativul și condițional-optativul, dar incompatibili cu conjunctivul. În această grupă intră substantivele care exprimă certitudinea, cunoașterea, percepția: *certitudinea*, *adevărul*, *gândul*, *vorba*, *siguranța*, etc. (*Gândul că vine mă neliniștește*, dar nu și **Gândul să vină mă neliniștește*). Substantivele din această categorie corespund verbelor din categoria a doua, care regizează în completivele necircumstanțiale extrem de rar conjunctivul și foarte des indicativul.

3) **antecedenţi şi actualizanţi şi neactualizanţi**, compatibili atât cu indicativul şi condiţional-optativul, cât şi cu conjunctivul şi infinitivul-atribut. Numărul antecedenţilor de acest fel este redus. Trebuie menţionat, în primul rând, substantivul *ideea*, al cărui conţinut este vag: *Ideea să plec mă încântă / Ideea că plec mă încântă.* Substantivele care exprimă o stare sufletească (*bucuria, speranţa, regretul, mulţumirea*, etc.) par a fi indiferente în ceea ce priveşte modul atributivei dependente.

Conjunctivul, deşi este posibil după aceste substantive (*Am speranţa să plec de aici*), este mult mai rar decât indicativul (*Am speranţa că voi pleca*). De fapt, aceste substantive şi-au păstrat capacitatea lor de a genera un infinitiv şi nu un conjunctiv (*bucuria (regretul, mulţumirea) de a pleca*, dar nu şi **bucuria (regretul, mulţumirea) să plec*). Deci, aceste substantive, deşi par a fi indiferente în ceea ce priveşte modul complinirii, nu sunt în realitate indiferente, încadrându-se mai degrabă în rândul antecedenţilor actualizanţi, decât în cel al antecedenţilor nectualizanţi. Capacitatea lor de a genera un infinitiv alături de un indicativ (*Bucuria de a pleca... / Bucuria că plec...*) arată că încadrarea lor numai în rândul antecedenţilor actualizanţi nu este corectă. Substantivele care exprimă o temere (*frica, teama, temerea, groaza*) sunt compatibile atât cu indicativul (sau cu condiţional-optativul), cât şi cu conjunctivul (sau cu infinitivul), dar atunci când se construiesc cu conjunctivul sau cu infinitivul cer o negaţie în complinire: *Teama (frica) că moare acum îl face să vorbească / Teama (frica) să nu moară (de a nu muri) îl face să vorbească.*

Toate cazurile discutate mai sus privind întrebuinţarea conjunctivului românesc în atributive îşi găsesc analogii frapante în celelalte limbi romanice. Astfel în franceză, conjunctivul se întrebuinţează în atributive dependente de antecedente care exprimă o intenţie (fr. *Je cherche un chemin qui conduise à la verité*). Când antecedentului îi lipseşte valoarea intenţională, apare indicativul (*Je connais un chemin qui conduit à la verité*[97]). De asemenea, conjunctivul poate să apară după un antecedent negat sau după un antecedent asupra căruia planează o restricţie sau o interogaţie (*Il y a peu d'hommes qui soient contents de leur sort; Il n'y a peu d'hommes qui ait eu ce courage; Il y peu d'hommes qui aient eu ce courage*[98].)

Ca şi în română, în franceză negaţia şi interogaţia fac numai **posibilă** apariţia conjunctivului în atributive, nu şi **obligatorie**, în sensul că enunţurile cu indicativul în atributive sunt şi ele normale (rom. *Nu există oameni care să aibă acest curaj / Nu există oameni care au acest curaj*; fr. *Il n'y a pas des hommes qui aient eu ce courage / Il n'y a pas des hommes qui ont eu ce courage*). Deci, în astfel de enunţuri conjunctivul este **intensiv**, căci apare numai în enunţuri negative şi interogative, iar indicativul este **extensiv**, căci el poate să apară atât în enunţuri afirmative, cât şi în enunţuri negative şi interogative.

O situaţie asemănătoare cu cea din română şi din franceză există în limbile ibero-romanice şi în italiană. Şi în aceste limbi, prezenţa conjunctivului în atributive este legată de un antecedent pronume negativ, de un antecedent negat sau pus sub semnul întrebării şi de un antecedent din sfera semantică a voinţei şi a dorinţei[99].

În ciuda asemănărilor semnalate între întrebuinţarea conjunctivului din română şi întrebuinţarea conjunctivului din limbile romanice apusene, deosebirile nu trebuie trecute cu vederea. În comparaţie cu întrebuinţarea conjunctivului din limbile romanice apusene,

---

[97] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 41.

[98] Cf. M. Grevisse, *Le bon usage*, Paris, 1963, p. 1007.

[99] Pentru situaţia conjunctivului din atributive în limbile iberice vezi A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.; K. Togeby, *op. cit.*, p. 44; P. Schifko, *op. cit.*, p. 74. Pentru situaţia din italiană vezi S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 543-544.

întrebuințarea conjunctivului românesc în atributive este, pe de o parte, mai largă, pe de altă parte, mai limitată.

Este mai largă întrebuințarea conjunctivului dependent de antecedenți **neactualizanți** (substantive care exprimă dorința, voința, permisiunea, etc.), deci după antecedenți care în limbile romanice apusene se construiesc cu infinitivul, în general.

Este mai limitată întrebuințarea conjunctivului cu un pronume relativ sau un adverb relativ (cazurile 1-3). De asemenea, în româna populară nu există atributive cu un conjunctiv dependent de un antecedent la superlativ, cum există, de pildă, în franceză (fr. *C'est une des plus grandes œuvres que la littérature française ait produite*). În română, după *primul*, *ultimul*, *unicul*, *singurul* se folosește în atributive indicativul și nu conjunctivul. Prin această trăsătură, româna se aseamănă mai mult cu limbile romanice iberice decât cu franceza. De fapt, deși în alte construcții cu conjunctivul româna și spaniola au extins uzul acestui mod, în atributivele circumstanțiale ele folosesc mult mai rar conjunctivul decât franceza[100].

Cum se explică concordanțele semnalate, privind întrebuințarea conjunctivului în atributive?

Răspunsul la această întrebare se poate da numai dacă ținem cont se situația din istoria fiecărei limbi romanice în parte și de situația din latină. E. Gamillscheg[101] consideră că subjonctivul din atributive s-a păstrat în limbile romanice din latină, limbă care folosea pe scară largă conjunctivul în relativele cu nuanță finală (*Misit legatos qui pacem peterent*). Ideea că subjonctivul latin din atributivele cu nuanță finală s-a păstrat în limbile romanice a fost reluată apoi de G. Moignet, care caută s-o argumenteze cu fapte din latina târzie și din vechea franceză[102].

Alți cercetători însă, plecând de la masiva înlocuire a conjunctivului prin infinitiv din latina populară și din latina post-clasică[103], înclină spre **ideea dezvoltării independente a conjunctivului din atributivele cu nuanță final-consecutivă** în fiecare limbă romanică în parte.

Această opinie este susținută de situația conjunctivului din latina populară și din latina creștină (scriitorii creștini). În relativele cu antecedent negat sau nedefinit din latina populară se manifestă o puternică tendință de înlocuire a conjunctivului prin construcții infinitivale: *Nihil habebat quod dicere nec quod obponere*[104]. Bazându-se pe un imens material faptic (P. Perrochat, *op. cit.*, p. 161-170) a arătat că în latina populară conjunctivul din relativele cu sens final, din circumstanțialele finale și cel care determină un adjectiv a fost înlocuit prin infinitiv. În același timp se observă o tendință de a înlocui conjunctivul prin indicativ. Situația din fazele vechi ale limbilor romanice este, de asemenea, concludentă în acest sens. Astfel, în vechea

---

[100] Încercând să explice preferința francezei pentru conjunctiv în enunțuri de tipul *C'est une des plus grandes œuvres que la littérature française ait produite*, W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1946, p. 318, arată că subjonctivul este justificat din două motive: 1) el exprimă subiectivitatea judecății, 2) întărește superlativul. Superlativul este exprimat astfel, după W. v. Wartburg, de două ori: prin *des plus* și prin subjonctivul propoziției atributive. „Francezului îi place să se servească de această duplicitate a expresiei, enunțul devenind astfel mai concis și mai elegant" (*ibid.*, p. 318). Construcții de acest fel se întâlnesc și în spaniolă (sp. *Es el hombre mas rico que conosca*, fr. *C'est l'homme le plus riche que je connaisse*, dar rom. **Acesta este omul cel mai bogat pe care-l cunosc*), însă ele sunt foarte rare și se datoresc influenței franceze (cf. F. Hanasen, *Gramatica histórica de la lengua castellana*, Buenos Aires, 1945, p. 239).

[101] Cf. E, Gamillscheg, *Historische französische Syntax*, Tübingen, 1957, p. 652.

[102] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 257.

[103] Cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 161, 170.

[104] Apud G. Moignet, *op. cit.*, p. 258.

franceză[105] şi în vechea spaniolă[106] conjunctivul este foarte rar în atributivele în care franceza modernă şi spaniola modernă folosesc acest mod. În locul lui apărea indicativul (pentru atributive cu antecedent negat sau nedefinit) şi infinitivul (pentru atributivele discutate de noi la punctul 5)[107]. Extinderea conjunctivului în atributive cu nuanţă circumstanţială se face în franceză după secolul al XII-lea, iar în spaniolă mult mai târziu[108]. În română există o situaţie asemănătoare: în limba veche conjunctivul din atributive era mult mai rar decât în limba actuală. Raritatea conjunctivului în acest tip de propoziţie în limba veche se explică, pe de o parte, prin faptul că în secolul al XVI-lea în locul conjunctivului mai continua să se folosească pe scară mare infinitivul-atribut, foarte răspândit în latina populară şi în faza romanică primitivă[109], iar, pe de altă parte, prin aceea că într-o fază mai veche a limbii în locul conjunctivului se folosea indicativul[110]. Indicativul putea să apară în secolul al XVI-lea şi în atributive cu antecedent negat sau pus sub semnul întrebării şi în atributive cu antecedent negativ, exprimat printr-un pronume sau adjectiv negativ (*nimeni, nimic, nici un(ul)* etc.). Conjunctivul era foarte rar în astfel de construcţii. Iată câteva exemple: „Nu era *nici un* om care *să lucre* pământul" (PO, p. 16), „*Nemică* nu iaste ascuns, ce *să nu se descopere*" (CT, 146[r]), dar „Nu era *nice o casă* în carea mort nu *dzăcea* (= să nu dzacă)" (PO, p. 218). Majoritatea atributivelor cu conjunctivul găsite în secolul al XVI-lea au nuanţă consecutivă (exemplul din CT este concludent în acest sens). De asemenea, majoritatea exemplelor de atributive cu conjunctivul găsite în secolul al XVI-lea se limitează la tipul **antecedent-pronume negativ (adjectiv negativ) + *care* (*ce*) + conjunctiv**. Foarte rar poate să apară conjunctivul dependent de un substantiv neînsoţit de articol hotărât (cazul nr. 1, discutat mai sus): „Vino, derept aceea şi eu şi tu să facem *legătură* care *să fie* mărturisitură între mine şi între tine" (PO, p. 108). Este, de asemenea, rar conjunctivul dependent de un antecedent pus sub semnul întrebării: „Au poate fi *ceva* înaintea lui Domnedzeu ce *să* nu *fie* ?" (PO, p. 57).

În concluzie, în secolul al XVI-lea atributivele cu conjunctivul sunt rare, în locul lor folosindu-se atributive cu indicativul sau construcţii cu infinitivul.

Realizând o secţiune sincronică în întrebuinţarea conjunctivului din atributive pentru secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea am constatat că acest mod devine din ce în ce mai frecvent. Ca urmare a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, proces ce se desfăşoară cu amploare în această perioadă, şi ca urmare a concurenţei între conjunctiv şi indicativ (în special indicativul-viitor) în atributive cu antecedent negativ (sau negat), nearticulat sau pus sub semnul întrebării (în fraze interogative) conjunctivul devine **extensiv**[111]. Mai mult decât atât. În secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea asistăm la o extindere a conjunctivului chiar în enunţuri afirmative de tipul: „Şi alte pricini vor fi fost carele *să fie asuprit* pe Avrelian" (NC, p. 172), „denafară de cetatea cea mare a Chiliei este alta mai mare, carea *să* o *fie* zidit Ştefan Vodă" (NC, p. 136) etc. Prin acest conjunctiv, locutorul îşi exprimă o rezervă faţă de cele povestite.

---

[105] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 243; G. Moignet, *op. cit.*, p. 612 şi urm.

[106] Cf. A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.; M. Alonso, *Evolucion sintactica del español. Sintaxis historica del español desde el iberorromano hasta nuestras dias*, Madrid, 1964, p. 177 şi urm.

[107] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, 612 şi urm.; A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.

[108] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 606 şi urm.; A Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.

[109] Vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4. Cf. şi P. Perrochat, *op. cit.*, p. 161, 170.

[110] Vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4. Ideea că, în faza lor primitivă, limbile romanice foloseau pe scară largă indicativul pentru conjunctiv este ilustrată cu o mulţime de fapte de A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 şi urm.

[111] Iată câteva exemple din textele din această perioadă: „Nu iaste nici un *creştin să* nu *aibă* lîngă sine sfînta cruce" (V, p. 48); „Iară o zidire care *să covîrşească* în vrednicie pre munca lui Domnezeu *nu* va putea *să* o *facă* niciodată" (Ivireanu, P, p. 88); „*Cine* iaste *acela* carile *să poată* spune ?" (*ibid.*, p. 181).

După secolul al XVIII-lea, conjunctivul din stil indirect din fraze afirmative este înlocuit prin indicativ sau prin condițional-optativ, rămânând numai în fraze care au un antecedent negativ sau un antecedent negat (vezi Capitolul al II-lea): „nice nu putea avea prepus asupra lui de vreun interes carele *să*-l *fi tras* a minți întru acest lucru fără prihană" (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1814, p. 272-273) etc. Prin urmare, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea conjunctivul devine **extensiv**, înlocuind uneori, în stil indirect, chiar indicativul, mod extensiv prin natura lui în orice limbă (vezi Capitolul I). După secolul al XVIII-lea însă, conjunctivul devine din nou **intensiv** (fiind înlocuit în fraze de tipul „Și alte pricini vor fi fost carele *să fie asuprit* pe Avrelian" cu indicativul sau cu condițional-optativul) față de indicativ, rămânând **extensiv** numai față de infinitiv. În limba română contemporană, în atributive conjunctivul poate să apară în condițiile discutate deja.

4.8. Conjunctivul în circumstanțiale

(Relația homonexă *conjuncție* + *conjunctiv*)

În structurile analizate mai sus (propoziții subiective, atributive, completive directe și indirecte) conjunctivul se caracteriza prin faptul că intra numai în relații **heteronexe** (relații care depășesc limitele unei propoziții) cu **lexeme** (rădăcini substantivale, adjectivale, pronominale) dintr-o propoziție regentă. În propoziții circumstanțiale, în schimb, conjunctivul se caracterizează prin faptul că intră în relații **homonexe** (relații în interiorul unei propoziții[112]) și prin faptul că antecedentul nu este un **lexem**, ci o conjuncție subordonatoare (sau pronume relativ, adverb relativ). Numai prin intermediul relației homonexe, conjunctivul din circumstanțiale intră în relații heteronexe cu un lexem din regentă (cu verbul regent). Prin urmare, în comparație cu conjunctivul din propoziții necircumstanțiale, caracterizat prin relația heteronexă, conjunctivul din propozițiile circumstanțiale se poate defini, în primul rând, prin relația homonexă **conjuncție (locuțiune conjuncțională) + conjunctiv** și, în al doilea rând, prin relația heteronexă **lexem + conjunctiv**. Este vorba, prin urmare, de două feluri de direcții (vezi Capitolul I): a) o direcție care se manifestă în interiorul propoziției, b) o direcție care depășește propoziția, trecând de la o propoziție la alta. De exemplu, într-o frază de tipul *A venit fără să știe*, conjunctivul intră mai întâi în relație homonexă cu elementul de relație *fără să* și apoi, și numai prin intermediul acestui element de relație, cu verbul regent *a venit*[113].

Așa cum în propozițiile necircumstanțiale se pot stabili trei categorii de lexeme-antecedente;

1) **actualizante**, compatibile cu indicativul și condițional-optativul și incompatibile cu conjunctivul,

2) **neactualizante**, compatibile cu conjunctivul și incompatibile cu indicativul și condițional-optativul,

3) **și actualizante și neactualizante**, compatibile și cu indicativul și cu condiționalul și cu conjunctivul), în propozițiile circumstanțiale se pot stabili categorii de conjuncții **actualizante** și **neactualizante**. Datorită faptului că în română conjunctivul și-a izolat o conjuncție-morfem, incompatibilă în limba actuală cu indicativul și cu condițional-optativul[114]

---

[112] Considerăm că într-o propoziție circumstanțială conjuncția face parte din propoziție și are un rol deosebit în mecanismul de alegere a modului.

[113] O situație oarecum asemănătoare există în atributivele circumstanțiale (cu nuanță finală și consecutivă), unde conjunctivul intră în relație heteronexă cu antecedentul-nominal (substantiv, pronume etc.) și în relație homonexă cu pronumele relativ sau cu adverbul relativ. Cu toate acestea, în cazul atributivelor, determinantă este relația heteronexă și nu cea homonexă.

[114] În limba veche *să* era compatibil și cu indicativul.

(conjuncția *să*) și că numai prin intermediul acestei conjuncții conjunctivul intră în relații homonexe cu alte elemente de relație (prepoziții, conjuncții, adverbe), există numai două categorii de antecedenți:

1) conjuncții și locuțiuni conjuncționale **actualizante**, compatibile cu indicativul și cu condițional-optativul, dar incompatibile cu conjunctivul: *că* și compusele lui (*pentru că, fiindcă, pe lângă că, cu toate că*, etc.), *de, dacă*, (*chiar dacă, numai dacă*), *după ce, în timp ce, pe când, deoarece, întrucât, deși* etc.;

2) conjuncții și locuțiuni conjuncționale **neactualizante**, compatibile cu conjunctivul și incompatibile cu condițional-optativul și cu indicativul: *să* și compusele lui *ca să, pentru ca să, în loc să, fără să, înainte (ca) să, încât să, măcar să, când să, necum să, decât să, cu scopul ca să, chiar să, cu condiția să, cu chip (ca) să, până să, netocma să* etc.

Spre deosebire de limba actuală, care nu posedă conjuncții și actualizante și neactualizante, limba română veche poseda astfel de conjuncții. Astfel, în condițiile în care *să* avea semnificația de „dacă", el era compatibil atât cu conjunctivul, cât și cu indicativul și cu condițional-optativul (vezi Capitolul al III-lea). Prin absența unor conjuncții și actualizante și neactualizante, româna actuală se deosebește atât de româna veche, cât și de limbile romanice apusene, în care există o categorie de conjuncții care sunt compatibile atât cu indicativul și cu condițional, cât și cu conjunctivul (fr. *que* + **conjunctiv** sau **indicativ**; span. *aunque* + **conjunctiv** sau **indicativ**; *ya que* + **conjunctiv** sau **indicativ** etc.).

4.9. Conjunctivul în propoziții temporale

În propoziții temporale, conjunctivul poate să apară numai cu condiția ca acțiunea din regentă să fie anterioară sau cel puțin simultană cu cea din temporală. De aceea, prezența sa este legată de cea a locuțiunilor conjuncționale *până să, înainte (ca) să, când să*. Conjunctivul poate, deci, să apară numai în temporale de anterioritate și de simultaneitate, în cele de posterioritate folosindu-se numai indicativul sau condițional-optativul.

I. Temporalele care situează acțiunea regentă în anterioritate

Elementele de relație *înainte (ca) să* și *până să* sunt prospective prin natura lor, arătând că procesul la care se referă este un simplu punct de reper pentru procesul din regentă. Singura deosebire între ele din punct de vedere semantic este aceea că *înainte (ca) să* exprimă o simplă anterioritate a regentei **netrașând o limită de durată** a acțiunii, în timp ce *până să* **trasează o asemenea limită**[115]. Faptul acesta nu rămâne fără consecințe pe plan sintactic: în timp ce *înainte*, mai prospectiv, se construiește numai cu conjunctivul în limba actuală (eventual și cu infinitivul-complement de timp), *până* este compatibil și cu indicativul (*până să*, dar și *până (ce), până când*).

Această diferență de comportament sintactic a elementelor care împreună cu *să* formează o locuțiune conjuncțională apare cu deosebită pregnanță în diacronia temporalelor. Temporala cu *înainte să* apare mult mai devreme ca temporala cu *până să*. Iată câteva date privind istoria întrebuințării conjunctivului în temporalele de anterioritate:

În secolul al XVI-lea, conjunctivul în temporale este rar. L-am întâlnit într-un exemplu în *Codicele voronețean*[116]: „Pomeni-lă amu și-i învață toate *ainte se scrie* lucrure" (CV, 168/6-7) și în câteva exemple în tipăriturile lui Coresi: "e, nu *mainte să vă grijiți* da-se-va vrao"

---

[115] Cf. Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, p. 31.

[116] Mioara Avram citează și un exemplu din Coresi, menționând însă că pasajul în care apare este neclar (*op. cit.*, p. 32).

(CT 99^{v}) "mainte ca să vă afle fără lucru, eu vă voi grăi" (CPr., 371^{v}). "*mainte să ceteascâ*, necitind să nu judece" (Coresi, *Catehismul*, 2^{r}, în TR, p. 101). Conjunctivul cu *până să* nu este atestat în secolul al XVI-lea, deşi unele prefigurări ale construcţiei există într-o frază confuză din Coresi: "Ainte *până* codri nu fură şi *să se se facă* pământul şi toată lumea, de veac şi până la veac eşti" (CP^{1}, 175^{v}; cf. şi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare (1532-1780). Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 166).

În locul conjunctivului se foloseşte, mai frecvent în secolul al XVI-lea, indicativul sau condiţional-optativul cu locuţiunile *ainte (mainte) de ce*, *mainte de cât*, *mainte de ce nu*, *până ce*, *până când*, *ainte până (nu)*, *ainte de ce până când nu* etc.[117]: „Şi fură lui Iosif doi feciori, *mainte de ce ară fi* veniţi anii fomeţiei" (PO, p. 144), „Deadevăr grăiesc ţie că în această noapte *ainte pînă* cântătoriul *nu va fi cîntat* de trei ori, te veri lepăda de mine" (CT, 59^{r}, 62^{r}, 103^{r}), „*mainte pînă nu era culcaţi* veniră bărbaţii" (PO, 60), „Şi *mainte de cît* aceastea cuvinte *svîrşi* iaca eşi Raveca" (PO, 76) etc. Singurul concurent al indicativului şi al condiţional-optativului este infinitivul: „Luaţi-vă aminte de sineşi de cărtulari vor veni întru veşminte şi iubi-vor sărutături la tîrguri şi *înainte a şedea* în gloate şi *mai nainte a*-i *chema* la cină ce mănîncă casele văduolor şi cu vină de departe se roagă" (CT, 168^{r}). Concurenţa infinitivului este însă slabă. În CT am întâlnit numai trei construcţii cu infinitivul, dar şase construcţii cu indicativul precedat de *mainte de ce* (pentru *înainte ca să*). Deci, prin frecvenţa deosebită a indicativului în temporalele de anterioritate, limba din secolul al XVI-lea era mai actualizantă decât limba actuală, în care, în acest tip de temporale, predomină conjunctivul cu *până să* şi *înainte (ca) să*.

În secolul al XVII-lea, conjunctivul în temporalele de anterioritate rămâne destul de rar. Se observă însă o uşoară creştere a frecvenţei construcţiei cu *mainte (înainte) să*. Astfel, în *Cazania* lui Varlaam apar trei temporale cu ***mainte să* + conjunctivul**: „să ne rugăm lui Dumnedzeu *mainte să ne hie* într-agiutor" (V, 259), „Doamne, dzi-mi *mainte să mă duc* să-mi îngrop pe tatî-mieu" (V, 331). Construcţia ***mainte să* + conjunctivul** este însă mult mai rară la Varlaam decât construcţia ***mainte de ce* + indicativul**. În *Cazania* sa (1643) apar 8 construcţii cu temporale cu ***mainte de ce* + indicativul** şi numai 3 cu ***mainte să* + conjunctivul**: „*Mainte de ce nu era* împărat, acesta Iulian la arătare să făcea că iaste creştin" (V, 418), „*Mainte de ce* te-*au chemat* Filip, te-am văzut" (V, 31). Construcţia ***mainte (de) ce* + indicativul** rămâne frecventă şi în cursul secolului al XVIII-lea: „*mainte ce* au mers la Soroca strînsu-s-au toţi ficiorii lui Gavriliţă" (N, p. 184) (pentru alte exemple, vezi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare (1532-1780). Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 365). Însă începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea temporalele cu ***mainte (înainte) de ce* + indicativul** devin din ce în ce mai rare, cedând locul temporalelor cu conjunctivul (*înainte (ca) să*)[118]. Temporalele cu indicativul însoţit de *mainte de ce* au fost întâlnite sporadic pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea numai în Biblia lui S. Micu (1795) şi în câteva documente particulare din DRA. Astăzi, construcţia ***(mai) înainte de ce* + indicativul** nu mai apare în limba literară, întâlnindu-se numai în limba vorbită din graiurile de nord-vest: „O fost la Mătiiasca ūom *ănăinte de ce nu iera* satu" (Emil Petrovici, *Texte dialectale*, p. 147).

Construcţia ***(mai) înainte (ca) să* + conjunctivul** atinge maximum de frecvenţă pe la începutul secolului al XIX-lea. Începând cu deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea, această construcţie este din nou concurată, în limba scrisă, de construcţia infinitivală corespunzătoare ***înainte de a* + infinitivul**. Construcţia infinitivală a devenit în scurt timp mai răspândită, mai conformă „normei", fapt care a determinat pe unii gramatici să o recomande în locul construcţiei

[117] Vezi pentru amănunte Mioara Avram, *op. cit.* p. 32.

[118] La Radu Popescu apare construcţia ***mai nainte decât să* + conjunctivul**: „să meargă ei *mai nainte decît* Constandin Vodă *să* dea cărţile la împăratul" (R. Popescu, ITR, p. 208).

cu conjunctivul[119]. Menționăm însă că în limba vorbită construcția cu conjunctivul este mai frecventă decât cea cu infinitivul.

În concluzie, cercetarea diacronică a modului în temporale de anterioritate fără **precizarea limitei de timp** ne-a condus la următoarele constatări:

1) În limba veche (secolele al XVI-lea, al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea) această temporală era **actualizantă** prin folosirea foarte frecventă a construcțiilor cu indicativul. Construcția *mainte (ca) să* + **conjunctivul** era sporadică în această perioadă.
2) În limba română modernă această temporală devine **neactualizantă**, prin folosirea frecventă a construcției *înainte (ca) să* + **conjunctivul**.
3) Începând cu secolul al XIX-lea, această construcție cu conjunctivul începe să fie concurată din ce în ce mai mult de construcția infinitivală corespunzătoare (*înainte de a*) în limba literară.

În ceea ce privește conjunctivul din al doilea tip de temporală, cea care trasează o limită pentru acțiunea din principală, putem spune că vechimea lui este mult mai mică. Construcția *până să* + **conjunctivul** prefigurată în secolul al XVI-lea, într-o frază confuză, nu se mai întâlnește decât în secolul al XVIII-lea, într-o frază clară. Prima atestare sigură am întâlnit-o abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea într-un document oficial de la curtea lui Al. I. Ipsilanti din 1776: „Atunce poate zapciu să-l trimiță să-l aducă și ori să-ș dea chezaș sau să-l ție pă însuși la pază, ca să nu fugă *pîn să-l scoată* la judecată" (1776, București, în *Pravilniceasca Condică* (1780), București, 1957, p. 177; același exemplu este citat ca primă atestare pentru construcția *până să* + **conjunctivul** și de Mioara Avram, *op. cit.*, p. 38). Apariția conjunctivului în acest tip de temporală se explică prin fenomenul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, fenomen ce se desfășoară cu amploare în această perioadă (secolul al XVIII-lea) (vezi Capitolul al III-lea, 3.4). De fapt, formarea locuțiunii *până să* se bazează pe existența anterioară a locuțiunii prepoziționale *până a*, care însoțea infinitivul-complement de timp încă din secolul al XVI-lea[120]. Menționăm că în documentul din 1776 în care apare prima atestare a lui *până să* + **conjunctivul** se întâlnesc pe aceeași pagină și construcții cu infinitivul: „Pentru care hotărîm domnia mea ca să lipsească această rea obișnuire și voe ce au zapciu a închide pă cinevași *pînă a nu*-l *scoate* la judecată" (*ibid.*, p. 177). Construcția infinitivală *până a nu* este foarte frecventă în secolul al XVIII-lea la Neculce și în documentele particulare. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, construcția negativă *până a nu* + **infinitivul** cedează mai ușor locul construcției negative cu conjunctivul *până să nu* + **conjunctivul** decât construcția pozitivă *până a* + **infinitivul**, care se menține în tot cursul secolului al XIX-lea destul de frecventă. Astfel, construcțiile de tipul „i-au luat pe toți de grumadzi *pîn-a nu apuca* ei să între" (N, p. 61) cedează locul construcțiilor cu conjunctivul *până să nu*: „Aseară, *pînă să nu vie* trămisul de la Focșani, feștila de seu trosnea și eu ziceam în mine: A să vie cineva" (A. Russo, SA, p. 235), în timp ce construcția pozitivă *până a* + **infinitivul** se menține puternică: „Noi *pînă să*-i *deschidem* tablele istoriei noastre, luăm aminte mai cu înlesnire o gramatică" (*ibid.*, p. 91), dar mult mai des *până a* + **infinitivul** (*ibid.*, p. 91 și urm.). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, construcția negativă *până să nu* + **conjunctivul** devine din ce în ce mai rară în urma concurenței construcției afirmative *până să* + **conjunctivul**. Se ajunge la o echivalență între ele și în cele din urmă iese victorioasă construcția afirmativă *până să* + **conjunctivul** (*Până să nu vină* el, am plecat > *Până să vină* el, am plecat).

---

[119] Vezi Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași, 1943, p. 357.

[120] Pentru detalii frecvent vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 38. Construcția cu infinitivul *până a* este folosită în textele din secolul al XVII-lea: "și gătiră darurile *până a veni* la Iosif' (*Biblia*, 1688, *Genesis*, 43/25; cf. și ms. 45, dar *până veni* (cu pf. simplu în ms. 4389).

În secolul al XIX-lea locuțiunea *până când*, care se construia în secolele anterioare numai cu indicativul sau cu condițional-optativul (pentru atestări vezi C. Frâncu, *op. cit.*, p. 365), primește și ea posibilitatea de a se construi cu conjunctivul, luând naștere locuțiunea *până când să*: „Au trecut de atunci încoace multe zecimi de ani *pînă cînd să sune* și ora renașterii pentru studiul și prețuirea originalei culturi a artelor" (Odobescu, SLI, II, p. 587; apud *Gramatica limbii române*, vol. II, București, 1963, p. 295).

În dialectele aromân și meglenoromân construcția *până să* + **conjunctivul** a apărut paralel și independent de dacoromână, la o dată care nu se poate stabili cu precizie, ci numai aproximativ, între despărțirea dialectelor și faza actuală, în care construcția este bine reprezentată: arom. „Si cătă bun pri cola, păn să află vrin vecliu par batut de mult în pîmînt" (= Și căută bine acolo, până să afle un par bătut de mult în pământ)" (Papahagi, AAR, 1902, p. 106), „*Ponă să si rudească* tatu, iliu-i an ţer (= Până să se nască tatăl, fiul este în cer) (*ibid.*, p. 50); megl. „și an zisi: *până s-nu li aflișĭ*, să nu vini casă" (= și îmi zise: până să nu le afli, să nu vii acasă[121]) (Capidan, *Meglenoromânii*, II, p. 29); „... prin mulți montsi ai să trets până să junzi iundi ts-ăi pisăit căsmetu" (*ibid.*, p. 150).

Întrebuințarea conjunctivului în temporalele de anterioritate din română își găsește analogii frapante în situația din limbile romanice apusene. În franceză, după *avant que*, în spaniolă după *antes de que*, în italiană după *prima che*, apare de regulă conjunctivul (fr. *Je le verrais avant qu'il (ne) s'en aille*[122]; span. *Le veri antes de que se vaya*[123]; it. *Dovete consegnare prima che finisca la lezione*[124]. Construcția echivalentă cu infinitivul nu este mai puțin obișnuită: ital. *prima di dormire* pentru *prima che dormissi* etc.

Deci, în privința primului tip de temporale (temporalele care plasează acțiunea regentei în anterioritate fără precizarea unei limite temporale), situația conjunctivului din română nu diferă cu nimic de situația conjunctivului din limbile romanice apusene. Mai mult decât atât: în istoria limbilor romanice situația conjunctivului din acest tip de temporală pare a fi identică: acest mod era mai rar folosit în fazele mai vechi ale limbilor romanice, în locul lui utilizându-se indicativul, și mai frecvent în faza modernă a acestor limbi, prin eliminarea aproape totală a indicativului.

O situație întrucâtva deosebită o au temporalele din a doua categorie (cele care trasează o limită de durată pentru acțiunea din regentă). Conjunctivului din română cu *până să* îi corespund în limbile romanice apusene construcții echivalente (fr. *jusqu'à ce que*, span. *hasta que*, ital. *finchè* (*fino a che*, *sino a che*, *fin quando*). S-a arătat mai sus că în acest tip de temporale în română indicativul n-a fost eliminat în urma concurenței conjunctivului, așa cum s-a întâmplat cu temporalele de primul tip, construcțiile cu indicativul și cu conjunctivul coexistând până astăzi (*până să* + **conjunctivul**, *până ce (când)* + **indicativul**, dar numai

---

[121] În dialectul meglenoromân conjunctivul se folosește și pentru viitor indicativ.

[122] În vechea franceză, după locuțiunile *ainz que*, *ançois que*, *devant ce que* se putea folosi și subjonctivul și indicativul (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 447-448). În franceza modernă, după *avant que* conjunctivul este singurul folosit chiar în limba populară, care, după cum se știe, manifestă o puternică tendință de evitare a acestui mod (cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 131). Situația din istoria limbii franceze coincide cu cea din istoria limbii române: în ambele limbi într-o epocă mai veche se folosea în acest tip de temporală indicativul pentru conjunctiv (vezi mai sus).

[123] În vechea spaniolă, ca și în vechea franceză, în acest tip de temporală (temporală cu *antes de que*) putea să apară atât conjunctivul cât și indicativul, uneori preferându-se acesta din urmă (cf. A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 și urm.; P. Schifko, *op. cit.*, p. 95).

[124] Cf. S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. p. 548-549.

înainte (ca) să + **conjunctivul** în limba actuală literară[125]). În limbile romanice apusene există o situaţie asemănătoare, însă, în timp ce unele dintre ele preferă construcţia cu conjunctivul, altele preferă construcţia cu indicativul. Astfel, în franceza literară modernă, după *jusqu'à ce que* se foloseşte aproape întotdeauna numai conjunctivul, în timp ce spaniola (după *hasta que*) şi italiana (după *finchè*) folosesc şi indicativul (cf. span. *Esperaba hasta que veniesse*, dar *Esperé hasta que llegó*[126]).

Din punctul de vedere al alegerii modului în temporala care trasează o limită de anterioritate pentru procesul din regentă, româna se apropie mai mult de spaniolă şi de italiană, întrucât poate folosi şi indicativul şi conjunctivul (***până ce (până când)* + indicativul; *până să* + conjunctivul**), decât franceza modernă, care utilizează numai conjunctivul după *jusqu'à ce que*[127]. De fapt, această situaţie există numai în franceza literară contemporană, căci în limba franceză veche şi în franceza vorbită de astăzi locuţiunea *jusqu'à ce que* se utilizează şi cu indicativul[128].

Cum se explică aceste concordanţe în folosirea conjunctivului în temporalele de anterioritate ? Au ele o sursă comună sau reprezintă inovaţii paralele şi independente petrecute în fiecare limbă în parte ?

Originea latină a întrebuinţării conjunctivului în acest tip de temporale nu ar părea, la prima vedere, exclusă, întrucât în latină se folosea în temporalele de anterioritate atât indicativul, cât şi conjunctivul. Astfel, în temporalele cu *antequam* şi cu *priusquam*, care marcau anterioritatea propriu-zisă a regentei fără precizarea limitei temporale, se folosea indicativul când trebuia să se marcheze realitatea conţinutului, dar conjunctivul, când propoziţia regentă exprima o poruncă, o dorinţă, un îndemn[129]. După A. Ernout şi Fr. Thomas (*Syntaxe latine*, Paris, 1959, p. 369), folosirea conjunctivului în temporalele de anterioritate care nu trasează limita acţiunii din regentă s-ar reduce la următoarele trei cazuri:

1) când este necesar să se indice o acţiune rămasă în stare de simplă posibilitate: „quod hac lege omnia ueneunt... quam gleba una *ematur*“ (Cicero: „pentru că prin această lege sunt vândute toate, mai înainte ca să fie cumpărată o singură brazdă de pământ“; apud ILR, I, p. 322),

2) când subiectul principalei nu vrea să lase cuiva timpul de a face un lucru: „priusquam se hostes... *reciperent*, in fines Suessionum... exercitum duxit“ (Caesar: „mai înainte ca duşmanii să se adune, el şi-a condus armata în ţara Suesionilor“; apud ILR, I, p. 322),

3) când subiectul principalei nu vrea să aştepte un lucru: „antequam uerbum *facerem*, de sella surrexit atque abiit“ (Cicero: „mai înainte ca să scot o vorbă, s-a ridicat şi a plecat“; apud ILR, I, p. 322).

Destul de răspândit în latina clasică, conjunctivul din acest tip de temporale se extinde şi mai mult, concurând indicativul în latina postclasică şi în cea târzie. Indicativul este evitat în întregime de scriitorii târzii[130]. Extinderea conjunctivului în latina târzie trebuie pusă în legătură cu valoarea conjunctivului de mod al non-realităţii, valoare care concordă perfect cu exprimarea

---

[125] Construcţia ***înainte de ce* + indicativul** se mai menţine sporadic în graiurile de nord-vest (vezi mai sus).

[126] Exemplele sunt reproduse după K. Togeby, *op. cit.*, p. 29. În spaniolă, după *hasta*, conjunctivul nu apare decât într-un „context de viitor“, pentru a exprima o eventualitate viitoare (cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 29).

[127] Cf. W. von der Molen, *op. cit.*, p. 102 şi urm.

[128] *Ibidem*, p. 102 şi urm. Cf. şi F. Brunot, *op. cit.*, III, p. 578.

[129] Cf. F. Stolz, J. H. Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München, 1928, p. 735; *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1965, p. 321.

[130] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 237-238; ILR, I, p. 321.

anteriorității fără precizarea limitei de durată a acțiunii. Cu toate acestea, în afară de franceza veche, care a menținut pe *antequam* (v. fr. *ainz que*)[131], limbile romanice și-au creat locuțiuni conjuncționale noi pentru exprimarea acestui raport (sp. *antes que*, it. *avanti che*, rom. *înainte (ca) să*).

De aceea, în ciuda extinderii conjunctivului în latina populară și în latina târzie, credem că limba română n-a moștenit întrebuințarea conjunctivului în temporalele care nu marchează o limită de anterioritate pentru acțiunea din regentă. Această părere este susținută de o serie de fapte din istoria limbii române și din istoria limbilor romanice apusene:

1) În româna veche, după cum s-a văzut mai sus, conjunctivul în acest tip de temporală era foarte rar (puține atestări pentru secolul al XVI-lea), în locul lui folosindu-se indicativul cu *înainte de ce (nu)*. Textele vechi românești arată că extinderea conjunctivului se petrece târziu (în secolul al XVIII-lea), când locuțiunea *înainte (ca) să* începe să scoată din uz locuțiunea *înainte de ce*.
2) Istoria limbilor romanice apusene întărește această ipoteză prin aceea că în toate limbile romanice (inclusiv franceza care a menținut pe *antequam*) se folosește în faza lor veche în mare măsură indicativul, acolo unde astăzi s-a generalizat conjunctivul[132].

Prin urmare, considerăm că temporala cu conjunctivul, atestată în secolul al XVI-lea rar, reprezintă o inovație (apărută nu cu mult timp înainte de secolul al XVI-lea, prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv) care s-a generalizat abia începând cu secolul al XVIII-lea și că ea a apărut independent în fiecare dialect al limbii române. Faptul că limbile romanice au generalizat în acest tip de temporală conjunctivul se poate explica prin semnificația pe care o are conjunctivul, de exprimare a universului **posibilului** sau al "lumilor posibile". Modul care corespunde cel mai bine pentru exprimarea unei acțiuni plasate în posterioritate față de acțiunea regentei este, firește, conjunctivul, mod prospectiv, virtual, mod în care spațializarea timpului nu atinge limita finală (vezi Capitolul I). Limbile romanice au ajuns la această concordanță repetând, de fapt, faze din istoria limbii latine, care în privința folosirii modurilor ajunsese la aceleași rezultate[133].

În ceea ce privește conjunctivul din temporala de al doilea tip (temporala care precizează limita de durată a acțiunii din regentă), vechimea lui este mult mai clară. Chiar dacă în istoria limbii latine asistăm la aceeași extindere a întrebuințării conjunctivului (devenit general în latina postclasică și în latina târzie în acest tip de temporală), gramaticalizarea târzie a construcției ***până să* + conjunctivul** în română[134] este o probă suficientă pentru ideea că în acest tip de temporală româna a ajuns să folosească conjunctivul în mod independent de latină, de limbile romanice apusene și de limbile balcanice. Datele de diacronie aduse în discuție sunt concludente pentru explicarea anumitor convergențe lingvistice pe care le prezintă limba română cu limbile romanice apusene, dar și cu unele limbi balcanice.

---

[131] Conjuncția *priusquam*, frecventă în latina arhaică, apare foarte rar în latina populară și în latina creștină (cf. ILR, I, p. 321).

[132] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 447-448; P. Schifko, *op. cit.*, p. 95,; A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 96 și urm.

[133] Faptul că în latina arhaică conjuncțiile *priusquam* și *antequam* se construiau mai mult cu indicativul și că în latina clasică și apoi în latina postclasică și târzie cereau de regulă conjunctivul, reamintește evoluția din limbile romanice: în faza lor veche indicativul în temporalele de anterioritate este foarte frecvent, fiind apoi eliminat treptat de conjunctiv.

[134] Construcția ***până să* + conjunctivul** se gramaticalizează în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

II. Conjunctivul în temporalele de simultaneitate

În acest tip de temporale conjunctivul este **intensiv**, pe când indicativul şi condiţional-optativul sunt **extensive**. Astfel, cele mai multe elemente de relaţie folosite pentru exprimarea acestui raport sunt incompatibile cu conjunctivul, fiind compatibile numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul: *în timp ce, în vreme ce, ori de câte ori, cum, (pe) când.* Compatibile cu conjunctivul sunt numai următoarele elemente de relaţie: *când să, tocmai când să, când aproape să.*

În limba actuală, folosirea conjunctivului cu aceste elemente de relaţie caracterizează atât limba literară, cât şi vorbirea populară: „Vara, cînd lucra ţoamini la fîn şi vinì aşa u vînt di radică pologu şî-l învîrti ruatî, nu-i bini să trẹacă pisti ţom şî *tocma cînd să dụarmă* ţomu apă nu-ị bini" (Em. Petrovici, TD, p. 164), „*Cînd aproape să-ntunece*, să duce să scoată băiatu" (*Antologie de proză populară epică* (ediţie critică alcătuită de Ov. Bîrlea), vol. II, Bucureşti, 1966, p. 309) etc.

Construcţii asemănătoare se găsesc în dialectele aromân şi meglenoromân: arom. „*Cîndu s-fugă*, prindea s-plătească hănaţitle" (Papahagi, BA, p. 83), megl. „*Con să si toarnă* si *să si facă* ară paru cum ra tunţea vechi să privină clinurli la ficioru" (Papahagi, AAR, 1902, p. 106) etc.

Încercând să stabilim vechimea întrebuinţării conjunctivului în temporalele de simultaneitate, am apelat la texte dacoromâneşti vechi, plecând şi de la ipoteza că cu ajutorul acestora se poate stabili şi **cronologia aproximativă** a fenomenului pentru celelalte dialecte.

Cercetând textele dacoromâneşti vechi am constatat că în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea nu apar temporale de simultaneitate cu conjunctivul, ci numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul[135].

Prima atestare a unei temporale de simultaneitate cu conjunctivul am întâlnit-o abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea într-un document particular: „*Când să* mai *cosească* livezile, măcar să-şi dea şi dijma" (1786, Craiova, DRA, I, p. 740). Exemplul este ambiguu, conjunctivul *să cosească* având mai degrabă valoare de viitor indicativ (*va cosi*). Neclar este şi un alt exemplu din secolul al XVIII-lea, întâlnit într-o cronică rimată: „*Cînd să fi fost* (= ar fi fost) şi unire / Ar fi mers şi mai-nainte" (*Cronica domniei lui Mavrogheni*, Cr.V, p. 249). Aceste două exemple sunt singurele atestări ale conjunctivului din temporalele de simultaneitate pentru secolul al XVIII-lea. În secolele al XIX-lea şi al XX-lea, deşi conjunctivul din acest tip de temporale este mai bine reprezentat, el rămâne totuşi rar, mult mai rar decât indicativul sau condiţional-optativul.

Şi în această întrebuinţare a conjunctivului româna prezintă analogii cu situaţia din unele limbi romanice apusene. În franceză, în temporalele de simultaneitate se foloseşte de regulă indicativul sau condiţionalul (după *comme* şi *quand* nu se poate folosi conjunctivul)[136]. Cam aceeaşi este situaţia în italiană, deşi diferenţele sunt mari de la dialect la dialect. În special, dialectele italiene prezintă o situaţie mai complicată. Spaniola este însă mai liberă în ceea ce priveşte întrebuinţarea modurilor în temporalele de simultaneitate. De pildă, în timp ce franceza se serveşte de indicativ atât după *comme*, cât şi după *quand*, spaniola foloseşte după *cuando* în special conjunctivul şi mai rar indicativul, iar după *como* în special indicativul şi mai rar conjunctivul[137]. Faptul că span. *como* este mai puţin folosit cu conjunctivul decât span. *cuando*

---

[135] Pentru exemple cu indicativul şi condiţional-optativul vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 52-58; cf. C. Frâncu, în *op. cit.*, p. 167, 366.

[136] În vechea franceză apare însă destul de frecvent după *com(e)* conjunctivul (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 449-450.

[137] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 21 şi urm.

este explicat de K. Togeby[138] prin nuanțele semantice mult mai variate ale lui *como*, el putând să fie și temporal și cauzal.

Prin urmare, în privința folosirii conjunctivului în temporalele de simultaneitate româna ocupă un loc de mijloc între franceză și italiană, pe de o parte, care folosesc în special indicativul, și spaniolă, pe de alta, care utilizează în special conjunctivul. Deși româna prezintă și în această privință unele analogii cu latina (unde se manifestă o tendință, în epoca postclasică de extindere a conjunctivului după *dum* și *quamdiu*), conjunctivul din temporalele de simultaneitate nu este păstrat din latină, ci dezvoltat independent la o dată târzie (secolul al XVIII-lea).

4.10. Conjunctivul în circumstanțialele de mod

I. Conjunctivul în modala propriu-zisă

Mioara Avram (*op. cit.*, p. 113) și apoi autorii *Gramaticii* Academiei (ediția a II-a, vol. II, București, 1963, p. 306) disting în cadrul propoziției modale propriu-zise două categorii:

1) propoziții care exprimă conformitatea cu ceva stabilit de alții, cu regula generală sau cu posibilitățile aceluiași subiect,
2) propoziții care exprimă lipsa unei acțiuni secundare care să însoțească acțiunea regentă.

Această distincție este foarte importantă pentru problema urmărită de noi privind evoluția întrebuințărilor conjunctivului, întrucât acest mod nu este posibil decât în cea de a doua categorie de propoziții, în prima categorie folosindu-se numai indicativul și condițional-optativul[139].

Faptul că modalele care exprimă lipsa unei acțiuni secundare care să însoțească acțiunea regentei se construiesc astăzi numai cu conjunctivul se poate explica atât prin ideea de non-existență pe care o implică această modală (introdusă prin *fără (ca) să*), cât și prin înțelesul negativ pe care-l aduce antecedentul (negația declanșează uneori automat conjunctivul, vezi mai sus). Aceste elemente au făcut ca în acest tip de modală conjunctivul să fie **extensiv**, iar indicativul să fie **intensiv** (vezi Capitolul I).

Extensivitatea conjunctivului se concretizează prin aceea că în limba română contemporană modala cu *fără să* + **conjunctivul** a înlocuit total vechea construcție *fără de ce* + **indicativul** atât în limba literară cât și în graiurile populare: „și el o fuzit... *fără să scie* că ia url-așa" (Emil Petrovici, TD, p. 45); „*Fără să* te *măgulesc*, trebuie să-ți mărturisesc că – din câți cunosc – dumneata ești cel mai tare în anacronisme" (C. Hogaș, *Pe drumuri de munte*, București, 1960, p. 100) etc.

Construcția se întâlnește și în dialectele aromân și meglenoromân: arom.: „picurarlu alasă oile, *fără si*-l' *hibă* frică di lup" (Papahagi, BA, p. 20); „lu caftă *făr-să ştibă* ce va să pață" (CR, II, p. 279). În dialectul meglenoromân, apare construcția echivalentă *s-za* + **conjunctivul**: „i *s-nu za-pricăjească* aliună para" (și fără să vorbească deloc, îi pune un ban) (Papahagi, AAR, 1902, p. 110) etc.

De când datează întrebuințarea conjunctivului în acest tip de propoziție?

Cercetarea textelor dacoromâne vechi ne arată că folosirea conjunctivului în modalele cu *fără (ca) să* este târzie. Ea nu este atestată în textele din secolul al XVI-lea, al XVII-lea și din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În locul conjunctivului apare în această perioadă indicativul, în special viitorul însoțit de locuțiunea *fără de ce*: „Va lăcomi și ea ceva dentr-acele

[138] *Ibidem*, p. 21.

[139] Pentru detalii vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 113-117.

bucăți, *fără de ce se vor da* la vreo treabă" (=*fără să se dea* la vreo treabă) (1646, PM, ediția Longinescu, 139; cf. C. Frâncu, în *op. cit.*, p. 366). Prin folosirea indicativului cu *fără de ce* în locul conjunctivului, limba veche era mai actualizantă în această structură decât limba actuală în care conjunctivul cu *fără (ca) să* a devenit singurul mod posibil în circumstanțiala modală care exprimă lipsa unei acțiuni secundare care să însoțească acțiunea regentei.

Primele atestări ale modalei cu ***fără să* + conjunctivul** le-am întâlnit pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea mai întâi într-o carte populară (*Halima*, prelucrată de călugărul oltean Rafail de la mănăstirea Hurez, în 1783, ms. 2587 din BAR): „să întorcea *fără să putem* cît de puțin să-l rănim" (ms. 2587 din BAR, f. 209^{v}), „am început a intra la bănuială de frică, *fără să am* vreo nădejde ca să mă slobozesc" (ibid., f. 206^{v}). Menționăm că în acest manuscris apar numeroase construcții infinitivale (cu ***fără (de) a (nu)* + infinitivul**): „am petrecut toată noaptea *făr-de a nu lua* nicidecum somn" (*ibid.*, f. 206^{v}), „atunci împăratul *fără a nu aștepta* ca să-i ceară voie zise către Halima" (*ibid.*, f. 11^{v}) etc.[140]

Formarea construcției ***fără să (nu)* + conjunctivul** se bazează pe existența anterioară a construcției ***fără (de) a (nu)* + infinitivul**, atestată frecvent în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea se datorește fenomenului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, fenomen ce se desfășoară cu amploare în această perioadă[141].

Alte atestări ale construcției ***fără să* + conjunctivul** apar în câteva documente particulare de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea: „Vinde pi la casăle lor *fără să aibă* voie de la mănăstire" (1798, Iași, DRA, II, p. 693), „hotărîrea hrisoavelor s-au urmat întocma, *fără să să facă* vreo strămutare asupra venitului moșiei și *fără să să facă* din partea mănăstirii vreo cerere sau jalobă" (1800, DRA, II, p. 715). În cele mai multe documente particulare apare numai construcția corespunzătoare cu infinitivul: „ar fi țiind niște locuri de finaț, *fără a da* vinitul" (1799, Iași, DRA, II, p. 695) etc. Frecvența deosebită a construcțiilor cu infinitivul și raritatea construcțiilor cu conjunctivul pledează pentru faptul că înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, care aduce cu sine construcția ***fără să* + conjunctivul** (din ***fără (de) a* + infinitivul**), era recentă în acea perioadă (sfârșitul secolului al XVIII-lea).

Prin atestările de mai sus, corectăm afirmația Mioarei Avram, după care locuțiunea conjuncțională *fără (ca) să* datează din secolul al XIX-lea[142]. Cu toate acestea, chiar dacă vechimea conjunctivului este mai mare cu aproximativ jumătate de secol în propozițiile modale studiate, menționăm că folosirea acestui mod este încă rară în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În textele consultate pentru perioada 1800-1830, conjunctivul cu *fără să* apare numai într-o scrisoare din 1805 a lui P. Maior: „nu puteau... *fără să dea* instanție la magistrat" (P. Maior, *Scrisori și documente*, București, 1967, p. 72). În locul ei apare construcția infinitivală cu *fără de a* sau, mult mai rar, construcția ***fără de ce* + indicativul viitor.**

După 1830-1840 construcția ***fără (ca) să* + conjunctivul** se răspândește mult atât în limba scrisă, cât și în limba vorbită, concurând construcția corespunzătoare cu infinitivul, care se mai menține puternică mai ales în limba literară, și scoțând total din uz construcția ***fără de ce* + indicativul.**

Construcția ***fără (ca) să* + conjunctivul**, privită din perspectivă romanică, nu oferă nimic deosebit față de fr. ***sans que* + conjunctivul**, sp. ***sin que* + conjunctivul**, ital. ***senza che* + conjunctivul.** Ceea ce caracterizează româna este nu **originalitatea** construcției, ci **frecvența**

---

[140] Remarcăm în aceste exemple aspectul negativ al locuțiunii prepoziționale care însoțește infinitivul. Locuțiunea *fără de a nu* este foarte frecventă în limba veche (în special în limba din secolul al XVIII-lea). Începând cu secolul al XIX-lea ea devine din ce în ce mai rară.

[141] Vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4.

[142] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. p. 117.

deosebită a ei: în timp ce limbile romanice apusene preferă construcția cu infinitivul (it. *E partito sènza salutarci* pentru *E partito sènza che ci salutasse* (mai puțin folosită)), româna, în special în aspectul său popular, preferă construcția cu conjunctivul.

Pe plan diacronic, situația din româna veche, în care modala discutată se construia cu indicativul (*fără de ce* + **indicativul viitor**) în locul conjunctivului își găsește analogii în vechea franceză. În vechea franceză, locuțiunea *sanz ce que*, care corespunde fr. mod. *sans que*, se construia cu indicativul și își păstrează această capacitate până prin secolul al XVII-lea[143]. Prin generalizarea conjunctivului și înlăturarea indicativului din modalele care exprimă lipsa unei acțiuni secundare care să însoțească acțiunea regentei, limbile romanice au ajuns la „concordanțe" care merg până la identitate. Mobilul acestor concordanțe rezidă în semnificația modurilor: cel mai nimerit mod pentru exprimarea lipsei unei acțiuni care să însoțească acțiunea din regentă este conjunctivul, mod al non-realității, al posibilității și nu indicativul, mod al realității.

II. Conjunctivul în modala-comparativă

Comparativele se construiesc în limba română contemporană fie cu indicativul, fie cu condițional-optativul. Conjunctivul este posibil numai în comparativele de inegalitate introduse prin *decât să*. Atunci comparativa exprimă refuzarea sau excluderea unei acțiuni secundare.

Întrebuințarea conjunctivului în relație cu *decât să* este frecventă atât în limba literară, cât și în graiurile populare: *„decît să încurci* numai așa lumea, mai bine să șezi departe" (I. Creangă, *Opere*, București, 1939, p. 186; apud GLR, II, p. 311); *„decît să dau* o jurincă, mai bine ț-oi da o găină" (*Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, 1966, p. 143) etc.

Construcția ***decât să*** + **conjunctivul** se întâlnește și în dialectele aromân și meglenoromân: arom. „io ma g'ini mort voi s-h'iu *dikut s*-mi *tornu* foro muşata-locluț" (Papahagi, BA, p. 139) etc.

Care este vechimea acestei întrebuințări a conjunctivului în limba română ?

Mioara Avram (*op. cit.*, p. 129), încercând să stabilească vechimea locuțiunii *decât să*, care introduce comparativele cu conjunctivul, arată că cea mai veche atestare a construcției datează din secolul al XVII-lea, când ea apare la Varlaam.

Se pare însă că această locuțiune este mai veche cu aproape un secol, căci ea este întâlnită și în textele din secolul al XVI-lea: „Mai bine-ți iaste ciung în viiață să întri *decît* doao mîni avînd *să întri* în mâcă în focul nestins" (CT, 89^{v}, 90^{r}), „Mai bine-ți iaste să intri în viiață șchiop *decît* doao picioare avînd aruncat *să fii* în mâcă în focul nestins" (CT, 90^{r}). Apariția conjunctivului în aceste structuri este rezultatul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv: locuțiunea *decât să* s-a format pe baza locuțiunii prepoziționale mai vechi *decât a*, foarte frecventă în textele din secolul al XVI-lea: „Mai lesne e cămilei pren lăuntrul urechile acului a trece, *decît* bogatul în împărăția lu Dumnezeu *să între*" (CT, 161^{v}), dar „... cu mult mai bine ne era a sluji lor, *decît a muri* în pustie" (PO, p. 225) (pentru alte exemple, vezi C. Frâncu, în *op. cit.*, p. 167).

În ceea ce privește raportul dintre construcțiile ***decât să*** + **conjunctivul** și ***decât a*** + **infinitivul** se pare că încă din secolul al XVI-lea există o serie de mici deosebiri teritoriale: construcția cu infinitivul era mai frecventă decât cea cu conjunctivul în textele care reprezentau graiurile nordice și bănățean-hunedorene, mai conservatoare în general, pe când construcția cu conjunctivul era mai frecventă decât cea cu infinitivul în textele care reprezentau graiurile

[143] Cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 127; G. Moignet, *op. cit.*, p. 485-487. Spre deosebire de română, unde construcția cu indicativul a fost total înlocuită de construcția cu subjonctivul, în franceză, în special în vorbirea populară, se mai folosește și *sans que* + **indicativul** (cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 127).

B.C.U. „M. EMINESCU

sudice, mai inovatoare. De pildă, în CV, text care reprezintă graiurile nordice, apar numai construcții cu *decât a* + **infinitivul**, în schimb la Coresi sunt mai frecvente construcțiile cu *decât să* + **conjunctivul** (în CT apar 7 comparative cu *decât să* și numai două complemente comparative exprimate prin infinitivul cu *decât a*, în CC^2 apar 9 construcții cu conjunctivul și numai 3 cu infinitivul). În PO, text provenind din zona Banat-Hunedoara, care ține prin unele particularități mai mult de graiurile nordice decât de cele sudice, nu apar construcții cu conjunctivul (*decât să* + **conjunctivul**), ci numai construcții cu infinitivul. Aceste fapte arată că în secolul al XVI-lea înlocuirea infinitivului prin conjunctiv se desfășura mai cu amploare în graiurile sudice decât în cele nordice (vezi Capitolul al III-lea, 3.4).

În secolul al XVII-lea, numărul modalelor cu *decât să* + **conjunctivul** crește foarte mult, ca urmare a procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. Acum, construcția *decât a* + **infinitivul** devine foarte rară în toate textele, indiferent de regiunea din care provin. În *Cazania* lui Varlaam apar 6 construcții cu conjunctivul și numai două cu infinitivul-complement comparativ. În PM și IL numărul construcțiilor cu conjunctivul este de patru ori mai mare decât cel al construcțiilor cu infinitivul. Cam aceeași proporție există în documentele particulare din DR, SB, SI, IM.

În același timp se poate remarca, pe lângă înlocuirea infinitivului cu *decât a* cu conjunctivul cu *decât să*, o altă tendință, destul de accentuată în unele texte bisericești: substituirea infinitivului nu prin conjunctiv, ci prin gerunziu sau indicativ: CV: „Mai buînru e amu biînre făcînd, iaste voia lui d-ds(e)u a chinui, *decîtu* reu *a face*" (CV, 155); NT (1648): „că mai bine ieaste, de va fi voia lui dumnezău, a păți rău, *decît* rău *făcînd*" (în CV, p. 157), BB (1688): „Mai bine e cei de fac bine, de va vrea voia lui Dumnezău, *decît* cei ce *fac* rău" (în CV, p. 157). După cum se observă din aceste exemple, construcția din *CV* este mai corectă decât cea din *NT* și *BB*, cu toate că, dată fiind diferența de timp între ele și diferența de calitate a traducerii, ne-am aștepta ca expresia să fie mai clară în ultimele două texte.

În cursul secolului al XVIII-lea, construcția *decât să* + **conjunctivul** concurează și mai mult construcția *decât a* + **indicativul**. Aceasta din urmă apare numai sporadic în unele texte. De pildă, în cronica lui Neculce, cronică care reflectă mai bine ca alte texte limba vorbită a epocii, am înregistrat numai construcții cu conjunctivul: „mai bine să-și facă moarte cu mînule sale *decît să încape* în mînule păgînilor rob" (N, p. 45) etc. Aceeași situație este în cărțile populare din secolul al XVIII-lea. Astfel, în *Alexandria*, Brașov, 1794, am întâlnit numai construcția *decât să* + **conjunctivul** și nu și construcția *decât a* + **infinitivul**: „Mai bine să întru în pămînt de viu *decît să fac* așa" (Al, p. 88). Construcția cu conjunctivul apare chiar în cărțile populare, reprezentând zonele nordice (Bistrița-Năsăud), în care, se știe, construcțiile cu infinitivul au rămas puternice până astăzi: "Fătul meu, mai bine să zacă omul o boală grea, *decât să lăcuiască* cu muiarea sa" (1708, Bundacul Românesc (Bistrița-Năsăud), Archirie și Amadan, ms. 577 din BAR, f. 62); "Mai bine să-i paie rău că te-ai dus, *decât să-ț caute rău* că șezi" (id., 63^v) etc. Construcția cu conjunctivul este aproape singura folosită și în documentele particulare din acea epocă „mai bine să se așeză ei în de ei, *decît să margă* la giudecată" (1742, Moldova, DRA, II, p. 251); „*decît* alți străini *să se hrănească* pă moșie, mai bine ei" (1790, Muntenia, DRA, I, p. 767) etc.

În ceea ce privește valoarea conjunctivului din comparativele cu *decât să*, este evident că ea este cea de **posibilitate**: acțiunea **reală** din regentă este pusă față în față cu o acțiune **posibilă** din subordonată, care este însă respinsă. Propoziția comparativă arată în acest caz acțiunea care nu trebuie săvârșită sau pe care protagonistul procesului enunțării (locutorul) nu o dorește realizată și în locul căreia „se preferă realizarea acțiunii din regentă"[144].

[144] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 129.

În secolul al XVIII-lea a existat şi o **tendinţă de actualizare** a acţiunii respinse din comparativă, de trecere din zona **posibilului** în zona **probabilului şi certului**[145]. Numai în felul acesta se poate explica apariţia în secolul al XVIII-lea a modalei cu *decât* + **viitorul indicativ**, care începe să concureze construcţia *decât să* + **conjunctivul**: „ci au zis: *decît va lua* blestemul ţării, mai bine se va lipsi din domnie" (R. Popescu, *Cronica Ţării Româneşti*, Ploieşti, 1943, p. 103; apud Mioara Avram, *op. cit.*, p. 129). Construcţia rămâne însă rară în secolul al XVIII-lea. Am mai întâlnit-o în cărţile populare de pe la sfârşitul secolului: „*decît va merge el* înainte să mă pîrască, mai bine să merg eu să-l grăiesc de rău" (*Esopia*, Braşov, 1795, f. 4^v).

Construcţia *decât* + **viitorul indicativ** nu s-a impus în limba română, nici în limba literară şi nici în limba populară. Ea mai este atestată sporadic în prima jumătate a secolului al XIX-lea. după care dispare: „*decât vom discuta* şi *argumenta* despre sisteme negăioase, care ostenesc pe dascăli şi pe ucenici, ne închipuim mai bine că românii nu ştiu nici latineşte, nici franţuzeşte, nici italieneşte" (A. Russo, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1948, p. 150; ap. M. Avram, *op. cit.*, p. 130).

O inovaţie sporadică, apărută în secolul al XVIII-lea şi dispărută pe la începutul secolului al XIX-lea a fost construcţia *decât* + **perfectul compus indicativ**: „Mai bine m-ar fi apucat smîrcul, adecă sorbul mării, ce iaste la Africa, să mă fie înghiţit în pîntecele său, *decît am căzut* (= decât *să fi căzut*) în mînele voastre" (Esopia, Braşov, 1795, f. 27^v). Folosirea perfectului indicativ în locul perfectului conjunctiv aduce cu sine o actualizare a acţiunii din comparativă, fapt care este ilogic.

Un alt concurent al conjunctivului cu *decât să* este condiţional-optativul cu *decât*. Construcţia *decât* + **condiţional-optativul** nu apare în limba din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, ci numai în limba modernă, în unele graiuri populare, iar în limba literară la Sadoveanu: „*Decât ne-am ruga* pentru tine, mai bine pentru noi ne-am ruga" (M. Sadoveanu, *Opere*, vol. XV, Bucureşti, 1958, p. 504) etc.

O discuţie specială comportă comparativele-opoziţionale introduse prin *în loc să*. Această locuţiune conjuncţională poate să introducă atât o opoziţională propriu-zisă, cât şi o modală-comparativă cu nuanţă opoziţională (devenind atunci echivalentă cu *decât să*). După Mioara Avram (*op. cit.*, p. 217) şi după autorii *Gramaticii* Academiei (ediţia a II-a, vol. II, Bucureşti, 1963, p. 335), deosebirea între cele două valori ale lui *în loc să* ar fi următoarea: „când este opoziţională, prin locuţiunea *în loc să* se exprimă faptul care ar trebui realizat, pe când într-o propoziţie comparativă aceeaşi locuţiunea exprimă faptul care n-ar trebui realizat sau pe care vorbitorul nu-l doreşte realizat; lui *în loc să* comparativ îi corespunde de altfel în regentă ideea de „mai bine" (*mai bine, mai degrabă* exprimată sau subînţeleasă" (Mioara Avram, *op. cit.*, p. 217).

De când datează în limba română comparativa cu *în loc să* ? Urmărind diacronic această comparativă, Mioara Avram arată că *în loc să* cu valoare comparativă nu este mai veche de secolul al XIX-lea şi dă ca primă atestare un exemplu din Grigore Alexandrescu[146]: „Aşa *în loc să critici* greşalele streine, *în loc să rîzi* de alţii, mai bine rîzi de tine" (Gr. Alexandrescu, *Opere complete*, Bucureşti, 1940, p. 142; ap. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 216-217).

Se pare însă că această locuţiune este puţin mai veche. Ea nu apare în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, dar se întâlneşte pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea: „Tu singură cauţi moartea ta şi, *în loc să faci* bine altora, vei cădea tu în ticăloşia lor" (ms. 2587 din BAR (*Halima* prelucrată de călugărul Rafail în 1783, f. 8). Crearea comparativei-opoziţionale cu *în loc să* + **conjunctivul** se bazează pe existenţa anterioară a construcţiei cu infinitivul (*în loc (de) a* +

[145] Pentru distincţia între categoriile de **posibil, probabil şi cert**, vezi *Capitolul I.*
[146] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 217.

infinitivul): *„în loc de a-l certa* şi *a-l înfrunta* ca pre un om fără-de socoteală, nouă ne pare bine să rîdem" (A. Ivireanu, P, p. 95) etc.

În secolul al XIX-lea, comparativa-opoziţională cu ***în loc să* + conjunctivul** se extinde foarte mult, atât în limba scrisă, cât şi în cea vorbită: „Şi în loc să-mi plimbaţi prin Iaşi un personagiu de al lui Balzac, daţi mai bine eroului vostru o giubea largă" (A. Russo, SA, p. 25) etc. Este posibil ca la extinderea frecvenţei construcţiei cu *în loc să* în limba scrisă din prima jumătate a secolului al XIX-lea să fi contribuit, prin traduceri, şi locuţiunea franceză *au lieu que*.

4.11. Dacă în modale comparative (cu nuanţă opoziţională) locuţiunea *în loc să* apare abia pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în **opoziţionale propriu-zise** ea este mai veche. Prima atestare a conjunctivului cu *în loc să* într-o opoziţională propriu-zisă apare în *Cronica* lui Radu Popescu: *„În loc să-i facă* bine pentru binele ce au avut casele lor de la dînsul, el cu acest fel de lucruri îi ajuta şi-i răsplătea" (R. Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 209)[147]. „O ! minune, de atîta milostivire a domnului, *în loc să-l mustreze, în loc să-l pedepsească*, aude dintîiaşi dată un cuvînt din gura domnului" (*Ibid.*, p. 284). Acestea sunt singurele atestări de opoziţionale propriu-zise cu conjunctivul întâlnite în textele anterioare anului 1760. După 1760, opoziţionala cu ***în loc să* + conjunctivul** poate fi în întâlnită şi în documentele particulare: *„în loc să* ne *de*, ce ni mai eu" (1767, Moldova, DRA, II, p. 428). Construcţia infinitivală *în loc de a*, care introduce un complement opoziţional, se menţine încă puternică în toată epoca veche: "*În loc de-a-l acoperi* ca pe un tată, au ieşit afară şi l-au grăit de rău" (Antim Ivireanu, *Psaltire românească*, Bucureşti, 1694, p. 173); "Şi *în loc de a se bucura*, el începu a vărsa lacrămi" (*Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, Bucureşti, 1970, p. 314).

Apariţia opoziţionalei cu ***în loc să* + conjunctivul** limitează întrebuinţarea opoziţionalei cu ***în loc ce* + indicativul** şi a complementului opoziţional exprimat prin infinitiv precedat de locuţiunea prepoziţională *în loc (de) a*. Astfel, în limba din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea în opoziţionale se folosea numai indicativul însoţit de locuţiunea *în loc ce*: *„În loc ce era* să se închine lui Hristos şi să să mire de putearea lui şi să creadză, acolea se lepădară diîns şi de binele lui şi-l goniră" (V, p. 176), *„În loc ce te-ai bucura*, tu plîngi" (Dosoftei, VS, p. 57). În urma concurenţei dintre opoziţionala mai veche cu ***în loc ce* + indicativul** (sau **condiţional-optativul**) şi opoziţionala mai nouă cu ***în loc să* + conjunctivul,** iese biruitoare ultima. Ea se impune în limba literară şi în limba vorbită modernă, iar cea cu indicativul (sau cu condiţional-optativul) este înlăturată începând cu secolul al XIX-lea. În urma acestor schimbări, în opoziţionale conjunctivul devine **extensiv**, iar indicativul **intensiv**[148] în limba modernă. În limba veche, în schimb, indicativul era **extensiv** (prin construcţia ***în loc ce* + indicativul**), iar conjunctivul era **intensiv**.

Construcţia comparativo-opoziţională ***în loc să* + conjunctivul** se întâlneşte şi în dialectele din sudul Dunării: *„n loc se ascultă* şi *se fugă* di pisti gliecilu a arîului, iel-ntrebă" (T. Iliescu, *Carte de lectură macedoromână*, Bucureşti, 1885, p. 6); megl. *«an loc ti să ziţi* puscă, zi „miari"» (Papahagi, AAR, 1902, p. 81) etc.

Apariţia construcţiei ***în loc să* + conjunctivul** în dialectele aromân, meglenoromân şi dacoromân reprezintă inovaţii paralele şi independente, apărute la o dată târzie. Concludentă în acest sens este atestarea târzie a construcţiei în dacoromâna veche. Dacă pentru dialectul

---

[147] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 216.

[148] Afirmaţia noastră se limitează la situaţia din opoziţionalele propriu-zise, căci în condiţionale, temporale şi locale cu nuanţă opoziţională (numite false locale, false condiţionale şi false temporale) se foloseşte de regulă indicativul sau condiţional-optativul şi nu conjunctivul.

dacoromân se poate spune că inovaţia nu este mai veche decât sfârşitul secolului al XVII-lea, pentru dialectele aromân şi meglenoromân lipsa textelor vechi face imposibilă stabilirea cronologiei absolute a fenomenului. Se poate stabili numai o cronologie aproximativă, între despărţirea dialectelor şi faza actuală a dialectelor sud-dunărene menţionate.

Construcţia ***în loc să*** + **conjunctivul** din română este mai răspândită decât construcţiile corespunzătoare din limbile romanice apusene. Astfel, în franceză, deşi locuţiunea *au lieu que* se construieşte cu conjunctivul[149], construcţia cu infinitivul este mai răspândită. De asemenea, în spaniolă se foloseşte mai ales construcţia ***en vez de*** + **infinitivul**.

4.12. Conjunctivul în propoziţii finale

Ca şi în latină şi ca şi în limbile romanice apusene, în română modul obişnuit al finalelor este conjunctivul. Faptul se explică prin natura însăşi a acţiunii din finale: ea este virtuală, posibilă, presupune o direcţie prospectivă, faţă de acţiunea din cauzale, de pildă, care presupune un „fapt", o realitate. De aceea, în cauzale apare de regulă indicativul, pe când în finale, de obicei, conjunctivul. Opoziţia dintre cauză şi scop se reduce astfel la opoziţia **cert – posibil** (vezi Capitolul I, 1.21).

Cu toate că în ceea ce priveşte alegerea modului în propoziţii finale româna se încadrează în mediul romanic (conjunctivul din finale fiind general în toate limbile romanice), româna prezintă o serie de trăsături, care, deşi nu o izolează de celelalte limbi romanice, îi conferă o individualitate aparte. Este vorba de două caracteristici:

1) româna a extins foarte mult uzul conjunctivului în finale prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv. Acolo unde limbile romanice apusene folosesc şi infinitivul final şi conjunctivul final, româna, mai ales limba populară, foloseşte cu precădere conjunctivul final (vezi Capitolul al III-lea).

2) româna a extins, pe de altă parte, uzul indicativului şi imperativului în propoziţii finale (introduse prin conjuncţia *de*: *Du-te de mănâncă !; se duce de mănâncă; s-a dus de-a mâncat*); *Pasă... de vezi* (CS, IV, 28v), dar *blămu să* vedem (id., 29[r]).

Asupra primei trăsături nu vom mai insista. Cele mai multe aspecte ale ei au fost discutate în *Capitolul al III-lea*. Menţionăm numai faptul că în româna actuală infinitivul final, atât de frecvent în latina populară şi în limbile romanice apusene, se foloseşte numai în limba scrisă şi în limba vorbită a oamenilor culţi. În graiurile populare, el nu apare decât în unele regiuni izolate din nordul şi nord-vestul ţării[150].

În ceea ce priveşte cea de-a doua tendinţă, de *actualizare a scopului*, de aducere a acţiunii dintr-o *lume posibilă* în *lumea reală* a vorbitorului, prin folosirea indicativului, se poate spune, de asemenea, că ea a afectat mai mult limba populară decât limba cultă. De asemenea, ea a afectat limba veche din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea mult mai puternic decât limba vorbită actuală...

Iată câteva date concludente pentru concurenţa între conjunctiv şi indicativ (eventual imperativ) în finale:

Cercetarea textelor vechi româneşti arată că finalele cu ***de*** + **indicativul** în locul celor cu conjunctivul sau în locul construcţiilor cu infinitivul-final au fost, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, foarte frecvente mai ales în textele mai apropiate de limba vorbită, în documentele particulare, în cărţile populare, în cronicile lui Ureche, Neculce, R. Popescu, Anonimul

---

[149] Vezi E. Tănase, *op. cit.*, p. 141-142.

[150] Infinitivul final în locul conjunctivului a fost înregistrat nu de mult de A. Turculeţ şi G. Istrate, *Cercetări dialectale în judeţul Bistriţa-Năsăud*, în „Fonetică şi dialectologie", vol. VII, p. 204, în unele localităţi din nordul ţării: *„să duc a col'inda"* (*ibid.*, p. 204) etc.

brâncovenesc etc. În textele bisericeşti, în textele juridice şi în unele documente oficiale frecvenţa finalelor cu *de* + **indicativul** este mai mică decât cea a finalelor cu conjunctivul.

Iată câteva date statistice: în *Scrisorile de la Bistriţa* din secolul al XVI-lea (primele opt scrisori din *SB*) am întâlnit trei finale cu *de* + **indicativul** şi numai una cu conjunctivul: „el au trimis la Sasi *de* mi-*au cerşit*...“ (SB, p. 34) etc. În primele 6 documente din *DR*, cuprinse între 1576-1600, apar patru construcţii cu *de* + **indicativul** şi trei cu conjunctivul. În unele documente apare finala, devenită apoi arhaică *cu, cum să*, alături de cea cu *(ca) să*, frecventă până astăzi: "făsut-am această a mea scrisoare *ca să fie* de mare credinţă la mâna nepotu-miu Anghel din Olăneşti, *cum să să ştie*" (1593, R. Vâlcea, DL, 103); "mi-au venit soli din ţara Moscului de la împăratul, *cum să*-mi *dea* 10.000 tălere de sute, *să mă bat* cu turcii" (1600, Transilvania, DÎ, 129).

În schimb, în textele bisericeşti din acea perioadă precumpănesc finalele cu conjunctivul "spre-aceasta chiemaţi fusetu, *cum se* blagoslevenie dobândiţi" (CV, 77^{v}/10), "E Alexandru măhăi cu mânra şi venre se rrăspundză" (CV, 6^{v}/5-6), dar "treméseră la elu *de*-lu rrugară" (CV5v/10-11); indicativul este înlocuit cu conjunctivul în textul corespunzător coresian: "treméseră cătr-îns *să nu-şi dea* sine întru batjocură" (CPr, 92). "şi cu sulița împunseră-l, *printru să lase* noao leage domnu nostru" (CS, XI, 97^{v}), "va lasa grindine în pânea lui... *derept să-ş aducă aminte* de beseareca" (CS, II, 10^{v}), "şi lasă noao greşalile noastre, *ca* şi noi *lăsămu* greşitilorù noştri" (CS, XV, 120^{r}). Astfel, în CC^{2} pe 50 de pagini (p. 250-300) apar 40 finale cu conjunctivul şi numai 15 cu indicativul. În CT tot pe 50 de pagini (f. 1^{r}-25^{v}) am întâlnit 25 de finale cu conjunctivul şi numai 4 cu *de* + **indicativul**. Finalele cu *pentru să*, atestate din secolul al XVI-lea şi în documente se menţin puternice în secolele următoare: "Scris-am eu, Negre, fratele Nedei, *pentru să se ştie*" (1595-1625, Ilfov, DÎ, p. 107); "carele s-au lepădat de leagea sa... *pentru să înşale* o muiare" (1693, DÎ, p. 181) etc.

În secolele următoare, asistăm la o scădere progresivă a frecvenţei construcţiilor cu *de* + **indicativul** şi la creştere, iarăşi progresivă, a finalelor cu conjunctivul atât în documentele particulare, inscripţii şi însemnări din biserici, cât şi în textele bisericeşti, juridice, cronici, cărţi populare etc. De pildă, dacă în *Cronica* lui Ureche pe 50 de pagini (p. 100-149) am întâlnit 31 de finale cu indicativul şi 32 cu conjunctivul, în *Cronica* lui Neculce, scrisă cu aproape un secol mai târziu, apar, tot pe 50 de pagini (N^{1}, p. 300-349), 30 de finale cu conjunctivul şi numai 18 cu indicativul. Aceeaşi preferinţă pentru conjunctiv în propoziţiile finale există şi la cronicarii munteni. La R. Greceanu pe 50 de pagini (p. 10-50, 250-260) am găsit 31 finale cu conjunctivul şi 25 cu indicativul, iar la Anonimul brâncovenesc (p. 280-330) apar 39 finale cu conjunctivul şi 19 cu indicativul[151].

Cea mai mică frecvenţă a indicativului final şi cea mai mare frecvenţă a conjunctivului final se înregistrează în textele juridice din secolul al XVII-lea. Astfel, în *PM* şi *IL* (ediţia Longinescu) pe 20 de pagini am întâlnit 12 finale cu conjunctivul şi numai o singură finală cu indicativul.

Dacă în documentele particulare din secolul al XVI-lea numărul finalelor cu *de* + **indicativul** este mai mare decât cel al finalelor cu conjunctivul (vezi Capitolul al III-lea), în documentele particulare din secolul al XVIII-lea asistăm la o situaţie opusă: conjunctivul este mult mai frecvent decât indicativul cu *de* în finale. Astfel, în 10 documente munteneşti din *DRA, I* (documentele cu nr. 554, 555, 559, 563, 573, 574, 577, 578, 579) am întâlnit 6 finale cu conjunctivul şi numai 2 cu indicativul. Aceeaşi situaţie există şi în documentele moldoveneşti. În documentele din *SI*, vol. VI (p. 4-66, 183-207, 240-242), toate din secolul al XVIII-lea, apar 20 de finale cu conjunctivul şi numai 4 cu *de* + **indicativul**.

[151] Pentru cronicarii munteni am folosit ediţia Gregorian M., *Cronicari munteni*, vol. I-II, Bucureşti, 1961.

În secolul al XIX-lea, tendința de limitare a finalelor cu *de* + **indicativul** și de extindere a finalelor cu conjunctivul se accentuează. Acum indicativul este înlocuit, în special în limba scrisă, total prin conjunctiv în enunțuri cu verbul regent la trecut (*Mersesem de mâncasem* > *Mersesem să mănânc*; *Am mers de am mâncat* > *Am mers să mănânc*). El rămâne încă puternic în cazul când verbul regent este la prezent sau la viitor (*El merge de mănâncă*). De asemenea, rămâne puternic imperativul în finale de tipul *Du-te de mănâncă*.

În limba actuală, finalele cu imperativul și cu indicativul se mai întâlnesc în special în limba populară: „Păpărúgă, rúgă / Ia ieș *dă* ne *udăi !*" (Em. Petrovici, TD, p. 48), „Punem afară *di să zvîntă*" (*ibid.*, p. 219) etc. Conjunctivul final este însă mult mai frecvent în limba populară actuală decât indicativul cu *de*: „punim și zăr *ca să facîm mai mult*" (*ibid.*, 219). Cercetând frecvența conjunctivului și indicativului cu *de* în finale pe baza *Textelor dialectale* culese de Em. Petrovici am constatat că frecvența conjunctivului este de 4-5 ori mai mare decât cea a indicativului cu *de*. De pildă, în punctul 605 la același anchetat (Vasilica Zugravu) apar cinci finale cu conjunctivul și o singură finală cu indicativul. În punctul 728, în textele culese din gura Mariței C. Briceagu apar 8 finale cu conjunctivul și 3 cu indicativul. În cele mai multe texte dialectale apar numai finale cu conjunctivul (vezi Em. Petrovici, *Texte dialectale...*, p. 142 și urm.)[152].

Faptele prezentate mai sus arată că, pe măsură ce ne apropiem de limba actuală, conjunctivul își extinde în finale întrebuințarea, concurând, pe de o parte, infinitivul, pe de alta, indicativul cu *de*, mod care într-o fază mai veche a limbii era foarte răspândit în acest tip de propoziție. Ținând seama de frecvența deosebită a indicativului cu *de* în limba veche putem spune că în limba din secolele al XVI-lea și al XVII-lea predomina tendința de **actualizare** a scopului.

Această tendință se observă și prin existența în limba veche a unei alte construcții cu indicativul sau cu condiționalul: *că doar(ă)* + **indicativul** (condiționalul). Finala cu *că doar(ă)* + **indicativul** (sau **condițional-optativul**) apare în texte pe la sfârșitul secolului al XVII-lea: „O surpă gios *că doară ar vedea*" (Dosoftei, VS, p. 93); „Ci să lăsăm năravurile cele rele și obiceele cele necuvioase, *ca doară s-ar milostivi* Dumnezeu asupra noastră" (Ivireanu, P. p. 97) "Să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, *doară are* întoarce omul să caute spre el" (1693, Brașov, ms. 1436, BAR, *Fiziologul*, f. 47[r]). Construcția este relativ rară în limba veche. În limba vorbită modernă și la unii scriitori (Sadoveanu, Galaction, Agârbiceanu, Arghezi) apare în locul conjunctivului construcția *doar-doar* + **viitorul indicativ**: „Părinte Dănilă, să spui așa, cum am așteptat degeaba, *doar-doar a înțelege* slujbașii" (M. Sadoveanu, *Opere*, vol. X, p. 55); „Socotiră că este mai isteț să-și piardă urma în codri, *doar-doar vor izbuti* să scape" (G. Galaction, O, I, p. 280) etc. Aceste finale cu viitorul indicativ sunt însă mult mai rare decât cele cu conjunctivul. Ele însă au supraviețuit concurenței conjunctivului, datorită și faptului că prezența adverbului *doar* aduce în expresie ideea de îndoială, de posibilitate, idee ce concordă cu semnificația conjunctivului. Prin folosirea îmbinării *doar-doar* + **viitorul indicativ**, cantitatea de **probabil** care există în viitorul indicativ este micșorată, semnificația îmbinării apropiindu-se mai mult de zona **posibilului** decât de cea a **certitudinii**. De fapt, opoziția între finalele cu conjunctivul (*Merge să vadă*), finalele cu *doar-doar* + **viitorul indicativ** și finalele

---

[152] Finalele cu *de* + **indicativul** în locul finalelor cu conjunctivul apar și în dialectele din sudul Dunării: megl. „leagă calili *di pasc* în veră" (Papahagi, AAR, 1902-1903, p. 106), dar „nu-ți dă *să bei*" (*ibid.*, p. 62). În dialectul aromân construcția *de* + **indicativul** este mai rară decât în dialectele dacoromân și meglenoromân. Consultând textele din Per. Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905, am întâlnit numai finale cu conjunctivul și cu *de* + **imperativul**: „Na ! lîna aistă s-ti duți *s-u lai*" (p. 21); „L'a tucinl'i aești și du-ti *di l'bagă* în loc" (*ibid.*, p. 19) etc.

cu *de* + **indicativul** se reduce la opoziția **posibil ~ probabil ~ cert**. Schematic, această opoziție poate fi redată în felul următor:

Posibil	Probabil	Cert
Merge să vadă	*Merge doar-doar va vedea*[153]	*Merge de vede*
Conjunctivul	***Doar-doar* + viitorul indicativ (condițional)**	***De* + indicativ**

Ca și în alte cazuri (vezi Capitolul al II-lea, 2.3), viitorul indicativ este o punte de legătură între indicativ și conjunctiv, între cert și posibil. De fapt, legătura între viitorul indicativ și conjunctiv este vizibilă în latină și în limbile romanice apusene. În latină, viitorul I indicativ este un vechi conjunctiv, iar viitorul II și perfectul conjunctivului nu se disting decât la persoana I singular. În română, legătura între conjunctiv și viitor indicativ este vizibilă atât în dialectul dacoromân (în care există un viitor care include forme de conjunctiv *am să cânt*), cât și în dialectele din sudul Dunării (în dialectul meglenoromân conjunctivul a preluat întrebuințările viitorului, iar în dialectul istroromân „restrictivul viitor" și indicativul prezent au preluat întrebuințările conjunctivului înlocuindu-i și formele. Pe plan funcțional, concurența conjunctiv-viitor indicativ este mare și în alte structuri sintactice atât în română[154], cât și în limbile romanice apusene[155].

O construcție finală interesantă, atestată încă din secolul al XVI-lea, este cea cu repetarea conjuncției *să*: *să nu cumva să*: "Iar banii de lafă să vie la noi... *să nu cumva să aibă* sminteală creștinătatea" (1600, Transilvania, DÎ, 131; *ibid.*, 133).

Unele fenomene care au avut loc în istoria limbii române în ceea ce privește întrebuințarea modurilor în propozițiile finale își găsesc analogii în celelalte limbi romanice. Astfel, unele limbi romanice foloseau într-o fază mai veche a lor indicativul în locul conjunctivului[156]. Limitarea întrebuințării indicativului și extinderea întrebuințării conjunctivului reprezintă inovații paralele și independente în fiecare limba romanică. De pildă, ca și româna din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, franceza veche folosea în finale atât conjunctivul cât și indicativul (în special viitorul[157]). Începând cu secolul al XVII-lea se observă în franceză o puternică tendință de înlocuire a indicativului din finale prin conjunctiv sau prin construcții infinitivale[158]. Această tendință a dus la înlocuirea totală a indicativului din aceste propoziții în franceza modernă literară[159]. În franceza vorbită însă, indicativul poate să mai apară, ca și în română, în locul conjunctivului în propoziții finale[160]. Cu toate acestea, în timp ce în limba română vorbită finalele cu indicativul, deși mai rare decât cele cu conjunctivul, sunt obișnuite,

---

[153] În locul viitorului I se poate folosi și condiționalul prezent (*Merge doar-doar ar vedea...*) care din punctul de vedere al semnificației este un „viitor ipotetic", un viitor mai apropiat de zona **posibilului** decât viitorul indicativ (Vezi *Capitolul al II-lea*, 2.3).

[154] Vezi 4.10, mai sus.

[155] Vezi E. Tănase, *op. cit.*, p. 128, 286-287; G. Moignet, *op. cit.*, p. 455 și urm.; W. van der Molen, *op. cit.*, p. 131.

[156] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 455 și urm.; E. Tănase, *op. cit.*, p. 128; A. Badia-Margarit, *op. cit.*, p. 96 și urm.

[157] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 128; G. Moignet, *op. cit.*, p. 455.

[158] Cf. E. Tănase, *op. cit.*, p. 128; W. der Molen, *op. cit.*, p. 131.

[159] Cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 131; E. Tănase, *op. cit.*, p. 128.

[160] Cf. W. van der Molen, *op. cit.*, p. 131.

în franceza vorbită ele sunt extrem de rare[161]. Situații asemănătoare există și în limbile spaniolă și italiană, limbi care au generalizat în limba literară uzul conjunctivului în finale. Aceste limbi folosesc, în schimb, mult mai frecvent decât româna construcțiile infinitivale (sp. *para* + **infinitiv**; it. *per (al fine di, allo scopo di)* + **infinitiv**)[162].

În concluzie, româna se caracterizează în ceea ce privește modul din propozițiile finale prin două trăsături caracteristice:

1) Frecvența deosebită a conjunctivului ca urmare a procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. Întrebuințarea infinitivului final se limitează în română la limba literară și la câteva arii laterale ale dialectului dacoromân, în timp ce în limbile romanice apusene ea este foarte largă, cuprinzând atât aspectul literar cât și aspectul dialectal[163].

2) Menținerea până astăzi, mai ales în vorbirea populară, a finalelor cu indicativul (sau cu condițional-optativul și imperativul). În limbile romanice apusene, modul indicativ, folosit într-o fază mai veche în finale alături de conjunctiv, se mai menține sporadic în unele limbi și este total înlocuit prin conjunctiv sau prin construcții infinitivale în alte limbi.

4.13. Conjunctivul în propoziții consecutive

În latina clasică în consecutive se folosea numai conjunctivul, indiferent de faptul dacă acțiunea-consecință era prezentată ca reală sau ca ireală, posibilă, eventuală[164]. Limbile romanice, inclusiv româna, se deosebesc de latină prin aceea că folosesc în consecutive atât conjunctivul (când acțiunea este prezentată ca posibilă), cât și indicativul (când acțiunea este reală) și condițional-optativul (când acțiunea este ireală, este dorită sau condiționată).

Este posibil ca restrângerea întrebuințării conjunctivului să fi început încă din latina populară. De fapt, în latina populară, a fost semnalată de cercetători[165] o tendință de extindere a uzului indicativului și de limitare a întrebuințării conjunctivului în consecutive.

Situația din româna veche întărește ideea că într-o perioadă mai veche, cuprinsă între latina populară și româna din secolul al XVI-lea, indicativul era modul cel mai obișnuit în consecutive și că dezvoltarea conjunctivului în acest tip de propoziții este un fenomen mai nou în română. Astfel, în textele din secolul al XVI-lea, marea majoritate a consecutivelor are ca nucleu un verb la modul indicativ sau condițional-optativ. Consecutivele cu conjunctivul, toate cu nuanță finală, sunt destul de rare. De pildă, în 50 de pagini din *CT* (f. 1^{r}-25^{v}) am înregistrat o singură consecutivă cu conjunctivul, dar 18 cu indicativul. În *LC* apar trei consecutive cu conjunctivul, dar 23 cu indicativul. În schimb, în *PO*, în primele 100 de pagini am întâlnit un număr mai mare de consecutive cu conjunctivul: 23 față de 35 cu indicativul. În documentele particulare din secolul al XVI-lea (din *SB*, *DÎ* și *DR*) nu am întâlnit consecutive cu conjunctivul (cele două exemple întâlnite sunt neclare, propozițiile fiind mai degrabă finale decât

---

[161] W. van der Molen (*op. cit.*, p. 131) citează numai un singur exemplu: „Faut fermet vôtre porte, pour qu'on vous *prend* pas autre chose" din limba franceză vorbită.

[162] Cf. Iorgu Iordan, C. Duhăneanu, *op. cit.*, p. 193; S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 533-544.

[163] În latina populară se manifestă tendința de a extinde uzul infinitivului final prin limitarea întrebuințării conjunctivului (cf. P. Perrochat, *op. cit.*, p. 182). Infinitivul final este puternic și în faza primitivă a limbii române (vezi *Capitolul al III-lea*, 3.4). Unele limbi romanice (franceza, italiana) au extins infinitivul final în detrimentul conjunctivului (vezi pentru aceasta W. van der Molen, *op. cit.*, p. 114).

[164] A. Ernout (în nota nr. 2 de la p. 370 a lucrării lui O. Riemann, *Syntaxe latine*, ed. VII, Paris, 1935) explică subjonctivul din consecutivele care exprimă un fapt real ca datorându-se unei *„confuzii care s-a stabilit în latină între finale, unde conjunctivul este normal, și consecutive"*.

[165] Cf. ILR, I, p. 354. Prima atestare a unei consecutive cu indicativul apare într-o inscripție din secolul al II-lea e.n. (*ibid.*, p. 354). G. Moignet, *op. cit.*, p. 251, arată că în textele latinești târzii și mai ales în traducerile din greacă apare și construcția cu *ut* **consecutiv** + **infinitivul**.

consecutive): "eu aşi pohti de la împăratul şi de la ţară, cum în ţara ungurească să-mi dea olate, *cât să aib* venit întru an o sută de mie de talere" (1600, Transilvania, DÎ, p. 131); "să-mi dea în ţara ungurească olate, *cât să aib* venit într-un an o sută de mie de talere" (1600, Transilvania, DÎ, p. 133).

În ceea ce priveşte antecedentele cu care conjunctivul din consecutive intră în relaţie homonexă în secolul al XVI-lea, acestea sunt: *cum să, cât să, ca să*[166]. Iată câteva exemple: „Şi acel pământ nu era lor destul *cum* într-una *să poată* lăcui" (PO, p. 45), „Că lucrătoriul nu seamănă atîta grîu *cît să fie* lui destul să-i ajungă, ce atîta *ca* şi mulţi *să hrănească*" (CC^2, p. 341) etc. Cea mai mare frecvenţă din aceste elemente de relaţie o are *cum să*, fiind urmată în ordine descrescătoare de *cât să* şi de *ca să*[167]; "Nu este în noi atare tărime, *cum să le stăm* de alean" (*Fragmentul Todorescu* (FT,4r), "Că lucrătoriul nu seamănă atât grâu, *cât să fie* lui destul să-i ajungă, ce atâta *ca* şi alţi mulţi *să hrănească*" (CC^2, 388).

În secolul al XVII-lea, se menţin aceleaşi elemente de relaţie, însă se schimbă frecvenţa lor. Consecutivele cu *cât să* ajung pe primul loc, urmate de cele cu *ca să*, iar pe ultimul loc trecând cele cu cea mai mare frecvenţă în secolul al XVI-lea, *cum să*: „Deci aşa să ne grijim aice pre lume *cât să nu piardem* cele cereşti pentru cele pementeşti" (V, p. 290) etc.

Şi în secolul al XVII-lea consecutivele cu indicativul sunt mult mai frecvente decât cele cu conjunctivul. De pildă, urmărind în Cazania lui Varlaam frecvenţa consecutivelor cu ***cât să* + conjunctivul** în raport cu cea a consecutivelor reale cu ***cât* + indicativul** am înregistrat 19 exemple cu indicativul şi numai două cu conjunctivul. Un fapt deosebit de important în istoria consecutivelor cu conjunctivul este apariţia la sfârşitul secolului al XVII-lea a construcţiei ***încât să* + conjunctivul**, construcţie care se răspândeşte la început greu, fiind rar atestată în secolul al XVIII-lea, dar care devine începând cu secolul al XIX-lea cea mai frecventă construcţie în consecutivele-finale.

Prima atestare am întâlnit-o în *Predoslovia* la *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, scrisă de R. Greceanu[168]: „Aceste vîrtuţi le ai pe toate măria-ta pe deplin, căci ele izvorăsc din înţelepciunea şi multa bunătate a înălţimei-tale şi precum apa potoleşte focul, tot aşa îţi poţi potoli măria-ta, oricînd voieşti, oricît de mare mînie a sufletului, *încît să nu te vezi* nevoit a o lăsa să izbucnească de la sine" (*Cronicari munteni*, ediţie îngrijită de L. Onu, Bucureşti, 1970, p. 106). În aceeaşi „predoslovie" apar şi două consecutive cu ***încât* + indicativul**. De exemplu: „m-ai încălzit *încît nu poci* să-mi arăt mai bine recunoştinţa" (*ibid.*, p. 105).

Aceste exemple demonstrează că pe la sfârşitul secolului al XVII-lea era în uz construcţia *încât* şi că ea putea să fie folosită atât în consecutive reale (***încât* + indicativul**), cât şi în consecutive finale (***încât să* + conjunctivul**).

Prin aceasta fixăm o nouă cronologie faţă de cea stabilită de Mioara Avram (*op. cit.*, p. 146), care crede că propoziţiile consecutive cu *încât* apar abia spre sfârşitul secolului al XVIII-lea.

La Radu Popescu apare o construcţie neobişnuită, neîntâlnită de noi în alte texte: este vorba de construcţia ***până încât să* + conjunctivul**: „de-şi vor pleca capetele de voe la porunca putearnicii împărăţii şi să se supuie hanului, bine, iar de nu, să le dea războaie ca acela *pînă încît să*-l strîngă şi *să*-i *facă* a să supune" (R. Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti*, Bucureşti, 1963, p. 287). Menţionăm faptul că, în afară de cronicarii munteni, consecutiva cu ***încât să* +**

---

[166] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 143; C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 168, 367.

[167] În *PO* apare consecutiva cu ***decât să* + conjunctivul**: „Şi zise Cain către Domnul: mai mare fărădelegea ta *decît să*-mi *fie* mie iertat" (PO, p. 23). Acest tip de consecutivă nu mai apare în alte texte.

[168] Această *Predoslovie* a fost scrisă în anul 1699 (cf. L. Onu, *Cronicari munteni*, Bucureşti, 1970, p. 16).

conjunctivul nu mai apare în nici un text de pe la sfârşitul secolului al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea nu apare în cronica lui Neculce, în scrierile româneşti ale lui D. Cantemir şi nici în cronicile rimate din secolul al XVIII-lea[169]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, consecutiva finală cu ***încât să* + conjunctivul** se mai întâlneşte în câteva documente oficiale muntenești: „Sorocul dar, dă protimisis, să dă la cei ce sînt de faţă dă trezeci dă zile... *încît* cel ce are tin protimisis şi este de faţă... *să fie* dă tot lipsit şi jalba lui... *să nu fie* nicidăcum primită" (1775, document de la curtea lui I. Ipsilanti, (în) *Pravilniceasca condică*, Bucureşti, 1957, p. 182).

Prezenţa lui *încât să* numai în textele muntenești ne conduce spre ipoteza că propoziţia consecutivă finală cu ***încât să* + conjunctivul**, devenită mai târziu cea mai răspândită consecutivă finală, a apărut mai întâi în regiunile sudice şi s-a limitat mult timp (secolul al XVIII-lea în întregime) la aceste regiuni. Este posibil ca nici în regiunile sudice consecutiva cu *încât* să nu fi fost răspândită în graiuri, ci să se fi limitat numai la aspectul „literar" al limbii. Ca dovadă pentru această ipoteză putem aduce faptul că propoziţia cu *încât* nu apare atestată în nici un document mai mărunt, sau în inscripţii şi însemnări din biserici. De asemenea, o altă dovadă ar fi absenţa conjuncţiei consecutive *încât* în graiurile populare actuale (în *Textele dialectale* culese de Emil Petrovici şi în cele trei volume de *Antologie de proză populară epică* alcătuite de Ov. Bîrlea, Bucureşti, 1966, nu apar consecutive cu *încât*). Este posibil ca prezenţa consecutivelor cu *încât* în unele culegeri mai vechi de texte populare (culegerile lui Ispirescu, Sbiera, Reteganul) să se datorească culegătorului sau editorului[170].

În vorbirea populară apar numai consecutive finale cu ***cât să* + conjunctivul**, ***aşa încât să* + conjunctivul** şi consecutive reale cu *de* şi *că*: „Şi-o strîsĕm cu o şfară, *cît* mîzca aheia *să n-aibă* răsuflătóre" (Emil Petrovici, TD, p. 124), „Ş-atuşa vinę încăldît, aşa încît să poţ ţíná mîna" (*ibid.*, p. 28) etc.

Nici în dialectele aromân şi meglenoromân nu există consecutiva cu ***încât să* + conjunctivul**. În aceste dialecte apar, ca şi în graiurile dacoromâne, consecutivele cu ***cum-s* + conjunctivul**; ***s-* + conjunctivul**: arom. „Ma părinţîl' şi fraţl'i nu vrură s-u dă, că mutreà s-l'-află un ğone aleptu, *cum s-no-aibă* altu sum soare" (Papahagi, BA, p. 484); megl. „Nu im soari *să vedem* urdina" (Papahagi, AAR, 1902, p. 83) etc.

Cu toate că propoziţia consecutivă cu ***încât să* + conjunctivul** nu avea nici o susţinere în limba populară, ea se răspândeşte foarte uşor în limba literară din secolul al XIX-lea, ajungând ca până pe la 1860-1870 să devină cel mai răspândit tip de consecutivă finală, după cum cea cu ***încât* + indicativul** devine cel mai răspândit tip literar de consecutivă reală: „De un semn în treacăt de la ea / El sufletul ţi-l leagă / *Încît să n-o mai poţi* uita / Viaţa întreagă" (Eminescu, *Opere*, I, p. 189) etc.

---

[169] Pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea cele mai răspândite consecutive finale erau cele cu ***cât să* + conjunctivul** şi ***ca să* + conjunctivul**: „Nici un lucru nu va fi atîta de silnic *cît să* mai *pleci* a doua oară" (1786, *Istorie etheopicească*, ms. 57, BAR, f. 21) etc.

[170] Iată un exemplu din Ispirescu: „Nu crez eu să fi fost el aşa de uşurel, *încît să nu fi luat* vreun semn cu care să dovedească fapta" (Ispirescu, *Legendele şi basmele românilor*, Bucureşti, 1882, p. 257).

4.14. Conjunctivul în propoziții concesive

În latina clasică, în propozițiile concesive se folosea atât conjunctivul, cât și indicativul, prezența acestor moduri fiind strâns legată de conjuncția întrebuințată. În latina clasică se pare că uzul conjunctivului era mai frecvent. În latina târzie se observă două tendințe în ceea ce privește întrebuințarea modurilor în concesive:

1) Tendința de extindere a conjunctivului, folosit acum chiar cu conjuncțiile care cereau de obicei indicativul în latina clasică. De pildă, conjuncția concesivă *quamquam*, folosită în latina clasică, numai cu indicativul, începe să se întrebuințeze cu conjunctivul, ajungând în scurt timp până acolo încât să admită numai acest ultim mod. Unii cercetători vorbesc chiar de o extindere *nemotivată*[171] a întrebuințării conjunctivului concesiv în latina târzie.

2) Tendința de folosire a indicativului chiar după conjuncțiile care cereau de obicei în latina clasică conjunctivul (*licet, cum, quamuis*)[172]. Dintre aceste tendințe mai puternică era prima.

Care este situația în limbile romanice ?

Ca și în latină, în limbile romanice concesivele se construiesc fie cu conjunctivul, fie cu indicativul. S-a adăugat posibilitatea de a se construi cu condiționalul, ca urmare a apariției acestui nou mod romanic. În general, alegerea modului este determinată de opoziția *cert (real) ~ incert (ireal)*. Însă în timp ce unele limbi romanice au dezvoltat masiv uzul conjunctivului în concesive, altele i-au restrâns întrebuințarea prin folosirea indicativului sau a condiționalului chiar în cazurile în care ar fi necesar, conform semnificației modale, un conjunctiv. În prima categorie intră italiana și franceza literară[173], care folosesc în concesive în special conjunctivul, în a doua româna, limbile iberice și franceza populară[174], care întrebuințează mult mai des indicativul (sau condiționalul) decât conjunctivul.

În ceea ce privește elementele de relație cu care se introduc concesivele în limbile romanice, de care depinde foarte mult alegerea modului, majoritatea acestor elemente sunt formații pe teren propriu, căci conjuncțiile latinești *cum, licet, quamquam, quamuis, ut, etiamsi* și *etsi* nu s-au păstrat.

Pentru română, trebuie menționată bogăția deosebită a conjuncțiilor concesive, toate formate pe terenul limbii române din elemente moștenite din latină (*deși, cu toate că, chiar să, să, chiar dacă*) sau împrumutate (*măcar să (că)*, în care *măcar* < ngr. *macari*; *batâr să*, în care *batâr* < mg. *bator* etc.

Dintre toate conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale concesive, care admit în româna contemporană conjunctivul trebuie menționate: *să, măcar să, chiar să, barem să, să și, fără să.* Aceste elemente de relație sunt compatibile numai cu conjunctivul, dar incompatibile cu indicativul și cu condițional-optativul, deci ele pot fi trecute în categoria antecedenților *neactualizanți*. Incompatibilitatea acestor elemente de relație cu indicativul și cu condițional rezidă în aceea că ele conțin conjuncția *să*, conjuncție devenită morfem al conjunctivului și, prin aceasta, compatibilă numai cu conjunctivul. În schimb, conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale

---

[171] Vezi G. Moignet, *op. cit.*, p. 250.

[172] Vezi ILR, I, p. 371.

[173] Vezi S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 559; M. Grevisse, *op. cit.*, p. 1031.

[174] Spre deosebire de franceza literară, în care verbul din concesivă este în majoritatea cazurilor la conjunctiv, chiar când este vorba de un fapt real, în franceza vorbită se manifestă tendința de a folosi după conjuncțiile concesive, în special, după *bien que* și *quoique*, indicativul. W. van der Molen (*op. cit.*, p. 117-131) a arătat că, în timp ce gramaticile normative recomandă după aceste conjuncții numai conjunctivul, franceza vorbită utilizează, în proporție de aproximativ 60-70 % din cazuri, indicativul.

deşi, cu toate că, măcar că, chiar, chiar de, chiar dacă sunt compatibile numai cu indicativul şi condiţional-optativul şi incompatibile cu conjunctivul.

Care este vechimea conjunctivului în concesivele din limba română ?

Cercetând textele dacoromâneşti vechi, am constatat că în limba secolul al XVI-lea şi în primele decenii ale secolului al XVII-lea apar foarte rar concesive cu conjunctivul, frecvente fiind cele numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul. "Nu iaste în noi atare tărîme, *cum să le stăm* de alean acestei mulţii" (*Fragmentul Todorescu*, 4^{r}, TR, p. 363); "scria-am aşa *cum şi* popa să ştie" (Coresi, *Motivenic*. Prefaţă, 250^{r}, în TR, 559); "Împreună fraţii un cu alalt 2 spiţe, *măcar şi* mai mulţi *fie* de dzeace" (*Pravila ritorului Lucaci*, 1581, 250r; cu lipsa conjuncţiei *să*; cf. şi C. Frâncu, în *Istoria limbii literare vechi. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 170). "Şi pre unde va putea să nevoiască *măcar să se roage* dumnielui şi prealuminatului mării craiului leşescu..." (1599, Târgovişte, DÎ, 112). Toate conjuncţiile concesive, inclusiv *măcar să, să, să şi*, care în limba modernă se construiesc numai cu conjunctivul, în limba veche apar şi cu indicativul şi cu condiţional-optativul[175]: „că *măcar să ne-am* şi *arăta* către oameni că sîntem buni, iară la Dumnedzeu nu ne vom putea arăta într-alt chip de cum sîntem" (V, p. 396); „ca *să eşti şi* păcătos, nu te mîhni" (CC^{2}, p. 5); „*măcar şi mor*, iară învăţătura va rămîne de va trăi cu nuşii" (V, p. 490) etc. Compatibilitatea de succesiune a elementelor de relaţie *măcar să, să, să şi* cu indicativul şi cu condiţional-optativul este o trăsătură a limbii vechi, absentă din limba literară modernă[176]. Ea se explică prin aceea că în perioada veche *să* mai avea semnificaţia primară de „dacă", putându-se folosi în egală măsură cu indicativul, conjunctivul şi condiţional-optativul (vezi Capitolul al III-lea).

O curioasă atestare a unei concesive cu conjunctivul am întâlnit-o în *Cazania* lui Varlaam (1643) într-o frază în care concesiva cu conjunctivul este coordonată cu o concesivă cu condiţionalul: „*Macar să* s-are şi întoarce şi *să hie iertat* (= ar fi iertat) încă nu poate omul lepădat să cînte liturgia" (V, p. 138)[177]. Remarcăm în acest exemplu valoarea de condiţional-optativ a conjunctivului. Este posibil ca în virtutea acestei valori să se poată explica geneza conjunctivului în concesive. În tot cazul, coordonarea între concesivele cu conjunctivul şi cele cu condiţionalul apare şi în alte texte din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: „*măcar de* ţi-*ar fi* feciori, *măcar să fie* ce rudă va fi, dară însă sufletul tău cum îl voi scoate den munca cea de veci ?" (*Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, Bucureşti, 1970, p. 299); „ *Măcar de ţi-ar fi* şi frate şi *să te fii născut* cu dînsul dintr-o mumă, tot încă mai mult şi mai tare să te fereşti de dînsul" (*ibid.*, p. 171) etc.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, concesivele cu conjunctivul se întâlnesc din ce în ce mai des. O construcţie interesantă, care apare mai întâi la Miron Costin şi apoi în cronicile rimate din secolul al XVIII-lea, este concesiva cu conjunctivul fără morfemul *să*: „Îi trimite plată dreaptă / *Măcar fie* orice treaptă" (*Uciderea lui C. Hangerlii* (1799), Cr. V, p. 314); „Arătare voi să fac, *măcar* nu *fie* pe plac" (*Peirea vornicului Manolachi Bogdan*, Cr. V, p. 204); „*Măcar fiu* eu vinovat / Dar copiii ce-au stricat ?" (*ibid.*, p. 65). Se pare că acest tip de concesivă a pătruns şi în vorbirea populară, căci ea este înregistrată pe la sfârşitul secolului trecut de Gh. Cătană, *Balade poporale din gura poporului bănăţean*, Braşov, 1895, p. 1895, p.

---

[175] O inventariere aproape exhaustivă a conjuncţiilor concesive apare la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 154-166.

[176] Vezi C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 170, 369.

[177] Urmărind frecvenţa modurilor în concesivele introduse prin *măcar să* şi *măcar că* în Cazania lui Varlaam am constatat că, din 18 concesive câte apar în total, 12 sunt cu indicativul, 5 cu condiţionalul şi una singură cu conjunctivul.

195: „*măcar fie* cît de dulce, tot spre moarte ne-o duce". La D. Cantemir şi Axinte uricariul apar concesive cu *cât să*: "într-atâta minune şi mirare au căzut cei ce audzisă, *cât sî fie dzis* Apollonie precum îi iaste jele că vede învăţăturile şi voroava frumoasă" (*Hronicul*..., p. 40); "şi să-mi daţi şi ceva de cheltuială, *cât să* mă poci duce de aice aiurea" (AU, 208).

În cronica lui Neculce am întâlnit un exemplu de concesivă cu ***ori să* + conjunctivul**: „*Ori să fie* voia mării tale, *ori să nu fie*, noi nu ne vom lăsa casăli" (N, p. 53).

Într-un manuscris din 1735 (ms. 216 din Biblioteca Filialei Academiei-Cluj) am întâlnit concesiva cu ***măcar cum să* + conjunctivul**: „Şi altă mîncare nu poftesc *măcar cum să fie*" (f. 113^{v}).

În prefaţa *Bibliei* (1688) apare o concesivă curioasă cu ***măcar că* + conjunctivul perfect**: „Şi *măcar că* la unele cuvinte *să fie fost* foarte cu nevoie tălmăcitorilor pentru strîmtorarea limbei româneşti, iară încăşi avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor şi slovenilor, pre cum aceea aşa şi le-au lăsat pre cumu să citesc la cea elinească" (BRV, I, p. 286). Această concesivă pare curioasă, deoarece este introdusă printr-o conjuncţie actualizantă (*măcar că*), incompatibilă în limba actuală cu conjunctivul. De fapt, după secolul al XVIII-lea, conjunctivul din aceste concesive este înlocuit de condiţional-optativ, însă construcţiile cu *măcar să* + conjunctivul prezent devin mai frecvente: "*măcar să piară* pân-la unul n-or fugi" (AU, 38) (cf. şi 208, 209, 253 din acest text).

O construcţie care, de asemenea, nu s-a impus este cea formată din ***tocma să* + conjunctivul**. Această construcţie poate fi întâlnită cu valoare concesivă în documentele particulare din secolul al XVIII-lea: „Acest lucru mie îm cade foarte cu necaz că *tocma să-i fiu greşit* dumilui ficiorul mieu ceva, dumnelui ştie bine că ieu nu sînt încă om prost" (1749, Iorga, SD, XII, p. 51). Construcţia nu mai apare pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în locul ei întâlnindu-se construcţiile ***chiar să* + conjunctivul** sau ***chiar de (dacă)* + indicativul** sau **condiţional-optativul**. De fapt, către sfârşitul secolului al XVIII-lea apar alături de concesivele menţionate mai sus două construcţii noi, care se impun în scurt timp în limba literară: ***chiar să* + conjunctivul** şi se continuă concesivele cu ***cât (ca) să* + conjunctivul**: "să spunem ceva de puterea împărăţiei, *cât* adecă este de lipsă, *ca să putem* cunoaşte dregătoriile supusuli norod" (*Legile firii, itica sau politica sau filosofia cea lucrătoare*, Sibiu, 1800, p. 386-387), "numărându-le feţele, *cât să putem* că ar trăi acum Adam" (*ibid.*, 344). Primele atestări apar în documentele particulare şi în cronicile rimate de la sfârşitul secolului al XVIII-lea: „Şi *chiar să fie* voia stăpînului a-l da la altul, cel mai înainte arendar cu marafetul judecăţii îl scoate" (1791, *Pravilniceasca Condică*, Bucureşti, 1957, ap. M. Avram, *op. cit.*, p. 167); „*Să fi fost* ei cît de mulţi / Atît îi cuprindea frica" (*Domnia lui Mavrogheni*, Cr. V, p. 248) etc.

În secolul al XIX-lea, conjunctivul în concesive devine mai puternic. Cele mai frecvente concesive cu conjunctivul sunt cele introduse prin *măcar să, chiar să, să*: „nu poţi s-o întorci cu umărul *măcar să te pui* în ruptul capului" (I. Creangă, *Poveşti, amintiri, povestiri*, Bucureşti, 1964, p. 124), „*chiar* babă *să fii* o priveşti şi ai dori s-o tot vezi" (I. Slavici, *Nuvele din popor*, Bucureşti, 1881, p. 41); „... nu mai spui, *să* mă *taie*" (Delavrancea, *Nuvele şi povestiri*, Bucureşti, 1963, p. 86) etc. Mai rar apar concesivele introduse prin pronume nehotărâte şi adverbe: ***orice* (*oricum, oricând*) + *să* + conjunctivul**: „*Oricum să fie*, popoarele au o admirare plină de dragoste pentru unii hoţi şî chiar un cult pentru vitejiile lor" (A. Russo, SA, p. 254); „şi ea *orice să* facă, tot o cunoaştem" (*ibid.*). Şi în aceste concesive conjunctivul a suferit concurenţa condiţional-optativului, care este astăzi mai frecvent în concesivele introduse prin *oricând, oricine, orice* decât conjunctivul. La scriitorii popularizanţi din secolul al XIX-lea apare şi concesiva cu ***cât să* + conjunctivul**: "Fie lumea cât de rea/Tot mai bine-i-n ţara mea; „pe măgar *cît să-l împodobeşti*, armăsar nu poţi să-l numeşti" (A. Pann, *Povestea vorbei*..., p. 32); „salcia *cît să căznească*, pom nu poţi s-o altoieşti" (*ibid.*).

Spre deosebire de limba literară, în care concesivele cu conjunctivul sunt introduse în special prin locuțiuni (*măcar să, chiar său* cu conjunctivul fără morfemul *să*: "*Fericească*-l scriitorii. Toată lumea *recunoască*-l/Ce-o să aibă din acestea pentru el bătrânul dascăl ? (Eminescu), limba populară construiește acest tip de propoziție în special cu *să* + **conjunctivul** „*Să știu* c-aș mînca pămînt / Și vouă nu vă mai cînt" (Em. Petrovici, TD, p. 55) etc.[178]

În dialectele din sudul Dunării (dialectele aromân și meglenoromân) există o situație asemănătoare cu cea din vorbirea populară dacoromână: arom. „Armânlu s oarfăn *s-hibă*, tut pri tșelnik va s-o aducă"; megl. „An cornu di bou *să si scundă* si ară s-la aflu" (Papahagi, AAR, 1902, p. 66) etc.

În concluzie, concesiva cu conjunctivul apare în limba română la o dată destul de târzie. Primele atestări apar în secolul al XVII-lea. Încă de la apariția conjunctivului în concesive, el a suferit concurența condițional-optativului. Prin această concurență, se poate explica slaba frecvență a concesivelor cu conjunctivul atât în limba din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, cât și în limba modernă. Concesivele cu indicativul și cu condițional-optativul au fost întotdeauna mai răspândite decât cele cu conjunctivul. În dialectele din sudul Dunării (dialectele meglenoromân și aromân în care conjunctivul și-a păstrat formele), vechimea conjunctivului în concesive nu poate fi stabilită decât **aproximativ**, prin raportarea la dialectul dacoromân. În aceste dialecte, conjunctivul din concesive este posterior românei comune, căci într-o fază mai veche a dialectului dacoromân (secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea) în concesive putea să apară numai indicativul și condiționalul, dar nu și conjunctivul. În tot cazul, dată fiind lipsa textelor vechi pentru aceste dialecte, cronologia aproximativă stabilită rămâne de ordinul ipotezelor. Cert este faptul că subjonctivul în concesive apare și în unele limbi balcanice ca albaneza, macedoneana, bulgara, neogreaca și sârbo-croata, în construcții de tipul: rom. *și... să, și să*, alb. *edhe...të*, bulg., srber. *da, i...da*, maced. *da*, ngr, *kaì... yá* (vezi Federica Cugno, *op. cit.*, p. 70-71).

4.15. Conjunctivul în condiționale

Cu toate că în română modul conjunctiv și-a izolat ca morfem o fostă conjuncție condițională (*să* < lat. *si*), în subordonatele condiționale conjunctivul este foarte rar folosit atât în limba actuală[179], cât și în limba din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Cele două conjuncții condiționale *de* și *dacă* sunt incompatibile cu modul conjunctiv, fiind compatibile numai cu indicativul și cu condițional-optativul.

Spre deosebire de latină, unde indicativul putea să apară, în general, numai în condiționale **reale**, în condiționale potențiale și ireale folosindu-se de regulă conjunctivul, româna a extins uzul indicativului, dar și al condiționalului, mod inexistent în latină, și în condiționale potențiale și ireale. Astfel, în timp ce în latină se folosea în potențiale conjunctivul prezent și conjunctivul perfect, iar în ireale conjunctivul imperfect și mai mult ca perfect[180], în română se folosește în potențiale în special prezentul condiționalului și foarte rar prezentul conjunctivului (*Dacă aș avea, aș da / Să am, aș da*); iar în ireale imperfectul indicativ, condiționalul perfect și conjunctivul perfect (*Dacă aveam (aș fi avut); Să fi avut, dădeam (aș fi dat)*). Aceste fapte arată că în condiționale conjunctivul intră în echivalență morfologică cu alte

[178] Concesive de acest tip apar în limba scrisă în special al scriitorii care folosesc unele modele populare: „*Să fii* cît munții de voinic / Ori cît un pumn *să fii* de mic / Părerea mea și-a tuturor / E tot nimic" (Coșbuc) etc.

[179] „*Să* condițional este foarte puțin folosit în vorbirea populară și în limba literaturii artistice" (Mioara Avram, *op. cit.*, p. 200).

[180] Vezi ILR, I, p. 358-359.

forme verbale (cu imperfectul indicativ şi cu condiţionalul prezent şi perfect), fiind în mare măsură concurat de acestea. Concurenţa dintre perfectul conjunctiv şi imperfectul indicativ şi condiţionalul perfect a fost discutată pe larg în capitolul rezervat evoluţiei conjunctivului perfect (vezi Capitolul al II-lea). Ne rămâne numai să urmărim din punct de vedere diacronic concurenţa între conjunctivul prezent şi condiţionalul prezent în **condiţionalele potenţiale**.

Cercetând textele româneşti vechi, am constatat că în condiţionale conjunctivul este extrem de rar. Astfel, în cel mai vechi text bisericesc, în *CV*, nu apar condiţionale cu conjunctivul[181]. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru *LC*, *CP*, *CT*, *PS*, *PV*, *CA*, *CC*^{2}, precum şi pentru documentele particulare din *CB*, *I*, *SB*, *DR*.

Prima atestare a conjunctivului în condiţionale apare în *PO*: „Dobitocul lor şi bunătatea şi tot săva ce au ei al nostru va fi *numai cum* pre aceasta *să îngăduim* şi cu noi să poată lăcui" (PO, p. 118). Acesta este singurul exemplu cu condiţională cu conjunctivul pe care l-am întâlnit în *PO* din cele 724 propoziţii cu conjunctivul câte apar în acest text (din totalul de 724 propoziţii care au ca nucleu un verb la conjunctiv, 319 sunt independente sau principale, 235 sunt finale, 119 completive directe, 19 completive indirecte, 17 atributive, 14 subiective şi o singură condiţională). În documentele din secolul al XVI-lea, an întâlnit numai două condiţionale cu conjunctivul, ambele introduse prin *numai să*: "nu va avea dumnealui nici o sminteală, *numai să* spuie câţi vor trebui" (1600, Transilvania, DÎ, p. 136); "va face pohta domniii lui *numai să nu fie* închinat înaintea căpitanului" (*id.*, 136). Însă îmbinarea *numai să* nu era gramaticalizată, căci putea să genereze o condiţională cu nucleul exprimat printr-un verb predicativ la condiţional sau la indicativ: "În vreamea de acum, când de pace nu poate fi, *numai să* ne *ară arată* un prilej... Mihai voievod, fără stirea împăratului nici o pace să n-aibă a face cu turcul" (1600, Transilvania, DÎ, p. 136).

În secolul al XVI-lea, cel mai frecvent mod în condiţionale este condiţionalul (prezent şi perfect), urmat de indicativ (în special de viitorul I). Aceste moduri erau cerute în condiţionale în primul rând de conjuncţia condiţională *să*: „*să* nu *vei ceti*, nu vei şti" (PO, p. 7), „iară mă voiu turna la tine *să custarem*" (= dacă am trăi) (PO, p. 57) etc. Făcând o statistică pentru a vedea care este în *PO* raportul între condiţionalele cu indicativul şi condiţionalul, pe de o parte, şi condiţionalele cu conjunctivul, pe de alta, am constatat că în acest text apar 183 de condiţionale cu indicativul şi condiţionalul şi numai o condiţională cu conjunctivul. Această statistică este elocventă pentru raritatea deosebită a condiţionalei cu conjunctivul în secolul al XVI-lea.

În secolul al XVII-lea, numărul exemplelor cu conjunctivul în condiţionalele potenţiale şi ireale se măreşte, însă condiţionalele cu indicativul şi cu condiţionalul rămân şi acum cele mai des folosite. Astfel, în *Cazania* lui Varlaam am înregistrat numai trei condiţionale cu conjunctivul din aproximativ 450 de condiţionale cât apar în tot textul. Interesant este faptul că la Varlaam condiţionalele cu conjunctivul apar în raport de coordonare cu condiţionalele cu viitorul indicativ: „Iară el dzise lor: *De* nu *voi vedea* în mânule lui sămnele gâvoazdelor şi *să*-mi *puiu* (= dacă-mi pun) degetul mieu în ranele gâvoazdelor şi *să*-mi *puiu* mâna mea în coastele lui, nu voiu crêde" (V, p. 97).

În textele juridice din secolul al XVII-lea apare mai des atestată condiţionala cu ***numai să* + conjunctivul**: „Muiara, ce-şi va omorî bărbatul, căndu-l va găsi cu alta şi de va ucide şi pre muiare, ce să dzice pre curvă, nu să va certa, *numai să*-i *ucigă* într-acel ceas, căndu-i va găsi de faţă, iară nu altă datâ" (PM în ediţia Longinescu, p. 107). Locuţiunea condiţională *numai să* este

[181] Din cele 222 propoziţii care au ca nucleu un verb la conjunctiv în *CV*, 38 sunt principale, 13 subiective, 117 completive directe, 6 completive indirecte, 47 finale, 2 atributive circumstanţiale. Nu apar în CV cu conjunctivul temporalele, condiţionalele, concesivele, modalele, opoziţionalele.

atestată şi în secolul al XVI-lea, însă atunci ea apărea nu numai cu conjunctivul, ci şi cu indicativul sau, mai rar, cu condiţionalul: „nu veniréţi înaintea mea, *numai să va fi* şi fratele vostru cu voi" (PO, p. 151) etc. Începând cu secolul al XVII-lea ea devine incompatibilă cu indicativul şi cu condiţionalul generând numai conjunctivul: "Dumnedzău iastă păcătosul carele iaste cât de păcătos *numai să să* roage lui Dumnedzău ourure" (1693, Braşov, ms. 1436 din BAR, *Fiziologul*, 48r).

Tot în textele juridice din secolul al XVII-lea apare atestată pentru prima oară condiţionala cu *fără numai să* + **conjunctivul**: „atunce oricînd o va găsi, atunce să o omoară, *fără numai să nu fie făcut* pace cu dînsa, că dacă va face pace, atunce nu iaste vreame de a o mai uciderea" (IL, în Longinescu, *op. cit.*, p. 107). Este posibil ca această construcţie să fi fost limitată geografic, căci ea nu apare şi în Pravila lui Vasile Lupu, ci numai în cea a lui Matei Basarab. Ea rezistă până în secolul al XVIII-lea în textele juridice, primind uneori şi un element nou: prepoziţia *de* (*fără de numai să*): „Vin şi rachiu să nu fie volnic nimeni a vinde *fără de numai* totdauna vinul şi rachiul său *să vînză*, iar cînd nu va avea dă vînzare, atunci care din săteni va vrea să vînză, întîi sa meargă să se aşaze cu isprăvnicelul" (1775, Bucureşti, (în) *Pravilniceasca Condică*, Bucureşti, 1957, p. 179) etc. O concurentă a acestei condiţionale cu conjunctivul a fost în secolul al XVIII-lea construcţia cu indicativul *fără de numai de* + **indicativul**: „Nici un rumân nu are volnicie să vînză vin sau rachiu pe moşie făr de voia stăpînului, sau să aibă băcănie, *fără de numai de să va aşăza* cu stăpînul moşiei" (*ibid.*, p. 86). Această condiţională cu indicativul era mult mai frecventă decât cea corespunzătoare cu conjunctivul. Ambele construcţii nu s-au impus în limba literară de mai târziu. De fapt, pe la începutul secolului al XIX-lea ele nu sunt atestate decât extrem de rar.

La cronicarii din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea apare atestat pentru prima oară tipul de condiţională *să* + **conjunctivul**, tip devenit apoi obişnuit în vorbirea populară: „ca întâi la aceste părţi de lume unde trăiesc moscalii, ruşii, tătarii, *să fie* omul îmbrăcat în haine franţozeşti, ar crăpa de frig" (MC, p. 269); "Şi *să nu fie întors* îndărăt pre turci nişte steaguri de husari, la grije era şi toată tabăra laşască" (AU, 361). Cu toate că acest tip se întâlneşte în vorbirea populară actuală, el nu este prea frecvent. În textele dialectale culese de Emil Petrovici apare o singură dată: „Drájilę męle fatuţi, De v-aş ved'ia nevastúţi, *Să vă văz* î_sa_la noi, Nu v-ajdá pi patru boi" (Em. Petrovici, TD, p. 58 (punctul 95, Scărişoara)). Raritatea acestui tip de condiţională în textele populare a determinat pe unii cercetători să considere conjuncţia condiţională *să* ca „ieşită din fondul activ al conjuncţiilor condiţionale folosite în graiuri"[182].

În schimb, în graiurile populare sunt frecvente condiţionalele cu ***doar să*** + **conjunctivul** şi ***numai să*** + **conjunctivul**. Primul tip apare frecvent şi la Creangă: „... *doar să te porţi* de acum tare bine, să mai fiu ceea ce am fost pentru tine" (Creangă, *op. cit.*, 241). Al doilea este atestat şi în textele dialectale culese de Em. Petrovici: „Vă primim, *numa să şciţ* vorbi, *numa să şcit* scriia" (*op. cit.*, p. 17). Aceste două tipuri de condiţionale cu conjunctivul sunt concurate de construcţiile cu indicativul sau cu condiţionalul: ***doar de (dacă)*** + **indic. (cond.)**; ***numai de (dacă)*** + **indic. (cond.)**.

Toate faptele prezentate mai sus arată că atât în limba veche, cât şi în limba modernă conjunctivul în condiţionale este **intensiv**, iar indicativul şi condiţionalul sunt **extensive**. În perspectivă balcanică, există o concordanţă între română şi albaneză în ceea ce priveşte propoziţiile condiţionale introduse prin *să* (rom.) şi *të* (alb.) cu subjonctivul, dar cu

---

[182] Vezi I. Gheţie, *Observaţii asupra folosirii conjuncţiilor subordonatoare circumstanţiale în graiurile dacoromâne*, FD, III, p. 166. În dialectele aromân şi meglenoromân se pare că subjonctivul din condiţionale este mai frecvent decât în dialectul dacoromân: megl. „Tucu *si*-n'li *facă* tseaşte tşoftsi domnu noi" (Capidan, M, III, p. 302) etc.

condiționalul în regentă: "Să am eu cartea ia-aș da-o", "*Să fi* avut eu cartea, i-aș fi dat-o"; alb. "*Ta (të-e) kisha pasur pranë shtëpinë, do të punoja;* Ta (të-e, kisha pasur pranë shtë pinë, do të kisha punuar këtu) (ap. Federica Cugno, 1996, p. 37-38).

Privită din perspectivă romanică, folosirea conjunctivului în condiționalele din română apare ca mai restrânsă: româna a extins uzul indicativului și condițional-optativului în condiționalele potențiale și ireale, propoziții care apar în unele limbi romanice apusene numai cu conjunctivul[183].

4.16. Conjunctivul în propoziția cumulativă

În limba literară actuală, cumulativele nu se construiesc cu conjunctivul, ci, de regulă, cu indicativul și, mai rar, cu condițional-optativul[184]. Locuțiunile conjuncționale *pe lângă că, (în) afară că, las(ă) că, după că* sunt numai actualizante, sunt compatibile numai cu indicativul și cu condițional-optativul, dar incompatibile cu conjunctivul.

În unele graiuri populare (în special în graiurile de peste munți) există însă cumulative negative construite cu ***necum să* + conjunctivul**, ***nu tocmai să* + conjunctivul**; ***ne tocma să* + conjunctivul**: „Nici oleacă de merinde nu mi-a dat, *necum să*-mi *dea* ceva simbrie" (I. P. Reteganul, *Povești ardelenești*, vol. III, Brașov, 1888, p. 31; Cf. și GLR, II, p. 337); „Băiatul a început a să dezvinui, a să jura și a zice că lui nici în cap nu i-a venit aceasta, *nu tocmai să fi zis* către țigan vrodată!" (I. G. Sbiera, *Povești poporale românești*, Cernăuți, 1886, p. 76) etc. Cumulativele negative cu conjunctivul sunt foarte rare chiar în graiurile populare din Ardeal. În textele dialectale culese de Emil Petrovici și în cele trei volume de *Antologia de proză populară epică* alcătuite de Ov. Bîrlea nu am întâlnit nici un exemplu de cumulative cu conjunctivul. Nici în *Basmele aromâne*, culese de Per. Papahagi, și în textele meglenoromâne, culese de T. Capidan, nu apar cumulative cu conjunctivul.

Care este vechimea întrebuințării conjunctivului în cumulative ?

Situația din textele dacoromâne vechi, precum și absența cumulativelor cu conjunctivul în dialectele din sudul Dunării, arată că această întrebuințare a conjunctivului nu este prea veche. Astfel, în majoritatea textelor din secolul al XVI-lea (texte bisericești, documente particulare) nu apare nici o cumulativă cu conjunctivul[185]. Primele atestări apar în *Cazania a II-a* a lui Coresi: „Hristos toate le știia, *necum să fie auzit* elŭ nainte de cineva" (CC^2, p. 131); „Și *necum să fim* noi în toate duminecele afară de greul lumiei și de voroavă, ce cu mii griji" (CC^2, p. 408)[186]. Menționăm că la Coresi, în textul citat, numărul cumulativelor cu conjunctivul este destul de mic (în tot textul apar numai trei exemple). Am întâlnit un exemplu și într-un document din secolul al XVI-lea (o mărturie în procesul lui Petru Șchiopul): "*necum să aibă* nesaie bunătate și avuție... ce încă de datorie scăpase de acolo" (1593, DÎ, 180).

Cumulativele cu ***netocma să* + conjunctivul** și ***nu tocmai să* + conjunctivul** nu sunt atestate nici în textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea (cărți bisericești, documente particulare, cărți populare).

Prima atestare a cumulativei cu ***netocma să* + conjunctivul** am întâlnit-o în *Cazania* lui Varlaam (1643): „Avram pentru Dumnedzău lăsă tot și țara și semențiile și priiatenii și fu nemernic într-altă țară, iară noi pentru Dumnedzău *netocma să lăsăm* ceva, ce de nu ne-am giura

---

[183] De pildă, în italiană, ca și în latină, indicativul apare numai în condiționale reale, în potențiale și ireale folosindu-se de regulă conjunctivul (cf. S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 560).

[184] Cf. *GLR, II*, p. 338.

[185] În *CV, CA, CT, LC, PV, PS, CP, SB*, CB-I, *DR, TC* nu apar cumulative cu conjunctivul.

[186] Vezi și Mioara Avram, *op. cit.*, p. 207.

încai pre numele lui" (V, p. 263). Acesta este singurul exemplu de cumulativă cu *netocma să* care apare în *Cazania* lui Varlaam.

În schimb, cumulativa cu ***necum să* + conjunctivul** este bine reprezentată la Varlaam şi în secolul al XVII-lea în general. Ea apare de 6 ori în Cazania de la 1643: „Că acela merse în muncă căci nu dede, iară aceştè de-acmu iau săracului încă şi ce are, *necum să-l miluiască*" (V, p. 284); „Dară ceia ce *necum să de*, ce încă iau, ce giudeţ vă pare că vor avè ?" (V, p. 24) etc.

Dar cea mai mare frecvenţă o are cumulativa cu ***necum să* + conjunctivul** în textele juridice din secolul al XVII-lea. Astfel, în *PM* şi *IL* am întâlnit 11 cumulative de acest tip: „Cela ce va miarge de va cerca pre locul altuia şi va găsi comoară, fără de ştirea celuia cu locul şi de să va oblici, *necum să-i lase* ceva stăpînul locului dentr-acea comoară, ce încă, de-l va duce la giudeţ, va avea şi certare" (PM, în Longinescu, *op. cit.*, p. 80) etc.

Cumulativa cu ***necum să* + conjunctivul** apare şi la cronicarii moldoveni şi munteni din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: „Ietopiseţul nostru cel moldovenescu aşa de pre scurt scrie, că nici de viaţa domnilor, cari au fost toată cîrma, nu alege, *necum* lucrurile denlăuntru *să aleagă* şi pre scurt scriind şi însemnînd de la început pînă la domnia lui Pătru-Vodă" (U, p. 64); "*necum să să bage* să-l jefuiască, ce încă i-au păzit" (U, 155); "Şi *necum să să strămute* cineva din pământeni de la lăcaşele lor, ci poci zice că nici păr din capul cuiva nu s-au mişcat" (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţărilor Rumâneşti*, CM/I, p. 291); „Dară domnul cu atîta samă de cheltuială ce au curs la acest mucarer, *necum să* mai *adauge* dăjdiile ţării ceale ce era obicinuit, ce încă şi dentr-acestea mare scădere şi uşurare au făcut la toţi" (Radu Popescu, *op. cit.*, p. 281).

Cumulativele cu ***netocma să* + conjunctivul** şi cu ***nu tocmai să* + conjunctivul** sunt însă mult mai rare decât cea cu ***necum să* + conjunctivul**. În secolul al XVIII-lea ele sunt atestate numai în câteva cronici rimate. La slaba viabilitate a acestor cumulative a contribuit, fără îndoială, şi crearea în secolul al XVIII-lea a locuţiunii *netocma că*, care se construieşte cu indicativul: „Şi au însurat atunce şi pre Şeremet, dîndu-i împăratul o rudă a sa, dzicîndu-i să-şi facă copii, să-l uite feciorul ce era zălog la turci, *netocma că* l-*a scoate* el şi pre acela" (N, p. 302).

Tot în secolul al XVIII-lea apare şi cumulativa cu ***necum că* + indicativul**. Ea poate fi întâlnită mai ales spre sfârşitul secolului în documentele particulare: „*necum că* la închisoare *au fost*, nici o oprire nu li s-au făcut, nici altă cercetare sau altă judecată pentru pricina aceasta nu s-au căutat" (1792, DRA, I, p. 800). D. Cantemir foloseşte, de asemenea, construcţia *necum să* + conjunctivul: "...tiranii ca aceştia a te ivi, *necum* biruinţa a nedejdui *să poţi*" (*Hronicul...*, p. 6v); "căci pe acele vremi romanii nici gândie să triacă apa Dunării, unde acmu moldovenii stau, *necum să-şi pună* legheoanele acolo" (*ibid.*, p. 94).

Cumulativele cu indicativul concurează din ce în ce mai mult pe cele cu conjunctivul. Această concurenţă duce în cele din urmă la scoaterea din uz a cumulativelor cu conjunctivul din limba literară şi chiar din vorbirea populară din cele mai multe regiuni. De fapt, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cumulativele negative cu conjunctivul se întâlnesc numai sporadic, mai ales în texte provenind din Ardeal: „*necum să îngroape*, dar numai să acopere nu e ertat" („Tribuna", XII, (1895, nr. 243, p. 2)) etc.

O construcţie echivalentă cu ***necum să* + conjunctivul** pare a fi fost, pentru Ardeal, construcţia ***decum să* + conjunctivul** cu valoare opoziţională citată în *Dicţionarul* Academiei şi în *Lexiconul* de la Buda (1825): „*Decum să* mă *lauzi*, ci încă m-ai defăimat" (cf. DA, „cum", p. 972). Pentru acest tip de cumulativă n-am găsit atestări în limba veche.

În concluzie, întrebuinţarea conjunctivului în cumulative reprezintă o inovaţie proprie numai dacoromânei. Această inovaţie este atestată încă din secolul al XVI-lea, dar ea este foarte rară în acest secol. În afară de *Cazania a II-a* a lui Coresi, nici un alt text din secolul al XVII-lea nu conţine cumulative cu conjunctivul. În secolul al XVII-lea, numărul cumulativelor cu

conjunctivul crește simțitor și prin apariția, pe lângă cumulativa cu *necum să*, a cumulativelor cu *netocma(i) să* și *nu tocma(i) să*. Însă după o perioadă de extensiune a conjunctivului în cumulativele negative (secolul al XVII-lea, prima jumătate a secolului al XVIII-lea) urmează o perioadă de restrângere a folosirii acestui mod, ca urmare a apariției locuțiunilor *necum că* și *netocma că*, care sunt compatibile numai cu indicativul sau cu condițional-optativul. Acestea din urmă reușesc în scurt timp să scoată din uz cumulativele cu conjunctivul (în limba literară și în vorbirea populară din unele regiuni). Din **extensiv**, conjunctivul devine, începând cu secolul al XIX-lea, din nou **intensiv** în cumulativele negative. La căderea construcțiilor cu conjunctivul a contribuit în secolul al XIX-lea și dezvoltarea cumulativei cu ***pe lângă că* + indicativul**, care poate avea și aspect pozitiv și aspect negativ. Această cumulativă este însă incompatibilă cu conjunctivul.

4.17. Acestea sunt propozițiile circumstanțiale în care se poate folosi modul conjunctiv. În subordonate cauzale, sociative, instrumentale, locale, modale de măsură progresivă, conjunctivul nu poate fi întrebuințat. Aceste propoziții admit ca nucleu numai un indicativ sau un condițional-optativ, fiind, prin urmare, structuri **actualizante**. Dintr-un anumit punct de vedere, conjunctivul românesc este mai limitat decât cel din limbile romanice apusene. De pildă, în limba română actuală conjunctivul nu poate intra în cauzale[187], în timp ce în limbile romanice apusene cauzalele se pot construi cu conjunctivul dacă se neagă sau se respinge motivul[188]. De asemenea, în limba română conjunctivul nu poate să apară în temporalele de posterioritate, în timp ce în limbile romanice apusene construcția cu conjunctivul este posibilă alături de cea cu indicativul (cf. it. ***dopo que* + conjunctivul**, dar și ***dopo que* + indicativul**[189]; span. ***después que* + conjunctivul**[190]; fr. ***après que* + conjunctivul**[191], dar rom. ***după ce* + indicativul (condiționalul)** și nu și ****după ce* + conjunctivul**). Prin neadmiterea conjunctivului în cauzale și în temporalele de posterioritate, româna se dovedește a fi mai „logică" decât limbile romanice apusene, căci orice cauzală sau orice temporală a cărei acțiune se petrece în anterioritate față de acțiunea din regentă presupune un „fapt", o actualizare.

4.18. O poziție oarecum deosebită o are **circumstanțiala de relație**. Deși această propoziție se introduce de regulă în limba română contemporană numai cu elemente de relație actualizante (*pentru cine*, *pentru care*, *de*, *în ceea ce privește că*, *cât privește faptul că*), incompatibile cu conjunctivul, în limba populară poate fi întâlnită sporadic și construcția cu modul conjunctiv dacă este vorba de *lumi posibile*: „*să* le mai *scape* (= de scăpat) oile d-abia le-a mai scăpat" (înregistrare pe bandă de magnetofon din Runcu-Dâmbovița, Arhiva CCFD[192]);

---

[187] În limba veche am întâlnit un exemplu de cauzală cu perfectul conjunctiv (vezi *Capitolul II*). Exemplul este însă neclar.

[188] Vezi P. Imbs, *op. cit.*, p. 46; S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 551; P. Schifko, *op. cit.*, p. 184.

[189] Vezi S. Battaglia, V. Pernicone, *op. cit.*, p. 547.

[190] Vezi K. Togeby, *op. cit.*, p.29.

[191] Vezi P. Imbs, *op. cit.*, p. 42. Conjunctivul după *après que* apare numai în franceza veche și medie și în franceza neliterară actuală, în construcții "ilogice", care au generat numeroase discuții (cf. P. Wunderli, 1970, p. 499; idem, *Der Konjunktiv nach "après que"*, în "Vox Romanica", 29/2, 1970, p. 230-263, 273-278; H. Glättli, *A propos du mode régi par "après que"*, în "Vox Romanica", 29/2, 1970, p. 264-272, 279-282; M. Wilmer, *"Après que" suivit du subjonctif*, în "La Linguistique", 1969, 2, p. 27-39.

[192] Exemplele sunt reproduse după Magdalena Vulpe, *Observații cantitative asupra subordonării în frază în textele dialectale*, FD, VII, 1971, p. 265.

„nu era aşa de răi nemţii; *ca să facă* (= de făcut) aşa batjocură nu prea făcea" (înregistrare pe bandă de magnetofon din Ceahlău-Neamţ, Arhiva CCFD).

În textele româneşti vechi am întâlnit un exemplu de circumstanţiale de relaţie cu conjunctivul: "iar *să le vindem* unii la alţii, să n-avem voie a le vinde" (1792, Suceava, DRA, II, 562). În locul conjunctivului, în textele vechi apare infinitivul cu rol de complement de relaţie: „Iară *a* o *cheltui,* nu o cheltuiră amîndoi într-alt chip" (V, p. 14)[193]; „Iară *a cunoaşte* pre vizirul, nu-l cunoştea" (N^1, p. 32), "iar *a păgubi* pe mănăstrire, se nu-i îngăduiţi" (1780, Iaşi, DRA, II, 501).

Conjunctivul în completivele circumstanţiale de relaţie este extrem de rar în limba actuală, întrucât infinitivul-complement de relaţie nu a fost înlocuit prin conjunctiv, ci prin „infinitivul secundar", numit „supin" (*De cheltuit* nu o cheltuiră < *A o cheltui* nu o cheltuiră).

4.19. În *propoziţia circustanţială de excepţie*, conjunctivul este mai rar selectat decât indicativul şi condiţionalul. În limba veche, existau câteva locuţiuni conjuncţionale, care selectau conjunctivul; *alegând să, trecând să*: "De nemică alt nu se deşerta, *alegând să grăiască* ceva sau *să auză* de nou" (CPr, 82); "deaci tremisemu cum nemică acĕlea se vĕghie ei, *trecându* se ferească-şi sinre de cumândari" (CV, 16^r). Realitatea acestor construcţii este destul de scăzută, şi ele nu se mai întâlnesc în secolele următoare. Se păstrează, în schimb, locuţiunile *alegând de, alegând când, fără numai (când, doar)* cu indicativul şi condiţionalul. Cu conjunctivul se construieşte în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea numai *fără cât să* (C. Frâncu, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, coordonator I. Gheţie, Bucureşti, 1997, p. 171-371).

În concluzie, extinderea conjunctivului în propoziţiile subordonate, în special în cele circumstanţiale, este un fenomen destul de târziu, petrecut paralel şi independent în dialectele limbii române. Dar, în timp ce pentru dialectul dacoromân acest fenomen poate fi datat mai precis, întrucât textele dacoromâne vechi permit (uneori cu multă greutate) datarea anumitor inovaţii în întrebuinţarea conjunctivului, pentru dialectele meglenoromân şi aromân, luate în discuţie în această lucrare, nu se poate face decât o cronologie **aproximativă** a fenomenului, prin raportarea la situaţia din dacoromâna veche (sau în mod lacunar, la textele aromâneşti din secolul al XVIII-lea) şi din latina populară. De aceea, pentru aceste dialecte se poate spune numai că anumite inovaţii comune cu dialectul dacoromân şi înregistrate în acest ultim dialect la o dată târzie (ca, de pildă, conjunctivul în temporale, în modale-comparative, în modale cu *fără să*, în opoziţionale, în concesive) au apărut într-o perioadă cuprinsă între **despărţirea** dialectelor şi **faza actuală** a acestor dialecte.

Dezvoltarea conjunctivului de „subordonare" este un fenomen care caracterizează evoluţia tuturor limbilor romanice, fiind legată de procesul de trecere de la parataxă, care caracterizează fazele mai vechi ale limbilor romanice, la hipotaxă, care caracterizează fazele mai evoluate ale limbilor romanice. În limba română, dezvoltarea conjunctivului „de subordonare" a fost mai puternică decât în alte limbi romanice prin aceea că ea s-a desfăşurat paralel cu tendinţa de înlăturare a unei categorii verbale abstracte – infinitivul şi prin faptul că a lipsit o normă literară veche care *să fosilizeze* construcţiile tradiţionale. Prin urmare, în limba română extinderea conjunctivului în structurile subordonate se face în două direcţii:

a) prin limitarea întrebuinţării infinitivului,
b) prin limitarea întrebuinţării indicativului şi condiţional-optativului, moduri folosite într-o fază mai veche a limbii române în structuri care în limba română contemporană sunt compatibile numai cu conjunctivul.

[193] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 226.

Concluzii

Cercetarea sincronico-diacronică a conjunctivului din limba română a scos în relief *personalitatea morfologică şi sintactică* a acestei *invariante*, locul ei în sistem şi raporturile sale cu alte *invariante* (infinitivul, indicativul, condiţional-optativul) în diferite epoci de dezvoltare a limbii române.

Dacă din punct de vedere morfologic *invarianta-conjunctiv* este uşor de caracterizat, deoarece toate formele sale sunt reductibile la o serie de elemente comune, din punct de vedere sintactic şi mai ales din punctul de vedere al semnificaţiei categoriale ea este mai greu de sesizat. Dificultatea rezidă în aceea că acest mod primeşte în *vorbire* o diversitate de întrebuinţări (*efecte de sens*) a cărei unitate de condiţie este greu de sesizat prin metodele gramaticii tradiţionale. Numai în felul acesta se poate explica de ce în jurul valorii conjunctivului, a semnificaţiei sale de bază, s-au purtat atâtea discuţii contradictorii în istoria gramaticii generale. În *Capitolul I* al lucrării am căutat să relevăm diversitatea punctelor de vedere exprimate în privinţa semnificaţiei categoriale a conjunctivului, pentru a arăta că problema definirii conjunctivului este, într-adevăr, o problemă la care nu s-au dat răspunsuri satisfăcătoare. Din mulţimea de puncte de vedere şi de metode privind studierea conjunctivului, am selectat pe acelea care, după părerea noastră, oferă cele mai mari posibilităţi pentru descoperirea valorii de *invariantă* a acestui mod şi a locului pe care-l ocupă în sistemul limbii române: metoda **funcţională** (verificată de reprezentanţii şcolii de la Copenhaga, L. Hjelmslev, K. Togeby, J. Schmitt-Jensen, G. Boysen, prin aplicarea ei la studiul conjunctivului din unele limbi romanice), metoda **psiho-sistematică** a lui G. Guillaume (aplicată şi verificată de unii dintre elevii săi, P. Imbs, G. Moignet şi alţii) metoda **analizei pragmatice** a actelor de limbaj, pornind de la dicotomia *lume narată ~ lume comentată* a lui H. Weinrich. Prin îmbinarea acestor metode cu metodele gramaticii tradiţionale am ajuns la următoarele concluzii:

I. Pe planul **funcţionării sistemului** (pe **plan sincronic**) conjunctivul din română are o mulţime de întrebuinţări (*efecte de sens*), unele mai frecvente, altele mai puţin frecvente, unele în propoziţii principale, altele în subordonate. Toate întrebuinţările conjunctivului, chiar cele mai subtile, sunt reductibile la o **valoare fundamentală**, valoare dată de poziţia conjunctivului în sistemul verbo-temporal al limbii române. Valoarea fundamentală reprezintă condiţia necesară a întrebuinţării variate a conjunctivului în *vorbire* în instanţa de comunicare. Ea arată **posibilitatea** şi se opune valorii de *invariantă* a indicativului, care exprimă **certitudinea** sau **probabilitatea**. Valoarea de bază se degajă din întrebuinţările conjunctivului, neexistând în afara acestor întrebuinţări. Sub diversitatea întrebuinţărilor se ascunde unitatea de condiţie a conjunctivului: acest mod este întotdeauna un **termen corelativ**. Şi conjunctivul **independent** şi cel **dependent** nu există în afara unei corelaţii binare, găsindu-se întotdeauna **în continuitate de semnificaţie cu un termen corelativ**[1]. Termenul corelativ poate fi segmental sau suprasegmental (intonaţia). Împreună cu termenul corelativ (antecedent), conjunctivul formează o **structură bipolară**. Dar, deşi în toate structurile conjunctivul este un termen corelativ (chiar

[1] Vezi P. Imbs, *op. cit.*, p. 48.

în propoziții principale, unde el intră în relație cu intonația), relațiile sale sunt diferite în funcție de extensiunea structurii bipolare (a sintagmei) și de gradul de coeziune a termenilor. De aceea, conjunctivul poate fi caracterizat prin trei feluri de relații (direcții):

1) o direcție în interiorul propoziției: **relația homonexă (intonație + conjunctiv:** *Să meargă!*; **semiauxiliar + conjunctiv** (*aveam să merg*),

2) o direcție care trece de la o propoziție la alta: **relația heteronexă: lexem + conjunctiv** (*Doresc să mergi*),

3) o direcție **și homonexă și heteronexă: locuțiune conjuncțională + conjunctiv** (A venit *fără să știe*).

În toate întrebuințările sale, conjunctivul se opune indicativului. Indicativul prezintă acțiunea sau procesul ca realitate, ca actualizare, conjunctivul prezintă acțiunea sau procesul ca posibilitate, ca eventualitate. După teoria lingvistică a școlii lui G. Guillaume, indicativul își scoate valoarea sa de invariantă din cele trei dimensiuni ale timpului (trecut, prezent, viitor), care sunt net diferențiate în epoci și nivele temporale, iar conjunctivul își rafinează valoarea sa din faptul că, nediferențiind prezentul de viitor, nu dă sentimentul realului și mai mult sentimentul posibilului, a unei *lumi posibile*.

Aceste fapte au repercusiuni asupra comportamentului sintactic al conjunctivului. El poate intra în raporturi de echivalență cu condițional-optativul (și cu imperativul, în vorbire), dar niciodată cu indicativul. Între conjunctiv și indicativ, întrebuințarea în concurență sinonimică este de obicei imposibilă[2].

Pe plan funcțional, **opoziția indicativ ~ conjunctiv** se manifestă prin aceea că cele două moduri intră în relație cu antecedenți diferiți, aflați în clase diferite. Astfel, conjunctivul este de obicei generat de antecedenți **neactualizanți** (lexeme din câmpul semantic al posibilității; conjuncția *să* și formațiile în care intră (*ca să, fără să, în loc să, decât să, până să, înainte (ca) să*), iar indicativul de antecedenți actualizanți (lexeme din câmpul semantic al probabilității, certitudinii, cunoașterii, conjuncțiile *că, de, dacă* și compusele în care intră (*cu toate că, chiar de (dacă), pentru că* etc.). În acest capitol am încercat sa stabilim pentru fiecare structură în parte categorii de antecedenți **actualizanți** și categorii de antecedenți **neactualizanți**, după cum ei sunt compatibili numai cu indicativul sau numai cu conjunctivul.

Între cele două categorii se interpune o zonă disputată de ambele moduri, zona **eventualului**, a *contigentului*, care face trecerea de la **posibil** la **probabil**, de la conjunctiv la indicativ. Apare în felul acesta o a treia categorie de antecedenți: categoria **antecedenților și actualizanți și neactualizanți**.

Această categorie este în limba română mai limitată decât în celelalte limbi romanice, pentru că ea nu caracterizează și structurile circumstanțiale. Spre deosebire de alte limbi romanice, româna nu prezintă conjuncții și locuțiuni conjuncționale compatibile și cu conjunctivul și cu indicativul. În franceză, după *que* este admis atât indicativul, cât și conjunctivul; aceeași situație există după it. *che* și după sp. *que* (de fapt, în spaniolă conjunctivul este posibil și după *si, cuando, como, mientras*[3]). Faptul că româna actuală literară nu are conjuncții compatibile și cu conjunctivul și cu indicativul se datorește izolării conjuncției-morfem *să* numai la conjunctiv.

Din acest motiv, categoria antecedenților și actualizanți și neactualizanți se limitează la **lexeme**, în special la rădăcini verbale, substantivale și pronominale (*Zice că vine / (Îi) zice să vină*; *Îl neliniștește ideea că pleacă acolo / Îl neliniștește ideea să plece acolo*; *Nu sunt mulți*

[2] Se poate cita un singur caz de concurență sinonimică între conjunctiv și indicativ: concurența între imperfectul indicativ cu valoare modală de condițional și perfectul conjunctiv.
[3] Cf. K. Togeby, *op. cit.*, p. 11.

care să știe / Nu sunt mulți care știu etc.). De asemenea, nu există rădăcini adjectivale care să genereze ambele moduri.

Întrucât în astfel de structuri conjunctivul este în „continuitate de semnificație" cu termenul său corelativ, el precizează de multe ori semnificația contextuală a acestuia din urmă. Din acest motiv, antecedenții care admit și conjunctivul și indicativul se împart în două categorii:

a) antecedenți care-și schimbă sensul în contact cu conjunctivul sau cu indicativul,

b) antecedenți care nu-și schimbă sensul în contact cu conjunctivul sau cu indicativul.

Mai interesantă din aceste categorii este prima. Astfel, *a trebui* când este construit cu conjunctivul este verb de necesitate (*Trebuie să vină*), dar când este construit cu indicativul devine verb de **probabilitate** (*Trebuie că vine* = *Probabil că vine*). De asemenea, verbele de declarație când se construiesc cu indicativul sunt verbe pur declarative, dar când se construiesc cu conjunctivul primesc o nuanță volitivă. Verbul *a admite*, când se construiește cu indicativul, are semnificația de *a crede*, dar când se folosește cu conjunctivul primește semnificația de *a accepta*. De asemenea, verbul *a gândi*, construit cu indicativul este numai verb de gândire (cogitandi), dar construit cu conjunctivul poate primi o nuanță de ordin, de voință (*Gândesc să te duci* acolo = Vreau să te duci...). Aceste fapte arată că antecedentul nu este întotdeauna inteligibil, pentru interlocutor, de prima dată. Pentru a-și atinge plenitudinea de sens îi trebuie confirmarea verbului subordonat, ceea ce înseamnă cu „a-l subordona semantic acestuia din urmă"[4].

Conjunctivul și termenul său corelativ sunt în raport de **complementaritate** unul față de altul, al doilea termen completând semnificația primului și invers. Conjunctivul are funcția de a exprima o modalitate care planează asupra întregii structuri binare. De aceea, a studia întrebuințările conjunctivului după antecedenți din prima categorie înseamnă a dezvălui cantitatea de informație semantică (posibilitate, îndoială, voință, dorință) care se adaugă valorii fundamentale a acestui mod.

Întrucât nici în propoziții independente conjunctivul nu este în afara unei corelații bipolare[5], se poate spune că ceea ce semnifică acest mod, semnifică cu un alt termen corelativ implicit sau explicit.

II. Pe planul **constituirii sistemului** (pe plan **diacronic**), a vorbi de întrebuințările conjunctivului înseamnă a determina **extensiunea** și **intensiunea**[6] acestui mod în fiecare din epocile de dezvoltare ale limbii române. Acest lucru se poate realiza numai făcând *secțiuni sincronice* în diacronie. De aceea, am operat pentru aproape toate structurile sintactice în care apare astăzi conjunctivul secțiuni sincronice începând cu cele mai vechi texte românești. Am ajuns la următoarele concluzii privind evoluția întrebuințării conjunctivului românesc:

Întrebuințarea conjunctivului era mult mai limitată într-o fază mai veche a limbii române decât în limba actuală. Faptul se explică prin aceea că într-o fază mai veche a limbii române în locul conjunctivului apărea în mult situații infinitivul sau indicativul și condițional-optativul. Dezvoltarea întrebuințării conjunctivului se manifestă în două direcții:

1) prin limitarea întrebuințării infinitivului,

2) prin „recucerirea" unor domenii ocupate în latina populară și în faza romantică primitivă de indicativ.

Astfel, în secolul al XVI-lea, conjunctivul nu putea să apară sau apărea rar în predicative, în modale care exprimă absența unei acțiuni secundare pentru acțiunea din regentă,

---

[4] Cf. G. de Poerck, *Modalité et modes en français*, în „Le Français moderne", nr. 2, 1950, p. 93.

[5] Cf. P. Imbs, *op. cit.*, p. 48.

[6] Vezi *Capitolul I.*

în concesive, în condiționale, în opoziționale, în temporale de anterioritate care fixează o limită de durată pentru acțiunea regentei, etc. De asemenea, el era rar în subiective predicative, în atributive, în temporalele de anterioritate care nu fixează o limită pentru acțiunea din regentă, în modale comparative, în cumulative.

Cea mai bine reprezentată întrebuințare a conjunctivului în secolul al XVI-lea este cea din independente (valoarea de voință și de poruncă). Folosit la persoana a III-a cu valoare de imperativ, conjunctivul s-a păstrat în română datorită acestei valori, care, firește, a fost frecventă în toate epocile de dezvoltare ale limbii române, inclusiv într-o epocă anterioară desemantizării lui *să* și fixării lui numai la conjunctiv. Conjunctivul din independente reprezintă în secolul al XVI-lea aproximativ 70 % din totalul întrebuințărilor conjunctivului (de pildă, în *LC*, din cele 480 de propoziții, câte apar cu conjunctivul, 420 sunt principale și principale independente). Prin urmare, așa-numitul *conjunctiv de subordonare* era slab dezvoltat în limba din secolul al XVI-lea și, firește, și în perioada anterioară primelor texte românești.

Dezvoltarea *conjunctivului de subordonare* este strâns legată de formarea unui morfem al conjunctivului (de fixarea lui *să* la conjunctiv) și implicit de fenomenul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv. Limba din secolul al XVII-lea reflectă aceste transformări. Astfel, în secolul al XVII-lea, când *să* era practic fixat la conjunctiv în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân, asistăm la extensiunea conjunctivului într-o serie de structuri: propoziții concesive, condiționale, cumulative cu *netocma să*, opoziționale cu *în loc să*, precum și la apariția, mai ales în limba cultă, a conjunctivului în stilul indirect. Exprimând rezerva locutorului față de cele narate de o altă persoană sau față de acțiunea făcută de protagonistul procesului enunțat, acest conjunctiv cunoaște o deosebită frecvență în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. O caracteristică a lui este aceea că el poate să apară după antecedenți actualizanți, după antecedenți după care în stil direct urma numai indicativul sau condițional-optativul („Zic unii *să fie venit* turcii" (= Zic unii că au venit turcii, dar eu nu știu).

Pe lângă aceasta, asistăm în secolul al XVII-lea la o limitare progresivă a întrebuințării indicativului cu *de* în unele structuri (completive (*A poruncit de a venit*), finale (*Mergea de vedea*)) prin întrebuințarea conjunctivului (*A poruncit să vină*; *A mers să vadă*).

Prin urmare, secolul al XVII-lea se caracterizează printr-o extindere masivă a întrebuințării conjunctivului. Această extindere se face în două direcții:

1) prin limitarea întrebuințării infinitivului,
2) prin limitarea întrebuințării indicativului cu *de*, folosit într-o fază mai veche a limbii pentru conjunctiv, și prin limitarea indicativului și condițional-optativului în stil indirect.

Secolul al XVIII-lea marchează un alt moment important în dezvoltarea întrebuințării conjunctivului. Acest mod primește acum posibilitatea de a apărea într-o altă serie de structuri: în temporalele de anterioritate cu precizarea limitei de durată (prin crearea locuțiunii *până să*, care limitează întrebuințarea locuțiunii prepoziționale *până a* și a locuțiunii conjuncționale *până de ce*), consecutivele cu *încât să*, modalele cu *fără să* + *conjunctivul* (care au înlocuit atât modalele cu *fără de ce* + *indicativul*, cât și construcția infinitivală *fără (de) a* + *infinitivul*), temporalele cu *când să* + *conjunctivul*, modalele comparative cu *în loc să* + *conjunctivul* (care limitează folosirea construcției infinitivale *în loc de a* + *infinitivul*). De asemenea, se extinde întrebuințarea acestui mod în structuri în care putea să apară și în secolul al XVII-lea, ca urmare a înlocuirii infinitivului și ca urmare a limitării folosirii construcției *de* + *indicativul*. În același timp se remarcă, mai ales spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, o tendință de restrângere a întrebuințării conjunctivului prin:

1) înlocuirea acestui mod din stilul indirect prin indicativ sau prin condițional-optativ (conjunctivul „locutorial" din fraze de tipul *Zic unii să fie venit turcii*, foarte frecvent în secolul al XVII-lea și în prima jumătatea a secolului al XVIII-lea);

2) înlocuirea în unele structuri a conjunctivului prin indicativ (finalele cu *doar-doar* + *viitorul indicativ* (sau *condiționalul prezent*); cumulativele cu *necum că, netocma că*, care înlocuiesc cumulativele cu conjunctivul (*necum să, netocma să*));
3) *reînvierea* infinitivului prin utilizarea unor locuțiuni prepoziționale specifice (*spre a, pentru a*)[7].

Primele decenii ale secolului al XIX-lea accentuează aceste tendințe. Conjunctivul, deși foarte larg folosit în limba populară, este concurat în limba literară din nou de către infinitiv și ca urmare a influențelor străine, în primul rând a influenței latino-romanice (sau germane (austriece), în Transilvania și Bucovina. În același timp, el este concurat de către condițional-optativ și de către indicativ, care reușesc să-l scoată în întregime din uz din stilul indirect (conjunctivul „locutorial") și din unele structuri (de pildă, din cumulative). Construcțiile cu *de* + *indicativul* (condiționalul sau imperativul) continuă să concureze construcțiile cu conjunctivul, dar într-o mai mică măsură decât în secolele anterioare și numai la nivelul limbii populare în cele mai multe structuri (finale, completive directe, indirecte).

O caracteristică a conjunctivului din secolul al XIX-lea în comparație cu conjunctivul din secolul al XVI-lea este o altă repartizare a frecvenței funcțiilor. Dacă în secolul al XVI-lea aproximativ 70 % din întrebuințărilor conjunctivului erau ocupate de așa-numitul conjunctiv *independent* (conjunctivul din principale și din principalele independente), în secolul al XIX-lea aproximativ 70 % din întrebuințări sunt ocupate de conjunctivul din subordonate (așa-numitul conjunctiv de *subordonare*) și numai 30 % de conjunctivul independent. Dezvoltarea conjunctivului este strâns legată de dezvoltarea subordonării în limba română. De aceea el a fost numit de unii cercetători *mod al subordonării*"[8]. Aceste transformări în reprezentarea conjunctivului în diferite structuri sintactice țin, după cum au arătat unii cercetători[9], de gradul de evoluție a limbii: conjunctivul de *subordonare* presupune un stadiu de limbă mai evoluat decât stadiul cu indicativul. Prin indicativ se observă *existența obiectivă* a unui fenomen, prin conjunctiv se face și o *apreciere subiectivă* a lui, o *interpretare* a sa. Conjunctivul din stilul indirect, frecvent în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (mai ales conjunctivul perfect și mai mult ca perfect), este concludent în această direcție.

De fapt, prin dezvoltarea așa-numitului *conjunctiv de subordonare* româna prezintă analogii frapante cu situația din latină și din limbile romanice apusene. În latina arhaică predomina întrebuințarea indicativului, în cea clasică a conjunctivului, ca apoi să se revină în latina populară și în romanica primitivă la indicativ, iar în limbile romanice moderne la conjunctiv. În româna veche predomina întrebuințarea indicativului în subordonatele care reclamă astăzi un conjunctiv (temporalele cu *mainte de ce* + *indicativul* în locul celor cu *mainte să* + *conjunctivul*; modalele cu *fără de ce* + *indicativul* pentru *fără să* + *conjunctivul*; opoziționalele cu *în loc de ce* + *indicativul* pentru cele cu *în loc să* + *conjunctivul*; completivele cu *de* + *indicativul* (foarte frecvente în limba veche) pentru actualele completive cu conjunctivul; comparativele cu *decât* + *viitorul indicativ* pentru cele cu *decât să* + *conjunctivul*, concesivele cu indicativul din secolele al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, finalele cu *de* + *indicativul* etc.).

Toate aceste fapte arată că subjonctivul presupune un stadiu de limbă mai evoluat decât cel cu indicativul în subordonare sau decât cel cu conjunctivul numai în independente și că acest

[7] Vezi *Capitolul al III-lea.*
[8] Vezi *Capitolul I.*
[9] Vezi A. Badia Margarit, *op. cit.*, p. 96.

fapt este general romanic[10]. Trecerea de la stadiul paratactic la stadiul hipotactic caracterizează întreaga evoluție a limbilor romanice.

III. Pe plan **tipologic** (pe planul **tipologiei romanice**), întrebuințarea conjunctivului din limba română nu oferă, la o analiză mai atentă, nimic surprinzător față de cea a conjunctivului din limbile romanice apusene. În nici un caz el nu poate fi scos din mediul romanic și încadrat numai în mediul balcanic. Este drept că subjonctivul românesc prezintă o serie de caracteristici care lipsesc subjonctivului din limbile romanice apusene. Conjunctivul românesc este pe de o parte **mai larg folosit** (mai **extensiv**) față de conjunctivul din limbile romanice apusene, iar, pe de altă parte, mai limitat ca întrebuințare (mai **intensiv**) decât cel din limbile romanice apusene. El este mai **extensiv** în raporturile lui cu infinitivul, pe care l-a înlocuit în mare măsură, mai ales în limba populară, dar mai **intensiv** în raporturile sale cu indicativul și cu condițional-optativul. Limba română folosește conjunctivul acolo unde limbile romanice folosesc **și** conjunctivul **și** infinitivul[11] sau numai infinitivul[12]. Această trăsătură, prezentă și în unele limbi balcanice (bulgara, macedoneana, neogreaca, albaneza și parțial sârbo-croata), dar și în unele dialecte italiene meridionale se datorește, în primul rând, unor cauze interne, analizate pe larg în *Capitolul al III-lea* al lucrării de față, și ea a apărut independent de limbile „balcanice" în limba română.

Conjunctivul românesc este mai slab folosit decât cel din limbile romanice, în special decât cel din limbile ibero-romanice, în ceea ce privește raporturile lui cu indicativul și cu condițional-optativul. Subjonctivul românesc nu poate să apară într-o serie de structuri în care subjonctivul din limbile romanice apusene este obișnuit (în cauzale cu motivul negat, în temporale de posterioritate, în regenta unei condiționale, în concesivele reale). De asemenea, el este mai puțin frecvent decât cel din limbile romanice apusene în concesive, în finale (în română în finale se poate folosi și indicativul, în limbile romanice apusene se folosește numai conjunctivul sau construcții infinitivale echivalente), în consecutive, în atributive (în franceză și în spaniolă există atributive cu conjunctivul dependent de un superlativ, în română nu există astfel de structuri), etc. Atât tendința de a folosi conjunctivul pentru infinitiv, cât și tendința de a folosi indicativul pentru conjunctiv (sau mai bine-zis extensiunea conjunctivului în domeniile infinitivului și extensiunea indicativului în domeniile conjunctivului) au la bază preferința românei pentru categorii gramaticale mai concrete, preferință care vizează îndepărtarea categoriilor gramaticale mai abstracte.

Conform teoriei lingvistice a lui G. Guillaume, teorie expusă pe larg în *Capitolul I*, cel mai abstract mod este infinitivul, iar cel mai concret este indicativul, care este singurul mod care face distincție netă între prezent, trecut și viitor. Mai concret decât infinitivul, dar mai abstract decât indicativul (și decât condițional-optativul, care din punct de vedere funcțional este un indicativ *corectat* prin *de* sau *dacă*) este conjunctivul. S-a arătat în *Capitolul I* că, cu cât un mod este mai concret, cu atât extensiunea lui este mai mare, cu atât el invadează mai mult *domeniile* modurilor vecine. Conjunctivul românesc fiind mai concret decât infinitivul (prin categoria de *persoană*) a invadat domeniile acestuia, iar indicativul, fiind mai concret decât conjunctivul, a invadat într-o fază mai veche a limbii române, în special, și într-o fază mai veche a limbilor romanice, în general, domeniile conjunctivului. În română, atât extensiunea conjunctivului în domeniile infinitivului, cât și extensiunea indicativului și condițional-optativului în domeniile

[10] Vezi A. Badía-Margarit, *op. cit.*, p. 95 și urm.

[11] Vezi *Capitolul al III-lea*.

[12] Infinitivul se folosește în special când nu există discordanță de subiect între regentă și subordonată, iar conjunctivul când există această discordanță.

conjunctivului au acționat mai puternic decât în alte limbi romanice, datorită inexistenței, într-o fază mai veche a limbii române, a unei limbi literare care să-și exercite normele.

De fapt, deosebirile între română și celelalte limbi romanice în ceea ce privește întrebuințarea conjunctivului nu țin de **tipul lingvistic**, ci mai mult de **sistem** și de **normă**. De multe ori, ceea ce este un fapt de *normă lingvistică* în limba română, este un *fapt posibil* în *sistemul* unor limbi romanice apusene. În același timp, există situații când un fapt actualizat de limbile romanice apusene (un fapt devenit *normă*) să existe numai ca posibilitate în sistemul limbii române. Tipul romanic cuprinde ca posibilități și pe unele și pe altele. De pildă, înlocuirea infinitivului prin moduri mai concrete există în toate limbile romanice ca *posibilitate*, ea însă a fost actualizată numai de română și de portugheză, limbi aflate în arii laterale ale romanității. Actualizarea acestui fenomen s-a făcut în mod diferit, cu mijloacele specifice ale fiecărei limbi: în timp ce portugheza și-a *personalizat* infinitivul[13], înzestrându-l cu desinențe de persoană, româna l-a înlocuit prin conjunctiv, mod care din punct de vedere cronogenetic nu este altceva decât un infinitiv *personal*[14]. O slabă tendință de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv a existat în limba franceză populară, dar ea fost *înăbușită* de normele unei limbi literare cu o lungă tradiție[15].

În multe cazuri, diferența între conjunctivul românesc și cel din limbile romanice apusene se limitează la factorul cantitativ: ceea ce este frecvent în română este mai puțin frecvent în limbile romanice apusene (conjunctivul din completive directe, din finale, din temporale de anterioritate, conjunctivul din unele propoziții independente) și invers, ceea ce este mai frecvent în limbile romanice apusene este slab reprezentat în română (conjunctivul în condiționale, în concesive, conjunctivul „optativ" din independente etc.). Dar aceste diferențe nu afectează **tipul lingvistic** și uneori nici chiar **sistemul**, ci numai **norma**[16]. Diferențele cantitative semnalate nu ne dau în nici un caz dreptul de a scoate conjunctivul românesc din mediul romanic și a-l încadra numai în mediul balcanic. De fapt, în această lucrare am avut ocazia să arătăm că toate concordanțele pe care le prezintă limba română cu limbile balcanice în ceea ce privește conjunctivul nu se datoresc *uniunii lingvistice balcanice*, ci reprezintă inovații paralele și independente apărute în română la o dată târzie, când sunt excluse influențele limbilor *balcanice* sau influența substratului.

Pe plan **stilistic**, diferența dintre conjunctivul din română și cel din limbile romanice apusene se manifestă prin aceea că uneori conjunctivul din limba română este mai gramaticalizat, mai automatic, mai puțin expresiv față de conjunctivul din spaniolă, franceză, italiană, care sunt mai puțin automatice (mai ales în contextele în care în loc de conjunctiv este admis și infinitivul sau indicativul), mai puțin previzibile și, prin aceasta, mai expresive. Conjunctivul românesc, înlocuind uneori total infinitivul, a devenit un fapt mai mult de **gramatică**, pe când cel din limbile romanice apusene este și un fapt de **stil**. La rândul său, conjunctivul din limbile romanice apusene este mai puțin expresiv decât conjunctivele din limbile germanice, care sunt mult mai puțin frecvente și mai puțin automatice.

---

[13] Vezi *Capitolul al III-lea*.
[14] Vezi H. Bonnard, *op. cit.*, p. 24.
[15] Vezi *Capitolul al III-lea*.
[16] Vezi E. Coșeriu, *Sincronía, diacronía y tipología...*, p. 273.

Bibliografie selectivă

Anghelescu Nadia, *Lingvistica generală în concepţia lui G. Guillaume*, în LR, XXX, 1970, p. 425-433.

Arvinte V., *Influenţa greacă asupra limbii române (pe baza A.L.R.). Împrumuturi directe din greaca bizantină*, în AUI, tom XII, 1966, p. 1-25.

Asenova P., *Fonctions modales des temps verbaux dans les langues balkaniques*, în "Zeitschrif für Balkanologie", XXII-1, München, 1986, p. 4-10.

Asenova P., *Sur le statut des balkanismes syntactiques*, în "Balkansko Ezikoznanie", Linguistique balkanique, XXIII-1, Sofia, 1980, p. 8-19.

Austin J. L., *How to do Things with Words*, Cambridge, 1975.

Avram Mioara, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, 1960.

Avram Mioara, *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, 1986.

Bacinschi I., *L'infinitiv et ses moyens de remplacement*, Bucureşti, 1945.

Badía Margarit A., *Ef subjunctivo de subordonacion en las lenguas romances y especialmente en iberorromanico*, în „Revista de Filologia española".

Banfi E., *Cristianizzazione nei Balkani e formazione delle lega linguistica*, în "Zeitschrift für Balkanologie", XXIII, 1, 1987, München, p. 4-18.

Banfi E., *Linguistica balcanica*, Bologne, 1985.

Barbu N. I., *Să semn al conjunctivului în limba română*, în „Buletin ştiinţific", nr. 1-2, 1951, p. 60-63.

Barić H., *La perte de l'infinitif dans les langues balkaniques*, în „Godisnjak", Sarajevo, 1961, p. 1-11.

Barral M., *L'imparfait du subjonctif*, Paris, 1980.

Bassols de Climent M., *Sintaxis histórica de la lengua latina*, II, Barcelona, 1948.

Beardesley W. A., *The Psychology of Spanish Subjunctive*, în „Hispania", VIII, 1925, p. 98-108.

Benveniste E., *Problèmes de linguistique générale*, I-II, Paris, 1966, 1974.

Berejan S., *Contribuţii la studiul infinitivului moldovenesc*, Chişinău, 1962.

Boer Ch. de, *Syntaxe du français moderne*, Leiden, 1947.

Bonnard H., *Guillaume, il y a vingt ans*, în „Langue française. La syntaxe", nr. 1, 1969, p. 21-35.

Boysen G., *L'emploi du subjonctif dans l'histoire des langues romanes*, în „Bulletin des Jeunes Romanistes", nr. 13, 1966, p. 19-33.

Bull W. E., *Time, Tense and the Verb. A study in theoretical and applied linguistics with particular attention to Spanish*, Berkeley-Los Angeles, 1963.

Cazacu B., *Sur les formes du subjonctif présent du type* ***să fibă (h'ibă, šibă, štibă)*** *en daco-romain*, BL, XVI, 1948.

Cipariu T., *Gramatica limbii române*, I, Bucureşti, 1869.

Cohen M., *Le subjonctif en français contemporaine. Tableau documentaire*, Paris, 1965.

Copceag D., *Despre înlocuirea infinitivului prin forme personale în graiurile româneşti şi sud-italiene*, în SCL, XII, 1963, p. 361-373.

Coşeriu E., *Das romanische Verbalsystem*, Tübingen, 1976.

Coşeriu E., *Sincronía, diacronía y tipología*, în „Actas del XI Congresso Internacional de Lingüistica y Filologia romanicas", Madrid, 1968, p. 273-278.
Coşeriu E., *Sistema, Norma y Habla*, în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", Montevideo, 1952, p. 113-181.
Coteanu I., *Contribuţii la teoria articolului*, în SCL, IX, 1958, p. 17-44.
Cugno Federica, *Strutture sintattiche subordinate nelle lingue balcaniche: causali, condizionali, concessive*, Torino, 1996.
Delbrück B., *Der Gebrauch des Konjunktivs und Optativs im Sanskrit und Griechischen*, Halle, 1871.
Demiraj Sh., *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Tirana, 1986.
Diaconescu I., *Observaţii asupra înlocuirii infinitivului prin conjunctiv în limba din secolul al XVI-lea*, în „Omagiu lui Al. Rosetti", Bucureşti, 1965, p. 167-170.
Diez Fr., *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1876.
Dimand B., *Zur rumänischen Moduslehre*, Viena, 1904.
Dimitriu C., *Gramatica limbii române explicată*, Iaşi, 1982.
Dimitriu C., *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Iaşi, 1999.
Ernout A., Thomas Fr., *Syntaxe latine*, Paris, 1938.
Feuillet J., *La linguistique balkanique*, în "Cahiers balkaniques", nr. 10, Paris, 1986.
Feuillet J., *La linguistique balkanique à la croisée des chemins*, în "Zeitschrift für Balkanologie", XXV-1, 1989, p. 26-30.
Frâncu C., *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, SCL, XXI, nr. 2, 1970, p. 205-227.
Frâncu C., *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică". Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale în limba română veche*, în ANL, XX, 1969, p. 69-116
Frâncu C., *Cu privire la vechimea a două inovaţii în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române*, FD, VII, 1971, p. 179-188.
Frâncu C., *Curente şi tendinţe în lingvistica secolului nostru*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, ed. I: 1997, ed. a II-a: 1999.
Frâncu C., *Din istoria perfectului simplu românesc*, în ANL, XVIII, 1967, p. 175-192.
Frâncu C., *Geneza limbii române şi etnogeneza românilor*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, ed. a II-a: 1999.
Frâncu C., *Geneza şi evoluţia timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în "Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXIX, 1983-1984, A, p. 23-62.
Frâncu C., *Vechimea şi răspândirea formelor să deie, să steie, să beie, să ieie în graiurile dacoromâne*, în SCL, XXII, nr. 3, 1971, p. 261-276.
Friedman V., *La typologie morpho-syntaxique des constructions en da-të-să-ra dans les langues balkaniques*, în "Cahiers balkaniques", nr. 12, Paris, 1987, p. 77-94.
Gabinski M. A., *Bozniknovenie infinitiva kak vtoričnyj balkansij jazykovoy process*, Leningrad, 1967.
Gaffiot F., *Le subjonctif de subordination en latin*, Paris, 1906.
Galichet G., *Essai de grammaire psychologique*, Paris, 1947.
Gherasim Paula, *Semiotica modalităţilor. O analiză contrastivă româno-franceză*. Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 1997.
Gheţie I. (coordonator), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*. Bucureşti, 1997.
Gheţie I., Mareş Al., *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974.
Gheţie I., *Şi semn al conjunctivului în graiul crişean*, în LR, XII, 1963, nr. 3, p. 247-260; SCL, XVI, 1965, nr. 5, p. 605-609.
Gheţie I.,*Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975.

Gougenheim G., *Modalité et modes verbaux en français*, în "Journal de psychologie", 1970, p. 5-18.
Gramatica limbii române, (editată de Academia Română), vol. I-II, ed. II, Bucureşti, 1963 (= GLR).
Guillaume G., *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Copenhaga, 1945, ediţia a II-a, Paris, 1965.
Guillaume G., *Langage et science du langage*, Paris-Québec, 1964.
Guillaume G., *Leçons de linguistique* (1945-1946), serie A, Québec/Lille, 1987.
Guillaume G., *Leçons de linguistique* (1948-1949), Québec/Paris, 1971.
Guillaume G., *Leçons de linguistique* (1949-1950), Québec/Paris, 1974.
Guillaume G., *Temps et Verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929, ediţia a II-a, Paris, 1965.
Handford S. A., *The Latin Subjunctive*, Londra, 1947.
Harris M., *The Historical Development of Conditional Sentences in Romance*, în "Romance Philology", XXXIX, nr. 4, 1986, p. 405-436.
Hjelmslev L., *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928.
Hjelmslev L., *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison, 1953.
Iliescu Maria, *Encore sur la perte de l'infinitif en roumain*, în "Actes du Premier Congrès International des Etudes balkaniques et sud-est européennes", Sofia, 1969, p. 115-118.
Imbs P., *L'emploi des temps verbaux en français moderne*, Paris, 1960.
Imbs P., *Le subjonctif en français moderne. Essai de grammaire descriptive*, Strasbourg, 1953.
Iordan Iorgu, *Gramatica limbii române*, Iaşi, 1937.
Iordan Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, Iaşi, 1943.
Istoria limbii române (editată de Academia Română), vol. I-II, Bucureşti, 1965, 1969 (= ILR).
Ivănescu G., *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980.
Ivănescu Gh., *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948.
Jakobson R., *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963.
Le Bidois G., Le Bidois R., *Syntaxe du français moderne, ses fondaments historiques et psychologiques*, I, Paris, 1935.
Lerch E., *Zum Konjunktiv des psychologischen Subjekts*, în „Neueren Sprachen", XXXVI, 1928, p. 606-612.
Levinson S. C., *Pragmatics*, Cambridge, 1983.
Lombard Alf, *Le verbe roumain*, vol. I-II, Lund, 1954-1955.
Luguet G., *Systématique historique du mode subjonctif espagnol*, Paris, 1988.
Lyons J., *Introducere în lingvistică teoretică*, traducere de Alexandra Cornilescu şi Ioana Ştefănescu, Bucureşti, 1995.
Marcus S., *Timpul*, Bucureşti, 1985.
Marra G., *La sintassi dei tempi e dei modi nella lingue italiana, latina e greca*, ed. a II-a, Livorno, 1917.
Martin R., *Pour une logique du sens*, Paris, 1983.
Maspla F. P., Luguet G., *Subjonctif en grammaire systématique française*, Barcelona, 1990.
Meyer-Lübke W., *Grammaire des langues romanes*, II-III, Paris, 1900.
Mihăescu H., *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1966.
Mihăescu H., *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Bucureşti, 1960.
Moeschler Jacques, Reboul Anne, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Editura Echinox, Cluj, 1999.
Moignet G., *Essai sur le mode subjonctif en latin postclassique et en ancien français*, vol. I-II, Alger, 1959.

Molen W. van der, *Le subjonctif, sa valeur psychologique et son emploi dans la langue parlée*, Amsterdam, 1923.
Morariu L., *Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului", I, 1924-1925, IV-V, 1927-1928, p. 1-96.
Nolke Hnnig, *Le subjonctif*, în "Languages", 85, 1990, p. 69-75.
Parret H., *La pragmatique des modalités*, în "Languages", nr. 43, 1976, p. 47-64.
Perrochat P., *Recherches sur la valeur et l'emploi de l'infinitif subordonné en latin*, Paris, 1932.
Philippide Al., *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927.
Pottier B., *Temps et Espace*, în "Travaux de linguistique et de littérature", XVIII, 1, Strasbourg, 1980, p. 3-42.
Ramat P., *Il tipo linguistico balcanico*, în "Lingua e Stile', XXIII-1, Bologna, 1988, p. 301-312.
Regula M., *Encore le problème du subjonctif (Contributions aux théories de P. Imbs)*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", nr. 34, 1958, p. 259-275.
Regula M., *La fonction du subjonctif dans le français moderne*, în „Revue de linguistique romane", tom XII, 1936, p. 289-350.
Reichenkron G., *Der Typus der Balkanspraschen*, în "Zeitschrift für Balkanologie", nr. 1, Wesbaden, 1962, p. 91-122.
Rohlfs G., *La perdita dell infinito nelle lingue balcaniche e nell' Italia Meridionale*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", Bucureşti, 1958, p. 733-737.
Rosetti Al., *Istoria limbii române de la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1986.
Rosetti Al., *La linguistique balkanique*, Bucureşti, 1985.
Rothe W., *Strukturen des Konjunktivs im Französischen*, Tübingen, 1967.
Sandfeld Kr., *Balkanfilologie*, Kobenharn, 1926.
Sandfeld Kr., *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930.
Sandfeld Kr., Olsen H., *Syntaxe roumaine*, vol. I, Paris, 1936.
Sandfeld-Jensen Kr., *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und Balkansprachen*, în „Jahresbericht", IX, Leipzig, 1902, p. 75-96.
Saussure F. de, *Cours de linguistique generale*, ed. a III-a, Paris, 1949.
Săteanu C., *Timp şi temporalitate în limba română contemporană. Exprimarea ideii de timp prin sintagme verbo-adverbiale*, Bucureşti, 1980.
Schaller H. W., *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*, Heidelberg, 1975.
Schaller H. W., *Genetische und typologische Übereinstimmungen der Balkansprache mit anderen europäischen Sprachen*, în "Balkansko-Ezikorzanie" - Linguistique Balkanique, XXIX-4, Sofia, 1986, p. 61-65.
Schmitt-Jensen J., *Subjonctif et Hypotaxe en italien contemporain*, Copenhaga, 1970.
Scriban A., *Gramatica limbii româneşti*, Iaşi, 1925.
Solta G. R., *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und Balkanlateinischen*, Darmstadt, 1980.
Steinke Klaus, Vraciu Ariton, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iaşi, 1999.
Stoean Carmen Ştefania, *Temps, modes et actes de parole*, Bucureşti, 1999.
Tănase E., *Essai sur la valeur et les emplois du subjonctif en français*, Montpellier, 1943.
Thomas Fr., *Recherches sur le subjonctif latin*, Paris, 1938.
Togeby K., *L'énigmatique infinitif personnel en portugues*, în „Studia neophilologica", XXVII, 1955, nr. 2, p. 211-218.
Togeby K., *L'infinitiv dans les langues balkaniques*, "Romance Philology", XV, 1962, nr. 3, p. 221-233.
Togeby K., *Mode, aspect et temps en espagnol*, Copenhaga, 1953.

Togeby K., *Structure immanente de la langue française*, Copenhaga, 1951, ediția a II-a, Paris, 1965.
Väänänen V., *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1963.
Vasilev Ch., *Balkanismen-Slavismen-Europäismen*, în "Zeitschrift für Balkanologie", XVII, München, 1981, p. 93-100.
Vasiliu Em., *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970.
Vet Co, *La nation de "monde possible" et le système temporel et actuel du français*, în "Language", nr. 64, 1981, p. 109-124.
Vulpe Magdalena, *Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și conjunctivul în limba română*, FD, V, 1963, p. 123-141.
Weinrich H., *Estructura y función de los tiempos en el lenguaje*, Madrid, 1968.
Winthrop-Rice H., *The Psychology of the Subjunctive in French and Spanish*, în "The Modern Language Journal", XXIX, 1945, nr. 1, p. 26-36.
Wunderli P., *Die Teilaktualiesierung des Verbalgeschechens im Mittelfranzösichen*, Tübingen, 1970.

Izvoare:

Secolul al XVI-lea

BS - *Documente românești din Arhivele Bistriței* (publicate de N. Iorga), București, 1899-1900.
BRV - *Bibliografia românească veche* (alcătuită de I. Bianu, N. Hodoș și D. Simonescu), vol. I-IV, București, 1903-1944.
CA - Coresi, *Lucrul apostolesc*, text reprodus în facsimile de I. Bianu, București, 1878-1879.
CB - *Cuvente den bătrâni* (publicate de B. P. Hasdeu), vol. I-II, București, 1878-1879.
CC^2 - Coresi, *Evanghelie cu învățătură (1580-1581)*, ediție de Al. Procopovici și S. Pușcariu, București, 1914.
CP - Coresi, *Psaltirea slavo-română*, ediție de B. P. Hasdeu, București, 1881 (și ediția Stelei Toma, *Psaltirea slavo-română(1577) în comparație cu Psaltirea din 1589*, București, 1976.
CPB – *Codice miscelaneu*, copiat de popa Bratu, 1559-1560, Iași, "Casa Dosoftei".
CPr – Coresi, *Praxiu*, Brașov, c. 1563.
CR - M. Gaster, *Crestomație română*, I, Leipzig-București, 1891.
CS – *Coden Sturdzanus*. Studiu filologic. Studiu lingvistic. Ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chiru, București, 1993.
CT - Coresi, *Tetraevanghelul*, ediția Florica Dimitrescu, București, 1963.
CV - *Codicele voronețean*, ediția I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885 (și ediția critică a Marianei Costinescu, București, 1981).
DÎ – *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chiru, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman Moraru, București, 1979.
ES - *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, ediție de E. Petrovici și L. Demény, București, 1971.
LC - Coresi, *Liturghierul*, ediția Al. Mareș, București, 1969.
MI – *Manuscrisul de la Ieud*, ediția Mirela Teodorescu și I. Gheție, București, 1977.
PO - *Palia de la Orăștie*, ediția Viorica Pamfil, București, 1968.
PH - *Psaltirea Hurmuzachi* (fotocopie de pe manuscrisul de la Biblioteca Academiei).

P. S. - *Psaltirea scheiană*, în I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea*, vol. II, Bucureşti, 1916.

PV - *Psaltirea voroneţeană*, în I. Găluşcă, *Slavisch-rumänischen Psalterbruchstück*, Halle, 1913.

RL - *Pravila ritorului Lucaci*. Ediţia I. Rizescu, Bucureşti, 1971.

SB - Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritza*, Bucureşti, 1926.

TC - *Codicele Todorescu* şi *Codicele Marţian*, în N. Drăganu, *Două manuscrise vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914.

TR – *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*. I: *Catehismul lui Coresi*. II: *Pravila lui Coresi*. III: *Fragmentul Todorescu*. IV: *Glosele Bogdan, V: Prefeţe şi epiloguri*. Ediţii critice de E. Buză, Gh. Chiru, M. Georgescu, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheţie, Bucureşti, 1982.

Secolul al XVII-lea

A - *Alexandria (1620)*, în N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Studiu şi text*, Bucureşti, 1922.

BD - *Documente bucovinene*, publicate de T. Bălan, vol. II-III, 1937.

BB - *Biblia*, Bucureşti, 1688.

BRV - *Bibliografia românească veche*, I-IV, Bucureşti, 1903-1944.

CR - M. Gaster, *Crestomaţie română*, vol. I, Leipzig-Bucureşti, 1891.

DB - *Documente bârlădene*, publicate de I. Antonovici, vol. III-IV, Bârlad, 1915, 1924.

DC - *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, publicate de I. V. Ştefanelli, Bucureşti, 1915.

DT - *Documente istorice transilvane*, publicate de I. Bianu, I, Bucureşti, 1907.

DR - *Documente româneşti*, publicate de I. Bianu, I, Bucureşti, 1907.

DV - Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediţia I. Bianu, Bucureşti, 1887 (şi ediţia critică a lui N. A. Ursu, Mănăstirea Neamţ, 1974.

F – *Fiziologul* (Şcheii Braşovului, 1693, ms. 1436 din B. A. R.), ediţie de V. Guruianu, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, II, Editura Minerva, Bucureşti, 1997, p. 10-100.

IB - *Inscripţii din bisericile românilor*, publicate de N. Iorga, vol. I-II, Bucureşti, 1907.

IM - I. Bîrlea, *Însemnări din bisericile Maramureşului*, Bucureşti, 1909.

IL - *Îndreptarea legii* (1652), în S. G. Longinescu, *Legi vechi româneşti şi izvoarele lor*, I, Bucureşti, 1912.

MC - Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

NT - *Noul Testament*, Bălgrad, 1648.

PM - *Carte românească de învăţătură* (1646), în S. G. Longinescu, *Legi vechi româneşti şi izvoarele lor*, I, Bucureşti, 1912.

RH - *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XIX, Bucureşti, 1969.

S - G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise până la 1800*, Bucureşti, 1959.

SA - Ioan Zaba din Vinţ, *Sicriul de aur. Carte de propevedanie la morţi*, Sas-Sebeş, 1683, ediţia Anton Goţki, Bucureşti, 1984.

SD - N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. IV-XIII, Bucureşti, 1902-1906.

SI - Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. III-VIII, Iaşi, 1912-1914.
SN - N. Iorga, *Scrisori de negustori*, Bucureşti, 1906.
U - Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
V - Varlaam, *Cazania* (1643), ediţia J. Byck, Bucureşti, 1943.
VRC – Varlaaam, *Cartea carea să chiamă Răspunsul împotriva cathismului calvinesc* (Mănăstirea Dealu), 1645, ediţie de Mirela Tedorescu, Valam, *Opere*, Bucureşti, 1984.
VS – Dosoftei, *Viaţa şi petrecerea svinţilor*, Iaşi, 1683-1686.

Secolul al XVIII-lea

Din volumele menţionate mai sus, unele din ele cuprinzând şi texte din secolul al XVIII-lea, am consultat textele din *BD*, *BRV*, *DC*, *CR-II*, *DB*, *DT*, *IB*, *IM*, *S*, *SD*, *SI*, *SN*.

AA - *Archirie şi Anadan* (1708, ms. 577 din B. A. R.), ediţie de Magdalena Georgescu, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, II, Editura Minerva, Bucureşti, 1997, p. 101-174.
AB - *Anonimul brâncovenesc*, în *Cronicari munteni*, vol. II, ediţia M. Gregorian, Bucureşti, 1961.
AJ – *Acte judiciare din Ţara Românească*, ediţie de Gh. Cronţ, Al. Constantinescu, A. Popescu..., Bucureşti, 1973.
Al - *Alexandria*, Braşov, 1794, text publicat de I. C. Chiţimia şi D. Simionescu în *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 3-85.
AU – Axinte Uricariul, *Cronică paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, ediţie de G. Strempel, Bucureşti, 1993.
Cr. V. – *Cronici şi povestiri româneşti, versificate (sec. XVII-XVIII)*, ediţia Dan Simonescu, Bucureşti, 1967.
DP - *Documente putnene* (publicate de A. V. Sava), 1931.
DRA - *Documente privind relaţiile agrare din veacul al XVIII-lea*, vol. I-II, Bucureşti, 1959-1966.
E - *Esopia*, Braşov, 1795.
H - D. Cantemir, *Hronicul vechimii moldo-vlahilor*, I, Iaşi, 1835 (şi ediţia Stelei Toma, Editura Minerva, Bucureşti, 1999).
HI - D. Cantemir, *Istoria hieroglifică*, ediţia P. P. Panaitescu-I. Verdeş, Bucureşti, 1965.
IP – Antim Ivireanu, *Predici*, ediţie de G. Strempel, Bucureşti, 1959.
N - I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ediţia Iorgu Iordan, Bucureşti, 1959.
N' – I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei. O samă de cuvinte*, Ediţie de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955.
NC - N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1942.
OB - N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti, 1940.
PC - *Cărţile populare în literatura românească*, ediţie critică de I. C. Chiţimia şi D. Simonescu, vol. I-II, Bucureşti, 1963.
PC' - *Pravilniceasca Condică* (1780), ediţie critică de A. Rădulescu, Bucureşti, 1957.
PD - A. Ivireanu, *Predici*, ediţie critică de G. Ştrempel, Bucureşti, 1962.

RP - Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ediţie critică de C. Grecescu, Bucureşti, 1963.
SCC - *C. Cantacuzino (stolnicul), Istoria Ţării Rumâneşti*, în *Cronicari munteni*, ediţia M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, 1961.

Secolul al XIX-lea

„Alăuta românească", ediţia Cornelia Oprişan, Bucureşti, 1970.
„Albina românească", Iaşi, 1832, 1849.
„Curierul de ambe sexe", periodul I, 1836-1838 (CAS).
„Dacia literară", Iaşi, 1840.
„Foaia Duminicii", Braşov, 1837.
„Foaie pentru minte, inimă şi literatură", Braşov, 1844, 1848.
„Foiletonul Zimbrului", Iaşi, 1855.

Alecsandri V., *Culegere de poezii*, vol. I, Bucureşti, 1960.
AG - Asachi Gh., *Scrieri literare*, ediţia N. A. Ursu, vol. I-II, Bucureşti, 1958.
Bariţ Gh., *Articole literare*, Bucureşti, 1959.
Coşbuc G., *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1961.
Creangă I., *Opere*, Bucureşti, 1967.
EO - Eminescu M., *Opere*, I, ediţia Perpessicius, Bucureşti, 1939.
EM - Eminescu M., *Proză literară*, Bucureşti, 1964.
K. - Kogălniceanu M., *Scrieri*, Bucureşti, 1967.
MP - Maior P., *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ediţie de F. Fugaru, vol. I-II, Bucureşti, 1970.
MN - Bodea Cornelia C., *Moise Nicoară şi rolul său la emanciparea românilor din Banat şi Crişana*, Arad, 1943.
NO - C. Negruzzi, *Opere alese*, vol. I-II, Bucureşti, 1955.
OS - Al. Odobescu, *Scrieri literare şi istorice*, vol. I-II, Bucureşti, 1887.
RSA - A. Russo, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1970.
Ş - Gh. Şincai, *Opere*, ediţia F. Fugaru, vol. I, Bucureşti, 1967.
T - I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada*, ediţia F. Fugaru, vol. I-II, Bucureşti, 1970.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II
(serie nouă)

VOLUMUL I

HARTA

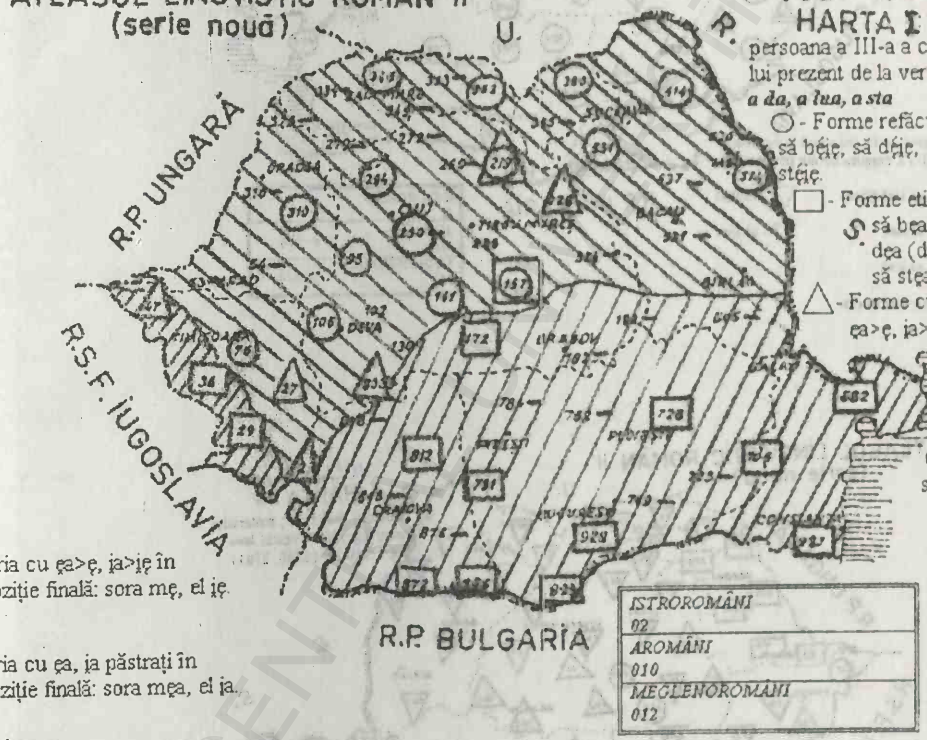

Formele de persoana a III-a a conjunctivului prezent de la verbele ***a bea, a da, a lua, a sta***

○ - Forme refăcute: să béie, să déie, să iéie, să stéie.

□ - Forme etimologice: să bea (bja), să dea (dja), să ja, să stea (stja).

△ - Forme cu ea>e, ja>je în poziție finală: să de (dje), să be (bje), să je, să ste (stje)

▨ - Aria cu ea>e, ja>je în poziție finală: sora me, el je.

▨ - Aria cu ea, ja păstrați în poziție finală: sora mea, el ja.

Pentru uz intern

BCU IASI/CENTRU

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II
(serie nouă)

VOLUMUL
HARTA 1746:

"Trebuie să iasă la repararea drumului".

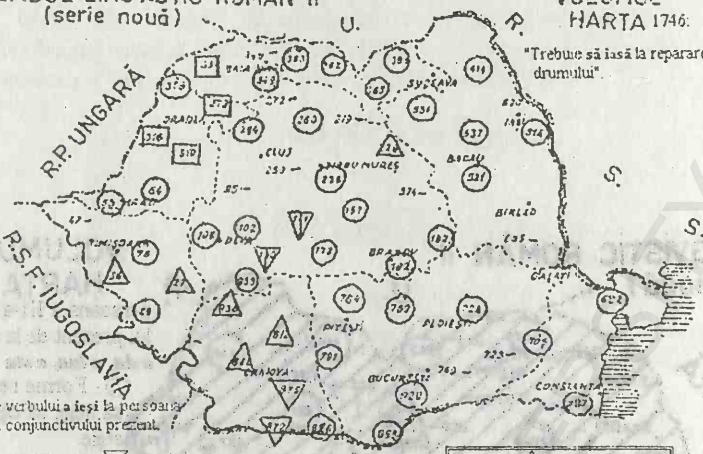

Formele verbului a ieși la persoana a III-a a conjunctivului prezent.

○ - să jásă (jásă)
▽ - să jése
□ - și jásă
▽ - să jéșe
△ - să jésă

Pentru uz intern

ISTROROMÂNI 02	
AROMÂNI 010	s-ęásă
MEGLENOROMÂNI 012	și jásă

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II
(serie nouă)

VOLUMUL
HARTA 278:

"Pe horn iese fum"; materialul necartografiat: "Preotul iese cu darurile" (2760, 2761)

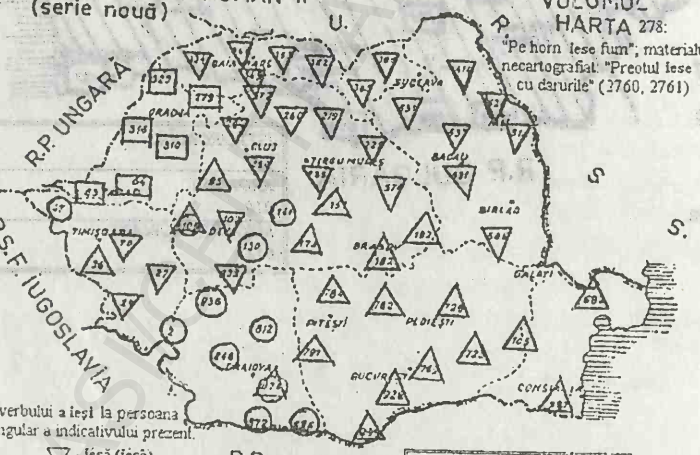

Formele verbului a ieși la persoana a III-a singular a indicativului prezent.

○ - jásă
▽ - jęsă (jęsă)
△ - jęsę (jęsę)
□ - jęse (jęși)

Pentru uz intern

ISTROROMÂNI 02	jęsivę
AROMÂNI 010	ęáse
MEGLENOROMÂNI 012	jási

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

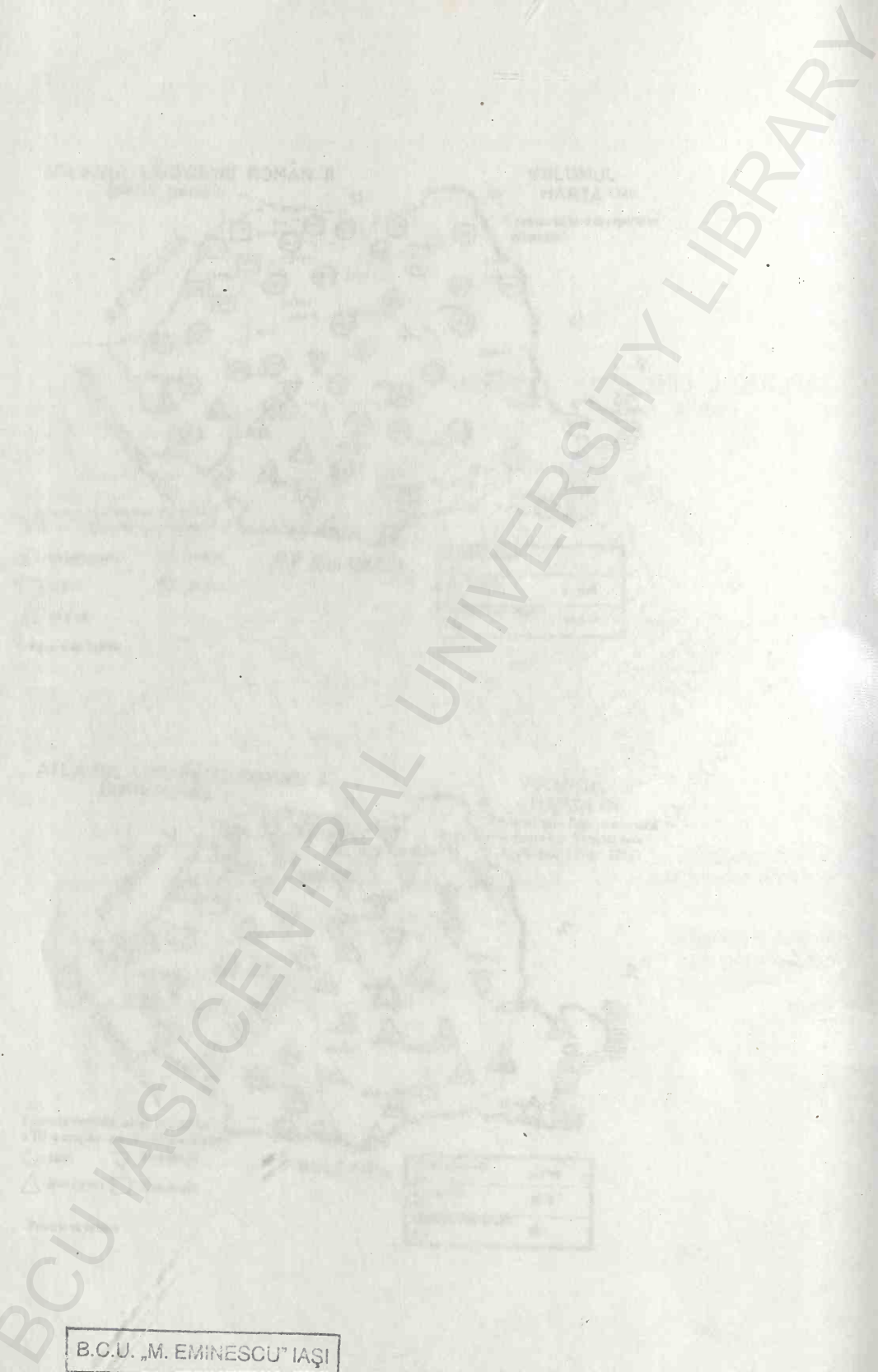

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

*FRECVENŢA INFINITIVULUI ÎN RAPORT CU CEA A CONJUNCTIVULUI ÎN TEXTELE VECHI**

	VERBELE (subst., adj.) REGENTE	Codicele voroneţean				Psaltirea scheiană				Coresi, Tetraevanghelul				Coresi, Cazania a II-a			
		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Semnificaţii de calificare	A putea	14	100	–	–	3	100	–	–	9	90	1	10	27	72,71	10	27,29
	A avea	5	100	–	–	–	–	–	–	3	75	1	25	38	90,48	4	9,52
	A fi	4	100	–	–	–	–	–	–	1	50	1	50	8	100	–	–
	A trebui	–	–	1	100	–	–	–	–	–	–	–	–	3	50	3	50
	A vrea	2	10	18	90	1	33,33	2	66,67	–	–	9	100	6	15	34	85
Semnificaţie de aspect	A începe	3	100	–	–	–	–	–	–	7	100	–	–	7	100	–	–
	A se apuca, a prinde, a sfârşi, a părăsi, a conteni, etc.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Infinitivul obiectiv	A îndrăzni, a şti, a învăţa, a se sili, a încerca, a se ispiti, a cuteza, a se (pre)face	6	60	4	40	1	25	3	75	1	20	4	80	14	61,9	9	39,1
Infinitivul subiectiv	Verbe de mişcare	7	38,88	11	61,12	1	25	3	75	2	5,56	34	94,44	4	10	40	90
	Verbe de declaraţie	1	3,22	30	96,78	–	–	2	100	–	–	19	100	2	5,8	33	94,2
	Verbe de îndemn	1	10	9	90	–	–	2	100	–	–	12	100	1	10	10	90
	Verbe de interdicţie şi permisiune	2	50	2	50	–	–	–	–	–	–	9	100	–	–	11	100
	Alte verbe cu infinitiv obiectiv	3	76,9	10	23,1	–	–	–	–	–	–	13	100	–	–	4	100
Infinitivul dependent de o expresie verbală impersonală	Se cade, se cuvine, se pare, se zice, se întâmplă, e bine (rău), e uşor (lesne, greu), etc.	7	63,64	4	36,36	–	–	–	–	9	39,1	14	61,9	12	63,2	7	36,8
Infinitivul dependent de un substantiv	Nădejde, putere, vreme, cerere, trebuinţă, poruncă, tocmeală, etc.	4	45,5	5	55,5	–	–	–	–	–	–	1	100	6	75	2	25
Infinitivul dependent de un adjectiv	Destoinic, voinic, puternic, greu, bun, rău, vrednic, datoriu, etc.	6	85,7	1	14,3	–	–	–	–	1	25	3	75	28	84,9	5	15,1

	VERBELE (subst., adj.) REGENTE	Codicele Todorescu şi Codicele Marţian				Palia de la Orăştie				Documente-Moldova-Transilvania (secolul al XVI-lea şi începutul sec. al XVII-lea)				Documente-Muntenia (secolul al XVI-lea şi începutul sec. al XVII-lea)				Cărţile populare din secolul al XVI-lea (C B, II)				Alexandria (1620)				Varlaam, Cazania				Pravila lui Vasile Lupu (1646)				Pravila lui Matei Basarab (1652)			
		Inf.		Conj.		Inf.		Conj		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Semnificaţii de calificare	A putea	21	91,3	2	8,7	9	100	–	–	12	100	–	–	7	77,77	2	22,23	14	100	–	–	27	93,1	2	6,9	14	70	6	30	22	45,8	26	54,2	22	45,8	26	54,2
	A avea	5	83,4	1	16,6	–	–	–	–	27	100	–	–	25	100	–	–	2	100	–	–	1	100	–	–	3	60	2	40	1	100	–	–	1	100	–	–
	A fi	–	–	–	–	1	100	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	50	1	50	1	50	1	50	1	100	–	–	1	100	–	–
	A trebui	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	100	–	–	–	–	–	–	1	100	–	–	1	100
	A vrea	2	50	2	50	–	–	4	100	–	–	–	–	–	–	4	100	–	–	6	100	1	2,4	40	97,6	1	3,7	25	96,2	–	–	–	–	–	–	–	–
Semnificaţie de aspect	A începe	2	100	–	–	7	100	–	–	1	100	–	–	–	–	–	–	2	100	–	–	16	100	–	–	–	–	–	–	5	100	–	–	5	100	–	–
	A se apuca, a prinde, a sfârşi, a părăsi, a conteni, etc.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	100	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Infinitivul obiectiv	A îndrăzni, a şti, a învăţa, a se sili, a încerca, a se ispiti, a cuteza, a se (pre)face	3	100	–	–	4	80	1	20	4	50	4	50	14	77,77	4	22,23	4	80	1	20	7	63,7	4	36,3	5	33,34	10	66,66	–	–	–	–	–	–	–	–
Infinitivul subiectiv	Verbe de mişcare	1	12,5	7	87,4	1	7,14	13	92,86	–	–	6	100	2	–	31	–	2	4,5	43	95,5	1	2,3	43	97,7	–	–	13	100	–	–	13	100				
	Verbe de declaraţie	2	40	3	60	–	–	4	100	–	–	4	100	–	–	19	100	–	–	21	100	–	–	12	100	–	–	6	100	–	–	6	100				
	Verbe de îndemn	6	40	9	60	–	–	33	100	–	–	22	100	–	–	5	100	–	–	15	100	–	–	5	100	–	–	3	100	–	–	3	100				
	Verbe de interdicţie şi permisiune	5	55,6	4	44,4	2	18,2	9	81,8	–	–	4	100	–	–	9	100	–	–	3	100	–	–	3	100	–	–	2	100	–	–	2	100				
	Alte verbe cu infinitiv obiectiv	–	–	–	–	–	–	21	100	–	–	47	100	–	–	7	100	1	33,34	2	66,66	–	–	5	100	–	–	4	100								
Infinitivul dependent de o expresie verbală impersonală	Se cade, se cuvine, se pare, se zice, se întâmplă, e bine (rău), e uşor (lesne, greu), etc.	2	18,2	9	81,8	–	–	2	100	2	100	–	–	2	40	3	60	–	–	6	100	1	7,1	13	92,9	10	41,6	14	58,4	–	–	8	100	–	–	8	100
Infinitivul dependent de un substantiv	Nădejde, putere, vreme, cerere, trebuinţă, poruncă, tocmeală, etc.	1	50	1	50	–	–	–	–	2	100	–	–	–	–	2	100	1	25	3	75	2	25	6	75	3	37,5	5	62,5	–	–	16	100	–	–	16	100
Infinitivul dependent de un adjectiv	Destoinic, voinic, puternic, greu, bun, rău, vrednic, datoriu, etc.	4	100	–	–	1	100	–	–	2	100	–	–	3	100	–	–	–	–	–	–	2	28,5	5	71,5	4	40	6	60	–	–	3	100	–	–	3	100

	VERBELE (subst., adj.) REGENTE	Noul Testament (1648)				Biblia de la Bucureşti				Gr. Ureche Letopiseţul Ţării Moldovei				M. Costin Letopiseţul Ţării Moldovei				I. Neculce Letopiseţul Ţării Moldovei				Stolnicul C. Cantacuzino Istoria Ţării Româneşti				Radu Greceanu Viaţa lui C. Brâncoveanu				Radu Popescu Istoriile domnilor Ţării Româneşti				Anonimul brâncovenesc				D. Cantemir Istoria hieroglifică				Alexandria (1794)				Documente – Moldova (sfârşitul secolului al XVIII-lea)				Documente – Muntenia (sfârşitul secolului al XVIII-lea)			
		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.		Inf.		Conj.	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Semnificaţii de calificare	A putea	5	100	–	–	5	33,34	10	66,66	12	66,66	8	33,34	12	55	9	45	21	70	9	30	54	100	–	–	18	85,7	3	14,3	15	68,2	7	31,8	24	72,7	9	27,3	28	90,3	3	9,7	26	89,6	3	10,4	7	50	7	50	10	71,5	4	28,5
	A avea	2	50	2	50	3	75	1	25	3	50	3	50	1	50	1	50	7	100	–	–	2	100	–	–	–	–	–	–	2	100	–	–	2	100	–	–	–	–	–	–	2	100	–	–	17	65,4	9	34,6	70	82,1	14	16,9
	A fi	2	100	–	–	2	100	–	–	5	83,3	1	16,7	1	50	1	50	1	100	–	–	2	66,66	1	33,34	2	22,2	7	77,8	–	–	–	–	1	50	1	50	3	50	3	50	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	100	–	–
	A trebui	1	12,5	7	87,5	5	35,7	9	64,3	–	–	1	100	–	–	–	–	–	–	–	–	5	83,34	1	16,66	–	–	3	100	–	–	4	100	3	100	6	100	–	–	–	–	–	–	–	–	2	100	–	–	–	–	–	–
	A vrea	1	4,7	20	95,3	1	4,5	21	95,5	1	4,7	20	95,3	–	–	–	–	30	100	–	–	4	23,5	13	76,5	1	20	4	80	1	5,5	17	94,5	–	–	34	100	–	–	4	100	–	–	26	100	3	30	7	70	5	33,34	10	66,66
Semnificaţie de aspect	A începe	3	100	–	–	2	100	–	–	9	90	1	10	15	100	–	–	36	94	2	6	19	95	1	5	14	100	–	–	11	100	–	–	17	94,5	1	5,5	20	100	–	–	21	100	–	–	1	100	–	–	1	100	–	–
	A se apuca, a prinde, a sfârşi, a părăsi, a conteni, etc.	–	–	–	–	–	–	–	–	1	100	–	–	1	50	1	50	4	100	–	–	4	100	–	–	3	100	–	–	–	–	–	–	2	100	–	–	5	100	–	–	1	100	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Infinitivul obiectiv	A îndrăzni, a şti, a învăţa, a se sili, a încerca, a se ispiti, a cuteza, a se (pre)face	2	33,34	4	66,66	2	28,5	5	77,5	3	50	3	50	15	60	10	40	3	15,8	15	84,2	17	89,9	2	10,6	12	42,8	16	57,2	4	14,3	24	85,7	2	9,1	20	90,9	47	82,4	10	17,6	4	29,6	10	71,4	4	57	3	43	36	69,3	16	30,7
Infinitivul subiectiv	Verbe de mişcare	–	–	10	100	1	10	9	90	4	–	33	–	1	4	24	96	2	6,25	30	93,75	5	29,4	12	71,6	6	9,8	55	90,2	4	8,1	45	91,9	5	11,3	39	88,7	1	9,1	10	90,9	4	9,5	38	90,5	–	–	15	100	5	33,34	10	66,66
	Verbe de declaraţie	1	3,5	27	96,5	2	6,66	28	93,34	1	20	4	80	–	–	15	100	–	–	29	100	1	25	3	75	–	–	12	100	–	–	18	100	–	–	36	100	2	22,2	7	77,8	–	–	39	100	–	–	4	100	3	11,1	24	88,9
	Verbe de îndemn	1	10	9	90	1	10	9	90	–	–	2	100	–	–	2	100	–	–	7	100	–	–	2	100	–	–	10	100	–	–	16	100	–	–	7	100	2	40	3	60	–	–	33	100	–	–	4	100	3	30	7	70
	Verbe de interdicţie şi permisiune	2	40	3	60	–	–	3	100	1	15,8	5	84,2	–	–	5	100	2	13,3	13	86,7	10	83,3	2	16,6	–	–	40	100	–	–	6	100	–	–	4	100	1	33,34	2	66,66	–	–	4	100	7	50	7	50	10	83,3	2	16,7
	Alte verbe cu infinitiv obiectiv	–	–	11	100	–	–	11	100	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	8	100	5	71,5	2	28,5	–	–	–	–	1	5	19	95	–	–	3	100	–	–	14	100	–	–	14	100	–	–	10	31,2	22	68,8		
Infinitivul dependent de o expresie verbală impersonală	Se cade, se cuvine, se pare, se zice, se întâmplă, e bine (rău), e uşor (lesne, greu), etc.	6	75	2	25	2	50	2	50	1	33,34	2	66,66	1	33,34	2	66,66	5	31,2	11	69,8	6	60	4	40	6	75	2	25	–	–	1	100	2	18,8	9	81,2	7	63,7	4	36,3	1	5	19	95	3	37,5	5	62,5	4	57	3	43
Infinitivul dependent de un substantiv	Nădejde, putere, vreme, cerere, trebuinţă, poruncă, tocmeală, etc.	2	50	2	50	2	50	2	50	3	42,8	4	57,2	1	10	9	90	–	–	7	100	2	25	6	75	3	18,7	13	81,3	–	–	13	100	2	15,3	11	84,7	–	–	5	100	–	–	–	–	1	20	4	80	17	51,6	16	48,4
Infinitivul dependent de un adjectiv	Destoinic, voinic, puternic, greu, bun, rău, vrednic, datoriu, etc.	5	71,5	2	28,5	5	83,3	1	16,7	2	25	6	75	–	–	–	–	–	–	2	100	5	71,5	2	28,5	3	66,66	2	33,34	–	–	–	–	3	75	1	25	9	100	–	–	–	–	1	100	11	64,7	6	35,3	6	50	6	50

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY